

ОБРАЗОВАНИЕ

**НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ
В МИРЕ**

международный научный электронный журнал

**Выпуск №5 (том 1)
(сентябрь 2022)**

OPEN  ACCESS



ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ

международный научный электронный журнал

ЧАСТЬ 5 ТОМ 1 СЕНТЯБРЬ 2022 год



Google
Scholar



JOURNALS
MASTER LIST

**TEKNOLOGIYA FANI DARSLARIDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK
TEKNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING O'RNI**

*Xorazm viloyati Xiva shahar 15-son umumiy o'rta ta'lim maktabi
texnologiya fani o'qituvchisi*

Kurbanov Rasulbek Rustamovich

Annotatsiya: Texnologiya fani o'qituvchisi dars davomida o'zining mahoratini qay tarzda oshirib borishi va yangi pedagogik texnologiyalarni qo'llash usullarini tushunishi to'g'risida.

Kalit soz'lar: kommunikativlik, kreativlik, tashkilotchilik persektivlik, (empatiya, intuisiya), reflektivlik.

KIRISH: Xalqimizning kelajagi mustaqil O'zbekistonning istiqboli ko'p jihatdan o'qituvchiga, uning saviyasiga, tayyorgarligiga, fidoiyligiga, yosh avlodni o'qitish va tarbiyalash, ishiga bo'lgan munosabatiga bog'liq. Har qaysi sohada, u qaysi yo'nalishda bo'lmasin, uni rivojlantiruvchi, yuqori darajalarga olib chiquvchi mutaxassis bo'ladi. Respublikamizda xalq ta'limi sohasi oldiga qo'yayotgan vazifalarni bajarish ko'p jihatdan o'qituvchi shaxsiga bog'liq. Bugungi davr o'qituvchisi oldida turgan muhim –vazifa o'quvchilarni mustaqil va ijodiy fikrlashga o'rgatishdan iborat. Shu bois ham ta'lim jarayonida amalga oshirilayotgan islohotlar o'sib kelayo tgan yosh avlodni tarbiyalash, ularga ta'lim – tarbiya berish jarayonini takomillashtirishni talab etmoqda.

Asosiy kism: Ilmiy – texnik taraqqiyot jadallik bilan rivojlanayotgan ayni bir paytda mehnat bozorida raqobatbardosh, mustaqil fikrlaydigan kadrlar tayyorlash uc hun o'quvchilarning to'g'ri va ongli kasb tanlashni, ijtimoiy munosabatlarga kirisha olishi kompetensiyasini o'stirish muhim ahamiyatga

ega. Shuning uchun ham jamiyat a'zolarini, ayniqsa, yoshlarni mustaqil fikrlay olishga o'rgatish bugungi kunning eng dolzarb masalalaridan biri bo'lib turibdi. Maktabda ta'lim tarbiyani yuqori saviyada olib borilishi o'qituvchining kasbiy tayyorgarligiga bog'liq.[1] O'qituvchi oldiga qo'yiladigan muhim talablardan biri o'zi o'qiyotgan fanini chuqur bilishi, uning metodikasini yaxshi o'zlashtirib olgan bo'lishi kerak. Chunki fanni va uning nazariyasini chuqur bilish, qiziqarli qilib yetkaza olish o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishlarini oshiradi, o'quvchilarning obro'sini ko'taradi. O'quvchilar o'qituvchi bilimini va ularni yetkaza olish qobiliyatini qadrlabgina qolmay, balki uning fidoiyligini ham taqdirlashadi. Har bir o'qituvchi darsda zamon bilan hamnafas bo'lishi, dars davomida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan unumli foydalanish, o'quvchilarni darsga bo'lgan qizishlarini oshirishda katta ahamiyat kasb etadi. Maktablarda darslarni yoritishda o'quvchilar mahsulotni ishlab chiqarish, uni tarkibini shakllantirish, boshqacha aytganda, ular doim iste'mol qiladigan mahsulotlarning qanday jarayonlarda o'tishini aniq tasavvur qila olmaydi. O'qituvchi o'z pedagogik mahorati orqali o'quvchilar nazariy ma'lumotlarni boyitib, amaliy jarayonlar bilan bog'lashi zarur. Men bu muammoning yechimini yengillashtirish uchun quyudagi pedagogik usulni taklif qilaman.[2]

“Bu nimadan yasalgan?” usuli. Qo'llanilishi: ushbu pedagogik usul nazariy va amaliy mashg'ulotlar uyg'unlashgan texnologiya darsining ko'proq mustahkamlash qismiga yoki darsga kirishish qismida ushbu mahsulot yoki jihoz haqida birlamchi ma'lumotga ega yoki ega emasligini bilishda qo'llanilishi mumkin. Masalan, turli xildagi taomlarni tayyorlashda, tikiladigan kiyimlar yoki yasaladigan jihozlarni tayyorlashda qo'llaniladi. Pedagogik usulning vazifasi: kasbiy malakani oshirishda xizmat qiluvchi ushbu usul orqali tayyorlanadigan har bir jihoz yoki buyumning nimadan yasalganligini o'rganish, taomlar tayyorlashda me'yorni shakllantirishdan

iborat. Bu usulni qo'llash orqali o'quvchilardan arzon va sifatli mahsulot ishlab chiqarish ko'nikmasini shakllantirish, ularni mustaqil tadbirkorlik qilish uchun g'oyalar yaratishga o'rgatish, o'z imkoniyatlarini o'rinli baholay olish imkoniyati yaratiladi. Pedagogik usulning maqsadi: dars vazifasidan kelib chiqib, o'quvchilarga tanlash imkoniyatini yaratish, imkoniyatlardan o'rinli foydalanish, to'g'ri qaror qabul qilish uchun sharoit yaratish.

Kasbiy bilim va ko'nikma yaratish. Usulni qo'llashning afzalligi. Usul sodda bo'lib, o'quvchilarda mahsulot yoki taom tayyorlashda zarur jihozlarni bilishda, estetik didni shakllantirishda qulaydir. Ushbu usulni darsni faollashtirish, o'quvchilarni mustaqil ishlashga va mustaqil qaror qabul qilishda o'rgatishda qulaydir. Bu usulda barcha yoshdagi o'quvchilar bilan o'tkaziladigan amaliy darslarda foydalanish mumkin. Xulosa, o'rnida ta'kidlash joizki, zamonaviy o'qituvchi kelajak bunyodkori, yangi pedagogik texnologiyalar, nazariyalar, konsepsiyalarning muallifi, ishlab chiqaruvchisi va targ'ibotchisidir. Kasb-insonning ruhiy, ma'naviy hamda jismoniy imkoniyatlarini ishlata olishdir. Qadimda ham bobokalonlarimiz farzandlarining biror kasb-hunar egallashi uchun qayg'urganlar. Jumladan Abu Nasr Forobiy kasb-hunar haqida quyidagi fikrlarni aytadi: Inson biro-bir sohasini egallash uchun faqat tug'ma qobiliyati kifoya emas, kasbhunarda kamolotga ham yetish kerak. Kasb tanlashda o'quvchilarning qobiliyati va moyilligi har taraflama rivojlantirishda o'qituvchi quyidagiarga amal qilishi zarur:

1. Kasb tanlash masalalarini hisobga olgan holda, har bir mavzuni o'quvchilarga yetkazishning shakl va metodlarini aniqlashlari;
2. O'quvchilarning ongli kasb tanlashga tayyorlash bo'yicha o'zining vazifalari va mazkur fanlarning roli va tutgan o'rinlarini aniq va to'g'ri tushunishi;

3. Fanlarga bo`lgan qiziqishlari bilan kasblarga bo`lgan qiziqishlari o`rtasidagi dialektik o`zaro bog`lanishlarni o`rnatishi kerak.

Texnologiya fani bo`yicha kasb-hunarga yo`naltirish o`qituvchining kundalik faoliyati uchun yollanma rolini bajarishi kerak. O`qituvchilarning kasb -hunar tanlash ishini olib borishdagi maqsadi – o`quvchilarning shaxsiy xususiyatlarini o`rganish ulardagi qiziqish, moyilliklarini o`rganish hamda kasblarni egallashga intilishini taminlashdir. Bunday samarali ishlarni olib borishda avvalo pedagogda kompetentlik mavjud bo`lishi kerak . Kompetentlik ma`lum bir sohadaki bilim va tajriba demakdir. Kompetentli o`qituvchi esa eng avvalo psixologiya-pedagogika bilimlariga ega bo`ladi. Shunday ekan hozirgi kunda yosh avlodni tarbiyalashda yangi pedogogik texnologiya asoslarida bilim, ko`nikma malakalarini shakllantirib borish lozim. Texnologiya fani darslarida o`quvchilarga amaliy mashg`ulotlar ko`proq tashkil etilib ulardagi qiziqishlarni va moyilliklarini rivojlantirib borishimiz kerak.[3] Zamonaviy sharoitda o`quvchilarning bilish faolliklarini kuchaytirish, o`qitish sifatini oshirish vasamaradorligini yaxshilash maqsadga muvofiqdir. Bolalarning xarakterlariga e`tibor bergan holda kreativ yondashish, rolli va ishbilarmonlik o`yinlari, bahs-munozara,sinkveyn, tarmoqlash, domino va boshqa metodlardan foydalanib ta`lim-tarbiya berish lozim. Ta`lim amaliyotida qo`llaniladigan ayrim metodlar didaktik o`yinlar deb yuritiladi. Hunarmandchilik insonning ishlab chiqarish faoliyati bilan vujudga kelib jamiyat rivojlanishi davomida asta-sekin ravnaq topib boradi.

O`zbekistondagi hunarmandchilik turlari 150dan ziyod bo`lib, bular hunarmandchilikning tarmoq strukturasi tashkil etadi. Insonning bolalik orzulari o`lmas ekan agar astoydil harakat qilsa albatta ro`yobga chiqararkan. Shunday ekan demak biz qizlarimizni kelajakda yaxshi pazanda, tikuvchi, hunarmand qilib tarbiyalashimiz lozim. Kasb-hunarlar juda xilma-xildir. Ularni to`g`ri tanlash insonning o`ziga bog`liqdir . Kaykovusning

“Qobusnoma” asarida “Ey farzand ogoh bo’lki, hunarsiz kishi hamisha foydasiz bo’lur va hech kishiga naf yetkurmas”deb yozilgan. Xuddi shunday buyuk shoir Alisher Navoiy o’z g’azallarida insonni vaqtini bekor o’tkazmay ilm hunar egallashga chaqiradi “Ilm kasbini qildi to joni bor, hunar o’rgandi unga -ki imkoni bor”.

Xulosa:Xulosa o’rnida shuni aytishimiz mumkinki o’quvchilarni kasb-hunarga yo’naltirib yurtimizga yetuk insonlar qilib tarbiyalashimiz lozim. Hozirgi kunda O`zbekistonimizda yoshlar ma’naviatini yuksaltirish va ularning bo’sh vaqtini mazmunli tashkil etish bo’yicha “5ta muhim tashabbus” bo’yicha muhim ishlar ko’rgazma va tanlovlar olib borilmoqd a. Bu tashabbusning 5-yo’nalishi xususan texnologiya fani o’qituvchillariga tegishli bo’lib ular ham tanlovlarga faol ishtirok etib o’quvchilari bilan birgalikda o’zlarining kasb mahoratlarini namoyon etmoqdalar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. A.P.Sulaymonov. “Amaliy fanlarni o’qitish va o’quv – tarbiya jarayonining sifat va samaradorligi: muammaolar va yechimlar” Toshkent – 2017 y.
2. A.Jalolov “Kasb qanday tanlanadi” Baxt - saodatga intiluvchilar uchun Toshkent “Yangi asr avlodi” - 2010 y.
3. Ziyonet.uz

**ФОРМИРОВАНИЕ БАНКОВСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ ВО
ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКЕ И ЕЕ СОВРЕМЕННОЕ ПРИМЕНЕНИЕ
FORMATION OF BANKING TERMINOLOGY IN FRENCH
LANGUAGE AND ITS MODERN APPLICATION**

С.Т.Хамрохужаева

Ташкентский финансовый институт,

г. Ташкент, Республика Узбекистан

E-mail: sitorabonu.khamrokhujaeva@gmail.com

Научный руководитель: Х.Б.Акбаева

Ташкентский финансовый институт,

г. Ташкент, Республика Узбекистан

E-mail: akbaevaxulkar@gmail.com

Аннотация. Данная статья рассматривает появление терминов в банковской, финансовой и экономической деятельности на первоначальном этапе, их становление и развитие в связи с интеграцией и обменом знаниями между странами в средневековый период, а также их использование в современном банковском секторе государств, в частности Франции. Целью данной статьи является демонстрация и описание исторического аспекта как главного фактора, влияющего на трансформацию имеющихся и заимствование новых иностранных слов, используемых в представленной профессиональной деятельности. В данной работе вниманию предложены основные термины банковской деятельности, не требующих глубоких знаний в этой области, а также занимающих последнее время важное место в повседневной жизни людей, ввиду роста интереса общественности и увеличения влияния экономического развития на уровень и качество жизни населения.

Ключевые слова: термин, банковская деятельность, заимствованные слова, функциональность, денежные операции, французский язык

Summary. This article views the emergence of terms in banking, financial and economic activities at the initial stage, their formation and development in connection with the integration and exchange of knowledge between countries in the medieval period, as well as their use in the modern banking sector of countries, in particular France. The purpose of this article is to demonstrate and describe the historical aspect as the main factor influencing the transformation of existing and borrowing of new foreign words used in the presented professional activity. In this paper, attention is paid to the main terms of banking that do not require deep knowledge in this area, and also occupy an important place in the daily life of people in recent years, due to the growing public interest and the increasing impact of economic development on the level and quality of life of the population.

Keywords: term, banking, derived words, functionality, cash transactions, French language

It should be noted that the term is a word or expression that has a precise meaning in some uses or is peculiar to a science, art, profession, or subject [Merriam Webster`s Dictionary]. In other words, it has its own specifics, which is that terms are created to name objects or phenomena that are meaningful only in the zone of one or another professional sphere, which is based on its own significant concepts and sub-concepts. Only those events and objects are named, to which human activity is directed, and an important role here is played by the final functional design of the indicated object itself. In our case, the taking by the bank functions peculiar to it: keeping money, accumulating money funds, lending, implementing of cash settlements and the function that appears later than others - the right to issue money.

In medieval Europe, many precious coins of various minting were in circulation. To protect themselves from counterfeit coins, merchants kept real money in the counters. In return, they received bills (*récépissés*) - future promissory notes that gave the right to get real money [3,p.128]. Actually, there

are different ways of forming terms in French, the most popular in banking are borrowing and changing the basic meaning of the words. Let look through some of them[1,p.120]:

acompte - this term meant prepayment, word was taken from Italian where financing and banking had already been more developed;

banque - is the main term for banking, it goes back to the Italian word *banca* (1458), which was used in Italy in the XIV century to indicate the counter of the money changer. As a result of the expansion of the meaning, in the 15th century the term began to define a credit institution, as well. However, in France, as a financial term, the word *banque* started to spread later.

billet - "banknote" as a financial term begins to be used in the phrase *billet de banque*, but initially the word *bilette* was used, which meant "receipt";

caisse - this word originally meant "box for transportation", but then it gets the meaning of "cash desk for payment transactions" in financial activities;

credit - in old French the term meant "trust" and began to be used in such expressions as *à crédit, lettres de credit*. Later derived terms arise from *crédit – créditteur and discredit*;

débit - "debit", its primary source was the Latin language, from which the word *debitum* was borrowed with the meaning of "debt";

tarifer - the term "set prices" originated as a derivative of the word *tarif*, which appeared in French due to borrowing the word *tariffa* from Italian.

So, after a long period of transforming, spreading and adapting to the local societies, the banking terminology obtained a modern form, which is used today in French-language countries and organizations. Thus, the main ways of forming the banking terminology of the French language at the first stage of its formation were demonstrated briefly.

Today, banking is playing an increasingly important role in the life of society, in the world economy, in international economic relations, therefore, the analysis of trends in the development of banking terminology is of theoretical and practical importance. Several French banks and insurance companies such as BNP Paribas, Société Générale, Axa occupy an important place in the global banking sector [6,p.81]. They are one of the largest companies with the largest number of workers and employees, so that France can deservedly be considered as the leader in the world financial market and it becomes impossible to ignore its presence. While today banks are an integral part of the life of a modern person, respectively, banking terminology interacts with the general literary language, thereby influencing it.

References

1. Bloch O., W. von Wartburg. Dictionnaire étymologique de la langue française. Deuxième édition refondue par W. von Wartburg. P.: Presses Universitaires de France, 1950. 620 p.
2. Plessis A. Histoire des banques en France. URL: www.fbf.fr/fr/files/88AFWG/Histoire_banques_France.pdf
3. Redon M., Besnard D. La Banque de France. P. : PUF. Que sais-je? # 2462, 1991.128 p.
4. Merriam-Webster`s Collegiate Dictionary, Eleventh Edition, 2003
5. Л. Ю. Петрущенко. Начальный этап становления банковской терминологии французского языка. Вестник МГЛУ. Гуманитарные науки. Вып. 5 (795) / 2018 URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nachalnyy-etap-stanovleniya-bankovskoy-terminologii-frantsuzskogo-yazyka>
6. Г.В.Семеко.2016. 01. 022-024. Французские банки и энергетический переход. (сводный реферат) URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/2016-01-022-024-frantsuzskie-banki-i-energeticheskiy-perehod-svodnyy-referat>

**РОЛЬ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ В РАЗВИТИИ
ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКИХ СВЯЗЕЙ ГОСУДАРСТВА**

Хамрохужаева Ситорабону Темур кизи

Студентка, Ташкентский финансовый институт

E-mail: sitorabonu.khamrokhujajeva@gmail.com

Аннотация. Коммерческие банки выполняют ряд операций с денежными средствами не только на территории одной страны, но также и за ее пределами. Значимость банков в содействии укреплению сотрудничества с иностранными государствами и организациями очевидна, при этом существует ряд направлений и задач банковской системы, которые необходимо рассмотреть для того, чтобы оценить уровень поддержки развития внешней экономики страны.

Ключевые слова: банковская система, внешняя экономика, денежные средства, операции коммерческих банков.

Одним из важнейших драйверов развития экономики страны является укрепление международных связей и сотрудничества, которые допустимы только в условиях открытой экономики с действующими рыночными механизмами. При этом международные расчеты, инвестирование, кредитование, а также другие инструменты внешнеэкономического финансирования способны эффективно применяться только при качественном и полноценном функционировании банковской системы страны.

Во многих странах банковская система двухуровневая, так Центральный банк является высшим надзорным органом и регулятором деятельности коммерческих банков. Кроме того, существуют небанковские

кредитные организации, которые также расширяют банковскую инфраструктуру государства. [1, с. 2]

Коммерческие банки, в свою очередь, выполняют в совокупности следующие традиционные для себя функции:

- Привлечение временно свободных денежных средств населения;
- Размещение привлеченных средств для финансирования определенных целей на принципах кредитования;
- Осуществление расчетно-кассовых операций.

Банки являются одним из основных агентов на финансовом рынке как отдельно взятой страны, так и на глобальном уровне, поэтому успешное развитие внешнеэкономических связей государства напрямую зависит от взаимодействия коммерческих банков с иностранными органами и лицами, при этом банки осуществляют также ряд нетрадиционных операций, в том числе с применением иностранной валюты и при поддержке международных финансовых институтов. Ярким примером являются факторинг, когда коммерческий банк покупает неоплаченные требования поставщика за экспортируемую продукцию сразу же после ее отгрузки, в последующем решая вопросы получения денег с покупателя; валютный своп и форвард; валютные фьючерсы, опционы и так далее [2, с. 7].

Другим важным направлением деятельности коммерческих банков в рамках международного сотрудничества является обеспечение экономической безопасности в стране, а также противодействие отмыванию доходов и финансированию терроризма. Данный аспект является особенно важным для обеспечения национальной безопасности, а также повышения прозрачности на рынке финансовых услуг. В соответствии с принципами финансовой политики стран мира, банковская

система выполняет следующие функции для обеспечения безопасности в интегрированной системе регионального и международного движения денежных средств:

— регулирование, контроль и надзор за деятельностью основных субъектов финансового рынка — кредитных финансовых организаций и некредитных финансовых организаций; [3, с.348]

— проведение анализа, мониторинга и разработка новых методов контроля движения денежных средств в стране и за ее пределами;

— развитие международного сотрудничества, а также налаживание системы предоставления информации зарубежным странам о данных по подозрительным операциям по их запросу;

— ратификация международных актов и соглашений, а также создание эффективной национальной законодательной базы по вопросам экономической безопасности;

— закрепление возможности незамедлительного замораживания средств, наложения ареста и конфискации активов, предназначенных для финансирования террористической деятельности [4];

— и другие функции.

Таким образом, коммерческие банки являются ключевым звеном в системе интеграции страны в международное экономическое пространство. Известно, что основой любого проводимого в стране процесса является наличие соответствующей институциональной базы. Так как банковская система обеспечивает перемещение денежных ресурсов как в национальной, так и в иностранной валюте, одной из ее задач является установление связей с зарубежными финансовыми институтами для выполнения определенных операций. Исходя из этого, контроль за проводимыми действиями и мониторинг степени легальности и безопасности проводимых сделок также переходит в компетенции коммерческих банков. Можно заключить, что мероприятия государства по

развитию внешней экономики невозможно без соответствующего функционирования банковской сектора государства.

Список использованной литературы:

1. Басова София Евгеньевна «Роль банковской системы в развитии экономики: мировой и российский опыт» // Электронная наука. 2020. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-bankovskoy-sistemy-v-razviti-ekonomiki-mirovoy-i-rossiyskiy-opyt>, с. 13
2. Гунько Е.В., Норин В.Г. «Место и роль банковской системы в развитии внешнеторговой деятельности предприятий» // Таможенное дело и внешнеэкономическая деятельность компаний. – 2017. – № 1(2); URL: customs.esrae.ru/4-16, с. 12
3. Разумова, М. А. «Стратегическая роль банковской системы в обеспечении экономической безопасности» / М. А. Разумова // Актуальные вопросы налогообложения, налогового администрирования и экономической безопасности: Сборник научных статей II Всероссийской научно-практической конференции, Курск, 2018 г, с. 345-349.
4. Интернет-ресурс:
https://www.banki.ru/wikibank/spetsialnyie_rekomendatsii_fatf/

**MAMLAKATIMIZ TA'LIM TIZIMIDA RAQAMLASHTIRISH
VA RAQAMLI DUNYODA O'QITISH VA O'RGANISH**

Tashkent viloyati Ohangaron tuman

1-son kasb-hunar maktabining

informatika va axborot texnologiyalari fani o'qituvchisi

Davlatqulova Mamlakat Xomitovna

Annotatsiya: Maqolada mamlakatimizda maktabgacha ta'lim, umumiy o'rta ta'lim va oliy ta'lim tizimida raqamlashtirish va raqamli dunyoda o'rganishning ahamiyati, hozirgi kunda olib borilayotgan ishlar va imkoniyatlar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Masofaviy ta'lim, raqamli texnologiya, raqamlashtirish, «EDU LINK» axborot tizimi, HEMIS dasturi.

Аннотация: В статье анализируется значение цифровизации и обучения в цифровом мире в дошкольном, общем среднем и высшем образовании в нашей стране, текущая деятельность и возможности.

Ключевые слова: Дистанционное образование, цифровые технологии, цифровизация, информационная система «ЭДУ ЛИНК», программа HEMIS.

Annotation: The article analyzes the importance of digitalization and learning in the digital world in the system of preschool education, general secondary education and higher education in our country, the current work and opportunities.

Keywords: Distance education, digital technology, digitization, EDU LINK information system, HEMIS program.

Hozirgi paytda texnika va texnologiyalar kun sayn shiddat bilan yangilanib borayotgan davrda jamiyatni dunyoqarashi va zamonga moslashuvini tubdan o'zgartirishi tabiiy holat bo'lib bormoqda. Bu holatda ta'lim olish

holatlarini yangilanishiga sabab bo'ladi. Bugungi kunda oliy ta'lim muassalarida masofaviy ta'limlarning yo'lga qo'yilishi bunga bir misol sifatida ko'rishimiz mumkin. Masofaviy ta'lim, tabiatning o'zgarishi (pandemiya davri) va so'ngi texnologiyalarning ta'lim tizimiga samarali tadbiri o'qitishni va o'qishni o'zgartirishga undaydi. Bu esa raqamli dunyoda o'qitish va o'rganish borasida ko'plab pedagogik tadqiqotlar o'tkazish zaruratini ifodalaydi.

Mamlakatimizda so'nggi yillarda ta'lim tizimini tubdan isloh qilish va ta'lim sifatini baholash hamda raqamli ta'limni rivojlantirish bo'yicha keng ko'lamli ishlar olib borilmoqda. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019- yil 29-Google Scholar Scientific Library of Uzbekistan apreldagi "O'zbekiston respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-sonli Farmonida "PISA" (The Programme for International Student Assessment) o'quvchilarni baholash xalqaro dasturi reytingida O'zbekistonning 2021 yilda birinchi 70 talikka, 2025 yilda 60 talikka va 2030 yilga kelib esa, birinchi 30 ta ilg'or mamlakatlar qatoriga kiritish ko'zda tutilgan[1]. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 8 dekabrda "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 997-sonli qarori bilan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi qoshida "Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish Milliy markazi" tashkil etildi [2]. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabedagi PF 6079 sonli ""Raqamli O'zbekiston 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora tadbirlari to'g'risida"gi farmonida raqamli dunyoda raqamlashtirish, raqamli texnologiyalarni ishlab chiqish, raqamli iqtisodiyot sohasida yangi loyihalarni ko'rib chiqish va raqamli ta'limni rivojlantirish dasturlari amalga oshirilmoqda. Ushbu farmonda ta'lim sohasida raqamli ko'nikmalarni oshirish maqsadida quyidagi tadbirlar amalga oshiriladi: ta'lim pog'onasining boshlang'ich bosqichida o'quvchilarga raqamli texnologiyalarni

taqdim etish orqali raqamli ko'nikmalarni o'zlashtirish uchun imkoniyatlar yaratish, tahliliy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, kelajakda zarur bo'ladigan keng ko'lamli raqamli transformatsiya sharoitida yoshlarga bilim va ko'nikmalar berish;

Yagona masofaviy ta'lim platformasini kelajakda ta'limning barcha yo'nalishlarida tatbiq etish maqsadida yaratish va amalga oshirish; o'quvchilar uchun raqamli texnologiyalardan foydalanishning umumiy darajasini oshirish maqsadida umumta'lim maktablarining asosiy o'quv dasturlariga doimiy o'zgartirishlar kiritish;

Texnologik kasblar va innovatsion faoliyat sohasida o'qishni tashkil etishga qaratilgan yuqori samarali xalqaro amaliyotni ta'lim tizimiga joriy etish; axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan bog'liq yo'nalishda kadrlar tayyorlovchi oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilari sonini, axborot texnologiyalar sohasida o'rtacha darajada kompetensiyaga ega bo'lgan o'rta maxsus kasb-hunar ta'limi muassasalari bitiruvchilarini oshirish;

Axborot texnologiyalar sohasidagi tashkilotlarining o'quv jarayonlarga qatnashishini rag'batlantirish orqali umumta'lim maktablarda informatika fanini o'qitish metodlarini takomillashtirish;

Oliy ta'lim muassasalarida tegishli sohalarda "Buyumlar interneti", robototexnika, sun'iy intellekt texnologiyalarini qo'llash va o'rganish bo'yicha laboratoriyalar, shuningdek, xorijiy

Qog'oz shaklidagi materiallarni raqamlashtirish formatlaridan foydalanish bo'yicha davlat yagona talabini ishlab chiqish va qo'llab-quvvatlashni ta'minlash orqali ta'limda o'quv materiallarini raqamlashtirish;

Raqamli texnologiyalar sohasida ilmiy-tadqiqot ishlarini rivojlantirish va rag'batlantirish, ularning tashkiliy mexanizmlarini takomillashtirish; g'oyalar va yangi texnologiyalar yaratishni targ'ib qiluvchi respublika tanlovlari va tadbirlarini (xakatonlar, konkurslar, olimpiadalar va boshqalar) o'tkazish; yangi

qidiruv tizimlarini yaratish yo'nalishini ishlab chiqish va aniqlash, shu jumladan audio va video materiallarni izlash va aniqlash uchun yechimlar, axborotni qidirish va olishda semantikadan foydalanish, mashinaviy tarjima tizimidagi yangi texnologiyalar, shuningdek, mashinaviy o'qitishning yangi algoritmlari va texnologiyalarini rivojlantirish;

Robototexnika komplekslari va odamlar o'zaro ta'sirining algoritmlarini ishlab chiqish, ma'lumotlar uzatish tarmoqlari infratuzilmasini, o'rnatilgan sensorlar va sensor tarmoqlarni takomillashtirish, shuningdek, "bulutli" xizmatlarini taqdim etishning turli xil modellarini amalga oshirish uchun dasturiy ta'minot yaratish bo'yicha ilmiy ishlarni olib borish;

Maktabgacha, o'rta va oliy ta'lim tizimi uchun elektron ta'lim resurslarini yanada takomillashtirish, shuningdek, ichki va jahon ta'lim resurslaridan foydalanishni ta'minlash;

Inson kapitalini rivojlantirish, shu jumladan, ixtisoslashgan ta'limni rivojlantirish hamda IT-sohasidagi kasblarni ommalashtirish, IT-korxonalar uchun institutsional sharoitlarni yaxshilash va ma'muriy to'siqlarni kamaytirish; maktab va maktabgacha ta'lim tizimiga raqamli transformatsiya va yangi texnologiyalar bo'yicha innovatsion o'quv dasturlarini joriy etish.

Yuqoridagi qaror va farmonlarning ijrosini ta'minlashda maktabgacha ta'lim, umumiy o'rta ta'lim va oliy ta'lim muassasalarida amalga oshirilayotgan ishlarni o'rganish, tahlil qilish, mavjud imkoniyatlarni safarbar qilish, yangi go'yalarni ro'yobga chiqarish bo'yicha tahlillarni ko'rib chiqamiz. Avval maktabgacha ta'lim muassasalarida raqamlashtirish va raqamli dunyoda o'qitish bo'yicha amalga oshirilayotgan ishlar va yangi go'ylarni ro'yobga chiqarish tahlilini ko'ramiz. Mamlakatimiz maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarimizning aksariyat, ya'ni 3-6 yoshdagilari tarbiyalanadi. Xalqimizda bir naql bor: "Yoshlikda olingan bilim toshga o'yilgan naqshdir". Mana shu yoshda bolalarning rivojlanishi juda kuchli boladi. Atrof muhitning ta'siri va

atrofdagilarning tarbiya berishi ularning qolgan hayotiga ham ta'siri va ahamiyati kuchli hisoblanadi. Hali boshlang'ich maktabga kirmagan bolalarning hozirgi zamon texnologiyalarning o'rganishi va uni qo'llay bilishi songi yillarda tezlik bilan rivojlanib kelmoqda va rivojlanib ham boradi. Dastlabki bolalalik davrida raqamli dunyoda ta'lim berish va bilim olish yo'llarini samarali tashkil etish bugungi kunning dolzarb muammolaridan biri. Bu muammoning nazariy yechimi tarbiyachilar, bollalar va ularning ota-onalarini raqamli dunyoda o'qitishga yangicha yondashishlarni amalga oshirish hisoblanadi. Turli dasturlar, mobil ilovalar va ijtimoiy tarmoqlardagi guruhlar kabi bir qator yangi texnologiyalar bolalar ta'limiga yangi innavatsion investitsiyalarni joriy qilishning asosiy ta'lim vositalari vazifalarini bajaradi. Mana masalan "Moyvoqvoy va qizcha" mobil ilovasidagi bolalarning tafakkurini rivojlantirishda va kreativ fikrlashida hamda noqulay vaziyatlarda qaror qilishda ahamiyati beqiyos. Xorijiy davlatlarda "Aflatot" dasturi maktabga kirmagan bolalar uchun mo'ljallangan bo'lib, u ijtimoiy va iqtisodiy savodxonlikka asos soluvchi dastur hisoblanadi. Bunday dasturlar balalarning birinchi ta'lim olishlari va hayotiy ko'nikmalarini shakllantirishda juda muhimdir. Maktabgacha ta'lim muassasalarida raqamlashtirish borasida YUNISEF tomonidan O'zbekistondagi maktabgacha ta'lim sohasini rivojlantirish uchun «Learning passport» nomli raqamli ta'lim platformasini yaratish, O'zbekistondagi Yaponiya JICA vakolatxonasi tomonidan «O'zbekistonda alohida parvarishga muhtoj bolalar bilan ishlaydigan pedagog kadrlarning malakasini oshirish bo'yicha» loyihasi, Koreya-O'zbekiston biznes assosiyasi tomonidan maktabgacha ta'lim tizimi uchun yaratilayotgan «EDU LINK» axborot tizimi loyihasi kabi ishlar amalga oshirildi. Mamlakatimiz maktablarida xalq ta'lim vazirligi tomonidan maktab ta'limini raqamlashtirish, maktab ta'limiga axborot kommunikatsion texnologiyalrni integratsiya qilish, o'qituvchi, o'quvchi va ota-onalarning interaktiv muloqatlarini rivojlantirish, masofaviy va mustaqil ta'lim olish uchun imkoniyatlarni amalga oshirish maqsadida kundalik.com raqamli ta'lim platformasini ishlab chiqildi va amalda tadbiq etilmoqda. Bu platformada

o'qituvchilar uchun dars jadvallari elektron jurnal, uy vazifalarni boshqarish va turli hisobotlarni avtomatik ravishda amalga oshiriladi, ota-onalar uchun o'quvchining kundaligi, uy vazifalari va muloqotlar uchun bo'limlari orqali o'z farzandlarini to'liq nazoratga oladi, o'quvchilar uchun kundalik daftari, portfolio, muloqot bo'limlari orqali kelasi dars mavzulari biladi, o'qituvchilari bilan o'zaro muloqotlarini amalga oshiradi, davlat organlari uchun umumiy statistic ma'lumotlarni to'plash, yangiliklarni quyi tizimlarga yetkazishda aloqa va xabardor bo'lish uchun ishlarini amalga oshiradi.

Bugungi kunda raqamli ta'lim ta'lim tizimlarimizda o'rni beqiyos bo'lib, bunda o'quvchilar va talabalarimizning fanni o'zlashtira olishi emas, balki ular bir vaqtning o'zida qanday o'qiyotganini, fanni qanday o'rganayotganini, vazifalarga qiziqishi, o'z darajasidagi muammolarga fikr bildirishlarini kuzatish mumkin. Buning natijasida o'quvchilarning o'zlari mustaqil o'rganishi, shaxsiy o'rganishga moslashishi va o'zini ustida ishlashi kabi qobiliyatlari rivojlanadi. Dars jarayonlari raqamli kontekstda jonli olib borish va darslarda interfaol topshiriqlarni berish, virtual loyabatoriyalarda o'rganish talabalarni yanada fikrlashlarini o'stiradi. O'zi qiziqqan sohadagi kasbiy kompetensiyalari rivojlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 -yil 5-sentabrdagi PF-5538-sonli "Xalq ta'limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 8 dekabrdagi "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 997-sonli qarori.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabedagi PF 6079 sonli ""Raqamli O'zbekiston 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora tadbirlari to'g'risida"gi farmoni.
4. Maktabgacha ta'lim vazirligining Mdo.uz saytidan olingan.
5. Akramzhon U. Mirzaev. Developing Professional Competence Skills of Students-Engineers at Teaching Higher Mathematics. Eastern European Scientific Journal. Ausgabe 3-2018. P 136-139

ALDEGID VA KETONLAR

Malika Omonova

Jizzax viloyati Hamid Olimjon va Zulfiya ijod maktabi

kimyo fani o`qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada Aldegid va ketonlarning tuzilishi, ularning umumiy formulasi izomeryasi va nomlanishi ko`rilib chiqiladi.

Kalit so`zlar: tuzilish, karbonil, formula, reaksiya, radikal

Tuzilishida karbonil guruhi ishtirok etadigan birikmalarga aldegid va ketonlar deyiladi. Agar karbonil guruhi kamida bitta vodorod bilan bog`langan bo`lsa aldegid, uning ikkala valenti uglevodorod radikali bilan bog`langan bo`lsa keton deyiladi. [Shunga muvofiq](#), aldegidlarning umumiy formulasini , bu yerda R – radikal, -CH₃; -C₂H₅; -C₃H₇ [va boshqalar](#); ketonlarnikini esa bilan ifodalash mumkin. Bu yerda R – radikal, -CH₃; -C₂H₅; -C₃H₇ va boshqalar. Aldegid va ketonlar to`yingan va to`yinmagan bo`lishlari mumkin. 1.To`yingan aldegid va ketonlar.

To`yingan aldegid va ketonlarning [umumiy formulasi](#) C_nH_{2n}O bilan ifodalanadi.

Dastlab aldegidlarning izomeriyasi va nomlanishi bilan tanishib chiqamiz. Aldegidlarning gomologik qatori chumoli aldegidi bilan boshlanadi. Emperik nomenklatura bilan nomlashda aldegidning nomi ularga mos keladigan kislota nomidan olinadi. Sistematik nomenklatura bo`yicha nomlashda aldegidlarning nomi tegishli to`yingan uglevodorodlar nomi oxiriga – al qo`shimchasi qo`shib hosil qilinadi. Uglevodorod radikallarining nomi va holati raqamlar bilan ko`rastiladi.

Ldegidlarni ratsional nomenklatura bo'yicha nomlashda sirka aldegidi asos qilib olinadi, qolgan aldegidlar uning hosilasi deb qaraladi. Dimetiletir [sirka aldegid](#) Ketonlarni emperik nomenklatura bo'yicha nomlashda ularning nomi karbonil guruhi bilan bog'langan radikallar nomiga keton so'zi qo'shib o'qiladi. Sistematik nomenklatura bo'yicha esa tegishli to'yingan ugevodorodlar nomi oxiriga – on qo'shimchasi qo'shiladi. Olinish usullari. Aldegid va ketonlarni olishning bir necha usullari ishlab chiqilgan. Shulardan ayrimlari bilan tanishib chiqamiz.

1. Birlamchi spirtlarni oksidlash yoki ulardan vodorodni tortib [olish natijasida aldegid](#), ikkilamchi spirtlardan esa ketonlar hosil bo'ladi.
2. Atsetilenga suv birikishi natijasida aldegid, uning gomologlaridan esa ketonlar hosil bo'ladi. Jarayon kadmiy, kalsiy, fosfat katalizatori ishtirokida, 360-4200C haroratda olib boriladi.
3. Aldegid va ketonlar kislotalar va ularning aralashmasini 400-4500C va ThO₂, MnO₂, CuO, ZnO ishtirokida pirolizga uchratib olinishi mumkin.
4. Texnikada aldegidlar [etilen ugevodorodlariga CO₂](#) va H₂ biriktirib (okso sintez) olinadi. Bu jarayon 100-2000C va 100-200 atm. bosimida Ca₃(CO)₈, Ni₃(CO)₈ katalizatorlari ishtirokida olib boriladi. Hozirgi vaqtda sirka aldegid etilenni katalizator ishtirokida havo kislorodi bilan oksidlab olinadi. Katalizator sifatida PdCl₂ ishlatiladi. Bundan tashqari, aldegid va ketonlarni yana ugevodorodlarning geminal [digalogenli birikmalaridan](#), metallorganik birikmalar va boshqalardan olish mumkin. Fizik va kimyoviy xossalari. CHumoli aldegidi o'tkir xidli gaz, -210S da qaynaydi. Boshqa aldegidlar suyuq, suvda yaxshi eriydi. Ketonlar suyuqlik bo'lib, ulardan yoqimli xid keladi. Ketonlar aldegidlarga qaraganda yuqori haroratda qaynaydi. To'g'ri zanjir hosil qilib tuzilgan aldegid va ketonlar izomerlariga qaraganda yuqori haroratda qaynaydi. Aldegid va ketonlar tegishli spirtlarga nisbatan past haroratda qaynaydilar, chunki ular vodorod bog'lanish hosil qilib tuzilgan ularning dipol momentlari 2,7 D dan yuqori. Karbonil guruhida elektorn bulutining zichligi ugleroddan kislorod tomon kuchli siljigan bo'ladi,

ya'ni . SHuning uchun ular nukleofil birikish jarayonlariga juda oson kirisha oladilar.

Karbonil guruhiga nukelofil agentlarning birikishi bosqichli boradi. Masalan, sirka aldegidiga natriygidrosulfidning birikish jarayonini quyidagicha ifodalash mumkin.

Aldegid [va ketonlar biriktirib olish](#), karbonil guruhi kislorodining almashinishi, oksidlanishi, kondensatlanish kabi jarayonlarga kirisha oladilar. SHu jarayonlarga misollar keltiramiz.

1. Vodorod bilan qaytarish. Aldegidlarni katalizatorlar (Ni, Co, Cu, Pd, Ph) ishtirokida vodorod bilan qaytarish natijasida birlamchi, ketonlardan esa ikkilamchi spirtlar hosil bo'ladi. Keyingi vaqtda qaytaruvchi vosita sifatida litiy-alyuminiy gidridan foydalanilmoqda. Jarayon quyidagi mexanizm orqali boradi.

Aldegid va ketonlarni aktiv vodorod bilan qaytarish vaqtida glikollar ham hosil bo'ladi:

2. Nukleofil birikish jarayonlari. 1. sianid kislotaning [birikishi natijasida](#) α -oksinitrillar hosil bo'ladi. Bularni gidrolizlab esa α -oksikislotalarni olish mumkin.

2. Aldegid va ketonlarga maginy organik birikmalarning birikish jarayonidan foydalanib birlamchi, ikkilamchi va uchlamchi spirtlarni olish mumkin:

3. Aldegid va ketonlar natriygidrosulfit bilan birikib kristall birikmalarni hosil qiladilar: yoki bu jarayondan aldegid va ketonlarni sifat jihatidan aniqlashda foydalaniladi.

4. Aldegidlar ammiak bilan oson birikib aldeminlarni hosil qiladilar. Jarayon quyidagi ko'rinishda boradi: Atsetaldemin oson polimerlanib aldegid-ammiakni hosil qiladi. Ketonlar ammiak bilan bunday birikmalarni hosil qilmaydilar. Ularning ammiak bilan ta'sirlanish jarayoni juda sekin boradi va buning natijasida murakkab tuzilishga ega bo'lgan birikmalar hosil bo'ladi:

Aldegid va ketonlar gidroksiamin bilan reaksiyaga kirishib oksimlarni hosil qiladilar. Aldegidlardan hosil bo'lgan oksimni aldoksim, ketonlardan hosil bo'lgan oksimni esa ketoksim deb ataladi: Bu reaksiya aldegid va ketonlarni sifat va miqdor jihatdan aniqlashda ishlatiladi. Aldoksimlar beqaror birikmalar bo'lib, sal qizdirish natijasida tegishli nitrillarga aylanib ketadilar. Aldegidlarni oksim hosil qilish reaksiyasining mexanizmini quyidagicha tasavvur qilish mumkin:

6. Aldegid va ketonlar gidrazin va uning hosildalari bilan reaksiyaga kirishib gidrazonlarni hosil qiladilar: Agar aldegid yoki keton hosil bo'lgan gidrozon bilan yana reaksiyaga kirishadigan bo'lsa, azinlar hosil bo'ladi. Hosil bo'lgan gidrazon va azinlar qattiq ishqor bilan qo'shib qizdirilsa, erkin azot ajralib chiqib to'yingan yoki etilen qator uglevodorodlari hosil bo'ladi. Oxirigi reaksiya N.M. Kijner nomi bilan ataladi. Aldegid [va ketonlar fenilgidrazin](#), semikarbazol bilan reaksiyaga kirishib fenilgidrazon va semikarbazonni hosil qiladilar. Bu jarayonlar kislota katalizatorligida boradi.

7. Aldegidlar spirtlar bilan yarim atsetal va atsetallarni hosil qiladilar. Atsetal hosil bo'lish jarayoni meneral kislotalar ishtirokida boradi: Atsetallar suyultirilgan mineral kislotalar ishtirokida gidrolizlanib, spirtlar va aldegdlarni hosil qiladilar.

8. Aldegid va ketonlar PCl_5 ta'sirida kislorod atomini ikkita xlor atomiga almashtiradilar: Reaksiyaning mexanizmi quyidagicha:

II. Oksidlanish reaksiyalari. Aldegidlar oson oksidlanib tegishli karbon kislotalarni hosil qiladilar: Aldegidlar kumush oksidini ammiakdagi eritmasi bilan qo'shib qizdirilsa, kumush idish devorida «ko'zgu» hosil qiladi. Bu reaksiya «kumush ko'zgu» reaksiyasi nomi bilan mashxur va aldegidlarni sifat jihatdan aniqlashda ishlatiladi. Ketonlar qiyin oksidlanadi. Ketonlarning oksidlanishi natijasida ikkita har xil kislota yoki kislota bilan keton aralashmasi hosil bo'ladi. Masalan:

III. Polimerlanish reaksiyasi. Polimerlanish reaksiyalari aldegidlar uchun xos bo'lib, kislotalar ishtirokida sodir bo'ladi:

Polimerlanish reaksiyasining mexanizmini quyidagicha tasavvur etish mumkin: IV. Galogenlash. Aldegid va ketonlar brom va yod bilan galogenlash reaksiyasiga kirisha oladilar. Galogenlash kislota yoki ishqorlar katalizatorligida boradi. Bunda karbonil birikma dastlab yenol shaklga o'tadi va so'ngra galognlanadi. V. Kondensatlanish reaksiyalari. Aldegidlar kuchsiz asosli muhitda o'zaro birikib, aldegid spirtlar – aldollarni hosil qiladilar. Bu reaksiyaga [karbonil guruhiga nisbatan](#) α -holatda joylashgan uglerodda kamida bitta vodorodi bo'lgan aldegidlar kirisha oladilar, masalan: Bu jarayon aldol kondensatlanish reaksiyasi deb ataladi. Reaksiya mexanizmini quyidagicha tasavvur etish mumkin. Gidroksil ioni (katalizator) α -uglerod atomidan protonni tortib oladi. Bu bosqich qaytar reaksiyadir: Hosil bo'lgan fenolyat – anion (I) kuchli nukleofil bo'lgani uchun ikkinchi molekula aldegidagi elektrofil uglerod atomiga xujum qiladi: Aldol kuchsiz qizdirilganda bir molekula suvni yo'qotib, to'yinmagan aldegid – kroton aldegidini hosil qiladi. Bu reaksiyani kroton kondensatlanish deb ataladi: Agar karbonil guruhiga nisbatan α -holatdagi uglerod atomida vodorodlar bo'lmasa, bunday aldegidlar ishqorlar ishtirokida Kanitssaro reaksiyasiga kirishadilar:

Ketonlar aldol kondensatlanishga aldegidlarga nisbatan qiyin kirishadilar va β -keton spirtlarni hosil qiladilar. Hosil bo'lgan β -ketospirtlar o'zlaridan oson suvni yo'qotib, to'yinmagan ketonlarga aylanadilar: Aldegidlarning murakkab efir hosil qilib kondensatlanishi alyuminiy alkogolyat ishtirokida sodir bo'ladi va A.E. Tishenko reaksiyasi deb ataladi.

Ayrim [vakillari](#). Chumoli aldegid (formaldegid) –o'tkir xidli -210°C da qaynaydi. Kuchli zahar. Suvda 40% gacha eriydi. Suvdagi eritmasi formalin deb ataladi. Sanoatda metanolni chala oksidlab (degidriqlab) olinadi: Fenol – formaldegid smolalar, urotropin, karbamid – formaldegidli smolalar, [portlovchi moddalar](#), izopren olishda ishlatiladi. Sirka aldegid $+210^{\circ}\text{C}$ da qaynaydigan, o'tkir xidli suyuqlik, suvda va organik erituvchilarda yaxshi

eriydi. Sanoatda atsetilendan va etilendan olinadi. Sirka kislota, [turli smolalar](#), xloral va boshqalar olishda ishlatiladi. Atseton +56,10C da qaynaydigan, o'ziga xos xidli suyuqlik suv va organik erituvchilarda yaxshi eriydi. Sanoatda izopropil spirtidan olinadi. Bundan tashqari u fenol olishda qo'shimcha mahsulot sifatida ham hosil bo'ladi. Atseton sanoatda erituvchi sifatida, lak – bo'yoqlar olishda, organik shisha va boshqalar ishlab chiqarishda ishlatiladi. 2. To'yinmagan [aldegid va ketonlar](#). Bularning tuzilishida karbonil gurxi bilan birgalikda qo'shbog' ham bo'ladi. To'yinmagan aldegidlarning olinish usullari va xossalarini akrolein va kroton aldegidi misolida ko'rib chiqamiz.

Akrolein (propenal)ni sanoatda bir necha usullar bilan olinadi.

1. Sirka va chumoli aldegidlaridan aldol va kroton kondensatlanish yordamida olish mumkin: 2. Propilenni kattalitik oksidlab olish mumkin: 3. Glitserinni degidratlab akrolein olish mumkin. Bu reaksiyani biz uch atomli spirtlar mavzusida ko'rib chiqqan edik. Akrolein – 52,50C da qaynaydigan, o'tkir [xidli suyuqlik](#), zaharli. Akrolein aldegidlar va etilen uglevodorodlarining xossalarini takrorlaydi. U tutash bog' hosil qilib tuzilgan, ya'ni Shuning uchun birikish reaksiyalari Markovnikov qoidasiga teskari boradi: Reaksiyaning mexanizmini quyidagicha taschavvur etish mumkin: Hosil bo'lgan oraliq modda beqaror bo'lganligi sababli (Eltekov qoidasi) tezda qayta guruhlanishga uchraydi:

Akrolein sianid kislotani karbonil guruhi bo'yicha biriktirib oladi: Natriy bisulfit akrolinga faqat [karbonil guruhigagina birikmay](#), balki qo'shbog'ning hisobiga ham birikadi. Akrolein oson polimerlanadi. U maxsus hususiyatli polimerlar, organik shisha va boshqalarni olishda ishlatiladi. Kroton [aldegid](#) $\text{CH}_3\text{-CH=CH-CHO}$ (2-butenal) – 1050C da qaynaydigan, o'tkir hidli suyuqlik. Sirka aldegididan olinadi. [Moy aldegid](#), butanol, moy kislota, malein angidridlari olishda ishlatiladi. Metilvinilketon - (2-

butenon) sanoatda vinil-atsetilenga suv biriktirib olinadi: Uni atseton va chumoli aldegididan ham olish mumkin:

Metilvinilketon 910C da qaynaydigan suyuqlik. [U akroleindan farq qilib](#), HCN ni qo'shbog' hisobiga biriktirib oladi: Metilvinilketon oson polimerlanadi. U plastmassalar ishlab chiqarishda ishlatiladi. 3. [Aromatik aldegid va ketonlar](#)
Aromatik aldegid va ketonlarning tuzilishida aromatik halqada karbonil C=O guruhi mavjud bo'ladi. Karbonil guruhi aromatik halqa bilan bevosita yoki yon zanjirda bo'lishi mumkin. Agar, aromatik aldegidlarda karbonil guruhi aromatik halqa bilan bevosita bog'langan bo'lsa, bunday aldegidlarning nomi tegishli aromatik kislotalarning nomidan keltirib chiqariladi. Agar karbonil guruhi yon zanjirda bo'lsa, bunday aldegidlar yog' qator aldegidlarning hosillalari deb qaraladi, masalan: Aromatik ketonlar ikkiga – toza aromatik va alkil – aromatik ketonlarga bo'linadilar. Aromatik aldegidlar. Aromatik aldegidlarni yog' qator aldegidlarini olish usullaridan foydalanib hosil qilish mumkin. Shuning bilan bir qatorda aromatik aldegidlar olishning ayrim yog' qator aldegidlarini olishdan farq qiladigan usullari ham mavjud. Shular bilan qisqacha tanishib chiqamiz.

1. Uglevodorodlarning oksidlanishi. [Benzolning gomologlari](#), masalan, toluol havo kislorodi bilan katalizatorlar ishtirokida oksidlanganda benzaldegidni hosil qiladi:

2. Aromatik halqaga aldegid guruhini kiritish. Aromatik uglevodorodlarga uglerod-(II)-oksid bilan vodorod xlorid aralashmasi katalizator ishtirokida ta'sir etilganda aromatik aldegidlar hosil bo'ladi:

Bu reaksiyada oraliq mahsulot sifatida formil xlorid hosil bo'ladi: Benzol bu jarayonga qiyin kirishadi. Uning gomologlari esa oson kirishadilar va 50-60 % li unum bilan aromatik aldegidlarni hosil qiladilar. 3. Aromatik kislotalarning galoid angidridlarini palladiy yoki nikel katalizatorlari ishtirokida qaytarilganda ham aromatik aldegidlar hosil bo'ladilar:

Bulardan tashqari, aromatik aldegidlarni yon zanjirida ikkita galogen atomi saqlagan aromatik uglevodorodlarning geminal [galogenli hosilalaridan](#), aromatik spirtlardan, aromatik va chumoli kislotaning aralash kalsiyli tuzidan va boshqalardan olish mumkin. Fizikaviy [xossalari](#). Aromatik aldegidlarning aksariyati achchiq danak xidiga ega bo'lgan, suvda erimaydigan suyuqliklardir. Kimyoviy xususiyatlari. Aromatik aldegidlar yog' qator aldegidlari uchun xos bo'lgan jarayonlarning ko'pchiligiga kirisha oladilar. [Ular kumush oksidi](#), vodorod, gidrazin, [gidroksilamin](#), natriy bisulfit, sianid kislota va boshqalar bilan yog' qator aldegidlari kabi reaksiyalarga kirisha oladilar. [SHuning bilan birga](#), ular uchun yog' qator aldegidlaridan farq qiladigan hususiyatlar ham mavjuddir. Quyida biz aromatik aldegidlarni yog' qator aldegidlaridan farq qiladigan xossalari ustida to'xtalib o'tamiz.

1. Oksidlanishi. Aromatik aldegidlar saqlanganda havo kislorodi bilan juda oson oksidlanib tegishli kislotalarni hosil qiladilar. Oksidlanish katalizatorlar ishtirokida tezlashadi. Jarayon radikal zanjirli mexanizm orqali sodir bo'lib, oraliq modda sifatida gidroperoksidlar hosil bo'ladi.

Oraliq modda sifatida hosil bo'ladigan gidroperoksidlarni oson aniqlash mumkin. Reaksiya quyidagi bosqichlar orqali boradi:
Oksidlanish juda oz miqdordagi ingibitorlar ta'sirida to'xtaydi. Benzaldegidga 0,001% gidroxinon qo'shilsa u oksidlanmaydi. Bu reaksiyani radikal zanjirli mexanizm bilan borishini isbotlaydi.

2. Ammiakning birikishi. Yog' qator aldegidlaridan faqli ammiak bilan 3:2 nisbatda birikadi. Benzoy aldegidi ammiak bilan gidrobenzamid hosil qiladi. Hidrobenzamid qizdirilganda amaringa aylanadi:

3. Aromatik aldegidlar yog' qator aldegidlariga qaraganda qiyin polimerlanadilar.

4. Aromatik aldegidlar o'yuvchi kaliyning spirtidagi yoki suvdagi eritmasi ishtirokida aromatik spirt va aromatik kislotaning tuzini hosil qiladilar (Kanitssaro reaksiyasi):

Ko'pchilik yog' qator aldegidlari bu sharoitda polimerlanib ketadilar. Agar, karbonil guruhiga nisbatan α -holatda vodorod bo'lmasa, bu reaksiya juda oson boradi.

Bu reaksiyaning mexanizmini quyidagicha tasavvur etish mumkin. Suvli muhitda aldegidga gidroksil ioni ta'sir etadi va hosil bo'lgan anion gidrid ionini ikkinchi aldegid molekulasiga uzatadi: Hosil bo'lgan kislota va spirt anionlari suv bilan ta'sirlanib, kislota va spirtni hosil qiladilar. Aromatik aldegidlar yog' qator aldegid va ketonlar, kislota angidridlari bilan oson reaksiyaga kirisha oladilar. Benzol aldegidiga sirka aldegidi bilan ta'sir ettirilganda dolchin aldegidi atseton bilan ta'sir etilganda benzol atseton va dibenzolatseton hosil bo'ladi. Bu reaksiya Klayzen reaksiyasi deyiladi: benzalatseton dibenzalatseton

Xuddi [shuningdek](#), ular alkil aromatik ketonlar, murakkab efirlar bilan birikish reaksiyalariga kirisha oladilar:

Aromatik aldegidlar kislota angidridlari bilan reaksiyaga kirishib yon zanjirida to'yinmagan kislota qoldig'i tutgan aromatik kislotalarni hosil qiladilar (Perkin reaksiyasi):6. Aromatik aldegidlar tuzilshida qo'zg'aluvchan vodorod atomlari bo'lgan molekulalar bilan o'zaro reaksiyaga kirisha oladilar. Masalan, ularga fenollar bilan ta'sir etilganda trifenilmetan qator birikmalari hosil bo'ladi: 7. Aromatik aldegidlar birlamchi aromatik aminlar bilan azometinlar (Shiffa asoslari) ni hosil qiladilar:8. Aromatik aldegidlar benzoin kondensatlanishiga kirisha oladilar. Bu jarayonni rus olimi N.N. Zinin kashf etgan bo'lib, jarayon sian ionlari ishtirokida boradi: Hosil bo'lgan benzoin oson oksidlanib diketon-benzilni hosil qiladi. Bu reaksiyani mexanizmini quyidagicha ifodalash mumkin: 9. Benzol aldegidga xlor bilan ta'sir etilganda benzoy kislotani xlor angidridi hosil bo'ladi.10. Karbanil guruhi ikkinchi tur o'rinbosari bo'lganligi sababli benzaldegidga elektrofil agentlar bilan ta'sir etilganda almashinish benzol halqasidagi meta-holat [vodorodi hisobiga boradi](#), masalan: Aromatik [ketonlar](#)

Aromatik ketonlarni yog' qator ketonlarni olishdagi usullardan foydalanib olish mumkin. Masalan, ikkilamchi aromatik spirtlar oksidlanganda aromatik ketonlar hosil bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Yusupbekov N.R., Nurmuxamedov X.S. Ismatullaev P.R. Kimyo va oziq-ovqat sanoatlarning jarayonlari va qurilmalari fanidan hisoblar va misollar. Toshkent 2015, 250 b.

Yusupbekov N.R., Nurmuxamedov X.S. Ismatullaev P.R., Zokirov S.G., Mannonov U.V. Kimyo va oziq-ovqat sanoatlarning asosiy jarayon va qurilmalarini hisoblash va loyihalash. Toshkent

**BOSHLANG'ICH SINFLARDA MATEMATIKA O'QITISH
METODIKASIDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISH**

Panjiyeva Yulduzxon Alisherovna.

Surxandaryo viloyati Sherobod tumanidagi

27-sonli umumiy o'rta ta'lim maktabi

boshlang'ich sinf o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi va ta'lim texnologiyalari, fanlar bilan bog'liqligi, o'qitish samaradorligini oshirish bo'yicha fikrlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Pedagogika, psixologiya, boshlang'ich matematika, fikriy hujum

**USE OF INTERACTIVE METHODS IN METHODS OF TEACHING
MATHEMATICS IN PRIMARY SCHOOLS**

Abstract: This article provides ideas on mathematics teaching methods and teaching technologies in primary school, their relevance to the sciences, and improving teaching effectiveness.

Keywords: Pedagogy, psychology, elementary mathematics, brainstorming

Matematika o'qitish metodikasi eng avvalo kichik yoshdagi o'quvchilarni umumiy tizimda o'qitish va tarbiyalash vazifasini qo'yadi. Umumiy metodika boshlang'ich sinf matematikasining mazmunini va tizimlilikini aks ettiradi, har bir bo'limni o'qitishning o'ziga xos xususiy metodlarini o'rgatadi. Xususiy metodika matematika o'qitishning asoslangan metodlarini va o'qitish formalarini, shuningdek o'quv faoliyatini tashkil qilish yo'llarini ko'rsatadi. Ma'lumki o'qitish tarbiyalash bilan o'zaro mustahkam bog'liqdir. Ushbu metodika o'qitishni tarbiyalash bilan qo'shib olib borish yo'llarini o'rgatadi. Boshlang'ich matematika o'qitish metodikasi bir necha fanlar bilan chambarchas bog'liqdir. 1) O'qitish asosi bo'lgan matematika bilan; 2)

Pedagogika; 3) Psixologiya; 4) Boshqa o'qitish metodikalari bilan (ona tili, mehnat ...). Boshlang'ich matematika o'qitish kursi o'quv predmetiga aylangan. Boshlang'ich matematika o'qitish metodikasining o'qitish vazifalari: 1) ta'lim-tarbiyaviy va amaliy vazifalarni amalga oshirishi, 2) nazariy bilimlar tizimini o'rganish jarayonini yoritib berishi kerak; 3) o'quvchilarning dunyoqarashini shakllantirish yo'llarini o'rgatishi kerak; 4) ta'limni insonparvarlashtirish; 5) matematika o'qitish jarayonida insonni mehnatni sevishga, o'zining qadrqimmati, bir-biriga hurmati kabi fazilatlarini tarbiyalashni ko'rsatib beradi; 6) o'qitish metodikasi I–IV sinflar matematikasining davomi bo'lgan V–VI sinf matematikasi mazmuni bilan bog'lab o'qitishni ko'rsatadi. Boshlang'ich matematika kursining vazifasi maktab oldiga qo'yilgan "o'quvchilarga fan asoslaridan puxta bilim berishda yangi texnologiyadan foydalanish, ularga hozirgi zamon ijtimoiy-iqtisodiy bilimlarni berish, turmushga, kasb-hunarga yo'naltirish, kasblarni ongli tanlashga o'rgatish" kabi vazifalarni hal qilishda yordam berishdan iborat. Shunday qilib, boshqa har qanday o'quv predmeti kabi matematika boshlang'ich kursi matematika o'qitishning maqsadi quyidagi uch omil bilan belgilanadi: 1. Matematika o'qitishning umumta'limiy maqsadi. 2. Matematika o'qitishning tarbiyaviy maqsadi. 3. Matematika o'qitishning amaliy maqsadi. Matematika o'qitishning umumta'limiy maqsadi o'z oldiga quyidagi vazifalarni qo'yadi: a) o'quvchilarga ma'lum bir dastur asosida matematik bilimlar berish. Bu bilimlar matematika fani to'g'risida o'quvchilarga yetarli darajada ma'lumot berishi, ularni matematika fanining yuqori bo'limlarini o'rganishga tayyorlashi kerak. Bundan tashqari, dastur asosida o'quvchilar o'qish jarayonida olgan bilimlarning ishonchli ekanligini tekshira bilishga o'rganishlari, nazorat qilishning asosiy metodlarini egallashlari lozim. b) o'quvchilarning og'zaki va yozma matematik bilimlarni tarkib toptirish lozim bo'ladi; Matematikani o'rganish o'quvchilarning o'z ona tillarida nutq madaniyatini to'g'rishakllantirish, o'z fikrini aniq, ravshan va lo'nda qilib bayon eta bilish malakalarini o'zlashtirishlariga yordam berishi kerak. d) o'quvchilarni matematik qonuniyatlar asosida real haqiqatlarni bilishga o'rgatish. Bunday

bilimlar berish orqali esa o'quvchilarning fazoviy tasavvur qilish xususiyatlari shakllanadi hamda mantiqiy tafakkur qilishlari yanada rivojlanadi. Boshlang'ich matematika o'qitishning tarbiyaviy maqsadi o'z oldiga quyidagi vazifalarni qo'yadi: a) o'quvchilarda ilmiy dunyoqarashni shakllantirish. b) o'quvchilarda matematikani o'rganishga bo'lgan qiziqishlarni tarbiyalash. Boshlang'ich sinf o'qituvchisining vazifasi o'quvchilarda mustaqil mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirish bilan birga ularda matematikaning qonuniyatlarini o'rganishga bo'lgan qiziqishlarini tarbiyalashdan iboratdir. d) o'quvchilarda matematik tafakkurni va matematik madaniyatni shakllantirish. Matematika darslarida o'rganiladigan ibora, amal belgilari, tushuncha va ular orasidagi qonuniyatlar o'quvchilarni atroflicha fikrlashga o'rgatadi. Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitishning amaliy maqsadi o'z oldiga quyidagi vazifalarni qo'yadi: a) o'quvchilar matematika darsida olgan bilimlarini kundalik hayotda uchraydigan elementar masalalarni yechishga tatbiq qila olishga o'rgatish, o'quvchilarda arifmetik amallar bajarish malakalarini shakllantirish va ularni mustahkamlash uchun maxsus tuzilgan amaliy masalalarni hal qilishga o'rgatish, b) matematika o'qitishda texnik vosita va ko'rgazmali qurollardan foydalanish malakalarini shakllantirish. Bunda asosiy e'tibor o'quvchilarning jadvallar va hisoblash vositalaridan foydalana olish malakalarini tarkib toptirishga qaratilgan. d) o'quvchilarni mustaqil ravishda matematik bilimlarni egallashga o'rgatish. O'quvchilar imkoni boricha mustaqil ravishda qonuniyat munosabatlarini ochishlari, kuchlari etadigan darajada umumlashtirishlar qilishlari, shuningdek, og'zaki va yozma xulosalar qilishga o'rganishlari kerak. O'qitish samaradorligining zaruriy va muhim sharti o'quvchilarning o'rganilayotgan materialni o'zlashtirishlari ustidan nazoratdir. Didaktikada uni amalga oshirishning turli shakllari ishlab chiqilgan. Bu o'quvchilardan og'zaki so'rash; nazorat ishlari va mustaqil ishlar; uy vazifalarini tekshirish, testlar, texnik vositalar yordamida sinash kabi usullardir. Didaktikada dars turiga, o'quvchilarning yosh xususiyatlariga va h.k. bog'liq ravishda nazoratning u yoki bu shaklidan foydalanishning maqsadga muvofiqligi

masalalari, shuningdek, nazoratni amalga oshirish metodikasi yetarlicha chuqur ishlab chiqilgan. Boshlang'ich maktabda matematika o'qitish metodikasida mustaqil va nazorat ishlari, o'quvchilardan individual yozma so'rov o'tkazishning samarali vositalari yaratilgan. Ba'zi didaktik materiallar dasturning chegaralangan doiradagi masalalarining o'zlashtirilishini reyting tizimida nazorat qilish uchun, boshqalari boshlang'ich maktab matematika kursining barcha asosiy mavzularini nazorat qilish uchun mo'ljallangan. Ayrim didaktik materiallarda (ayniqsa, kam komplektli maktab uchun mo'ljallangan) o'qitish xarakteridagi materiallar, boshqalarida esa nazoratni amalga oshirish uchun materiallar ko'proqdir. Boshlang'ich maktab matematikasida barcha didaktik materiallar uchun umumiy topshiriqlarning murakkabligi bo'yicha tabaqalashtirilishidir. Bu materiallar tuzuvchilarning g'oyasiga ko'ra ma'lum mavzu bo'yicha topshiriqning biror usulini bajarishi o'quvchining bu mavzuni faqat o'zlashtirganligi haqidagina emas, balki uni to'la aniqlangan darajada o'zlashtirganligi haqida ham guvohlik beradi. Amaliyotda o'qituvchilar ko'pincha biror topshiriqning usullarini biri boshqalaridan soddaroq yoki murakkabroq deb aytadilar. Bundan tashqari, didaktik materiallar qanchalik san'atkorona tuzilgan bo'lmasin, ularning mazmuni va tuzilishida qanchalik sermahsul va chuqur g'oyalar amalga oshirilmasin, ular baribir barcha metodik vazifalarni tezda hal etishga qodir emas, chunki hech qanday o'rgatuvchi mashina o'qituvchining intuisiyasini, ya'ni hissiyotini almashtira olmaydi. Shunday qilib, didaktik materiallarni o'quvchilarning o'quv materialini o'zlashtirish darajasini nazorat usullaridan biri sifatida qarash lozim. Shu bilan birga muayyan usul mazkur sinf, mazkur o'qituvchi uchun eng yaxshi usul bo'lmasligi ham mumkin. Shu sababli didaktik materiallar o'qituvchini o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirish darajasini aniqlash imkonini beradigan individual tekshirish uchun nazorat turlarini tuzishdan xalos eta olmaydi. Bu umummetodikaning asosiy vazifalaridan biridir. O'quvchilarni matematika kursini o'rganishga tayyorlash. I–IV sinflarda matematika o'qitishning asosiy vazifasi bo'lgan ta'lim-tarbiyaviy vazifalarni hal qilishda ulardagi matematika

kursi bo'yicha qanday darajada tayyorgarligi borligiga bog'liq. Shuning uchun 1-sinfga kelganlarning bilimlarini aniqlash, sinf o'quvchilarining bilimlarini tenglashtirish, ya'ni past bilimga ega bo'lgan o'quvchilarning bilimlarini yaxshi biladigan o'quvchilarga yetkazib olish vazifasi turadi. O'qituvchi quyidagi tartibda o'quvchilar bilimini maxsus daftarga hisobga olib boradi: 1. Nechagacha sanashni biladi? 2. Nechagacha sonlarni qo'shishni biladi? 3. Nechagacha sonlarni ayirishni biladi?. 4. >, <, = belgilarini ishlata oladimi?5. Noma'lumlar bilan berilgan qo'shish va ayirishda bu noma'lumlarni topa oladimi?6. Qaysi figuralarning nomlarini biladi va chiza oladi?7. Nechagacha sonlarni yoza oladi?8. O'ngga, chapga, kam, ko'p, og'ir, engil, teng kabilarni farqlay oladimi?9. Pul, narx, soat, minut, uzunlik, og'irlik o'lchov birliklari bilan muomala qila oladimi? Bolalarni o'qitishga tayyorlashda asosiy ish metodi tahlil, sintez, taqqoslash, umumlashtirish, tabaqalashtirish kabi aqliy operatsiyalarni bajarish malakalarini shakllantirishga qaratilgan bo'lishi kerak. Bunday ishlar o'quvchilarnig og'zaki va yozma nutqlarini rivojlantirishga katta yordam beradi, matematik bilimlarni o'zlashtirishga qiziqishi kuchaya boradi. Bugungi kunda bir qator rivojlangan mamlakatlarda o'quvchilarning o'quv va ijodiy faolliklarini oshiruvchi hamda ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini kafolatlovchi pedagogik texnologiyalarni qo'llash borasida katta tajriba to'plangan bo'lib, ushbu tajriba asoslarini tashkil etuvchi metodlar interfaol metodlar nomi bilan yuritiladi. Quyida amaliyotida foydalaniladigan interfaol metodlardan bir nechtasining mohiyati va ulardan foydalanish borasida so'z yuritimiz. "Fikriy hujum" metodi. Mazkur metod o'quvchilarning mashg'ulotlar jarayonidagi faolliklarini ta'minlash, ularni erkin fikr yuritishga rag'batlantirish hamda bir xil fikrlash inertsiasidan ozod etish, muayyan mazvu yuzasidan rang-barang g'oyalarni to'plash, shuningdek, ijodiy vazifalarni hal etish jarayonining dastlabki bosqichida paydo bo'lgan fikrlarni yengishga o'rganish uchun xizmat qiladi. "Fikriy hujum" metodi A.F.Osborn tomonidan tavsiya etilgan bo'lib, uning asosiy tamoyili va sharti mashg'ulotning har bir ishtirokchisi tomonidan o'rtaga tashlanayotgan fikrga nisbatan tanqidni mutlaqo

ta'qiqlash, har qanday luqma va hazil-mutoyibalarni rag'batlantirishdan iboratdir. Bundan ko'zlangan maqsad o'quvchilarning mashg'ulot jarayonidagi erkin ishtirokini ta'minlashdir. Ta'lim jarayonida ushbu metoddan foydalanish o'qituvchining pedagogik mahorati va tafakkur ko'lamining kengligiga bog'liq bo'ladi. "Fikriy hujum" metodidan foydalanish chog'ida o'quvchilarning soni 15 nafardan oshmasligi maqsadga muvofiqdir. Ushbu metodga asoslangan mashg'ulot bir saotga qadar tashkil etilishi mumkin. "Yalpiy fikriy hujum" metodi. Ushbu metod J. Donald Filips tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, uni bir necha o'n (20-60) nafar o'quvchilardan iborat sinflarda qo'llash mumkin. Metod o'quvchilar tomonidan yangi g'oyalarning o'rta tashlanishi uchun sharoit yaratib berishga xizmat qiladi. Har bir 5 yoki 6 nafar o'quvchilarni o'z ichiga olgan guruhlariga 15 daqiqa ichida ijobiy hal etilishi lozim bo'lgan turli xil topshiriq yoki ijodiy vazifalar belgilangan vaqt ichida ijobiy hal etilgach, bu haqida guruh a'zolaridan biri axdorot beradi. Guruh tomonidan berilgan axborot (topshiriq yoki ijodiy vazifaning yechimi) o'qituvchi va boshqa guruhlar a'zolari tomonidan muhokama qilinadi va unga baho beriladi. Mashg'ulot yakunida o'qituvchi berilgan topshiriq yoki ijodiy vazifalarning yechimlari orasida eng yaxshi va o'ziga xos deb topilgan javoblarni e'lon qiladi. Mashg'ulot jarayonida guruhlar a'zolarining faoliyatlari ularning ishtiroklari darajasiga ko'ra baholab boriladi. "Fikrlarning shiddatli hujumi" metodi. "Fikrlarning shiddatli hujumi" metodi Ye. A. Aleksandrov tomonidan asoslangan hamda G. Ya. Bush tomonidan qayta ishlangan. Metodning mohiyati quyidagidan iborat:

- jamoa orasida muayyan topshiriqlarni bajarayotgan har bir o'quvchining shaxsiy imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishga ko'maklashish;
- o'quvchilarda ma'lum jamoa tomonidan bildirilgan fikrga qarshi g'oyani ilgari surish layoqatini yuzaga keltirishdan iborat.

"Fikrlarning shiddatli hujumi" metodidan foydalanishga asoslangan mashg'ulot quyidagi bosqichlarda tashkil etiladi:

1-bosqich: Ruhij jihatdan bir-biriga yaqin bo'lgan o'quvchilarni o'zida birlashtirilgan hamda son jihatdan teng bo'lgan kichik guruhlarini shakllantirish;

2-bosqich: Guruhlarga hal etish uchun topshirilgan vazifa yoki topshiriqlar mohiyatidan kelib chiqadigan maqsadlarni aniqlash;

3-bosqich: Guruhlar tomonidan muayyan g'oyalarning ishlab chiqilishi (topshiriqlar hal etilishi);

4-bosqich: Topshiriqlarning yechimlarini muhokama etish, ularni to'g'ri hal etilganligiga ko'ra turkumlarga ajratish;

5-bosqich: Topshiriqlarning yechimlarini qayta turkumlashtirish, ya'ni ularning to'g'riligi, yechimni topish uchun sarflangan vaqt, yechimlarning aniq va ravshan bayoni etilishi kabi mezonlar asosida baholash;

6-bosqich: Dastlabki bosqichlarda topshiriqlarning yechimlari yuzasidan bildirilgan muayyan tanqidiy mulohazalarni muhokama etish hamda ular borasida yagona xulosaga kelish.

Metodni qo'llash jarayonida quyidagi holatlar yuzaga keladi:

- o'quvchilar tomonidan muayyan nazariy bilimlarning puxta o'zlashtirilishiga erishish;
- vaqtni iqtisod qilish;
- har bir o'quvchini faollikka undash;
- ularda erkin fikrlash layoqatini shakllantirish.

“6x6x6” metodi

“6x6x6” metodi yordamida bir vaqtning o'zida 36 nafar o'quvchini muayyan faoliyatga jalb etish orqali ma'lum topshiriq yoki masalani hal etish, shuningdek, guruhlarning har bir a'zosi imkoniyatlarini aniqlash, ularning qarashlarini bilib olish mumkin. Bu metod asosida tashkil etilayotgan mashg'ulotda har birida 6 nafardan ishtirokchi bo'lgan 6 ta guruh o'qituvchi tomonidan o'rta tashlangan muammoni muhokama qiladi. Belgilangan vaqt nihoyasiga yetgach o'qituvchi 6 ta guruhni qaytatuzadi. Qaytadan shakllangan guruhlarning har birida avvalgi 6 ta guruhdan bittadanvakil bo'ladi. Yangidan shakllangan guruh a'zolari o'z jamoadoshlariga guruhi tomonidan muammo yechimi sifatida taqdim etilgan xulosani bayon etib beradilar va mazkur yechimlarni birgalikda muhokama qiladilar.

“6x6x6” metodining afzallik jihatlari quyidagilardir:

- guruhlarning har bir a’zosining faol bo’lishiga undaydi;
- ular tomonidan shaxsiy qarashlarning ifoda etilishini ta’minlaydi;
- guruhning boshqa a’zolarining fikrlarini tinglay olish ko’nikmalarini hosil qiladi;
- ilgari surilayotgan bir necha fikrni umumlashtira olish, shuningdek, o’z fikrini himoya qilishga o’rgatadi.

Eng muhimi, mashg’ulot ishtirokchilarining har bir qisqa vaqt (20 daqiqa) mobaynida ham munozara qatnashchisi, ham tinglovchi, ham ma’ruzachi sifatida faoliyat olib boradi.

Ushbu metodni 5, 6, 7 va 8 nafar o’quvchidan iborat bo’lgan bir necha guruhlarda qo’llash mumkin. Biroq yirik guruhlar o’rtasida “6x6x6” metodi qo’llanilganda vaqtni ko’paytirishga to’g’ri keladi. Chunki bunday mashg’ulotlarda munozara uchun ham, axborot berish uchun birmuncha ko’p vaqt talab etiladi. So’z yuritilayotgan metod qo’llanilayotganda mashg’ulotlarda quruhlar tomonidan bir yoki bir necha mavzuni qilish imkoniyati mavjud.

“6x6x6” metodidan ta’lim jarayonida foydalanish o’qituvchidan faollik, pedagogik mahorat, shuningdek, guruhlarni maqsadga muvofiq shakllantira olish layoqatiga ega bo’lishni talab etadi. Guruhlarning to’g’ri shakllantirmasligi topshiriq yoki vazifalarning to’g’ri hal etilmasligiga sabab bo’lishi mumkin. Bu metod yordamida mashg’ulotlar quyidagi tartibda tashkil etiladi:

1. O’qituvchi mashg’ulot boshlanishidan oldin 6 ta stol atrofiga 6 tadan stul qo’yib chiqadi.
2. O’quvchilar o’qituvchi tomonidan 6 ta guruhga bo’linadi. O’quvchilarni guruhlarga bo’lishda har o’rindiqni nomlab, nomlangan varaqchalarni olganlar o’z o’rinlariga joylashadilar.
3. O’quvchilar joylashib olganlaridan so’ng o’qituvchi mashg’ulot mavzusini e’lon qiladi va guruhlarga muayyan topshiriqlarni beradi. Ma’lum vaqt belgilanib, munozara jarayoni tashkil etiladi.
4. O’qituvchi guruhlarning faoliyatini kuzatib boradi, kerakli o’rinlarda guruh

a'zolariga maslahatlar beradi, yo'l-yo'ruqlar ko'rsatadi hamda guruhlar tomonidan berilgan topshiriqlarning to'g'ri hal etilganligiga ishonch hosil qilganidan so'ng guruhlardan munozaralarni yakunlashlarini so'raydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" / Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – Toshkent: Sharq nashriyot-matbaa kontserni. 1997.
2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni /Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – Toshkent: Sharq nashriyot-matbaa kontserni.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida"gi qarori (1999 yil 16 avgust)/Xalq ta'limi

BOSHLANG'ICH SINFLARDA ONA TILI O'QITISH METODIKASI

Tolipova Shohista O'ralovna

Surxandaryo viloyati Sherobod tumani

27-sonli umumiy o'rta ta'lim maktabi

boshlang'ich sinf o'qituvchisi

Annotatsiya: Hozirda mamlakatimizda ona tilini rivojlantirishga katta e'tibor qaralib, maktablarda, ta'lim muassasalarida ona tilini o'qitishda turli innovatsion va pedagogik texnologiyalardan foydalanish ustuvorlik kasb etmoqda. Ushbu maqola boshlang'ich sinflarda ona tilini o'qitish metodikasiga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: ilmiylik, tizimlilik, izchillik, onglilik, ko'rsatmalilik, faollik, mustaqillik prinsplari, ijodiy tafakkurni o'stirish, matn yaratish.

**METHODOLOGY OF MOTHER TONGUE TEACHING IN PRIMARY
SCHOOLS**

Abstract: At present, the country pays great attention to the development of the mother tongue, and the use of various innovative and pedagogical technologies in the teaching of the mother tongue in schools and educational institutions is a priority. This article is devoted to the methods of teaching the mother tongue in primary school.

Keywords: scientific, systematic, consistent, conscious, demonstrative, active, principles of independence, development of creative thinking, text creation.

Ona tili - har bir elatning, xalqning, millatning o'z tili. Ona tili lug'at tarkibi, asosan, shu tilga mansub xalqning turmushi, madaniyati va an'analarini

ifodalaydigan soʻz va tushunchalardan iborat boʻladi. Ona tili taraqqiyoti har bir elat, xalq va millatning ijtimoiy rivojlanishi bilan uzviy bogʻliq. Darsni tashkil etish, boshqarish, nazorat qilishda oʻquvchi va oʻqituvchi faoliyatiga qoʻyiladigan talablar, didaktik qoidalar taʼlim prinsplari hisoblanadi. Bu prinsplar har fanda oʻziga xos tadqiq etiladi. Biz quyida ona tili fanini oʻqitishda qoʻllaniladigan prinsplar xususida soʻz yuritamiz. Tizimlilik va izchillik prinsipi. Oʻzbek tili oʻqitishda tizimlilik va izchillik prinsipi muhim oʻrin tutadi. Til fanining boʻlimlarini bir tartibda oʻrganish shu prinspga mos tushadi. Ona tili fanini oʻrgatishda dastlab fonetika, leksika haqida, shundan soʻng soʻz yasash, soʻz tarkibi, morfologiya va sintaksis haqida maʼlumot beriladi. Bu esa yuqoridagi prinspga amal qilinganligini bildiradi. Ona tili oʻqitishda nazariyani amaliyotga bogʻlash ham muhimdir. Buning uchun fonetika va grammatikadan har bir mavzu orfografiya yoki punktuatsiya bilan, orfoepiya yoki lugʻat bilan bogʻliq holda oʻtilishi lozim. Bu prinspni amalga oshirish uchun grammatik qoidalarga mos misollarni jonli nutqdan olish, qoidalarni mustahkamlashda oʻquvchilarning ijodiy tafakkurini oʻstirishga yordam beradigan mashqlardan foydalanish zarur boʻladi. Ona tili oʻqitishda onglilik ham muhim oʻrin egallaydi. Onglilik prinsipi taʼrif yoki qoidaning oʻquvchilar tomonidan ongli oʻzlashtirilishiga tirishmoqni talab etadi: 1. Oʻqitishda ongli verbal-kognitiv taʼlimga (OVKT) asoslanish 2. Til materiali va taʼlim oluvchilarning yosh psixologiyasi mutanosibligiga eʼtibor berish. 3. Oʻquvchilarda mustaqil va ijodiy mushohada malakalarini mustahkamlash 4. Darsni maʼlum bir tizimda olib borish 5. Mavzulararo bogʻlanishga eʼtibor berish 6. Nutqiy malakalarni mustahkamlash va til sezgirligini oshirish Mustaqillik va faollik prinsipi. Mustaqillik va faollik orqali oʻquvchi taʼlimining faol ishtirokchisiga aylanadi. Mustaqillik faollik uchun sharoit yaratilsa, faollik mustaqillikni tarbiyalashga asos boʻladi. Mashgʻulotlarda mustaqil ishlarni tashkil etish qoʻyilgan muammo, savol va topshiriqlar mohiyatidan kelib chiqib oʻquv jarayonini boshqarish yosh avlodda mustaqillik va faollikni tarbiyalaydi. Buning uchun oʻquvchi har bir mashgʻulotda mustaqil va ijodiy ishlashi, tilning mavjud imkoniyatlaridan

unumli foydalanishi, so'z boyligini oshirib borishi, ravon va aniq so'zlash malakasini egallashi darkor. Ilmiylik va tushunarlik prinsipi. Ilmiylik prinsipi o'quv predmetlarini hozirgi fan yutuqlari zaminida bayon qilishni talab etadi. Tushunarlik prinsipi esa o'quv predmetini bolalarning yoshi, shaxsiy xususiyatlari, hayotiy tajribalari, tayyorgarlik darajasiga moslashtirishni taqozo etadi. Bu ikki prinsp bir-birini to'ldiradi. Bu prinsplarni amalga oshirishda quyidagilarga etibor berish talab etiladi: - til sathlarini o'zaro bog'liqlikda o'rgatish; - o'qituvchining fan yangiliklaridan xabardor bo'lib turishi kerak; - o'qituvchi butun fikrini ilmga asoslanib bayon etishi lozim; - til va nutqni farqlab o'qitishning, ixcham va talaffuz meyorlariga mos bo'lishi; - ayrim o'quvchilarga individual munosabatda bo'lish. Ko'rsatmalilik prinsipi. Ko'rsatmalilik o'quvchilar bilimni oshirish va o'qituvchining mehnatini samarali qilish vositalaridan biridir. Ko'rgazmali quroldan yangi bilim berishda ham, o'tilganlarini qaytarish va ayrim faktlarni izohlashda ham foydalanish mumkin. Ko'rgazma sifatida turli jadvallardan, boshqotirmalardan, fikrlash jarayonini tezlashtirishga qaratilgan o'quv topshiriqlaridan, kompyuterda ishlashga yo'naltirilgan dasturlardan, audiyo-video o'quv dasturlaridan foydalanish mumkin. O'zbek tili o'qitishning o'ziga xos prinsiplari 1. Til o'qitishda tabiiylikka rioya qilish. Maktabda til o'qitish maktabgacha tilni o'zlashtirish jarayonining tabiiy davomi bo'lishi kerak. Tilni o'qitishda tabiiylik prinsipiga amal qilishda o'quvchilarning boshlang'ich sinfdan olgan bilimlarini hisobga olish, til materiallarini jonli nutq tarkibida o'rgatishga e'tibor berish lozim bo'ladi. 2. Yozma nutqni og'zaki nutqqa chog'ishtirib o'rgatish. Og'zaki va yozma nutqni o'zaro chog'ishtirib o'rgatish o'quvchilarning imlo savodxonligini oshiradi, ular orfoepik va orfografik qoidalarning farqlarini ongli ajratadigan bo'ladi. Bunday o'qitish o'quvchilarning nutq madaniyatini oshiradi. Bu prinsp quyidagi yo'llar bilan amalga oshiriladi: tovushni harf bilan chog'ishtirish, punktuatsiyani ohang bilan chog'ishtirish, og'zaki mashqdan yozma mashqqa qarab borish. 3. O'quvchilarning nutq madaniyatini rivojlantirib borish prinsipi. Nutqning ifodaliligi va ta'sirchanligini ta'minlashga xizmat

qiluvchi ko'nikma va malakalar ona tili mashg'ulotlarida shakllanadi. Tilning barcha bo'limlari ham nutqiy mahoratni rivojlantirishda keng imkoniyatga ega.

4. Til bo'limlari va ular orqali ifodalangan ma'nolarni ajratish. O'quvchilar tilni yaxshi egallashlari uchun uning fonetikasini puxta bilishlari lozim. Fonetik qoidalar esa talaffuz meyorlarini belgilashda muhim o'rin tutadi. Fonetikani yaxshi o'rgatish imlo, leksikologiya va grammatikani yaxshi o'rgatishga ham yordam beradi.

5. O'quvchilarda yoshlikdan "til sezgirligi" tuyg'usini shakllantirish. Bu qobiliyat tufayli o'quvchilar har bir so'z va shaklni o'zidagi mavjud bilim va malakalar yordamida tez uqib, ularni amaliy nutqqa tadbiq etadilar.

6. O'quvchilarning yozuv madaniyatini, savodini uzluksiz oshirib borish. O'quvchilarning orfografiya va punktuatsiyaga doir bilim-malakalarini oshirish uchun og'zaki va yozma nutq doimo qiyosiy ravishda o'rganilishi kerak. Masalan, tinish belgilarini to'g'ri qo'yish uchun oquvchi gapning sintaktik qurilishini yaxshi bilishdan tashqari nutqning ohang tomonini ham fahmlay olishi zarur. Og'zaki nutq bilan yozma nutq orasidagi munosabatni to'g'ri belgilash orqali o'quvchilarning yozuv malakalari ham takomillashib boradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risidagi Qonuni".
2. B.To'xliyev, M.Shamsiyeva, T.Ziyadova. "O'zbek tili o'qitish metodikasi" Toshkent. "Yangi asr avlodi" nashriyoti.
3. A.G'ulomov, M.Qodirov "Ona tili o'qitish metodikasi" Toshkent. "Universitet" nashriyoti.

References

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risidagi Qonuni".
2. B.To'xliyev, M.Shamsiyeva, T.Ziyadova. "O'zbek tili o'qitish metodikasi" Toshkent. "Yangi asr avlodi" nashriyoti.
3. A.G'ulomov, M.Qodirov "Ona tili o'qitish metodikasi" Toshkent. "Universitet" nashriyoti.

**DARS JARAYONIDA YANGI PEDAGOGIK TEXNALOGIYALARDAN
FOYDALANISH**

Yeoju technical institute in Tashkent (YTIT)

*3-kurs talabasi **Ruziyeva Zuhra***

Annotatsiya. Dars jarayonida kompetensiyaviy yondashuvning asosi bu o'quvchilarda hayotda paydo bo'ladigan muammolarni avval o'zlashtirgan bilim, ko'nikmalari va tajribalari asosida hal qilish layoqatlarini rivojlantirishdan iborat bo'ladi. Boshqacha qilib aytganda, kompetensiyalar davlat va jamiyatning ta'lim tizimi oldiga qo'ygan ijtimoiy buyurtmasi hisoblanadi. Kompetensiyaviy yondashuv ta'lim tizimi oldida turgan dolzarb masala hisoblanadi.

Kalit so'zlar: Pedagogik texnologiya, metod, dars , didaktika, tarbiya , ta'lim , tizimli ta'lim , ta'lim ma'zmuni, pedagogik mahorat

Kirish: Bugungi davrda ta'lim tizmining barchqa sohalari yangi ilmiy adabiyotlar bilan ta'minlanmoqda. Pedagoglarga o'z faolyatlariga yangilik kiritish uchun bir qancha talablar ham qo'yilgan. Hozirgi avlodga ta'lim tarbiya berish jarayonida texnika, fan va ilg'or tajribalardan foydalanish bilan bir qatorda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan unumli foydalanilmoqda. Bularning natijasida o'qituvchining darsga bo'lgan ma'suliyatlari yanada oshmoqda.

Asosiy qism: Pedagogik texnologiya nima? Biz uni qay holatda va qayerda samarali qo'llay olamiz? Bu savollarga javob topishimiz uchun biz o'qituvchi va o'quvchi faoyatini yanada kenhroq o'rganishimiz kerak. Dars bu o'quvchi va o'qituvchining samarali mehnatiga aytiladi. Metndlarni o'z o'rnida qo'llash , darsni ijobit tashkil etish, dars maqsadlarini to'g'ri tanlash , vaqtdan unumli foydalanish, sinfda ijobiy emotsional muhitni yuzaga olib chiqish,

o`quvchilar bilan hamkorlik o`rnatisj o`qituvchining asosiy faolyati hisoblanadi. O`quvchilarga dars qilishni to`g`ri yo`llarini o`rgatish, ularga darslarni mustaqil o`rganishlari uchun ko`maklashish, yana boshqa usullar bilan birgalikda zamonaviy pedogogik texnologiyalarni anglab qo`llay olish bu o`qituvchidan mahorat va kuch talab etadi. ¹O`quv jarayonini tashkil etishning shakllari haqida tushuncha. Ta`lim ijtimoiy hodisa bo`lib, uning tarixi juda uzoqdir. Ta`lim kishilik jamiyati rivojining dastlabki davrlaridayoq katta rol o`ynagan. U to`plangan tajribalami, dunyo haqidagi axborotlarni berish jarayonini ta`minlagan, insoniyatning faqat ijtimoiy rivojlanishiga emas, balki qiyin sharoitlarda yashay olishiga ham yordam bergan. Ta`limning tashkiliy masalalari Al-Forobiyning “Fan va aql zakovat” asarida o`quv fanlarini guruhlarga bo`lib o`qitish. Ularning tarbiyaviy mohiyatini ochib berish masalalariga bag`ishlangan. Uzluksiz rivojlangan jamiyatda ta`limning mukammal jamoa shakli, ya`ni dars ming yillar mobaynida vujudga kelgan. Y.A. Komenskiy “Buyuk didaktika” asarida tarbiyaning oldingi barcha tajribalarini umumlashtirdi, sinfhing dars tizimida ta`limning asosiy didaktik prinsiplarini izchil ifodaladi. o`sha zamondan buyon 350 yil o`tdi. Shuncha vaqt mobaynida darsning tashkiliy shakllari ham, ta`limning metodlari ham uzluksiz takomillashib bordi. Xalq maktablari tashkil topganidan boshlab o`qituvchi va o`quvchilarning o`zaro hamkorligi hamda o`zaro munosabati muammolari ham vujudga kelgandir. Ma`lumki, o`qituvchining bilimi uning darsdagi va uydagi faoliyatining xarakteriga bevosita bog`liqdir, faoliyatsiz bilimlar ham bo`lmaydi. o`qituvchi ajoyib yo`sinda dars o`tishi, lekin bu darsning natijasi muayyan o`quvchi uchun hech narsaga arzimasligi mumkin. Shularga ko`ra, o`qituvchi o`zini ana shunday o`quvchining o`rniga qo`ya bilishi, uning darsdagi faoliyatini va unga maktabda butun o`qish davridagi munosabatini tasavur qilishi g`oyat muhimdir. Zotan tarbiya va ta`lim asta-sekin amalga oshadi hamda o`quvchiga barcha darslar majmui qanday ta`sir etishiga, o`quvchi o`qituvchi rahbarligida

¹ R .A .M av lo n o v a , N .H .R ahm onq .j |lova , K .O .M a tn a z a ro v a , M .K .S h irin o v , S .Ilafizov..Umumiy Pedagogika. Toshkent 2018

ongli va faol bajaradigan ishlarning hajmi hamda muntazamligiga bog' liqdir. O'qituvchining vazifasi - darsda tafakkur va faoliyatning ana shu turlarini eng to'g'ri uyg' unlashtirishdir. Binobarin, bunday uyg'unlik dars samaradorligini oshirishning muhim omilidir. O' qituvchi dars muammolariga to'g'ri yondashishi uchun taiim jarayonining asosiy komponentlarini bilishi, ularning o'zaro bog'liqligi va bir-biriga ta'sirmi tushunishi lozim. Obyektiv mavjudlikning mohiyatini bilishi ta`limning maqsadlaridan biridir. Pedagogik² adabiyotlarda va amaliyotda "tarbiya" so'zi aniq. tor yo`nalishni belgilash uchun ham ishlatiladi. Xuddi shu ma'noda tarbiyachi rahbarligida aniq maqsadga qaratilgan jarayon tushuniladi.

O'qitish — o'qituvchi va o'quvchining birgalikdagi faoliyati va bu jarayonda bolalarning ma'lum ot olishi, o'quvko'nikma va malakasini egallashi, tarbiyalanib, rivojlanib borishi nazarda tutiladi. Ma'lumot — bunda nafaqat o'qitish, balki mustaqil bilim olish, om m aviy axborotlar ta 'sirida bo'lish bilan birga, insonning ilmiy tizim ni egallashi,ilmiy dunyoqarashini shakllantirishi ko'zda tutiladi. Inson kamoloti — bu insonning keng m a'noda ichki va tashqi om illar ta'sirida shakllanish jarayonidir. Bu jarayonda tarbiyaning muhim ahamiyat kasb etishi ta 'kidlanadi. Insonning shakllanishi - bu insonning hayot y o 'li davom ida rivojlanishining o 'zig a xos shakli bo'lib, maxsus olib boriladigan tarbiyaviy ta'sir natijasi hisoblanadi. ³Ta'lim ma`zmuni uning ishlab chiqilgan nazariyasida quyidagi muhim qoidalar talqin qilingan: — ta 'lim ma`zumunida jamiyatning m a'naviy va moddiy elementlari, shu jumladan, tabiat, jamiyat va inson haqidagi bilimlar, ijodiy faoliyat tajribasi, insonning munosabatlari, boshqarish faoliyati, xulqi va hayoti ifodalanishi lozim; - ta 'limning ma`zmuni umumiy, politexnik va kasbkorlik komponentlarining birligini aks ettirishi kerak;

² R. Mavlonova, N. Raxmonqulova, N.Voxidova, K.Matnazarova PEDAGOGIKA (UMUMIY PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA AMALIYOTI) T o sh k en t - 2013

³ R. Mavlonova, N. Raxmonqulova, N.Voxidova, K.Matnazarova PEDAGOGIKA (UMUMIY PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA AMALIYOTI) T o sh k en t - 2013

- ta'limning mazmuni o'quvchilarning yoshidan va jamiyatning rivojlanish darajasidan kelib chiqadi;

— ta'limning mazmunidagi ajratilgan to'rt komponent hajmi va mazmuni bo'yicha o'zaro aynan muvofiq bo'lishi kerak.

Maktab rivojlanishining hozirgi bosqichida ta'limni kompyuterlashtirish masalasi g'oyat muhim ahamiyat kasb etmoqda. o'quvchilarni zamonaviy hisoblash texnikasidan foydalanishga doir bilim va malakalar bilan qurollantirish, o'quv jarayonida kompyuterlarning keng qo'llanishini ta'minlash jamiyatda bozor iqtisodiyotini rivojlantirishning muhim vazifalaridan biridir. Mana shu vazifani amalga oshirish yuzasidan pedagogika fanida o'rta maktabga elektron hisoblash mikroprotessor texnikasini tatbiq etishning ikkita asosiy yo'nalishi ishlab chiqilm oqda. Bularning birinchisi maktabdagi ta'limning mazmuniga o'quvchilar umumta'lim tayyorgarligining komponenti sifatida dasturlashtirish asoslarini va hisoblash texnikasini jo'riy etish; ikkinchisi maktabda elektron hisoblash mashinalaridan ta'minlash ta'limining vositasi sifatida foydalanishdir. Kelajak avlodga tizimli ta'lim berish jarayoni va o'qitishning xususiyatlari va qonuniyatlarini mantiqiy va izchil o'rganadigan, uning o'ziga xos jihatlarini belgilab beradigan, inson sivilizatsiyasining rivojlanish jarayonida shakllangan ilmiy soha - didaktikadir. Mazkur termin yunon tilidan olingan bo'lib (didaktikos), "o'rgatuvchi", didasko esa "o'rganuvchi" ma'noni anglatadi. Ushbu tushuncha pedagogik atama sifatida nemis olimi Ratke (Ratixiem) (1571-1635) tomonidan kiritilgan bo'lib, u didaktikani ta'lim berish sanhati, yahni amaliy ko'nikma sifatida ko'rgan. Mazkur tushuncha turli tarixiy davrda turlicha talqin qilib kelingan. Umuman aytganda, ta'limni boshqarish o'qituvchi o'qitish jarayonining asosiy strukturalari, elementlari, xususan, o'quv materialining mazmuni, ta'lim metodlari, faoliyat usullari, shakllari va vositalari to'g'ri amalga oshuvi hamda o'zaro ta'sirini ta'minlashdan iboratdir.

⁴ R .A .M av lo n o v a , N .H .R ahm onq .j |lova , K .O .M a tn a z a ro v a , M .K .S h irin o v , S .Ilafizov..Umumiy Pedagogika. Toshkent 2018

KOMBINATORIKAGA DOIR MASALALARNI YECHISH USULLARI

Urazbayeva Asal Tursunbayevna.

*Yangibozor tumani 11-son umumiy òrta ta'lim
maktabi matematika fani o'qituvchisi.*

Urazbayeva Rayhon Tursunbayevna.

*Yangibozor tumani 28-maktabning
matematika fani o'qituvchisi.*

Annotatsiya: ushbu tezisda ehtimollar nazariyasiga doir masalalar yechish usullari, masalalardan namunalar va ularning yechimlari keltirilgan.

Kalit so'zlar: tasodifiy hodisa, ehtimollik, o'zaro bog'liqsiz hodisalar, birgalikda bo'lgan hodisalar, qarama qarshi hodisalar

Ta'rif: Tajriba natijasida ro'y berishi ham ro'y bermasligi ham mumkin bo'lgan hodisalar tasodifiy hodisalar deyiladi. Misol: Kechqurun yomg'ir yog'adi.

Ta'rif: Tajriba natijasida har gal albatta ro'y beradigan hodisa muqarrar hodisa deyiladi. Misol: Juma kunidan keyin Shanba keladi

Ta'rif: Tajriba natijasida umuman ro'y berishi mumkin bo'lmagan hodisalar mumkin bo'lmagan hodisalar deyiladi. Misol: Dushanba kunlari Quyosh shimolga botadi.

Ehtimollikning klassik ta'rifi: Biror hodisaning ro'y berish ehtimoli "qulay" imkoniyatlar soni k ning barcha "teng imtiyozli" imkoniyatlar soni n ga nisbatiga teng: $P(A) = \frac{k}{n}$

Hodisalarning ehtimolligini hisblash.

a) A va B hodisalar ixtiyoriy hodisa

$$P(A \cup B) = P(A) + P(B) - P(A \cap B)$$

b) A va B hodisalar birgalikda emas $P(A \cup B) = P(A) + P(B)$

c) A va B hodisalar o'zaro bog'liqsiz

$$P(A \cup B) = P(A) + P(B) - P(A) \cdot P(B)$$

d) $P(\bar{A}) = 1 - P(A)$, bu yerda \bar{A} – A hodisaga qarama-qarshi hodisa

e) $P(A|B) = \frac{P(A \cap B)}{P(B)}$ - shartli ehtimollik

1-masala. Ichida 9 ta oq, malla va ko'k shar bo'lgan qutida 4 ta oq va 3 ta malla shar bor. Qutidan rangi ko'k bo'lmagan shar olish ehtimoli topilsin.

Yechish. A hodisa olingan sharing oq bo'lishini, B hodisa esa uning malla rangli bo'lishi hodisasini ifoda qilsin. Olingan sharing ko'k rangli bo'lmasligi uning oq yoki malla rangli bo'lishini bildiradi. Ehtimolning ta'rifiga ko'ra:

$$P(A) = \frac{4}{9}, \quad P(B) = \frac{3}{9} = \frac{1}{3}.$$

Endi ko'k rangli bo'lmagan shar chiqish ehtimolini qo'shish teoremasiga asosan topamiz:

$$P(A + B) = P(A) + P(B) = \frac{4}{9} + \frac{1}{3} = \frac{7}{9}$$

Javob: $\frac{7}{9}$

2-masala. Telefon nomerini terayotganda abonent oxirgi ikki raqamni eslay olmadi. U bu raqamlar har xil ekanligini eslab, ularni tavakkaliga terdi. Telefon nomeri to'g'ri terilganligi ehtimolligini toping. Oxirgi ikki raqamni A_{10}^2 usul bilan terish mumkin. $A = \{\text{telefon nomeri to'g'ri terilgan}\}$ hodisasini kiritamiz. A hodisa faqat bitta elementdan iborat bo'ladi (chunki kerakli telefon nomeri bitta bo'ladi). Shuning uchun klassik ta'rifga ko'ra

$$P(A) = \frac{N(A)}{N(\sigma)} = \frac{1}{A_{10}^2} = \frac{1}{10 \cdot 9} = \frac{1}{90} \approx 0,011$$

Javob: 0,011

3-masala. Idishda 25 ta shar bor, ularga 1, 2, ..., 24, 25 sonlari yozilgan. Tasodifiy ravishda idishdan bitta shar olindi. Unda yozilgan sonning 3 ga bo‘linish ehtimolini toping.

Yechish: Ehtimollikning klassik ta’rifidan foydalanamiz: $P(A) = \frac{k}{n}$, bu yerda k – qulaylik tug‘diruvchi imkoniyatlar soni, n – barcha imkoniyatlar soni .

A – olingan sharning 3 ga bo‘linishi hodisasi, u holda $A = \{3, 6, 9, 12, 15, 18, 21, 24\}$. Bundan $k = 8$ va $n = 25$ ga tengligi kelib chiqadi, klassik ta’rifga ko‘ra A hodisa ehtimolligini hisoblasak

$$P(A) = \frac{k}{n} = \frac{8}{25}$$

Javob: $\frac{8}{25}$

1. Ikki ovchi bo‘riga qarata bittadan o‘q uzishdi. Birinchi ovchining o‘qni bo‘riga tekkizish ehtimolligi **0,7** ga, ikkinchisniki esa **0,8** ga teng. Hech bo‘lmaganda bitta o‘qning bo‘riga tegishi ehtimolligini toping.

Yechish: Bu tipdagi masalalarni yechishda barcha ro‘y berishi mumkin bo‘lgan hodisalar ehtimoli 1 ga teng ekanligidan foydalaniladi. Ikkala merganning o‘qlari bo‘riga tegmasligi ehtimoli quyidagicha:

$$P(\bar{A}) = 0,3 \cdot 0,2 = 0,06$$

$$\text{Bizdan so‘ralayotgan ehtimollik } P(A) = 1 - P(\bar{A}) = 1 - 0,06 = 0,94$$

Javob: 0,94

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. 2020-yil DTM savollari
2. Zohidbek Turdaliyev “Super matematika” Toshkent-2021

**МАКТАБГАЧА ТА`ЛИМ ТАШКИЛОТЛАРИДА БОЛАЛАР НУТQINI
О`СТИРИШНИНГ НАЗАРИЯСИ ВА МЕТОДИКАСИ JIHAТЛАРИ**

Jonpo`latova Gulhayo Jahonovna

Navoiy viloyat Navbahor tumani 10-sonli DMTT Logopedi

Kamolova Zarina Isroilovna

Navoiy viloyat Qiziltepa tumani 29-sonli DMTT Tarbiyachi

Shirinova Gulrux G`aniyevna

Navoiy viloyat Qiziltepa tumani 13-sonli DMTT Tarbiyachi

Xudayqulova Fotima To`lqin qizi

Navoiy viloyat Navbahor tumani 10-sonli DMTT Tarbiyachi

Annotatsiya: Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun Nutq juda katta ahamiyatga ega: ular uchun nutq - bu o`qish, sozlashuv – bu mehnat, ular uchun o`yin bu jiddiy tarbiya shaklidir.

Kalit so`zi: bolaning, tasavvurlari, haqiqatni, to`ldiradi, Ijodiy o`yinlar, o`yinda amaliy, taassurotlari, borliq, hayotdagi, nutq.

Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish qonuniyatlari. Ma`lumki, bolaning nutqi til qonuniyatlariga to`g`ri amal qilish, kattalar nutqini idrok etish va o`zining ijodiy faolligi natijasida rivojlanadi.

Shunday qilib, til va nutq maktabgacha katta yoshdagi bolaning psixologik rivojlanishi hamda dastavval xotirasi, fikrlashi, idrok etishi, hissiyoti va ehtirosini ta`minlaydigan ikkita muhim vositadir.

Birinchi qonuniyat: Ona tilidagi nutqni idrok etish qobiliyati bola nutq organlari muskullarining mashq qildirilishiga bog`liq (shuning uchun ham so`z, ibora va gaplarni talaffuz etishni takomillashtirish uchun nutq organlarini mashq qildirishga yetarli darajada e`tibor bermoq muhimdir).

Ikkinchi qonuniyat: Nutq ma`nosini tushunish bola tomonidan nutqning leksik va grammatik qonuniyatlarining o`zlashtirilishiga bog`liq.

Uchinchi qonuniyat: Nutq ifodaliligini o`zlashtirish bolada fonetika, leksika va grammatikaning ifoda vositalarini tushunishga bo`lgan moyillikka bog`liq (maktabgacha katta yoshdagi bolalarni nutq ifodaliligini tushunishga o`rgatish hamda bu hissiyotlarning bola tomonidan o`zlashtirilishiga erishish lozim).

To`rtinchi qonuniyat: Nutqni boyitish, avvalo, nutq ko`nikmalarini takomillashtirishga bog`liq (agar oldingi yosh bosqichida maktabgacha katta yoshdagi bola nutqini shakllantirish muvaffaqiyatli bo`lgan bo`lsa, undan keyingi nutqni boyitish jarayoni hamda uni o`zlashtirish oson va tez boradi). Bundan tashqari, tadqiqotchilar tomonidan nutqni boyitish jadalligi tilni his etish, bilish imkoniyatlari (sezish, xotira, idrok qilish, fikrlash), iroda kuchining rivojlanishiga ham bog`liq.

Beshinchi qonuniyat: Nutq meyorlarini o`zlashtirish tilni his etishning rivojlanishi. Ma`lumki, ta`limda biror-bir yutuqqa erishish tarbiyaga bog`liq. Shuning uchun ham maktabgacha yoshdagi bolalarning madaniy xulq-odatlarini shakllantirishga muayyan darajada e`tibor berish lozim. Ularda yaxshilik, kamtarlik, adolatlilik, vijdonlilik to`g`risidagi axloqiy tasavvurlarni tarkib toptirish kerak. Nutqni samaraliroq rivojlantirish maqsadida bolalarning tevarak-atrof obyektlari (kishilarning hayoti va mehnati, hayvonlar, o`simliklar olami, suv osti dunyosi) to`g`risidagi tasavvurlarini aniqlash va izchil, rejali tarzda kengaytira borish talab etiladi. Nutqni rivojlantirishning samaradorligini oshirish rejasida nafaqat tevarak-atrof obyektlari ustida oddiy kuzatishlar (mushohadalar) uchun, balki ularni o`rganish uchun ham sayrlar, sayohatlar o`tkazish muhimdir. Shu o`rinda tevarak-atrof obyektlarini o`rganishda nimalarga erishish mumkinligini aniqlab olishimiz lozim bo`ladi. Buning uchun, avvalo, nutq o`stirishga oid tevarak-atrof manbalarining o`zini guruhlashtirish taqozo etiladi. Tevarak-atrofni o`rganishda (tarbiyachilar yoki ota-onalar

tomonidan) bolalar shunchaki kuzatmasliklari, balki predmetlarni ularning qismlari, elementlarini ko`rib, jarayonlar, hodisalarni idrok eta borib, ular to`g`risida mulohaza yuritishlari ham lozim. Bunga erishish uchun tarbiyachi oldiga qiyoslash, taqqoslash, ajratish, umumlashtirish, tahlil qilish va boshqa shu kabi usullardan foydalanish vazifasi qo`yiladi. Bundan tashqari, o`rganish jarayonida) maktabgacha katta yoshdagi bolalarni mehnatning ular uchun qulay bo`lgan turlari (ariqchalarni tozalash, daraxtlar tagini yumshatish, gullarni parvarish qilish)ga jalb qilish muhimdir. Bunday yondashuv shu bilan bog`liqki, inson biron narsani o`z qo`li bilan bajarsa, uni ko`proq va to`laroq esda saqlaydi. Mazkur usul bilan maktabgacha katta yoshdagi bolalarning bog`lanishli nutqidagi kamchiliklar narsa-predmetlarning nomlarini so`zma-so`z va eslash orqali to`ldiriladi. Maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish ko`p jihatdan quyidagi narsalarning to`g`ri hal etilishiga bog`liq:

- nutqni rivojlantirishga doir didaktik materiallar (tarbiyachi va otionalarning ma`lum maqsadga qaratilgan nutqi, bolalarga o`qib yoki aytib beriladigan ertaklar, qo`shiqlar, hikoyalar);

- ta`limning didaktik materiallarni o`zlashtirish uchun foydalaniladigan metod va usullari;

- ta`limni tashkil etish (tevarak-atrof obyektlarini saralash, shunga bog`liq nutq o`stirishni rejalashtirish).

- o`quv materialining mazmuni, uni o`rganishning ayrim usullari hamda ularga tegishli tamoyillarga tayanib, tarbiyachi nutq o`stirish bilan bog`liq bo`lgan barcha ishlarni rejalashtirmog`i zarur.

Biz ayni muammoga oid tadqiqot ishlari olib borish jarayonida nutq o`stirish borasida quyidagi didaktik tamoyillarga tayanib ish ko`rish yaxshi natija beradi degan xulosaga keldik:

- nutq organlari hamda qo`lni o`rgatish uchun nutq materialini tushunish;

- nutq ahamiyatini tushunish hamda leksik va grammatik ko`nikmalarni rivojlantirish;

- nutq ifodaliligini baholash. Buning uchun maktabgacha yoshdagi katta bolalarda muayyan hissiyotni rivojlantiradigan didaktik materiallarni tanlash maqsadga muvofiqdir;

«Nutq, muloqot, o`qish va yozish malakalari» sohasi kompetentsiyalari «Nutq, muloqot, o`qish va yozish malakalari» sohasidagi o`quv-tarbiyaviy faoliyat yakuniga yetganidan so`ng 6-7 yoshli bola:

- nutqni eshitadi va tushunadi;
- o`z nutqida to`g`ri talaffuz, qulay grammatik shakllar va xilma-xil gap konstruktsiyalaridan foydalanadi;
- ikkinchi tilni o`rganishga qiziqish namoyon qiladi;
- ikkinchi tilni egallash bo`yicha dastlabki bilimlarini ko`rsatadi;
- badiiy adabiyot asarlariga qiziqish namoyon qiladi;
- so`zning lug`aviy, bo`g`inli va fonetik tuzilishi to`g`risida tasavvurga ega bo`ladi;
- turli ma`no shakllarini mustaqil ravishda tuzish va so`zlab berishni biladi;
- yozishning dastlabki malakalari va vositalaridan foydalanishni biladi.

Bilish jarayoni, atrof-olam to`g`risidagi bilimlarga ega bo`lish va uni anglash Misol. Bolaga tavsiya etilgan ertak yoki hikoyani qayta hikoya qilib bera olishini aniqlash. «Zumrad va Qimmat», «Bo`g`irsoq», «Ikki echki», «Ur, to`qmoq», «Echki bolalari», «Toshbaqa bilan chayon» kabi ertak va hikoyatlardan uchtasini taklif etiladi. Bola ertakni eslay olmasa, shu ertaklarga ishlangan rasmlar havola qilinadi.

Bolalar hikoyasi quyidagi ko`rsatkichlar asosida tahlil qilinadi:

- hikoyani mustaqil bayon qilish (kattalarning yordamisiz).

- matn mazmunining to`liqligi;
- matnni bayon qilishda izchillik;
- ifoda vositalaridan foydalanish ko`nikmasi;
- nutqning ravonligi.

Tevarak-atrofdagi narsa-predmetlarga oid matnni qayta hikoya qilib berishda bolalar nutqida quyidagi kamchiliklar uchrashi mumkin.

- bolalar ertakni yordamchi savollar bermasdan turib mustaqil hikoya qila olmaydi;

- matndagi so`zlarga taqlid qilib so`zlaydi;
- ba`zi muhim voqealarni tushirib qoldiradi;
- bir oz to`xtab-to`xtab hikoya qiladi, nutqda uzilish bo`ladi;
- nutqda ifodalilik yetishmaydi;
- bir xil tezlikda, bir xil tovushda hikoya qiladi;
- o`zicha ba`zi so`zlarni qo`shib, ma`nosiz hikoya qiladi;
- kattalar yordami vositasida hikoya qiladi;
- hikoya qilish jarayonida matn ma`nosini o`zgartirib yuboradi;
- mantiqiy izchillikka rioya qilmaydi.

Bolalarga «Mehmonda», «Uycha», «Maktabga yo`l» mavzulari va ularga ishlangan rasmlar tavsiya etiladi. Hikoya qilish jarayonida yo`l qo`ygan xatolari va yutuqlari aniqlanadi.

XULOSA

Til – hayotimizning ajralmas qismi bo`lib, biz unga o`z-o`zidan bo`lishi shart bo`lgan narsa sifatida qaraymiz. Tilning o`zi nima, biz unda qanday so`zlayapmiz, biz qanday qilib so`zlashni o`rganishimiz haqida esa unchalik ko`p o`ylab ham o`tirmaymiz.

– Nutq madaniyati - bu to`g`ri so`zlay olish, ya`ni nutqiy muloqot shartlari va fikr bildirishdan ko`zlangan maqsadni hisobga olgan holda hamda barcha til vositalaridan (til vositalaridan, shu jumladan intonatsiya, leksik zaxira, grammatik shakllardan) foydalangan holda bayon qilinayotgan mazmunga mos holda gapirishdan iboratdir.

– Nutq o`stirish nazariyasi va metodikasi ijtimoiy fanlar tizimiga kiruvchi fan sanalib, maktabgacha yoshdagi bolalarni jismoniy va ruhiy kamolotini tarbiyalash, unga ta`lim berish muammolarini o`rganadi.

– Maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishda nutqni tuza bilish darajasini ko`tarish maktabgacha ta`lim tizimi metodistlari oldidagi asosiy vazifalardandir.

– Maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini o`stirishda nutq– dialogik va monologik nutqni rivojlantirishga alohida e`tibor berish zarur bo`ladi.

•Maktabgacha ta`lim umuman olganda, uzluksiz ta`limning birinchi bo`g`ini xisoblanadi. Maktabgacha ta`limning maqsadi maktabda o`qish uchun tayyor bo`lgan, sog`lom va to`laqonli shaxs sifatida shakllangan bolani tarbiyalashdan iboratdir.

•Bolalar nutqini rivojlantirishni atrof-olam xaqidagi bilimlar doirasi va lug`at xajmi, xar bir yosh bosqichida bolalarda shakllanishi lozim bo`lgan nutqiy malaka va ko`nikmalar belgilangan, shaxsning muayyan sifatlarini (kirishimlilik, xushmuomalalik, salomlilik, bosiqlik) tarbiyalash ko`zda tutilgan tegishli dastur asosida amalga oshirish zarur.

•Nutqni rivojlantirish dasturi bola faoliyatining o`quv, o`yin, mexnat va maishiy kabi shakllarida amalga oshadi.

•Bola nutqini shakllantirishning yetakchi vositasi ta`lim, asosiy ta`lim shakli esa – mashg`ulotlardir.

•Bolalarga ona tilini o`qitish ularning yosh xususiyatlarini va xar bir bolaning nutqiy rivojlanganlik darajasini xisobga olgan xolda amalga oshirilishi lozim.

•Ilk yoshdagi bolalar (1-3) bilan mashg`ulotlarni didaktik o`yinlar shaklida o`tkazish lozim. Maktabgacha yoshdagi kichik bolalar (3-5) bilan mashg`ulotlar emotsional tusga ega bo`lishi lozim, bu erda ko`rgazmaviylik, o`yin usullari, didaktik o`yinlarning turli xillaridan foydalanish tavsiya qilinadi.

• Bolalar badiiy adabiyoti bolalarni xar tomonlama rivojlantirishning asosiy vositasi bo`lib xizmat qiladi, u bolalar nutqini rivojlantirish va boyitishga ulkan ta`sir ko`rsatadi.

• SHuningdek, tasviriy san`at, bayramlar, tomoshalar xam nutqni rivojlantirish vositasi xisoblanadi.

• Bolalarga ona tilini o`qitish metodlariga ko`rgazmaviylik, so`zli va amaliy metodlar kiradi.

• Xar bir metod – bu didaktik vazifalarni xal etish uchun xizmat qiladigan usullar majmuasidir. O`qitish roliga qarab nutqni rivojlantirish usullari bevosita va bilvosita usullarga bo`linadi.

• Mashg`ulotlarda butun usullar majmuasidan foydalanish tavsiya qilinadi.

• Tarbiyachining nutqi – bu bolalar ona tili va madaniy nutq namunalarni o`zlashtirib oladigan asosiy manba xisoblanadi.

• Maktabgacha ta`lim tashkilot tarbiyachisi uchun namunali nutqqa ega bo`lish – bu uning kasbiy tayyorlik darajasidir.

• Nutqni takomillashtirish xaqida qayg`urish – xar bir pedagogning axloqiy va ijtimoiy burchidir.

Adabiyotlar

1) Menejment N.K. Yo`ldoshev G.E. Zoxidov “O`zbekiston faylasuflari milliy jamiyati” nashriyoti TOSHKENT--2018

2) “Fozil odamlar shahri” Abu Nasr Farobiy

3) Menejment tarixi Kravchenko. A.I. 2000-yil 4) Menejment nazariyasi Qosimova Dilorom Sobirovna Toshkent “Tafakkur Bo`stoni”

**ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ФАНТАСТИКА КАК
ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ**

Хамзаева Сайера Музаффар кизи

*Преподаватель русского языка 31 школы и
студентка 4 курса русской филологии СамГУ
г.Самарканд, Тайлокский район, микрорайон Богизоган*

Аннотация: Художественная фантастика сыграла важную роль в культурной жизни 1960-х. Существовали серии художественной фантастики, отдельные сборники, все читалось, обсуждалось, передавалось из рук в руки. На сегодняшний день трудно понять, почему люди с таким энтузиазмом реагируют на вымысел и невероятные события. Парадокс заключается в том, что художественно-фантастический «бум», по неизвестным причинам, возник в середине 1960-х годов, длился около 10 лет, а также, по неизвестным причинам, почти исчез. Возвращаясь на сегодняшний день к сюжетам художественно-фантастической литературы, задаешься вопросом, как читатели, в целом образованные, в основном натуралистически и технически ориентированные люди, насколько серьезно интересуются событиями и ситуациями, которые, с точки зрения науки и серьезной инженерии, не могли бы произойти.

Ключевые слова: Художественная фантастика, литература, образ, сюжет, трактовка, метод.

ВВЕДЕНИЕ

Согласно широкой трактовке, фантастика (и здесь ей в соответствие, пусть и неполное, можно поставить популярный в отечественной теории литературы в 1960–1970-е гг. Термин «вторичная художественная условность»), как и иные типы «явного» вымысла, является особым способом воплощения реальности в художественном произведении.

Суть данного способа заключается в отступлении автора при создании сюжета и персонажей от буквального «жизнеподобия», в переосмыслении и «перекомбинировании» реальных объектов и процессов в фантастические (чудесные, волшебные и т. п.) образы и события. Данный способ изображения избирается писателем потому, что предоставляет существенные (в каждом случае особые) дополнительные возможности для познания и осмысления бытия⁵.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Фантастическому (и шире – условному) способу изображения волен следовать любой художник. Этот выбор не зависит, например, от эпохи, в которую создано произведение, – в той или иной форме о необычайном рассказывали и писали во все времена. Нельзя утверждать, что в древности человечество было более «склонно» к вымыслу, чем теперь, хотя, казалось бы, в отличие от наших предков мы больше не верим в сказки. Просто воплощения «явного» вымысла, скажем, в античной или средневековой литературе достаточно сильно отличались от современных, и граница представлений о возможном проводилась не там, где она проходит сейчас. Именно поэтому «необычайное» является категорией исторической: представления о реальности значительно меняются в разные эпохи существования человечества⁶.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

Итак, при широком понимании терминов «фантастическое» выступает в художественном произведении как способ изображения, основанный на одной из разновидностей «явного» вымысла, а фантастика в литературе – как один из типов повествования о необычайном (наряду со сказкой, мифом и др.). В обыденном же сознании понятие «фантастическое» нередко вообще сливается с представлениями о

⁵ Ковтун Е.Н. Мир будущего в современной художественной фантастике: специфика художественной модели // МГУ имени М.В. Ломоносова. - Москва. - 2016. - №1. - С. - 118-135.–

⁶ Олянич А.В., Рыльщикова Л.М. Лингвосомиотическая креативность в дискурсивном пространстве художественной фантастики: пролегомены к определению // Вестник ВалГУ. Серия 2, Языкознание. - 2016. - Т. 15. - №4. - С. 237-244.

необычайном, невозможном, не существующем в реальности.

Возможно, однако, и более узкое понимание фантастики. В этом случае она выступает как **особая область художественной словесности**, прежде всего современной. Очень часто при подобном понимании фантастику именуют «жанром», что все же не вполне корректно. Ведь существуют фантастические рассказы, повести, романы и даже эпопеи – т. е. фантастическое произведение, выражаясь корректным литературоведческим языком, представляет собой жанровую разновидность рассказа, повести или романа. Более логичным представляются поэтому попытки трактовки фантастики как «большого жанра», наряду, например, с приключенческой литературой (там ведь тоже бывают и повести, и романы), детективом или даже сатирой. Понятие «жанр» выступает здесь в «базовом» значении: «сорт», тип, вид (один из многих) литературного текста.

Фантастику как область литературы уже несколько более правомерно противопоставлять «нефантастике» и шире – совокупности произведений, не содержащих «явного» вымысла. Делать это, правда, с художественной точки зрения целесообразно лишь для выяснения специфических черт фантастического текста и преимуществ обращения к фантастике, о чем мы упоминали выше. Однако, увы, очень и очень частое разграничение фантастики и «мейнстрима» (или «большой» литературы) проводится ныне по совершенно иным критериям.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Художественная фантастика, как и многие другие жанры, выступает своего рода ключом к реальности. Но часто родители не позволяют своим детям читать художественную фантастику, думая, что она заставляет людей мечтать и отрывает их от реальности, что она не готовит людей к жизни, потому что мир художественной фантастики слишком далек от жизни. Плохо написанная художественная фантастика действительно может дать совершенно ложное впечатление о жизни. Однако это

направление тянется к описанию монстров, инопланетян и т.д. не для того, чтобы удивить читателя или оторвать его от реальности, погрузив в вымышленный мир, а для того, чтобы дать новый взгляд на жизнь. Делая различные ситуации абсурдными или гиперболизирующими, писатель позволяет увидеть скрытые проблемы, недостатки и добродетели, которые проявляются только после более глубокого размышления и понимания. В этом и заключается преимущество художественной фантастики на сегодняшний день: люди могут «посмотреть» на глобальные проблемы на одном живом примере.

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Ковтун Е.Н. Мир будущего в современной художественной фантастике: специфика художественной модели // МГУ имени М.В. Ломоносова. - Москва. - 2016. - №1. - С. - 118-135.

2. Олянич А.В., Рыльщикова Л.М. Лингвосемиотическая креативность в дискурсивном пространстве художественной фантастики: пролегомены к определению // Вестник ВалГУ. Серия 2, Языкознание. - 2016. - Т. 15. - №4. - С. 237-244.

3. Шуваева О.М. Роль художественной фантастики в процессах трансформации мировоззрения современного человека // Философия права. - 2017. - №1 (80). - С. 118-122.

4. Бритиков А.Ф. Отечественная научно-фантастическая литература: Некоторые проблемы истории и теории жанра. СПб., 2010. С. 13.

**FARG‘ONA VODIYSI O‘TLOQI-VOHA TUPROQLARINING O‘ZIGA
XOS AGROKIMYOVIY XOSSALARI**

Qoraboyev Xalimjon Valiyevich

*Qo‘qon davlat pedagogika instituti, Kimyo kafedrasining 02.00.10 – Bioorganik
kimyo ixtisosligi bo‘yicha tayanch doktoranti qoraboyevxalimjon15@mail.ru*

**СПЕЦИФИЧЕСКИЕ АГРОХИМИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА ЛУГОВО-
ОАЗИСНЫХ ПОЧВ ФЕРГАНСКОЙ ДОЛИНЫ**

Карабаев Халимжон Валиевич

*Коканский государственный педагогический институт, химический
факультет 02.00.10 - базовый докторант по специальности
биоорганическая химия, qoraboyevxalimjon15@mail.ru*

**SPECIFIC AGROCHEMICAL PROPERTIES OF MEADOW-OASIS
SOILS OF FERGANA VALLEY**

Karabayev Khalimjon Valievich

*Kokan State Pedagogical Institute, Department of Chemistry 02.00.10 - basic
doctoral student in bioorganic chemistry, phone: (+998)-90-564-35-90,
qoraboyevxalimjon15@mail.ru*

Annotatsiya: Maqolada Farg‘ona vohasi-o‘tloqli tuproqlarining morfologik xususiyatlari, tuproqlari suvli so‘rimining o‘ziga xosligi, kimyoviy va agrokimyoviy xususiyatlari muhokama qilinadi. Farg‘ona vohasining o‘rta qismlarida tarqalgan o‘tloq-voha tuproqlari tarkibiidagi quruq qoldiq, xlorid, sulfat anionlari hamda kalsiy, magniy, natriy kationlarining % va mg/ekv miqdorlari o‘rganilgan.

Kalit so'zlar: o'tloq-voha tuproqlari, morfologik xususiyatlari, suvli so'rim, quruq qoldiq, xlorid, sulfat anionlari va kalsiy, magniy, natriy kationlari, sho'rlanish.

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрены морфологическая характеристика ферганских оазисно-луговых почв, специфика водопоглощения почв, химические и агрохимические свойства. Изучены % и мг/экв количества сухого остатка, хлоридных, сульфатных анионов, катионов кальция, магния и натрия в лугово-оазисных почвах, распространенных в средней части Ферганского оазиса.

Ключевые слова: лугово-оазисные почвы, морфологическая характеристика, водопоглощение, сухой остаток, хлориды, сульфат-анионы и катионы кальция, магния, натрия, засоленность.

ANNOTATION

The article discusses the morphological characteristics of Fergana oasis-meadow soils, the specificity of soil water absorption, chemical and agrochemical properties. The % and mg/eq amounts of dry residue, chloride, sulfate anions, calcium, magnesium, and sodium cations in the meadow-oasis soils distributed in the middle parts of the Fergana oasis were studied.

Key words: grassland-oasis soils, morphological characteristics, water absorption, dry residue, chloride, sulfate anions and calcium, magnesium, sodium cations, salinity.

Tadqiqot maqsadida Farg'ona vodiysidagi Uchko'prik tumani Katta Qorako'l MFY "Abdurazzoq Muxtorjon – Yuksalish" fermer xo'jaligining tanlangan yer maydoni tuproq namunalari o'rganildi.

Tadqiqot hududidan 200 sm chuqurlikda kesma tayyorlandi. Bu kesmadan qatlamlar bo'ylab 7 ta namunalar olindi; 1-namuna 0-21 sm, 2-namuna 21-46 sm, 3-namuna 46-68 sm, 4-namuna 68-115 sm, 5-namuna 115-

132 sm, 6-namuna 132-160 sm, 7-namuna 160-190 sm. 190 sm dan sizot suvlar hosil bo'ldi.

Tadqiqot hududi tuproq qoplaminig asosiy qismini eskidan sug'oriladigan yoki o'tloqi-voha [1] tuproqlar egallagan, ulardan qishloq xo'jaligida foydalanish jarayonida qo'llanilgan agrotexnik tadbirlarga bog'liq holda o'ziga xos xususiyatlarga ega hisoblanadi.

Tadqiqot hududining o'rta qismidagi o'tloqi-voha tuproqlar sho'rlanmagan. Yengil eruvchan tuzlar miqdori tuproq kesmasi bo'ylab 0,074 - 0,148 % oralig'ida o'zgaradi. (1-jadval). Sho'rlanish kimyosi gidrokarbonat – sulfatli.

O'rganilayotgan tadqiqot hududidagi tuproqlar kuchsiz, o'rta va kuchli darajada sho'rlangan bo'lib, sug'oriladigan yer maydonlari ichida ba'zan orollar ko'rinishidagi ikkilamchi sho'rxoklar ham uchraydi.

Suvli so'rimdagi quruq qoldiq miqdori tuproqdagi suvda eriydigan organik va mineral moddalarning umumiy miqdorini aniqlashga yordam beradi. Bu ayniqsa, tuproq sho'rlanish holatini aniqlashda muhim hisoblanadi. [5] Tadqiqot hududida kuchsiz va o'rta darajada sho'rlangan tuproqlar keng tarqalgan. Zaharli tuzlar tuproq kesmasining quyi qismlari tomon 0,043 % - 0,031 % gacha kamayadi.

1-jadval

esma	Chuqur-ligi, sm	uruq qoldiq	aharli	r	O ₄ ⁻	a ⁺⁺	g ⁺⁺	a ⁺
-X	0							
	-21	,148	,043	,021	,051	,012	,004	,034
	2							
	1-46	,098	,040	,011	,030	,01	,004	,018
	4							
	6-68	,094	,038	,011	,028	,01	,002	,018
	6							
	8-115	,074	,031	,009	,020	,006	,002	,015
	1							
	15-132	,096	,039	,014	,026	,009	,004	,019
1								
32-160	,138	,043	,018	,045	,012	,004	,028	
1								

	60-190	,142	,041	,018	,048	,012	,004	,029
--	--------	------	------	------	------	------	------	------

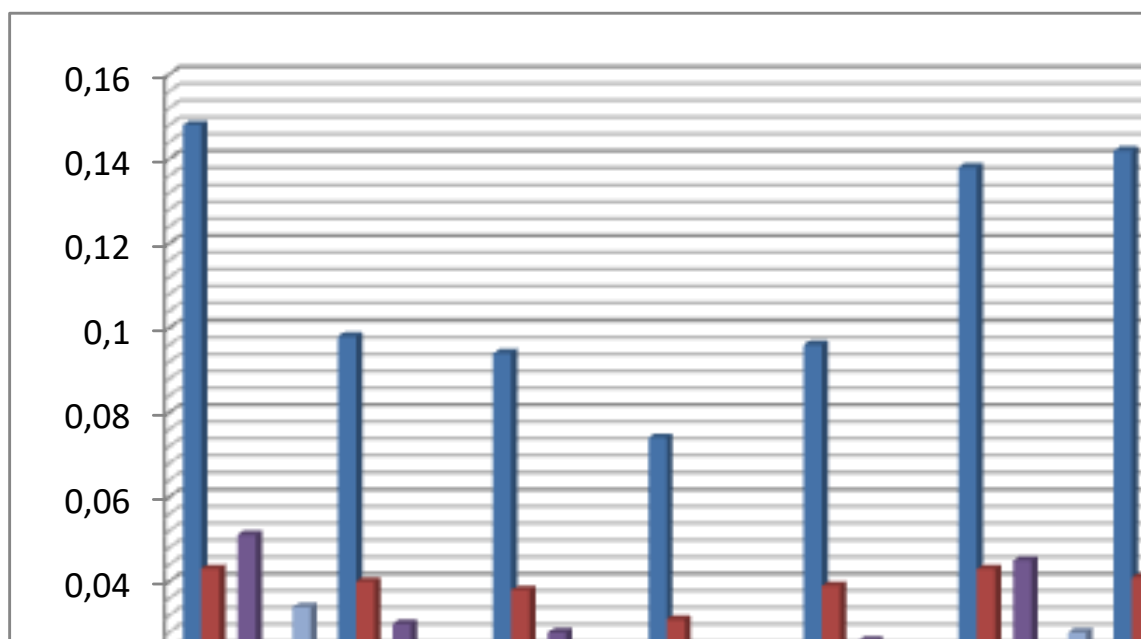
Tadqiqot hududidagi o'tloqi-voha tuproqlarda yengil eruvchan tuzlar miqdori, %

Zaharli tuzlarning asosiy qismini xloridlar tashkil qiladi. Xloridlar miqdori tuproq kesmasining quyi qismlari tomon 0,021 % - 0,009 % gacha kamayadi. Kationlar tarkibida kalsiy 0,012 % - 0,006 %, anionlar ichida sulfat ioni 0,051 % - 0,020 % miqdorida ustuvorlikka ega. Magniyning miqdori 0,004 % - 0,002 % ni, natriyning miqdori esa 0,034 % - 0,015 % ni tashkil etadi.

O'rganilgan tadqiqot natijalarini diagramma shaklida ifodalash aniqroq tushunishga imkon beradi. Qatlamlardagi anionlar ichida sulfat anioni xlorid anioniga nisbatan miqdori yuqori ekanligini ko'rish mumkin. (1-diagramma)

1-diagramma

Tadqiqot hududidagi o'tloqi-voha tuproqlarda yengil eruvchan tuzlar miqdori, %



Tuproq tarkibining og'irlik miqdori mg/ekv qiymatlariga to'xtaladigan bo'lsak, zaharli tuzlarning asosiy qismini xloridlar tashkil qiladi. Xloridlar miqdori tuproq kesmasining quyi qismlari tomon 0,59 - 0,25 mg/ekv gacha kamayadi. Kationlar tarkibida natriy 1,46 - 0,67 mg/ekv, anionlar ichida sulfat ioni 1,06 - 0,42 mg/ekv miqdorida ustuvorlikka ega. Kalsiyning miqdori 0,60 -

0,30 mg/ekv ni, magniyning miqdori esa 0,30 - 0,20 mg/ekv ni tashkil etadi. (2-jadval)

2-jadval

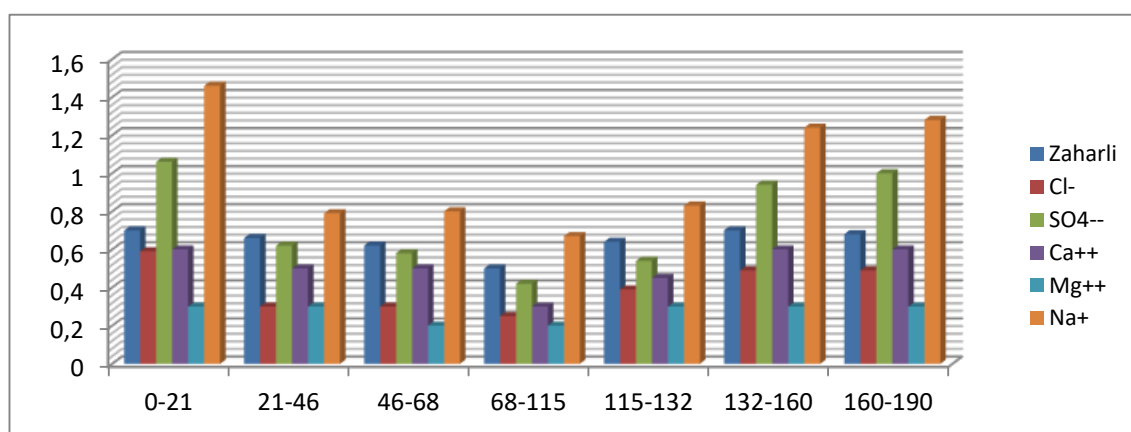
Tadqiqot hududidagi o'tloqi-voha tuproqlarda yengil eruvchan tuzlar miqdori, mg/ekv

Kesma	Chuqur-ligi, sm	Zaharli	Cl ⁻	SO ₄ ⁻	Ca ⁺⁺	Mg ⁺⁺	Na ⁺
1-X	0-21	0,70	0,59	1,06	0,60	0,30	1,46
	21-46	0,66	0,30	0,62	0,50	0,30	0,79
	46-68	0,62	0,30	0,58	0,50	0,20	0,80
	68-115	0,50	0,25	0,42	0,30	0,20	0,67
	115-132	0,64	0,39	0,54	0,45	0,30	0,83
	132-160	0,70	0,49	0,94	0,60	0,30	1,24
	160-190	0,68	0,49	1,00	0,60	0,30	1,28

O'rganilgan tadqiqot natijalarini diagramma shaklida ifodalansa ham, qatlamlar bo'ylab natriy kationining mg/ekv miqdori yuqori ekanligini, magniy kationi esa kam miqdorida ekanligini yaqqol ko'rish mumkin. (2-diagramma)

2-diagramma

Tadqiqot hududidagi o'tloqi-voha tuproqlarda yengil eruvchan tuzlar miqdori, mg/ekv



Tadqiqot hududi tuproqlarida tuzlarning to'planishi aksariyat mavsumiy hisoblanib, KZT (kollektor-zovurlar to'ri) faoliyatini kuchaytirishga, profilaktika sho'r yuvish tadbirlariga ehtiyoj yuqoriligini ko'rsatadi. Tadqiqot

hududining o'rta qismida yuzaga kelgan mo'tadil suv-tuz tartibotini saqlab qolish maqsadga muvofiq bo'ladi. [3]

Sho'rlanmagan tuproqlarda quruq qoldiq 0,01-0,3 % atrofida, sho'rlangan tuproqlarda esa 0,3 % dan yuqori bo'ladi. Quruq qoldiq miqdoriga asoslanib ham tuproqning sho'rlanish darajasini aniqlash mumkin. [5] Biz tomondan o'rganilgan tadqiqot hududidagi tuproq tarkibida quruq qoldiq miqdori 0,148 % ni tashkil etdi. Demak, ushbu tasnifga ko'ra bu tuproqni sho'rlanmagan tuproqlar guruhiga kiritishimiz mumkin.

Suvli so'rimda qatnashgan barcha xloridlar: NaCl, MgCl₂, CaCl₂, zaharli tuzlar hisoblanadi. Tuzlarni (Na₂CO₃, MgCO₃, NaHCO₃, Mg(HCO₃)₂, Na₂SO₄, MgSO₄) qaysilari suvli so'rimda ishtirok etishiga ko'ra, ularning miqdori aniqlanadi va jamlanib V.V.Yegorov, N.G.Minashinalar tasnifiga asoslanib tuproqning sho'rlanish darajasi aniqlanadi. Ushbu tasnifga ko'ra, biz tomondan o'rganilgan tuproq tarkibida xlorid anionlari miqdori 0,021 % bo'lib, kuchsiz sho'rlangan guruhiga kiritishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Генусов А.З.// Земельные ресурсы Узбекистана.// -Т.: «Мехнат», 1978
2. Мақсудов А. // Изменение почвенно-экологических условий Ферганской долины под антропогенным воздействием.// –Т.: “Фан”, 1990. 101с.
3. Исаков В.Ю., Кузубаева О. К характеристике почвенного покрова конуса выноса реки Сох. // Qirg'izistonning 2200 yilligiga bag'ishlangan ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. -O'sh, 2003. 210-214 b.
4. Исағалиев М. // Геохимические свойства орошаемых почв Сохского конуса выноса. Автореф. дисс. на соиск. уч. ст. канд. биол. наук // - Т.: 2010.
5. Yuldashev G'., Mirzayev U. “Tuproq kimyosidan laboratoriya va amaliy mashg'ulotlar” o'quv qo'llanma. Toshkent – 2019.

SKELET SISTEMASI.

Xolbekova Maksuda Utanazarovna

Surxondaryo viloyati Qumqo'rg'on

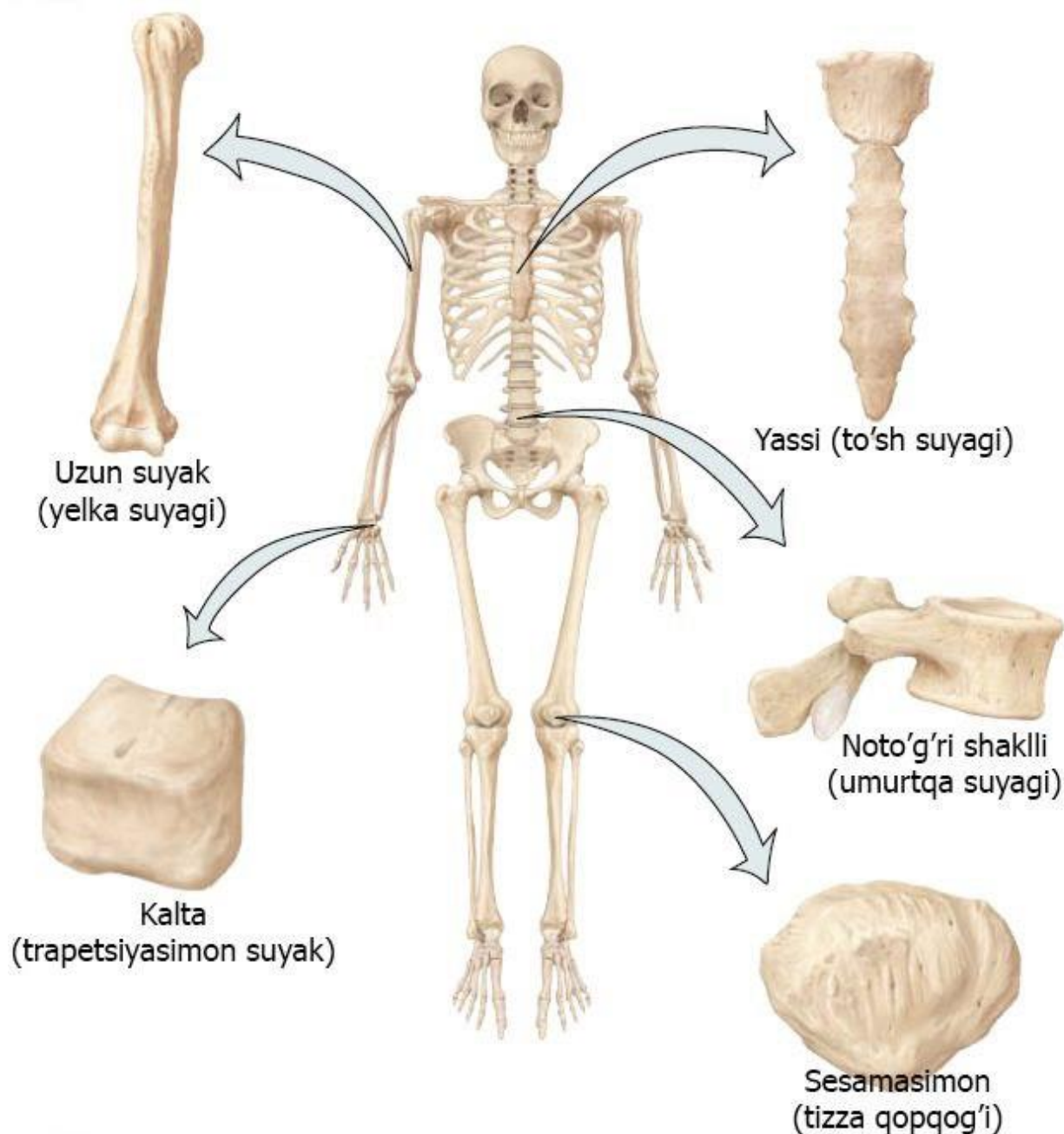
tumanidagi 65 sonli umumta'lim

maktabining biologiya fani o'qituvchisi.

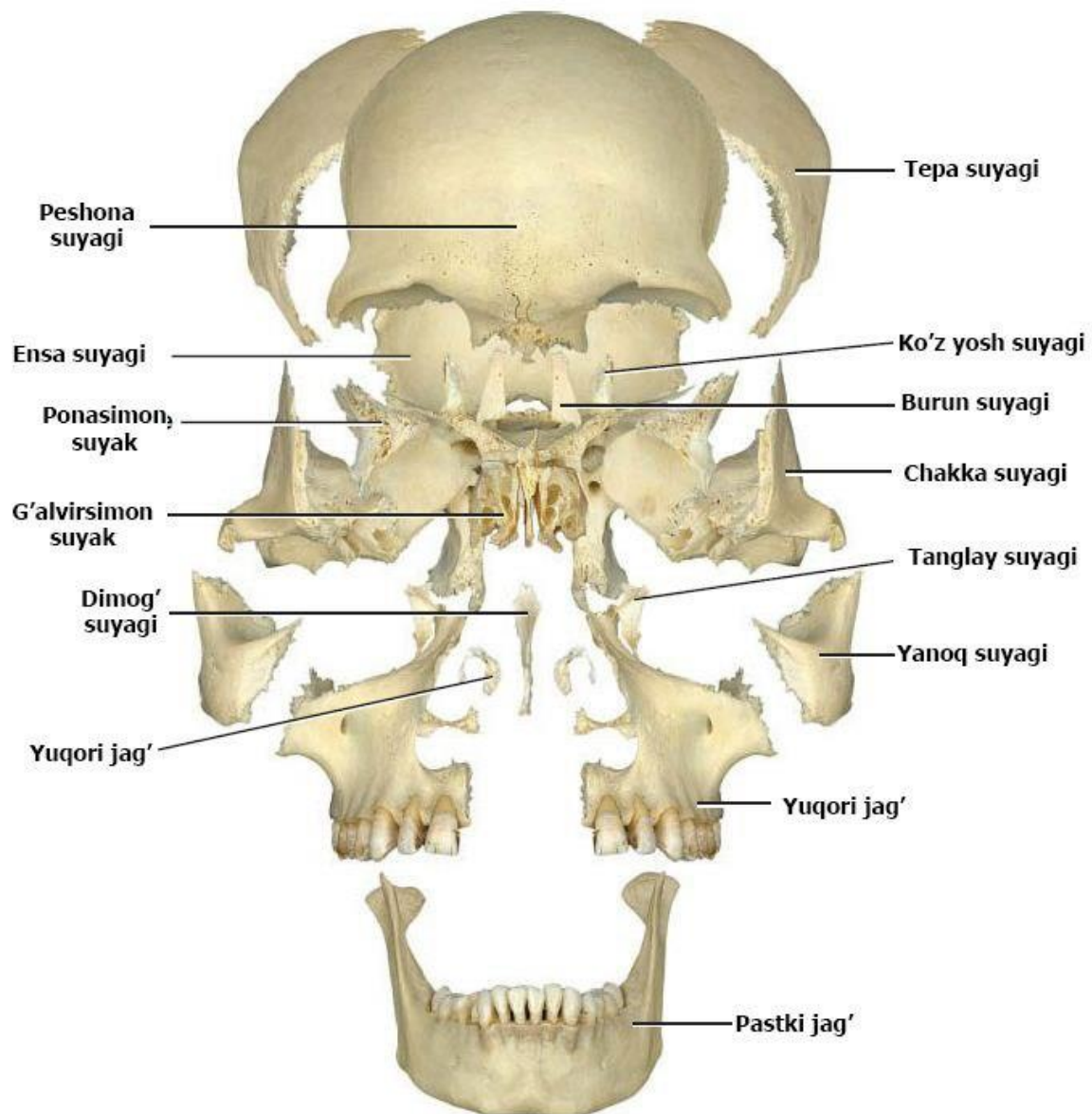
Annontatsiya: Ushbu maqolada skelet sistemasi haqida qisqacha ma'lumotlar aytib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Anatomiyasi, suyak, aksessuar, format, uzun suyak, shakl.

Odam anatomiyasi haqida so'zlar ekanmiz, birinchi navbatda tasavvurimizda skelet surati gavidalanadi. E'tibor bering! Sizning tasavvuringizdagi skelet tasvirining tiniqligi qanchalik darajada? Unchalik tiniq emas to'g'rimi? Ya'ni siz har bir suyakning kichik aksessuarlarigacha aniq-tiniq tasavvurga ega emassiz... Keling, hozir xayolingizdagi shu tasvirlarni sezilarli darajada oydinlashtirishga urinib ko'ramiz va tasavvuringizni 2D formatidan 3D ga o'zgartirishga harakat qilamiz. Buning uchun esa sizdan faqatgina diqqat-e'tibor talab etiladi!



Tanamizda tayanch-harakatlanishda ishtirok etuvchi 206ta suyak mavjud. Bu suyaklar o'zaro harakatli va harakatsiz birikib skelet sistemasini tashkil etadi (bulardan faqatgina tilosti suyagi boshqalari bilanbirlashmagan). Yangi tug'ilgan chaqaloqlarda esa suyaklar soni 270 dan orti qbo'ladi va tuzilishida ham bir qancha farqlar bor. Odam ulg'aygan sari ayrim suyaklar o'zaro qo'shiladi va natijada 206 tani tashkil etadi. Bilamizki, suyaklar shakliga ko'ra bir necha tiplarga bo'linadi. Quyidagi rasmda suyaklarning tiplari keltirilgan:



(c) Anterior view of disarticulated skull

Endi suyaklarning tuzilishiga ham e'tibor qaratamiz. Bu uzun naysimon suyakning tuzilishi bo'lib, bir necha qismlarni farqlaymiz: tanaga yaqin proksimal va tanadan uzoqdagi distal qismlar, buyerda proksimal-distal epifiz va o'suvchi qism metafizni ko'ramiz, o'rta qismiesha diafiz hisoblanadi. Metafiz qismi suyakning bo'yiga o'sishini ta'minlaydi. Epifiz qismlarida gialin tog'ayi bilan qoplangan bo'g'im yuzalari mavjud. Barcha suyaklar yuzasi suyak usti pardasi periosteum bilan qoplangan, naysimon suyaklarda ichki suyak pardasi endosteum ham bo'ladi.

Ko‘rib turganingizdek, suyaklarda oziqlantiruvchi teshik mavjud bo‘lib, u yerdan oziqlantiruvchi arteriya va vena qon tomirlari o‘tadi. Suyaklardagi qon sirkulyatsiyasi shu tomirlarga bog‘liq.

Bu suyakning asosini suyak plastinkalari tashkil etib, plastinkalar ingichka, bir-biriga parallel holda joylashgan kollagen tolalardan va osteotsit hujayralardan iborat. Har bir plastinkada kollagen tolalar qo‘shni plastinkadagi kollagen tolalarga nisbatan parallel joylashadi. Plastinkalarda tolalarning bunday yo‘nalishi suyak to‘qimasini mustahkam qiladi.

Suyak plastinkalarining joylashishiga qarab ikki xil suyak moddasi farqlanadi: kompakt (zichlashgan) va g‘ovak suyak. Kompakt suyakda plastinkalar bir-biriga jips parallel joylashsa, g‘ovak suyakda plastinkalar har xil yo‘nalishda, bir-biriga nisbatan turli xil burchak hosil qilib joylashadi va ularning orasida kichik-kichik bo‘shliqlar hosil bo‘ladi.

Nishonlangan radioaktiv fosfor bilan o‘tkazilgan tajribalar shuni ko‘rsatadiki, g‘ovak suyak o‘zida harakatchan fosfor tutib, u osonlik bilan qonga o‘tishi mumkin. Kompakt suyak esa g‘ovakka qaraganda uch marta kamroq harakatchan fosfor tutadi. Shunday qilib, mineral tuzlar almashinuvida g‘ovak suyak asosiy rol o‘ynaydi.

Suyak devorining o‘rta qavatini osteonlar (Gavers sistemasi) hosil qilib, ular kompakt suyakning struktura birligi hisoblanadi. Osteonlar ham plastinkalardan iborat bo‘lib, ular konsentrik halqalar sifatida qon tomirlarni o‘rab joylashadi. Osteonlar devori qalinligi 5-20 mkm bo‘lgan, bir-birining ichiga kirgan silindrlar sistemasidan tuzilgan. Qon tomirlar osteonlar markazida joylashadi. Osteon halqalarini hosil qilgan plastinkalarning ossein tolalari o‘z yo‘nalishiga ega bo‘lgani uchun suyakning bo‘ylama va ko‘ndalang kesmalarida plastinkalarni aniq ajratish mumkin.

Yuqorida suyakning tashqi tomondan suyak usti pardasi periosteum bilan o‘ralganligini aytib o‘tgan edik. Suyak usti pardasida oziqlantiruvchi qon

tomirlaridan tashqari nerv tolalari ham joylashgan. Bu miyelinli va miyelinsiz nerv tolalarining chigallari mavjud. Nerv tolalarining bir qismi osteon kanaliga, u yerdan esa suyak ko'migiga yetib boradi.

Sezgan bo'lsangiz bu rasm yuqoridagi rasm kesmasining yaqinlashtirilgan holati va bu yerda suyak hujayralariga e'tibor qaratilgan. Uch xil suyak hujayralari farq qilinadi: osteotsitlar, osteoblastlar va osteoklastlar.

Osteotsitlar o'simtali hujayralar bo'lib, o'z shakliga mos keladigan bo'shliqlarda joylashadi va o'simalari bilan o'zaro bog'langan. Osteotsitlar suyak to'qimasining asosiy hujayralari hisoblanib, hujayra markazi (sentrosomalar) topilmagan, shu sababli bu hujayralar bo'linish qobiliyatiga ega emas.

Osteoblastlar (osteon – suyak; blastos – kurtak) suyak usti pardasida va suyakning yangidan hosil bo'layotgan joylarida uchraydi. Bular suyak hosil qiluvchi yosh hujayralardir. Bu hujayralar doimo oqsil sintez qilib hujayralararo moddaga ajratib turadi, hujayralararo modda hosil bo'lishi tugagandan so'ng ular aktiv bo'lmagan suyak hujayralariga – osteotsitlarga aylanadi.

Osteoklastlar (osteon – suyak, clasio – parchalanish, yemirilish) – bu hujayralar ohaklangan tog'ay va suyak to'qimalarining yemirilishida aktiv ishtirok etadi. Ular makrofaglarning maxsus turi bo'lib, suyak to'qimasi bilan uchrashgan yeridao'yiqlar (lot. – lacuna) hosil bo'ladi. Osteoklastlarning suyak to'qimasini yemirishida ular ajratib chiqaradigan CO₂ muhim rol o'ynaydi, deb hisoblanadi.

Tanadagi mavjud suyaklar quyidagi rasmlarda nomlari bilan ko'rsatilgan:

Oramizdan deyarli ko'pchilik bosh suyaklarining tuzilishi, umuman olganda, ularning soni, birikish chegaralari haqidagi ma'lumotlarga qiziqsalar kerak deb o'ylagan holda rasmlar borasida ko'proq bosh suyaklariga urg'u berishga qaror qildik.

Ko'rib turganingizdek bosh suyaklari bir-biri bilan o'ziga xos tarzda turli xil choklar hosil qilib birikkan. Bu choklardan eng mustahkami chakkaning tangasimon choki (ing. squamous suture) hisoblanadi.

Son suyagi tanadagi eng qattiq suyak bo'lsa, yanoq suyagi yoyi esa inson yuz qismidagi suyaklarning eng qattig'idir.

Yana bir ma'lumot – miya qutisi suyaklarining ichki yuzasida bosh miyadan qon olib ketuvchi venoz sinuslarning egatlari mavjud, bu egatlar bosh hali suyaklanmagan vaqtda yuzaga keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Biologiya fani darsliklari(9-11 sinflar)
2. Biologiya fani qo'llanma
3. Mansurova qo'llanmasi.

**DARS O'TISH JARAYONIDA OLMOSH VA OTNING FARQINI
TUSHUNTIRISH USULLARI**

Suyunova Nafosat Azim qizi

Samarqand viloyati Pastdarg'om

tumani 5-umumta'lim maktabi

boshlang'ich sinf o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada bolalar o'rganishi va bir-biridan farqini ajratishi qiyin bo'layotgan ot va olmoshning farqi, uni bolalarga qanday tushuntirsa onggiga tezroq yetib borishi haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: ot, olmosh, o'quvchi, telekommunikatsiya, kim?, men, sen, ta'lim jarayoni, farq, yondosh fanlar, o'qituvchi

Hozirgi rivojlanish jadallashib borayotgan davrda fan-texnika va ilm-fanning rivojlanishi natijasida katta o'zgarishlar yuz bermoqda. Insonlarning fikr doirasi, dunyoqarashi ham o'zgargan. Hatto yosh bolalarni ham fikrlash jarayoni anchayin odimlagan deb bermalol ayta olamiz. Oldingi vaqtlardagi 10 yoshli bola bilan hozirgi vaqtdagi 10 yoshli bolani fikrlashi orasidagi farq juda ham katta. Shuning uchun rivojlanishning bu jadallashuv jarayoni maktabning, xususan, o'qituvchilarning zimmasiga ulkan mas'uliyat yuklamoqda. Hozirgi o'qituvchilarga faqatgina o'z fanini bilish kamlik qilmoqda. O'qituvchi endilikda o'z fanidan tashqari yondosh fanlarni ham bilishi talab etilmoqda. Shuningdek, zamonaviy o'qituvchi qaysi fanni o'qitishidan qat'iy nazar zamonaviy texnologiyalar bilan, ayniqsa, kompyuter bilan ishlashni yaxshi bilishi zarur. Bunga sabab an'anaviy darslar o'quvchilar uchun zerikarli bo'lib qolmoqda, chunki o'quvchilarning atrofi zamonaviy telekommunikatsion texnologiyalarga to'la. O'quvchilarga endi og'zaki tushuntirish unchalik yaxshi

natija bermay boshlagan. O'quvchilarga biror ma'lumotni yaxshiroq yetkazib berish uchun endi ularga ko'rsatish ya'ni jonli tushuntirish yaxshi natijalarga erishishning kalitiga aylanmoqda. Shuning uchun ham hozirgi ta'lim tizimiga ekskursiya darslarining ko'paytirilayotganligini ko'rishimiz mumkin. Ona tili darslarida ham ko'rgazmalilikni ta'minlash bolaning mavzuni tushunishi va ongiga yetkaza olishga yordam beradi. Bolaning xotirasida o'qituvchi bergan ma'lumot uzoq vaqt saqlanib qolishi uchun berilgan ma'lumot o'quvchiga tushunarli bo'lishi lozim. Bola o'rganyotgan mavzuni anglab yetsagina va bu mavzuni nega o'tayotganligini anglasagina u bu mavzuni o'zi eslab qolishga harakat qiladi. Ya'ni o'qituvchi o'rgatyotgan mavzu nega o'tilayapti, agar shu narsa o'rgatilmasa, umuman bu narsa bo'lmasa nima bo'ladi degan savolga javob topish orqali ularga o'rganyotgan mavzusining ahamiyatini tushuntirish mumkin.

Kuzatishlarimiz natijasida shu narsa ma'lum bo'ldiki, hozirda ko'pchilik o'quvchilar ot va olmoshni farqlashga anchayin qiynalishmoqda ekan. Ularda bunday tushunmay qolishning vujudga kelishiga sabab esa ot o'rnida olmoshning qo'llanilishi va olmoshga ham xuddi otniki singari kim?, kimlar? so'rog'ini berilishi tufaylidir. O'qituvchi shuni o'quvchilarga oddiygina misol orqali tushuntirishga harakat qiladi. O'qituvchi qo'lga qizil va ko'k ruchkalarni oladi va bolalarga aytadi: "Meni qo'limda ikkita ruchka bor. Bularning biri qizil, biri ko'k ruchkalar. Men qizil ruchkada yozyapman", - deydi va qizil ruchkada qog'ozga yozadi va yozishdan to'xtaydi. Keyin bolalarga yuzlanib aytadi: "Bolalar qizil ruchkani vazifasi yozish ekan shundaymi?", - deydi. Bolalar "ha" deb javob beradilar. Keyin xuddi qizil ruchkada yozib to'xtagan joyidan ko'k ruchkada yozib davom ettiradi va uni ham to'xtatadi. Endi bolalarga qarab gapiradi: "Bolalar men yozishni ko'k ruchkada davom ettirdim. Demak, qizil ruchka bajargan ishni ko'k ruchka ham bajara olar ekan, ya'ni ikkalasi ham bir xil vazifani bajaradi. Lekin qizil ruchka qizilligicha qoladi, ko'k ruchka esa ko'kligicha qoladi. Ot bilan olmosh ham xuddi shunday", - deydi.

Ot bajargan vazifani olmosh ham bajaradi, lekin ot otligicha, olmosh esa olmoshligicha qolishini aytadi. Mana shy joyda o'qituvchi bolalarga buni gaplarni misol keltirgan holda yana bir marta ko'rsatib o'tadi: Sevvara kechikib keldi – U kechikib keldi. Bunday misollarni o'qituvchi ko'plab keltirib o'tishi mumkin.

Yoki ot va olmoshni tushuntirishning yana bir usuli: o'qituvchi doskaga ikkita o'quvchini chiqaradi va Anvarni ot deydi, Odinani esa olmosh deydi. Anvarga partani ustida turgan kitobni olib kelishini aytadi. Anvar borib kitobni olib keladi. O'qituvchi kitobni yana partani ustiga qo'yadi va bu safar Odinaga kitobni olib kelishni aytadi. Odina ham kitobni olib keladi. Endi shu yerda o'qituvchining tushuntirishi boshlanadi: bolajonlar, Anvar ham Odina ham bitta vazifani bajardi ya'ni kitobni olib keldi, lekin ikkalasi bitta bo'lib qolmadi, Anvar Anvarligicha, Odina esa Odinaligicha qoldi.

Ot bilan olmosh ham xuddi shunday otning vazifasini bajarib, so'rog'ini olsa ham olmosh otga aylanib qolmaydi.

Shu tarzda bolalarga tushuntirish “bu ot bu esa olmosh” deb tushuntirgandan ko'ra yaxshiroq natija beradi. O'quvchilarga bu so'z turkumlarni ajratish orqali biz ularning ongida vujudga keladigan noaniqlik tugunini yecha olsak, biz maqsadimizga yetgan bo'lamiz.

Xulosa. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, darslarda o'quvchilar olmoshlarning imlosini, ularning vazifasini hamda gaplarda to'g'ri qo'llashni o'rganishi uchun ijodiy yozma ishlar uyushtirishga, va ularda olmoshlardan to'g'ri foydalanib, nutqda uslubiy jihatdan to'g'ri qo'llashlariga, shuningdek, nutqda olmoshlardan o'rinsiz, tinimsiz foydalanishlarini bartaraf etishga qaratiladi. O'quvchilarga ot va olmoshning farqini to'g'ri tushuntirish orqali nutqiy g'alizlikni, talaffuzdagi yoqimsizlikni bartaraf etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. A.G'ulomov, M.Qodirov va boshqalar. “Ona tili o’qitish metodikasi”. Toshkent-2012
2. B.To’xliyev, M.Shamsiyeva, T.Ziyodova “O’zbek tili o’qitish metodikasi”.Toshkent-2006
3. Karima Qosimova, Safo Matchonov va boshqalar “Ona tili o’qitish metodikasi”. Toshkent “NOSIR” nashriyoti – 2009
4. Ona tili. 4-sinf uchun darslik. “O’QITUVCHI” nashriyoti. Toshkent-2020
5. www.ziyo.uz
6. www.edu.uz
7. www.ziynet.uz

CHET TILIDA GRAMMATIKANI O'RGATISH TAMOYILLARI

Qo'chqorova Zaynabxon Furqat qizi

*Samarqand viloyati Past Darg'om tumani 39-umumiy o'rta ta'lim
maktabi ingliz tili fani o'qituvchisi*

Annotasiya: Maqolada grammatikani o'rgatish tamoyillari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: grammatika, tamoyil, til materiali, prinsip, chet tili, reproduktiv ko'nikmalar, reseptiv ko'nikmalar, Grammatik ko'nikma.

Grammatik til materiali ham muayyan uslubiy prinsiplarga ko'ra o'rgatiladi. Chet til grammatikasini o'rgatishda quyidagi prinsiplarga suyanib ish ko'rish tavsiya etiladi. Grammatik mexanizmlarni shakllantirish prinsipi. Chet til grammatikasini o'rgatish deganda, nutqning grammatik mexanizmlarini shakllantirish tushuniladi. Chet tildagi nutqning grammatik mexanizmlari uch tarkibli bo'lib, ko'nikma, material va umumlashmadan iborat. Grammatik mexanizmlarni egallashda nutq faoliyatining avtomatlashgan tarkibiy qismlari bo'lmish grammatik ko'nikmalar aloqida o'rin tutadi. Grammatik ko'nikmalar og'zaki/yozma nutqning reproduktiv va reseptiv ko'nikmalari tarzida shakllanadi. Grammatik ko'nikma amallari qoidaga tushadigan umumlashmalardan tashkil topadi, ya'ni ularning tarkibida grammatik mavxum otlar albatta bo'ladi. Grammatik ko'nikmalarni hosil qilishda umuman ko'nikmamalarni rivojlantirishning qonuniyatlari, ya'ni amallarni bajarish (mashqlari zarurligi, ko'nikmalarning avtomatlashuvi, ularni faoliyat tarkibiga kiritish, interdeferensiya va transpozitsiya kabilar hisobga olinadi. Chet til grammatik ko'nikmasini shakllantirish metodikasini ishlab chiqishda nutq

faoliyati turlarining xususiyatlari va ona tili, ikkinchi til hamda chet til grammatik qurilishi orasidagi munosabatlar bilan bog‘liq qiyinchiliklar e‘tiborga olinadi.

Nutqning grammatik mexanizmlarini o‘rgatishda, bir tomondan, o‘quvchilarning ona tiliga suyanishlari, ikkinchidan, chet tildagi nutq jarayonida ona tilining salbiy ta‘sirini bartaraf etish lozim:

a) qoida ona tilida ta‘riflanadi, unda grammatik hodisalarning ma‘nosi hamda qo‘llanilish xollari ifodalanadi. Grammatik ko‘nikma tarkibidagi amallar majmui yordamida o‘zlashtiriladigan fikrlash operatsiyalarini o‘rgatish chog‘ida ona tili zarurdir;

b) reproduktiv ko‘nikmalarni rivojlantirishda ona tilining salbiy ta‘sirini bartaraf etishga ona tili tufayli sodir bo‘ladigan grammatik amallar va fikrlash operatsiyalarini almashtirish, o‘zgartirish sistemalari va tanlash usullarini ishlatish orqali erishiladi. Bu mashqlar tanlashda hamda qoidalar mazmunida o‘z aksini topadi. Ona tilining salbiy ta‘siridan kelib chiqadigan qiyinchiliklarning oldini olish uchun tarjimali va tarjimasiz mashqlar bajariladi;

v) chet tildagi nutq jarayonidan ona tilining ishtirokini bartaraf etishga fikrlash operatsiyalarining kamayib borishi va qo‘llanmay qo‘yilishi tufayli erishiladi. Buning uchun nutqiy na‘munalar va ko‘rgazmalilikdan foydalanish, chet tilda qoidalarni tasvirlash (reproduktiv ko‘nikmalarni egallashda) va grammatik elementlarni tanib olish va farqlashga qaratilgan fikrlash operatsiyalariga mos gapni ona tiliga tarjima qilish (reseptiv ko‘nikmalarni o‘rganishda) yordam beradi. Grammatikaga oid fikrlash operatsiyalarining kamayib borishi bilan asta-sekin tarjimaga o‘rin qolmaydi.

Chet tildagi nutqning grammatik mexanizmlarini o‘rgatish mazmunining ikkinchi tarkibini — yordamchi so‘zlar, fleksiyalar tashkil etadi. Uni o‘zlashtirish ham aniq va mustahkam timsollar xosil qilishni talab etadi. Bu ish ko‘nikma amallarini egallash bilan birga olib boriladi, shuningdek, materiallarni

eslab qolish, xotirada saqlash, yoddan chiqarmaslik imkonini yaratishga qaratiladi. Nutqning grammatik mexanizmlarini egallashning uchinchi tarkibi — umumlashmalar material va amallar asosida o‘zlashtiriladi. Umumlashmalar induktiv yo‘l bilan o‘rganiladi. Tushunchalarni o‘rganib olish ikki bosqichli jarayondir: a) o‘quvchilar mashq bajarganda amaliy qoidalarni tushunib oladilar; b) grammatik amallarni va nutqda ishlatiladigan materialni umumlashma tarzida bilib oladilar.

1. Kommunikativ yo‘nalganlik prinsipi: a) grammatik ko‘nikma nutq faoliyati turlarining tarkibida o‘zlashtiriladi; b) ko‘nikmani xosil qilishning dastlabki bosqichidagina maxsus grammatik mashq rejalashtiriladi.

2. Grammatikani amaliy o‘rganish prinsipi. Og‘zaki yoki yozma nutq uchun zarur va, shu bilan birga, yetarli grammatik hodisalargina o‘rganiladi. Chet til darslarining boshlanishidayoq narsalarning nomini atash ehtiyoji tug‘iladi, ya’ni «ruchka», «kitob», «parta» kabi so‘zlarni chet tilda aytishga to‘g‘ri keladi. Demak, ot oldida «artikl» atalmish grammatik xodisani qo‘llash zarur bo‘ladi. Til o‘rganuvchi tegishli mashqlarda grammatik amallarni egallaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Jamol Jalolov. Chet til o‘qitish metodikasi.
2. JANÍKOVÁ, Věra. Didaktik des Unterrichts Deutsch als Fremdsprache: eine Einführung. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2010.
3. M. Xodjayev, M. Qahhorova. Chet til o‘qitish metodikasi – T.: 2012

**REPRODUKTIV SALOMATLIKNING BUGUNGI KUNDAGI
AHAMIYATI**

Narimonova Muhayyo Hikmatjon qizi

Boqijonova Yorqinoy Nodirjon qizi

Sultonova Gulhayo Muzaffarjon qizi

Rishton Abu Ali ibn Sino nomidagi

Jamoat salomatligi texnikumi

Annotatsiya: Reproktiv salomatlik - tananing umumiy holatining bir qismidir. Bu to'g'ridan-to'g'ri homiladorlik davrida onaning hayot tarziga, shuningdek, otaning salomatligiga bog'liqdir.

Homila rivojlanishida ham homila organlarning barcha tizimlarini, shu jumladan reproduktiv organlarni ajratadi. Chindan ham, bola tug'ilmagan bo'lsa va reproduktiv salomatligi juda yaxshi bo'lsa yoki allaqachon salbiy ta'sirga ega bo'lsa.

Kalit so'zlar: reproduktiv, kontrasepsiya, perenital, neonatal, bepushtlik, foliy kislotasi, vitaminlar, psixologik stress, genetic omil.

Ushbu atama demografik ilm-fan bilan to'g'ridan-to'g'ri bog'liq bo'lib, u jamiyatdagi o'lim va unumdorlikni o'rganadi. Ammo reproduktiv salomatlik Insonning umumiy sog'lig'ining bir qismi, ya'ni jismoniy, ruhiy va ijtimoiy farovonlikni anglatadi.

Reproduktiv tizimning salomatligi haqida gapiradigan bo'lsak, reproduktiv tizimda kasalliklarning yo'qligi, funktsiyalarni buzish emas, balki ongning holati va ijtimoiy farovonlik degani.

Ayni paytda nafaqat shifokorlar, balki psixologlar va sotsiologlar ham reproduktiv salomatlik haqida qayg'uradilar.

Statistika - o'jar bir narsa va so'nggi yillarda tobora ortib borayotgan umidsizliklarni keltirib chiqardi. Bizning yosh avlodimiz noto'g'ri hayot tarziga egadir va ba'zi hollarda irqiy kamsitilish juda yaxshi emas, shuning uchun yoshlarning katta qismi bolalarsiz qo'shinni to'ldirish uchun xavf tug'diradi.

O'smirlarning reproduktiv salomatligi juda kerak bo'ladi. Unga zarar etkazadigan omillar quyidagilardan iborat:

- Erta boshlangan jinsiy faoliyat;
- Jinsiy yo'l bilan o'tadigan kasalliklarning katta qismi;
- Spirtli ichimlik va tutun ichadigan ko'plab yoshlar.

Bularning barchasi hatto juda yosh qizlarning abort qilishiga olib keladi va bu ularning reproduktiv salomatligiga ta'sir qilmaydi. Bu ko'payish tizimidagi turli kasalliklarga, oylik aylanishlarning buzilishiga olib keladi. Muammo shundaki, yoshlar kasallikning birinchi alomatlarida shifokorga shoshilmayapti, chunki hamma narsa yaqin orada o'z-o'zidan normallashadi.

Hozirda juda ko'p bolalar bir necha patologiyalar bilan tug'ilganlar, ammo oila qurish va bolalarni tug'ish vaqti kelganida yoshga yaqinlashganda ularning salomatligi haqida nima deyishimiz mumkin?

Statistikaga ko'ra deyarli har bir kishining oila hayotining boshlanishida surunkali kasalliklarga ega, bu insonning reproduktiv salomatligiga bevosita yoki bilvosita ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Shu bois yaqinda ushbu masala nafaqat tibbiyot xodimlari, balki butun jamiyat bilan juda bog'liq. Sog'lom bolalar bizning kelajagimiz va ularning kelajakdagi ota-onalari reproduktiv salomatligi bilan faxrlanmasliklari uchun ular qanday qilib shunday tug'ilishlari mumkin?

Inson va jamiyatning reproduktiv salomatligi bilan o'zaro bog'liqdir. Savol tug'iladi: kelajak avlodning sog'lom va sog'lom tug'ilishiga imkon berish uchun nima qilish mumkin? Agar tavsiyalarni diqqat bilan o'rgansangiz, unda mumkin bo'lmagan narsa yo'q:

1. Eng avvalo, jinsiy hayotga kiradigan har qanday o'smirning bilishi kerak bo'lgan narsa, birinchi navbatda, istalmagan homiladorlikdan himoya qilish kerak.

2. Genital hududning barcha kasalliklarini oldini olish va davolashda faol ishtirok etish.

3. Zamonaviy kontratseptivlar sizni istalmagan homiladorliklarning oldini olishga imkon beradi, ularni ishlatishingiz kerak.

4. Jinsiy yo'l bilan o'tadigan barcha infeksiyalarning etarli darajada davolash.

5. Har qanday homiladorlik rejalashtirilishi kerak.

6. Sog'lom turmush tarzi uchun.

7. Shaxsiy gigiena qoidalariga qat'iy rioya qiling, bu nafaqat qizlar, balki erkaklarga ham tegishli.

8. Immunitetingizni mustahkamlang.

9. O'zingizning sog'lig'ingiz uchun zararli bo'lgan taomlarni eyishga harakat qiling.

Har kim tomonidan to'liq hurmat qilinishi mumkin bo'lgan qoidalar, lekin, afsuski, hamma bu haqda o'ylamaydi. Yoshlarning reproduktiv salomatligi, ularning farzandlarining salomatligi va farovonligi haqida kattalardagi ahvoliga ta'sir qiladi.

Ota-onalarning bevosita vazifasi qizlar va o'g'il-qizlarni ushbu masalalar bo'yicha muntazam ravishda tarbiyalashdir.

Uzoq vaqt davomida har bir odamga ma'lumki, vitaminsiz odam ichki organlar va tizimlarda muammolarga duch kelmoqda. Ko'p vitaminlar va iz elementlari aholining reproduktiv salomatligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Ular orasida quyidagilarga alohida e'tibor qaratiladi:

1. A vitamini jinsiy gormonlar oraliq mahsulotini sintez qilishda ishtirok etadi. Erkak populyatsiyada dietaning etishmasligi tufayli sperma shakllanishi jarayoni buziladi va ayollarda hatto bepushtlik ham rivojlanishi mumkin.

2. E vitamini etishmovchiligi etarli darajada bo'lmagan erkaklar spermasining shakllanishida pasayishiga olib keladi va ayollar turli vaqtlarda homiladorlikning oldini olishlari mumkin.
3. S vitamini deyarli universal bo'lib, ko'plab organ tizimlarining ishlashiga ta'sir qiladi. Ushbu vitaminning katta miqdorida qabul qilish hatto erkaklar bepushtlikning ayrim turlaridan xalos bo'lishi mumkin.
4. Folik kislota ona bachadonida to'g'ri rivojlanishi uchun zarurdir. Homiladorlikdan oldin ayolning tanasida etishmasligi va bolaning tug'ilishi birinchi oylarida chaqaloqning asab tizimida tug'ilish nuqsonlari rivojlanishiga olib keladi.
5. Yod, qalqonsimon bezning normal ishlashi uchun talab qilinadi, bu holda reproduktiv tizimning to'g'ri ishlashi mumkin emas. Agar homiladorlik paytida ayolning bu elementi shafqatsiz bo'lsa, demak, bola "kretinizm" tashxisi bilan tug'ilishi ehtimoli yuqori.

Siz boshqa vitaminlar va minerallar haqida ko'p gapirishingiz mumkin, ammo faqat bitta xulosa bo'lishi kerak, reproduktiv salomatlik inson salomatligining muhim tarkibiy qismlaridan biridir. U nima bilan bog'liq bo'ladi, ko'p jihatdan bizning oziqlanishimizga bog'liq.

Ayolning reproduktiv salomatligi onaning bachadonida shakllana boshlaydi. Qiz qorin bo'shlig'ida rivojlanganda, hozirgi vaqtda kelajakda jinsiy hujayralar paydo bo'lishi sodir bo'ladi. Bu davrda ularning ko'pchiligi shakllantiriladi, keyinchalik ayollarning ko'payish davrida juda pishib etiladi.

Ma'lum bo'lishicha, kelajakdagi ona qizining reproduktiv tizimini shakllantirishga mas'uldir. Tug'ilgandan va kattalaridan keyin har qanday adolatli jinsiy aloqa o'zini sog'lig'iga, reproduktiv, ijobiy yoki salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Erta bolalikdan boshlab qizlarni gigiena tamoyillari va onaning suti bilan o'zini parvarish qilish tamoyillarini ko'tarish va o'rgatish kerak. Ba'zida onalar

bu masalani e'tiborga olmaydilar, shuning uchun juda yosh qizlarda jinsiy va bo'shatish sohasining ko'pgina kasalliklari mavjud.

Bunday muammolar orasida birinchi navbatda reproduktiv tizimning yallig'lanish kasalliklari mavjud. Agar ular davolanmasa, ular surunkali bo'lib, kelajakda ayolning reproduktiv salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Ehtimol, erta abort qilishni oldini olish haqida gapirish kerak emas, ayniqsa, birinchi bo'lib kelajakda onalikni tugatishi mumkin.

Ular hayot davomida bizning tanamizga ta'sir qiladilar. U tug'ilganda, bola ota-onasidan genetik darajadagi salomatlik ko'rsatkichlari, ayniqsa metabolizm, muayyan muammolarga moyil bo'ladi.

Bola hayotining dastlabki yillarida sog'liqni saqlash, jumladan reproduktiv salomatlik, ota-onaning elkasiga tushadi. Ular bolaning sog'lom turmush tarzi uchun poydevor qo'yishlari va uning kelajak farzandlarining sog'lig'i uchun muhimligini tushunishlari kerak.

Nima bo'lganda ham, ayollarning reproduktiv salomatligi haqida gapirish odatiy holdir, garchi so'nggi yillarda erkaklarning 50 foizida erkaklar oilada yo'qligidan mas'ul ekanligi aniqlangan bo'lsa-da.

Hozirgi kunda oilaning reproduktiv salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan kasalliklar katta ro'yxati mavjud.

1. Yuqumli kasalliklar. Ular orasida bepushtlikka olib kelishi mumkin bo'lganlar, masalan, tovuq go'shti, o'pko'z, ayniqsa o'g'il bolalar bor. Venera infeksiyalari haqida hech narsa gapirish mumkin emas.

2. Umumiy kasalliklar. Yurak-qon tomir tizimi, buyraklar, jigar, diabet bilan bog'liq muammolar nafaqat tananing holatini yomonlashtirishi, balki gormonal fonni buzishi mumkin va bu reproduktiv salomatlikka ta'sir qilmaydi.

3. Tug'ma kasalliklar. Ko'pgina shifokorlar, ko'p hollarda, bepushtlik erta bolalikdan kelib chiqqaniga aminlar. Bu ham o'g'il bolalar, ham qizlar uchun qo'llaniladi.

4. Dori vositalarini qabul qilish. Ba'zilar reproduktiv funktsiyaga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Bunga quyidagilar kiradi:

- Kortikosteroidlar;
- Antikonvülzan dorilar;
- Antidepressantlar;
- Sintezatorlar;
- Antipsikotiklar.

Albatta, bu dori-darmonlarsiz ba'zi holatlarda oddiygina qilolmaysiz, ammo sog'liq uchun xavfni baholash uchun doimo zarurdir, ayniqsa, agar siz hali ham bolangiz bo'lsa.

Reproduktiv salomatlik nafaqat inson jinsiy hayotining holati, balki har doim ham yuqori darajadagi umumiy farovonlik emas. Ko'p tashqi omillar reproduktiv funktsiyaga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

1. Qiyinchilik. Bizning hayotimiz shundayki, stressli vaziyat deyarli hamma joyda yotadi: uyda va ishda. Bu surunkali uyqusizlik, charchash, nevroz rivojlanishiga sabab bo'ladi va reproduktiv tizimda allaqachon buzilgan.

2. Zararli odatlar. Ayol va erkaklarning ko'pchiligi spirtli ichimliklar va tutunni iste'mol qilishadi. Bu germ hujayralari shakllanishiga ta'sir qiladi, ular allaqachon bu bosqichda turli kamchiliklarni bartaraf etishlari mumkin. Tuxum va sperma dastlab salomatliksiz bo'lsa, qanday sog'lom farzandlar haqida gapirishingiz mumkin!

3. Jinsiy organlarning shikastlanishi, ayniqsa erkaklarda, spermatogenezni buzadi va jinsiy funktsiyalarning pasayishiga olib keladi.

4. Yuqori haroratning ta'siri. Ishlab chiqarishda texnologik tsikl yuqori haroratlarda bo'lgan do'konlari bor. Ba'zi shifokorlar, erkak tanasi uchun zararli ekanligi haqidagi fikrga ega. Shuning uchun bolalar uzoq vaqtdan beri bolalar tagliklarini kiyishga tavsiya etilmaydi.

5. Noto'g'ri ovqat. Zamonaviy mahsulotlarda ortiqcha kimyo nafaqat umumiy sog'liq muammolariga, balki reproduktiv funktsiyaga ham ta'sir qiladi.

Bolalikdan bolaga to'g'ri ovqatlanish asoslari qo'yilishi kerak.

Bunday ta'sirdan butunlay voz kechish mumkin emas, ammo har bir kishi ahvolni yaxshiroq o'zgartirishga va salbiy omillarning ta'sirini kamaytirishga yoki kamaytirishga qodir.

Ilmiy doiralarda homilador ayollarning salomatligiga ta'siri va reproduktiv yoshdagi ayollar jinsi haqida uzoq vaqt davomida turli tadqiqotlar o'tkazildi. Uzoq muddatli kuzatuvlar davomida bir necha omil guruhlari aniqlandi:

1. Ijtimoiy-psixologik. Bu stress, asabiy taranglik va tashvish va qo'rquv hissi ta'siridir.

2. Genetika. Reproductiv hujayralardagi mutatsiyalar mavjudligi yoki yo'qligi.

3. Professional. Agar professional faoliyatingiz zararli va xavfli moddalar yoki ish turlariga bog'liq bo'lsa, homiladorlikning boshlanishi va hatto rejalashtirishdan oldin bunday omillar ta'sirini bekor qilish zarur.

4. Ekologik. Ekologik jihatdan biz yanada qulayroq maydonga aylanadigan bo'lsak, ushbu omillarni eng kamida ta'sir qila olamiz.

So'nggi yillarda reproduktiv salomatlikning xarakteristikasi juda ko'p bo'lgan bo'lsa, siz har qanday shifokorni tasdiqlaysiz. Bu quyidagi misollar bilan tasdiqlangan:

1. Farzandlikka chalingan yoshdagi aholining aksariyati turli infeksiyon va yallig'lanish kasalliklariga chalinadi.

2. Erkaklar va ayollarning reproduktiv salomatligi keskin yomonlashmoqda.

3. Har yili nogironlarning soni ko'paymoqda .

4. Chaqaloq o'lim darajasi kamaymaydi, aksincha, o'sadi.

5. Genetik kasalliklarga chalingan ko'plab bolalar tug'iladi.

6. Onkologiya jamiyatimizning jabrdiydasi bo'lib, yosh avlodga tegishli ko'plab bemorlar.

7. Mamlakatning genofondi tezda tushib ketmoqda.

Ayniqsa, yoshlar uchun reproduktiv salomatlikni mustahkamlash va yaxshilash uchun nimalar qilish kerakligini tushunish uchun boshqa qanday dalillar zarur.

Himoya tushunchasi yosh oilalarning va har bir shaxsning reproduktiv salomatligini qo'llab-quvvatlashi mumkin bo'lgan ko'plab uslublar, vositalar va xizmatlarni o'z ichiga oladi. Ayniqsa, jinsiy sohaga ta'sir qiluvchi turli kasalliklarning oldini olish uchun juda ko'p ish olib boradi. Ma'naviyat oila bilan boshlanishi va ta'lim muassasalarida davom etishi kerak. Buni yosh avlod bilan muhokama qilish kerak. Muhim rol berilishi kerak:

1. Abortning oldini olish, ayniqsa yoshligida.

2. Jinsiy yo'l bilan uzatiladigan turli infeksiyalar orqali infeksiyaning oldini olish.

3. Oilani rejalashtirish va bolalar tug'ilishi masalalarini ko'rib chiqing. Bu tayyorlanishi kerak va birinchi qadam genetik konsultatsiya bilan shug'ullanishi mumkin, bu erda mutaxassislar turli patologik bo'lgan bolalarni bo'lish ehtimolini hisoblashda yordam beradi.

Juda qulay ekologik vaziyatga qaramasdan, insonning reproduktiv salomatligi unga ko'proq bog'liqdir. Sizning kuchingiz bor, siz uchun hech kim buni qilmaydi. Farzandlaringizni va kelajak nabiralarni eslang, sog'ligingiz hayot tarzingizga bog'liq.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. <https://mymedic.uz/kasalliklar/infektsion/salmonellyoz>
2. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Salmonellyozlar>
3. <http://filtrum.uz/ru/poleznye-materialy/salmonellez>

**BOSHLANG`ICH TA`LIMDA SINIF RAHBARLARNING PEDAGOGIK
MAHORATI**

*Andijon viloyati Baliqchi tumani XTBga qarashli
6-umumiy o`rta maktabi Boshlang'inch sinf o`qituvchisi
Samiyeva Navbahor Qayimovna*

Annotatsiya: Pedagoglik kasbi uning faoliyatining xususiyatlari bilan belgilanadi. Yuqorida ta'kidlanganidek, kasb-hunar ta'limi ustasi umumiy kasbiy-pedagogik faoliyat doirasida turli xil faoliyatni amalga oshiradi. Ushbu maqolada boshlang'ich ta'limda sinf rahbarining ish tartibi, pedagogik mahorati va o'quvchi bilan ishlash tartibi haqida yoritib berishga harakat qilindi.

Kalit so'zlar: ta'lim, dars, o'qituvchi, metodlar, o'quv jarayoni, pedagogik.

So'nggi yillarda sinf rahbarining faoliyati turli shakl va metodlar bilan boyitildi. Tarbiyaviy ishlarni tashkil etish va o'tkazishda o'quv yurti jamoat tashkilotlarining roli tobora oshirildi. Ushbu ishni tayyorlashdan maqsad o'quv yurtining sinf rahbariga hozirgi vaqtda mamlakatda uzluksiz ta'limning yagona tizimini yaratish borasidagi ish uslublarini har tomonlama keng joriy qilish va metodik yordam ko'rsatishdan iboratdir. Ideologik muassasalar sifatida o'quv yurti oldiga muhim tarbiyaviy vazifalar qo'yilgan, bu esa ayni vaqtda har bir sinf rahbarining asosiy vazifalarni xisoblanadi, shunday qilib. Alohida sinf birlashib o'quv yurtini tashkil etadilar. Alohida sinf jamoalari qo'lga kiritgan ta'lim va tarbiya borasidagi muvaffaqiyatlar butun o'quv yurti jamoasining muvaffaqiyatini ta'minlaydi. O'zbekiston Respublikasining bundan keyingi rivojlanishi bevosita ta'lim-tarbiya natijasiga bog'liqligi barchaga ayon. Ta'lim-tarbiyani takomillashtirmay, ma'naviy boy barkamol insonni tarbiyalash mushkul. Bu haqda O'zbekiston Respublikasining Ta'lim to'g'risidagi Qonun va Kadrlar tayyorlash milliy dasturida belgilab berilgan ijtimoiy vazifalardan kelib

chiqib yosh avlod ta'lim-tarbiyasini tashkil etishni kundalik hayotning o'zi talab qilmoqda. Jamiyatda o'qituvchi, birinchidan, o'sib kelayotgan avlodni tarbiyalash, ularga har tomonlama bilim berishdan iborat bo'lgan faxrli hamda ma'sul vazifalarni bajaradi. Yurtboshimiz ham ta'lim-tarbiyani dolzarb masala sifatida ko'tarmoqda. Yani, mustaqil dunyoqarashga ega, ajdodlarimizning bebaho merosi va zamonaviy taffakurga tayanib yashaydigan barkamol shaxs - komil insonni tarbiyalashdan iborat degan fikrlari yana bir bor boshlang'ich talim o'qituvchilariga masuliyat yuklaydi va vazifalarni ado etish pedagogning alohida ijtimoiy roli va uning jamiyatdagi faxrli o'rnini belgilaydi. Jamiyatda o'qituvchi faoliyati yuksak baholanmoqda va uning obro'si yuksaltirilmoqda. Sinf rahbarining muhim vazifalaridan biri-bu o'quvchining o'qishga bo'lgan havasi, e'tiqodi va bilim, qobiliyatini rivojlantirish, kasb-hunarga bo'lgan layoqatini, yosh va ruhiy xususiyatlar asosida rivojlantirish, har bir o'quvchining bo'lg'usi hayoti rejalarini amalga oshirish, o'quvchilarning salomatligini muhofaza qilishdan iborat. Faollarga ishonish, ularning sinf jamoasi orasida obro'sini ko'tarish, o'z vaqtida ularga tegishli yordam ko'rsatish sinf rahbarining bevosita asosiy vazifasidir.

Shuningdek, sinf rahbarining tashkilotchilik funksiyasi tarbiya jarayonida muhim vosita sanaladi. Chunki, tashkilotchilik tushunchasining o'zi keng ma'noga ega. Maxsus bir maqsadni ko'zlab u yoki bu ishni tadbiriy choralarni tashkil etish sinf rahbaridan katta malaka va maxsus mahoratni talab qiladi. Tashkilotchilik funksiyasi bir necha elementlarga bog'liqdir:

A. O'tgan ishlarni tashkil qilish, uning muvaffaqiyati yoki muvaffaqiyatsizligi sabablarini belgilab olish.

B. Sinfda o'tkaziladigan barcha ishlar tarbiyaviy harakterga ega bo'lib, ma'lum maqsadni ko'zlab o'tkazilishi va sinf rahbari turli tarbiyaviy ishlarni o'tkazishda oldin shu ishning modelini tuza bilish lozim.

D. Sinf rahbari oldiga qo'yilgan maqsadga yetishish uchun o'z oldiga aniq vazifa qo'ya bilish lozim.

E. Sinf rahbari har bir tadbiriy choralarni amalga oshirishda o'qituvchi va o'quvchilarning qobiliyatlariga qarab, vazifalarni taqsimlash, ma'lum reja asosida tarbiyaviy tadbirlarning o'tazish o'rni, vaqti, soati, javobgar shaxslar va tizimligini aniqlash lozim.

F. Ma'lumki tarbiyaviy ish bajarishda bajaruvchi kishilarni to'g'ri taqsimlash, ishga boshqa o'qituvchilarni, ota-onalar, o'quvchilar, otalik tashkilotlari va ish obektini aniqlash lozim.

Tarbiyaning maqsadlari, vositalari va natijalari o'rtasida, shuningdek, tarbiyalanuvchi va tarbiyachi tafakkuri, motivlari o'rtasida g'oyat murakkab bog'liqlik bor. Kattalarning maqsadi, odatda, yoshlarning maqsadlari (hatto strategik maqsadlari) bor. O'quvchining rivojlanish mantiqi, uning tafakkuri, harakatlari bitta nuqtai nazarda, tarbiyachining mantiqi boshqa nuqtai nazarda turishi mumkin. Bunday variantda hech qanday tarbiyaviy ta'sir ko'rsatib bo'lmaydi. Tarbiyaviy ishlarning sifat va samaradorligi, avvalo tarbiyachining g'oyaviy ishonchiga va siyosiy ongining darajasiga bog'liq. Sinf rahbari o'zining g'oyaviy-siyosiy ongini oshiradi. Bu sinf rahbariga bolalarni onglilik ruhida tarbiyalashga, ular orasiga begona ideologiya va yomon xulqning kirib borishiga qarshi kurasha olish imkoniyatini bera oladi. Sinf rahbarining axloqiy obro'si g'oyat darajada yuqori bo'lishi ham bu o'rinda muhimdir. Sinf rahbari ana shundagina tarbiyaviy ta'sir kuchiga ega bo'ladi. Tarbiyachining shaxsiy fazilatlari, ma'naviy qiyofasi o'quvchilar ongining va xulqining shakllanishida katta ta'sir ko'rsatadi. Sinf rahbari uchun kasbiy malaka va ko'nikmalarga ega bo'lishning o'zi yetarli emas. O'z tarbiyaviy faoliyatida yuksak darajadagi fuqarolik fazilatlari, intizomi va odamiyligi, axloqiy sifatlari bilan ham ta'sir o'tkazadi. Tarbiyachilik texnikasi sinf rahbarining asosiy qurolidir. Chunki tarbiyachilik talanti juda ko'p sifatlarni chuqur bilish, keng fikr doirasi, ishga jon dildan ko'ngil qo'yish bolalarga bo'lgan cheksiz muhabbat, muomalada nazokatlik, qalb yoshligi, serzavq, temperament, aql va odoblilik namunasi, aloqada nazokat va sipolik, vazminlik va kamtarlik kabi fazilatlarning bo'lishini

taqozo qiladi. Bunda yana tarbiyachilik texnikasi qo'shilsa ishda muvaffaqiyat ta'minlanishi tabiiydir.

Pedagogik faoliyat - bu insoniyat tomonidan to'plangan madaniyat va tajribani keksa avlodlardan o'tkazish va yosh avlod tomonidan o'zlashtirishga qaratilgan ijtimoiy faoliyatning alohida turi bo'lib, ularning shaxsiy rivojlanishi va jamiyatda muayyan rollarni bajarishga tayyorlanishi. Pedagogik faoliyat nafaqat o'qituvchilar, balki ota-onalar, jamoat tashkilotlari, ommaviy axborot vositalari va boshqalar tomonidan amalga oshiriladi. Biroq, birinchi holda, bu faoliyat kasbiy, ikkinchidan, umumiy pedagogik faoliyat bo'lib, u ixtiyoriy yoki yo'q, har bir kishi o'z-o'zini tarbiyalash va o'z-o'zini tarbiyalash bilan shug'ullanib, boshqa odamlarga va o'ziga nisbatan amalga oshiradi. Pedagogik faoliyatda vositalar, maqsadlar va natijalarning nisbatini doimo tashkil qilib borish zarur. Ular uzviy birlikni tashkil etadi, bir - biriga bog'liq bo'ladi va alohida tarzda amalga oshirilmaydi. Maqsadni amalga oshirish usuli - bo'lajak natijadir. Natija yangi vositalarni tanlash, yangi maqsadlarni qo'yish uchun amaliy asos hisoblanadi. Tajribada ma'lum darajada qo'llanilgan har qanday vosita natija beradi, hatto biror sababga ko'ra maqsad aniq ifodalanmagan bo'lsa ham natija bervermaydi. Tajribada mavjud bo'lgan pedagogik vositalarning ikkitasini ko'rib chiqamiz.

Birinchi: har qanday pedagogik vosita hamisha bir qator boshqa vositalar, usullar, shartlar bilan bog'liq bo'ladi, ular pedagogik jarayoning muayyan bosqichida ta'sir ko'rsatish natijasini belgilab beradi. Masalan rag'batlantirish bir xil jarayonlarni tezlashtirish va boshqarishga to'siqlik qilish, turli salbiy va ijobiy hissiyotlarning turli - tuman ko'rinishlarini vujudga keltirishi mumkin.

Ikkinchi: ayrim vositalarni qo'llanish pedagogning ular ta'sirini, mumkin bo'lgan o'zgarishini anglash qobiliyatlariga butunlay bog'liq bo'ladi. jamoa muomala sharoitida vositalarni qo'llash minut sayin o'zgarib turadigan vaziyatni hisobga olish zarurligini taqazo qiladi.

Pedagoglarda biz albatta oliyjanoblik hissini tarbiyalashimiz shart. Oliyjanoblik qalbning o'ziga xos holatidir. Bu holat insonda sokinlik, hurmat, mehr, g'urur hislarining qo'shilishidan hosil bo'ladi. Pedagogning o'quvchilarga bo'lgan munosabati mehr, hayrihohlikdan iborat bo'lishi kerak. Ma'lumki rivojlanish uchun yordam berish murakkab jarayon bo'lib, o'quvchilar oldigiga qo'yib o'zi chetda qarab turishi va faqat shu talablar qanday bajarilayotganligini kuzatib borishi yetarli degan xulosaga kelgan pedagoglar katta xatoga yo'l qo'yadilar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mahkamov M. «Bo'lajak tarbiyachilarning pedagogik muloqat madaniyatini shakllantirish" nomzodlik dissertatsiyasi. T., 2005.
2. Karimov I. A. "Barkamol avlod - O'zbekiston taraqqiyotining poydevori" T.: "O'zbekiston" 1998 - yil.
3. Mavlonova R., B. Normurodova, N. Rahmonqulova, Tarbiyaviy ishlar metodikasi.- T.: "Tib-kitob", 2010.
4. Ochilov M. "Muallim - qalb me'mori" T.: "O'qituvchi" 2001.

**ORGANIZATIONAL MIGRATION IS ONE OF THE MOST RELIABLE,
EFFECTIVE AND TRENDING TOOLS OF REDUCING
UNEMPLOYMENT RATE IN UZBEKISTAN**

Ismatov Ibrohimjon Murtozo o'g'li

Mehnat bozori tadqiqotlari instituti katta ilmiy xodimi

Annonation: The spread of the corona virus infection has caused great damage to the world economy, along with a sharp reduction in the volume of consumption, the derailment of global production chains and trade relations, a decrease in the price of raw materials in the financial markets, and a deterioration of the economic situation. Also, the coronavirus pandemic has weakened the labor market, putting millions of workers and businesses at risk.

Key words: migration, Uzbekistan, Bank, World, financial, marketing

On the other hand, it is natural that the financial difficulties of labor migrants will have a negative impact on the amount of remittances sent by them. According to World Bank estimates, remittances to developing countries fell by an average of 19.9 percent in 2020. This, in turn, did not fail to have an impact on the migrants working in the external labor migration of our country. We all know that our citizens have had a hard time in foreign countries as migrants are jobless and have lost their income. It is these extraordinary emergency situations that point to speeding up the solution of the issues of taking migrants into social protection and expanding the scale of organized migration, thinking about the fate of the unemployed population at the same time.

The need for state support for life, health and other risks insurance of citizens, as well as for labor protection, labor hygiene and improvement of working conditions during temporary labor activities abroad is increasing day by day. The Ministry of Employment and Labor Relations of the Republic of Uzbekistan and its external labor migration agency are actively taking measures

to protect the rights of our compatriots. It is a gratifying fact that the inclusion of enterprises in the list of "**Unreliable employers**" in cooperation with the representative offices of the countries receiving our migrants and the Consulate General of our country alleviates the problems of our compatriots who are wandering without getting wages. However, along with the integration of the world community, migration processes have also become global. As a result, today participants of external migration can be found in almost all regions and countries of the world. Migration processes are based on economic, political, social, environmental and other reasons. The increase in the number of migrants also requires the expansion of the scope of social protection.

In 2013, there were 230 million migrants worldwide, and today there are more than 281 million migrants worldwide. According to UN data, 174.8 million official migrants were registered worldwide in 2000, and their number has increased by 49% compared to 2000. 50% of the world's migrants settled in 10 countries, 67% in 20 countries. 30 percent of migrants are young people under 29 years of age. The United States is the leader in terms of the flow of migrants, with more than 50 million migrants (20% of the world's migrants). As a result of migration, there is a mixture of representatives of different races and nationalities, which shows mutual influence. According to sociological studies of international organizations on migration, 52% of the world's migrants are men and 48% are women. 31% of migrants are in Asia, 30% in Europe, 26% in North and South America, 10% in Africa, 3% in Oceania.

According to economists, one of the main features of modern migration is the effort of migrants to make life opportunities, plans for the future, to find a way to modern systems of social conditions, especially to get accurate information. Most migrant workers work in the informal sector of the economy in temporary and unprotected jobs. In many countries, because this category of people does not follow the national labor laws of that country, there is an increased risk that they will not be able to take advantage of social and economic protection measures in emergency situations such as pandemics.

Every year, the Institute of Labor Market Research conducts sociological research among migrants who leave the country to work. The information obtained on the basis of studies is constantly presented to the Ministry of Labor and the general public in the form of analytical conclusions. Even during the pandemic and subsequent quarantine restrictions, conversations were held with migrants who returned from working abroad, and necessary measures were developed to provide targeted assistance to our compatriots who fell into difficult conditions. In particular, in the context of the crisis related to SOVID-19, in some countries, there was an increase in discrimination, dismissal, deterioration of working conditions and other similar negative situations against labor migrants. The fact that most migrants cannot use the health care system for various reasons will cause the virus to spread more widely and rapidly. Conversely, in the case of using medical services, it worsened their financial situation and made them more likely to fall into the poverty trap. According to the World Health Organization, in the period before the economic crisis, 100 million people a year worldwide reported falling into poverty due to health costs.

Money earned by migrants in abroad allows them to overcome credit constraints and start a business when they return home. Also, immigrants who have invested in human capital have increased opportunities in the domestic labor market. It should be noted that due to the pandemic, the plans of most immigrants have changed. Simply put, they failed to raise the funds they had planned for, and failed to learn the skills they intended.

Research by the Center for Economic Research and Reform found that 5 percent of expatriates who returned home during the pandemic returned because they had built up their savings. In this case, the maximum benefit of the members of the society from the return of the immigrants depends on the institutions that encourage the use of their existing skills and investments in the homeland. In this case, it is very important to create a system that encourages

them to invest and reintegrate in the labor market. A clear example is that when Uzbek labor migrants return home, 24.4% of urban residents and 27.5% of rural residents remain unemployed (Figure 1).

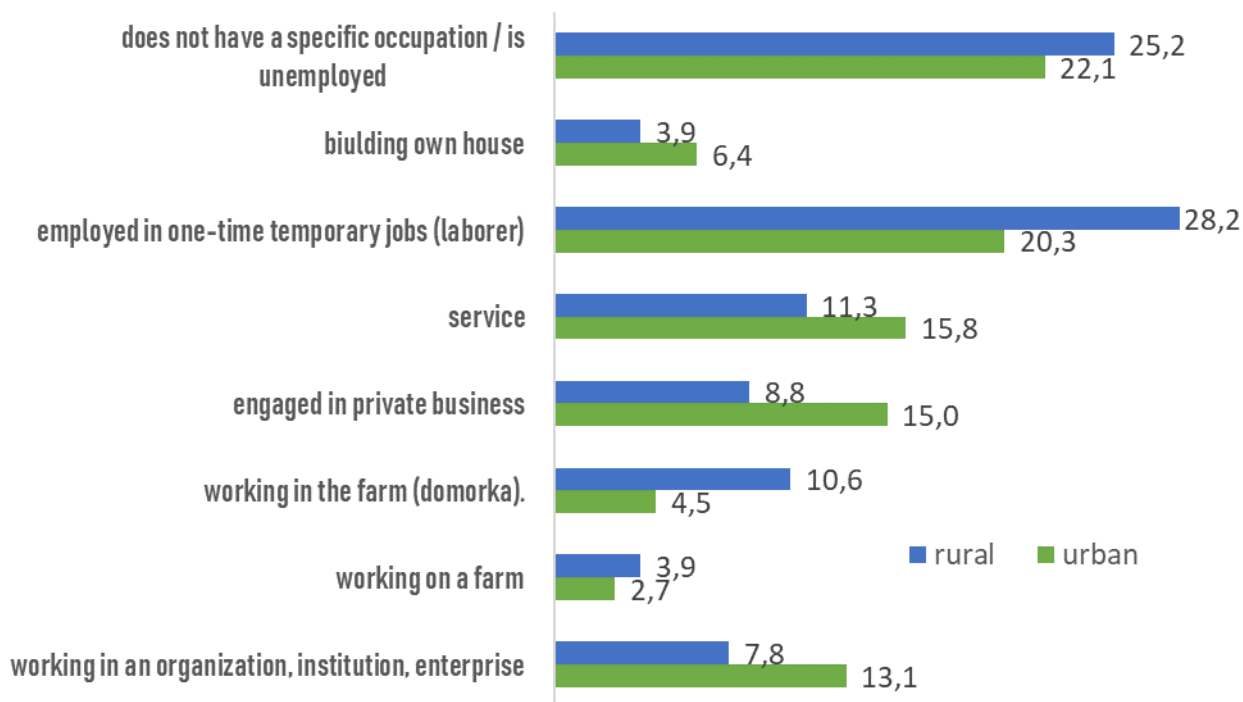


Figure 1. Employment status of returnees from migration, %

Table 1. Migrants worked in 2016-2021 information about countries, %

	2016	2017	2018	2019	2020	2021
<i>Russia</i>	8,9	7,4	7,5	7,4	7,5	7,1
<i>Kazakhstan</i>	1,4	1,9	1,8	1,5	3	2,2
<i>Turkey</i>	2,4	5,8	7,9	7,7	9,2	8,7

<i>South Korea</i>	1 ,1	2 ,2	1 ,8	1 ,8	2 ,9	2 ,3
<i>Other countries</i>	1 ,6	2 ,1	4 ,1	5 ,4	6 ,2	4 ,7

Taking into account the high number of Uzbek citizens working in Russia and Kazakhstan (**Table 1**), these countries show how urgent the issue of introducing an intergovernmental agreement on social security is. As an example, if we take the signing of the agreement on social security between the government of the Republic of Uzbekistan and the government of the Republic of Korea on May 10, 2005, we can see that it was beneficial in all respects.

As a clear example of our above opinion, 28% of the migrants who took part in the survey said that they want to go to the Republic of Korea. This indicator shows that wages are relatively high in the Republic of Korea and that migrants' confidence in organized migration has increased (**Figure 2**).

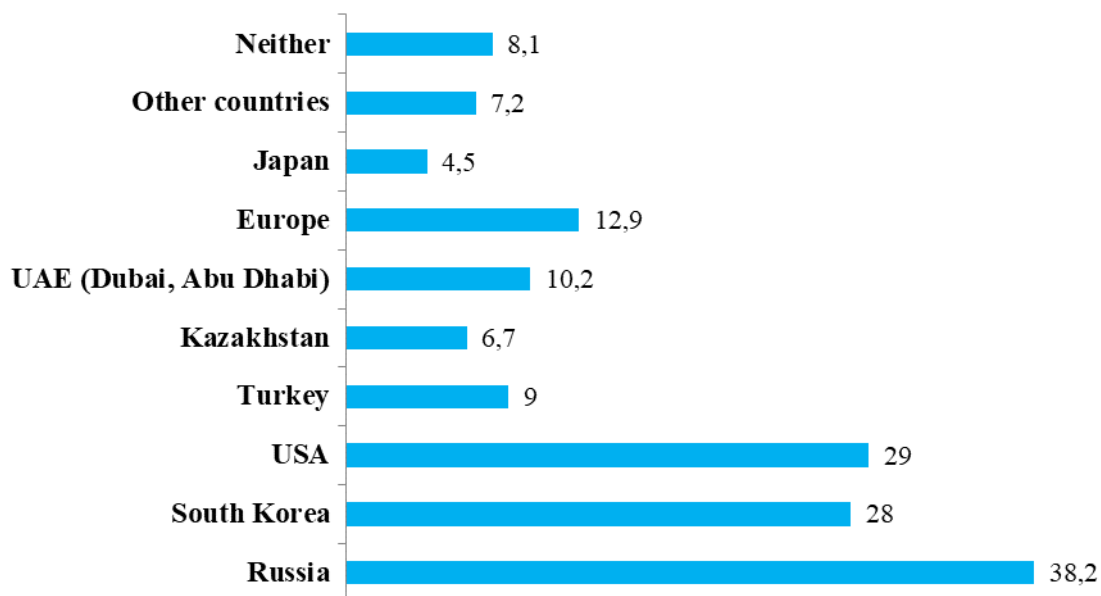


Figure 2. Countries where migrants want to go through organized migration, %

Based on the conclusions and recommendations of the study of "Issues of foreign labor migration", it was considered important to implement the following steps for the development of this area:

- creation of a database that collects information about the acquired qualifications and skills of citizens who have returned to their place of residence (Bangladesh, Sri Lanka and Egypt's experience);

- Creating a special application for sending currency transfers within the Migration.uz platform. If necessary, establish cooperation with SWIFT and other foreign exchange transaction systems for the implementation of remittances through the application on the basis of low interest rates;

- increasing the number of contracts concluded with foreign employers by the agency for foreign labor migration issues, with the active search and wide involvement of the employer state bodies;

- In cooperation with the Republic Press and Information Agency of the Ministry of Employment and Labor Relations of the Republic of Uzbekistan and the mass media, to promote organized migration by strengthening the legal, advisory and informational, media-video demonstrations of citizens who want to work abroad in the republic in order to ensure official employment;

- Development of measures to apply "amnesty" to citizens of the Republic of Uzbekistan who have gone to work and business activities in the CIS countries and have fallen into various unfavorable situations (imprisonment, etc.) (introduction to the discussion at the next summit of the heads of state of the CIS);

- it is necessary to implement a program of continuous monitoring of labor migration (including approval of the relevant research program);

- Development of the concept of external labor migration of Uzbekistan; (Ministry of Employment and Labor Relations);

- development of criteria for the appropriate protection of state interests in the regulation of migration processes and introduction of a responsibility mechanism, development and systematic updating of a personalized (personalized) population database for the purpose of socio-economic monitoring of migrants (Ministry of Internal Affairs, State Statistics Committee, Bodies of self-government of citizens);

- such as development of an information system based on modern technologies for accounting of external and internal migrants within the framework of harmonization of statistical data.

In conclusion, we should emphasize that in order to ensure official employment of citizens who want to work abroad, to strengthen legal, advisory-information, media-video demonstrations, to develop criteria for the appropriate protection of state interests in the regulation of migration processes, and to introduce a mechanism of accountability, migrants For the purpose of socio-economic monitoring, the need to develop a personalized (personalized) database of the population and develop an information system based on modern technologies for systematic updating is still considered urgent. Legal protection and continuous support of the citizens of the Republic of Uzbekistan who have left for labor and business activities in foreign migration and have fallen into various unfavorable situations (imprisonment, fraud, etc.) remains a serious task for the government.

Used of literature:

1. Wikipedia.com
2. <https://www.britannica.com/topic/human-migration>

**МАКТАБГАЧА ТА'ЛИМ ТАШКИЛОТЛАРИДА БОЛАЛАРНИ
ТАРБИЯЛАШДА ХОРИЖИЙ ТАЖРИБАЛАРНИНГ О'ЗИГА ХОС
ЖИНАТЛАРИ**

Qayumova Marhabo Tojiyevna

Navoiy viloyat Qiziltepa tumani 8- DMTT Tarbiyachisi

Ruziyeva Gulmira Faxridinovna

Navoiy viloyat G`azg`on shahar 2- DMTT ingliz tili o`qituvchisi

Hamroyeva Shabnam Yunus qizi

Navoiy viloyat G`azg`on shahar 2- DMTT Tarbiyachisi

Axatova Zulfizar Zulfiqor qizi

Navoiy viloyat Navbahor tumani 10-sonli DMTT Psixologi

Annotatsiya: Maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalashda xorijiy tajribalarning o`ziga xosligi.

Kalit so`zi: bolaning, tasavvurlari, haqiqatni, to`ldiradi, xorijiy, borliq, hayotdagi.

Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning davlat ta'lim standartlariga ko'ra maktabgacha ta'lim — maktabgacha yoshdagi bolalar qiziqishi, iqtidori, individual ruhiy va jismoniy xususiyatlari, madaniy ehtiyojlarini inobatga olgan holda hamda bolada ma'naviy me'yorlarning shakllanishi, hayotiy va ijtimoiy tajriba egallanishini ko'zda tutgan har tomonlama rivojlantirishga qaratilgan yaxlit jarayon hisoblanadi. Mana shu jarayonda maktabgacha ta'lim tashkilotlariga qabul turli davlatlarda turlicha ekan. Maktabgacha ta'lim tashkilotiga qabul yoshi

O'zbekiston Germaniya Yaponiya Italiya Xitoy

1 yosh 4 oylik 3 yosh 3 yosh 3 yosh

O'zbekiston Respublikasi "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi qonunning 34-moddasiga binoan bolalar yoshlariga qarab guruhlariga ajratilgan. Jumladan, ilk rivojlanish guruhi (bir yoshdan uch yoshgacha), kichik guruh (uch yoshdan to'rt yoshgacha), o'rta guruh (to'rt yoshdan besh yoshgacha), katta guruh (besh yoshdan olti yoshgacha), maktabga tayyorlov guruhi (olti yoshdan yetti yoshgacha). Germaniyada esa bolalarga "nafaqa chiqqan bobo, buvilar nabiralarga qarashi kerak"-degan tushuncha mavjud emas. Shuning uchun ota-onalar farzandlarini 4 oylikdan boshlab bog'chaga berishga majburdirlar. Ko'pgina nemis oilalari farzandlarini ancha erta bog'chaga beradilar. Germaniyada maktabgacha ta'limning 6 xil turi mavjud bo'lib, ular bir-biridan tubdan farq qiladi va rang-barangligi bilan boshqa davlatlarnikidan ajralib turadi.

Yaponiya, Italiya va Xitoy davlatida bolalar asosan 3 yoshdan bog'chaga qabul qilinadi. Faqatgina juda majbur bo'lgan oilalar farzandlarini bolalarga qarash markazlariga berishlari mumkin. Masalan, Yaponiyada bolalar yaslisiga (bolaga qarash markazi) bolani uch oylikidan berish mumkin, lekin bunday holat yaponlar orasida keng tarqalgan emas, chunki bunday yoshda bolani yasliga joylashtirish uchun onada juda jiddiy sabab bo'lishi kerak. Shuningdek bunday ayol jamiyat tomonidan yaxshi ona deb baholanmaydi. Atrofdagilarning fikri esa yaponlar uchun "eng asosiy" deb hisoblanadi. Yaponiyada bolalar yaslisiga faqat ota-onasi ishlaydigan bolalar qabul qilinadi.

Mamlakatimizda esa bolalar bog'chaga bir yoshdan qabul qilinadi xususiy bog'chalarda. Farzandi uch yoshga to'lmagan onalarga mehnat qonunchiligida imtiyozlar belgilangan. Davlatimiz maktabgacha ta'lim tashkilotlariga qamrov masalasini oshirish hamda maktabgacha tayyorlovni to'liq amalga oshirish maqsadida yangi tahrirdagi qonun hujjatlariga tegishli normalar kiritildi.

Jumladan, O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi qonunga muvofiq maktabgacha ta'lim va tarbiya olti yoshdan yetti yoshgacha bo'lgan bolalarni boshlang'ich ta'limga bir yillik majburiy tayyorlashni ham nazarda

tutadi. Endilikda respublikamizdagi 6 yoshdan-7 yoshgacha bo'lgan barcha ta'lim olishga layoqati bo'lgan bolalar davlat va nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarida 1 yillik maktabgacha tayyorlov guruhida boshlang'ich sinflarga tayyorlanadi va ularga sertifikat beriladi.

Bu jarayon rivojlangan mamlakatlarda esa ancha ilgari boshlanadi. Masalan, Italiyada bolalar 3 yoshdan-6 yoshgacha maktabga tayyorlanadilar. Bu jarayon davlat bog'chalarida va xususiy katolik bog'chalarida amalga oshiriladi. Angliya, Shotlandiya va Uelsda majburiy ta'lim 5 yoshdan, Shimoliy Irlandiyada esa 4 yoshdan boshlanadi. Shuning uchun ham majburiy ta'limda o'qitishni boshlash muddati Yevropada eng erta deb hisoblanadi.

Maktabgacha tayyorlov guruhlari

O'zbekiston Angliya, Shotlandiya, Uels Shimoliy Irlandiyada Italiya Singapur

6-7 yosh 5-6 yosh 4-6 yosh 3-6 yosh 3-6 yosh

Singapurda ham maktabgacha ta'lim ta'limning boshlang'ich bo'g'ini hisoblanadi. Bog'chaga bolalar 3 yoshdan qabul qilinadi. Ikki-uch yil davomida ularga ona tili va ingliz tili, o'qish, sanash, kuylash, rasm chizish, raqs tushish kabilar o'rgatiladi. Singapurda davlatga qarashli bog'chalar yo'q. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarining barchasi xususiy bo'lib, ayrimlarigina diniy tashkilot yoki jamg'armalar tomonidan boshqariladi.

Uzluksiz ta'lim tizimida xorijiy davlatlarning ilg'or tajribalarini o'rganar ekanmiz, har bir davlat o'ziga xos bo'lgan xususiyatlariga ega ekanligiga ishonch hosil qilamiz. Bu xosliklar qaysidir jihatdan o'sha mamlakatlarning rivojlanishiga, taraqqiy etishiga ham xizmat qilganligini ko'rishimiz mumkin. Bunga hattoki tarixning ham o'zi guvohdir.

Masalan, yaponlardagi bolalar bog'chalarida ta'lim dasturlari ham inobatga olingan, yozish va o'qishdan tashqari bolalarga qo'shiq aytish o'rgatiladi, sport musobaqalari o'tkazilib, muntazam sayrlarga chiqib turiladi. Ammo bular bilan bir qatorda bu tadbirlarni o'tkazilishidan maqsad - bolada

xamjihatlik, jamoada yashash hislarini rivojlantirishdan iborat. Qo'shiq aytilsa, xor (jamoada) aytilishi kerak, yakkaxon qo'shiqchi qo'llanilmaydi, musobaqa o'tkazilayotganda yoki hamma yoki guruh g'oliblikka erishiladi, mutlaqo yakka g'olib bo'lmaydi. Bu yapon jamiyatini modernizatsiya qilishda qo'lni qo'lga berishga yo'naltiradi. Davlat va jamiyat taraqqiyoti uchun yapon sidqi dildan xizmat qiladi. Dunyo bozorini egallagan Xitoy ham bu natijaga ta'limni isloh qiltish bilan erishdi. Xitoy xalqi butun dunyoga o'zining mehnatsevarligi bilan mashhur. Ikkinchi jahon urishidan so'ng qisqa muddat ichida Xitoy mahsulotlari dunyo bozorini to'ldirganligi buning yaqqol isbotidir. Xitoyliklar juda ham intizomli va sportsevar xalq. Albatta, farzand tarbiyasida ham bu o'z aksini topgan. Agarda Yevropa mamlakatlarida bola tarbiyasiga asosan ota-ona mas'ul bo'lsa, Xitoyda bu narsa davlat zimmasidadir.

Uch oydan boshlab chaqaloq bog'chaga topshiriladi. Bir yarim yoshdan boshlab kichik xitoyliklar raqsga tushish, ashula aytish, rasm chizish, sanash va harflarni tanishga o'rgatila boshlanadi. Bog'chalarda tarbiya bilan birgalikda jismoniy rivojlanishga katta e'tibor beriladi. Bolaning qiziqishlari inobatga olinib, uning iqtidorini namoyish qilishga harakat qilinadi. Boshlang'ich sinfdanoq intizomli bo'lish, injiqlik qilmaslik va yaxshi o'qish talab etiladi. Itoatkorlik va «men»ni yuzaga chiqarmaslik xitoy tarbiyasining asosidir.

Xitoylik bolalarda bolaligidanoq uchta asosiy fazilat: mehnat qobiliyati, intizom va kattalarga hurmat shakllantiriladi. Ularga yoshligidanoq, nima bo'lishidan qat'i nazar, ular eng yaxshi bo'lishi kerakligi o'rgatiladi. Ehtimol shuning uchun xitoyliklar fan, madaniyat va san'atning barcha sohalarida yetakchi o'rinlarni egallab kelmoqdalar.

Buyuk Britaniyadagi maktabgacha ta'lim o'quv rejasida nafaqat umumiy ta'lim jarayoniga urg'u beriladi, balki boladagi o'qish va hisoblash kabi ko'nikmalarga alohida ahamiyat beriladi. Bunda 4-5 yoshdagi bolalar rivojlanishning olti yo'nalishidagi aniq ko'nikma va bilimlari belgilandi: shaxsiyatlik; ijtimoiy-emotsional; kommunikativ; xabardorlik; matematik;

jismonan; ijodiy. Maktabgacha yoshdagi bolalar ko'p o'ynashlari kerak, lekin adabiyot va matematikani bilish doirasidagi talablar shunchali yuqoriki, o'yin uchun vaqt qolmaydi.

XULOSA

Xullas, xorijiy davlatlarning ilg'or tajribalari ularning davlatlarini rivojlanishiga katta xizmat qilib kelmoqda. Xitoyliklarning "Bir yilni ko'zlasangiz sholi eking, ellik yilni ko'zlasangiz daraxt eking, yuz yilni ko'zlasangiz farzand tarbiyalang" degan hikmatidan bugungi kunda zamonaviy davlatlarning deyarli barchasi samarali foydalanmoqda.

Shu nuqtai-nazardan, bizning mamlakat ham unib-o'sib kelayotgan barkamol avlod ta'lim-tarbiyasiga katta e'tibor qaratmoqda. Bu borada kerak bo'lsa, xorijiy davlatning ilg'or tajribalaridan unumli foydalanish orqali milliy ta'lim va tarbiya tizimini yanada takomillashtirish davr talabi hisoblanadi. Zero, mamlakatimiz ezgu maqsad-uchinchi Renesans davrini barpo etishni rejalashtirgan. Ana shunday ezgu maqsadlarni esa albatta bugungi kunda voyaga yetayotgan avlod amalga oshiradi. Maktabgacha ta'lim va tarbiya esa ana shu avlodni ta'limning birinchi bo'g'inidan savodli va tarbiyali bo'lishini ta'minlashga xizmat qilishi kerak.

Adabiyotlar

- 1) Menejment N.K. Yo'ldoshev G.E. Zoxidov "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati" nashriyoti TOSHKENT--2018
- 2) "Fozil odamlar shahri" Abu Nasr Farobiy
- 3) Menejment tarixi Kravchenko. A.I. 2000-yil 4) Menejment nazariyasi Qosimova Dilorom Sobirovna Toshkent "Tafakkur Bo'stoni"

AN'ANAVIY VA INNOVATION TA'LIMNING QIYOSIY TAHLILI

Hamroqulova Dilovar Xoldorovna

Surxondaryo viloyati

Angor tumani

31-maktab Boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi

email: dilovarhamroqulova@gmail.com

O'zbekiston, Surxondaryo, Angor

Annotatsiya: Ushbu maqola ta'lim- tarbiya tizimini tubdan isloh qilish, barkamol avlodni shakllantirish ertangi taqdirimizni belgilab beruvchi dolzarb masalalarni muhokama qilishga va an'anaviy va innovatsion ta'limdagi farqlar va o'xshash tomonlari tahliliga bag'ishlanadi.

Kalit so'zlar: "Innovatsiya" tushunchasi, "Men" konsepsiyasi, noan'anaviy dars metodlari.

**COMPARATIVE ANALYSIS OF TRADITIONAL AND INNOVATIVE
EDUCATION**

Abstract: This article is dedicated to the discussion of the current issues that determine our future destiny, the fundamental reform of the educational system, the formation of a competent generation, and the analysis of the differences and similarities between traditional and innovative education.

Key words: the concept of innovation, the concept of "Men", psycho-pedagogical knowledge

**СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ТРАДИЦИОННОГО И
ИННОВАЦИОННОГО ОБРАЗОВАНИЯ**

Аннотация: Данная статья посвящена обсуждению актуальных вопросов, определяющих нашу дальнейшую судьбу, коренной реформе системы

образования, формированию компетентного поколения, анализу различий и сходств между традиционным и инновационным образованием.

Ключевые слова: концепция «Инновация», концепция «Мен», нетрадиционные методы обучения.

KIRISH

Ushbu maqolaning obekti sifatida “Innovatsiya” tushunchasini ta’lim sohasiga kirib kelishi va uning keng ko’lamda tadbiiq etilishi ya’ni ta’limdagi faoliyat o’zgarishlarini, fikrlash yo’llarini o’z ichiga oladi. O’qitish muammolari nafaqat pedagoglar, sotsiologlar, balki faylasuflar, psixologlarning ham diqqatini o’ziga qaratmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI

INNOVATSIYA (ing. innovationas – kiritilganyangilik, ixtiro)-1) texnika va texnologiya avlodlarni almashtirishni ta’minlash iqtisodiyotga sarflangan mablag’lar 2) ilmiy texnika yutuqlari va ilg’or tajribalarga asoslangan texnika, texnologiya, boshqarish va mehnatni tashkil etish kabi sohalardagi yangiliklar, shuningdek, ularning turli sohalar va faoliyat doiralarida qo’llaniladi. Innovatsion ta’lim o’quvchini jamiyatda o’zgarishlarini qabul qilaoladigan, ijodkor, ishbilarmon qilib tarbiyalaydi. Innovatsion ta’limning asosiy mohiyati quyidagilardan iborat: ta’limning ochiq istiqboli qadriyatlarini baholay olish, yangi vaziyatlarga kirisha olish.

NATIJALAR

V.A.Slastenin va L.S.Podimovlarning ishlarida keltirilgan psixologik nazariyaga oid ma’lumotlarga ko’ra o’qituvchilarning innovatsion faoliyatiga xalaqit beruvchi omillar takidlab o’tilgan.

1. Pedagog tomonidan tanafuslarning maqsadi tushuntirilmasligi. Noaniq va ikki fikrlilik o’qituvchida yangilikka nisbatan qo’rqinch .

2. Yangilikning kiritilishi va amalga oshirilishida pedagoglarning ishtirok etmasligi.
3. Jamoada mavjud an'analarni hamda ishlash uslubining o'zgarishi
4. Yangiliklarga subektiv yondashuv

MUHOKAMA

An'anaviy darslar samaradorligi ancha past bo'lib, o'quvchilar ta'lim jarayonining passiv ishtirokchilariga aylananib qoladilar. An'anaviy dars berishni-passiv dars berish metodi sifatida qaraladi. Darsda o'quvchilarning faol yoki passivligi darsni qanday o'tishiga va uni rejalashtirishga bog'liqdir.

An'anaviy darsning samaradorligini oshirish va darsda o'quvchilarning faolligini oshirish uchun yangi materialni mayda-mayda bo'lakalarga bo'lib o'tilsa samarali bo'ladi.

Noan'anaviy dars muvaffaqiyatining kaliti-bu oldindan, yaxshi rejalashtirilgan tayyorgarlik, uni amalga oshirish shakllari va usullarini o'ylash.

O'qituvchini kasbiy faoliyatidan kelib chiqib, innovatsion ta'limni turlixil noan'anaviy metodlardan foydalanib dars jarayonini olib borishi uchun ham ularni kasbiy tayyorgarligi tayyorlash zarur.

Bunga birqancha tamoyillar va vazifalar qator qilib berilgan.

1. "Men" konsepsiyasini rivojlantirish
2. Ijodiy pedagogik vazifalarni hal etish va tahlil qilish qobiliyatining rivojlanishi
3. Ijodiy izlanuvchanlikning umumiy texnologiyasining rivojlanishi.

XULOSA

Xulosa o'rnida shuni keltirish mumkin, ilmiy metodologiyada hech bir yondashuv rad etilmaydi va hech biri asosiy o'rinda chiqmaydi. Ularning har biri yordamida umumiy tarzda obyektiv borliq qonuniyatlarini o'rganish

mumkin. Ilmiy bilimlarni o'zlashtirish mobaynida yuqorida keltirilgan metodologik yondashuvlar xilma-xildir. Bunday holatlarning bo'lishi saralash, ta'minlash asosida amalga oshiriladi. Shaxsga yo'naltirilgan ta'limning tashkil etilishi o'quv dasturlarni ishlab chiqish imkoniyatini beradi. Buning uchun dars jarayoni oqilona tashkil etilishi, o'qituvchi tomonidan o'quvchilarning qiziqishini orttirib, ularning ta'lim jarayonida faolligi muttasil rag'batlantirilib turilishi, o'quv materiallarini kichik-kichik bo'laklarga bo'lib, ularning mazmunini ochishda bahs, munozara, aqliy hujum, kichik guruhlarda ishlash, tadqiqot, rolli o'yinlar metodlarini qo'llash tavsiya etiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. <https://ief-usfeu.ru/tradicionnye-i-netradicionnye-metody-obucheniya-netradicionnye-metody/>
2. <https://kompy.info/mavzu-zamonaviy-oqitish-uslublari-aqliy-hujum-usuli-muammoli-o.html?page=6>
3. <https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Innovatsiya>
4. Rahima Mavlonova va Nargiz Rahmonqulovalarning "Boshlangich ta'limda pedagogika, innovatsiya, integratsiya o'quv qo'llanmasi"

QON BOSIMINING OSHISHINI BUGUNGI KUNDAGI DOLZARBLIGI

TTA Termiz filiali davolash fakulteti talabasi

Qilichev Jasurbek Fayzullayevich

TTATF Davolash fakulteti talabasi

Boymataliyev Otabek Xursanali o'g'li

TTATF Davolash fakulteti talabasi

Bo'tayorov Abdulaziz Anvar o'g'li

Annotatsiya: Hozirgi zamon kasalliklarini avj olishida tashqi muhit ahamiyati katta bo'lib, gipertoniya kasalligini rivojlanishiga o'z tasirini ko'rsatmoqda buning oldini olishning eng oqilona va foydali zararsiz usuli tinchlanib olish hisoblanadi. Agar inson o'z asablarini asramagan holatda yursa gipertoniya kasalligi bundanda yuqori qo'zg'alishi mumkin.

Qon bosimining oshishi (gipertoniya)- sabablari, belgilari, tasnifi, davolash usullari haqida.

Dolzarbligi: Bugungi kunda butun dunyoda davom etayotgan gipertoniya kasalligi bemorlarda juda ham og'ir kechmoqda. Bu paytda inson organizimida juda ham salbiy tasirlar vujudga kelmoqda. Odam organizimida bunday kasalliklarini qanday tuzatish kerak, ularning tuzalish davri qancha vaqt davom etadi va qancha mablag' talab etadi. Shu o'rinda savol tug'uladi gipertoniya kasalligi o'zi bu nima? U qanday kasallik diareami yoki yurakning ishdan chiqishi? Gipertoniya inson organizimida qon bosimining keskin ortishi bo'lib ko'pincha qon aylanish tizimining buzulishi hisoblanadi.

Maqsadi: Gipertoniya kasalligi oldini olish va chora tadbirlar ishlab chiqish, inson salomatligini tiklashda tashqi va ichki muhit omillariga rioya qilish. Qon bosimining oshishi yoxut gipertoniya- bugungi kunda yurak-tomir tizimining eng keng tarqalgan kasalliklaridan biri hisoblanadi. Kasallik arterial

qon bosimining ko'tarilishi bilan namoyon bo'ladi va ko'pincha uning ko'rsatkichi 140/90 oshib ketishi bilan sodir bo'ladi. Yurak-tomir kasalliklari soxasidagi ko'plab ekspertlarning fikricha, gipertoniya ko'pincha qon aylanish tizimining buzulishi natijasida sodir bo'lishini oldini olish.

Yurak yetishmovchiligi ham buning sabablaridan biri hisoblanadi. Mazkur kasallik bemorlarda ikkilamchi kasalliklar rivojlanishiga turtki bo'lishi mumkin masalan bularga Isult,yurak xuruji kabi kasalliklarni misol tariqasida keltirsak bo'ladi.

Yuqori arterial qon bosimi qon tomirlariga salbiy tasir ko'rsatadi, chunki ular qisqa vaqt davomida birdaniga torayib qolishi mumkinJuda kuchli bosimda esa bazi qon tomirlar bardosh bra olmay yoriladi va ichki qon ketishkuzatiladi. Gemoorragik infarkt elastikligi yo'qolgan va sinuvchanlikka moyil bo'lgan tomirlar joylashgan azolarda sodir bo'ladi.

Gipertoniya bilan og'rgan bemorda qon tomirlarning nerv funksional faoliyatining buzulishi natijasida kelib chiqadigan kasallikdir. Bu kasalliklar asosan 40 yoshdan kattalarda uchrash ehtimoli yuqoriroq bo'ladi lekin shu yillarda yoshlarda ham shu kasallik ko'plab kuzatilmoqda.Gipertoniya kasalligida ayollar va erkaklar bir xil og'ir aziyat chekishadi.Bu kasallik yurak qon tomir kasalliklari hisoblanadi.

Necha o'n yillar davomida olimlar bu kasallikni o'rganish bilan band.

Tadqiqotlarga ko'ra, giprtoniya sayyoramizda nogironlikning asosiy sabablaridan biridir. Statistik malumotlarga ko'ra, qon bosimi oshganida birinchi yordam kech ko'rsatilsa, bemorlarning axvoli judayam og'irlashishi xattoki o'lim kuzatilishi ham mumkin.

Qon bosimi oshishining asosiy belgilari - bu miya tomirlarining spazmi va torayishi tufayli bosh og'rig'idir. Shuningdek ko'pincha quloqlarda shovqin,

ko'rish o'tkirligining pasayishi, xolsizlik, uyquning buzulishi, bosh aylanishi, bosh og'rlik xissi, yana yurak urishining tezlashishi ham namoyon bo'ladi. Bu alomatlar kasallikning o'rta bosqichida inson organizimida seziladi. Keyinchalik yurakning uzoq vaqt zo'riqib ishlashi tufayli yurak yetishmovchiligi yuzaga keladiva quyidagi kasalliklar ya'ni osonlikcha burun qonashi, qayt qilish, uyqusizlik, xotiraning buzulishi, xarqanday jismoniy faollikdan so'ng teri yuzasining qizarishi, ko'zdagi kuchki bosim, bemor atrofga aragan ko'zlarda og'riq paydo bo'ladi shuning uchun ular o'zlarini tinch va osoyishta joyda ko'zlarini yumib yotishini yaxshi ko'rishadi, yurakning tez urishi to'qimalarda ishlar paydo bo'lishi, charchoq uchraydi.

Hozirgi holatda gipertoniyaning kelib chiqish sabablari tashqi muhit bilan bog'liq bo'lib kasallikning rivojlanish sababi uzoq vaqt davomida stress va tushkunlik holatida yurish, tez-tez psixologik zo'riqishlardir. Ko'pincha bularni doimiy emotsional taranglikni talab etadigan ish faoliyati keltirib chiqaradi. Bundan tashqari miya chayqalishiga uchragan bemorlarda xam kasallik rivojlanishi xafi yuqori bo'ladi. Irsiy moyillik ham sabablar qatorida: agar kishining avlodida bu kasallik uchragan bo'lsa, unda xam ushbu kasallik rivojlanishi xafi bir necha barobarga ortadi.

Kasallik rivojlanishiga tasir o'tkazuvchi omillardan asosiysi- bu kam xarakat turmush tarzidir. Yosh o'tib borgani sari insonlarda ateroskleroz rivojlanishi mumkun bu o'zgarish fonida qon bosimining ortishi esa vaziyatni yanda jiddiylashtirib yuboradi. Bu xayot uchun juda xafli xisoblanadi, chunki toraygan qon tomirlar orqali miya, yurak, buyraklarning bir qismiga qonning bormay qolishi yoki yetarli bormasligi kuzatiladi. Agar qon tomir dvorlridagi tormb va xolestrin to'plamlar bo'lsa, ular kuchli bosm vaqtida ajralib, kapilyar qon tomirlarga tiqilib qoladi. Bu xolatda miokard infarkti yoki insult yuzaga keladi.

Ayollarda qon bosimi oshishga sabab menopauza davridagi gormonal bo'lishi mumkun. Tuz, yoki aniqrog'I unda mavjud natriy, shuningdek chekish,

alkogolli ichimliklar suistemol qilish semizlik ham yurak tomir tizimiga bosim o'tkizadi .

UMUMIYLASHTIRIB OLGANDA, GIPERTONIYA RIVOJLANISHIGA TASIR ETUVCHI OMILLAR

Ortiqcha vazn metobolitik kasalliklar endokrin kasalliklar kam xarakat turmush tarsi, Muntazam emotsional streslar ruxiy tushkunlik fojealiy voqealarni boshdan o'tkazish yaqin insonlarni yo'qotish, Biznesdagi ishdagi kuchli asabiy taranglik ,Bosh miyya jaroxatlari (avariya, yiqilish, gipotrmiya), Yurak tomir tizimiga salbiy tasiri bor surunkali kasalliklari(qandli diabed, podagra, revmatoid asrtrit)

Irsiy moyillik sharqona mentalitetga asoslangan holatda Virusli va yuqumli kasalliklar (meningit, sinusit, gaymorit),Qon tomirlarida yosh bilan bog'liq o'zgarishlar,Qonda xolesterin miqdorining yuqori bo'lishi natijada qon tomirlar devorida to'planmalar xosil bo'ladi,Menopauza davrida bo'lgan 40 yoshdan o'tgan ayollar (organizmninng muxim garmonal o'zgarishlari paytida ko'pincha yashirin kasalliklar kasalliklar rivojlana boshlaydi va ular gipertoniya kasalligining rivojlanishiga tasir ko'rsatishi mumkin). Zodatlar (chekish, alkogolli ichimliklar ichish, meyordan ortiq qaxva istemol qilish),Kun davomida ko'p miqdorda tuz istemol qilish ,Kompyuter qarshisida ko'p miqdorda o'tirish ,Ochiq havoda kam yurish va hokazo

Bemorga aniq tashxis qo'yish uchun shifokor bir nechta labaratoriya taxlillari va aparat tekshiruvlar o'tkazishi kerak bo'ladi. Tashxisning maqsadi kasallikni bosqichi va gipertoniya darajadsini aniqlash xisoblanadi. Ushbu malumotlar bilan shifokor samarali davolash usulini tanlash imkoniyatiga ega bo'ladi.

Kasallikning dastlabki bosqichlari yashirin kechganligi bois ko'pchilik bemorlar shifokor xuzuriga kech tashrif buyurishadi. Kasallikni butunlay davolash juda mushkul xisoblanadi shuning uchun bemorlar sabr toqatga ega

bo'lishlari kerak, zero kasallik ularga qolgan butun umurlari davomida xamroxlik qilishi mumkin. Shuning uchun kasallikni o'z vaqtida oldini olish , shubxali belgilar paydo bo'lsa shifokor ko'rigidan o'tish zarur.

Uy sharoitida harbir inson o'z qon bosimini muntazam o'lchab turishlari lozim eng optimal ko'rsatkich bu 120/80mm sim ust (quydagi birlik deb keltiriladi)ga teng , Yoshi kattalar uchun 130/90 . atrof muxit atrof muxit tasiri yoki jismoniy faollik natijasida bosim 5-10 birlikka ortishi mumkin.Quyi va yuqori bosim o'rtasidagi juda kata farq ham xavotir uchun belgui bo'ladi – odatda bu ko'rsatkich 50 birlikdan oshmasligi kerak. Agar qon bosimining tez tez o'zgarishi kuzatilsa, shifokor bilan uchrashish tavsiya etiladi.

GIPERTONIYA BOSQICHLARI

Zamonaviy tibbiyot arterial gipertoniyaning 3 bosqichini farqlaydi.

❖ 1-bosqich – Qon bosimi 140-159/90-99 mm si ust oralig'ida bo'ladi. Qon kelishi va yana ko'tarilishi mumkin.

❖ 2- bosqich – Qon bosimi 160-179/100-109 mm sim ust oralig'ida . Arterial qon bosimi tez tez ko'tarilib turadi va kam xollarda meyorga tushadi.

❖ 3-bosqich- Bosim 180/110 mm sim ust. Dan yuqori ko'tariladi. Bosim doimiy ravishda yuqori bo'ladi va uning pasayishi yurak kasalliklari tufayli yuzaga keladi.

Kasallikni davolashda malakali shifokor xar bir bemor uchun aloxida-aloxida dorilar bilan davolash kursini tanlaydi ko'p xollarda quyidagi dorilar buyiriladi.

Tiazid diurtiklar- bu dorilar organizmda suyuqlik darajasini kamaytiradi va natijada qon bosimi pasayadi

Sartanlar (angiotensin II retseptorlari blokatori)- 1990 yillardan buyon ishlatiladi zamonaviy dorilar qatoriga kiradi bir martalik qabuldan keyin 24 soat davomida qon bosimini meyorda ushlaydi.

Kalsiy antogonistlari- yurak anomaliyalari aritmiyalar stenokardiya va miya aterosklerozi kuzatilganda tayinlanadi.

Beta –adrenoblokatorlar – yurak ritmini normallashtiradi

Alfa – adrenoretseptor blokatorlari- qon tomirlarni juda extiyotkorlik bilan kengaytiradi

Noto'g'ri ovqatlanish ham gipertoniya kasalligini keltirib chiqaruvchi bir omil hisoblanadi. Agarda inson charvi, yog'li go'sht, qovurilgan ovqatlar, dudlangan maxsulotlar va tuzlamardan meyoridan ortiq istemol qilsa shunday kasallikni keltirib chiqaradi. Kundalik ovqatlanish rejimiga har bir inson kasallikga qarshi kurashishga yordam beradigan maxsulotlardan ko'proq istemol qilsa maqsadga muvofiq bo'ladi. Masalan ularga sabzavotlar, mevalar, rezavorlar, ko'katlar, parxezbop go'sht, loviya, guruch, grechka kabilarni misol qilib olsak bo'ladi.

Davolash paytida bemorlar xar qanday stress yoki xissiy zo'riqishdan yiroq bo'lganlari maqul. Bemorlar ochiq xavoda: xovuz atrofida, bog'da o'rmonda sayr qilishlari tavsiya qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1)O'zMe. Birinchi jild. Toshkent 2000-yil

2) Allergologiya va Immunologiya. Milliy yetakchilik. ГЭОТАР Медиа 2013 (журнал российский)

3)Karl Dresler "Lu'gat. Immunologiya",

4) D.Meyl "Immunologiya"

5)Бобкова , М,Р. Иммунитет и вич инфекция

М.Р.Бобкова

AMIR TEMUR BOBOMIZ VA TEMUR TUZUKLARI.

TOLIBJONOV MUHAMMAD SOBIT OBIDJON O'G'LI.

Telegram: @Uwed3235.

tolibjonovmuhammadsobit@gmail.com.

Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti.

*Xalqaro munosabatlar fakulteti. Xalqaro munosabatlar yo'nalishi 2-kurs
talabasi {bakalavr}.*

Annotatsiya:Qo'shin qancha kotta bo'lgan sari uni bitta qilib ushlab tura olish,qo'shini puxta reja bilan olib kirib dushmanga qashqatqich zarba berish,Amir Temur bobomiz qo'llagan strukturalari qo'shinda.

Kalit so'zlari:Qo'shin,boshqarish,qanday dushmanga qarshi kirish,bitta nuqsoni orqali unga zarba berish.

GAP QO'SHINNING SONIDA EMAS,BALKI UNI BOSHQARA OLISHDA-Nimagaki sizda qancha ko'p qo'shin bo'lgani bilan u tarqoq bo'lsa unda siz nozik joyingiz mana shunda.Chunki ko'p sonli qo'shinlarni kam sonli qo'shinlar yakson qilgan ulardan 10 hatto 20 barobar ko'p.Lekin qanday qilib qo'shini janga olib kirish va qanday jang qilish usli bo'lmasa unda u qo'shinning yuta olishi amri maholdir.Amir Temur bobomiz shu narsalarga ko'proq diqqat qaratganlar har yurgan safarlarisha dushmanni obdon organib keyin unga qashqatqich zarba berib yakson qilganlar.

Amir Temur o'zining Temur tuzuklari asarida shunday deydi: sardor aql-u tadbirkorlik bilan ish yuritib, shoshma-shosharlik qilmasin, chunki shoshqaloqlik shaytonning ishidir. Chorasi bo'lmagan ishga kirishmasin, chunki undan qutulib bo'lmaydi.

Sohibqironning qoidasiga ko'ra, yaxshi boshliq, g'anim otryadining sonini bilgach, unga qarshi o'z otryadlarini qarshi qo'ya olishi, dushman harakatlarini

kuzatishi, uning o'qchilari, nayzachilari, qilichchilarining holati qanaqa ekanligini, ular tezkorlik bilan yoki sust hujum qilyaptimi, hammasi birgalikda hujumga o'tdimi yoki qismlarga bo'linibmi, bularning hammasini bilishi kerak, jang maydoniga hujum uchun kirishi yo'llarini, kerak bo'lganda chekinish yo'llarini bilishi va dushmanning maqsadini anglab etishi va uning jangovar tartibiga yorib kirishga harakat qilishi kerak. U pistirmaga tushib qolmasligi uchun ehtiyotkorlik bilan harakat qilishi, jangning butun mohiyatini tushunishi, dushmanning niyatini anglashi va uning rejalarini buzib tashlash uchun hamma vositalarni ishga solishi kerak.

Jangni qo'riqlov xizmatini bajarayotgan engil otliqlar, yoki avanpostda turgan engil qo'shinlar o'qlarni otib, drotiklarni uloqtirib boshlaganlar, keyin avangard jangga kirgan. Ularni qo'llabquvvatlash kerak bo'lgan paytda jangga o'ng qanot avangardi shaqovul, keyin chap qanot avangardi chapovul kirgan; agar yana madad kuchlari kerak bo'lib qolsa jangga o'ng qanotning chap tomon yarmi va chap qanotning o'ng tomon yarmi kiritilgan; ularning kuchlari etarli bo'lmasa jangga ikkala qanotning qolgan qimslari kiritilgan va vaziyat to'g'risidagi axborot Amir Temurga etkazilgan. Agar mana shu kuchlar ham etarli bo'lmasa qo'mondonning shaxsan o'zi amiri lashkar bosh kuchlari qo'l bilan, ya'ni zaxira bilan, to'qqizinchi hujum g'alaba keltirishiga komilishonch bilan jangga tashlanishi kerak edi. To'qqizinchi hujum – degan edi Amir Temur – g'alaba keltiradi. Jang maydonidan dushmanning chekinish alomatlari sezilsa, uni ta'qib etish va to'g'ilicha tormor qilish uchun chavandozlar otryadi ajratilgan.

Amir Temur qo'shini to'g'ri safga va bir nechta jangovar chiziqqa ega bo'lib, ular birinketin jangga kiritilgan, va oxirida ketmaket hujumlar bilan dushman holsizlantirilganidan va kuchsizlantirilganidan keyin eng yaxshi jangchilardan tashkil topgan, doimo g'alabani ta'minlovchi qudratli zaxira jangga kiritilgan.

Chekinib, mustahkamlangan inshootlarda yashiringan g‘anim qamal qilingan. Qal’alarning qalin devorlari oldida devor buzuvchi manjaniq va tosh uloqtiruvchi arroda to‘plar o‘rnatilgan. To‘plar ra‘d harakatga keltirilgan. Devorlar va minoralarning ostidan erto‘lalar kovlangan. Devorlarda bo‘shliqlar hosil qilingan. Shu bo‘shliqlardan jangchilar quyundek qal’a ichiga bostirib kirganlar. Shturm davrida himoya qalqonlaridan to‘ra, shotilar, halqalar, arqonlar va boshqalardan foydalanilgan.

Amir Temur armiyasida kavaleriya hujumining tashkil etilishi va uning strategiya va taktikasi o‘zining takomillashgan darajasiga etdi. Amir Temur armiyasida muhandislik qismlari va bo‘linmalarining birinchi namunalari bo‘lib, ularga katapultalar, neftdan tayyorlangan yonuvchi moddani uloqtiradigan va qal’a devorlarini portlatuvchi moslamalar kirgan. Uning armiyasida o‘sha vaqtning eng zamonaviy texnikalari–qamal qilish texnikasi, yonib turgan neft to‘ldirilgan xurmachalarni uloqtiruvchi ballistalar qo‘llanilgan. Amir Temur qo‘shinida daryolardan kechib o‘tishni ta‘minlovchi mutaxassislar–pontonchilar ham bo‘lgan. Fan va texnikaning yutuqlari, ayniqsa Xitoy texnikasining yutuqlari keng foydalanilgan.

Amir Temur o‘z armiyasining tashkiliyshtat tizimini takomillashtirdi. Tuzokotda qo‘shinning jangovar tartibi yoritib berilgan: Agar dushman armiyasi o‘n ikki mingdan oshsa, lekin qirq mingga etmasa, qo‘shinga qo‘mondonlik baxtli o‘g‘illarimdan biriga topshirilishi mumkin va uning qo‘l ostiga ikkita qo‘mondon, yuz kishilik, o‘ng ming kishilik otryadlari bilan bir nechta amirlar belgilanib, qo‘shinning umumiy soni qirq mingtaga etkaziladi.

Qirq ming chavandozlarni sardor o‘n to‘rtta qismlarga quyidagi tartibda tuzishi kerak bo‘lgan: u o‘z jangovar chizig‘ini tuzadi va uni markaz deb nomlaydi. Uchta qism arergardni tashkil etadi yoki o‘ng qanot korpusi. Uchta qismdan biri ilg‘or nomini oladi mana shu arergardning ilg‘ori. Chap qanotni tashkil etgan uch qismning biri uning uchun ilg‘or bo‘lib hisoblanadi. Xuddi shunday uchta boshqa qismlar o‘ng qanot arergardining oldida joylashgan

bo‘lib, uning fronti bo‘ladi, bu uchta otryadlardan biri chap qanot fronti uchun avangard bo‘lib xizmat qiladi. Chap qanot ham xuddi shunday sondagi qo‘shindan iborat bo‘ladi va ular uning frontini tashkil etadi. Bitta qism, oldingiga o‘xshab chap qanot avangardi bo‘lib xizmat qiladi. Keyin u asosiy otryadini markaz qo‘shinlari oldida saflagan. Avangardning safiga: kamonchilar, qilichlar bilan qurollangan jangchilar, nayzachilar, dushman avangardiga tartibsizliklarni keltirib chiqarish uchun baland ovozda baqirib jang qiladigan jasur va tajribali jangchilar kiritilishi kerak–deb yozilgan Tuzokotda. Ya’na Tuzokotda–Bosh qo‘mondonning e’tiboridan dushmanning hech bir harakati chetda qolmasligi kerak, o‘ziga bino qo‘ygan harbiy boshliq buyruqsiz oldinga harakat qilishni boshlasa jazolanishi kerak–deb ta’kidlangan. Avval jangga avangard kirgan, keyin o‘ng va chap qanot avangardlari, undan keyin o‘ng va chap qanotda turgan otliq bo‘linmalar kirgan, ularning ortidan o‘ng qanotning ikkinchi otryadi va chap qanotning birinchi otryadi harakatlangan. Agar jang olib borayotgan jangovar chiziqni ikkinchi chiziq qismlari bilan to‘ldirish etarli bo‘lmasa va o‘n uchta hujum jangning oqibatini hal qilmasa, unda bosh qo‘mondon ikkilanmasdan jangga saralangan jangchilardan tashkil topgan o‘z zaxiralarini kiritishi kerak bo‘lgan. Agar shunda ham g‘alabaga erishilmasa, bosh qo‘mondon o‘zi dadillik bilan jangga kirishi va shaxsiy namuna ko‘rsatib jangchilarning ruhlarini ko‘tarishi kerak edi. Bosh bayroq nazardan chetda qolmasligi kerak edi.

Foydanalingan manbalar:

<http://www.marifat.uz/marifat/ruknlar/fan/2713.htm>

<http://reja.tdpu.uz/shaxsiyreja/content/3352/html/>

Adabiyotlar ro‘yxati:

Temur tuzuklari kitobi.

YENGIL ATLETIKANING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Husanov Behzod Olim o'g'li.

Jizzax shaxar 1-umumta`lim maktabi

jismoniy tarbiya o'qituvchisi

Annotatsiya: Yengil atletikada yurish, yugurish, sakrash, uloqtirish kabi mashqlar aloxida ahamiyatga ega. Ushbu maqolada yengil atletikaning o'ziga xosligi haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: atlet, yengil atletika, yugurish, yurish mashqlari, uloqtirish, ko'pkurash, sog'lom turmush tarzi, barkamol shaxs, sport musobaqalari.

Abstract In athletics, exercises such as walking, running, jumping, and throwing are of particular importance. This article discusses the specifics of athletics.

Keywords: athletics, athletics, running, walking exercises, throwing, allaround, healthy lifestyle, well-rounded personality, sports competitions.

KIRISH Bugungi kunda mamlakatimizda mamlakatimiz yigit qizlarini XXI asrga to'liq javob beradigan har tomonlama rivojlangan, sog'lom, va barkamol shaxslar etib voyaga yetkazish dolzarb vazifalardan biridir. Bu jarayonda esa yoshlarni sport musobaqalarga jalb etish va ularga barcha shart sharoitlar yaratib berish muhimdir. Ayniqsa, sog'lom turmush tarziga rioya etishlari uchun ularda yengil atletikaga oid ko'nikmalarini shakllantirish maqsadga muvofiqdir. Barchamizga ma'lumki, yengil atletika – yurish, yugurish, sakrash va uloqtirish mashqlaridan iborat bo'lgan sport turi hisoblanadi. “Atletika” so'zi — yunoncha so'zdan olingan bo'lib, u bellashuv, kurash, mashq ma'nolarini anglatadi. Qadimgi Yunonistonda kuch va

chaqqonlik bo'yicha bellashganlami atletlar deb nomlaganlar. Sportchilar mashqlarni yengil va o'z xohishiga ko'ra bajarganlar. «Yengil atletika» atamasi ham shu bilan bog'liq ravishda vujudga kelgan bo'lishi mumkin. Qadim davrlarda katta-katta tadbir va tantanalarda yugurish, sakrash, uloqtirish bo'yicha musobaqalar uyushtirilgan. Shunga ko'ra, aynan sportning mazkur turlari ham qadimgi olimpiada o'yinlariga kiritilgandi. Zamonaviy yengil atletika ham yuqoridagi sport turlari: yurish, yugurish, sakrash, uloqtirish va shu singari turlarni qamrab olgan ko'pkurashdan iboratdir. Qamrab olingan sport turlari hammabop bo'lgani uchun Yer sharidagi millionlab odamlar yengil atletika bilan shug'ullanmoqdalar. Mashqlarning turli-tumanligi va ularning nafi katta ekanligi, jihozlarning murakkab emasligi yengil atletikani har bir shaxs shug'ullanishi mumkin bolgan ommaviy sport turi bo'lib qolishiga olib keldi. Shuning uchun ham yengil atletikani «Sport qirol» deb ataydilar. Hozirda esa jismoniy kamolotga yetgan kuchli odamlarni atlet deyiladi. Yengil atletika degan nom shartli bo'lib sirdan qaraganda, yengil atletika mashqlarining og'ir atletika mashqlariga nisbatan yengil tuyulishigagina asoslangan. Ayrim mamlakatlarda yengil atletikani «atletika» Fransiyada yoki yo'lka maydondagi mashqlar AQSH Angliyada deb ataydilar. Yengil atletika besh bo'limdan. Yengil atletikaning bo'limlari.

ADABIYOTLAR TAXLILI VA METODOLOGIYA

Yengil atletika mashqlarining kelib chikishi tarixi juda qadim zamonlardan boshlanadi. Buyuk mutafakkir olim Abu Ali ibn Sino bemorlarni davolashda gimnastika, suzish, kurash bilan birga tez yurish, yugurish, sakrash, nayza otish ko'tarish mashqlaridan unumli foydalangan. Jahongir sarkarda bobokalonimiz Amir Temir esa o'z lashkarlarini jismonan baquvvat, epchil va chidamli qilib tarbiyalashda yengil atletikani, past-baland joylarda yugurish (kross), nayza otish, tosh irg'itish, to'siqlardan sakrab Yugurish mashqlaridan muntazam ravishda foydalangan. Odamlar yugurish, sakrash va uloqtirishni, tabiiy zarur xarakat sifatida kadim zamonlardan beri mexnatda va kundalik

xayotda qo'llab kelganlari ma'lum. Yengil atletika bo'limlari: yurish, yugurish, sakrash, uloqtirish, kun kurash. Ammo ularning jismoniy tarbiya vositasi sifatida va sportning bir turi sifatida rasm bo'lganiga qadar ko'p yillar o'tdi. Ibtidoiy jamoa tuzimi davrida yengil atletika mashiklari odamlarning mexnat faoliyati bilan chambarchas bog'liq edi. Ular insoniyat quldorlik jamiyatiga o'ta boshlashiga yaqin jismoniy tarbiyada ma'lum darajada mustaqil bo'lla boshladi. Yugurish, sakrash va uloqtirish qadimiy Gretsiyada anchagina rivoj topdi. Jismoniy mashqlarning boshqa turlari qatori, ular quldorlarning xarbiy-jismoniy tayyorgarligida katta o'rin egalladi va kabilalar xamda umumgrek diniy bayramlarining muxim qismini tashkil etadigan bo'ldi. Bunday tantanalarning eng ahamiyatlisi Olimpiya o'yinlari xisoblanadi. O'zbekistonda Yengil atletikaga qiziqish 1885-yilda Marg'ilonda shu turga moslashtirilgan o'yingoh barpo etilgandan keyin kuchaydi. Toshkentda 1902 -yildan Yengil atletika musobaqalari, 1919-yildan mamlakat birinchiliklari, 1927-yildan spartakiada o'tkazila boshlagan. O'zbekistonda 135 mingdan ziyod kishi 140 dan ortiq murabbiy qo'l ostida Yengil atletika bilan shug'ullanadi, murabbiylardan 3 nafari O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan sportchi, 10 nafari O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan sport ustozlari unvoniga ega (2001). O'zbekistonlik Yengil atletikachilar 1952 yildan Olimpiada o'yinlarida qatnashadi. NATIJALAR Atletika mashqlari inson tanasiga nisbatan ko'p qirrali ta'sir ko'rsatadi. Ular sog'lig'ini kuchaytiradi (ayniqsa jadal yugurish yoki "qo'rqqoq" yoki "qo'rqqoq" yoki "qo'rqqoq"), asosiy imkoniyatlar bajarilishi, aksariyat jismoniy imkoniyatlar rivojlanmoqda: bardoshlilikning barcha turlari, Kuch, tezlik, muvofiqlashtirish qobiliyatlari, moslashuvchanlik, tezlik-millati ko'nikmalari va boshqalar. Yengil atletika — sportning eng ommaviy turlaridan biri. Turli masofalarga yugurish, sportcha yurish, sakrash (balandlikka, uzunlikka, uch hatlab, langarcho'p bilan), uloqtirish (nayza, lappak, bosqon), yadro irg'itish, ko'pkurash (o'nkurash, yettikurash) mashqlarini o'z ichiga oladi. Yengil atletika zamonaviy beshkurash va triatlon sport turlarining bir mashqini tashkil etadi, barcha sport turlarining mashg'ulot, ta'lim muassasalarining o'quv, harbiy-tayyorgarlik, salomatlik

mashqlari, o`quvchi-yoshlarning «Alpomish» va «Barchinoy» sport sinovlari dasturidan joy olgan. Gomerning «Iliada», Ibn Sinoning «Tib qonunlari» va boshqa kitoblarda Yengil atletika mashqlariga oid ma`lumotlar uchraydi.

MUHOKAMA Yengil atletika bilan millionlab dunyoda kishilar shugullanadilar. Yengil atletika mashg`ulotlari kuchlilikni, tezkorlikni, chidamlilikni va boshqa juda ko`p harakat malakalarni oshiradi, irodaviy fazilatlarini tarbiyalaydi. Shuningdek ularning sog`lomlashtirish ahamiyati katta bo`lib, jismoniy kamolatga erishiga yordam beradi. Yengil atletika mashqlarining xilma-xiligi va yurganda, yugurganda va sakraganda, uloqtirganda kuch kelishini o`zgartirish mumkinligini har xil jins va yoshdagi kishilar bilan yengil atletika mashg`ulotlari o`tkazaverish imkonini beradi. Bu mashqlarning ko`pchiligi ijro texnikasi jixatidan qiyin emas, o`rgatish uchun esa oson va ularni oddiy maydonchalar yoki ochiq joylarda bajaraversa bo`ladi. Yengil atletikada yurish, yugurish, sakrash, uloqtirish kabi mashqlar aloxida ahamiyatga ega. Yugurish joydan-joyga kuchishning tabiiy usullaridir. Bu jismoniy mashqning ko`prok tarqalgan turi bo`lib, juda ko`p sport turlari futbol, basketbol, tennis va boshqalar tarkibiga kiradi. Yugurishning juda ko`p turlari yengil atletika har xil turlarining organik qismi hisoblanadi. Yugurish bo`tin organizmning ish qobiliyatiga qo`yilgan talab yugurgandagiga nisbatan anchagina katta bo`ladi. Yugurish yengil atletikaning hamma turlari ichida eng hammabop jismoniy mashqdir. Yengil atletika musobaqalarida yugurish va estafetaning turli xillari yetakchi o`rin to`tadi, ularga tomashabinlar ham juda qiziqadilar. Shuning uchun yugurish musobaqalari eng yaxshi tashkilot vositalaridan biri hisoblanadi. Sakrash-to`siqlardan o`tishning tabiiy usuli bo`lib, qisqa vaqt ichida asab muskul kuchiga maksimal zo`r berish bilan harakterlidir. Yengil atletik sakrash mashg`ulotlarida sportchilarning o`z tanalarini idora qila bilish, kuchlarini ishlata bilish qobiliyatlari takomillashadi, kuch, tezlik, chaqqonlik, mardlik osha boradi. Sakrash oyoq tana muskullarini kuchaytirish va sakrovchanlikni hosil qilish uchun eng yaxshi mashqlardan biri bo`lib, faqat

yengil atletikachilargina emas, balki boshqa sport turlarining vakillariga ham, ayniqsa, basketbolchilarga, voleybolchilarga va futbolchilarga zarurdir. Yengil atletikadagi eng uzoq ya'ni marafoncha masofa 42 km 195 sm ga teng. Aholi yashaydigan joylar oralig'ida bosib o'tiladi. Sakrash-to'siqlardan o'tishning tabiiy usuli bo'lib, qisqa vaqt ichida asab muskul kuchiga maksimal zo'r berish bilan karakterlidir. Yengil atletik sakrash mashg'ulotlarida sportchilarning o'z tanalarini idora qila bilish, kuchlarini ishlata bilish qobiliyatlari takomillashadi, kuch, tezlik, chaqqonlik, mardlik osha boradi. Sakrash oyoq tana muskullarini kuchaytirish va sakrovchanlikni hosil qilish uchun eng yaxshi mashqlardan biri bo'lib, faqat yengil atletikachilargina emas, balki boshqa sport turlarining vakillariga ham, ayniqsa, basketbolchilarga, voleybolchilarga va futbolchilarga zarurdir. Yengil atletikada sakrash xam o'z navbatida 2 turga bo'linadi. 1. Imkon boricha balandroq sakrash maqsadida vertikal to'siqlardan o'tish, balandlikka sakrash va langar cho'p bilan sakrash hisoblanadi. 2. Imkon boricha uzoqqa sakrash maqsadida gorizantal to'siqlardan o'tish uzunlikka sakrash va uch hatlab sakrash. Sakrashda erishilgan natijalar metr va santimetr bilan o'lchanadi. Sakrash turgan joyda tez yugurib kelib ijro etiladi. Uch xatlab sakrash va langarcho'p bilan sakrash musobaqalari ayollar uchun o'tkazilmaydi. Bularni bajarish vaqtida hosil bo'ladigan qattiq zarbalar ayollar ichki organlari holatini buzib qo'yishi mumkin bo'ladi. Uloqtirish maxsus snaryadlarni uzoqlikka irg'itish va uloqtirish mashqlaridir. Bularning natijalari metr va santimetr bilan aniqlanadi. Uloqtirish asab muskul kuchlanishi qisqa vaqt maksimal bo'lishi bilan karakterlidir. Bunda qo'l yelka kamari va tana muskullariga emas, balki oyoq muskullari ham faol qatnashadi. Yengil atletika naryadlarini uzoqqa uloqtirish uchun kuch, tezlik, chaqqonlik yuqori darajada rivoj topgan bo'lish va o'z kuchini yig'a bilmoq zarur. Uloqtrish bilan shug'ullanish bu muxim fazilatlarni taraqqiy etibgina qolmay butun tana muskullarining garmoni rivojlanishiga ham yordam beradi. XULOSA Shuni ta'kidlash joizki, yengil atletika mashqlarining xilma-xiligi va yurganda, yugurganda va sakraganda, uloqtirganda kuch kelishini o'zgartirish

mumkinligini har xil jins va yoshdagi kishilar bilan yengil atletika mashg'ulotlari o'tkazaverish imkonini beradi. Bu mashqlarning ko'pchiligi ijro texnikasi jixatidan qiyin emas, o'rgatish uchun esa oson va ularni oddiy maydonchalar yoki ochiq joylarda bajaraversa bo'ladi. Yengil atletika mashqlarining xilma-xiligi va yurganda, yugurganda va sakraganda, uloqtirganda kuch kelishini o'zgartirish mumkinligini har xil jins va yoshdagi kishilar bilan yengil atletika mashg'ulotlari o'tkazaverish imkonini beradi. Bu mashqlarning ko'pchiligi ijro texnikasi jixatidan qiyin emas, o'rgatish uchun esa oson va ularni oddiy maydonchalar yoki ochiq joylarda bajaraversa bo'ladi.

REFERENCES

1. A. Normurodov «Yengil atletika» Toshkent
2. I. Niyozov «Yengil atletika» Fargona 2005 yil. Normurodov A.N. Yengil atletika va uni o'qitish metodikasi.
3. Ozolin N. Nastolnaya kniga trenera.
4. Shakirjanova K.T. Legkaya atletika v Uzbekistane: problemi i zadachi dalneyshego razvitiya. Leksiya.

**QON BOSIMINING OSHISHI SABABLARI, BELGILARI VA
DAVOLASH USULLARI HAQIDA.**

Qilichev Jasurbek Fayzullayevich,

Turayev Adxam Abdulfayiz o'g'li,

Boymataliyev Otabek Xursanali o'g'li ,

Bo'tayorov Abdulaziz Anvar o'g'li.

Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali Davolash fakulteti talabalari.

Annotatsiya: Hozirgi zamon kasalliklarini avj olishida tashqi muhit ahamiyati katta bo'lib, gipertoniya kasalligini rivojlanishiga o'z tasirini ko'rsatmoqda buning oldini olishning eng oqilona va foydali zararsiz usuli tinchlanib olish hisoblanadi. Agar inson o'z asablarini asramagan holatda yursa gipertoniya kasalligi bundanda yuqori qo'zg'alishi mumkin.

Qon bosimining oshishi (gipertoniya)- sabablari, belgilari, tasnifi, davolash usullari haqida.

Dolzarbli: Bugungi kunda butun dunyoda davom etayotgan gipertoniya kasalligi bemorlarda juda ham og'ir kechmoqda. Bu paytda inson organizimida juda ham salbiy tasirlar vujudga kelmoqda. Odam organizimida bunday kasalliklarini qanday tuzatish kerak, ularning tuzalish davri qancha vaqt davom etadi va qancha mablag' talab etadi. Shu o'rinda savol tug'uladi gipertoniya kasalligi o'zi bu nima? U qanday kasallik diareami yoki yurakning ishdan chiqishi? Gipertoniya inson organizimida qon bosimining keskin ortishi bo'lib ko'pincha qon aylanish tizimining buzulishi hisoblanadi.

Maqsadi: Gipertoniya kasalligi oldini olish va chora tadbirlar ishlab chiqish, inson salomatligini tiklashda tashqi va ichki muhit omillariga rioya qilish. Qon bosimining oshishi yoxut gipertoniya- bugungi kunda yurak-tomir

tizimining eng keng tarqalgan kasalliklaridan biri hisoblanadi. Kasallik arterial qon bosimining ko'tarilishi bilan namoyon bo'ladi va ko'pincha uning ko'rsatkichi 140/90 oshib ketishi bilan sodir bo'ladi. Yurak-tomir kasalliklari soxasidagi ko'plab ekspertlarning fikricha, gipertoniya ko'pincha qon aylanish tizimining buzulishi natijasida sodir bo'lishini oldini olish.

Yurak yetishmovchiligi ham buning sabablaridan biri hisoblanadi. Mazkur kasallik bemorlarda ikkilamchi kasalliklar rivojlanishiga turtki bo'lishi mumkin masalan bularga Isult,yurak xuruji kabi kasalliklarni misol tariqasida keltirsak bo'ladi.

Yuqori arterial qon bosimi qon tomirlariga salbiy tasir ko'rsatadi, chunki ular qisqa vaqt davomida birdaniga torayib qolishi mumkinJuda kuchli bosimda esa bazi qon tomirlar bardosh bra olmay yoriladi va ichki qon ketishkuzatiladi. Gemoorragik infarkt elastikligi yo'qolgan va sinuvchanlikka moyil bo'lgan tomirlar joylashgan azolarda sodir bo'ladi.

Gipertoniya bilan og'rikan bemorda qon tomirlarning nerv funksional faoliyatining buzulishi natijasida kelib chiqadigan kasallikdir. Bu kasalliklar asosan 40 yoshdan kattalarda uchrash ehtimoli yuqoriroq bo'ladi lekin shu yillarda yoshlarda ham shu kasallik ko'plab kuzatilmoqda.Gipertoniya kasalligida ayollar va erkaklar bir xil og'ir aziyat chekishadi.Bu kasallik yurak qon tomir kasalliklari hisoblanadi.

Necha o'n yillar davomida olimlar bu kasallikni o'rganish bilan band.

Tadqiqotlarga ko'ra, giprtoniya sayyoramizda nogironlikning asosiy sabablaridan biridir. Statistik malumotlarga ko'ra, qon bosimi oshganida birinchi yordam kech ko'rsatilsa, bemorlarning axvoli judayam og'irlashishi xattoki o'lim kuzatilishi ham mumkin.

Qon bosimi oshishining asosiy belgilari - bu miya tomirlarining spazmi va torayishi tufayli bosh og'rig'idir. Shuningdek ko'pincha quloqlarda shovqin, ko'rish o'tkirligining pasayishi, xolsizlik, uyquning buzulishi, bosh aylanishi, bosh og'rlik xissi, yana yurak urishining tezlashishi ham namoyon bo'ladi. Bu alomatlar kasallikning ao'rta bosqichida inson organizimida seziladi. Keyinchalik yurakning uzoq vaqt zo'riqib ishlashi tufayli yurak yetishmovchiligi yuzaga keladiva quyidagi kasalliklar ya'ni osonlikcha burun qonashi, qayt qilish, uyqusizlik, xotiraning buzulishi, xarqanday jismoniy faollikdan so'ng teri yuzasining qizarishi, ko'zdagi kuchki bosim, bemor atrofga aragan ko'zlarda og'riq paydo bo'ladi shuning uchun ular o'zlarini tinch va osoyishta joyda ko'zlarini yumib yotishini yaxshi ko'rishadi, yurakning tez urishi to'qimalarda ishlar paydo bo'lishi, charchoq uchraydi.

Hozirgi holatda gipertoniyaning kelib chiqish sabablari tashqi muhit bilan bog'liq bo'lib kasallikning rivojlanish sababi uzoq vaqt davomida stress va tushkunlik holatida yurish, tez-tez psixologik zo'riqishlardir. Ko'pincha bularni doimiy emotsional taranglikni talab etadigan ish faoliyati keltirib chiqaradi. Bundan tashqari miya chayqalishiga uchragan bemorlarda xam kasallik rivojlanishi xafi yuqori bo'ladi. Irsiy moyillik ham sabablar qatorida: agar kishining avlodida bu kasallik uchragan bo'lsa, unda xam ushbu kasallik rivojlanishi xafi bir necha barobarga ortadi.

Kasallik rivojlanishiga tasir o'tkazuvchi omillardan asosiysi- bu kam xarakat turmush tarzidir. Yosh o'tib borgani sari insonlarda ateroskleroz rivojlanishi mumkun bu o'zgarish fonida qon bosimining ortishi esa vaziyatni yanda jiddiylashtirib yuboradi. Bu xayot uchun juda xafli xisoblanadi, chunki toraygan qon tomirlar orqali miya, yurak, buyraklarning bir qismiga qonning bormay qolishi yoki yetarli bormasligi kuzatiladi. Agar qon tomir dvorlridagi tormb va xolestrin to'plamlar bo'lsa, ular kuchli bosm vaqtida ajralib, kapilyar qon tomirlarga tiqilib qoladi. Bu xolatda miokard infarkti yoki insult yuzaga keladi.

Ayollarda qon bosimi oshishga sabab menopauza davridagi gormonal bo'lishi mumkun. Tuz , yoki aniqrog'I unda mavjud natriy, shuningdek chekish, alkogolli ichimliklar suistemol qilish semizlik ham yurak tomir tizimiga bosim o'tkizadi .

UMUMIYLASHTIRIB OLGANDA, GIPERTONIYA RIVOJLANISHIGA TASIR ETUVCHI OMILLAR

Ortiqcha vazn metabolitik kasalliklar endokrin kasalliklar kam xarakat turmush tarsi, Muntazam emotsional streslar ruxiy tushkunlik fojealiy voqealarni boshdan o'tkazish yaqin insonlarni yo'qotish, Biznesdagi ishdagi kuchli asabiy taranglik ,Bosh miyya jaroxatlari (avariya, yiqilish, gipotrmiya), Yurak tomir tizimiga salbiy tasiri bor surunkali kasalliklari(qandli diabed, podagra, revmatoid asrtrit)

Irsiy moyillik sharqona mentalitetga asoslangan holatda Virusli va yuqumli kasalliklar (meningit, sinusit, gaymorit),Qon tomirlarida yosh bilan bog'liq o'zgarishlar,Qonda xolesterin miqdorining yuqori bo'lishi natijada qon tomirlar devorida to'planmalar xosil bo'ladi,Menopauza davrida bo'lgan 40 yoshdan o'tgan ayollar (organizmninng muxim garmonal o'zgarishlari paytida ko'pincha yashirin kasalliklar kasalliklar rivojlana boshlaydi va ular gipertoniya kasalligining rivojlanishiga tasir ko'rsatishi mumkin). Zodatlar (chekish, alkogolli ichimliklar ichish, meyordan ortiq qaxva istemol qilish),Kun davomida ko'p miqdorda tuz istemol qilish ,Kompyuter qarshisida ko'p miqdorda o'tirish , Ochiq havoda kam yurish va hokazo

Bemorga aniq tashxis qo'yish uchun shifokor bir nechta labaratoriya taxlillari va aparat tekshiruvlar o'tkazishi kerak bo'ladi. Tashxisning maqsadi kasallikni bosqichi va gipertoniya darajadsini aniqlash xisoblanadi. Ushbu malumotlar bilan shifokor samarali davolash usulini tanlash imkoniyatiga ega bo'ladi.

Kasallikning dastlabki bosqichlari yashirin kechganligi bois ko'pchilik bemorlar shifokor xuzuriga kech tashrif buyurishadi. Kasallikni butunlay davolash juda mushkul xisoblanadi shuning uchun bemorlar sabr toqatga ega bo'lishlari kerak, zero kasallik ularga qolgan butun umurlari davomida xamroxlik qilishi mumkin. Shuning uchun kasallikni o'z vaqtida oldini olish, shubxali belgilar paydo bo'lsa shifokor ko'rigidan o'tish zarur.

Uy sharoitida harbir inson o'z qon bosimini muntazam o'lchab turishlari lozim eng optimal ko'rsatkich bu 120/80mm sim ust (quydagi birlik deb keltiriladi)ga teng, Yoshi kattalar uchun 130/90. atrof muxit atrof muxit tasiri yoki jismoniy faollik natijasida bosim 5-10 birlikka ortishi mumkin. Quyi va yuqori bosim o'rtasidagi juda kata farq ham xavotir uchun belgui bo'ladi – odatda bu ko'rsatkich 50 birlikdan oshmasligi kerak. Agar qon bosimining tez tez o'zgarishi kuzatilsa, shifokor bilan uchrashish tavsiya etiladi.

GIPERTONIYA BOSQICHLARI

Zamonaviy tibbiyot arterial gipertoniyaning 3 bosqichini farqlaydi.

- ❖ 1-bosqich – Qon bosimi 140-159/90-99 mm si ust oralig'ida bo'ladi. Qon kelishi va yana ko'tarilishi mumkin.
- ❖ 2- bosqich – Qon bosimi 160-179/100-109 mm sim ust oralig'ida. Arterial qon bosimi tez tez ko'tarilib turadi va kam xollarda meyorga tushadi.
- ❖ 3-bosqich- Bosim 180/110 mm sim ust. Dan yuqori ko'tariladi. Bosim doimiy ravishda yuqori bo'ladi va uning pasayishi yurak kasalliklari tufayli yuzaga keladi.

Kasallikni davolashda malakali shifokor xar bir bemor uchun aloxida-aloxida dorilar bilan davolash kursini tanlaydi ko'p xollarda quyidagi dorilar buyiriladi.

Tiazid diurtiklar- bu dorilar organizmda suyuqlik darajasini kamaytiradi va natijada qon bosimi pasayadi

Sartanlar (angiotensin II retseptorlari blokatori)- 1990 yillardan buyon ishlatiladi zamonaviy dorilar qatoriga kiradi bir martalik qabuldan keyin 24 soat davomida qon bosimini meyorida ushlaydi.

Kalsiy antoganistlari- yurak anomaliyalari aritmiyalar stenokardiya va miya aterosklerozi kuzatilganda tayinlanadi.

Beta –adrenoblokatorlar – yurak ritmini normallashtiradi

Alfa – adrenoretseptor blokatorlari- qon tomirlarni juda extiyotkorlik bilan kengaytiradi

Noto'g'ri ovqatlanish ham gipertoniya kasalligini keltirib chiqaruvchi bir omil hisoblanadi. Agarda inson charvi, yog'li go'sht, qovurilgan ovqatlar, dudlangan maxsulotlar va tuzlamardan meyoridan ortiq istemol qilsa shunday kasallikni keltirib chiqaradi. Kundalik ovqatlanish rejimiga har bir inson kasallikka qarshi kurashishga yordam beradigan maxsulotlardan ko'proq istemol qilsa maqsadga muvofiq bo'ladi. Masalan ularga sabzavotlar, mevalar, rezavorlar, ko'katlar, parxezbop go'sht, loviya, guruch, grechka kabilarni misol qilib olsak bo'ladi.

Davolash paytida bemorlar xar qanday stress yoki xissiy zo'riqishdan yiroq bo'lganlari maqul. Bemorlar ochiq xavoda: xovuz atrofida, bog'da o'rmonda sayr qilishlari tavsiya qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1)O'zMe. Birinchi jild. Toshkent 2000-yil
- 2) Allergologiya va Immunologiya. Milliy yetakchilik. ГЭОТАР Медиа 2013 (журнал российский)
- 3)Karl Dresler "Lu'gat. Immunologiya",
- 4) D.Meyl "Immunologiya"
- 5)Бобкова , М,Р. ИММУНИТЕТ И ВИЧ ИНФЕКЦИЯ М.Р.Бобкова

**МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARDA FAZODA MO`LJAL
OLISH TUSHUNCHASINING MAZMUNI**

Sabirova Shahodat Ikromovna

Navoiy viloyat Uchquduq tumani 2-sonli DMTT Tarbiyachi

Jumayeva Muyassar G`ulomovna

Navoiy viloyat Qiziltepa tumani 12-sonli DMTT Tarbiyachi

Izzatillayeva Muqaddas Ahadovna

Navoiy viloyat Uchquduq tumani 2-sonli DMTT Tarbiyachi

Kamolova Zarina Isroilovna

Navoiy viloyat Qiziltepa tumani 29-sonli DMTT Tarbiyachi

Annotatsiya: Fazoviy tasvirlar fazoviy va fazoviy-vaqtinchalik xossalari va munosabatlarining ifodasidir: o`lchami, shakli, ob`yektlarning nisbiy holati, ularning tarjima yoki aylanma harakati va boshqalar.

Kalit so`zi: bolaning, tasavvurlari, haqiqatni, to`ldiradi, Ijodiy o`yinlar, o`yinda amaliy, taassurotlari, borliq, hayotdagi.

Fazoviy tasvirlar fazoviy va fazoviy-vaqtinchalik xossalari va munosabatlarining ifodasidir: o`lchami, shakli, ob`yektlarning nisbiy holati, ularning tarjima yoki aylanma harakati va boshqalar. Fazoviy tasvirlar bilish va insonning barcha amaliy faoliyatining zarur elementi hisoblanadi. Fazoviy tasavvurlarning yaxshi rivojlanishi har qanday amaliy, tasviriy-badiiy, sport va boshqa ko`plab faoliyat turlari uchun zaruriy shartdir. Atrofdagi dunyoni bilish murakkab jarayon bo`lib, u bevosita yoki bilvosita hissiy bilishdan boshlanadi. Shaxsning predmet muhitida fazoviy munosabatlarni bilish tajribasi juda muhimdir. Fazoviy munosabatlar bolaga nutqning ma`lum qismlarini, ko`plab zarflarni o`zlashtirishga imkon beradi. Kosmosda orientatsiyaning asosiy sharti undagi faol harakatdir.

Fazoviy tasavvurlar va in'ikoslar ob'yektiv dunyoning fazoviy xususiyatlarining ko'p qirraliligini aks ettiruvchi sig'imli tushunchalardir. Jismlarning shakli, hajmi, uzunligi, kengligi va balandligi bo'yicha kengayishi, ularning fazoda joylashishi, ob'yektlar orasidagi fazoviy munosabatlar va masofalar, fazodagi yo'nalishlar turli fazoviy kategoriyalardir. Har xil analizatorlar (kinestetik, taktil, ko'rish, eshitish, hid bilish) fazoviy tasvirlar va kosmosda orientatsiya usullarini shakllantirishda ishtirok etadi. Ammo yosh bolalarda kinestetik va vizual analizatorlar alohida rol o'ynaydi. Fazoviy orientatsiya makonni bevosita idrok etish va fazoviy toifalarni og'zaki belgilash (joylashuv, masofa, ob'yektlar orasidagi fazoviy munosabatlar) asosida amalga oshiriladi. Fazoviy orientatsiya tushunchasi masofalarni, o'lchamlarni, shakllarni, ob'yektlarning o'zaro joylashishini va ularning yo'naltirilgan shaxsning tanasiga nisbatan holatini baholashni o'z ichiga oladi. Tor ma'noda fazoviy yo'nalish iborasi erga yo'naltirishni anglatadi. Shu ma'noda kosmosdagi orientatsiya quyidagicha tushuniladi: a) "tik turgan nuqtani", ya'ni sub'ektning uni o'rab turgan ob'yektlarga nisbatan joylashishini aniqlash, masalan: "Men uyning o'ng tomonidaman" va hokazo.; b) kosmosga yo'naltirilgan odamga nisbatan atrofdagi narsalarni lokalizatsiya qilish, masalan: "Kabinet o'ng tomonda, eshik esa chap tomonimda"; v) jismlarning bir-biriga nisbatan fazoviy joylashishini, ya'ni ular orasidagi fazoviy munosabatlarni aniqlash, masalan: "Qo'g'irchoqning o'ng tomonida ayiq o'tiradi, chap tomonida esa to'p yotadi". Harakatlanayotganda fazoviy orientatsiya zarur. Faqatgina bu holatda odamning bir nuqtasidan boshqasiga harakatni muvaffaqiyatli amalga oshirishi mumkin. Bu yo'nalish har doim uchta muammoni hal qilishni talab qiladi: maqsadni belgilash va harakat yo'nalishini tanlash (yo'nalishni tanlash); yo'nalishni harakatda ushlab turish va maqsadga erishish. "Makonga yo'naltirish" tushunchasi insonning nafaqat er yuzida, balki o'zida, boshqa odamda ham harakat qilish qobiliyatini tavsiflash uchun ishlatiladi (chap qo'l, o'ng qo'l), turli xil narsalarda, cheklangan joyda, masalan, qog'oz varag'ida. Bu jarayon sub'yektning fazodagi faol harakatlarini ham nazarda tutadi. Fazoviy

munosabatlar juda erta rivojlana boshlaydi, buni o`qituvchilar va psixologlar o`z ishlarida qayd etishgan. T.A. Musayibova ta`kidlaganidek, bolada fazoviy munosabatlar bosqichma-bosqich rivojlanadi:

1-bosqichda bolalar o`zlarini “o`zlariga” yo`naltirishga o`rganadilar: tananing turli qismlarini, yuzlarini, shu jumladan simmetriklarini aniqlash; ularning tanangizning turli tomonlari (old, orqa, yuqori, pastki, o`ng va chap) bilan bog`liqligini tushuning. O`ziga diqqatni jamlash qobiliyati boshqa ob`yektlarga yo`naltirishni o`zlashtirish uchun asos bo`lib xizmat qiladi .

2 bosqich; nafaqat “o`zidan”, balki “har qanday ob`yektlardan” ham atrofdagi kosmosda navigatsiya qilish qobiliyati. Bosqich – bola yo`nalishlar bo`yicha og`zaki mos yozuvlar doirasini o`zlashtiradi. Bosqich – bola tomonidan o`zlashtirilgan ko`nikmalarni atrofdagi kosmosda ham uch o`lchovli, ham tekislikda qo`llash. Kosmosdagi orientatsiya inson faoliyatining barcha jabhalari uchun universal ma`noga ega bo`lib, uning voqelik bilan o`zaro munosabatining turli tomonlarini qamrab oladi va inson psixikasining eng muhim mulki hisoblanadi. Ko`plab falsafiy, psixologik va 137edagogic tadqiqotlar bolaning dunyoning yaxlit manzarasini qurishda, undagi o`rnini anglashda mavzu va ijtimoiy makonni o`zlashtirishning beqiyos rolini ochib beradi. Bolaning voqelik bilan o`zaro ta`sirining barcha sohalariga kirib borishi, kosmosga yo`naltirilishi uning o`zini o`zi anglashi, shaxsiyatining rivojlanishiga ta`sir qiladi va shuning uchun sotsializatsiya jarayonining ajralmas qismidir. Bolaning uyg`un rivojlanishi uning kosmosda yo`naltirish qobiliyatini rivojlantirmasdan mumkin emas. Kosmosdagi fazoviy tasavvurlar va orientatsiyani o`rgangan tadqiqotchilar maktabgacha yoshning oxiriga kelib ularning rivojlanmaganligi bolalarning maktab ko`nikmalarini egallashida qiyinchiliklarga olib keladigan sabablardan biri ekanligini aniqladilar. Bolaning fazoviy tasavvurlarining rivojlanishi hayotning birinchi oylaridan boshlanadi va uning aqliy va sensorimotor rivojlanishining eng muhim ko`rsatkichidir.

Ko`pgina tadqiqotlar yosh bolalarda kosmik idrok etishning o`ziga xos xususiyatlarini o`rganishga bag`ishlangan. Ular kosmosni idrok etish hatto to`rt-besh haftalik bola 1-1,5 m masofadagi ob`yektga ko`zlarini tika boshlaganda ham paydo bo`lishini ko`rsatadi. Ko`zning harakatlanuvchi narsalar orqasidagi harakati ikki yoshli bolalarda kuzatiladi. to`rt oygacha. Dastlabki bosqichda nigohning harakati chayqalishlar bo`lib, so`ngra toymasin uzluksiz harakatlarning ikkinchi bosqichi kosmosda harakatlanadigan ob`yektни kuzatib boradi, bu uch oydan besh oygacha bo`lgan turli bolalarda kuzatiladi. Ko`zni mahkamlash mexanizmi rivojlanishi bilan bosh va tananing tabaqalashtirilgan harakatlari shakllanadi, bolaning kosmosdagi pozitsiyasi o`zgaradi. "Bu yoshda ob`yekt harakati ko`z harakatiga sabab bo`ladi", deb yozadi D.B. Elkonin. Biroq, hozircha mavzu bo`yicha imtihon yoki qidiruv yo`q. Ob`yektни qidirish keyinchalik ob`yektning kosmosdagi harakatini ko`z bilan kuzatish asosida paydo bo`ladi. Shuning uchun, ba`zida kuzatish va qidirishni farqlash deyarli mumkin emas. Sensomotor tajribani to`plash jarayonida kosmosdagi ob`yektlarni farqlash qobiliyati oshadi va masofalarning farqlanishi ortadi. Shunday qilib, uch oylik bola 4-7 m masofadagi ob`yektни kuzatib borishi mumkin va o`n oyligida allaqachon aylana bo`ylab harakatlanadigan ob`yektни kuzatib boradi. Harakatlanuvchi ob`yektни turli masofalarda ko`rishning bu jarayoni, hayotning birinchi yilidayoq bola kosmosning chuqurligini o`zlashtira boshlaganini ko`rsatadi. Shunday qilib, ob`yektning harakati manbaga aylanadi hissiy rivojlanish va bolaning o`zi ob`yektga o`tishidan oldin hissiy funksiyalarni qayta qurish. Ko`rinib turibdiki, dastlab bola bo`shliqni bo`linmagan davomiylik sifatida qabul qiladi. Harakat ob`yektни atrofdagi makon massasidan ajratib turadi. Birinchidan, nigohning fiksatsiyasi, so`ngra boshning burilishi, qo`llarning harakati va boshqalar harakatlanuvchi narsaning bolaning diqqati ob`yektiga aylanishini, uning intervalgacha xarakterga ega bo`lgan o`z harakatlarini rag`batlantirishini ko`rsatadi. Kosmosdagi ob`yektning harakatini kuzatish rivojlanadi: birinchi navbatda u boladan gorizonta ravishda idrok etiladi, keyin uzoq davom etgan mashqlar natijasida bola vertikal

yo`nalishdagi ob`yektning harakatini kuzatishni o`rganadi, bu uning ufqlarini kengaytiradi, rag`batlantiradi. ob`yekt tomon o`z harakatlari. Asta-sekin, ob`yektning harakati va bolaning o`zi allaqachon hissiy mexanizmlarni birgalikda ishlab chiqa boshlaydi. Tananing vertikal holati va o`z harakati (yurish) rivojlanishi bilan bolaning kosmosning amaliy rivojlanishi sezilarli darajada kengayadi. O`z-o`zidan harakatlanayotganda, bola bir ob`yektning boshqasidan masofani o`zlashtiradi, hatto masofani o`lchashga o`xshash urinishlar qiladi. Yurish bilan bo`shliqni yengishning yangi tuyg`ulari paydo bo`ladi - muvozanat hissi, harakatning tezlashishi yoki sekinlashishi, ular vizual tuyg`ular bilan birlashtiriladi. Bolaning makonni amaliy o`zlashtirishi uning fazoviy yo`nalishining butun tuzilishini funktsional ravishda o`zgartiradi. Tashqi dunyo ob`yektlarining makon, fazoviy xususiyatlari va munosabatlarini idrok etishning rivojlanishida yangi davr boshlanadi. Kosmosni rivojlantirishda amaliy tajriba to`plash bu tajribani umumlashtiruvchi so`zni asta-sekin o`zlashtirishga imkon beradi. Shu bilan birga, erta va kichik maktabgacha yoshdagi fazoviy munosabatlarni bilish va g`oyalarni shakllantirishda bevosita hayotiy tajriba ham etakchi rol o`ynaydi. Maktabgacha yoshdagi bolada turli yo`llar bilan to`planadi. turli xil turlari tadbirlar (tashqi va qurilish o`yinlari, vizual faoliyat, yurish paytida kuzatish va boshqalar). U fazoni idrok etishning tizimli mexanizmini shakllantirishda harakatlantiruvchi kuch sifatida to`planib borar ekan, so`z tobora muhim rol o`ynay boshlaydi.

XULOSA

Fazoviy tasvirlar - bu ob`ektlarning fazoviy munosabatlari (hajmi, shakli, joylashishi, harakati) aks ettirilgan tasvirlar. Fazoviy tasvirni umumlashtirish va sxematiklashtirish darajasi ob`ektlarning o`ziga ham, shaxs tomonidan amalga oshiriladigan faoliyat vazifalariga va ijtimoiy jihatdan ishlab chiqilgan fazoviy tahlil vositalari (chizmalar, diagrammalar, xaritalar) qo`llanilishiga bog`liq. . Kosmosdagi orientatsiya inson faoliyatining barcha jabhalari uchun universal ma`noga ega bo`lib, uning voqelik bilan o`zaro munosabatining turli tomonlarini

qamrab oladi va inson psixikasining eng muhim mulki hisoblanadi. Bolaning fazoviy tasavvurlarining rivojlanishi hayotning birinchi oylaridan boshlanadi va uning aqliy va sensorimotor rivojlanishining eng muhim ko`rsatkichidir.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda fazoviy orientatsiyani rivojlantirish xususiyatlarini ochib berish nafaqat nazariy, balki katta amaliy ahamiyatga ega, chunki inson faoliyatining kamida bitta sohasini nomlash qiyin, bu yerda kosmosda orientatsiya qilish qobiliyati muhim rol o`ynamaydi. roli. Bu mahorat insonning ijtimoiy hayotining zaruriy sharti, atrofdagi dunyoni aks ettirish shakli, muvaffaqiyatli bilish va voqelikni faol o`zgartirish shartidir. Bolada kosmos haqidagi g`oyalar asta-sekin rivojlanadi. Fazoviy tasavvurlarni shakllantirish strukturasi asosiy bosqichi bolaning o`z tanasini idrok etishi bo`lib, u mushaklarning hissiyotidan, tananing tashqi makon bilan o`zaro ta`siridan, shuningdek, bolaning o`zaro ta`siridan boshlanadi. kattalar bilan. Kosmosda orientatsiyaning rivojlanishi bolaning o`z tanasining fazoviy munosabatlarini farqlashdan boshlanadi (tananing o`ng qo`li, chap, juftlashgan qismlarini aniqlaydi va nomlaydi). So`zlarni idrok etish jarayoniga kiritish, mustaqil nutqni o`zlashtirish fazoviy munosabatlarni, yo`nalishlarni takomillashtirishga katta yordam beradi. Mahalliy psixologlarning bir qator tadqiqotlari shuni ko`rsatdiki, bolaning rivojlanishi uning o`ziga xos faoliyatida sodir bo`ladi (A.N. Leontyev, D.B. Elkonin, A.V. Zaporozets).

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun eng tipik tadbirlar rolli o`yinlar va samarali faoliyat(chizish, loyihalash, modellashtirish, aplikatsiya va boshqalar). Bu faoliyatlarning barchasi bittaga ega umumiy xususiyat- kosmosda orientatsiya. Bolaning kosmosda fazoviy amaliy yo`nalishsiz fazoviy tasavvurlar va tushunchalarni shakllantirish mumkin emas. Psixologik va pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish quyidagi xulosalar chiqarishga imkon beradi: Maqsadli pedagogik rahbarlik jarayonida fazoda orientatsiyani rivojlantirish zarur. Kosmosda orientatsiya bolalar faoliyatiga xosdir (o`yin, konstruktiv, vizual), shuning uchun u bolalar tomonidan o`rganish uchun

mavjud. Kosmosda orientatsiyaning asosiy sharti undagi faol harakatdir. "Kosmosda orientatsiya" qiyin muammo hisoblanadi, chunki psixologlar va o`qituvchilar ushbu masalaning xususiyatlari va mazmunini aniqlab berishgan, ammo texnologiya haqida aniq tushuncha yo`q.

Adabiyotlar

- 1) Menejment N.K. Yo`ldoshev G.E.Zoxidov "O`zbekiston faylasuflari milliy jamiyati" nashriyoti TOSHKENT--2018
- 2) "Fozil odamlar shahri" Abu Nasr Farobiy
- 3) Menejment tarixi Kravchenko. A.I. 2000-yil 4) Menejment nazariyasi Qosimova Dilorom Sobirovna Toshkent "Tafakkur Bo`stoni"

**SEZGI VA IDROK TASHQI OLAM VA TANAMIZ TO'G'RISIDAGI
BARCHA MA'LUMOTLARNI BILISHNING DASTLABKI
MANBAIDIR.**

Nukus Davlat pedagogika Instituti

Pedagogika va psixologiya ta'lim yo'nalishi

*2 – kurs talabasi **Baxtiyoro**va Munisa Mansur qizi*

Annatsiya: Ushbu tezisdagi sezgi va idrok haqida umumiy tushuncha, sezgi va idrokning fiziologogi mexonizmlari va sezgi va idrokning buzilishi haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Sezgi, idrok, golyutsinatsiya, illyuziya, gimianesteziya, monoanesteziya, analgeziya

Ma'lumki bizni o'rab turgan tashqi olamdagi narsa va hodisalarning juda ko'p belgi va xususiyatlari mavjud. Masalan, narsalarning rangi, ta'mi, hidi, qattiq yoki yumshoqligi, g'adir-budur yoki tekisligi, harorat va boshqalar. Ana shu narsa va hodisalarning turli xil belgi, xususiyatlarini biz ham turlicha sezgi a'zolarimiz orqali ongimizda aks ettiramiz. Tevarak-atrofimizdagi narsa va hodisalarning turli xil belgi hamda xususiyatlari har doim ham bizning sezgi a'zolarimizga ta'sir etib turadi. Natijada bizda turli sezgilar hosil bo'ladi. Demak, sezgi deb- atrofimizdagi narsa va hodisalarning sezgi a'zolarimizga bevosita ta'sir etishi natijasida ularning ayrim belgi va xususiyatlarini miyamizda aks ettirilishini aytamiz. Idrok sezgilarga nisbatan murakkab va mazmundor psixik jarayon bo'lib, barcha ruhiy holatlar, xususiyatlar, xossalar va inson onginging yaxlit mazmuni egallangan bilimlar, tajribalar, ko'nikmalar bir davrning o'zida namoyon bo'ladi, aks ettirishda ishtirok etadi. Psixologik adbiyotlarda idrok tushunchasiga turlicha ta'riflar uchraydi. Jumladan M.Vohidovning

"Psixologiya" darsligida idrok deb sezgi a'zolarimizga ta'sir etayotgan narsa va hodisalarni yaxlit holicha aks ettirishga aytiladi, deb keltiriladi. V.Karimovanning "Psixologiya" o'quv qo'llanmasida idrok bu bilishimizning shunday shakliki, u borliqdagi ko'plab xilma-xil predmet va hodisalar orasida bizga ayni paytda kerak bo'lgan ob'ektni xossa va xususiyatlari bilan yaxlit tarzda aks ettirishimizni ta'minlaydi. Sezgi va idrok reflektor jarayondir. Sezgi va idrok birlamchi va ikkilamchi signal sistemalari ishtirokida amalga oshiriladi. Bog'cha yoshidagi bolalarda sezgi, idrok rivojlanishi jadal kichadi. Ular r turli narsalarni idrok qilishda ularning ko'zga yaqqol tashlanib turuvchi belgilariga (rangi va shakliga) asoslansalar ham, lekin chuqur tahlil qila olmaydilar. Bog'cha yoshidagi bolalar kattalarning yordami bilan suratlarni analitik ravishda idrok qilish qobiliyatiga ega bo'ladilar. Bolalar suratlarni idrok qilayotganlarida kattalar turli xil savollar bilan ularni tahlil qilishga o'rgatishlari lozim. Bunda, asosan, bolalar diqqatini:

- 1) suratning mazmunini (sujetini) to'g'ri idrok qilishga;
- 2) suratning umumiy ko'rinishida har bir tasvirlangan narsalarning o'rnini to'g'ri idrok qilishga;
- 3) tasvirlangan narsalar o'rtasidagi munosabatlarni to'g'ri idrok qilishga qaratish kerak.

Demak bolalarni yoshligidan to'g'ri idrok qilishga o'rgatish lozim. Idrok qilish ehtiyoji, mayil va istaklarga ham uzviy bog'liq bo'ladi. Har qanday idrok saralash bosqichini o'taydi. Masalan, biz o'zimiz uchun ahamyatsiz bo'lgan narsani idrok qilmaymiz. Bu yerda idrokning individualligini ham alohida takidlab o'tish joizdir. Sezgi va idrokning buzilishlari xilma – xil bo'ladi. Sezgi analizatorlarining pereferik qismidan tortib, to po'stloqdagi markaziy qismigacha bo'lgan har qanday sohaning zararlanishi sezgi buzilishi bilan kechadi. Tananing yarimida sezgining yo'qolishga gimianesteziya, bitta oyoq yoki qo'lda yo'qolsa, monoanesteziya, og'riq sezgisining yo'qolishi analgeziya

va harorat sezgisining yo'qolishiga termoanesteziya deb ataladi. Idrok buzilishi esa ayrim asab va ruhiy kasaliklarda kuzatiladi. Bularga gallyutsinatsiyalar, illyuziyalar va psixosensor buzilishlar kiradi.

Gallyutsinatsiyalar deb, aslida bemor oldida mavjud bo'lmagan obyekt va hodisalarni idrok qilishga aytiladi. Gallyutsinatsiya soxta tasavvur hisoblanadi., chunki ular atrof – muhitda mavjud bo'lmasa ham bemor fikrida paydo bo'laveradi.

Ilyuziyalar deb, atrof – muhitda aslida mavjud bo'lgan narsa va hodisalarni yanglish idrok qilinishiga aytiladi. Demak gallyutsinatsiyalardan farqli o'laroq, illyuziyalarda idrok etilayotgan narsalar mavjuddir, lekin ular noto'g'ri qabul qilinadi. Xulosa qilib aytish keraki sezgi va idrok bilish jarayonlari ichida eng ahamyatlisi hisoblanadi va ular bir – biri bilan bog'liq. Sezgi negizida idrok shakillanadi. Sezgi bizni o'rab turgan muhitdagi narsa va hodisalarning ayrim xususiyatlarini aks ettirsa, idrok esa xilma – xil xossalarni tartibga solib, birlashtirib ongimizda aks ettiradi, narsa va hodisalarning yaxlit obrazini yaratadi. Idrok sezgiga qaraganda murakkab jarayondir. Idrok qilish odamning kasbi, hayot tajribasi, bilimi va ehtiyojiga bog'liqdir. Bu ikkala bilish jarayoni inson hayotida juda katta ahamyatga ega hisoblanadi.

Foydalangan adabiyotlar:

2.Z.T.Nishonova, N.G'.Kamilova, D.U.Abdullayeva, M.X.Xolnazarova
“Rivojlanish psixologiyasi pedagogik psixologiya” Toshkent-2019

2.F.I.Xaydarov, N.I.Xalilova “ Umumiy psixologiya” Toshkent – 2010.

3.Zarifboy Ibodullayev “ Tibbiyot psixologiyasi “ Toshkent – 2009.

**SHARQ ALLOMALARI ASARLARIDA YOSH DAVRLARI, TA'LIM-
TARBIYA JARAYONI HAMDA BILISHGA QIZIQISH
MASALALARINING YORITILISHI**

Nukus Davlat pedagogika Instituti

Pedagogika va psixologiya ta'lim yo'nalishi

*2 – kurs talabasi **Baxtiyorova Munisa Mansur qizi***

Annatsiya: ushbu tezisdagi sharq allomalarining ta'lim – tarbiya to'g'risidagi fikrlari yosh davrlari va o'qituvchi qanday bo'lishi kerakligi haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Abu Rayhon Beruniy, Imom al-Buxoriy, . Yusuf Xos Xojib, Alisher Navoiy, Abu Nasr Forobiyning fikrlari.

Yuksak tafakkur namoyondalarining asarlarida bilim olishga keng o'rin berilgan bo'lib, o'tmishda ham, hozirda ham, qaerda ta'lim sohasiga e'tibor yuqori bo'lsa, o'sha yerda taraqqiyot doimo ilgarilab borganligi yaqqol ko'rinadi. Sharqning qomusiy olimlari asarlarida ta'lim-tarbiya, shaxs kamoloti borasidagi fikrlari bilan birga bilim egallash, ilm olish yo'llari xususida qator ilmiy ma'lumotlar keltiriladi. Jumladan, Imom al-Buxoriy, Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Mahmud Koshg'ariy, Yusuf Xos Hojib, Umar Xayyom, Abu Hamid Fazzoliy, Alisher Navoiy, Muhammad Rizo Ogahiy, Abdulla Avloniy kabi olim va mutafakkirlarning asarlarida yuqoridagi muammolar yuzasidan atroflicha ma'lumotlar keltiriladi. Abu Rayhon Beruniy ta'lim va tarbiyaning maqsadi, vazifalari va mavqeyi, inson, yosh avlodning rivojlanishi haqidagi fikrlari chin ma'noda insonparvarlik va insonshunoslik zamirida yaratilgan. Bilim va tarbiyaning tabiatga uyg'unlik tamoyillarini mutafakkirning barcha asarlarida kuzatish mumkin. U insonni tabiatning bir

qismi deb ta'kidlaydi. Beruniy ta'lim jarayonining mohiyatiga chuqur kirib borib, bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olish asosida qurilgan o'qitish samarali bolishini uqtiradi. Beruniy pedagogik ijodida inson va uning baxt-saodati, ta'lim-tarbiyasi, kamoloti bosh masala bo'lgan. Qomusiy olim Imom al-Buxoriy ham ilm o'rganishni yuqori darajaga qo'yib, o'z asarlarida quyidagi fikrlarni ilgari suradilar: "Kishi ilm bobida nafaqat o'zidan yuqori yoki tengdoshlaridan, balki o'zidan past bo'lganlardan hadis olmaguncha, yetuk muhaddis bo'la olmaydi". Imom Buxoriy ushbu fikri bilan o'quv faoliyatining ijobiy motivlari ustoz-muallim tomonidan shakllantirilishiga urg'u beradi. Yusuf Xos Xojibning "Qutadug'i bilig" asaridagi bosh masalalardan biri esa komil insonni tarbiyalashdir. Adib o'z asarida eng komil, jamiyatning o'sha davridagi talablariga javob bera oladigan insonni qanday tasavvur qilgan bo'lsa, shu asosda o'z prinsiplarini bayon etadi. Alisher Navoiy esa "Mahbub ul qulib" va boshqa asarlarida yetuk, barkamol insonning axloqi, ma'naviyati, odamlarga munosabati istedodi to'g'risida qimmatli ma'lumotlar yurutgan. Abu Ali ibn Sino bolalarning o'qish, ta'lim olishlariga mas'uliyat bilan qarash tarafdorlaridan bo'lgan. U bola 6 yoshga yetgach muallimga bilim olish uchun topshirilishini aytib o'tadi. Hozirda ham bolalarning 6, 7 yoshdan boshlang'ich sinflarga qabul qilinishi Ibn Sinoning o'sha davrdagi g'oyalarining naqadar ahamiyatli ekanligidan dalolat beradi, zotan ushbu hol bolaning o'qishga bo'lgan muhabbatini kuchaytirishi mumkin. Uning fikricha, bolaga ta'lim asta-sekinlik bilan berilishi joiz. Uni birdaniga kitobga bog'lab qo'yimaslik lozim, deydi alloma. O'qituvchi shaxsining psixologik xususiyatlari masalasida Abu Nasr Forobiy: «O'qituvchi aql-farosatga, chiroyli nutqqa ega bo'lishi va o'quvchilarga aytmoqchi bo'lgan fikrlarini to'la va aniq ifodalay olishni bilmog'i zarur», «O'qituvchi va rahbarning vazifasi dono davlat rahbari vazifasiga o'xshaydi, shu sababli o'qituvchi eshitgan va ko'rganlarining barchasini eslab qolishi, aql-farosatga, chiroyli nutqqa ega bolishi, o'quvchilarga aytmoqchi bo'lgan fikrlarini to'la va aniq ifodalab berishni bilmog'i lozim. Shu bilan birga o'z or-nomusini qadrlashi, adolatli bo'lishi lozim. Ana shundagina u

insoniylikning yuksak darajasiga ega bo‘ladi va baxt cho‘qqisiga erishadi», — deb ta’kidlaydi. Xulosa qilib aytish keraki bunday buyuk allomalarimiz qoldirgan durdona asarlar, farzandlarimiz ta’lim - tarbiyasi, ularning komil inson bo‘lib yetishishi uchun asos desak bo‘ladi. Sharq mutafakkirlari o‘quv motivlarini ehtiyojlar nuqtai- nazaridan tahlil qilishga harakat qilganlar. Mazkur ehtiyojlarni hosil qilishga, oshirishga, asosan o‘qituvchilar tomonidan ta’lim jarayonining psixologik xususiyatlarini e’tiborga olish, ya’ni o‘qish jarayonida bolalarning fiziologik va psixologik xususiyatlarini inobatga olish, ularga imkon qadar individual yondashish orqali erishish mumkinligini e’tirof etishgan. Shu bilan birga, Sharq mutafakkirlarining buyuk xazinasi, bolalarga ta’lim, tarbiya berishdagi ilg‘or fikrlari hozirgi kungacha o‘z ahamiyatini yo‘qotgani yo‘q.

Foydalangan adabiyotlar:

- 1.Sh.A.Do‘stmammedova, X.A.Tillashayxova, G.Baykunosova, G.Ziyavitdinova “ Umumiy psixologiya “ 2 – kitob (Yosh davrlar va pedagogik psixologiya) Toshkent – 2020
- 2.Z.T.Nishonova, N.G’.Kamilova, D.U.Abdullayeva, M.X.Xolnazarova “Rivojlanish psixologiyasi pedagogik psixologiya” Toshkent-2019
3. Ergash G’oziev “ Ontogenez psixologiyasi “ Toshkent – 2010.

**PRENATAL VA CHAQALOQLIK DAVRIDAGI PSIXOFIZIOLOGIK
XUSUSIYATLAR**

Nukus Davlat pedagogika Instituti

Pedagogika va psixologiya ta'lim yo'nalishi

*2– kurs talabasi **Baxtiyorova Munisa Mansur qizi***

Annatatsiya: Ushbu tezisdagi prenatal va chaqaloqlik davridagi o'zgarishlar va homilador ayollarga beriladigan maslahat haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: zigota, embrion, homila, chaqaloqlik, prenatal davr.

Bolaning ona qornida paydo bo'lgandan tug'ilgunga qadar bo'ladigan o'zgarishlar homilaning prenatal ichki rivojlanishini tashkil etadi. Har bir davr ona qornida bo'lajak farzandning rivojlanish bosqichiga tegishli atama bilan nomlanadi. Ona qornida rivojlanish o'rtacha 38 hafta davom etadi va 3 bosqichga, ya'ni zigota bosqichi, embrion bosqichi va homila bosqichiga bo'linadi. Zigota bosqichi (1—2 haftalik) Birinchi haftaning oxiriga kelib, zigota onaning qon tomirlari bilan birlashadi, bu hodisa implantatsiya deb ataladi. Implantatsiya jarayonining tugallanishi uchun ikki hafta kerak bo'ladi, shundan so'ng garmonal o'zgarishlar boshlanadi. Zigota 36 hafta davomida murtakdan bola tugllishigacha bo'lgan yo'lni bosib o'tishga tayyor holga keladi. Embrion bosqichi (3-8 hafta) Bu ona qornida rivojlanishning yangi embrional davri odatda murtak hosil bo'lgandan keyin uchinchi haftadan boshlanib, sakkizinchi haftaning oxirigacha davom etadi. Bu vaqt davomida tana tuzilishi va ichki organlar rivojlanadi. Davr boshida embrionda uch qavat hujayralar tiklanadi. Tashqi qavatda - ektodermadon sochlar, terining tashqi qavati va nerv tizimi rivojlanadi. O'rta qavatda - mezodermadon, muskullar, suyaklar va qon

tomirlari tizimi hosil bo‘ladi. Ichki qavatda yoki endodermadon ovqat hazm qilish tizimi va o‘pkalar rivojlanadi. Homila bosqichi oxirgi va eng uzoq davom etadigan bosqich bo‘lib, to‘qqizinchi haftasidan boshlab, tug‘ruq bilan tugallanadi. Bolaning ona qornidaligidagi o‘shish davri onaning organizimiga uzviy bog‘liq holda kechadi. Chaqaloqning barcha hayotiy funksiyalari – ovqatlanish, nafas olish, nafas chiqarish, havo haroratining o‘zgarishiga va atmosferadagi moddalar almashinuvi onaning organizimi orqali amalga oshiriladi. Chaqaloqda ona organizimi bilan anatomik, morfologik va konstitutsion davri tugagan bo‘lsa - da biroq u dastlabki daqiqalardan boshlaboq mustaqil yashay olmaydi, onaga fiziologik jihatdan bog‘liqligicha qolaveradi. Chaqaloq yashashi uchun organizimi talab qiladigan ovqat, oqsillar mazkur o‘shish pallasida ona suti orqali borib turadi. Sog‘lom bola tug‘ilishi uchun bo‘lajak onalarga vrachlar asosiy 5ta tavsiyani ta’kidlab o‘tadilar: 1. Homilador ayol davolovchi vrach ko‘rigidan muntazam o‘tib turishi, har oyda, homiladorlikning oxirida har haftada vrach qabuliga borib turishi shart. 2. Homilador ayol to‘g‘ri ovqatlanish tartibiga rioya qilishi shart. Asosiy ozuqa 5ta asosiy mahsulotlar guruhidan: yormalar, meva va sabzavotlar, sut mahsulotlari, go‘sht yoki dukkakli o‘simliklardan tayyorlangan ozuqalar bo‘lishi kerak. Barcha vitaminlar, minerallar va termir moddalardan iborat taomlarni tanovul qilishlari kerak. 3. Alkogol va kofein tutuvchi ichimliklarni iste‘mol qilish, chekish tavsiya etilmaydi. Biror-bir dori-darmon yoki tibbiy muolajani qabul qilishda avval vrach bilan maslahatlashishlari kerak. 4. Homiladorlik davrida badan tarbiya bilan shug‘ullanish zarur. Agar homilador ayol yaxshi jismoniy holatda bo‘lsa, tana qo‘shimcha og‘irlikni ko‘tarishda qiyinchilikka uchramaydi. 5. Homilador ayol o‘zining toliqib qolishiga yo‘l qo‘ymasligi, ayniqsa, homiladorlikning oxirgi haftalarida, maxsus mashg‘ulotlarga qatnashishi zarur. U yerda ayollarni tug‘ruqqa va yangi tug‘ilgan chaqaloqlarni parvarish qilishni o‘rgatadilar. Xulosa qilib aytish kerakki bolalik davridagi har qanday kasallik asab faolyatining qo‘zg‘alish va tormizlanish jarayonlarini o‘zgartirib yuboradi. Shuning uchun onaning homladorlik davridan boshlab bolaning ruhiy

salomatligini saqlash choralari ko'rilishi kerak. Homilador ayol asab tizimiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi omillardan o'zini saqlay olsa, ruhan tetik bola tug'adi. Shuning uchun unga ruhiy sog'lom muhit yaratib berish lozim. Shu masalaga oid bir misol keltiramiz. Uyda yolg'iz qolgan homilador ayol zerikkanidan faqat pioninada o'ziga yoqqan bitta kuyni chalar ekan. Bola tug'ilgandan so'ng xuddi shu kuy chalinsagina tinch uxlar ekan. Bundan ko'rinib turibdiki onadagi qiziqish va xavotirlanishlar u homiladorlik paytida bolaga o'tadi.

Foydalangan adabiyotlar:

- 1.Sh.A.Do'stmuhammedova, X.A.Tillashayxova, G.Baykunosova, G.Ziyavitdinova " Umumiy psixologiya " 2 – kitob (Yosh davrlar va pedagogik psixologiya) Toshkent – 2020
- 2.Z.T.Nishonova, N.G'.Kamilova, D.U.Abdullayeva, M.X.Xolnazarova "Rivojlanish psixologiyasi pedagogik psixologiya" Toshkent-2019
3. Ergash G'oziev " Ontogenez psixologiyasi " Toshkent – 2010.
- 4.Zarifboy Ibodullayev " Tibbiyot psixologiyasi " Toshkent – 2009.

**YOSHLARGA TA`LIM TARBIYA BERISH ORQALI
TADBIRKORLIK FAOLIYATIGA YO`NALTIRISH**

G'ofurova Madina Jumanazarovna –

Beshariq tumani 40-umumiy o`rta ta'lim maktabi o`qituvchisi

Annotasiya. Ushbu maqolada umumiy o`rta ta'lim maktablari texnologiya fani oldidagi dolzarb vazifalar va yosh avlodni o`zini o`rab turgan atrof-muhitga, tabiatga nisbatan to`g`ri munosabatda bo`lishni tarbiyalab borish, ongiga singdirish jarayonida, mehnatga, kasb-hunarga tayyorlash biz pedagoglarning oldida turgan muhim va dolzarb vazifalar haqida fikrlar yuritilgan.

Kalit so`zlar. shaxs, ma`naviyat, dunyoqarash, mehnat tarbiyasi, ijtimoiy vaziyat, tadbirkorlik, texnika havfsizligi, mehnatni muhofaza qilish.

Ma'lumki, har qanday jamiyatning kelajagi yosh avlodning qanday ta'lim olishiga va qay tarzda tarbiyalanishiga bog`liq. Ana shunday avlodgina mamlakat oldida turgan umumdavlat ahamiyatiga molik vazifalarni bajarishga qodir bo`lib, o`z xalqining tarixiy taqdirini belgilab bera oladi.

Maktab o`quvchilar shaxsni, ma`naviyatini, dunyoqarashini davr talabi darajasida tarbiyalash va rivojlantirish, eng avvalo, oiladan boshlanadi, maktabda esa da`vom ettiriladi. Shunga ko`ra yosh avlodni o`zini o`rab turgan atrof-muhitga, tabiatga nisbatan to`g`ri munosabatda bo`lishni tarbiyalab borish, ongiga singdirish jarayonida, mehnatga, kasb-hunarga tayyorlash biz pedagoglarning oldida turgan muhim va dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Qadim-qadimdan, sharq mutafakkirlari o`z zamonasidayoq bolani tarbiyalashda mehnat tarbiyasi ijtimoiy vaziyat bilan bog`liq ekanligini, bu

vaziyatning o'zgarishi uning tarbiyasiga ta'sir qilishi tabiiydir degan xulosaga kelishgan.

Umuman bolani tarbiyalashda mehnat tarbiyasi masalasi juda qadimdan mutafakkirlarni qiziqtirib kelgan, ular bu masalaga hayotiy faoliyatning muhim bir tomoni sifatida qaraganlar va uni hal etishni o'zlarining vazifalari deb hisoblaganlar.

Inson faqat mehnati tufayli o'zini, oilasini boqadi, balki unda yerga va yurtiga bo'lgan muhabbat ham paydo bo'ladi. Zotan, "har bir inson o'zi o'sib-ulg'aygan yerini (zaminini), mamlakatining eng yaxshi va go'zal mamlakat deb tushunmog'i kerak". Bundan ko'rinadiki, har bir inson faqat o'zinigina emas, balki farzandlarini ham mehnatsevar qilib tarbiyalashi lozim. Chunki mehnatsevar bo'lmasdan turib, o'z yerini, o'z Vatanini seva olmasligi tabiiydir.

O'zbekiston Respublikasida iqtisodiy islohotlar va bozor munosabatlarning shakllanishi sharoitida, aholining iqtisodiy savodxonligi jamiyat taraqqiyotining muhim shartidir. Islohotlarning muvaffaqiyati pirovard natijada nafaqat hukumatning sai-harakatiga, balki aholi tomonidan ongli ravishda qabul qilinishiga bog'liq bo'ladiki, bunda ta'lim tizimi vositachi sifatida hizmat qilishi mumkin.

Bizning Respublikasmizda tadbirkorlik faoliyatiga katta e'tibor qaratilmoqda. Tadbirkorlik faoliyatini shakllantirish, bozor iqtisodiyoti munosabatlari shakllantirish o'z navbatida munosib kadrlar va mutaxassislarni malakali qilib tayyorlashni taqozo etadi.

Shu munosabat bilan oliy o'quv yurtlari doirasida bo'lg'usi o'qituvchilarga tadbirkorlik faoliyatini shakllantirish va ularga bozor iqtisodiyoti qonunlari va mehanizmlaridan saboq berish orqali xalq xo'jaligini munosib kadrlar bilan ta'minlash mumkin. Bo'lg'usi o'qituvchilarning iqtisodiy-tarbiyasi quyidagi vazifalarni amalga oshirishni taqozo etadi: o'rta maktab o'qituvchisi o'quvchilarga nafaqat o'z fanidan saboq berishi, balki

ularni maktab yoshidayoq boshlang'ich iqtisodiy bilimlar bilan ham ta'min etishi lozim.

Hozirgi zamon bozor iqtisodiyoti munosobatlari sharoitida tadbirkorlik deganda fuqarolarning yoki uyushmalarining tashabbuskorlik bilan, o'z nomlaridan olib boradigan, o'z hayoti va shaxsiy mulkini garovga qo'ygan holda, shaxsiy daromad olishga qaratilgan faoliyatlari tushuniladi. Tadbirkorlar xo'jalik faoliyatining hohlagan sohasida ish yuritishi mumkin - (agar ular O'zbekiston Respo'blikasining konunchiligiga zid bo'lmasa). Ularga misol tariqasida oldi-berdi, kommersiya, innovatsion, konsultatsiyaviy, shuningdek, qimmatli qog'ozlar bilan ishlash faoliyatlarini olish mumkin.

Tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirish yoki uni nazorat qilishga bog'lik ishlar bilan shug'ullanuvchi rahbar xodimlar va davlat organlari xodim va mutaxassislari tadbirkorlik faoliyati bilan bevosita shug'ullanishlariga yo'l qo'yilmaydi. Tadbirkorlik quyidagi xuquqlarga ega: O'zbekiston qonunchiligiga zid bo'lmagan turli xildagi korxonalarni tashkil qilishi; boshqa, mulk formalariga asoslangan davlat korxonalarini butunlay yoki qisman sotib olishi; o'zining mulki yoki qonuniy yo'l bilan qo'lga kiritilgan mulki bilan boshqa xo'jalik sub'ektlari faoliyatida ishtirok etishi; tomonlarning kelishuviga muvofiq fuqarolarning va yuridik shaxslarning mulkidan foydalanishi; qonunchilikda ko'rsatilgan shartlarga muvofiq xodimlarni ishga olish va ishdan ozod qilishi; qonunchilikda ko'rsatilgan tartib asosida tashqi iqtisodiy munosabatlar ishtirokchisi bo'lishi; O'zbekiston Respublikasining «Valyuta nazorati» haqidagi qonuniga muvofik valyuta operatsiyalarini amalga oshirishi va hokazo.

Tadbirkor quyidagilarga amal qilishi kerak: ishga qabul qilinayotgan xodimlar bilan kontrakt tuzish; ishchilarning oylik maoshini respublika qonunchiligida ko'rsatilgan eng kam oylik maoshdan past bo'lmagan miqdorda belgilash; xo'jalik faoliyatining dasturini mustaqil shakllantirish; yetishtirilgan maxsulotni xarid qiluvchi va etkazib beruvchilarni tanlash;

davlat ehtiyojlari uchun zarur bo'lgan mahsulotlarni kelishilgan asoslarda ishlab chiqarish; narx va tariflarni O'zbekiston Respublikasi qonunchiligi aktlariga asoslangan holda belgilash; pul mablag'larini saqlash uchun banklarda hisob varaqasini ochish: soliqlar va boshqa turdagi majburiy to'lovlarni to'lashdan ortgan daromadga mustaqil egalik qilishi; qonunchilikka muvofiq ijtimoiy ximoyalash sistemasidan foydalanish; egalik muhofazani amalga oshirish, texnika havfsizligi, mehnatni muhofaza qilish; ishlab chiqarish gigienasi va sanitariya normalarga rioya qilish; xaridorlarning huquq va manfaatlarini himoya qilish; litsenziya jalb qilinadigan faoliyatlarga maxsus litsenziya olish.

Xalqaro amaliyotda tadbirkorlik faoliyatining uch xil asosiy tashkiliy shakllari ma'lum: alohida egalik qilish; sherikchilik va korporatsiya. Bulardan tashqari yana ko'p turlari ham mavjudki, ularning umumlashmasi sifatida «firma» tushunchasini keltirish mumkin. Bunga quyidagilarni kiritish mumkin: aksionerlik jamiyatlari, kollektiv egalik qilish korporatsiyalari, konsernlar, konsorsiumlar, kartellar, sindikatlar, trestlar, xoldinglar, qo'shma korxonalar, tadbirkorlik assotsiatsiyalari, kooperativlar, banklar va boshqalar.

Dars jarayonida iqtisodiy bilimlarni shakllanishida har bir mashg'ulot quyidagilarga amal qilmog'i kerak: maktabning ta'limiy-tarbiyaviy ishlarida o'quvchilar bozor iqtisodiyoti haqida bilim va tushuncha olishlari lozim; o'quvchilarda bozor iqtisodiyoti bilimini mustahkamlashda ularni amaliy mashg'ulotlarga jalb qilish joiz; o'quvchilarda tejamkorlik, tadbirkorlik, har bir narsani tejab-tergab ishlatish, vaqtdan unumli foydalanish, ortiqcha sarf-harajatga yo'l qo'ymaslik haqida ilk tushuncha berish o'qituvchi yoki ota-onaning vazifasidir; maktabining umumiy mulkini ehtiyot qilish, shaxsiy mulk bilan davlat mulkini asrash insonning zaruriy ehtiyoji ekanligini anglash; o'quv qurollari uchun bozor iqtisodiyotiga o'tishda sarf qilinadigan mablag'ni iloj boricha tejashga o'rgatish.

Dastlabki iqtisodiy tushunchalarni bolalar oilaviy munosabatlarda, ish jarayonlarida, mehnat darslarida, maktab ustaxonalarida, shuningdek, ishlab chiqarish brigadalarida oladilar. Material narxi, sarf-harajatga miqdori, olingan foyda, qo'shimcha qiymat, sof daromat, unumli mehnat vaqti, transport va boshqa xarajatlarni kamaytirish haqidagi sodda iqtisodiy fikrlash o'zaro bozor munosabatlarida paydo bo'ladi.

Bozor iqtisodiyoti oila tarbiyasida keng qo'llanib kelingan milliy qadriyat sifatidagi tajribalariga suyanishni ham taqozo etadi. Masalan, o'zbek oilalarida bolalarni tejamkorlik ruhida tarbiyalab kelganlar, isrofgarchilikka yo'l qo'ymaganlar.

Ma'lumki, «iqtisod» so'zining ma'nosi keng bo'lib, u chuqur mazmunga ega. Ko'p o'rindi bu so'z xalq ichida «tejamkorlik» so'zining sinonimi sifatida qo'llaniladi. Tejamkorlik haqida so'z ketganda isrofgarchilikka yo'l qo'ymaslikki tushunamiz.

«Iqtisod» tushunchasiga, mashhur o'zbek milliy ma'rifatpar varligi yo'nalishining atoqli namoyandasi Abdulla Avloniy quy idagicha ta'rif beradi: «Iqtisod deb pul va mol kabi na'matlar ning qadrini bilmakka aytilur.

Mol qadrini biluvchi kishilar o'rinsiz erga bir tiyin sarf qilmas, o'rni kelganda, so'mni ayamas. Sahovatning ziddi bahillik o'ldig'i kabi iqtisodning ziddi isrovdur. Alloh. Taolo isrof qiluvchilarni suymas».

Otabobolarimizning o'z farzandlarini tejamkor bo'lishga un daganlarini xalq og'zaki ijodi misolida ham ko'rishimiz mumkin. Masalan, tejamkorlik mavzui xalq maqollarida ham o'z aksini toptan. Zero, bu maqollar yuz yillar davomida avloddanavlodga o'tib, xalqning dilida saqlanib kelgan.

Har bir ota-ona o'z farzandlariga bozor iqtisodiyotini biladigan mehantsevar va tejamkor qilib voyaga yetkazish uchun quyidagilarga amal qilishi lozim: bola ota-onasining qayerda, kim bo'lib ishlashi va nima ish qilishini, jamiyat uchun qanday ahamiyatga ega ekanligini bilish; bola ota-ona

ishlab topgan daromadining katta va foydali mehnat evaziga olingan ish haqi ekanligini his qilishi; oila daromadi nima ekanligi bilan bola iloji boricha ertaroq tanishgani maqsadga muvofiqdir. Bolaga oilaning boyligini o'zgaralar oldida gerdayishga asos emasligini tushuntirish; oilada tejamkorlik va ehtiyotlik hislarini bolada shakllantirish; bola nafaqat o'z buyumlarini, balki boshqalar buyumlarini ham ehtiyot qilishga o'rgatish; bozor sharoitiga o'tishda iqtisodiy tushunchalarni shakllantirishda axborot texnologiyasidan foydalanish.

Hunarmandlik, tadbirkorlik, kasbga mehr farovonlikning bosh omilidir. Shuning uchun ham donishmandlarimiz: “Ey farzand, agar oqil va dono bo'lay desan, hunar o'rgan. Aqlli, farosatli, ilmu-hunarli kishilar bilan do'st bo'l. Hunarsiz kishida hosiyat bo'lmaydi” deb aytganlar.

Hulosa o`rnida shuni aytish mumkunki, mustaqillik sharofati bilan yoshlarimiz oldida juda keng imkoniyatlar ochildi va shu bilan birgalikda, hunar o`rganib,ilm-odob egasi bo`lib elda o`z o`rnini albatta topadi hamda elning hurmatiga sazovor bo`ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.N.A.Muslimov, Sh.S.Sharipov,O.A.Qo`ysinov.-T.:2014

Mehnat ta`limi o`qitish metodikasi,Kasb tanlashga yo`llash.

2.D.Ro`ziyeva, M.Usmonboyeva, Z.Holiqova.-T.:2013

Interfaol metodlar: mohiyati va qo`llanilishi(metodik qo`llanma)

3.Xalq ta`limi(ilmiy metodik jurnal)-T.:2014/3

**МАКТАБГАЧА ТА'ЛИМ TASHKILOTIDA TA'LIM JARAYONINI
ТАКОМИЛЛАСHTIRISHNING PEDAGOGIK АНАМИЯТИ**

Surxondaryo viloyati Termiz tumani

1-Davlat maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachisi

Mardayeva Sharofat Usmonovna

Аннотация: Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonini tashkil etishga oid ilmiy tadqiqotlar tahlil qilinib, mazkur jarayonni yanada takomillashtirish maqsadida uni bolalarning individualligiga yo'naltirish masalalari yoritilgan.

Калит so'zlar: maktabgacha ta'lim, innovatsion metod, innovatsion texnologiya, ta'limni individuallashtirish, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, tafakkur, ta'lim traektoriyasi.

Аннотация: В статье анализируются исследования по организации воспитательного процесса в дошкольном образовании и затрагиваются вопросы его ориентации на индивидуальность детей с целью дальнейшего совершенствования этого процесса.

Ключевые слова: дошкольное образование, инновационный метод, инновационная технология, индивидуализация обучения, личностно-ориентированное образование, мышление, образовательная траектория.

Annotation: The article analyzes the research on the organization of the educational process in preschool education and addresses the issues of its individualization in order to further improve this process.

Keywords: preschool education, innovative method, innovative technology, individualization of education, person-centered education, thinking, educational trajectory.

O'tgan davr mobaynida mamlakatimizda o'sib kelayotgan yosh avlodni sog'lom va har tomonlama yetuk qilib voyaga yetkazish, ta'lim-tarbiya jarayoniga samarali shakl va usullarni joriy etish hamda innovatsion g'oyalarni targ'ib etishga qaratilgan maktabgacha ta'limning samarali tizimini tashkil etish muhim vazifalarimizdan biridir. Shu bilan birga, olib borilgan tahlil, bolalarning maktabgacha ta'lim bilan qamrovini ta'minlash, tashkilotlarni o'quv-metodik materiallar va badiiy adabiyotlar bilan to'ldirish, sohaga malakali pedagog va boshqaruv kadrlarni jalb qilish, ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalarni joriy etish masalalarini hal etish zarurligini ko'rsatmoqda. 1 Bu vazifalarni samarali amalga oshirilishi maktabgacha ta'lim tashkilotlarida faoliyat yuritayotgan tarbiyachi, uslubchi va psixologlari zimmasiga ulkan mas'uliyat yuklaydi. Bolalarga maktabgacha yoshidan boshlab zamonaviy ta'lim berish, ularni psixik, aqliy va ijtimoiy jihatdan faol rivojlantirish - hozirgi kunda maktabgacha ta'lim tashkilotlarida hal qilinishi kerak bo'lgan dolzarb masalalardan hisoblanadi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarga ta'lim-tarbiya berish muammosiga bir qator olimlarning (F.R. Qodirova, L.R. Mo'minova, G.E. Djanpeisova, Sh.A. Sodiqova, G.A. Mardonova, G. Nazirova, N.Sh. Abdullayeva, D.A. Abduraximova, M. Abdullayeva, Z.A. Botirova, A.E. Rustamova va boshq.) ilmiy tadqiqot ishlari bag'ishlangan. F.R. Qodirova, Sh.Q. Toshpo'latova, N.M. Qayumova, M.N. A'zamova 10 va Sh.A. Sodiqova 18 o'z ilmiy izlanishlarida maktabgacha ta'lim nazariyasi va metodikasining ilmiy-nazariy asoslari o'rganilgan bo'lib, maktabgacha pedagogikaning ilmiy tadqiqot metodlari, bosqichlari, bolalar rivojlanishiga ta'sir etuvchi biologik va ijtimoiy omillar, maktabgacha yoshdagi bola psixik taraqqiyotining asosiy bosqichlari, ta'limning didaktik tamoyillari, bolalarga pedagogik ta'sir ko'rsatish,

maktabgacha ta'limni tashkil etish shakl va metodlari hamda maktabgacha ta'lim va tarbiyada pedagogik texnologiyalarni qo'llashning nazariy asoslari yoritilgan. L.R. Muminovanning ilmiy tadqiqotlari maktab yoshidagi bolalarning til rivojlanishidagi nuqsonlarni bataraf etishda pedagogik-korreksion faoliyatning nazariy asoslarini tadqiq etishga bag'ishlangan. Bundan tashqari, L.R. Muminova tomonidan maktabgacha umumiy va maxsus ta'lim muassasalarining katta va tayyorlov guruh bolalari hamda boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqini xalq o'yinlari asosida rivojlantirish muammosi o'rganilgan. Bu maqsadda qadimiy va boy folklor merosimizdan bolalar o'yinlarining qo'shiq hamkorligida ijro etiladigan namunalari tanlab olinib, o'yinlarning tasnifi, ta'lim tarbiyadagi o'rni, shuningdek logopedik-korreksion ishda qo'llanish xususiyatlari va metodikasi taklif qilingan. Bunday o'yinlar bolalarning nutqiy, jismoniy, psixologik, ma'naviy rivojlanishida muhim o'rin tutishi tajriba-sinov ishlari yordamida aniqlangan.

G.E.Djanpeisova maktabgacha ta'lim muassasalari tarbiyalanuvchilarida matematik tafakkurni shakllantirish va rivojlantirish muammolarini tadqiq etgan.⁸ Muallif o'z tadqiqotlarida maktabgacha yoshdagi bolalarda arifmetika va geometriyaga oid ilk bilimlarni shakllantirish yo'llari, vositalari hamda pedagogik shart-sharoitlarini tadqiq etgan. Bolalarda matematik bilimlarni shakllantirish va rivojlantirish ularning aqliy rivojlanishi, o'zini anglashi, ijtimoiylashuvda muhim omillardan bo'lishini aniqlagan. Bolalarga interaktiv mantiqiy-matematik ta'limni tashkil etishda kompyuterli muhitning ahamiyatini alohida e'tirof etgan. Bolaning vositachi-personajlar orqali kompyuter bilan virtual tashkillashtiriladigan dialogi kompyuterni "jonlantirib", bolaning harakatlarini faol va ongli bo'lishini ta'minlaydi. ⁷

G.A.Mardonovanning ilmiy tadqiqot ishi oilada bolalarni alla vositasida ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning pedagogik imkoniyatlarini aniqlash muammosini o'rganishga bag'ishlangan. Tadqiqotchi allaning ijtimoiy-g'oyaviy mazmuni, tarbiyaviy ta'siri hamda "alla" so'zining etimologik ma'nosi va tarixiy

shakllanishini pedagogik nuqtai nazardan talqin etgan. Bolalarni alla vositasida ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning falsafiy, pedagogik va psixologik holatini tahlil etib bolalarning yoshi, psixologik-ma'naviy rivojlanishi bo'yicha ma'naviy-axloqiy tarbiyalashga yo'naltirilgan alla turlarini didaktik mazmuniga ko'ra tasniflagan. Bundan tashqari, "oila - mahalla - maktabgacha ta'lim muassasasi" o'rtasidagi hamkorlik faoliyati asosida bolalarni alla vositasida ma'naviy-axloqiy tarbiyalash samaradorligini oshirishning ijtimoiy-pedagogik mexanizmi takomillashtirilgan bo'lib, bolalarni alla vositasida ma'naviy-axloqiy tarbiyalash metodining samaradorligini oshirishga qaratilgan ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonlarni takomillashtirish muammosini G.M.Nazirova tadqiq etgan. Tadqiqotchi maktabgacha ta'lim tashkilotlarida pedagogik jarayonlarni takomillashtirishda tizimli yondashuvning o'ziga xos xususiyatlari va pedagogik-psixologik imkoniyatlarini tavsiflab, ushbu jarayonlarni tizimli yondashuvga tayangan holda takomillashtirish modelini nazariy- empirik jihatdan asoslagan. Pedagogik jarayonni takomillashtirish modeli ta'limiy-tarbiyaviy faoliyat komponentlarining rivojlanish sohalari bilan o'zaro integratsiyalash, refleksiv uzviylikni ta'minlash hamda mustaqil faoliyatni rivojlantirishning tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlari bolalarda rivojlanish sohalari bo'yicha tayanch kompetensiyalarni shakllantirishning integrativ-variativ dasturlariga asoslangan Play guruhlar faoliyatidagi kreativlikka ustuvorlik berish asosida takomillashtirilgan. G.M. Nazirova maktabgacha ta'lim tashkilotlarida rivojlantiruvchi muhitni tashkil etishda bolalarning o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan yoshga doir xususiyatlari va ehtiyojlarini hisobga olish muhim ahamiyatga ega bo'lganligi sababli, bu yoshdagi bolalarning yetakchi faoliyati - o'yin. To'g'ri tashkil etilgan o'yinda esa bolaning jismoniy, aqliy va shaxsiy sifatlarining rivojlanishi, o'quv faoliyatiga tayyorlik shakllanishi va

maktabgacha yoshdagi bolaning ijtimoiy muvaffaqiyatini ta'minlash uchun sharoitlar yaratiladi, - deb hulosa qiladi.

N.Sh. Abdullayevaning maktabgacha ta'limni kreativ yondashuv asosida takomillashtirishga bag'ishlangan dissertatsiyasida maktabgacha ta'lim sifatini oshirish uchun o'quv dasturlarida bolalarning yoshi, psixologik va intellektual jihatlarini inobatga olish, ta'limni individuallashtirish va differensiyalashga asoslangan texnologiyalaridan ta'lim-tarbiya jarayonida yetarli darajada foydalanish, bolalarning ijodiy qobiliyatini rivojlantirish, mustaqil fikrlashni shakllantirishga qaratilgan metodik ta'minotni ishlab chiqish va amalda joriy etish zaruriyatini asoslab berdi. Variativ yondashuvning asoslari sifatida "ta'lim texnologiyalarining variativligi", "ta'lim traektoriyasi" va "ta'limni individuallashtirish" ekanligini alohida ta'kidladi. Tadqiqotchi maktabgacha ta'lim tashkilotlarida faoliyat olib borayotgan rahbar va pedagog kadrlarning variativ yondashuvni amaliyotga joriy etish bo'yicha kompetensiyalarini rivojlantirish, maktabgacha ta'lim muassasalarida variativ yondashuvli ta'lim dasturlarini amaliyotga samarali joriy etish uchun maxsus metodik qo'llanmalar va tavsiyanomalar ishlab chiqish hamda zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalari va multimedia vositalaridan keng foydalanish tavsiya qilingan. Bundan kelib chiqib, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarni o'qitishda bir qator o'ziga xos muhim jihatlarni e'tiborga olish zarur, deb xisoblaymiz.

D.R.Gulyamovning fikriga ko'ra, ta'lim jarayonida bola bosh miyasi tashkil etilishining o'ziga hosliklari nuqtai nazaridan yondashish - individual yo'naltirilgan ta'limni tashkil etish imkonini beradi. Buning uchun tarbiyachilar bola shaxsini har tomonlama va chuqur bilishlari, uning psixofiziologik xususiyatlari bilan bir qatorda neyrologik imkoniyatlari hamda jihatlarini xisobga olishlari kerak bo'ladi. Yuqoridagi ilmiy tadqiqot ishlarining natijalariga asoslanib, quyidagicha xulosa qilish mumkin:

1. Maktabgacha yoshdagi bolalik davrida bolada inson sifatidagi individuallikning asoslari - ijodiy va obrazli tafakkur, boshqalarga (ko'pincha

kattalarga) taqlid, o'z xulq-atvorini boshqarish va "ijtimoiy" hissiyot kabi sifatlar shakllanadi va rivojlanadi.

2. Maktabgacha yoshdagi bolalik davrida bolalar rivojlanishning eng faol nuqtasi 5-6 yoshga to'lguniga qadar bo'lgan davrga to'g'ri keladi. Shuning uchun ta'lim jarayoni ularning idividualligiga yo'naltirilishi hamda idrok mexanizmlarining o'ziga hosliklari hisobga olinishi kerak bo'ladi.

3. Bolalarni o'qitish va tarbiyalash jarayonini texnik nuqtai nazaridan jadallashtirish ularni kattalar qatoriga kirib borish jarayonini tezlashtiradiganday ko'rinsada, normal psixik rivojlanish jarayonini sekinlashtirishi ehtimolini ko'paytiradi.

Shunday qilib, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim jarayonini takomillashtirish muammosining yechim yo'llaridan biri, eng avvalo, o'qitish va tarbiyalashning innovasion metodlarini amaliyotga joriy qilish - ta'lim jarayoniga tarbiyalanuvchi shaxsi va idividualligiga yo'naltirilgan o'qitishning innovasion texnologiyalarini ta'lim-tarbiya jarayonida qo'llanilishidir. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarni interaktiv didaktik o'yinlar va materiallar asosida o'qitish - bola shaxsigacha yo'naltirilgan ta'limni tashkil etish imkonini beradi. Bunday o'quv mashg'ulotlari bolalarda katta qiziqish uyg'otib, o'yin davomida ortiqcha zo'riqishlarsiz mantiqiy hamda ijodiy fikrlash rivojlanadi, ijtimoiy faollik va axloq me'yorlariga rioya qilish ko'nikmalari tarbiyalanadi, tabiiy va ijtimoiy muhit to'g'risidagi tasavvurlari tartibga solinadi va tushunchalarni to'g'ri shakllanishi ta'minlanadi. Buning uchun tarbiyachi maktabgacha yoshdagi bolalarni o'qitishda ularning o'zlari mustaqil ravishda emas, balki kattalar yordamida va rahbarligida nima qila olishlariga e'tibor qaratishi kerak bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 maydagi "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" PQ-4312-son Qarori //
2. Abdullayeva N.Sh. Maktabgacha ta'limni variativ yondashuv asosida takomillashtirish: Avtoref. ... ped. fan..fals dok. (PhD) - T., 2019. - B. 22-23.
3. Abdurahimova D.A. Xalq og'zaki ijodi namunalari vositasida maktabgacha yoshdagi bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash tizimini takomillashtirish: Pedagogika fanlari doktori (DSc) ... avtoreferati. - Toshkent, 2020. - 74 b. (B.31)
4. A'zamova M.N. Maktabga tayyorlov guruhlarida tarbiyalanuvchilarida do'stona munosabatlarga asoslangan hamkorlik ko'nikmalarini shakllantirish tizimini takomillashtirish: Pedagogika falsafa doktori (phd) avtoreferati. -Toshkent, 2020. -45 b. (B.18)
5. Ганжиев Ф.Ф. Мактабгача таълим ташкилоти тарбиячиларида ижтимоий-психологик компетентлик омилларининг намоён этилиши ва ривожланиши: Психол согия ... фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. - Бухоро, 2021. -169 б. (Б. 116-117)

**MATEMATIKA FANINI O'QITISHDA ZAMONAVIY AXBOROT
TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH**

Farg'ona viloyati Bag'dod tumani 17-umumiy o'rta ta'lim maktabi

Matematika fani o'qituvchisi Tursunova Charosxon Ravshanjonovna.

Annotatsiya: Ushbu maqolada matematika fanida axborot texnologiyalarining ahamiyati haqida ilmiy fikrlar bayon etiladi. Ilmiy fikrlar faktlarga asoslanib xulosalanadi.

Kalit so'zlar: matematika, fan, texnik vositalar mantiq, tur, jins, kompyuter, axborot.

**USE OF MODERN INFORMATION TECHNOLOGIES IN TEACHING
MATHEMATICS**

Abstract: This article presents scientific views on the importance of information technology in mathematics. Scientific opinions are concluded based on facts.

Keywords: math, science, technology, logic, type, gender, computer, information.

Matematikaning chegarasiz mamlakat degan iborasini bir necha bor eshitganman. Uning taqiqlanganligiga qaramay, matematikaga oid iboraning juda yaxshi sabablari bor. Inson hayotida matematika alohida o'rin tutadi. Mutaxassislarning ta'kidlashlaricha, matematikani yaxshi o'zlashtirgan o'quvchining tahliliy va mantiqiy fikrlash darajasi yuqori bo'ladi. U nafaqat misol va masalalar yechishda, balki hayotdagi turli vaziyatlarda ham tezkorlik bilan qaror qabul qilish, muhokama va muzokara olib borish, ishlarni bosqichma-bosqich bajarish qobiliyatlarini o'zida shakllantiradi. Shuningdek,

matematiklarga xos fikrlash uni kelajakda amalga oshirmoqchi bo'lgan ishlar, tevarak-atrofdagi sodir bo'layotgan voqea-hodisalar rivojini bashorat qilish darajasiga olib chiqadi. Matematika fani insonning intellektini, diqqatini rivojlantirishda, ko'zlangan maqsadga erishish uchun qat'iyat va irodani tarbiyalashda, algoritmik tarzda tartibintizomlilikni ta'minlashda va tafakkurini kengaytirishda katta o'rin tutadi. Matematika olamni bilishning asosi bo'lib, tevarak-atrofdagi voqea va hodisalarning o'ziga xos qonuniyatlarini ochib berish, ishlab chiqarish, fan-texnika va texnologiyaning rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Shuning uchun matematik madaniyat — umuminsoniy madaniyatning tarkibiy qismi hisoblanadi. Matematika fanini nazariylashtirgan holda o'qitishga yondashishdan voz kechib, o'quvchining kundalik hayotida matematik bilimlarni tatbiq eta olish salohiyatini shakllantirish va rivojlantirishga erishish, o'quvchilarning mustaqil fikrlash ko'nikmalarini namoyon qilish va faollashtirishga e'tiborni kuchaytirish – davr talabi. Matematik ta'limga kompetensiyaviy yondashuv o'quvchilarda kasbiy, shaxsiy va kundalik hayotda uchraydigan holatlarda samarali harakat qilishga imkon beradigan amaliy ko'nikmalarni shakllantirish va rivojlantirishni hamda matematik ta'limning amaliy, tatbiqiy yo'nalishlarini kuchaytirishni nazarda tutadi. Mamlakatimizning dunyo hamjamiyatiga integratsiyalashuvi, fan-texnika va texnologiyalarning rivojlanishi yosh avlodning o'zgaruvchan dunyo mehnat bozorida raqobatbardosh bo'lishi, fanlarni mukammal egallashini taqozo etadi. Bu esa ta'lim tizimiga, jumladan, matematikani o'rgatishga ilg'or milliy va xalqaro tajribalar asosida standartlarni joriy etish orqali ta'minlanadi. Matematikaning hayotimizda tutgan beqiyos o'rni inobatga olingan holda mazkur fan birinchi sinfdanoq maktab darsliklariga kiritilgan bo'lib, yurtimizda barcha aniq fanlar qatori matematika ta'limini zamon talablari asosida takomillashtirib borish, uni o'qitishda eng so'nggi pedagogik va innovatsion usullar, multimedia vositalari hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etishga katta e'tibor qaratilmoqda. Ayniqsa, o'quv fanini akademik bilim berishdan ko'ra ko'proq hayot bilan bog'lash, amaliy misol va masalalarni

yechish, o'quvchilarni mustaqil izlanish, o'qibo'rganishga jalb etishning ahamiyati beqiyos. Dars jarayonida o'quvchi o'zini majburan partaga mixlab qo'yilgandek his etmasligi, aksincha, mashg'ulotlarda katta ishtiyoq, kuchli xohish bilan qatnashishiga erilishi lozim. Matematik bilimlar nafaqat baho olish uchun savol-javoblar yoki imtihonlarda, balki uyda, ish jarayonida, sport va san'at bilan shug'ullanishda, savdo-sotiq, oldiberdi – hayotning har bir lahzasida o'quvchiga naf berishini u chuqur anglab yetishi muhim. Buning uchun esa mazkur fan o'qituvchisi o'tayotgan mavzularini bevosita hayot bilan bog'lab, biror misol yoki masala, topshiriqlarni turmushdagi oddiy vaziyatlar yordamida yechishga o'rgatishi zarur. Matematika fanlarini o'qitishga yangi texnik vositalar, shu jumladan, kompyuter va boshqa axborot texnologiyalarining jadal kirib kelayotgan hozirgi davrida fanlararo uzviylikni ta'minlash maqsadida informatika fani yutuqlaridan foydalanish dolzarb masalalardan biridir. Pedagogik, kompyuter va axborot texnologiyalar ta'lim jarayonini tashkil etish, tayyorlash, ilmiy-metodik materiallar bilan ta'minlash, ta'lim jarayonini amalga oshirish, ta'lim natijalarining sifatini baholashdan iborat bo'lgan yaxlit tizimda o'z ifodasini topadi. Kompyuter texnikalarini ta'lim muassasalariga tatbiq etish, o'qitish jarayonini optimallashtirishga keng yo'l ochib beradi. Keyingi o'n yillikda matematika fanini o'qitishda kompyuterlardan foydalanish bir necha asosiy yo'nalishlarda olib borildi. Bularga kompyuter yordamida bilimni baholash, turli tipdagi o'rgatuvchi dasturlarni ishlab chiqish va rivojlantirish, bilishga oid matematikaviy o'yinlarni ishlab chiqish va boshqalar kiradi.[1] Matematika o'qitishda kompyuterlarni qulayligini yana bir yo'nalishi ayrim o'quv holatlarini modellashtirishdir. Modellashtirilgan dasturlardan foydalanishning maqsadi, o'qitishning boshqa usullari qo'llanganda tasavvur qilish, ko'z oldiga keltirilishi qiyin bo'lgan materiallarni tushunarlibo'lishini ta'minlashdan iborat. Modellashtirish yordamida o'quvchilarga ma'lumotlarni grafik rejimda kompyuter multimediasi ko'rinishida taqdim qilish mumkin. Shu boisdan ular matematikani chuqur o'rganish va o'quv jarayonida sezilarli darajada mustaqillik namoyon etishga moyil bo'ladilar. Ko'p holatlarda vujudga

keladigan matematik muammoni tez va berilgan aniqlikda hal etish uchun professional matematikdan o'z kasbi bilan bir vaqtda ma'lum bir algoritmik til va dasturlashni bilishi talab qilinadi.[2] Shu maqsadda XX asrning 90-yillarida matematiklar uchun ancha qulayliklarga ega bo'lgan matematik sistemalar yaratilgan. Bu maxsus sistemalar yordamida turli sonli va analitik matematik hisoblarni, oddiy arifmetik hisoblashlardan boshlab, to xususiy hosilali differensial tenglamalarni yechishdan tashqari grafiklarni yasashni ham amalga oshirish mumkin. Matematika fanlarini o'qitishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish metodikasi. Matematika fanlarini o'qitishga yangi texnik vositalar, shu jumladan, kompyuter va boshqa axborot texnologiyalarining jadal kirib kelayotgan hozirgi davrida fanlararo uzviylikni ta'minlash maqsadida informatika fani yutuqlaridan foydalanish dolzarb masalalardan biridir.[3] Kompyuter texnikalarini ta'lim muassasalariga tatbiq etish, o'qitish jarayonini optimallashtirishga keng yo'l ochib beradi. Keyingi o'n yillikda matematika fanini o'qitishda kompyuterlardan foydalanish bir necha asosiy yo'nalishlarda olib borildi. Bularga kompyuter yordamida bilimni baholash, turli tipdagi o'rgatuvchi dasturlarni ishlab chiqish va rivojlantirish, bilishga oid matematikaviy o'yinlarni ishlab chiqish va boshqalar kiradi. Matematika o'qitishda kompyuterlarni qulayligini yana bir yo'nalishi ayrim o'quv holatlarini modellashtirishdir. Modellashtirilgan dasturlardan foydalanishning maqsadi, o'qitishning boshqa usullari qo'llanganda tasavvur qilish, ko'z oldiga keltirilishi qiyin bo'lgan materiallarni tushunarli bo'lishini ta'minlashdan iborat. Modellashtirish yordamida o'quvchilarga ma'lumotlarni grafik rejimda kompyuter multimediasi ko'rinishida taqdim qilish mumkin. Shu boisdan ular matematikani chuqur o'rganish va o'quv jarayonida sezilarli darajada mustaqillik namoyon etishga moyil bo'ladilar. Ko'p holatlarda vujudga keladigan matematik muammoni tez va berilgan aniqlikda hal etish uchun professional matematikdan o'z kasbi bilan bir vaqtda ma'lum bir algoritmik til va dasturlashni bilishi talab qilinadi. Shu maqsadda XX asrning 90-yillarida matematiklar uchun ancha qulayliklarga ega bo'lgan matematik sistemalar

yaratilgan. Bu maxsus sistemalar yordamida turli sonli va analitik matematik hisoblarni, oddiy arifmetik hisoblashlardan boshlab, to xususiy hosilali differensial tenglamalarni yechishdan tashqari grafiklarni yasashni ham amalga oshirish mumkin. Axborotlarni ifodalash va uzatishga bo'lgan ehtiyoj so'z, yozuv, tasviriy san'atda, kitob chop etish, pochta aloqasi, telegraf, telefon, radio, oynai jahon va ishlab chiqarishning boshqa jabhalarini boshqarishning barchasi kompyuter texnologiyalari yordamida osongina hal qilinmoqda. Buning siri shundaki, axborotning katta qismi, shu paytgacha asosan, qog'ozlarda, magnit tasmalarida, ya'ni EHM dan tashqarida saqlanmasdan, matn, chizmalar, sur'atlar, tovushlarning barchasini axborot shaklida EHM larda saqlash, qayta ishlash va uzatish usullarini ishlab chiqilganligidadir. Kompyuter texnologiyasida matnlar, tasvirlar, ovozlari, shakllar va shunga o'xshash boshqa ishlarni amalga oshirish imkoniyatlari maxsus dasturlash yordamida juda yengil va tezkorlik bilan hal etilmoqda. Shuning uchun matematika, fizika, ximiya, biologiya va boshqa fanlarni o'qitishda kompyuter texnologiyasidan foydalanish ijobiy natijalarni olib kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Azlarov T., Monsurov X . Matematik analiz. -T.: «O'qituvchi».
2. Alixonov S. «Matematika o'qitish metodikasi». T., «O'qituvchi»
3. Alixonov S. “Matematika o'qitish metodikasi” Qayta ishlangan II nashri. T., «O'qituvchi» va boshqalar elementar matematikadan masalalar.

**QANDLI DIABET KASALLIGINI GLUKOMETR ASBOBIDA
ANIQLASH**

Ergasheva Iroda Sodiq qizi.

Samarqand davlat tibbiyot Universiteti Davolash fakulteti 401-guruh talabasi

Ilmiy raxbar: Qurbonova Zuhra Polvonovna.

Annotatsiya Hozirgi kunda qandli diabet kasalligini ko'plab insonlarda kechayotganini ko'rib kelmoqdamiz. Biz shu kasallikni davolash, oldini olish, kasallik darajalarini bilish va tekshiruv jarayonlarini yanada osonlashtirishimiz kerak. Qandli diabet kasalligiga kasallik ta'sir etuvchi omillar bo'lmaganda rivojlanmaydi, lekin moyillik yuqori bo'ladi. Qandli diabet kasalligi asoratlari oqibatida ichki organlar yetishmovchiligi kelib chiqadi.

Kalit so'zlar: Giperglikemiya, glukometr, testpaloskasi, giperkortitsizm, insulin, tespaloskasi, glukometr ruchkasi, ateroskleroz, stenokardiya, genetik geterogenlik, endokrinologiya,

Аннотация Сегодня мы видим, что диабет поражает многих людей. Нам необходимо упростить процесс лечения, профилактики, определения масштабов этого заболевания и его скрининга. Сахарный диабет не развивается при отсутствии факторов, способствующих заболеванию, но предрасположенность к нему высока. Осложнения сахарного диабета приводят к висцеральной недостаточности.

Ключевые слова: гипергликемия, глюкометр, тестостерон, гиперкортицизм, инсулин, теспелоскоп, глюкометр-ручка, атеросклероз, стенокардия, генетическая гетерогенность, эндокринология,

Abstract Today, we see that diabetes affects many people. We need to make the process of treating, preventing, knowing the extent of this disease, and screening it easier. Diabetes does not develop in the absence of factors that

contribute to the disease, but the susceptibility is high. Complications of diabetes result in visceral insufficiency.

Keywords: Hyperglycemia, glucometer, testosterone, hypercorticism, insulin, tespaloscope, glucometer pen, atherosclerosis, angina, genetic heterogeneity, endocrinology.

KIRISH Qandli diabet (lot. diabetes mellitus, «saxar kasalligi») — glyukoza miqdorining o'zlashtirilishi buzilishi bilan bog'liq bo'lgan va insulin gormonining nisbiy yoki mutlaq yetishmovchiligi yuzaga keladigan endokrin kasalliklar guruhi. Buning oqibatida giperqlikemiya — qonda qand miqdorining turgun oshishi kuzatiladi. Kasallik surunkali kechishi, shuningdek uglevod, yog', oqsil, mineral va suv-tuz metabolizmi buzilishi bilan xarakterlanadi. Tavsifi: Qonda glyukoza miqdorining me'yordan oshib ketishi qandli diabetning birinchi alomati hisoblanadi. Inson organizmida insulin ishlab chiqarilishi uchun me'da osti bezi hujayralari (beta-hujayralar) javobgar. U gormon hujayralarga glyukoza miqdorini o'zlashtirishga yordam beradi. Qandli diabetda insulin kam miqdorda ishlab chiqariladi, qonda glyukoza miqdori oshadi. Biroq, glyukoza insulinsiz o'zlashtirila olmasligi sababli hujayralarda glyukoza yetishmovchiligi kuzatiladi. Bu metabolik kasallik irsiy yoki orttirilgan bo'lishi mumkin. Insulin yetishmasligida terida yiringli va boshqa kasalliklar paydo bo'lishi, tishlar, buyrak, asab tizimi shikastlanishi, ateroskleroz, stenokardiya, glukometr, tespaloskasi, glukometr ruchkasi, rivojlanishi, ko'rishning buzilishi kabi ikkilamchi patologiyalar kuzatiladi. MUHOKAMA VA NATIJALAR Diabet rivojlanishi sabablari: Hozirgi vaqtda qandli diabetga irsiy moyillik isbotlangan hisoblanadi. 1-tip diabetda genetik geterogenlik kuzatiladi, ya'ni kasallik turli gen guruhlaridan tomonidan chaqirilishi mumkin. 1-tip patologiyani aniqlashda laborator-klinik ko'rsatkich sifatida qonda me'da osti bezining β -hujayralariga antitanalarning aniqlanishi xizmat qiladi. Nasldan-naslga o'tish xarakteri to'liq o'rganilmagan. Diabetni patogenetik asoslari kasallik turiga bog'liq. Bir-biridan tubdan farq qiluvchi ikki turi farqlanadi. Zamonaviy endokrinologiya

kasallikning tasniflanishini shartli deb atasa ham, uning har bir turida davolash strategiyasini belgilash muhim ahamiyatga ega. Kasallik rivojlanishining asosiy sabablariga: Irsiyat sabablari- kasallik tasir etuvchi omillar bo'lmaganda rivojlanmaydi, lekin moyillik yuqori bo'ladi. Semizlikka sabablar - ortiqcha vazn ikkinchi turdagi diabet shakllanishiga olib keladi. Qandli diabet kasallikni davolanmasa quyidagi kasalliklar kelib chiqadi. Insulin ishlab chiqarish uchun javobgar β -hujayralari shikastlanishiga olib keluvchi kasalliklar. Ularga pankreatit, me'da osti bezi saratoni, boshqa endokrin bezlar kasalliklari kiradi. Virusli infeksiyalar - qizamiq, suvchechak, yuqumli gepatit va boshqa kasalliklar. Ushbu infeksiyalar diabet rivojlanishiga hissa qo'shadi. Ayniqsa, xavf guruhida bo'lgan insonlar uchun xos hisoblanadi. Asabiylashish, stress, asabiylashishdan yiroq bo'lish tavsiya etiladi. Yosh ortishi bilan har o'n yilda diabet rivojlanish ehtimoli ikki barobarga ortadi. Bu ro'yxatga ikkilamchi diabet chaqirishi mumkin bo'lgan omillar kiritilmagan, chunki asosiy omil bartaraf etilganda kasallik ham tuzalib ketadi. Bundan tashqari, kasallik rivojlanishiga quyidagi omillar tasir o'tkazishi mumkin: Feoxromositoma — buyrak usti bezi o'simtasi, natijada insulinga aks ta'sir etuvchi gormonlar ko'p ishlab chiqariladi; Buyrak usti bezlari giperfaolligi (giperkortitsizm); Gipertireoz; Jigar sirrozi; Uglevodlarga sezuvchanlik buzilishi; Vaqtinchalik giperqlikemiya - qonda glyukoza miqdorining vaqtinchalik oshishi. Muammoning eng muhim asosi to'qima bilan insulin o'zaro ta'sirlashuvi buzilishi hisoblanadi. Glyukoza organizmga hayotiy jarayonlarni davom ettirish uchun asosiy energiya substrati sifatida kerak. To'qimalarga glyukozaning o'tmasligi, glyukozaning glikogen sifatida jigarda depo bo'lib to'planmasligi uning qo'ndagi miqdorini oshishiga sabab bo'ladi. Ana shu o'zgarishlar qandli diabet nomini oladi. Har qanday giperqlikemiya haqiqiy diabet deb sanalmaydi. Faqat insulin ta'sirida kechadigan o'zgarishlarga bunday kasallik deb qaraladi. Patogenez: Me'da osti bezining endokrin hujayralari tomonidan yetarli miqdorida insulin ishlab chiqarilmasligi. Insulinning organizm to'qimalari hujayralari bilan o'zaro ta'sirlashuvining buzilishi (insulinorezistentlik). Buning sabablariga: insulin

uchun maxsus retseptorlarning strukturasi o'zgarishi yoki miqdorining kamayishi, insulinni o'zining tuzilishi o'zgarishi, hujayralar ichida retseptorlardan organellalarga signallar uzatish mexanizmining buzilishi. Yuqorida aytilganidek, qandli diabet ota-onadan farzandlarga o'tishi mumkin. Ota-onaning biri ushbu xastalik bilan kasallangan bo'lsa, uning nasl surishi ehtimoli 1-tip uchun 10%, 2-tip uchun 80% ni tashkil etadi. Pankreatik yetishmovchilik (1-tip diabet). Eski nomlanishi insulinga bog'liq diabet. Ko'pincha yoshlar, 40 yoshgacha bo'lganlar, ozg'in insonlar aziyat chekadi. Kasallik og'ir kechadi, davolash uchun insulin beriladi. Ushbu tipdagi diabet rivojlanishida dastlabki jarayon — me'da osti bezi endokrin hujayralarining (Langergans orolchalari) massiv buzilishidir. Buning oqibatida qonda insulin keskin miqdorda pasayib ketadi. Hujayralarning buzilishiga virusli infeksiyalar, onkologik kasalliklar, pankreatit, me'da osti bezining toksik shikastlanishi, stressli holatlar, turli autoimmun kasalliklar sabab bo'lishi mumkin. Insonda bu kasallik genetik ravishda determinatsiyalangan va 6 xromosomada joylashgan qator genlarning nuqsoni tomonidan moyillik yaratib berilgan boladi. Ushbu nuqsonlar organizmning me'da osti bezi hujayralariga bo'lgan autoimmun agressiyani kuchaytiradi va β hujayralarning regeneratsion qobiliyatiga salbiy ta'sir o'tkazadi. Shuningdek, provokatsion omillar sifatida oshqozon osti bezi hujayralarining uzoq muddatli gipoksiyasi, uglevod va yog'larga boy, oqsil esa kam bo'lgan parhez ham xizmat qilishi mumkin. Bu hujayralarning sekretor funksiyasi pasayishi va oxir-oqibat ularning nobud bo'lishiga olib keladi. Hujayralarning massiv nobud bo'lishidan keyin ularning autoimmun shikastlanishi mexanizmi faollashadi. Diabetni 1-turidan butunlay davolanib bo'lmaydi, lekin ba'zi hollarda bez faoliyati me'yorda ushlanib, parhezga amal qilinsa, kasallik ortiqcha bezovta qilmaydi. Doimiy ravishda sun'iy insulin qabul qilish talab etiladi. Insulin oshqozon-ichak traktida parchalanib ketishi bois, u faqat inyektsiya orqali kiritiladi. Qat'iy parhezga amal qilib, ovqat ratsionidan yengil hazm bo'luvchi uglevodlarni (shakar, shirinliklar, mevali sharbatlar) butunlay chiqarib tashlash kerak. Ekstrapankreatik yetishmovchilik (2-tip

diabet). Eski nomlanishi-insulinga bog'liq bo'lmagan diabet. Ko'pincha yoshi kattalar, semizlikdan aziyat chekadigan (asosiy xavf omili, bemorlarning 80% da tana vaznining ortiqchaligi qayd qilinadi), 40 yoshdan oshgan kishilar xastalanadi. Retseptorlar strukturasi o'zgarishi yoki sonining kamayishi natijasida gormon bilan ta'sirlasha olmaydi. Shuningdek ba'zida gormonni o'zining tuzilishi o'zgarishi ham mumkin (genetik nuqsonlar). Semizlikdan tashqari, 2-tip diabetning xavf omillariga quyidagilar kiradi: Qarilik; chekish; alkogol iste'mol qilish; arterial gipertoniya; surunkasiga ortiqcha ovqatlanish; kamharakat hayot tarzi. Diabetning 2-tipiga irsiy moyillik bo'lishi isbotlangan. Bunga gomozigotali egizaklarda kasallik mavjud bo'lishining 100% mos kelishi ishora qiladi. Kasallikni davolashda har doim ham insulin kerak bo'lavermaydi. Faqatgina malakali shifokor davolash tartibini belgilay oladi. Avvalo, bunday bemorlarga parhez buyuriladi. Shifokor tavsiyasiga amal qilish muhim ahamiyatga ega. Tana vaznini me'yorga kelguncha asta-sekin, oyiga 2-3 kg dan tushirib borish tavsiya etiladi. Parhezga amal qilmaganda qonda shakar miqdorini tushiruvchi dorilar, eng og'ir hollarda insulin buyuriladi. Alomatleri: Qandli diabet belgilari bosqichma-bosqich rivojlanadi va sekinlik bilan namoyon bo'la boshlaydi. Asosan qonda glyukoza miqdorining yuqori bo'lishi kuzatiladi. Bemorlarda kasallik paydo bo'la boshlanganida quyidagi asosiy alomatlar seziladi: Polidipsiya - qondirib bo'lmas doimiy chanqoqlik, poliuriya - siydikda erigan glyukoza hisobiga osmotik bosimning ortishi natijasida kunlik peshob ajralishining oshishi, polifagiya - doimiy qondirib bo'lmas ochlik. Modda almashinuvi buzilishi oqibatida yuzaga keladi. Ozib ketish — ayniqsa diabetning 1-tipi uchun xarakterli. Hujayralarning energetik almashinuvida uglevod ishtirok etmasligi sababli oqsil va yog'larning faol katabolizmi tufayli sodir bo'ladi. Bundan tashqari kasallikning ikkilamchi belgilari ham mavjud. Ular asta-sekin rivojlanadi va har qanday turdagi diabet uchun xarakterlidir. Doimiy ravishda og'izning quruqligi, tana vaznining kamayishi yoki birdan oshib ketishi, terining kuchli qichishi va quruqlashishi, teri va yumshoq to'qimalarda yiringli yarachalar paydo bo'lishi, mushaklarning kuchsizligi va

haddan tashqari terlash, har qanday yaralarning qiyin tuzalishi, ko'rish buzilishi, bosh og'rig'i, aylanishi va aqliy faoliyatning pasayishi, yurak og'rig'i, jigarning kattalashishi, oyoqlarda og'riq va yurishning buzilishi, teri, ayniqsa oyoqlarda sezgirlik kamayishi, yaralar paydo bolishi, qon bosimining oshishi, yuz va oyoq shishishi, bemordan atseton hidi kelishi. Tashxislash: Agar kasallik mavjudligiga shubha bo'lsa uni tasdiqlash yoki inkor qilish kerak bo'ladi. Buning uchun bir qator laboratoriya va instrumental diagnostik usullar bor va bu tahlillar yordamida kasallikka aniq tashxis qo'yilishi mumkin. Ularga: qonda glyukoza miqdori och qolganda glyukoza miqdorini aniqlash, glyukozaga sezuvchanlik sinovi och holatda va ovqatdan keyin ikki soat otib qondagi glyukoza miqdorini solishtirish, glikemik kuzatuv kun davomida qondagi qand miqdorini bir necha bor tahlil qilish. Davolash samarasini o'rganish uchun qo'llaniladi, siydikda glyukoza, oqsil, oq qon hujayralari mavjudligini tekshirish, siydikda atseton mavjudligini tekshirish, qonda glikolizlangan gemoglobin miqdorini aniqlash, qonning biokimyoviy tahlili, qondagi endogen insulinni aniqlash, EKG — diabet oqibatida miokard ko'rgan zararni aniqlash, UTT, kapilyaroskopiya kabilar yordamida qon tomirlar shikastlanish darajasini o'rganish. Diabet bilan kasallangan barcha bemorlar quyidagi mutaxassislar bilan maslahatlashishi kerak. Endokrinolog, kardiolog, nevrolog, oftalmolog, jarroh. Kasallik darajalari: Kasallikni jiddiyligiga qarab tasniflash juda muhim sanaladi. Asosan glikemiya darajasiga qarab farqlanadi. Darajalanish tashxis qo'yishda yordam beradi va asoratlarni oldini olishda muhim rol o'ynaydi. Tibbiy yozuvlarga qarab kasallik qanday kechayotganini, asoratlar og'ir-yengilligini bilib, farqlash mumkin. 1-daraja: Kasallanish orasida eng yaxshi ko'rsatkich hisobanib, har qanday davolash jarayoni kasallikni ana shu darajaga tushirishga qaratilgan bo'ladi. Qand miqdori insulin bilan butunlay qoplanadi, glyukoza darajasi 6-7 mmol / l atrofida, glyukozuriya (glyukozani siydik bilan ajralishi) uchramaydi, boshqa ko'rsatkichlar ham me'yorda boladi. Kasallik fonida rivojlangan patologiyalar uchramaydi, asoratlar kuzatilmaydi. Bunday natijaga davolash kursiga to'liq amal qilish va parhez tutish yordamida erishiladi. 2-daraja: Bu

darajada insulin qand miqdorini biroz qoplay olmayotganidan dalolat beradi. Ko'zlar, buyraklar, yurak, qon tomirlari, oyoqlarda, nerv tolalarida shikastlanishlar mavjud bo'ladi. 3-daraja: Bu darajada kasallik faol rivojlanayotgani va uni dori-darmonlar bilan ushlab turib bo'lmasligi kuzatiladi. Glyukoza miqdor 3-14 mmol / l atrofida, glyukozuriya doimiy bo'ladi, yuqori proteinuriya kuzatiladi, shikastlangan organlar asta-sekin belgi berishni boshlaydi. Ko'rish o'tkirligi tez pasayib ketadi, gipertoniya kuzatiladi, oyoqlarda va barmoq uchlarida sezuvchanlik kamayadi. 4-daraja: Bu darajada mutlaq dekompensatsiya kuzatiladi va qilgan muolajalar (agar bo'lsa) umuman foyda bermayotganidan dalolat beradi. Glyukoza miqdori jiddiy raqamlargacha (15-25 mmol / l va undan kop) ko'tariladi, qand miqdorini tushirishga urinish yaxshi samara bermaydi. Siydik orqali oqsil ajralishi yanada faollashadi. Buyraklar yetishmvochiligi yuzaga keladi, terida yaralar va gangrena uchrashi mumkin. Komaga tushish xavfi o'ta yuqori. Qonda glyukoza miqdori biroz oshgan va 7-10 mmol / l atrofida boladi, glyukozuriya uchramaydi. Boshqa ko'rsatkichlar ham biroz me'yordan oshgan bo'ladi. Qonda glukoza miqdorini aniqlash Kerakli asboblar: glukometr, tespaloskasi, glukometr ruchkasi, strillangan paxta, bir martalik rezina qo'lqop, etil spirit, skalifikatr. Ishni bajarish tartibi: 1.Glukometr asbobini tayyor holatga keltirish 2.Glukometr asbobining ruchkasiga skalifikatrini o'rnatish 3. Glukometr asbobiga tespaloskasini o'rnatish 4.Qandli diabet bilan kasallangan bemorning qo'lidan qon olish 5.Qonni glukometr asbobining tespaloskasiga qo'yish 6.Glukometr asbobida glukoza miqdori aniqlandi Natija: Qonda glyukoza miqdori normada 3,3-6,1 mmoll/l. Agar glukometr asbobida glyukoza miqdori normadan oshib ketsa qandli diabet kasalligi kelib chiqadi. XULOSA Glukometr asbobining afzalligi quyidagilardan iborat. 1.Bemor qisqa muddat ichida aniq ko'rsatkichlar miqdorida qon tarkibidagi glyukoza miqdorini aniqlaydi 2.Hech qanaqa navbat kutmaydi va vaqt sarflamaydi 3.Milligramm olingan qonda hamma tahlil to'liq aniq bo'ladi. Qandli diabetni davolash Uglevod almashinuvini komponentsatsiya qilish, asoratlarni oldini olish va davolash, tana vaznini me'yorga keltirish, bemorga

tushuncha berish, uglevod almashinuvi kompensatsiyasiga ikki yo'l bilan erishiladi. Diabet turiga qarab turli usullar yordamida hujayralarni insulin bilan ta'minlash. Parhezga amal qilish yordamida organizmga uglevodlar tushishini bir maromda ushlab turish. Parhez uglevod, yog' va oqsil miqdori bo'yicha muvozanatlashtirilgan bo'lishi kerak. Ovqatlanish ratsionidan yengil o'zlashtiriladigan uglevodlarni butunlay chiqarib tashlash kerak. Davolashni minimal dozalardan boshlash tavsiya etiladi. Uglevod almashinuvi kompensatsiyasi va glikozuriya bo'lmaganda doza oshiriladi. Gipoksiya rivojlanishi mumkinligi inobatga olinib, ushbu guruh preparatlari miokard yoki boshqa organlarida ishemik o'zgarishlar mavjud bo'lgan bemorlarga ehtiyotkorlik bilan buyurilishi kerak. Ba'zi bemorlarda qandni pasaytiuvchi preparatlarning samaradorligi pasayishi kuzatilishi mumkin. Bu me'da osti bezining sekretor faolligi pasayishi bilan bog'liq va oxir-oqibat bunday preparatlarning besamarligiga va insulinoterapiyaga o'tish kerakligiga olib keladi. Insulinoterapiya: Insulin teri ostiga maxsus shprints yoki pompa-dozator yordamida kiritiladi. Insulin bilan davolash uglevod almashinuvini maksimal darajada kompensatsiyalash, gipo- va giperqlikemiyaning oldini olish va shu tarzda diabet asoratlarini profilaktikasini ta'minlashga qaratilgan. Insulinoterapiya 1-tip diabetli bemorlar uchun hayotiy zarur hisoblanadi. 2-tipda esa ba'zi hollarda qo'llanilishi mumkin. Qo'llash uchun ko'rsatmalar: 1-tip qandli diabet; ketoatsidoz, diabetik giperosmolyar, giperlaktidemik koma, qandli diabetda homiladorlik va tug'ruq; 2-tip diabetni boshqa usullar bilan davolashning besamarligi; Kasallik vaqtida tana vaznining sezilarli darajada pasayib ketishi, diabetik nefropatiya. Bugungi kunda insulin preparatlarining ko'plab turlari mavjud. Ular ta'sir davomiyligi (ultraqisqa, qisqa, ortacha va davomli), tozalanish darajasi (monopikli, monokomponentli), maxsusligi (inson, cho'chqa, buqa, gen muhandisligidan olingan va boshqalar) bo'yicha farqlanadi.

REFERENCES

1. Ibragimov Tohir, “Qandli diabetni yengish mumkinmi? Toshkent-2019. 148b
2. Сидорова П.И., Солопова А.Г., Нодирова И.А., Мулыкова Н.Н.“Сахарный диабет: психосоматические аспекты. Москва, 2019 г. 218 с.
3. Mamadaliyeva Z.R., Saidmurodova Z., Tirik organizilarda mikroelementlarning ahamiyati. Samarqand-2015 yil. 34b.
4. Sabirova R.A. Biologik kimyo. Toshkent, Ijod-print. 2020 yil. 187b.

**BO'LAJAK INFORMOTIKLAR UCHUN XORIJIY TILLARNI
O'QITISHDA MOBIL TEXNOLOGIYALARNI QO'LLASH
METODIKASI**

NamDu Magistratura talabasi

Raxmanova Komunaxon Axatjonovna

NamDU Tel +998902000546

E-mail: komunahonraxmonova@gmail.com

Abstract. It is not without reason that information technology has an impact on the field of education as well. This article provides information about the possibilities of learning foreign languages with the help of information technologies, mobile technologies.

Key words. Mobile technologies, internet, distance education, media technologies, interactive method.

Annotatsiya. Axborot texnologiyalari tobora rivojlanayotgan davrda ta'lim sohasiga ham o'z ta'sirini ko'rsatishi bejiz emas albatta. Ushbu maqola axborot texnologiyalari yordamida xorijiy tillarni o'rganish imkoniyatlari, mobil texnologiyalar haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar. Mobil texnologiyalar, internet, masofaviy ta'lim, media texnologiyalari, interfaol metod.

Абстрактный. Недаром информационные технологии оказывают влияние и на сферу образования. В данной статье представлена информация о возможностях изучения иностранных языков с помощью информационных технологий, мобильных технологий.

Ключевые слова. Мобильные технологии, интернет, дистанционное обучение, медиатехнологии, интерактивный метод.

Asosiy qism.

XXI-asr axborot texnologiyalari asridir. Axborot texnologiyalari hayotimizning barcha jabhalariga kirib kelgan va mustahkam joy olgan. Hozirda qanday soha bo'lmasin, uni axborot texnologiyalarisiz tasavvur qilib bo'lmaydi.

Ma'lumki, O'zbekiston Respublikasida ta'limga juda katta ahamiyat berib kelinmoqda. Darhaqiqat, har qanday davlat ravnaqini belgilab beradigan eng asosiy omil – kadrlar deb hisoblanadi. “Ta'lim to'g'risida”gi qonun va kadrlar tayyorlash milliy dasturi asosida izchil olib borilayotgan islohatlar bunga yaqqol misol bo'la oladi. O'sib kelayotgan barkamol, har tomonlama rivojlangan, keng tafakkurga ega bo'lgan avlodni tarbiyalash hamda jahon hamjamiyatiga integrasiya qilish maqsadida chet tillarni o'qitish hozirgi kunda davlatimizning ustuvor vazifalaridan deb hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012-yildagi 1875-sonli “Chet tillarni o'qitish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari” to'g'risidagi farmoni ushbu yo'nalishdagi vazifalarni belgilab berdi. Jumladan, yuqori malakali chet tili o'qituvchilarini tayyorlash, ta'limida axborot va media-texnologiyalaridan keng foydalanish, darsda interfaol metodlarni qo'llash kabi vazifalar shular sirasidandir.

Xorijiy tillarni samarali o'qitishda axborot texnologiyalarining imkoniyatlari juda katta va shuning uchun pedagog kadrlarni tayyorlashda uning o'рни alohida. Xorijiy tillarni o'qitishda qo'llaniladigan axborot texnologiyalari, texnik va dasturiy vositalarni bilish bilan birga xorijiy tillarni o'qitishda multimedia resurslarini yaratish va ishlov berish texnologiyalari, shaxsiy elektron ta'lim resurslarini shakllantirish, xorijiy tillarni o'qitish bo'yicha elektron o'quv kurslarini loyihalashtirish, o'quvchilar bilimini baholash tizimlari, xorijiy tillarni o'qitishda Internet texnologiyalari, masofaviy o'qitish texnologiyalari va uni tashkil qilish usullaridan foydalanish, video konferensiya, ommaviy on-line ochiq kurslar (Coursera, edX, Khan Academy, MIT Open Course Ware)ni tashkil etish kabi malakalar muhim ahamiyat kasb etadi.

Til darslarida mobil qurilmalardan foydalanish, til o'rganuvchilarning ingliz tilini o'rganishidagi inqilobiy o'zgarishlarga olib keldi. Mobil ta'lim - bu mobil qurilmalar yordamida amalga oshiriladigan ta'lim turi.

Dastlab uyali aloqa asosan mobil telefonlarning ta'limdagi roliga e'tiborni qaratgan bo'lsa, yigirma birinchi asrda mobil ta'lim til o'rganuvchilarning harakatlarini tahlil qilish, yangidan-yangi metodikalarni qo'llashdan iborat bo'lib qoldi.

Smartfonlar va planshetlarda aloqa va multimediyadan foydalanishni qo'llab-quvvatlaydigan turli xil o'rnatilgan funksiyalar mavjud. Ular talabalar uchun yozma yoki og'zaki bo'lishidan qat'iy nazar, til bilan ishlashning samarali usulini taklif qiladi. Matn va ommaviy axborot vositalaridan foydalanishni ba'zi bir ichki imkoniyatlarga quyidagilar kiradi:

- eslatma olish;
- suratga olish va tahrirlash;
- audio va videoni ijro etish, yozib olish va tahrirlash;
- elektron pochta;
- matnli xabarlar;
- veb-sahifalarni ko'rish.

Talabalar shaxsiy qurilmalarida allaqachon mavjud bo'lgan yoki bepul o'rnatiladigan dasturlarning turlariga quyidagilar kiradi:

- ijtimoiy tarmoqlarning Facebook va Twitter kabi mobil versiyalari;
- Skype yoki Google Hangouts kabi videokonferensiya aloqa xizmatlari;
- xabar almashish va multimodal sms dasturlari, shu jumladan Snapchat va Instagram;
- Penzu yoki Journey kabi shaxsiy jurnallari;
- YouTube yoki VLC media pleer kabi video-oqim pleerlari.

Ularning hech biri til o'rganish uchun ishlab chiqilmagan, ammo barchasi aniq til amaliyoti va ijtimoiy yo'naltirilgan ta'lim uchun potensialga ega.

Talabalar tomonidan allaqachon qo'llanilgan dasturlar hayot va ta'lim bilan tanishish va birlashtirishning afzalliklarini taklif etadi.

Ushbu maqoladan xulosa qilish mumkinki, mobil ta'lim sohasida aniq bir nazariya o'rnatilmaganligini, ammo kelajakda ushbu texnologiya kelajakdagi yangi avlod uchun rivojlanib borayotganini va ta'limda hamma narsa ushbu ko'chma texnologiyaning ta'sirida bo'lishini oydinlashmoqda. Avvalgi uslublarning izlari ta'lim dunyosida qolmaydi, chunki hozirgi kunda ularning roli pasayib borayotganini va asta-sekin yo'q bo'lib borayotganini ko'rib turibmiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. Rakhmatov Dilmurod & Nomozova Elmira. (2020). The use of multimedia technologies in the educational system and teaching methodology: problems and prospects. International Journal of Discourse on Innovation, Integration and Education.
2. Рахматов Д.Р. (2020). Современные информационные технологии в системе образования: проблемы и перспективы. Актуальные проблемы инновационного сотрудничества в повышении качества высшего образования, Международная научная онлайн конференция 27 мая 2020 года, Навои.
3. <https://books.google.co.uz/books?id=gJnaDwAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=XORIJY+TILLARNI+O%27QITISHDA+MOBIL+TEXNOLOGIYALARNING+AHAMIYATI>
4. <https://inlibrary.uz/index.php/zitdmrt/article/view/5280>

**5-6 YOSHLI BOLALARDA O'YINLAR TASHKIL ETISH VA
ULARNI MARKAZLARDA TASHKILLASHTIRISH USULLARI.**

*Bola o'yinda qanday bo'lsa, o'sib ulg'aygach ishda ham ko'pincha, ko'p
jixatdan shunday bo'ladi*

(A. S.Makarenko)

Navoiy viloyati Navbahor tumani 4-DMTT tayyorlov guruh tarbiyachisi

Axmatova Shaxnoza Abdisamatovna

Annotatsiya: Ushbu maqola maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning mashg'ulot jarayonida qo'llaniladigan o'yinlarning o'rni va ahamiyati haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Tarbiya, o'yin, maktabgacha ta'lim, o'yinchoq, oila, uzluksiz ta'lim.

Keywords: God manners, familiy, game, preschool leave, toy.continuing education.

Ключевые слова: Воспитание,, игра дошкольное образование, игрушка, непрерывное образованию.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning etakchi faoliyati bu o'yindir. Bog'cha yoshidagi bolalarning o'yin faoliyati masalasi asrlar davomida juda ko'p olimlarning diqqatini o'ziga jalb qilib kelmoqda. Bog'cha yoshidagi bolalar o'zlarining o'yin faoliyatlarida ildam qadamlar bilan olg'a qarab borayotgan sermazmun hayotimizning hamma tomonlarini aks ettirishga intiladilar. Bog'cha yoshidagi bola atrofidagi narsalar dunyosini bilish jarayonida shu narsalar bilan bevosita amaliy munosobatda bo'lishga intiladi. Bog'cha yoshidagi bolalarning

o'yinlari atrofda narsa va xodisalarni bilish quroli bo'lishi bilan birga yuksak ijtimoiy ahamiyatga ham ega. Boshqacharoq qilib aytganda, o'yin qudratli tarbiya qurolidir. Bolalarning o'yinlari orqali ularda ijtimoiy foydali, yuksak insoniy hislatlarni tarbiyalash mumkin.

Hozirgi vaqtda o'yin faoliyati to'liq amalga oshirilgandagina bola shaxsi rivojlanadi. O'yin faoliyatini bevosita kattalar bilan birga amalga oshiradi. Rivojlanayotgan mamlakatlarda ta'lim sohasidagi islohatlar avvalo oiladan bashlanadi.

Maktabgacha ta'lim uzluksiz ta'limning asosiy bug'ini hisoblanadi. Avvalo bu tizimga ota-onalarning ijtimoiy faoliyati va farzandlari uchun shart-sharoit yaratishlari nazarda tutilgan. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarining ish mazmuniga esa kichkintoylarni maktab bosqichida o'qishga tayyorlashdir. Maqsadimiz bilimni sifatini ko'tarish va dunyo andozalari darajasiga olib chiqish.

O'yinning bolalar psixik tarakkiyotidagi kudratli roli mashxur pedagog va psixologlardan tashqari mutafakkir yozuvchilarni xam diqqat e'tiborini jalb etgan. Masalan rus yozuvchilaridan biri *M.Gor'kiy bolalar o'yin va uning moxiyati xakida shunday degan edi. «O'yin bolalar uchun uzlari yashab turgan dunyoni bilish xamda uni uzgartirish qurolidir».* 5-6 yoshli bolalarda o'yinlar tashkil etish bolalar xayotida shunday kup kirrali faoliyatki unda bolalarga mansub bulgan mexnat xam, narsalar xakida fikr yuritish xam, xayol kilish, dam olish va xushchakchaklik manbalari xam mujassamlashgan. Mana shu jarayonlarning barchasi o'yin faoliyatida namoyon buladi. 5-6 yoshli bolalarda o'yinlar tashkil etish bolaning ongida uni kurshab turgan voelik tugrisidagi xilma-xil o'yin faoliyatini takomillashtiradigan sharoitlarni tadqiq qilgan *N.M.Aksarinaning ta'kidlashicha, o'yin uz-uzidan vujudga kelmaydi, buning uchun kamida uchta sharoit bulishi lozim: a) taassurotlar tarkib topishi; b) xar xil kurinishdagi o'yinchoklar va tarbiyaviy ta'sir vositalarining muxayyoligi; v) bolalarning kattalar bilan tez tez muomala va mulokotga*

kirishuvi. Bunda kattalarning bolaga bevosita ta'sir kursatish uslubi xal kiluvchi rol o'ynaydi. D.B.Elkonin uz tadqiqotida rolli o'yinning syujeti bilan bir qatorda, uning mazmuni ham mavjud ekanini yozadi. Uning fikricha, o'yinda bola kattalar faoliyatining asosiy jixatini aniqroq aks ettirishi o'yinning mazmunini tashkil kiladi. O'yin o'z mohiyati jihatidan katta kishilarning xatti - harakatlari va xulq-atvorlariga faol taqlid qilishdan iborat bo'lishi tufayli bolalarda ma'naviy sifatlarning mustahkamlanishi uchun va odob - axloq qoidalarini bilib olishlari uchun keng imkoniyatlar beradi. O'yin maktabgacha yoshdagi bolalarning ta'lim berishda muhim yondashuvdir.MTT bolaning o'yuin huquqini tan oladi,o'yinning bola uchun muhimligini va uning individual rivojlanishi,ta'lim olishi va farovonligiga ko'maklashishdagi pedagogic imkoniyatlari tan oladi.Bolalarni o'yinda kuzatish pedagogga bolaning boshqa bolalar bilan qanday o'ynashi va qanday ko'nikma va malakalarni namoyon qilishi o'yin orqali qanday ko'nikma rivojlantirish kerakligini anglashga yordam beradi.Maktabgacha yoshdagi5-6 yoshli bolalarda o'yinlar tashkil etish bola o'yin jarayonida tabiblik yoki muallimlik rolini bajarayotgan bo'lsa, shu kasbga tegishli barcha sifatlarni namoyon qilishga intiladi. Ular o'yinga juda berilib ketsalar, bajarayotgan rollariga xos sifatlar shunchalik samimiy, ijodiy tarzda namoyon bo'ladi. Bolalar uchun o'yin mazmunining hech bir chegarasi yo'q.

Ob'ektni jonlantirish" o'yini.

Bu o'yin tirik mavjudotlarning qobiliyatlari va fazilatlarini jonsiz tabiat ob'ektlariga berishni o'z ichiga oladi,ya'ni: harakat qilish, o'ylash, his qilish, nafas olish, o'sish, quvonish, ko'payish, hazil qilish, tabassum qilish qobiliyati.

Siz qanday tirik jonzotga murojaat qilasiz? havo sharibuyuk Britaniya? (1 jamoaning javoblari) Sizning poyabzalingiz nimani o'ylaydi? (2-guruh o'qituvchilarining javoblari)

Mebel nimani o'ylaydi? (3-guruh o'qituvchilarining javoblari)

"Belgining xarakterini o'zgartirish" o'yini.

Bunday ajoyib syujet bilan ertak haqida o'ylab ko'ring: tulki o'rmondagi eng rustikga aylandi va barcha hayvonlar uni aldaydi. (O'qituvchilar o'zlarining javoblarini berishadi)"Turli xil ko'zlar bilan" Akvariumni uning egasi nuqtai nazaridan, so'ngra u erda suzib yuradigan baliqlar va egasining mushuklari nuqtai nazaridan tasvirlab bering.

To'plar bilan jismoniy daqiqalar "Su-jok".

"Sovg'a" o'yini

Kattalar aylana shaklida turishadi. Bittasiga qo'lida kamon bilan quti beriladi va uni qo'shnisiga berishni va nima berishni istashini aytishni so'raydi: "Men sizga quyon beraman", yoki "Men sizga katta konfet beraman" va hokazo "Ko'rinmaydigan hayvonni quchoqlang"O'yin ishtirokchilarining har biri qandaydir hayvonni qanday "quchoqlashi" ni tasvirlashi kerak, qolganlari bu hayvonni taxmin qilishadi. Seminar natijalari.

Yuqoridagi barcha o'yinlar yordam beradi:Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy tasavvurlari va muloqot qobiliyatlarini rivojlantirish;

So'z boyligingizni boyiting;Bolaning nutqini yanada rang-barang, hissiyotli qiling.

Rivojlanish o'yinlari karta fayli ijodiy tasavvur

"So'zlar zanjiri".

O'yin maqsadi:

Tovushlar va tasvirlarni, uyushmalar va xotiralarni, g'oyalar va orzularni chaqirish orqali ijodiy tasavvurni rivojlantirish.

O'yinning borishi:

Bolalar uzoq so'zlarni tayyorlashga taklif qilinadi - har bir so'z vagon. Treylerlar, xuddi so'zlar singari, o'zaro bog'liq bo'lishi kerak, ya'ni har bir so'z keyingisini tortib olishi kerak.

Misol:

Tarbiyachi: Qaysi qish? (treylerni qo'yadi - qish).

Bolalar: Qorli, sovuq (ikkita treyler qo'ying).

Tarbiyachi: Yana nima sovuq?

Bolalar: muzqaymoq, muz, qor, shamol (har bir so'z uchun treyler qo'yilgan).

Tarbiyachi: (oxirgi so'zdan boshlab) Va shamol nima?

Bolalar: shimoliy, kuchli ...

Tarbiyachi: Yana kim kuchli bo'lishi mumkin? Va hokazo. bolalar zerikib qolguncha yoki treylerlar tugamaguncha.

O'yin opsiyasi:

Treylerlar turli xil ranglarda bo'lishi mumkin. Har bir qator jadvallar yoki bolalarning kichik guruhi boshqacha rangga ega. Bolalar javob berganda, tarbiyachining yordamchisi yoki katta yoshli bola ma'lum bir rangdagi vagonni joylashtiradi. O'yin oxirida qaysi kichik guruh yoki qatorda ko'proq vagonlar yig'ilganligi hisoblab chiqiladi (ularning poyezdi uzunroq) va ular g'alaba qozonishdi. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, maktabgacha yoshdagi bolalar kattalar hayotini hamma tomonlarini o'z o'yinlarida aks ettira oladilar. O'yinning ahamiyati bola shaxsining o'sib kamolotga etishiga ta'sir ko'rsatishdan iboratdir. O'yin har bir yosh bosqichda bolaning tevarak atrofdagi dunyoni va kishilar o'rtasidagi munosabatlarni bilib olishni ifodalaydi. Bolaning moddiy dunyoga, kishilarga o'z-o'ziga munosabati o'zgarayotgan o'yinda namoyon bo'ladi. Bolalarning ehtiyojlari, istak, qiziqish (xavas) lari bevosita o'yinda ifodalanadi. O'yin bolalarning xayolparastligi tufaydi narsalar va kishilar dunyosini ular uchun ma'qul tomonga o'zgartirish imkoniyatini beradigan faoliyatdir. Rus pedagogi *A.S. Makarenko Bola o'yinda qanday bo'lsa, o'sib ulg'aygach ishda ham ko'pincha, ko'p jixatdan shunday bo'ladi* –deb to'g'ri aytgan edi. Haqiqatdan ham o'yin har bir yosh bosqichda bolaning

tevarak atrofdagi hayotni va kishilar o'rtasidagi turli munosabatlarni har tomonlama bilib olishga qaratilgan faoliyatidir. Maktabgacha yoshdagi bolaning o'yin faoliyati mazmun jihatdan har kungi vaziyatga qarab o'zgarib turadi. O'yin doimo o'zgarib turganligi tufayli bola o'ynab charchamaydi, zerikmaydi. Bolaning atrof muhitga kishilarga, narsalarga va o'ziga bo'lgan turli munosabatlari mazmun hamda shakl jihatdan har doim o'zgarib turadigan o'yin jarayonida namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Voxidov M.«Bolalar psixologiyasi» Toshkent. 1992 y.
2. Vohidov M.V. Maktabgacha tarbiya psixologiyasi. T.,
3. Krutetskiy V.A. Pedagogik psixologiya asoslari. T.,
4. "ILK QADAM-Davlat o'quv dasturi

JOINT PATHOLOGY IN MUSCLE-SKELETAL LUMBAR PAIN.

Mustayev Shahjakhon

student of 517 group of therapy faculty

Samarkand State Medical University

Mirzayev Saidakhror

student of 517 group of therapy faculty

Samarkand State Medical University

Azimiva Aziza

student of 420 group of therapy faculty

Samarkand State Medical University

Abstract: Musculoskeletal (nonspecific) low back pain (lumbodynia), often with spread to the leg lumboischialgia, is one of the most common reasons for seeking medical advice and temporary disability of the population. In many cases, the development of pain is associated with lesions of the lumbar facet joints (FS) and the sacroiliac joint.

Keywords: musculoskeletal, myofascial, risk factors, lumbar, sacral spine.

Musculoskeletal pain (MSP) is extremely common and accounts for approximately one third of all acute and chronic pain syndromes. Their localization is very diverse, but the most favorite places are the lumbar and sacral spine, lower legs, shoulder girdle and neck. At the same time, in half of patients with MBS, pain occurs in several areas at once. SMB can occur at any age, both in the elderly and in young, able-bodied people; they are often found among students and schoolchildren. Patients suffering from pain experience

permanent restrictions on motor activity, which drastically reduces their quality of life, professional and household activities worsen. Thus, pain is not only a medical but also a social problem.

MBS (myofascial) occurs due to dysfunction of skeletal (striated) muscle tissue associated with muscle overload and muscle spasm. The underlying causes of this muscle spasm can be very diverse. Muscles respond with tension to any pathological impulse, being a non-specific indicator of the pathological process, which is why myofascial pain is so common. This type of pain can be associated not only with the pathology of the vertebral segments or extra vertebral structures (joints, ligamentous apparatus, etc.), but also with the pathology of internal organs. The latter should be of particular concern. Almost any somatic pathology can be accompanied by myofascial pain syndrome, since pain impulses from the affected organ lead to protective tension in the surrounding muscles. Therefore, identifying the causes of myofascial pain always requires a detailed analysis: complaints, anamnesis of life and diseases of the patient, general somatic, neurological, orthopedic and mental status data. Only with the exclusion of severe somatic pathology, such as tumors and metastases, abscesses, infectious and other diseases, can we speak of "benign" MSP.

A prerequisite for the development of such SMBs are functional disorders in the musculoskeletal system and failure to compensate for the natural age-related aging processes. Risk factors for the development of SMS include:

- ❖ age;
- ❖ engaging in heavy physical labor (especially prolonged static loads, lifting weights, turning the body and vibration);
- ❖ psychosocial aspects (monotonous work, dissatisfaction with working conditions);
- ❖ anxiety-depressive disorders;
- ❖ obesity;

- ❖ smoking;
- ❖ drug addiction
- ❖ severe scoliosis;
- ❖ history of headaches.

MBS is characterized by both acute and chronic pain syndromes. The primary pain that occurs is usually acute, sharp, intense, it disappears when the irritant is eliminated and the damaged tissue or organ is restored. This pain performs a protective function, warns the body of danger and ensures the activation of systems aimed at eliminating the damaging factor. However, pain does not always occur in response to damage: often it has already been eliminated, but the pain remains, being no longer a protective, but a damaging factor in the body. A component of such "pathological pain" is necessarily present in patients with chronic pain syndromes. Chronic pain often becomes an independent disease, being the only symptom that bothers the patient for a long time, and often its cause cannot be determined. Chronic pain affects an average of 15–20% of the population and is most commonly associated with musculoskeletal problems.

The occurrence of pain is an alarming signal of the body that a problem is developing in a certain area. Many reasons can lead to the occurrence of such discomfort. The most common culprits are degenerative-dystrophic processes (osteochondrosis, arthrosis), as well as various injuries, whether it be bruises, torn ligaments, or even just sprains or overstrain of untrained muscles. Excessive loads on the elements of the musculoskeletal system or their physiological aging provokes the development of diseases. Therefore, even minor pains can be harbingers or causes of serious problems. Timely access to a doctor and proper treatment will allow: to prevent the progression of the pathology, relieve pain, prevent the occurrence of complications, as well as improve the prognosis of treatment and, in most cases, it will be possible to recover or achieve stable

remission and prevent the disease from developing further. This improves the quality of life and restores working capacity.

Pain syndrome of any localization, which has arisen for any reason, can start a "chain reaction" called myofascial pain syndrome. A person intuitively tries to choose the most comfortable position during pain, and even the usual movements are performed differently - those muscles that were previously used to a lesser extent begin to be actively involved. The body seeks to create a muscular frame in order to immobilize the painful area. Subsequently, it is precisely those muscles that have taken on an additional load that cause the occurrence of myofascial pain syndrome. Myofascial pain syndrome (MBS) is a chronic, pathological condition caused by the formation of local muscle spasms or indurations represented by pain points (triggers). Pain can be provoked by pressing on these points, or by the movement of the muscles involved in the pathological process. This syndrome leads to limited range of motion and increased muscle fatigue.

When MBS occurs, pain spreads through the muscles from the source to the surrounding soft tissues, which is manifested by the appearance of new painful seals (pain points). These areas of muscle compaction are not large and have a diameter of 0.1-0.3 cm, but if a large number of them appear, they are grouped, thereby creating a trigger zone with a diameter of 1 cm or more. The appearance of pain points occurs with overstrain and microtraumatization of the muscle. MBS can cause a violation of the normal distribution of loads in the nearest joints and lead to early wear and even deformation (curvature).

Predisposing factors for the appearance of MBS are:

Pathology of the spine. Degenerative-dystrophic diseases (osteochondrosis of any localization, arthrosis of the intervertebral joints), spinal injuries are a source of pain that provokes the back muscles to maintain an

increased tone. Also, a factor provoking the occurrence of SMEs becomes a forced, due to pain, static position, which causes muscle strain.

Pathology of the musculoskeletal system. spinal deformity, asymmetry of the lower extremities (one-sided shortening), asymmetry (skew) of the pelvis, transverse and longitudinal flat feet can lead to an incorrect, uneven distribution of the load on the muscles, as well as cartilage and bones of the body, which will determine the occurrence of not only MBS, but also diseases such as arthrosis, arthritis, synovitis, laumontites. 70% of the population has scoliotic spinal deformity and 50% flat feet of varying degrees. Forced posture. Work in a monotonous position of the body, fixation of limbs, static position lead to muscle overload stereotyped movements. The same repetitive movements occur with the contraction of the same muscles, leading to their overstrain and improper distribution of tone. Inadequate loading, especially of untrained muscles. As a result, muscle strain and micro tears occur bruises. Direct trauma to the muscle itself causes a violation of the structure of its fibers. The consequence of this is a violation of the function, if the function of some fiber's decreases, then the function of others should increase, compensating for the lack of the first, which leads to an overload of the latter. Somatic diseases. Soreness of the internal organs, provokes tonic tension of certain muscle groups. With prolonged persistence of the pain syndrome, trigger points and chronic severe pain syndrome may form. Emotional overstrain. Various psycho-emotional reactions, such as stress, anxiety, can induce muscles to tonic tension. In turn, the occurrence of muscular-tonic states, and their persistence after an emotional experience, are capable of forming MBS and the gradual development of chronic back pain (osteocondrosis) radiating to the limbs. As a result of microtrauma or muscle overload, there is a violation of the transport of substances through the cell.

Calcium ions are released, which leads to damage at the cellular level. An excess amount of calcium provokes the contraction of the myocyte (muscle

cell). A muscle that is in a spasmodic state provides an increase in intramuscular pressure, which leads to a deterioration in microcirculation. With a long contraction, a large amount of work is performed, for which energy is expended, a period of relaxation is required to replenish energy. If there is no relaxation period for a long time, compensation mechanisms work: the energy in the cell is replenished not at the expense of newly arrived nutrients from the bloodstream, but at the expense of the available reserves inside itself, which leads to inefficient work. An even longer load, exceeding the capabilities of the muscle, causes a breakdown of compensatory mechanisms - the accumulation of toxins in the muscle tissue, and as a result, the formation of a trigger point. The resulting pain provokes muscle contraction. A vicious circle is formed: pain - muscle tension - pain. Also, a violation of the structure of the cartilage of the joint and bone can join this circle. When the pain spreads through the muscles, nerves can be involved, through which the pain syndrome can be transmitted to remote areas (for example, to give to the arms or legs with pain in the spine).

There are active and latent trigger points. Active pain points can appear during movement and even at rest. Latent points do not hurt at rest, but when you press them, a sharp pain occurs. There are 3 forms of myofascial pain syndrome: acute, subacute and chronic. In the acute form, the pain syndrome is maintained constantly and intensifies with movements. The subacute form is characterized by pain only during movements, and does not manifest itself at rest. In the chronic form of MBS, pain occurs only when the trigger point itself is pressed directly, and a feeling of discomfort may appear during movements.

Understanding the cause of the disease is required to select the right treatment. Therefore, in practice, the classification of MBS by etiology is used: it can be a primary myofascial pain syndrome, the root cause of which is direct damage to the muscle fiber - overstrain, microtears; as well as secondary MBS, the root cause in this case is pain in the joints, in the internal organs, in the spine.

For life, MBS is not dangerous, but to a large extent it can worsen its quality, reduce working capacity and accelerate the wear of bone and cartilage structures of the musculoskeletal system. Chronic pain syndrome exhausts a person physically, has a bad effect on the psycho-emotional state, and can disturb sleep. Lack of sleep increases fatigue, negatively affecting life and work activity.

Most of the pain in degenerative pathologies of the musculoskeletal system is caused by myofascial pain syndrome. Even if you remove the primary source of pain, with an already formed MBS, the pain will not go away, moreover, the incorrect distribution of loads in neighboring areas from the affected muscles will provoke micro traumatization and inflammation. Therefore, it is important to treat not only arthrosis of the joints, protrusions and hernias of the intervertebral discs, bursitis, synovitis, but also the surrounding muscles.

Reference:

1. Posner M. I. & Digirolamo G. J. Cognitive Neuroscience: Origins and Promise, Psychological Bulletin, - 2020, - no 126(6), - pp. 873—889.
2. Pirmanova, G. N., Yarkulovna, S. S., Najmiddinova, K. D., Mustafakulovich, I. A., & Shavkatovna, J. N. (2021). <https://doi.org/10.21744/lingcure.v5nS2.1716>
3. Zukhriddinova, Z. D. (2022). Development of Classification Criteria for Neuroretinal Ischemia in Arterial Hypertension. CENTRAL ASIAN JOURNAL OF MEDICAL AND NATURAL SCIENCES, 3(3), 59-65. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/K76ZT>
4. Zuhridinova Z. D., Kamaljanovna M. D. DEVELOPMENT OF CLASSIFICATION CRITERIA FOR NEURORETINAL ISCHEMIA IN HYPERTENSION //Web of Scientist: International Scientific Research Journal.

- 2022. – Т. 3. – №. 02. – С. 972-978.
<https://wos.academiascience.org/index.php/wos/article/view/951/882>
5. Yuldashev S. S., Mamadaliev A. M., Aliev M. A. To Questions Of Surgical Tactics In Damagesof The Thoracic And Lumbar Parts Of The Spine //European Journal of Molecular & Clinical Medicine. – 2020. – Т. 7. – №. 03. – С. 2020.
https://www.ejmcm.com/article_3419_20727dc3df7f4324cbcb048aa2f37c88.pdf
6. Bakhritdinov B.R, Aliev M.A, & Mardieva G.M. (2022). MULTIVOXEL MAGNETIC RESONANCE SPECTROSCOPY IN THE DIAGNOSIS OF BRAIN TUMORS. World Bulletin of Public Health, 8, 149-156. Retrieved from
<https://scholarexpress.net/index.php/wbph/article/view/738>
7. Mamadaliev A. M., Aliev M. A., Saidov K. D. The Research Of Different Methods Efficiency Of Posttraumatic Valve Defects Plasty //European Journal of Molecular & Clinical Medicine. – 2020. – Т. 7. – №. 03. – С. 2020.
https://ejmcm.com/article_4676_1feec211fea5848f81258ea221dae974.pdf
8. Z. , Z. D. (2022). Rehabilitation and Treatment Algorithm for Patients with Ocular Ischemic Syndrome on the Background of Arterial Hypertension. CENTRAL ASIAN JOURNAL OF MEDICAL AND NATURAL SCIENCES, 3(2), 211-213. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/SYA5K>
9. Zukhridinovna Z. D. MODERN ASPECTS OF NEUROPROTECTIVE TREATMENT IN HYPERTENSIVE RETINOPATHY //Web of Scientist: International Scientific Research Journal. – 2022. – Т. 3. – №. 02. – С. 949-952.
<https://wos.academiascience.org/index.php/wos/article/view/947/878>
10. Zukhridinovna, Z. D. (2022). Clinical and Metabolic Peculiarities Children and Teenagers with Arterial Hypertension. CENTRAL ASIAN JOURNAL OF MEDICAL AND NATURAL SCIENCES, 3(3), 177-184. Retrieved from
<https://cajmns.centralasianstudies.org/index.php/CAJMNS/article/view/755>

11. Z. , Z. D., & K., M. D. (2022). Magnetic Resonance Tractography as a Method of Choice for Neuroimaging in Ocular Ischemic Syndrome against the Background of Hypertension. CENTRAL ASIAN JOURNAL OF MEDICAL AND NATURAL SCIENCES, 3(2), 207-210.

<https://doi.org/10.17605/OSF.IO/E2AH9>

12. D. Z, Z., Zh. B, E., & Z. Z, M. (2022). Changes Visual Systems at Patients with Essential Arterial Hypertension. CENTRAL ASIAN JOURNAL OF MEDICAL AND NATURAL SCIENCES, 3(3), 744-750. Retrieved from

<https://cajmns.centralasianstudies.org/index.php/CAJMNS/article/view/851>

13. Zuxridinova, J. D. (2022). Ultrasonic Dopplerography of Retinal Vessels in Acute Cerebral Ischemia Against the Background of Arterial Hypertension. CENTRAL ASIAN JOURNAL OF MEDICAL AND NATURAL SCIENCES, 3(3), 100-106. Retrieved from

<https://cajmns.centralasianstudies.org/index.php/CAJMNS/article/view/737>

14. Babayev, S. A., Bekturdiev, S. S., Rakhimov, N. M., Jalalova, D. Z., Yusupova, D. Z., & Shakhanova, S. S. (2021). ASSESSMENT OF THE STATE OF IMMUNITY IN PATIENTS WITH TUMORS. CENTRAL ASIAN JOURNAL OF MEDICAL AND NATURAL SCIENCES, 2(3), 218-225.

<https://doi.org/10.47494/cajmns.v2i3.204>

**DAVRIMIZNING DOLZARBLIGINI YO'QOTMAY KELAYOTGAN
MUAMMOLAR !**

TOJIYEVA ILMIRA RINAT QIZI

Surxondaryo viloyati Jarqo'rg'on tumani

1-sonli "Alpomish" DMTT tarbiyachisi

Annotatsiya “ Tarbiya biz uchun yo hayot –yo mamot, yo najot-yo halokat, yo saodat –yo falokat masalasidir !”

A.Avloniy

Kalit so'zlar Ta'lim va tarbiyaning yoshlar orasida kuchaytirish, buyuk yozuvchi va mutaffakir olimlarning ta'lim olishda chekkan sitam-zahmatlari haqida tushunchalar

Kirish Oxirgi paytlarda ta'lim-tarbiya mavzusida ko'plab fikrlar bildirilayotganiga guvoh bo'lmoqdamiz. Ayniqsa, televideniye va internet tarmoqlaridagi chiqishlarning son-sanog'i yo'q. Qayerga qaramaylik hamma joyda bir muammoga duch kelyapmiz — farzandlarimiz betarbiya bo'lib ketishdi! Oldin sho'xlik deb qaralgan yoki tushunilgan jihatlar, ming afsuslar bo'lsinki, bugunning bolasi xulqida chivinchalik ham emas. Insoniyat paydo bo'libdiki, eng dolzarb, eng mashaqqatli va eng qiyin vazifa – yoshlar masalasi bo'lib kelgan. Mutafakkir va allomalar, ziyolilar jamiyatning rivoji, tinchligi va xotirjamligini yoshlar tarbiyasi bilan bog'lagani bejiz emas. Tarbiya masalasi qadriyat, an'ana bilan bog'liqlikda hal etishga harakat qilingan bo'lsa, o'sha joyda rivojlanish bo'lgan. Yoshlar tarbiyasiga e'tiborsizlik bo'lgan joyda inqiroz va o'pirilishlar sodir bo'lgan.

Yaqinda ayni shu yoshlar tarbiyasiga doir bir mavzuda turli soha mutaxassislari bilan suhbatlashdim. **Siyosatshunos Ravshan Baykulovning** aytishicha, fan va texnika jadal rivojlanayotgan hozirgi sharoitda, aksari yoshlar oldida turli muammolarning paydo bo'lishi, birinchi navbatda, ularning dunyoqarashi tamomila o'zgarganida.

— Bu yoshlar vaqtini bekorga sarflab, kunlarini ijtimoiy tarmoqlarda o'tkazmoqda, — deya davom etadi siyosatshunos. — Yer yuzidagi aholining 20 foizini yoshlar tashkil qiladi. Afsuski, millionlab yoshlar maktab nima ekanini umuman bilmaydi. Ya'ni, ular, mutlaqo savodsiz. Yana shuni ham aytish kerakki, kichik muammolar o'z-o'zidan yiriklarini keltirib chiqaradi. Dunyoning ko'plab mamlakatlarida yoshlar orasida erta turmush qurish oddiy holga aylandi. Erta qurilgan yosh oilalarda arziyas, kichik-kichik muammolar paydo bo'ladi. Bu muammolar asta-sekin kattalashib boraveradi. O'zingiz o'ylab ko'ring, hali oila atalmish muqaddas dargohning nima ekanini to'liq anglab yetmagan, ro'zg'or qurishga mutlaqo tayyor bo'lmagan bu yoshlarning turmush qurishiga nima sabab bo'lgan? Bunga ota-onalarining xohishi yoki allaqanday o'tkinchi bir havas bilan, degan javobni hech ikkilanmasdan aytishim mumkin. Masalan, ayrim Sharq mamlakatlarini oling, yoshlar ota-onalarining xohishi va qandaydir o'ylab topilgan udumlarga ko'ra, erta turmush quradi. G'arbda aytib o'tganimdek, o'tkinchi bir havas orqali oilalar bunyod bo'lyapti. Xo'sh, keyin nima bo'ladi? Bu oilalarda aksariyat hollarda nosog'lom farzandlar dunyoga kelishi, ro'zg'orda uchraydigan turli noo'rin gap-so'zlar xatti-harakatlar oilalarning barham topishiga, ya'ni oilaviy ajrim bilan nihoyasiga yetadi.

E'tibor bergan bo'lsangiz, jahon yoshlari orasida ishsizlik muammosi ham bugunga kelib eng dolzarb mavzuga aylandi. Hozir, hatto, eng rivojlangan mamlakatlarda yoshlar bandligini ta'minlash katta muammoga aylandi. Ularning ko'pchiligi xorijda ish topaman deb odam savdosi atalmish jirkanch jinoyatning qurboniga aylanmoqda.

— Esingizdami, bundan 4-5 yil oldin Yaqin Sharq va Shimoliy Afrika mamlakatlarida ommaviy tartibsizliklar, “rangli inqiloblar” yuz bergandi, — deya gap boshlaydi **faylasuf O‘ktam Tilovov**. — Aynan shu to‘polonlarning boshida kim turgandi? Albatta, o‘zining fikriga ega bo‘lmagan, kim nima desa, shunga ergashib ketadigan, boshqacha qilib aytganda, mafkuraviy immuniteti sust bo‘lgan yoshlar turgandi. Umuman, keyingi yillarda, dunyoda bu kabi tartibsizliklarni amalga oshirishda vayronkor kuchlar, mafkuraviy kurashlarda, ommaviy tadbirlardan texnologik asosga o‘tdi. Ya'ni? Ya'ni ular professionallashdi. Hozir axborotni qabul qiluvchidan ko‘ra, uni boshqalarga yetkazadigan “fikir liderlari”ning sonini ko‘paytirish yo‘lga qo‘yilgan. Buzg‘unchi g‘oyalarni targ‘ib etuvchilar odamlarda shakllangan mafkuraviy e'tiqodni o‘zgartirishga intilmoqda.

Bu yo‘lda ular kimlardan foydalanadi bilasizmi? Bu yo‘lda, ular asosan yoshlardan foydalanmoqda. Ayanchlisi, bu manfur kimsalar, o‘smirlar bilan turli ijtimoiy tarmoqlar orqali aloqa o‘rnatib, ularning qalbi va ongiga kirishga harakat qilmoqda va buning uddasidan chiqmoqda. Ko‘pincha, ular g‘arbning qo‘shirnoq ichidagi mashhur olimlarining yoki sotsiologik markazlarining xulosalarini ishga soladi. Shuningdek, ular o‘smirlarning his-tuyg‘ularidan ham foydalanishning hadisini olgan. Buzg‘unchilar yaxshi biladiki, his-tuyg‘ularga tayangan axborot tez o‘zlashtiriladi va xotirada uzoq saqlanadi. Yana bir narsa, bu yoshlar bilib-bilmay, ekstremistik tashkilotlarga a'zo bo‘lib, terrorchilik harakatlarida ham faol ishtirok etmoqda, — deya fikrini davom ettiradi faylasuf.

Vayronkor kuchlar girdobiga tushgan o‘smirning qo‘lidan “xanjar”ni olib qo‘ysak, uning o‘rniga boshqa narsani olmasligi uchun nima qilsak bo‘ladi?

— Bilasizmi, avvalo, uning qo‘liga qog‘oz va qalam tutqazish kerak. Biz ularni ezgu maqsadlar sari intilishga undashimiz va xanjarning yomonligiyu qalamning yaxshi ekanini tushuntirishimiz kerak. Farzandlarimizga unday qilma, yomon, bunday qilma, bu yaxshi emas demaslik uchun ularga bugun nima uchun

yashayotganini, qanday maqsad sari intilishi va buning uchun nima qilishi lozimligini uqtirishimiz kerak...

Suhbatni **iqtisodchi Nasrullo Nazarov** davom ettirdi:

— Agar masalaga chuqurroq e'tibor qaratsangiz, deyarli barcha sohada integratsiyalashuvning kuchayishi vayronkor g'oyalar targ'ibotiga ko'maklashmoqda. Uzoqqa bormaylik, o'n yil muqaddam biror g'oyani odamlar ongiga singdirish, uni targ'ib qilish uchun millionlab mablag' xarj qilingan bo'lsa, ayni paytga kelib, ularni iste'molchilarning o'zi sotib olmoqda. Oddiy misol, ijtimoiy tarmoq orqali namoyish etilayotgan xorijlik san'atkorning klipidagi “o'ziga xos” ko'rinishi va uning xatti-harakatlarini o'zlashtirib, taqlid qilayotgan yoshlarni oling. Bu ularga shunchaki zavq bag'ishlashi mumkindir. Lekin yoshlarning badiiy saviyasi pasayib ketishiga kim kafolat beradi? Hozir nima ko'p ko'cha-ko'yda quloqchin taqib yurgan yoshlar ko'p. Agarda ularning yoniga borib, biron bekat yoki ko'chani so'rasangiz, sizni eshitmasdan, indamay yo'lida davom etadi. Bu, yoshlar eshitayotgan, allaqanday xorijiy tushunarsiz musiqalar yurak urish ritmini o'zgartirishi bilan birga kishida yengiltabiatlik hissining ortishi hamda karlikka sabab bo'lmoqda.

— Xorijdan kirib kelayotgan turli kliplar, filmlar axloqiy buzuvchilikni targ'ib etib, yoshlarimizni muqaddas qadriyatlarimizga nisbatan hurmatsizlik qilishga undamoqda. Bu shunchaki o'yin-kulgi va ko'ngil ochish bilan bog'liq “madaniyat”ni olib kirish emas, balki o'zlarining yovuz maqsadlari orqali, butun bir xalqni o'zagidan ayirish orqali uni inqirozga uchratish yotganini hamma ham bilavermaydi. Buni ayrim yoshlar anglab yetmayapti. Biz aytayotgan yoshlar muammolari faqat ijtimoiy tarmoqlar yoki “ommaviy madaniyat” bilan chegaralanib qoladigan muammolar emas, — deya qo'shiladi **huquqshunos Oybekxon Ibrohimxonov**. — Dunyo yoshlari orasida giyohvandlik, jinoyatchilik soni ortib bormoqda. Ayniqsa, giyohvand moddalarni iste'mol qilayotganlar orasida 13-14 yoshli o'smirlarning borligi katta fojia. Bu illat

oilalarda nogiron farzandlarning dunyoga kelishi, naslning buzilishi, oilaviy ajralishlarning ortishi, jinoyatchilik va boshqa illatlarning asosi hisoblanadi. Modomiki, yoshlar muammolari to'g'risida fikr yuritar ekanmiz, jahon miqyosida yoshlar o'limi ham tobora ortib borayotgani haqida kim bong urib gapirmoqda?

Eng achinarlisi, yoshlar o'limining uchdan bir qismini o'z joniga qasd qiluvchilar tashkil etmoqda. Tahlikalar girdobidagi bugungi dunyoda aziyat chekayotgan yoshlarning o'z joniga qasd qilishiga asosiy sabab sifatida ularning kundalik muammolari emas, bevosita ruhiy iztiroblari sabab bo'lmoqda. Butunjahon sog'liqni saqlash tashkilotining ma'lum qilishicha, dunyoning rivojlangan mamlakatlarida istiqomat qilayotgan yoshlarning ruhiy holati deyarli bir xil. Oilalardagi nosog'lom muhit, ya'ni ota-ona o'rtasidagi tortishuv va janjallar ham o'smir yoshidagilarning ruhiyatiga jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda va ayni shunday holat ham ularning o'z joniga qasd qilishiga olib kelmoqda.

Olib borilgan kuzatuvlar shuni ko'rsatmoqdaki, dunyo yoshlari orasida o'qishni, ishlashni xohlamaydiganlar soni ham ko'payishda davom etmoqda. Buning sababi nimada? **Bu savolga kelganda bolalar shifokori Umida Rahmonova shunday dedi:**

— Misr ehromlaridan birining devoriga juda qadim zamonlardayoq bugungi yoshlar o'zgarib ketgan mazmunidagi gap yozib qoldirilgan. Har bir davr yoshlarining tarbiyasi o'sha davrning muhim muammosi sifatida qaralgan. Asosiy sabab sifatida, ularning ota-onalari o'z farzandiga umuman vaqt ajratmasligida deb bilish mumkin. So'nggi yillarda, xonadonlarimizda shaxsiy kompyuterlar ko'payib bormoqda. Bu juda yaxshi, Chunki ish yuzasidan bajarishga ulgurmagan yumushingizni uyda tugallab qo'yasiz.

Lekin kompyuter oldida farzandlarimizning soatlab o'tirishi, kompyuterdagi zo'ravonlik sahnalari aks etgan o'yinlarga berilib ketishi bolalarda shafqatsizlik

hissining tomir otishiga zamin yaratmayaptimi? Ularning ruhiyatida ham jiddiy buzilish yuzaga kelmoqda. Natijada, bolalar kundan-kunga virtual o'yinlarga berilib, kundalik hayotdan chetga chiqib qoladi. Bu ularning o'qishiga ham o'z ta'sirini o'tkazmasdan qolmaydi. Ayrim o'smir yoshdagilar maktabni bitirishi bilan, go'yo, katta hayot shu ekan deb, turli pana-pastqam joylarda tamaki chekish va spirtli ichimliklar iste'mol qilishga ruju qo'yadi. Bilingki, har bir bola, har bir yosh-o'zi bir dunyo. Shunday, ekan ular bilan munosabatda bo'lishda, suhbatdoshingizning fikrlash doirasidan kelib chiqqan holda gaplashish muhim. O'smirlarga biror-bir maslahat berayotganingizda ham, albatta, yoshini hisobga olish shart.

Suhbatdoshlar oldida fikr berishga oshiqayotgan talaba Boburbek Hasanov shundy dedi: “Ommaviy madaniyat” niqobi ostidagi turli illatlarni o'zlashtirgan pirsing, tatuaj, ochiq-sochiq kiyinish, behayolikni targ'ib etuvchi film va kliplarni tomosha qilishga mukkasidan ketayotgan ayrim tengdoshlarimni ko'rib achinib ketaman. Bunday yoshlarga to'g'ri yo'l ko'rsatish barchamizning burchimiz. Qisqagina lekin juda ta'sirchan. Davradoshlarimning yoshlar muammolari to'g'risidagi fikrlarini jamlab, buyuk ma'rifatparvar bobomiz Abdulla Avloniyning “Tarbiya biz uchun yo hayot, yo mamot, yo najot, yo halokat, yo saodat, yo falokat masalasidir”, degan purhikmat so'zlari hech qachon o'z kuchini yo'qotmasligiga yana bir bor amin bo'ldim.

Xulosa:

Aziz zamondosh, bugun kishilik taraqqiyoti shunday bosqichga kirganki, endi unda harbiy kuch emas, intellektual salohiyat, zamonaviy texnologiyalar hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Yoshlar — ertangi kun davomchilari. Yoshlar bilan bog'liq muammolar mavjud har qanday millat, davlatning kelajagi yo'q. Ularga yetarli sharoitlarni yaratib berish, eng asosiysi, e'tibor qaratish lozim.

Nima bo'lganda ham, tarbiya xaqida zamondoshlarimizning fikrlarini ikki og'iz so'z bilan ifodalashga harakat qildik. Xulosa esa o'zingizdan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz (1-jild). – Toshkent: O'zbekiston, 2017. – 592 b.
2. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. – Toshkent: O'zbekiston, 2017. – 48 b.
3. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – Toshkent: O'zbekiston, 2016. – 56 b.
4. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: O'zbekiston, 2017. – 488 b.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 14-avgustdagi “Yoshlarni ma'naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta'lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PQ-3907 qarori // <https://lex.uz/docs/-3864155>.
6. Farsaxonova D.R. Pedagogika oliy ta'lim muassasalari talabalarini ma'naviy-axloqiy tarbiyalash metodikasi // Ta'lim, fan va innovatsiya. 2019, – №1. – B. 77-81.
7. Azarov Yu.P. Tarbiyaviy ishlar metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1991. – 67 b.
8. Azimova N.E. Bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchisini ma'naviy-axloqiy tarbiyalash texnologiyasi (Pedagogik yo'nalishdagi fanlarni o'qitish misolida). Ped. fan. fal. dokt. (PhD). ... dis. – Toshkent, 2012. – 178 b.
9. Ismoilova Z.Q. Ma'naviy-axloqiy tarbiyaning nazariy va eksperimental-metodik asoslari (Milliy istiqlol g'oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar). Ped. fan. dokt. ...dis. avtoref. – Toshkent: O'zPFITI, 2006. – 46 b.
10. Musurmonova O. Yuqori sinf o'quvchilari ma'naviy madaniyatini shakllantirishning pedagogik asoslari: Ped. fan. dokt. ...dis. – Toshkent, 1993. –

364 b.

11. Olimov Sh.Sh. Kasb-hunar kollejlari o'quvchilarini ma'naviy-axloqiy tarbiyalash nazariyasi va amaliyoti. Ped. fan. dokt. ...dis. – Buxoro, 2012. – 286

b.

12. Quronov M. Milliy tarbiya. – Toshkent: Ma'naviyat, 2007. – 240 b.

13. Karabayevna I. Z., Riskulova K., Ubaydullayevich A. M., Turaevna I. Y., & Ravshanovna P. N. (2020). The role of electronic pedagogical tools in higher education. Journal of Critical Reviews. Innovare Academics Sciences Pvt. Ltd. // <https://doi.org/10.31838/jcr.07.05.80>

14. Ismailova Z. & Ergashev B. (2019). New information and communication technologies in education system. In E3S Web of Conferences (Vol.135). EDP Sciences // <https://doi.org/10.1051/e3sconf/201913504077>

15. Karabayevna Z. & Raximovich B. (2019). The use of innovation technologies

in the formation of students' professional competences. International Journal of Engineering and Advanced Technology, 9(1), 6898–6902 //

<https://doi.org/10.35940/ijeat.A2996.109119>

16. Karabayevna Z., Musurmanova A. & Xamroyevich R. (2019). Improving the competence of future vocational education teachers based on modular-rating education. International Journal of Engineering and Advanced Technology, 9(1), 6903–6906 // <https://doi.org/10.35940/ijeat.A2997.109119>

17. Ismailova Z. va boshqalar. Pedagogika. – Toshkent: Chinor fayzi baland, 2021. – 334 bet.

**5-6 YOSHLI BOLALARDA O'YINLAR TASHKIL ETISH VA
ULARNI MARKAZLARDA TASHKILLASHTIRISH USULLARI.**

Andijon viloyati Ho'jaobod tumani Maktabgacha ta'lim tasarrufidagi

22-DMTT tarbiyachisi To'ychiyeva Nasibaxon Akyulovna

Annotatsiya: Ushbu maqola maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning mashg'ulot jarayonida qo'llaniladigan o'yinlarning o'rni va ahamiyati haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Tarbiya, o'yin, maktabgacha ta'lim, o'yinchoq, oila, uzluksiz ta'lim.

Keywords: God manners, familiy, game, preschool leave, toy.continuing education.

Ключевые слова: Воспитание,, игра дошкольное образование, игрушка, непрерывное образованию.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning etakchi faoliyati bu o'yindir. Bog'cha yoshidagi bolalarning o'yin faoliyati masalasi asrlar davomida juda ko'p olimlarning diqqatini o'ziga jalb qilib kelmoqda. Bog'cha yoshidagi bolalar o'zlarining o'yin faoliyatlarida ildam qadamlar bilan olg'a qarab borayotgan sarmazmun hayotimizning hamma tomonlarini aks ettirishga intiladilar. Bog'cha yoshidagi bola atrofidagi narsalar dunyosini bilish jarayonida shu narsalar bilan bevosita amaliy munosobatda bo'lishga intiladi. Bog'cha yoshidagi bolalarning o'yinlari atrofdagi narsa va xodisalarni bilish quroli bo'lishi bilan birga yuksak ijtimoiy ahamiyatga ham ega. Boshqacharoq qilib aytganda, o'yin qudratli

tarbiya quolidir. Bolalarning o'yinlari orqali ularda ijtimoiy foydali, yuksak insoniy hislatlarni tarbiyalash mumkin.

Hozirgi vaqtda o'yin faoliyati to'liq amalga oshirilgandagina bola shaxsi rivojlanadi. O'yin faoliyatini bevosita kattalar bilan birga amalga oshiradi. Rivojlanayotgan mamlakatlarda ta'lim sohasidagi islohatlar avvalo oiladan bashlanadi.

Maktabgacha ta'lim uzluksiz ta'limning asosiy bug'ini hisoblanadi. Avvalo bu tizimga ota-onalarning ijtimoiy faoliyati va farzandlari uchun shart-sharoit yaratishlari nazarda tutilgan. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarining ish mazmuniga esa kichkintoylarni maktab bosqichida o'qishga tayyorlashdir. Maqsadimiz bilimni sifatini ko'tarish va dunyo andozalari darajasiga olib chiqish.

O'yinning bolalar psixik tarakkiyotidagi kudratli roli mashxur pedagog va psixologlardan tashqari mutafakkir yozuvchilarni xam diqqat e'tiborini jalb etgan. Masalan rus yozuvchilaridan biri *M.Gor'kiy bolalar o'yin va uning moxiyati xakida shunday degan edi. «O'yin bolalar uchun uzlari yashab turgan dunyoni bilish xamda uni uzgartirish quolidir».* 5-6 yoshli bolalarda o'yinlar tashkil etish bolalar xayotida shunday kup kirrali faoliyatki unda bolalarga mansub bulgan mexnat xam, narsalar xakida fikr yuritish xam, xayol kilish, dam olish va xushchakchaklik manbalari xam mujassamlashgan. Mana shu jarayonlarning barchasi o'yin faoliyatida namoyon buladi. 5-6 yoshli bolalarda o'yinlar tashkil etish bolaning ongida uni kurshab turgan voelik tugrisidagi xilma-xil o'yin faoliyatini takomillashtiradigan sharoitlarni tadqiq qilgan *N.M.Aksarinaning ta'kidlashicha, o'yin uz-uzidan vujudga kelmaydi, buning uchun kamida uchta sharoit bulishi lozim: a) taassurotlar tarkib topishi; b) xar xil kurinishdagi o'yinchoklar va tarbiyaviy ta'sir vositalarining muxayyoligi; v) bolalarning kattalar bilan tez tez muomala va mulokotga kirishuvi.* Bunda kattalarning bolaga bevosita ta'sir kursatish uslubi xal kiluvchi rol o'ynaydi. D.B.Elkonin uz tadqiqotida rolli o'yinning syujeti

bilan bir qatorda, uning mazmuni ham mavjud ekanini yozadi. Uning fikricha, o'yinda bola kattalar faoliyatining asosiy jixatini aniqroq aks ettirishi o'yinning mazmunini tashkil kiladi. O'yin o'z mohiyati jihatidan katta kishilarning xatti - harakatlari va xulq-atvorlariga faol taqlid qilishdan iborat bo'lishi tufayli bolalarda ma'naviy sifatlarning mustahkamlanishi uchun va odob - axloq qoidalarini bilib olishlari uchun keng imkoniyatlar beradi. O'yin maktabgacha yoshdagi bolalarning ta'lim berishda muhim yondashuvdir. MTT bolaning o'yuin huquqini tan oladi, o'yinning bola uchun muhimligini va uning individual rivojlanishi, ta'lim olishi va farovonligiga ko'maklashishdagi pedagogic imkoniyatlari tan oladi. Bolalarni o'yinda kuzatish pedagogga bolaning boshqa bolalar bilan qanday o'ynashi va qanday ko'nikma va malakalarni namoyon qilishi o'yin orqali qanday ko'nikma rivojlantirish kerakligini anglashga yordam beradi. Maktabgacha yoshdagi 5-6 yoshli bolalarda o'yinlar tashkil etish bola o'yin jarayonida tabiblik yoki muallimlik rolini bajarayotgan bo'lsa, shu kasbga tegishli barcha sifatlarni namoyon qilishga intiladi. Ular o'yinga juda berilib ketsalar, bajarayotgan rollariga xos sifatlar shunchalik samimiy, ijodiy tarzda namoyon bo'ladi. Bolalar uchun o'yin mazmunining hech bir chegarasi yo'q.

Ob'ektni jonlantirish" o'yini.

Bu o'yin tirik mavjudotlarning qobiliyatlari va fazilatlarini jonsiz tabiat ob'ektlariga berishni o'z ichiga oladi, ya'ni: harakat qilish, o'ylash, his qilish, nafas olish, o'sish, quvonish, ko'payish, hazil qilish, tabassum qilish qobiliyati.

Siz qanday tirik jonzotga murojaat qilasiz? havo sharibuyuk Britaniya? (1 jamoaning javoblari) Sizning poyabzalingiz nimani o'ylaydi? (2-guruh o'qituvchilarining javoblari)

Mebel nimani o'ylaydi? (3-guruh o'qituvchilarining javoblari)

"Belgining xarakterini o'zgartirish" o'yini.

Bunday ajoyib syujet bilan ertak haqida o'ylab ko'ring: tulki o'rmondagi eng rustikga aylandi va barcha hayvonlar uni aldaydi. (O'qituvchilar o'zlarining

javoblarini berishadi)"Turli xil ko'zlar bilan" Akvariumni uning egasi nuqtai nazaridan, so'ngra u erda suzib yuradigan baliqlar va egasining mushuklari nuqtai nazaridan tasvirlab bering.

To'plar bilan jismoniy daqiqalar "Su-jok".

"Sovg'a" o'yini

Kattalar aylana shaklida turishadi. Bittasiga qo'lida kamon bilan quti beriladi va uni qo'shnisiga berishni va nima berishni istashini aytishni so'raydi: "Men sizga quyon beraman", yoki "Men sizga katta konfet beraman" va hokazo "Ko'rinmaydigan hayvonni quchoqlang"O'yin ishtirokchilarining har biri qandaydir hayvonni qanday "quchoqlashi" ni tasvirlashi kerak, qolganlari bu hayvonni taxmin qilishadi. Seminar natijalari.

Yuqoridagi barcha o'yinlar yordam beradi:Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy tasavvurlari va muloqot qobiliyatlarini rivojlantirish;

So'z boyligingizni boyiting;Bolaning nutqini yanada rang-barang, hissiyotli qiling.

Rivojlanish o'yinlari karta fayli ijodiy tasavvur

"So'zlar zanjiri".

O'yin maqsadi:

Tovushlar va tasvirlarni, uyushmalar va xotiralarni, g'oyalar va orzularni chaqirish orqali ijodiy tasavvurni rivojlantirish.

O'yinning borishi:

Bolalar uzoq so'zlarni tayyorlashga taklif qilinadi - har bir so'z vagon. Treylerlar, xuddi so'zlar singari, o'zaro bog'liq bo'lishi kerak, ya'ni har bir so'z keyingisini tortib olishi kerak.

Misol:

Tarbiyachi: Qaysi qish? (treylerni qo'yadi - qish).

Bolalar: Qorli, sovuq (ikkita treyler qo'ying).

Tarbiyachi: Yana nima sovuq?

Bolalar: muzqaymoq, muz, qor, shamol (har bir so'z uchun treyler qo'yilgan).

Tarbiyachi: (oxirgi so'zdan boshlab) Va shamol nima?

Bolalar: shimoliy, kuchli ...

Tarbiyachi: Yana kim kuchli bo'lishi mumkin? Va hokazo. bolalar zerikib qolguncha yoki treylerlar tugamaguncha.

O'yin opsiyasi:

Treylerlar turli xil ranglarda bo'lishi mumkin. Har bir qator jadvallar yoki bolalarning kichik guruhi boshqacha rangga ega. Bolalar javob berganda, tarbiyachining yordamchisi yoki katta yoshli bola ma'lum bir rangdagi vagonni joylashtiradi. O'yin oxirida qaysi kichik guruh yoki qatorda ko'proq vagonlar yig'ilganligi hisoblab chiqiladi (ularning poyezdi uzunroq) va ular g'alaba qozonishdi. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, maktabgacha yoshdagi bolalar kattalar hayotini hamma tomonlarini o'z o'yinlarida aks ettira oladilar. O'yinning ahamiyati bola shaxsining o'sib kamolotga etishiga ta'sir ko'rsatishdan iboratdir. O'yin har bir yosh bosqichda bolaning tevarak atrofdagi dunyoni va kishilar o'rtasidagi munosabatlarni bilib olishni ifodalaydi. Bolaning moddiy dunyoga, kishilarga o'z-o'ziga munosabati o'zgarayotgan o'yinda namoyon bo'ladi. Bolalarning ehtiyojlari, istak, qiziqish (xavas) lari bevosita o'yinda ifodalanadi. O'yin bolalarning xayolparastligi tufaydi narsalar va kishilar dunyosini ular uchun ma'qul tomonga o'zgartirish imkoniyatini beradigan faoliyatdir. Rus pedagogi *A.S. Makarenko* ***Bola o'yinda qanday bo'lsa, o'sib ulg'aygach ishda ham ko'pincha, ko'p jixatdan shunday bo'ladi*** –deb to'g'ri aytgan edi. Haqiqatdan ham o'yin har bir yosh bosqichda bolaning tevarak atrofdagi hayotni va kishilar o'rtasidagi turli munosabatlarni har

tomonlana bilib olishga qaratilgan faoliyatidir. Maktabgacha yoshdagi bolaning o'yin faoliyati mazmun jihatdan har kungi vaziyatga qarab o'zgarib turadi. O'yin doimo o'zgarib turganligi tufayli bola o'ynab charchamaydi, zerikmaydi. Bolaning atrof muhitga kishilarga, narsalarga va o'ziga bo'lgan turli munosabatlari mazmun hamda shakl jihatdan har doim o'zgarib turadigan o'yin jarayonida namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Voxidov M.«Bolalar psixologiyasi» Toshkent. 1992 y.
2. Vohidov M.V. Maktabgacha tarbiya psixologiyasi. T.,
3. Krutetskiy V.A. Pedagogik psixologiya asoslari. T.,

HOMLADORLIKDA COVID-19 NI DAVOLASH YO'LLARI

Samarqand Abu Ali ibn Sino nomidagi

jamoat salomatligi texnikumi o'qituvchilari :

Akusherlik va ginekologiya kafedrasi mudirasi:

Radjabova Klara Bo'riyevna,

Akusherlik va ginekologiya kafedrasi o'qituvchisi:

Niyatqobilova Muyassar Xoljigitovna

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo'lajak onalar homladorlik paytida covid-19 bilan kasallanmasligi, imkon qadar uning oldini olishlari homla uchun muhim ahamiyatga ega, o'zbek xotin-qizlarining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning barcha sohalaridagi faol ishtiroki va imkoniyatlarini ta'minlash muammosi yoritilgan.

Kalit so'zlar: covid-19, yurak-qon tomir, nafas a'zolari kasalliklari zotiljam, bronxial astma, diabet, arterial gipertoniya, surunkali yallig'lanish.

TREATMENT OF COVID-19 IN PREGNANCY

Anatation: In this article, it is important for expectant mothers not to get infected with covid-19 during pregnancy, it is important for them to prevent it as much as possible, and the problem of ensuring the active participation and opportunities of Uzbek women in all areas of socio-economic development.

Keywords: covid-19, cardiovascular, respiratory diseases, bronchial asthma, diabetes, arterial hypertension, chronic inflammation.

COVID-19 bilan kasallanish xavf guruhlari orasida homilador ayollar alohida o'rin egallaydi. Ma'lumki, homiladorlik bu fiziologik holat bo'lishiga qaramay, bir qator a'zo va tizimlarning, shu jumladan, immun tizimning o'zgarishi bilan kechadi. Shu sababli homiladorlik vaqtida infeksiyalarga nisbatan sezuvchanlik sezilarli darajada [oshadi](#). Hozirgi kunda COVID-19 bilan

zararlangan homilador ayollarni kuzatuvlari yetarli emas, ammo Xitoy, AQSH va Rossiyada o'tkazilgan ba'zi kuzatuvlar ayrim xulosalarni chiqarishga imkon beradi. Shunday qilib, turli ekstragenital kasalliklari mavjud homiladorlar yuqori xavf guruhiga kiradi, ayniqsa, homiladorlikning ikkinchi yarmida. Bular yurak-qon tomir, nafas a'zolari kasalliklari (zotiljam, bronxial astma), diabet, arterial gipertoniya, surunkali yallig'lanish kasalliklaridir. Ushbu kasalliklar bilan bir qatorda homiladorlik davrida immun holatning, gemoztaz (qon ivuvchanligi)ning buzilishi, xavfli o'smalarning mavjudligi butun organizmning zo'riqishini kuchaytiradi, ayniqsa, aylanib yuruvchi qon hajmining oshishiga, nafas ko'rsatkichlarining pasayishiga va turli asoratlarni rivojlanishiga olib keladi.

Homiladorlik davrida asoratlarning rivojlanishi xavf omili – og'irlashgan akusherlik anamnezidir. Ya'ni avvalgi homiladorlikda kuzatilgan preeklampsiya, arterial bosimning oshishi, qon ketishi, qon ivishining buzilishi, muddatdan oldingi tug'ruqlar, homiladorlikning to'xtashi, turli jarrohlik amaliyotlari ham xavf omillari hisoblanadi. Bunday homiladorlar xavf guruhiga kiradi va alohida e'tiborni talab qiladi. COVID-19 ikkinchi va uchinchi trimestrda xavfliroq, bu organizmning turli tizimlarida yuklamalarning ortishi bilan izohlanadi. Onalar va bolalar o'lim darajasini ko'paymasligi uchun homilador ayol skrining ko'rigidan o'tishi kerak bo'lgan davrni esdan chiqarmaslik kerak. Barcha homilador ayollar koronavirusdan qat'iy nazar, homiladorlikni olib borish to'g'risidagi protokolda aniq belgilangan muddatlarda tekshiruvdan o'tishlari kerak. O'z vaqtida tahlillarni topshirish, UTT tekshiruvidan o'tish, shifokorlar bilan maslahatlashish lozim. Akusherlik skrining tekshiruvi muddatlarini o'tkazib yubormaslik – bu akusherlik va neonatal asoratlarni kamaytirish kafolatidir.

Koronavirus infeksiyasi bilan bog'liq cheklovlar bo'lishi tabiiy. Ammo dam olish, jismoniy faoliyat va turmush tarzini to'g'ri tashkil etish (ijtimoiy masofa, gigiyena va himoya tartiblari) bilan bu qiyinchiliklarni yengish mumkin.

Homila koronavirus infeksiyasining bevosita nishoni emas. Virus homilaga teratogen ta'sir ko'rsatmaydi. Platsentar to'siq homila uchun ishonchli to'siq bo'lgani bois aqaloqlar sog'lom tug'iladi. Ko'p narsa onaning holati va koronavirus infeksiyasining og'irlik darajasiga bog'liq. Odatda tug'ruq yengil o'tadi, ya'ni bolalar kasallik alomatlarisiz tug'iladi. Eng muhimi – ularni o'z vaqtida alohidalash. Dunyoda sodir bo'layotgan umumiy tashvish va asabiy holatlarni tushungan xolda, ta'kidlash kerakki, homiladorlikni kechishiga xavf soluvchi asosiy omil bu – stress (ruhiy zo'riqish)dir. Asoslanmagan yangiliklarni o'qishdan bosh tortish, gigiyenik tartiblarga amal qilish va pozitiv bo'lish lozim. Yo'ldosh va onaning salomatligi homilani virusdan himoyalaydi.

Xitoylik shifokorlar homiladorlik davrida COVID-19 bilan kasallangan onalarning chaqaloqlarida yangi koronavirusni aniqlashmadi. Ushbu kasallarning ma'lumotlari "Frontiers in Pediatrics" jurnalida chop etilgan. Maqolada to'rtta holat qayd etilgan bo'lsa xam, homiladorlardan bolalariga virus o'tmasligi ehtimoli bor. Bolalarda koronavirusni aniqlash uchun namunalar tug'ilganidan uch kun o'tgach burun halqumdan olingan. Yangi tug'ilgan chaqaloqlarda isitma, yo'tal, diareya kuzatilmagan. Kasalxonadan chiqish vaqtida na ona, na bolalarda (shu jumladan, SARS-CoV-2 borligiga tekshirilmagan bolalarda) infeksiya alomatlari bo'lmagan. Ushbu ma'lumotlarni umumiyashtirgan xolda mualliflar COVID-19 kasalligining onadan bolaga o'tish ehtimoli kam, balki umuman yo'qdir degan xulosaga kelishgan.

Yangi SARS-CoV-2 ning asosiy ma'lum bo'lgan yuqish yo'li bu — havotomchi orqalidir, hozircha respirator belgilar bo'lmagan odamning boshqalarga yuqtirish ehtimoli hali isbotlanmagan. Shuningdek, virus onadan bolaga ona qornida o'tishi aniq emas. Agar onada koronavirus aniqlangan bo'lsa, ko'krak bilan boqishni to'xtatish kerakmi? Agar onada COVID-19 ga shubha tug'ilsa yoki bemorlar bilan aloqada bo'lgan bo'lsa, emizishni to'xtatmasligi kerak deb hisoblanadi. Ammo ayolda yuqori isitma yoki virusli infeksiyaning boshqa alomatlari bo'lsa va shifokor ko'krak suti bilan o'tadigan va bolaga zararli ta'sir qiladigan dori vositalarini buyurgan bo'lsa, ko'krak bilan boqish davolash

vaqtida to'xtatiladi. Ushbu davrda ona sutini sog'ish orqali laktatsiyani ushlab turish va sog'aygandan keyin ko'krak bilan boqishni davom ettirish lozim.

Homilador ayollar o'zlarini COVID-19 dan qanday himoya qilishlari mumkin? Homilador ayollar xam oddiy odamlar kabi zararlanishdan saqlanishlari lozim. COVID-19 ni tarqalishini tirsagiga yo'talib, kasal odamlar bilan aloqa qilishdan saqlanib, qo'llarni tez-tez sovun va suv yoki spirt asosli qo'l sanitariya vositalari bilan yuvish orqali to'xtatish mumkin. Homilador ayollarni davolash COVID-19 bilan kasallanish darajasiga, uning klinik ko'rinishlariga va akusherlik holatini to'g'ri baholashga asoslanadi. Akusherlik taktikasi bir necha jihatlariga bog'liq: bemorning ahvoli, homilaning holati va homiladorlik muddati. Homiladorlikning 12 haftagacha bo'lgan muddatda og'ir va o'rta og'ir kechishida perinatal asoratlarning xavfi yuqoriligini hisobga olib, infeksiyon jarayonni davolagandan so'ng homiladorlikni to'xtatish tavsiya etiladi. Agar bemor homiladorlikni to'xtatishdan bosh tortsa, homilada xromosomal nuqsonlarni aniqlash uchun xorion biopsiyasi zarur.

Kasallikning avj olish davrida homiladorlikni to'xtatish va tug'ruqni qabul qilish onalar o'limi va ko'p sonli asoratlarni: asosiy kasallikning og'irlashuvi, nafas yetishmovchiligining rivojlanishi va jadallashishi, akusherlik qon ketishi, homilaning intranatal o'limi, yiringli-septik asoratlarning oshishi bilan bog'lanadi. Ammo, O'SV fonida gipoksiyani bartaraf etishning imkoni bo'lmasa yoki nafas yetishmovchiligining jadallashuvida, o'pkaning alveolyar shishida, shuningdek, refrakter septik shokda hayotiy ko'rsatmalarga ko'ra kesarcha kesish yo'li bilan shoshilinch jarrohlik amaliyoti koagulopatik va gipotonik akusherlik qon ketishini oldini olish uchun zarur choralar bilan birga o'tkaziladi. Kasallik avjida va zotiljamda tug'ruq faoliyati boshlanib qolsa, tug'ruqni ona va bolaning holatini monitor kuzatuv ostida tabiiy tug'ruq yo'llari orqali qabul qilgan ma'qul. Og'riqsizlantirish, detoksikatsion, antibakterial va virusga qarshi, respirator terapiyalarni o'tkazish lozim. Ikkinchi davrda nafas va yurak qon-tomir yetishmovchiligi rivojlanishini oldini olish uchun kuchanishlarni chegaralash kerak. Tug'ruqni tez tugatish zarur bo'lsa, vakuum-

ekstraksiya yoki akusherlik qisqichlarini qo'llash maqsadga muvofiq. Kesarcha kesish mutlaq akusherlik ko'rsatmalarida, shuningdek, o'layotgan ayolda (homila hayotini saqlab qolish uchun) bajariladi.

Ona va bolaning holati kasallik yuzaga kelgan homiladorlik muddatiga, premorbid fonning (chekish, semirib ketish, nafas tizimi va LOR-a'zolarining fon kasalliklari, qandli diabet, OIV infeksiyasi) mavjudligiga, infeksiyon jarayonning og'irlik darajasiga, asoratlar borligiga va virusga qarshi davoning o'z vaqtida boshlanganligiga bog'liq. Shunday qilib, ratsional yondashuvlar va to'g'ri tanlangan akusherlik va umumterapevtik taktika ona va bolaning hayoti va sog'ligini saqlashda yordam beradi.

Sog'liqni saqlash vazirligi tavsiya etilgan dorilarning hech biri yangi tug'ilgan chaqaloqlarni davolash uchun ishlatmasligini ta'kidlamoqda. Sababi bu dorilar juda kuchli va go'daklarga yomon ta'sir qilishi mumkin. Agar koronavirus shubha qilinsa, hatto simptomlar bo'lmasa ham, chaqaloqlar shifokor nazorati ostida bo'lishi kerak.

Adbiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 13-fevraldagi "2019–2025-yillarda O'zbekiston Respublikasi aholisining ruhiy salomatligini muhofaza qilish xizmatini rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PK-4190-son qarori.

2. Бонкало Т.И., Маринова Т.Ю., Феоктистова С.В., Шмелёва С.В. Диадические копингстратегии супругов как фактор латентных дисфункциональных отношений в семье: опыт эмпирического исследования в условиях пандемии// Социальная психология и общество 2020. Т. 11. № 3. С. 35-50.

3. Campbell A. An increasing risk of family violence during the Covid-19 pandemic: Strengthening community collaborations to save lives [Электронный ресурс] // Forensic Science International:Reports. 2020.

TUG'RUQDAN KEYINGI DEPRESSIYADA BIRINCHI YORDAM

*Samarqand Abu Ali ibn Sino nomidagi jamoat
salomatligi texnikumi o'qituvchilari :*

Akusherlik va ginekologiya kafedrasini mudirasi:

Radjabova Klara Bo'riyevna,

Akusherlik va ginekologiya kafedrasini o'qituvchisi:

Niyatqobilova Muyassar Xoljigitovna

Annotatsiya: Ushbu maqolada bemorlarning deyarli to'rt dan uch qismi hatto kasal ekanliklariga shubha ham qilmaydi. Bu juda xavflidir, chunki tug'ruqdan keyingi depressiya hayot uchun xatarli holat bo'lib, ba'zida o'z joniga qasd qilishga olib kelishi mumkin.

Kalit so'zlar: depressiya, stress, tibbiy-sanitariya, reabilitatsiya, salomatligi va farovonlig, uyqusizlik.

FIRST AID FOR POSTPARTUM DEPRESSION

Anotation: In this article, almost three-quarters of patients do not even suspect that they are sick. This is very dangerous because postpartum depression is a life-threatening condition that can sometimes lead to suicide.

Keywords: depression, stress, medical and sanitary, rehabilitation, health and well-being, insomnia.

O'zbekiston Respublikasi jadal rivojlanayotgan davlatlar safi ga kirib, uning barcha jabhalaridakeng qamrovli islohotlar olib borilmoqda. Jumladan, birlamchi tibbiy-sanitariya yordami tiziminitakomillashtirish yo'li bilan shahar va qishloqlarda oilaviy poliklinikalar tashkil etildi hamda aholiga qulayliklar yaratildi. Shuni ta'kidlash joizki, «Ona va bola salomatligini muhofaza qilish» davlatimizning ustuvor yo'nalishibo'lib, bu esa hududlarda qo'llab-quvvatlovchi mexanizmlarni mustahkamlash bilan birga aholiningturmush tarzi va uzoq umr ko'rishi hamda hayot tarzini yaxshiroq yashashga yo'naltirish imkonini yaratadi.

Tibbiyotning asosiy vazifasi inson sog`ligini va yo`qotilgan sog`ligini tiklashdan iborat. Sog`likni saqlash borasida har bir insonning, har bir oilaning o`z maslakdoshi, o`z yordamchisi bo`lishi lozim. Oilaviy shifokor o`zi mas`ul oilaning barcha a`zolarining tibbiyot soxasidagi muammolarini hal etishi maqsadga muvofiqdir. Bular shu oila a`zolarining mukammal o`sishi, kasalliklarning profilaktikasi, reabilitatsiyasi va har bir oilaning uzluksiz tibbiy nazoratini ta`minlash, ularning tibbiy madaniyatini oshirish demakdir. Bu mavzu zamonaviy tibbiyot uchun katta ahamiyat kasb etadi.

Jahon sog`liqni saqlash tashkiloti ma`lumotlariga ko`ra, tug`ruqdan keyin ayollarning kamida 13 foizi depressiyani boshdan kechiradi. Shu bilan birga, bemorlarning deyarli to`rt dan uch qismi hatto kasal ekanliklariga shubha ham qilmaydi. Bu juda xavflidir, chunki tug`ruqdan keyingi depressiya hayot uchun xatarli holat bo`lib, ba`zida o`z joniga qasd qilishga olib kelishi mumkin. O`z vaqtida choralar ko`rish va shifokor bilan maslahatlashish uchun nafaqat ayolning o`zi, balki uning yaqinlari uchun ham depressiya rivojlanishining alomatlarini bilish juda muhim: bu holat o`z-o`zidan o`tib ketmaydi.

Hamma onalar bolaning salomatligi va farovonligi haqida qayg`uradi, shuningdek, uning ahvolidan xavotirda bo`ladi. Agar tashvish hissi kuchayib borsa, ayolga kecha-yu kunduz hamrohlik qilsa, iloji boricha tezroq shifokor bilan maslahatlashish kerak. Bu depressiya rivojlanishining belgilaridan biri bo`lishi mumkin. Albatta, uyqusizlik, yangi vazifa, yuqori mas`uliyat, shuningdek, boshqalarning yetarlicha qo`llab-quvvatlamasligi g`azab va asabiylikning paydo bo`lishiga olib kelishi mumkin. Ammo eng kichik muammolarga ham to`satdan kuchli g`azablanish tabiiy javob bo`ladigan bo`lsa, bu ruhiy tushkunlik rivojlanishining belgisidir. Yana bir ogohlantirish belgisi – diqqatni jamlashda qiyinchilik va qaror qabul qila olmaslik. Hatto eng oddiy va tanish vaziyatda ham tanlov qila olmaslik depressiya belgilaridan biri, shu jumladan, bu bola tug`ilgandan keyin rivojlanadi.

Emizikli ona suti yo`qolmasligi va laktatsiya muammosiz davom etishi uchun odatdagi me`yoriga qo`shimcha ravishda kuniga kamida 500 kaloriya

kerak. Ammo ayol odatdagidan ko'ra ko'proq ovqat iste'mol qilsa yoki aksincha, deyarli hech narsa yemasa, bu juda jiddiy alomatdir. Va iloji bo'lsa, tezroq shifokorga ko'rinish kerak. Rostini aytganda bola tug'ilgandan keyin uyqu rejimi ham, uning ham sifati muqarrar ravishda o'zgaradi. Ammo ayol qanchalik charchagan bo'lsa ham ayol uxlay olmasa, bu juda jiddiy belgidir. Bunday vaqtda, albatta, shifokor bilan maslahatlashish kerak: davolanish uchun asab tizimini qo'llab-quvvatlaydigan va dam olish qobiliyatini tiklaydigan maxsus dorilar buyurilishi mumkin. Bola tug'gan ayollar har doim ham unga bo'lgan muhabbat va mehrni darhol his qilavermaydi – bu normal holat. Ammo agar ayol chaqaloqqa nisbatan faqat g'azablanish yoki befarqlikni his qilsa, uni doimiy noqulaylik manbayi sifatida qabul qilsa, nima bo'layotganiga ahamiyat bermasa, shoshilinch ravishda onaga yordam kerak.

“Men yomon onaman!” – har bir ona hayotida hech bo'lmaganda bir marta o'ziga aytadi. Ammo tug'ruqdan keyingi depressiyaga duch kelgan ayollar tom ma'noda shu tuyg'uga g'arq bo'ladi: ular hech qachon bolasiga g'amxo'rlik qila olmasliklariga, chaqaloq u bilan emas, balki boshqa bilan yaxshiroq bo'lishiga ishonadi. Yana bir alomat – bu sezgi uzoq vaqt davomida yo'qolmaydi. Homiladorlik va tug'ruq kabi jiddiy hissiy tajriba, shuningdek, bu vaqtda yuzaga keladigan gormonal shoklar, nihoyat, uyqusizlik – bularning hammasi ayollarni hayajonlanishga va yig'lashga moyil qiladi. Ammo tug'ruqdan ikki hafta o'tgach ham yig'lash istagi yo'qolmasa, bu haqda doktor bilan gaplashish kerak.

Ba'zan ayolning turmush o'rtog'i, oilasi yoki do'stlari uning hayotida nimadir o'zgarganligi yoki onalikni uddasidan chiqolmayotganligini birinchi bo'lib sezishlari mumkin. Bunday o'zgarishlarni sezish va bunday holatlarda nima qilishni bilish juda ham qiyin bo'lishi mumkin, ayniqsa, ayol ushbu tashvishli holatni muhokama qilishga tayyor bo'lmasa yoki yordam ko'rsatilishiga rozi bo'lmasa. Agar yosh ona nimadir bezovta qilayotganini sezsa, sabab nimadaligini aniqlash uchun eng yaxshisi turmush o'rtog'i, oilasi, do'stlari va tibbiyot xodimlar bilan gaplashgani ma'qul. Ammo shunday ayollar

borki, o'z ruhiyatidagi muammolar va ularning yechimlarini muhokama qilishdan imkon boricha qochadilar. Vaqt o'tishi bilan bunday ayollar juda og'ir ahvolga tushishlari va ayni vaqtda ularning o'z chaqaloqlari, boshqa farzandlari, turmush o'rtog'i va oilalari bilan munosabatlari juda ham taranglashishi mumkin. Bu esa ularning turmush o'rtog'i, oilalari va do'stlarini tobora ko'proq tashvishga tushishlariga sabab bo'lish mumkin. Agar ularga befarq bo'lmagan odamlar mazkur holatdan tashvishda ekanliklarini aytadigan bo'lsalar, ayollar bundan juda achchiqlanishlari va himoyalaniishga o'tib olishlari mumkin. Ular yordam olish yoki mutasaddi xizmatlarga murojaat qilishdan qaysarlik bilan bosh tortishlari mumkin. Turmush o'rtog'i va do'stlariga ta'siri Agar ayol o'zidagi tug'uruqdan keyingi depressiya (TKD) ni tan olishdan bosh tortishda davom etaversa, unda bu holat uning turmush o'rtog'i, oilasi va do'stlariga tobora qimmatga tushadi.

Turmush o'rtog'i farzandlariga qarashda yordamlashish va ayolini qo'llab-quvvatlashi uchun ishxonasidan tez-tez javob olishiga to'g'ri kelishi mumkin. Ayolning go'dagi va boshqa farzandlarining farovonligi hamda xavfsizligi xususidagi tashvishlanish darajasi tobora ortib boradi. Ayol hamma narsada erini, oilasini yoki do'stlarini ayblashi mumkin. Oqibatda, u o'z oilasi va do'stlari bilan aloqalarini uzishi yoki eridan uydan ketishini so'rashi mumkin. Ayol barcha omadsizliklariga erini sababchi deb bilishi va agar u bo'lmaganida, ayol o'zini bunchalik yomon his qilmasligiga ishonib qolishi mumkin. U o'tmishda ularning munosabatlarida yuz bergan qiyin davrlarni ko'p eslaydigan bo'lib qolishi mumkin. Ayol agar eri ketsa, o'zini yaxshiroq his etaman, deb o'ylaydi. Bunday vaziyatda erlar qattiq aziyat chekishlari mumkin. Ular rafiqalari yomon ahvolda ekanligini, lekin har qanday yordamni rad etayotganligini biladilar. Bu esa ularning oilalari butunlay buzilib ketilishining oldini olish uchun rafiqalariga hech qanday ta'sir ko'rsata olmasliklarini anglatadi. Bunday holatda erlariga ham depressiya va sarosimaga tushish tahdid soladi. Natijada, ular o'zlariga bo'lgan ishonchni va vaziyatni to'g'ri baholash qobiliyatidan mahrum bo'lish muammosiga yuz tutadilar.

Yosh oiladagi o‘zaro munosabatlarning buzilishi TKD ni tan olmaslik va uni davolash mavjud emasligiga olib keladigan eng katta musibatlardan biridir. Vaziyatning murakkabligini tan olishdan boshlang. Ayolga o‘zining murakkab his-tuyg‘ulari to‘g‘risida gapirib berish imkonini bering. Buning uchun ayollarga ona bo‘lish qanchalik mashaqqatli ekanligini, ayniqsa, ushbu ayol yuz tutayotgan qiyinchiliklarni sanab o‘tishingiz mumkin. Masalan, quyidagicha so‘z boshlash mumkin: «Onalik roliga moslashishga majbur bo‘lish — bu ayollarning hayotlarida amalga oshirishlari kerak bo‘ladigan eng katta o‘zgarishlardan biridir. Lekin biz buning qanchalik qiyin bo‘lishi mumkinligi to‘g‘risida, ko‘pincha, gapirmaymiz». Uning qiyinchiliklarini tan oling va uni qo‘llab-quvvatlang Unga yordam berish uchun qiladigan harakatlaringizga rafiqangiz e‘tibor bermaganga o‘xshab tuyulishi mumkin. Uning tuyg‘ulari qanchalik haqiqatdan yiroq yoki mulohazasiz bo‘lmasin, unga uning hissiyotlari asosli ekanligini ayting. Unga o‘zini qanday his qilishi kerakligi to‘g‘risida so‘z ochmaslikka harakat qiling. U yaxshi bajaradigan eng mayda narsalar xususida ham ijobiy gapiring.

Masalan, unga shunday deyishingiz mumkin: «Siz ko‘p narsalarni uddasidan chiqishingizga to‘g‘ri kelyapti (masalan, to‘yib uxlamaslik, yetarlicha yordam yo‘qligi, begona oilada yashayotganingiz). Sizning o‘rmingizda kim bo‘lsayam qiynalgan bo‘lardi». Yoki «Siz hamma narsani yaxshi uddalayapsiz». Uni o‘z his-tuyg‘ulari bilan o‘rtoqlashishga undang Tug‘uruqdan keyin o‘ziga kelishiga ko‘ra to‘yib uxlamaslik va halovatsizliklarni bartaraf etib borayotgan bir davrda ayol turli-tuman fikrlar va his-tuyg‘ularga berilishi mumkin. Unga ochiq savollar bering va u oddiygina «ha» yoki «yo‘q» deyish bilan chegaralanmasin. Buning uchun quyidagi savollardan foydalanish mumkin:

- Agar o‘zingizni shunday his qilayotgan bo‘lsangiz hech ham ajablanmagan bo‘lardim.
- Qiziq, siz o‘zingizni chindan ham shunday his qilyapsizmi?
- Onalikni qanday qabul qildingiz?
- Aslida o‘zingizni qanday his qilyapsiz?

Uni tinglang Uni xavotirlantirayotgan narsalar haqida gapirganida gapini bo‘lmasdan, fikr yoki maslahatlar bermasdan, qunt bilan tinglashga harakat qiling. Siz unga maslahat berib, u o‘zini qanday tutishi lozimligi to‘g‘risida fikr aytishni xohlashingiz mumkin. Lekin uni diqqat bilan tinglayotganingizni ko‘rsatishga harakat qiling. Unga mustaqil ravishda qaror qabul qilish imkonini bering Ayni vaqtda uni yordam olishga rag‘batlantirishingiz lozim. Uni tinglashgani ayolga o‘z muammolarini anglab olish imkonini beradi. Bu esa mazkur muammolarni yechish yo‘lida qo‘yilgan birinchi qadamdir. Ba‘zan qaror qabul qilish jarayonida sizning ko‘proq ishtirokingiz talab etilishi mumkin.

Adabiyotlar

1. Atoyev A.Q. Farzandlaringiz barkamol bo‘lsin. – T.: “Ibn Sino”, 1990. – 204 b.
2. .K.Svyatkina, E.V.Belogorskaya, N.P.Kudryavsev. Bolalar kasalliklari fani. –T.: Abu Ali ibn Sino nomidagi tibbiyot nashriyoti, 1990.
3. J.Eshqobulov; AMahmudov. Bolalar kasalliklari fani. –T.: Abu Ali ibn Sino nomidagi tibbiyot nashriyoti, 1993.
4. <https://lex.uz/ru/docs/>

BEMORLARNI PARVARISH QILISHDA HAMSHIRANING O'RNI

Siyob Abu Ali ibn Sino nomidagi jamoat

salomatligi texnikumi o'qituvchilari

Sayfeyeva Nilufar Asliyevna

Oblaqulova Iroda Amriddin qizi

Meliyeva Sevara Xoshimovna

Norimova Dilshoda Elmuradovna

Annotatsiya: Bemorning ma'lum bir tartibga amal qilishi, to'g'ri ovqatlanishi, vrach buyurganlarini to'la to'kis bajo keltirishi, bemor ahvolini uzluksiz kuzatib borish, shuningdek dard tufayli zaiflashib qolgan organizmni boshqa kasalliklardan himoya qilish ham bemorni parvarish qilishga kiradi.

Kalit so'zlar: sog'lom turmush, gigiena, to'g'ri ovqatlanish, badantarbiya bemor, parvarish, zambil, choyshab, klyonka, doridarmonlar.

THE NURSE'S ROLE IN PATIENT CARE

Anatation: Patient care includes following a certain regimen, eating right, following the doctor's instructions, continuously monitoring the patient's condition, as well as protecting the body weakened by pain from other diseases.

Keywords: healthy life, hygiene, proper nutrition, physical education, care, mattress, sheets, diapers, medicines.

Tibbiyotning asosiy vazifasi inson sog'ligini va yo'qotilgan sog'ligini tiklashdan iborat. Sog'likni saqlash borasida har bir insonning, har bir oilaning o'z maslakdoshi, o'z yordamchisi bo'lishi lozim. Oilaviy shifokor o'zi mas'ul oilaning barcha a'zolarining tibbiyot soxasidagi muammolarini hal etishi maqsadga muvofiqdir. Bular shu oila a'zolarining mukammal o'sishi, kasalliklarning profilaktikasi, rehabilitatsiyasi va har bir oilaning uzluksiz tibbiy

nazoratini ta'minlash, ularning tibbiy madaniyatini oshirish demakdir. Bu mavzu zamonaviy tibbiyot uchun katta ahamiyat kasb etadi.

Bemorni parvarish qilish - bemor (kasal)larga har tomonlama yordam berish va vrach ko'rsatmalarini bekamu kust amalga oshirishni ta'minlaydigan tadbirlar majmui; davoning muhim tarkibiy qismi. Turli kasalliklarda bemorni parvarish qilishning o'ziga xos xususiyatlari bor. Shu bilan birga barcha bemorlarga tegishli umumiy parvarish qoidalari mavjud. Bemorning ma'lum bir tartibga amal qilishi, to'g'ri ovqatlanishi, vrach buyurganlarini to'la to'kis bajo keltirishi, bemor ahvolini uzluksiz kuzatib borish, shuningdek dard tufayli zaiflashib qolgan organizmni boshqa kasalliklardan himoya qilish ham bemorni parvarish qilishga kiradi. Bemorni parvarish qilish tadbirlari bemorning umumiy ahvoliga qarab belgilanadi.

Vrach lozim bo'lgan tartib (rejim)ni tavsiya etadi, ya'ni qimirlamay yotish tartibi (o'rinda harakat qilinmaydi), yotish tartibi (o'rinda turmasdan harakat qilish mumkin), yotib turish tartibi (xona ichida harakat qilish mumkin), umumiy tartib (faol harakat qilishga ruxsat beriladi). Bemor o'ziga o'zi bemalol qaray olsa ham, uning yaqinlari iloji boricha qulay sharoit tugdirishlari, kayfiyatini buzmasliklari, vrach ko'rsatmalarini amalga oshirishini kuzatib borishlari lozim. Bemor uyida davolanadigan bo'lsa, u yotgan xona alohida, ozoda, yorug, iliq (18 — 20°) bo'lishi, kupda uch mahal — ertalab, kunduzi va kechqurun — uxlashdan oldin shamollatib turilishi zarur (hatto qishda ham). Bunda bemorni issiq adyol, boshini qalin sochiq bilan o'raladi va yuzi ochiq qoddiriladi. Bemor sovqotmaydigan qilib yaxshi o'rab qo'yilsa, sof havo hech zarar qilmadi. Yezda derazani kun buyi ochib qo'ygan ma'qul.

Xona kuniga 2-marta: ertalab va kechqurun yotishdan oldin yig'ishtirib, tozalanadi. Bunda deraza romlari, eshik, mebellar nam latta bilan artiladi, pol yuviladi yoki latta o'ralgan chutka bilan tozalanadi. Gilamlar, qalin deraza pardalar vaqtincha yig'ib qo'yilgani ma'qul yoki tez-tez (haftada 1 — 2-marta) chang yutgich bilan tozalanadi. Xonada pastroq tovushda gaplashish kerak, ammo pichirlab gaplashish yaramaydi. chunki bu bemorga go'yo uning ag'voli

og'irligini yashirishga urinayotgandek bo'lib tuyuladi, radio va televizor ovozi pasaytirib qo'yiladi. Bemorii biror joyga o'tkazish kerak bo'lsa, maxsus kreslo yoki zambildan foydalaniladi. Bu ishni bajaruvchi yolg'iz bo'lsa, u bir qulini bemorning kuragi ostidan, ikkinchisini sonining tagidan o'tkazib, ko'taradi; bunda bemor kutaruvchining buyniga osilib oladi. Boshqa joyga utkazishdan oldin joyning tayyorligi kuzdan kschiriladi. Ahvoli ogir bemorlar choyshabi tagidan kleyonka solinadi. dumg'aza ostiga rezina doira, ostga tuvak, siydikdon qo'yiladi, ularga yechinishlarida yordam ko'rsatiladi.

Bemorning ko'rpa to'shagi uzun va keng bo'lgani ma'qul. To'shak ustidan oq choyshab yoziladi. Ba'zi kasalliklarda vrach tavsiyasi bilan tushak ostidan uning kattaligida taxta quyiladi. Bemorni issiq qilib, o'rabchirmash yaramaydi. Karavot iyeltgich asboblariga yaqin qo'yilmaydi, uni ikki tomonidan bemor oldiga bemalol kelish mumkin buladigan qilib qo'yish kerak. Bemor choyshabini ehtiyotlik bilan almashtirish lozim. Buning uchun bemorni (agar turolmasa) avaylab urin chetiga surib, choyshabning bo'shagan kismini yumaloklab o'rab, bemor yotgan joygacha olib kelinadi, uning o'rniga toza choyshab yozib, bemorni uning ustiga o'tk^ziladi, o'ralgan kir choyshab esa yig'ishtirib olinadi. Og'ir yotgan bemorning ko'ylagini almashtirganda ko'ylak etagini yuqoriga tomon yig'a borib, avval boshidan, so'ngra qo'llarida) chiqariladi, ko'ylak kiygizishda esa buning aksicha amal qilinadi. Ko'l oyoq shikastlanganda kiyim avval sog' qo'loyoqaan, keyin kasach qo'l oyoqdan yechiladi, kiygizishda esa buning aksicha qilinadi. Bemorga vrach ruxsat etgan bo'lsa, haftada 1-marta uni cho'miltirish mumkin.

Agar bunga ruxsat berilmasa. kundalik yuvib tarashdan tashqari, bemor badanini qaypagan suv yoki maxsus eritmalarga ho'llangan latta bilan artib turiladi. Bemor qattiq terlasa, kiyimi bot bot almashtirilib, badani quruq sochiqqa artiladi (badani doim quruq va toza turishi kerak). Yuz, bo'yin va gavdaning yuqori qismini kunda yuvib turish, qo'lni har safar ovqatlanishdan oldin yuvish kerak. O'rnidan turmaydigap bemorlar oyog'ini karavot ustiga togora qo'yib. haftada 2 — 3-marta yuviladi. Ogir yotgan bemorlarning jinsiy

a'zolari va orqa chiqaruv teshigi sohasi har gal hojatdan keyin yuvib turiladi. Ich ketganda darhol kleyonka va choyshab (lozim bo'lsa kiyimlarni ham) almashtiriladi va orqa peshov sovunlab yuviladi. Sochni har kuni iliq suv bilan namlab tarab, toza tutiladi. Tirnoqlar vaqti vaqti bilan olib turiladi. Bemor tishini kuniga 2 mahal yuvib. har gal ovqatlangandan keyin og'zini chayib turishi lozim. Og'ir yotgan bemorlar tishi 0,5% li soda yoki margansovkaning kuchsiz eritmasiga namlangan paxta bilan artiladi. Quloqlar iliq suv va sovun bilan yuvib turiladi, unda modda yig'ilib qolsa, 3% li vodorod peroksid eritmasidan bir necha tomchi tomizib. so'ngra paxta pilikcha yordamida ehtiyotlik bilan olinadi. Quloqni tozalaganda gugurt cho'pi, soch to'g'nog'ichi va boshqalardan foydalanish yaramaydi, aks holda quloq pardasini teshib yuborish mumkin. Ko'zdan kiprik va qovoqlarning yopishib qolishiga sabab bo'ladigan suyuqlik ajraganda (ko'proq bolalarda) ertalab yuvintirish vaqtida kuzni ehtiyotlik bilan iliq suvda paxta bo'lakchasi bilan yuviladi.

Burundan suyuqlik oqqanda yoki qaloq hosil bo'lganda uni vazelin moyi yoki glitserin tomizib yumshatiladi va paxta pilik bilan asta tozalanadi. Yotgan bemorlarga tuvak va siydikdon tutiladi, u oldin tozalab yuviladi va dezinfeksiyalanadi. Bemorning haroratini ertalab va kechqurun ulchab, yozib qo'yish juda muhim, chunki haroratning o'zgarishiga qarab, kasallikning qanday o'tayotganini va davolash nafini bilsa bo'ladi. Bemor ovqati oqsil, uglevod, yog, mineral tuzlar, vitaminlarga boy bo'lishi kerak. Bemorni kuniga 4 mahal (ma'lum soatlarda) ovqatlantirish lozim. Ovqatlarning xilma xil bo'lishi, dasturxonni chiroyli qilib bezash bemorning ishtahasi ochilishiga yordam beradi. Ko'pgina kasalliklarda vrachning o'zi parhez taomlar buyuradi, o'z bilganicha parhez qilish yaramaydi.

Ayrim kasalliklar (ayniqsa, me'daichak kasalliklari)da oz ozdan dambadam ovqatlanish tavsiya etiladi. Og'ir yotgan bemorlarga ovqat qoshiq bilan oz ozdan ichiriladi. Ichimlik va suyuq ovqatlar (qaynatma sho'rva. kisel va boshqalar) jo'mrakli maxsus idishchada ichiriladi. Bemorning uyqusiga, kayfiyatiga, eshushi joyida ekaniga qarab turish muhim ahamiyatga ega.

Bemorni xayajonlantiradigan, uning kayfiyatini buzadigan gaplarni aytish, ezmalik qilish yaramaydi. Bemor ma'yus bo'lib, chiroyi ochilmasa, tinchlantirish, unga dalda berish ma'qul. Bemor yotgan uyda tinchlik saqlash uning tuzuk dam olishiga va miriqib uxlashiga yordam beradi. Terining rangiga, toshmalar bor yo'qligiga, qichishishiga, gavda haroratiga. Yuz ko'zlar ifodasiga e'tibor berish va o'zgarish sezilsa, tezda vrach chaqirish lozim. Shuningdek siydik va najas rangining o'zgarganligi, dori-darmonlar qanday ta'sir etayotganligini kuzatib borish hamda ma'lumotlarni vrachga yetkazib turish lozim. Agar doridan toshmalar tohsa, qichishsa. tilning uchi achishsa, ko'ngil aynisa, bu qaysi dori bilan bog'liqligini aniqlab va uni qabul qilishni to'xtatib, darhol vrachga xabar qilish kerak. Vrach buyurganda bemorga ko'pincha grelka, gorchichnik, kompress qo'yiladi, dori ichiriladi va boshqa Dorini buyurilgan miqdor (doza)da va ma'lum vaqtlarda beriladi. Doridarmonlar quruq, ayrimlari qorong'i va salqin joyda saqlanadi.

Yukumli kasalliklar bilan og'riqanlar, shuningdek keksa bemorlar alohida parvarishga muxtoj bo'ladi. Yuqumli kasallik bemordan atrofdagilarga yuqishi mumkinligini nazarda tutib, tozalikka jiddiy rioya qilish talab etiladi. Ruhii kasallarni parvarish qilganda baxtsiz hodisalar (o'ziga va atrofdagilarga qasd qilish, qochish va boshqalar)ning oldini olishga ahamiyat beriladi.

Adabiyotlar

1. Mamavaliyev N. S, Djaxangirov I. A., Atlas po manipulyatsionnoy texnike i uxodu za bolnimi, T., 1997
2. Marco Mula.Neuropsychiatric Symptoms of Epilepsy//Springer international Publishing Switzerland – 2016
3. WWW.ziyonet.uz

DORIVOR O'SIMLIKLARNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Payariq tibbiyot kolleji o'qituvchisi:

Komilov Akramjon Rustamovich

Pastdarg'om Abu Ali ibn Sino nomidagi

jamoat salomatligi texnikumi o'qituvchilari:

Ravshanova Qorako'z Uchqun qizi

Urinboyeva Gulandon Uktamboyevna

Annotatsiya: Hozirgi kunga kelib dorivor o'simliklarga bo'lgan talab yanada ortib bormoqda. Shuning uchun dorivor o'simliklarni o'rganish, ularning kasalliklarga ta'sir kuchini bilish, ulardan dori - darmon vositalarini tayyorlash dolzarb mavzulardan hisoblanadi. Ushbu maqolamizda dorivor o'simliklarni yetishtirish, dorivor o'simliklarning kasalliklarga tasir kuchi va ulardan tibbiyotda dori-darmon tayyorlash haqida eng so'nggi ma'lumotlar keltirildi.

Kalit so'zlar: Dorivor o'simliklar, alkaloidlar, barg, gul, meva, urug', likozid, efir.

SPECIFIC PROPERTIES OF MEDICINAL PLANTS

Anatation: Today, the demand for medicinal plants is growing. Therefore, it is important to study medicinal plants, to know their effect on diseases, to prepare medicines from them. This article provides the latest information on the cultivation of medicinal plants, the impact of medicinal plants on diseases and the preparation of medicines from them in medicine.

Keywords: Medicinal plants, alkaloids, leaves, flowers, fruits, seeds, lycosides, ether.

Insonlar qadim zamonlardan buyon turli xil giyohlarning davolovchi va quvvat beruvchi xususiyatlarini bilishgan hamda bu bilimlarini turli xil xastaliklarni davolashda ishlatishgan. Masalan, qadimgi Misrda, Xindistonda, Xitoyda, O'rta Osiyoda va boshqa ko'pchilik davlatlarda tabiblar giyohlarning nimalarga davo bo'lishi haqida ko'pgina risolalar yozib qoldirganlar.

Ko'p eyish va noto'g'ri ovqatlanish odatini tashlamasdan, oshqozon va ichaklarni davolab, yaxshilab tozalamasdan hech bir dori-darmon va shifobaxsh o'simlik yoki giyoh inson organizmining tuzalib ketishini va sog'lom bo'lishini to'la ta'minlay olmaydi. Bugungi kunda insonning oshqozoni va jigari o'ziga xos axlat qutisiga, tanasi esa kasalliklar yig'ilgan sandiqqa aylangan deyishimiz mumkin. SHuning uchun ham, agar turli xil kasalliklardan uzoq bo'lib, salomatligingizni yaxshi saqlamoqchi bo'lsangiz, umr bo'yi organizmdagi shlaklardan holi bo'lib yashash kerak-ya'ni, organizmni tez-tez tozalab turish lozim.

Ibn Sino qora zira mevasidan ichak el haydashda, xiqichoqni to'xtatishda, yurak xastaliklarida, gijja haydashda, qushigga qarshi, peshob haydovchi va ovqat hazm qildiruvchi vosita sifatida foydalangan.

Dorivor o'simliklar - odam va hayvonlarni davolash, kasalliklarning oldini olish uchun, shuningdek, oziq-ovqat, atir-upa va kosmetika sanoatida ishlatiladigan o'simliklar - giyohlar. Yer yuzida dorivor o'simliklarning 10-12 ming turi borligi aniqlangan. 1000 dan ortiq o'simlik turining kimyoviy, farmakologik va is xossalari tekshirilgan. O'zbekistonda dorivor o'simliklarning 700 dan ortiq turi mavjud. Shulardan tabiiy sharoitda o'sadigan va madaniylashtirilgan 120 ga yaqin o'simlik turlaridan ilmiy va xalq tabobatida foydalaniladi. Hozirgi davrda tibbiyotda qo'llaniladigan dori-darmonlarning qaryib 40-47% o'simlik xom ashyolaridan olinadi. O'simliklar murakkab tuzilishiga ega bo'lgan jonli tabiiy kimyoviy laboratoriya bo'lib, oddiy noorganik moddalardan murakkab organik moddalar yoki birikmalarni yaratish qobiliyatiga ega. Dorivor o'simliklarning quritilgan o'ti, kurtagi, ildizi, ildizpoyasi, tunganagi, piyozi, po'stlog'i, bargi, guli, g'unchasi, mevasi (ur'ugi), danagi, sharbati, qiyomi, toshchoyi, efir moyi va boshqalardan doridarmon tarzida foydalaniladi.

Dorivor o'simliklarni 2 xil tasniflash qabul qilingan: 1) ta'sir qiluvchi moddalarning tarkibiga qarab - alkaloidli, glikozidli, efir moyli, vitaminli va boshqalar, 2) farmakologik ko'rsatkichlariga qarab - tinchlantiruvchi,

og'riqqoldiruvchi, uxlatuvchi, yurak-tomir tizimiga ta'sir qiluvchi, marka-ziy nerv sistemasini qo'zg'atuvchi, qon bosimini pasaytiruvchi va boshqalar. Dorivor o'simliklarning ta'sir etuvchi moddalari alkaloidlar, turli glikozidlar (antraglikozidlar, yurakka ta'sir etuvchi glikozidlar, saponinlar va boshqalar), flavonoidlar, kumarinlar, oshlovchi va shilliq moddalar, efir moylari, vitaminlar, bo'yoq moddalar, fermentlar, fitonsidlar, kraxmal, oqsillar, polisaharidlar, azotli moddalar, moy hamda moy kislotalari va boshqa birikmalar bo'lishi mumkin.

Dorivor o'simliklarning organizmga ta'siri uning tarkibidagi kimyoviy birikmalarning miqdoriga bog'liq. Bu birikmalar o'simlikning qismlarida turli miqdorda to'planadi. Dorining ta'sirchanlik quvvati hamda sifati yuqori bo'lish davri ularning gullash hamda urug'lash davrining boshlanishi vaqtiga to'g'ri keladi. Dorivor moddalar ba'zi o'simliklarning kurtagi, bargi yoki poyasida, ba'zi o'simliklarning guli yoki mevasida, ba'zilarida ildizi yoki po'stlog'ida to'planadi. Shuning uchun o'simliklarning asosan biologik aktiv moddalari ko'p bo'lgan qismi yig'ib olinadi. O'simliklarning ildizi, ildizpoyasi, piyozi va tunganagi, odatda, o'simlik uyquga kirgan davrda - kech kuzda yoki o'simlik uyg'onmasdan oldin -erta bahorda tayyorlanadi. O'simlikning meva va urug'lari pishib yetilganda yig'iladi, chunki ular bu paytda dori moddalariga boy bo'ladi. Yangi yig'ib olingan dorivor o'simlik mahsuloti tarkibida (yer ustki a'zolarida 85% gacha, ildizida 45% gacha) nam bo'ladi. Bu nam yo'qotilmasa (quritish yo'li bilan), o'simlik chirib, dori moddalari parchalanib, yaroqsiz bo'lib qoladi. Dorivor o'simliklardan ko'proq, anor, achchiqmiya, bodom, dorivor gulxayri, yong'oq, jag'-jag', zubtutum, isiriq, itburun, omonqora, pista daraxti, sachratqi, choyo't, shildirbosh, shirinmiya, shuvoq, yantoq, yalpiz, kiyiko't, tog'rayhon, qizilcha, qoqi o't va boshqalari tarqalgan. Achchiq miyadan paxikarpin, oqquraydan pesni davolashda qo'llaniladigan psoralen, isiriqdan garmin, itsigakdan anabazin, omonqoradan galantamin, shildirboshdan sferofizin alkaloidlar olinadi. Anor pustiadan gijja haydovchi pelterin ekstrakt tayyorlanadi.

Dorivor gulxayri preparatlari balg'am ko'chiruvchi va yumshatuvchi, jag'-jag'dan tayyorlangan dorilar qon ketishini to'xtatuvchi, pista va choyo'tdan

tayyorlangan dorilar me'da ichak kasalliklarini davolashda ishlatiladi. S.Q.Islombekov nomidagi Toshkent farmasevtika zavodida O'zbekistonda o'sadigan va ekiladigan dorivor o'simliklardan turli tuman dorilar tayyorlanadi. Dorivor o'simliklarni toppish va ulardan alkaloidlar olishda O'zbekiston FA O'simlik moddalari kimyosi institutining xizmati katta. Institutda 4000 dan ortiq o'simlikning turli organlari alkaloid olish maqsadida o'rganilib, ulardan 1000 ga yaqin tabiiy birikmalar ajratib olingan.

Shu asosda sitizin, galantamin kabi 20 dan ortiq qimmatli preparat yaratilgan va tibbiyotga joriy qilingan. O'zbekiston Fanlar Akademiyasi Botanika instituti va Botanika bog'ining efir moyli, dorivor va bo'yoqli o'simliklar lab oratoriyasi ilmiy xodimlari mutaxassislar bilan hamkorlikda O'rta Osiyo hududida ko'p tarqalgan yuqumli kasalliklardan eng xavfli sariq (gepatit)ni davolashda ekologik jihatidan toza, samaradorligi yuqori bo'lgan dorivor o'simliklar xom ashyolaridan tayyorlangan "Safro haydovchi Hojimatov yig'masi"nni yaratdilar va bu yig'ma ilmiy tibbiyotda qo'llashga va ishlab chiqarishga ruxsat etildi.

O'zbekiston o'simlik dunyosi juda boy va rang-barangdir. Cho'l va dashtlar, tog'lar va adirlar, pasttekisliklar va daryo deltalari yonma - yon joylashib ajoyib manzara hosil qiladi. Bu aqlbovar qilmaydigan bo'lib tuyulishi mumkin, ammo aslida Markaziy Osiyoning qo'shni mintaqalari bilan taqqoslaganda, O'zbekistonning tog'laridagi maydon birligiga nisbati bo'yicha o'simliklar soni bir necha baravar ko'p. Mamlakatning boy o'simlik dunyosida olti mingdan ortiq turli xil o'simliklar mavjud, ular orasida dorivor o'simliklar ham bor. Bunday o'tlar ekologik toza bo'lib oziq-ovqat, aromatik va farmatsevtika mahsulotlarini ishlab chiqarish uchun xom ashyo sifatida ishlatiladi.

O'zbekistonda sog'liqni saqlash tizimini rivojlantirish, yuqumli bo'lmagan kasalliklar profilaktikasi, aholining sog'lom turmush tarzini qo'llab-quvvatlash, tibbiyot ilm-fanining zamonaviy yutuqlari va texnologiyalarini joriy etish, aholi sog'lom turmush tarzini shakllantirishga qaratilgan bir qator chora –

tadbirlar amalga oshirilib kelinmoqda. Buning isboti sifatida, hozirgi sinovli kunlarda koronavirus infeksiyasini oldini olish, umuman tibbiyot sohasidagi misli ko‘rilmagan darajadagi olib borilayotgan ishlarga guvohi bo‘lib turibmiz.

ADABIYOTLAR

1. Xolmatov H.X., Habibov Z. H., Farmakognoziya [Darslik], T., 1967;
2. Nabiyev M, Shifobaxsh giyoxlar, T., 1980;
3. Hojimatov Q., Olloyorov M. , O‘zbekistonning shifobaxsh o‘simliklari va ularni muhofaza qilish, T., 1988
4. WWW. Ziyonet.uz

KASALLIKLARNI DAVOLASHDA MULOQOTNING AHAMIYATI

*Pastdarg'om Abu Ali ibn Sino nomidagi
jamoat salomatligi texnikumi
o'qituvchilari:
**Gaffarova Munisa Farhodovna,
Jamalova Nasiba Norpo'latovna ,
Qurbonova Mehribon Sulaymanovna,***

Anotatsiya: Barcha kasalliklarda bemorni davolashda dori darmonlar bilan birga muloqot bilan davolash katta o'rin egallaydi. Ushbu maqolada shu maqsadni yoritishga harakat qildik.

Kalit so'zlar: verbal, noverbal, empatiya, maniacal, muloqot, empatiya, nigox va yuz ifodasi, tana holati.

THE IMPORTANCE OF COMMUNICATION IN THE TREATMENT OF DISEASES

Anatation: In the treatment of the patient in all diseases, along with medication, communication treatment plays a major role. In this article, we tried to cover this purpose.

Keywords: verbal, nonverbal, empathy, maniacal, communication, empathy, gaze and facial expression, body position.

Muloqotning ikki xil turi mavjud: verbal va noverbal. Biz o'z xoxish va istaklarimizni suhbatdoshimizga so'zlarimiz orqali izhor qilamiz deb hisoblashga o'rganib qolganmiz, ammo kundalik muloqotda verbal muloqot bor yo'g'i 35% ni, noverbal muloqot esa – 65% ni tashkil etadi va muloqotning ko'p qismi so'zlar ishtirokisiz kechadi.

1) Verbal muloqot Verbal muloqotda axborotni to'g'ri va samarali uzatilishi uchun og'zaki va yozma nutqdan foydalaniladi,

•biroq ehtirosli va nozik xususiyatlar uchun ular etarli emas. Bir qarashda, biz ko'p gapirganda katta hajmda axborot uzatayotgandek tuyulishi mumkin,

• natijada esa so'zlar orqali biz xabarning 1/3 qisminigina uzatgan bo'lib chiqamiz xolos. Mijoz o'z ichiga yashirinib yoki, aksincha xaddan ziyod bo'ysunmas bo'lib, muloqotning imkoni yo'q bo'lgan holatlarda,

• o'z orqali muloqotning nisbati yanada ko'proq qiskaradi. Ruhiiy xasta mijozlar orasida shundaylari uchraydiki, verbal muloqot ulushi 0% ga teng bo'ladi va ular bilan aloqani tutib turishning birdan bir usuli noverbal muloqot bo'lib qoladi.

2) Noverbal muloqot Noverbal muloqot xususiy sezgi va extirolarni turli so'zsiz usullar bilan izhor etish quroli bo'lib xizmat qiladi:

• nigox va yuz ifodasi, tana holati, ifodali harakatlar va boshqa jisman harakatlar, shuningdek kiyim, jixozlar va shaxsiy buyumlar, tovushning vazni va balandligi, so'zlashuv uslubi va tezligi, nutq jarangi, gapirayotganning joylashuvi, oraliq masofa va bu xattoki yuz ifodasidagi ozginagina o'zgarish ham muloqotning qat'iy quroli bo'lishi mumkin. Go'dak bola gapirishni o'rganishidan oldin, onasiga o'z no'roziliklari va shikoyatlarini siltanib yoki turli xil tushunarsiz tovushlar chiqarib izhor etadi, ona esa bolasining yuz ifodasi, tana harakatlari va tovushining jarangiga ko'ra unga nima kerakligini tushunadi.

3) Ruhiiy xasta mijozning muloqoti xususiyatlari

Ruhiiy xasta mijozlar bilan muloqot qiyinligining bir nechta sabablari bor.

(1) Insonlarning o'zaro muloqotlaridan charchash Aytishlaricha, ruhiiy o'zgarishlari bo'lgan ko'pchilik odamlar, qo'rquv tufayli shaxslararo o'zaro munosabatlardan o'zlarini chetga tortadilar. SHuning uchun ular atrofdagilar bilan aloqaga kirishishda kuchli tanglikni xis etadilar, ba'zilar esa suhbatni boshlashga ham urinmaydilar va muloqotdan qochishga harakat qiladilar. Yana shundaylar odamlar ham borki, guruhiy tadbirlarga umuman aralashmaydilar.

(2) Ruhiy belgilar tufayli yuzaga keluvchi qiyinchiliklar alaxsirashlar va eshitish gallyusinatsiyalari chog'ida, bemor turli xil kutilmagan harakatlarni amalga oshirishi mumkin, bu esa atrofdagilarni qo'rqitib, sarosimaga solib qo'yadi. Bu ruhiy belgilarning og'ir ko'rinishlarida mijoz bilan so'zlashish mushkul bo'ladi.

(3) Davo muxitining ta'siri Psixiatrik muassasalarda uzoq vaqt davomida davolanayotgan mijozlar orasida, o'z vaqtida ovqatlanadigan va dorilarini qabul qiladigan, ajratilgan paytda cho'miladiganlari ham bor, negaki ular kasalxona tartibiga to'liq ko'nikib qolganlar va kundalik hayotlari nazoratda bo'lishi ularni qoniqtiradi. Bunday kishilar borgan sari faolliklarini yo'qotib, o'z qiziqishlari va xoxishlari yuzasidan hamshiraga kamdan-kam murojaat qiladi- lar.

(4) Dori vositalarining yonaki ta'siri natijasida iboralashning(artikulyasiya) buzilishi Dori vositalarining yonaki ta'siri ba'zi bemorlarda tillari chalishib, gapira olmaydilar yoki aytilganni keragicha eshita olmaslikka olib keladi. Tabiiyki bunday holatlarda ular muloqotdan o'zlarini olib qochishlari ehtimoli yo'q emas.

4) O'zaro almashuv tarzidagi muloqot SHunday qilib, so'zning bor yoki yo'qligidan qat'iy nazar, «muloqot» deganda, odamlarning o'zaro ta'sirida uzatilayotgan va qabul qilinayotganlarning barchasi nazarda tutiladi. Masalan, bola, onasining yonida o'zini osoishta sezadi, va buni gapirishga unda ehtiyoj yo'q Bu degani ikki odam o'rtasida ishonch xissiyoti degan, o'zaro ehtirosiy almashuv mavjud. Har qanday odamning hulqida va harakatlarida, qanday bo'lmasin, ma'no jamlangan deb hisoblanadi. Xattoki odam so'zlamasa ham, ma'noli sukut saqlashi bilan o'z subatdoshiga nima demoqchiligini etkazmoqchi bo'ladi. Demak inson inson bilan o'zaro ta'sirlashgan chog'da doimo muloqot ishtirok etadi deb ta'kidlasa bo'ladi. Biz bu erda ruhiy bemorlar bilan muloqotda bo'lishdek murakkab jarayonni va uning xususiyatlarini, shuningdek, muloqotga ta'sir etuvchi turli omillar hamda hamshiradan talab etiladigan uquvni birgalikda ko'rib chiqamiz.

Muloqotda talab etiladigan hamshira yordami

1) Qabul qilish, hamdardlik, diqqat bilan tinglash, mijozga o‘z istagini izhor etishida yordam berish

(1) Qabul qilish

1. Qabul qilish bu «mijozni qanday bo‘lsa, shu holatda qabul qilish» deganidir. Mijozning so‘zlarini o‘z xaddi- harakatlarimiz bilan taqqoslab, sub’ektiv nuqtai nazardan yondashmaslik kerak. Uning so‘zlarini tinglab, nima demoqchiligini anglashga intilish lozim.

2. Bor narsani aslidek qabul qilish Biz tushunishimiz qiyin bo‘lsada, illyuziya, gallyusinatsiyalar va boshqa belgilar mijoz uchun ro‘yodir. Garchi xar bir aloxida harakatning ma’nosini anglab etishning ilojisi bo‘lmasa ham, eng asosiysi 2 bor narsani ro‘yo sifatida qabul qilishdadir – shunday xissiyotlarni o‘zida sinayotgan mijoz mavjud; mijoz qo‘rquv, bezovtalik va boshqa xislardan azob chekib yashamoqda.

3. Suhbatdoshni so‘zlarini bo‘lmay, oxirigacha eshitish Suhbatdoshning so‘zlarini «Bu menga g‘alati tuyulayapti», «U mening savollarimga javob berayotgani yo‘q» yoki «Buni men eshitganman» deya bo‘lish va inkor etish yaramaydi. Ruhiiy belgilari azob berayotgan mijozni shikoyatlarini sub’ektiv tinglovchining fikridan xolis ravishda eshitishga intilish kerak. Mabodo mijozda uning so‘zlarini bo‘lib, oxirigacha tinglashmayapti yoki so‘zlariga parvo qilishmayapti degan fikr tug‘ilsa bormi, uning xaqiqiy shikoyatlarini ilg‘ab olish birmuncha mushkullashadi.

(2) Hamdardlik (empatiya) Empatiya – bu tinglovchining so‘zlayotgan kishi xissiyotlariga sherik bo‘lib, uning ichki dunyosini tushunishga bo‘lgan intilishidir. Masalan, yuqorida aytib o‘tkanimizdek, alahsirash va gallyusinatsiyalardan azoblanayotgan mijozni so‘zlari va harakatlarini tushunish ilojisi bo‘lmasada, shunday belgilar iskanjasida yashayotgan mijozning, hech bo‘lmasa ruhiy holatini tushunishga harakat qilish kerak. Balki, atrofdagilarning yoqimsiz tovushlari mijozda noqulaylik va bezovtalikni keltirib chiqarayotgandir, balki u shu sababdan tunlari uxlay olmas. Mijozning ortidan doimo kimdir kuzatgani uchun, tabiiyki unda qo‘rquv xissi bo‘ladi va aynan shu

sababdan u palatadan chiqishga ham botina olmaydi. Belgini emas, shu belgi ta'siridagi bemorning fikrlari va ruhiy holatini tushunib, muhimi o'zini mijozning o'rnida tasavvur qilib ko'rishdir. Bir vaqtning o'zida yordamchi ham bo'lgan tinglovchi suhbat chog'ida sub'ektiv nuqtai nazarda yondashib, «Boshqacha yo'l tutish ma'qul edi» deb o'ylasa, buni tinglovchi tomonidan holatni tushunish deb bo'lmaydi.

(3) Diqqat bilan tinglash

1. Diqqat bilan tinglash degani bu suhbatdoshni shunchaki eshitish emas, bu suhbatdoshning nima demoqchi ekanligini va uning qanday ruhiy holatdaligini tushunib, berilib tinglashdir. Suhbatdoshning nutqini chuqurroq tushunish uchun, muloqot tarziga ko'ra uzatlayotgan har bir kichik belgi, ifoda harakati, nigoh va yuz ifodasini ilg'ab olish lozim.

2. Tinglovchining holati – so'zlayotganning holati ifodasiga moyillik. Suhbatdoshni noverbal muloqotni xis qilgan xolda tinglash istagi, tabiiyki suhbatdoshda ham yuzaga keladi va unda xotirjamlik xissini uyg'otadi, bu esa mijozga o'z kechinma va xissiyotlarini to'liq izhor etishda yordam beradi.

(4) Mijozga o'z xoxishini namoyon qilishda yordam berish

1. Mijozga o'z xoxishini namoyon qilishda yordam Ko'pchilik ruhiy kasallar o'z tanlash xuquqlari va o'z boshqaruvini vrach, hamshira va boshqa shaxslar ixtiyoriga topshirib, tashqi nazorat sharoitida yashab davolanishadi. Odatda insonga savol berishganda, u avvaliga bir fikrga kela olmaydi, keyinchalik chuqurroq o'ylab ko'rib, tanlab, yakuniy qarorga keladi. Bunday bemorlarda mustaqil qaror qabul qilish tajribasi yo'q, shu sababli tanlash masalasi yuzaga kelganda, ular, o'zlari nimani istayotganlarini tushunmay sarosimaga tushib qoladilar. Bu kabi mijozlar o'z ojizliklari va qiynalayotliklarini bildirishlari va bu shikoyatlar hamshira tomonidan qabul qilinishi muhimdir. Boshqacha qilib aytganda, muhimi mijozning istagi suhbatdoshigacha etib borib, hamshira tomonidan qabul qilinganligini xis eta olish tajribasining mavjudligida.

2) Muloqot uchun qulay muxitni tayyorlash

(1) Muloqot uchun qulay muxitni(vaqt va joy) tayyorlash Muloqot uchun kerakli sharoitlarni tayyorlashda 2 tarkibiy omilning qatnashuvi shart: moddiy omil – vaqt, joy, joylashuv, xona yoritilganligi va x.k.; inson omili –loyiq muxit va hamshiraning muloqot maxorati yoki mijoz bilan munosabati va x.k.

1. Vaqt omili Avvalambor erkin muloqot uchun qulay vaqtni tanlab, xotirjam sharoitda mijozga istakni batafsil tushuntirib, uni to‘liq tinglash lozim. Masalan, mabodo hamshira xadeb soatiga qarayversa, oyoqlarini qimirlatib, o‘zining notinchligini bildirib atrofga alanglayversa, bu holat suhbatdoshiga ham o‘tadi va u tortinib o‘z so‘zlarini qisqaroq qilishga urinadi va ba‘zan to‘liq, oxirigacha aytaolmaydi.

2. Joyni tanlash Shunday xollar borki, mijoz bilan yolg‘iz qolib suhbatlashgan ma‘qul bo‘lsa, ba‘zan esa• mijoz bilan suhbatni ko‘pchilik orasida o‘tkazish kerak bo‘ladi. U yoki bu holatni tanlashda mijozning f‘eli atvorini, kasallik belgilari va unga nima ma‘qulligini hisobga olish kerak bo‘ladi. Yolg‘iz qolib suhbatlashish ham turli sharoitlarda kechishi mumkin: yoki tinch xonada, yoki toza havoda,sayr paytida. Ba‘zan suhbatdoshlar o‘zaro maslaxatlashib, o‘zlarini bamaylixotir xis etadigan joyni tanlashadi. Agarda ko‘pchilik begona kishilar ichida mijozning shaxsiy hayoti muxokama qilinayotgan bo‘lsa, suhbatni maromga solib, maxfiyiligini ta‘minlash zarur. So‘zlayotgan bilan tinglayotgan kishining joylashuvi ham muhim ahamiyatgaega.

- Aytishlaricha, odatda yuzma-yuz suhbat qurish zo‘riqish hissini kuchaytiradi, sheriklarning stol ortida yontomonlama o‘tirgandagi muloqoti kishini ancha bo‘shashtirib, hamsuhbatining yuz ifodasini kuzatish imkonini beradi. Mabodo xattoki shunday vaziyatda ham suhbatdosh xayajonlansa, sheriklar endi bir tomonga qarab, yonmayon o‘tiradilar va bir birlarini yuzlarini ko‘rmaydilar. Bunday holatda ax‘yon-ax‘yonda suhbatdosh tomoniga nazar tashlab uning yuz ifodasini kuzatish, tovushining shashti va balandligiga, muloqot tarziga e‘tibor berish muloqotni engillashtiradi.

(2) Muloqot uchun osoishta muxit(hamshira ishtirokida)

1. Hamshiraning ta'suroti so'zlayotgan bilan muloqotga kuchli ta'sir etuvchi omillardan biridir. Masalan, xattoki hamshira suhbatdoshiga muloyim muomilada bo'lsada, mijozga uning gaplari qo'pol, ko'rinishi jaxldor va qarashlari sovuq bo'lib tuyulsa, bu mijozning to'liq bo'shshishiga mo'nelik qiladi. Undan tashqari, hamshiraning tugamaydigan savollari ham mijozni xavfsiratib qo'yishi mumkin.

2. So'zlayotganning (mijozning) maromiga moslashish. Ruhiiy xasta mijozlarga, nutqi bo'zilganligi, fikrlashi o'zgarganligi va boshqa sabablarga ko'ra, o'z fikrini so'zlar orqali ifodalashi uchun ma'lum vaqt kerak bo'ladi. Lekin ba'zi xollarda, hamshiraning suhbat chog'ida shoshilmay, sukut va so'zlar orasidagi masofani samarali qo'llab, muloqotga diqqat bilan moslashuvi mijozga osoyishtalik bahsh etishi mumkin. U hamshiraning shoshilmay, unga moslashayotganini sezadi va barcha usullar bilan hamshiraga o'z holatini anglatishga harakat qiladi. Ba'zan hamshira o'zi haqida so'zlab turib, mijozdagi tanglik xissini engadi va bu bemalol ko'ngildan suhbatlashishda yordam beradi.

3) Mijoz yonida bo'lish (1) Yonida bo'lish

1. Suhbatdosh yonida bo'lganda tanglik xissiyotini yaratmaslik. Ko'pincha, mijoz bilan yonma-yon turganda, nima haqida gapirishni bilmay, mijozganning so'zlariga javob topa olmay, sukutga cho'mib qolish xollari ham bo'ladi. Bu degani, bizning tushunchamizdagi «aniq yordam ko'rsatish» yoki «gaplashish» ketish ma'nosini bildiradi. Ruhiiy buzilishlar - shaxslararo buzilishlar sarasiga kiradi. Atrofdagilar bilan avvalgi muloqotlardan og'riqli tajriba orttirgan mijoz uchun bevosita parvarish lozim va bunda doimo uning yonida bo'lish zarur.

2. Sergaplik maniakal ximoya sifatida Ba'zan sukut saqlash hamshirani toliqtiradi va u to'xtovsiz gapira boshlaydi. Bu bilan u, noqulay sukunat oqibatida yuzaga kelgan stress holatini bartaraf etmoqchi bo'ladi. Qanday bo'lsa ham holatdan chiqib ketishga intilayotgan hamshira, xissiyotlarga ko'ra, jim turishdan qo'rqib, mutlaqo boshqa mavzuda gapira boshlaydi. Bu holatda

suhbatning bu shakli biron bir extiyojdan kelib chiqib emas, hamshira sukut saqlashni xoxlamaganidan yuzaga keladi. Bu «maniakal ximoya» deb ataladi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. “Bolalikdahamshiralik ishi” fanidan tibbiyot kollejlari o’qituvchilari uchun metodik qo’llanma. Toshkent 2016. (UNISEF).
2. “5 yoshgacha bo’lgan bolalarning o’sishi va rivojlanishi” O’quv kursi. Toshkent, 2013 y.(UNISEF).

Internet saytlari:

www.ziyonet.uz

**ORTTIRILGAN IMMUN TANQISLIGI SINDROMI KASALLIGIDA
HAMSHIRALIK PARVARISHI**

*Pastdarg'om Abu Ali ibn Sino
nomidagi jamoat salomatligi texnikumi
o'qituvchilari:*

Turdiyeva Dilfuza Toshmamatovna

Rasulova Mohigul Tudibekovna

Avazova Moxigul Muxiddinovna

Annotatsiya: Hozirgi kunda dunyoda inson huquqlarini ta'minlash OIV/OITS epidemiyasiga qarshi kurashishda muhim qurol ekanligi haqida aniq qarash mavjud. Bunda nafaqat OIV-infeksiyasi bilan yashayotgan odamlar, ularning oila a'zolari va yuqish xavfi yuqori bo'lgan guruhlarining huquqlarini himoya qilish, balki har bir insonning OIV yuqishi usullari haqidagi ma'lumotlardan xabardor bo'lish, profilaktika, davolanish va parvarishlash choralari va vositalaridan foydalanish huquqlari to'g'risida ma'lumot va tushinchalarga ega bo'lish kerak.

Kalit so'zlar: Immunoprofilaktika, OIV-infeksiyasi, profilaktik ma'lumot, epidemiya, inson huquqlari, Sog'liqni saqlash vazirligi, huquqiy tadbir.

Annotation: There is a clear view today that human rights are an important tool in the fight against the OIV- / OITS epidemic. This includes protecting not only the rights of people living with OIV-, their family members and groups at high risk of infection, rather, everyone should be aware of the methods of HIV transmission, prevention, have information and understanding of the rights to use treatment and care measures and tools.

Keywords: Immunoprofilaktika,, OIV- infection, prophylactic information, epidemic, human rights, Ministry of Health, legal action.

OITS infeksiyalari ta'rif, etiologiya, simptomlari, tashxisi, davosi, hamshiralik parvarishi. Orttilgan immunitet tanqisligi sindromi, ya'ni OITS kasalligi o'ta xavfli yuqumli kasallik bo'lib, viruslar ta'sirida yuzaga keladi va inson organizmida immunitet sistemasini, ya'ni himoya funksiyasini bajaruvchi sistemani shikastlab yuqumli va yuqumsiz kasalliklarga chidamsiz qilib, hozirgi kunda davosiz hisoblanadi.

OIV – hujayra ichi paraziti bo'lib hujayralar ichiga kirgandan so'ng o'z faoliyatini boshlaydi. Organizmga tushgan viruslar bilan inson hujayralarining birikishi bir necha bosqichdan iborat.

1. Virusning hujayraga birikishi.
2. Virusning tashqi qobig'dan xolis bolib, hujayra ichiga kirishi.
3. Virusning ko'payishi, yangi qismlarning (praviruslarni) hosil bo'lishi.
4. Virus genining xo'jayin hujayrasi genomiga integratsiyasi. Bolalarda

viruslar asosan onadan o'tadi, virus yuqish yo'li

- homilador ayoldan yo'ldosh orqali

- tug'ish jarayonida - bola tug'ilgandan so'ng ona suti orqali yuqishi mumkin. Virus hujayra ichiga kirishi uchun unga birikishi zarur, virus SD4+ retseptorlari mavjud hujayralarga birikadi. SD4+ retseptorlari mavjud hujayralar OIV virusiga sezuluvchan bo'lib limfa tugunlarda, talog'da terida, o'pkada, jigarda, ichakda, jinsiy a'zolarida asosan limfotsitlarda, yani T- xelperlarda, makrofaglarda uchraydi. Virus organizmga tushgandan so'ng qon orqali butun organizmga tarqaladi. Simptomlari.

1. Otkir infeksiya davri: bemorlar kasallangandan bir ikki hafta o'tgach isitma paydo bo'ladi Toshmalar, limfa tugunlarning kattalashishi va boshqa belgilar.

2. Asimptomatik davr: bemor immuniteti virusga qarshi kurashadi, lekin virus miqdori zardobda aniq bir nuqtaga yetgach, simptomsiz davr 10 yilgacha cho'zilishi mumkin, lekin virus kurasha boradi va CD4+ limfositlar miqdori asta-sekin pasayib boradi.

3. Avj olish davri (OITSni paydo bo'lishi): Agar limfositlar miqdori 200mkl dan pasayib ketsa u holda shartli patogen infeksiya va o'smalar paydo bo'ladi. Agar davvo o'tkazilmasa, bemor 2 yil mobaynida OITS dan keyin o'lishi mumkin. Agar kasallik boladan onaga o'tgan bo'lsa, unda kasallik 2 tur bo'yicha:

1-tur erta og'ir shakli bo'lib (bola tug'ilgandan keyin 12 oylikkacha shartli patogen infeksiya va o'smalar hosil bo'ladi, bola 18 oylikkacha nobud bo'ladi),

2-tur sekin progressirlanuvchi (asimptom yoki kam simptomli) davr bo'lib bunda bemor 2-10 yil yasnaydi, keyin shartli patogen infeksiyalar ko'payib kasallik rivojlanadi.

Tashxis 1. Infeksiylangandan keyin 2 hafta mobaynida antitelolarni aniqlashni iloji yo'q (negativ antitelolar davri). Agar shu vaqtda zanjirli polimeraza reaksiyasini o'tkazsa, bu reaksiya 1 hafta mobaynida hech qanday aniq natija bermaydi. a) Antitelolarga test: skrining uchun immunoferment analizi (EISA-inzyme immunoassay), mikroagglyutinatsiya (pa – partisli agglyutinatsion) va tekshirib ko'rish uchun VESTTERN – blot (western blot) o'tkaziladi. Bu yo'l bilan IgG antitelolari aniqlanadi, Lekin bu usul bilan pozitiv OITS infeksiyali onalardan tug'ilgan chaqaloqlarda qondagi miqdori aniqlanadi.

2. Zararlangan onadan tug'ilgan chaqaloqlarda o'tkaziladigan tahlillar. Bola tug'ilgandan keyin 48 soat ichida birinchi analiz olinadi, ikkinchisi 1-2 oylikda, uchinchi analiz 3-6 oylikda albatta DNK PTSR qayta transkriptaza (RT) ribonuklein kislota (RNK) reaksiyalari va OITS ifeksiyasini kultivatsiya usuli bilan aniqlanadi. Agar bola 18 oylik bo'lganda IgG antitelolari negativ (manfiy) bo'lsa, va gipogam-magloulinemiya kuzatilmasa, OITS infeksiya belgilari bo'lmasa, virusologik tahlil negativ bo'lsa unda VICH infeksiyasini inkor qilsa bo'ladi.

3. Bolalarda OIV infeksiyasini monitoring. Tashxis qo'yilgandan keyin darhol SD4 limfotsitlar miqdori o'lchanadi va har 3 oyda tekshirib turiladi. SD4 limfotsitlarning normadagi miqdori bolalik yoshiga bog'liq. Shuningdek OIV

infeksiyasini ribonuklein kislotasini ko'payish miqdorini ham o'lchasa bo'ladi. Bolalarda kattalarga nisbatan virus miqdori ko'proq bo'ladi. Agar infeksiyalanish perenatal davrda bo'lsa, tug'ilgandan keyin viruslar miqdori past bo'ladi. Bola 2 oylikkacha tezda ko'payadi va 1 yoshga yetganda ko'payish tempi kuchayib boradi Shuningdek bola 12 oylik bo'lguncha OIV virusini RNK si 299,000 nusxa mkl.dan oshib ketsa, kasallik tez rivojlanuvchi hisoblanadi. Davosi. Hammaga ma'lumki bola perenatal davrda infeksiylansa viruslar miqdori ko'p bo'ladi, shuning uchun immun tizimini buzilishini oldini olish maqsadida OIV ga qarshi darhol davoni boshlash kerak. Agar davolash yaxshi natija bersa, virus miqdorini nazorat qilib turish kerak. Bundan tashqari immunologik funksiyalar va klinik simptomlari kuzatiladi. OIV ga qarshi davo o'tkazilganda dorilarni qabul qilishni nazorat qilish kerak. Davo boshlashdan oldin bemor va uni parvarish qiluvchi odam bo'lishi kerak. Bunda dorilarni qat'iy qabul qilishni va dori qabul qilgandan keyin holatini kuzatish kerakligi tayinlanadi.

Hamshiralik parvarishi.

1. Kuzatish: o'zgarishlarni erta aniqlash.
2. Dori moddalarni qabul qilish: bemor o'z holicha dori qabul qilishini to'xtatish kerak.
3. Ikkilamchi infeksiyalanishni oldini olish. Immun faoliyatini pasayib ketishi natijasida – og'iz bo'shlig'i va nafas yo'llarini yallig'lanishini oldini olish kerak.
4. Kontaktda bo'lgan narsalarga ishlov berish va boshqalarga infeksiya yuqishini oldini olish.
5. Sharoitni ta'minlash: ifloslangan kiyimlarni tozasiga almashtirish.
6. Ovqatlanish.
7. Kasallikka taalluqli ma'lumotlarni bemor va uning oilasiga xabar berish. 8. Bemor va uning qarindoshlarini ruhiyatini ko'tarishga yordam berish.

Buning yorqin misoli sifatida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 25 yanvardagi “O‘zbekiston Respublikasida odamning immunitet tanqisligi virusi keltirib chiqaradigan kasallik tarqalishiga qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish chora- tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori va 2018 yil 22 iyundagi “Odamning immunitet tanqisligi virusi keltirib chiqaradigan kasallik tarqalishiga qarshi kurashish va shifoxona ichki infeksiyalarini profilaktika qilish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Qarori xizmat qilib, mazkur hujjatlar mavjud muammolarni bartaraf etish bo‘yicha kompleks tadbirlarni amalga oshirish hamda OIVni tashxis qilish sohasida zamonaviy va sifat jihatidan yangi darajaga oshirish, infeksiyani erta aniqlashni ta‘minlash, profilaktik tadbirlarni o‘z vaqtida o‘tkazish va OIV infeksiyasini yuqtirib olganlarga tibbiy yordamni taqdim etish, xalqaro va xorijiy turdosh ilmiy-amaliy markazlar bilan hamkorlikni rivojlantirish, OIV infeksiyasining oldini olish masalalariga fuqarolik jamiyatini keng jalb qilishga qaratilgan.

Ushbu tahliliy sharh barcha manfaatdor tashkilotlar e‘tiborini OIV bilan yashovchi odamlar va ularning yaqinlari huquqlarini himoya qilishning milliy standartlariga qaratishga urinishdir. SHundan kelib chiqqan holda O‘zbekiston OIV/OITS tarqalishiga qarshi kurashish bo‘yicha sog‘liqni saqlash tizimini yanada rivojlantirish va OIV infeksiyasi bo‘yicha vaziyatni barqarorlashtirishga erishish maqsadida qator chora-tadbirlarni amalga oshirmoqda, jumladan, OIV infeksiyasining profilaktikasiga qaratilgan me‘yoriy-huquqiy hujjatlar takomillashtirilmoqda, retrovirusga qarshi preparatlar bilan ta‘minlashga davlat byudjetidan moliyalashtirishni bosqichma-bosqich oshirish ko‘zda tutilmoqda, OIV infeksiyasini profilaktika, diagnostika qilish va davolash masalalari bo‘yicha aholi o‘rtasida axborot-ma‘rifiy ishlar muntazam ravishda o‘tkazilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. «O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining Axborotnomasi», 2013 yil, 9-son, 239-modda Vedomosti Verxovnogo Soveta Uz SSR, 1991 g., N 4, st. 76
2. «O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining Axborotnomasi», 1999 yil, 5-son, 115-modda
3. «O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining Axborotnomasi», 2003 yil, 9-10-son, 141-modda
4. «O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining Axborotnomasi», 2007yil, 1-son, 2-modda
5. «O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining Axborotnomasi», 2014 yil, 5-son, 127-modda
6. <http://lex.uz/docs/3679092>

**BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI PIRLS XALQARO
BAHOLASH DASTURI TIZIMIGA TAYYORLASH JARAYONINI
TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI**

Namangan viloyati Namangan shahri 85- maktab.

Boshlang'ich sinf o'qituvchisi

Usmonova Dilshodaxon Ulug'bek qizi

Annotatsiya Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim maktablarining boshlang'ich sinf o'quvchilarini PIRLS xalqaro tadqiqotga tayyorlash masalalari haqida ma'lumotlar va shuningdek bu borada amalga oshirilishi kerak bo'lgan ishlar ham ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: PIRLS xalqaro baholash dasturi, xorijiy tajribalar, ta'lim sifatini baholash, o'qituvchi, o'quvchi .

**ISSUES OF IMPROVING THE PROCESS OF PREPARATION OF
ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS FOR THE PIRLS
INTERNATIONAL ASSESSMENT SYSTEM**

Abstract This article provides information on the issues of preparation of Primary School students of general secondary schools for PIRLS international research and also the work that should be done in this regard

Keywords: PIRLS International Assessment Program Evaluation of the quality of education of foreign experiments teacher reader

KIRISH So'nggi yillarda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida ulkan iqtisodiy o'sish ko'rsatkichlariga erishilayotganligi barcha sohalarda malakali kadrlar va yetuk mutaxassilarga bo'lgan talabni yanada oshirmoqda. Bu o'z-o'zidan o'quvchilarimizning darslarga qiziqish

xususiyatini oshirish va o`qituvchilarning har tomonlama ta`lim- tarbiyaga e`tiborini kuchaytirishni talab etadi. Yuqoridagi talablarning ta`lim tizimi uchun juda muhim ekanligi, aksariyat xorijiy davlatlardagi kabi ta`lim va fan sohalari rivojlanishini baholash va monitoring qilish orqali ta`lim sifatini oshirishga qaratilgan ilg`or tajribalarni sohaga jalb qilish kerakligini anglatadi. Ta`lim sifati va samaradorligini oshirish yo`lida xorijiy ilg`or tajribalarni o`rganish, xalqaro standartlar talablarining joriy etilishi muhim ahamiyatga ega.

ADABIYOTLARNING TAHLILI VA METODOLOGIYA

Respublikamizda qo`yilayotgan amaliy qadamlarga xalq ta`limi tizimida ta`lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarning tashkil etilishi to`g`risida hukumat qarorining qabul qilinishi Ta`lim sohasidagi yutuqlarni baholash xalqaro assotsiatsiyasidek (IEA-International Association for the Evaluation of Educational Achievement) nufuzli tashkilot bilan hamkorlik aloqalarining yo`lga qo`yilishini misol sifatida keltirish mumkin. IEA(Talim sohasidagi yutuqlarni baholash xalqaro assotsiatsiyasi) tashkiloti tomonidan olib borilayotgan tadqiqotlarning aksariyati o`quvchilarning akademik faoliyatini bir yoki bir nechta fanlardan yoki fanlararo uyg`unlik asosida baholashni o`z ichiga oladi, bu esa dunyo bo`yicha umumiy va har bir mamlakat kesimida ta`lim jarayonlarini chuqur tahlil qilishga yordam beradi. O`quvchilarning erishgan yutuqlarini o`rganishda barcha o`quvchilardan emas, balki ushbu qatlamning vakillari sifatida tanlab olingan o`quvchilardan obyektiv testlarni o`tkazish orqali baholanadi. Shuningdek, maktab direktorlari, o`qituvchilar, o`quvchilar, hattoki ota-onalardan so`rovnomalar o`tkazilib, maktabdagi ta`lim sifatiga ta`sir ko`rsatuvchi omillar, jumladan, maktab resurslari, o`quvchilarning ta`lim olishga oid qarashlari, o`qitish usullari hamda uy sharoitida o`quvchilarning bilim olishi qanchalik darajada qo`llab-quvvatlanayotganligiga doir qimmatli ma`lumotlar to`planadi. Ushbu tadqiqotlar yuqori texnik va ilmiy talablar asosida o`tkaziladi. Shuningdek, o`rganilayotgan holatlarning xususiyatidan kelib chiqib, amaliy tadqiqotlar bilan birga kuzatuv kabi samarali usullardan

ham foydalaniladi. Ushbu dasturning ko`p yillar davomida muvaffaqiyatli faoliyat olib borayotganiga 2021-yilda 20 yil to`ladi. Progress in International Reading and Literacy Study (PIRLS) – boshlang`ich 4-sinf o`quvchilarining matni o`qish va tushunish darajasini baholash uchun; Boshqacha qilib aytganda, boshlang`ich sinf o`quvchilarining o`qib tushunish ko`nikmalarini qay darajada rivojlanganligi haqidagi ma`lumotlarni xalqaro miqyosda taqqoslash imkonini beradigan, o`qish va o`qitishni yaxshilash uchun ta`lim sohasidagi davlat siyosatiga oid ma`lumotlarni taqdim etadigan yirik xalqaro baholash dasturidir. Shuningdek, PIRLS, yosh o`quvchilar tomonidan maktabda va maktabdan tashqarida ta`lim olishning katta qismini tashkil etuvchi, ya`ni badiiy tajriba orttirish, ma`lumot olish va undan foydalanish ko`nikmalarini baholash kabi ikkita keng qamrovli maqsadlarni ifodalaydi. Yana shuni aytish mumkinki, ushbu dastur zamon bilan hamnafas qadam tashlaydi hamda o`zining baholash mezonlarini zamonaviy talablarga muvofiq ravishda takomillashtirib boradi. Bunga misol sifatida, 2021-yilda o`tkaziladigan tadqiqotda o`quvchilarga birinchi marta raqamli formatdagi topshiriqlarni taqdim etishni rejalashtirganini aytish o`rinlidir. Raqamli formatga o`tish bilan birga, internet muhitida boshqariladigan ePIRLS onlayn o`qishni kompyuterda baholash kabi o`zgarishlar ham ko`zda tutilgan. O`zbekiston Respublikasi VM ning 2018-yil 8-dekabrda "Xalq ta`limi tizimida ta`lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish choratadbirlari to`g`risida" gi 997-sonli qarori bilan O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ta`lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi qoshida "Ta`lim sifatini baholash bo`yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish Milliy markazi" tashkil etildi. [2]. O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi «O`zbekiston Respublikasi Xalq ta`limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to`g`risida»gi PF-5712-son Farmonida 2030-yilga kelib PISA xalqaro dasturi reytingida jahonning birinchi 30 ta ilg`or mamlakatlari qatoriga kirishiga erishish hamda xalq ta`limi tizimida ta`lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish asosida o`quvchilarning o`qish, matematika va tabiiy

yo`nalishdagi fanlardan savodxonlik darajasini baholashga yo`naltirilgan ta`lim sifatini baholashning milliy tizimini yaratish vazifalari belgilangan. [1]. PIRLSda rossiyalik boshlang`ich sinf o`quvchilarining yuksak yutuqlarga erishishlariga ta`sir ko`rsatuvchi omillar. Jamiyatda, o`qituvchilar, ota-onalar va o`quvchilar orasida o`qish savodxonligi bilan shug`ullanishning qadr-qimmatini tan olinishi, maktabda va oilalarda o`qishga bo`lgan yuqori motivatsiya, maktabgacha tayyorgarlikning yaxshi darajasi, otaonalarning o`qishni o`rganishga tayyorgarlik ko`rishdagi ishtiroki, umumiy boshlang`ich ta`limning Federal davlat asosiy standartlarida (ФГОС НОО) belgilab qo`yilgan ta`lim jarayonidagi prinsipial o`zgarishlar: “badiiy o`qish” va metapredmet natijalari bo`yicha umumiy ta`limni tashkil etish va natijalarga erishish, boshlang`ich ta`limning sifatli dasturlari, darsliklar, o`qishni o`rgatishning chuqur o`ylangan metodikasi, o`qishda qiyinchiliklarga duch kelayotgan o`quvchilar bilan muvaffaqiyatli ishlash kabi omillar PIRLSda boshlang`ich sinf o`quvchilarining yuksak yutuqlarga erishishlariga ta`sir ko`rsatuvchi omillar sifatida o`rganilgan . PIRLSda rossiyalik boshlang`ich sinf o`quvchilarining yuksak yutuqlarga erishishdagi o`sis nuqtalari. Har bir sinfda ta`limni differensiyalashga kuchli e`tibor berilishi zarur, bu borada aksariyat birinchi sinf o`quvchilarining muvaffaqiyatli boshlash uchun zarur bo`lgan ko`nikmalarga ega bo`lmagan maktablarga alohida e`tibor berilishi lozim. Yana ikkita muammolarni yodda tutish kerak: 1) Eng kuchli o`quvchilarga kelgusidagi rivojlanishiga ko`maklashish. 2) O`g`il bolalarga yordam berish, chunki ularning natijalari qizlarning natijalaridan ko`ra yomonroq degan fikrlarni ko`rib chiqib aynan mana shu vazifalarni boshlang`ich sinf o`quvchilarining PIRLSda yuksak yutuqlarga erishishdagi o`sis nuqtalari deb belgilangan . [3] Boshlang`ich ta`lim tizimi oldidagi ustuvor vazifalar sifatida esa ta`lim jarayonida turli xil matnlardan foydalanishni ta`minlash zarur: yaxlit, yaxlit bo`lmagan, murakkab (ko`plik), turli xil matnlarni o`qish uchun turli strategiyalarni ishlab chiqish, tushunib o`qishni shakllantirish va baholashning turli shakllaridan foydalanish (qog`oz va kompyuter shakllari) kabi vazifalar qo`yilgan. Rossiyada

boshlang'ich sinf o'quvchilarning o'qish savodxonligi bo'yicha olib borilayotgan ishlarda PIRLS darslari. O'qish tezligini nazorat qilishdan ko'ra tushunib o'qishga urg'u berish kuzatildi. O'qish savodxonligi funksional savodxonlikning integrativ komponenti sifatida anglatmoqda. Rossiyada bu davlat hujjatlari darajasida qayd etilgan (FDAS UBT 2009-y.) Matematik, lingvistik, tarixiy, tabiiy-ilmiy va ma'lumotnomalarni o'qishni o'rgatishda o'ziga xoslik ishlab chiqarilmoqda. O'qish savodxonligini baholashning turli modellari metapredmet natijasi sifatida yaratiladi. [4]. [5]. MUHOKAMA VA NATIJALAR Respublikamizning xalqaro tadqiqotlarda boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini baholash Ta'lim inspeksiyasi huzuridagi "Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazi" xodimlari tomonidan ishlab chiqilgan metodik qo'llanmada PIRLS tadqiqoti, uning o'ziga xos xususiyatlari, nazorat-sinov materiallarining ishlab chiqilishi haqida umumiy ma'lumotlar berilgan. Shu bilan birga, PIRLS tadqiqotining topshiriqlaridan, ya'ni matnlar va savollaridan bir nechta namunalar hamda ularning baholash mezonlari keltirilgan. Shuningdek 4-sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini baholash bo'yicha o'tkaziladigan PIRLS xalqaro tadqiqotiga tayyorgarlik ko'rish uchun PIRLSda berilgan matnlarning har biriga alohida mashq daftarlari ishlab chiqilgan. Mazkur ish daftari o'quvchilarning o'qish savodxonligini oshirish, o'qiganlarini tahlil qilish, talqin qilish hamda to'g'ri xulosa chiqara olish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun qo'shimcha didaktik material hisoblanadi. Ushbu daftarni tayyorlashda PIRLS (Progress In International Reading And Literacy Study) tadqiqotining ochiq manbalaridan foydalanilgan. [6]. XULOSA Ushbu tadqiqot sinovi har 5 yilda bir marta o'tkazishga mo'ljallangan bo'lib, 2021-yil uchun mo'ljallangan tadqiqotlarda O'zbekistonning boshlang'ich sinf o'quvchilari ham ishtirok etishi o'qituvchilariga katta mas'uliyat yuklaydi. Bu muhim vazifani amalga oshirish o'qituvchidan ta'limga yangicha yondashuvni va faollikni talab etadi. O'quvchini xalqaro baholash darajasini belgilovchi PIRLSga tayyorlashda o'qish darsi jarayonida darslikda berilgan har bir matn yuzasidan o'quvchi o'zi

mustaqil ravishda ushbu matndan kelib chiqib savollar tuzish vazifasi qo`yilsa, har bir bolaning berilgan matnni qay darajada o`zlashtirganligini uning tuzgan savollari orqali bilib olish mumkin. Bunda o`quvchining dunyoqarashi, mustaqil fikrlashi va obrazli tafakkuri har bir dars davomida rivojlantirilib boriladi. Dars jarayonida bola to`g`ri yoki noto`g`ri fikrini tinglab, to`g`ri xulosani hayotiy faktlar orqali chiqarishga o`rganib boradi.

REFERENCES

1. O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi «O`zbekiston Respublikasi Xalq ta`limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to`g`risida»gi PF-5712-sonli farmoni.
2. O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Xalq ta`limi tizimida ta`lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to`g`risida” 2018-yil 8-dekabrdagi 997-sonli qarori.
3. “Xalqaro tadqiqotlarda ishtirok etish – inson kapitalini rivojlantirish omilidir” mavzusidagi xalqaro vebinar. Sidorova Galina Aleksandrovna, Rossiya ta`lim akademiyasining ta`limni rivojlantirish strategiyasi instituti, ta`lim sifatini baholash markazining katta ilmiy xodimi, pedogogika fanlari nomzodi. e-mail: centeroko@mail.ru Veb-sayt www.centeroko.ru
4. “ PIRLS 2021 xalqaro solishtirma tadqiqoti doirasida o`qish savodxonligini shakllantirishning o`ziga xos xususiyatlari” nomli taqdimot. Kuznetsova Marina Ivanovna, Rossiya ta`lim akademiyasi Ta`limni rivojlantirish strategiyalari instituti Boshlang`ich ta`lim markazi yetakchi ilmiy xodimi. e-mail: centeroko@mail.ru Veb-sayt www.centeroko.ru
5. Ta`lim inspeksiyasi huzuridagi Ta`lim sifatini baholash bo`yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazi saytlari. E-mail: markaz@tdi.uz Veb-sayt: <http://www.markaz.tdi.uz/> Telegram: <https://t.me/milliymarkaz>

**ЧЕТ ТИЛ ТАЪЛИМИДА ТИЛ КОМПЕТЕНЦИЯЛАРИНИ
ШАКЛЛАНТИРИШДА ТАРЖИМАНИНГ ХУСУСИЯТИ**

Элмирза Эркаев

**Жамоат хавфсизлиги университети доценти, педагогика фанлари
номзоди**

Аннотация: Ушбу мақолада чет тилда таржимани ўргатиш, унинг аҳамияти ва чет тил компетенциясини шакллантириш хусусида баъзи фикр-мулоҳазалар баён этилган.

Таянч сўзлар: тил компетенцияси, таржима, машқ, чет тил таълими, нутқ фаолияти турлари, тил материали, бир тилдан иккинчи тилга таржима.

**ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА В ФОРМИРОВАНИИ ЯЗЫКОВЫХ
КОМПЕТЕНЦИЙ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА**

Элмирза Эркаев

**доцент Университета общественной безопасности, кандидат
педагогических наук**

Аннотация: Данная статья содержит некоторые идеи по обучению переводу на иностранном языке, формированию его значимости.

Ключевые слова: языковая компетенция, перевод, упражнение, обучение иностранному языку, виды речевой деятельности, языковой материал, перевод с одного языка на другой.

**PECULIARITIES OF TRANSLATION IN THE FORMATION OF
LANGUAGE COMPETENCES IN LEARNING A FOREIGN
LANGUAGE**

Elmirza Erkaev

*Associate Professor at the University of Public Security, Candidate of
Pedagogical Sciences*

Annotation: This article contains some ideas on teaching translation in a foreign language, the formation of its significance.

Key words: language competence, translation, exercises, teaching a foreign language, types of speech activity, language material, translation from one language to another.

Чет тилларни ўргатиш жараёнида машқлар бажаришга кенг ўрин берилади. Машқ тушунчаси методик адабиётларда турли таъриф ва тавсифларга эга бўлиб келган [1]. Чет тилни амалий ўрганиш жараёнининг ўзи машқлар бажаришдан иборатдир. Машқнинг таркибий қисмлари методик адабиётларда машқ талаби ва машқ материали номи билан юритилади. Ўз навбатида машқ кичик йиғиндилар *системасидан* иборат бўлиб, улар нутқ фаолияти турлари ва тил материаллари машқларига бўлинади. Нутқ ва тил материаллини ўргатиш машқлари кичик системаларни ташкил этади, чунончи: гапириш, тинглаб тушуниш, ўқиш, ёзув ва лексик, грамматик, талаффуз машқлари. Зикр этилган машқларнинг барчаси таржима ва таржимасиз бажарилиши мумкин.

Мамлакатимизда ҳам машқлар системасининг таснифига доир нуфузли тадқиқот ишлари олиб борилган. Мазкур тадқиқотда чет тил машқлар системасини дидактик нуктаи назардан шакллантирувчи, ривожлантирувчи ва такомиллаштирувчи машқ турларига бўлиниши

аниқланган. Шакллантирувчи машқлар тил материали (лексика, грамматика, талаффуз)ни ўзлаштиришда, ривожлантирувчи машқлар тил материални эгаллаш, тилга оид дастлабки кўникмаларни мустаҳкамлашда, такомиллаштирувчи машқлар эса чет тилда фикр баён этиш ва ўзга шахс фикрини идрок этиб тушуниш мақсадида бажарилади. Бошқача айтганда, билим олиш (шакллантирувчи машқлар), кўникмани эгаллаш (ривожлантирувчи машқлар) ва малакани ўстиришга (такомиллаштирувчи машқлар) йўналтирилган машқлар деб аталади [1].

“Таржима” деганда, турли соҳа вакиллари уни турлича тушунадилар ва талқин этадилар. Масалан, адабиётшунослар ёки тилшунослар биринчи навбатда, бадиий таржимани, яъни муайян бадиий асарнинг бир тилдан иккинчи тилга ўгирилиши ҳақида фикр юритадилар ёки фан-техника мутахассислари шу соҳадаги илмий ва техникавий асарларни аслиятдан бошқа бир тилга ағдаришни назарда тутадилар. Иккаласида ҳам таржима ижодий ёки илмий фаолият ҳисобланади. Учинчи бир ҳолат: сўзловчининг нутқини бошқа бир тилга оғзаки таржима қилишга дуч келамиз. Унинг турлари таржимашуносликда тадқиқ этилади.

Ўқув таржима деганда талаба вақтини бежо сарфламаслик мақсадида бажариладиган ўқув машқи тушунилади. Қийин тил материални таржимасиз ўрганишда кўп вақт кетказишнинг олдини олиш учун унга эҳтиёж сезилади. Ўқув таржима нутқий малакага тезроқ эришиш йўлидаги таълимий воситадир. Таржима жараёнида луғат билан ишлаш учун алоҳида аҳамият берилади.

Чет тил ўрганиш тарихида икки ҳолатни кузатишимиз мумкин: биринчидан, узоқ муддат чет тилни жаҳон миқёсида она тилига таржима қилиш орқали ўргатиб/ўрганиб келинган (бунда биз “таржима методи”ни эслатиб ўтмоқчимиз), иккинчидан, бадиий ва бошқа адабиётларни таржимада ўқилиши таъсирида “чет тил – таржима” тарзидаги фикрий боғланиш (ассоциация) ҳосил бўлган.

Амалий мақсадга коммуникатив (мулоқот) компетенцияни эгаллаш орқали эришилади. Компетенция (лаёқат), маълумки, билим, кўникма, малака ва шахсий белгилар мажмуидан иборат.

Маълумки, асрлар давомида чет тил машғулоти таржима методи орқали ўтказиб келинган. Унда тил ўрганувчининг тафаккурини ривожлантириш мақсад қилиб қўйилган. Кейинчалик ушбу методнинг фақат ўлик (лотин, қадимий юнон) тилларни ўргатишга мос келиши, жонли тилларни эса мазкур метод билан ўргатиш имкони йўқлиги илмий асосланди ва халқаро миқёсда кўпчилик мутахассисларга маълум бўлган тўғри метод, аудиолингвал метод, аудиовизуал метод, интенсив метод кабилар пайдо бўлди. Ҳозирги пайтда дунё мамлакатларида чет тил ўргатиш коммуникатив метод орқали амалга оширилмоқда.

П.Хэгболдт [4] таржима ҳақида фикр юритиб, унча қийин бўлмаган матнларни ўқишда таржимага эҳтиёж сезмаслик, аксинча қийинчилик туғдирадиган матнларда таржимага мурожаат қилиш лозимлигини айтади.

И.В. Рахманов таржима билан бевосита боғлиқ масалаларга тўхталиб, чет тилни ўргатишнинг икки қонуниятини кўрсатган эди: 1) чет тилни ўргатиш она тили асосида бўлиши (ушбу қонуният ҳозирги кунда ҳам ўз аҳамиятини сақлаб турибди, чунки она тили орқали чет тилни ўрганиш реал воқеликни акс эттиради); 2) чет тилни ўргатиш, қандай мақсадда бўлмасин, тинглаб тушуниш ва гапириш машқларини бажариш эвазига бўлиши керак [3].

Л.В.Шчерба фикрича, “бир тилда нутқ юритувчи ўша тилдаги белгиларни топа билади, аксинча чет тил билган ушбу вазиятдан чиқиб, бошқа тилда ҳам фикрлаш имкониятига эгадир” [5].

Чет тил ўрганиш тарихида икки ҳолатни кузатишимиз мумкин: биринчидан, узок муддат чет тилни жаҳон миқёсида она тилига таржима қилиш орқали ўргатиб/ўрганиб келинган (бунда биз “таржима методи”ни

эслатиб ўтмоқчимиз), иккинчидан, бадий ва бошқа адабиётларни таржимада ўқилиши таъсирида “чет тил – таржима” тарзидаги фикрий боғланиш (ассоциация) ҳосил бўлган.

Таржима сўзининг маъно доираси шунчалар кенгки [1], қуйидаги бирикмаларда буни осон илғаб олиш мумкин; (1) таржима методи, таржима машқи, таржима усули; (2) бадий таржима, илмий таржима, таржима маҳорати: (3) матн/ибора/сўз таржимаси, оғзаки/ёзма таржима, синхрон таржима: (4) қўхна матнларни/манбаларни ҳозирги замон адабий тилига ағдариш/ ўгириш ва ҳ.к.з. Таржима қатор фанларда тадқиқот объекти бўла олади. Биринчиси чет тиллар ўқитиш методикаси, иккинчиси адабиётшунослик, учинчиси тилшунослик, тўртинчиси адабий алоқалар, ва, ниҳоят, бешинчиси матншунослик каби соҳаларда ўрганилади.

Оддийроқ айтганда, чет тилда гапириш, тинглаб тушуниш, ўқиш ва ёзувни нутқ фаолияти турлари сифатида эгаллаш алоҳида таржима машқларини талаб этади. Чунончи, тил ва нутқ бирликлари ҳисобланмиш сўз, жумла, матн кабиларни ўрганишда қуйидаги таржима машқларининг бажарилиши методик жиҳатдан ўзини оқлайди: (а) янги сўзнинг маъносини очиш (семантизация)да, таржимасиз усулдан фойдаланиш имкони бўлмаганда, сўз она тилига таржима орқали берилади; (б) чет тилдаги жумла мураккаб бўлса, у таржима қилинади, сўзма-сўз тушуниладиган жумлалар эса ўрганилган сўзлар ёрдамида таржимасиз тақдим этилади; матнни ўқишда уни бошдан-охир оғзаки таржима қилинмайди; ёзма таржима учун берилган матн эса таржимани ўргатишга мўлжалланмайди, балки унинг таркибидаги янги сўзларни луғат ёрдамида талабанинг қанчалик тўғри семантизация қилганлиги текшириб кўрилади, холос. Луғатдан фойдаланишни ўрганиш мақсадида матн ёзма таржима қилинади, бунинг учун дарслиқда махсус машқлар берилади: “Матнни ўқинг ва уни луғат ёрдамида ёзма таржима қилинг”. Матндаги янги сўзлар маъносини талаба мустақил тарзда луғатдан топиши ҳисобга олинади.

Хуллас, чет тил амалий курси ва таржима назариясида бажариладиган таржима нутқий компетенцияларни ҳосил қилишга олиб келади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Jalolov J.J. Chet til o'qitish metodikasi: Chet tillar oliy o'quv yurtlari (fakultetlari) talabalari uchun darslik. –Toshkent: O'qituvchi, 2012. – 432 b.
2. Мусаев Қ. Таржима назарияси асослари: Дарслик. –Т.: “Фан” нашриёти, 2005. – 352 б.
3. Рахманов И.В. Обучение устной речи на иностранном языке. –М.: Высшая школа, 1980. –120 с.
4. Хэгболдт П. Изучение иностранных языков. Некоторые размышления из опыта преподавания. Сокращенный перевод а англ. Л.А.Морозовой. – М.: Гос. учебно-метод. изд. министерства просвещения РСФСР, 1963. – 160 с.
5. Щерба Л.В. Преподавание иностранных языков в средней школе. Общие вопросы методики / Под ред. И.В. Рахманова. – 2-е изд. – М.: Высшая школа, 1974.– 112 с.
6. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 5 жилд. Конимех–Мирзоқуш. Таҳрир ҳайъати: М.Аминов, Т.Даминов, Т.Долимов ва б. –Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси “Давлат илмий нашриёти”, 2003. – 704 б.

**ZAMONAVIY TARBIYACHILARNING SHAXSI VA ULARGA
QO`YILGAN TALABLAR**

Sabirova Shahodat Ikromovna

Navoiy viloyat Uchquduq tumani 2-sonli DMTT Tarbiyachi

Baxriddinova Maqsuda To`lqin qizi

Navoiy viloyat Navbahor tumani 10-sonli DMTT Tarbiyachi

Hodiyeva Marhabo Bahriddinovna

Navoiy viloyat Qiziltepa tumani 7-sonli DMTT Tarbiyachi

Xonto`rayeva Gulbahor Xonto`rayevna

Jizzax viloyati Do`stlik tumani 7 son DMTT Direktori

Annotatsiya: Tarbiyachining pedagogik uslubi bu shaxs tomonidan o`z induvidualligini hayotiy faoliyat sharoitlariga uyg`unlashtirish tizimi shaxs kasbiy faoliyatidagi ijodkorlikning manbai va ijodiy faoliyat natijasi ko`rinishida o`zligini namoyon qilish vositasidir.

Kalit so`zi: bolaning, tasavvurlari, haqiqatni, to`ldiradi, Ijodiy o`yinlar, o`yinda amaliy, taassurotlari, borliq, hayotdagi.

Tarbiyachining kasbiy mahorati shunday bir idealki, unga intilish kerak bo`ladi. Kasbiy shakllanish bu uzoq davom etuvchi jarayon bo`lib, bir nechta bosqichlarga ajraladi. Tarbiyachining ijodiy individualligi o`z ifodasini pedagogik amaliyotda ifodalanish usullarida, o`z ishini rasmiylashtirishdagi o`ziga xosliklarda pedagogik vaziyatlarni xal qilishda mustaqil yechimlarni topa bilishda izlanuvchan faoliyatga layoqatning mavjud bo`lishida faoliyat topshiriqlari hamda usullarini tanlashga erkin yondoshishdan, tashabbuskorlikda o`z taklif va g`oyalarini erkin ifodalashda namoyon bo`ladi.

Bugungi kun zamonaviy tarbiyachining shaxsiga va ularga qo`yilgan talablar:

-Bilimdonligi,

-Izlanuvchan,

-Chet tillarini bilishi,

-Texnika vositalari bilan ishlay olishi, -ta`lim texnologiyalari va tarbiya texnologiyalarini qo`llay olishi va hokozlar. Tarbiyachining kasbiy mahorati shunday bir idealki, unga intilish kerak bo`ladi. Kasbiy shakllanish bu uzoq davom etuvchi jarayon bo`lib, bir nechta bosqichlarga ajraladi. Har bir talaba uchun bosqichlarning davomiyligi xamda miqdori alohida belgilanadi. Bo`lajak tarbiyachining ijodiy individualligi o`z ifodasini pedagogik amaliyotda ifodalanish usullarida, o`z ishini rasmiylashtirishdagi o`ziga xosliklarda pedagogik vaziyatlarni xal qilishda mustaqil yechimlarni topa bilishda izlanuvchan faoliyatga layoqatning mavjud bo`lishida faoliyat topshiriqlari hamda usullarini tanlashga erkin yondoshishdan, tashabbuskorlikda o`z taklif va g`oyalarini erkin ifodalashda namoyon bo`ladi. Tarbiyachining ijodiy induvidualligi uning induvidual xususiyatlari yahni ilmiy fikrlashning tarkib topganligi, ishga ijodiy yondoshishi, o`z imkoniyatlarini ro`yobga chiqarishga intilishi va boshqalarning rivojlanganlik darajasi bilan belgilanadi. Bunday tarbiyachining kasbiy faoliyati uning hamkasblarga nisbatan yangicha yondoshuvi hamda vositalarini topish borasida tinmay izlanish olib borishida ifodalanadi. Ijodiy induviduallik mohir ijodkor tarbiyachilar faoliyatida aniq ko`rinadi. Tarbiyachining ijodiy induvidualligini rivojlantirish va takomillashtirishning psixologik pedagogik sharoitlari qarama-qarshilikni xis qilish, ularning yechimini topishdagi o`ziga xoslik va maqsadga muvofiqlikda, kasbiy xislatlarning tarkib topishida namoyon bo`ladi. Tarbiyachi pedagogik faoliyatining usuli yoki ijodkorlikdan birini tanlashda nafaqat o`zligi hamda hayotiy maqsadlarini ro`yobga chiqaradi. Bu bilan tarbiyachi o`zini sifat jihatidan ham o`zgartiradi. Psixologik to`siqlarni yengib o`tadi va kasbiy ahamiyatli sifatarni rivojlantirish imkoniyatlarini qidiradi. Umuman olganda tarbiyachining faoliyati birinchidan innovatsion yo`naltirilganlik, ikkinchidan

ijodkorlik faoliyati jarayonidagi induviduallik sifatida ifodalanadi. Tarbiyachi o`z-o`zini takomillashtirmasdan turib, induviduallikni rivojlantirmay turib, taraqqiy etishi, kasbiy faoliyatda yuqori maqega erishish mumkin emasligini anglab yetishi lozim. Aynan ushbu ikki yo`nalishni pedagogning ijodiy induvidualligini ko`rsatkichi sifatida qabul qilish mumkin. Har qanday ijodkor tarbiyachi ning induvidulligi umuman olganda, nazariya va amaliyotda mahlum bo`lgan usullardan tarkib topuvchi o`ziga xos faoliyat uslubini namoyon qiladi.

Tarbiyachining induvidualligi ikkita: psixologik xamda shaxsiy jixatni ajratib ko`rsatish mumkin. Ular pedagogik amaliyotda umumiy va kasbiy qobilyatlarni, shuningdek, kasbiy mativatsiyaning namoyon bo`lish darajasi bilan belgilanadi. Yetarli darajada rivojlangan qobilyat, maqsad va ehtiyojlar doirasi qanchalik keng bo`lsa, tarbiyachining darajasi shunchalik yuqori bo`ladi. Bundan tashqari kasbiy mahoratli tarbiyachi qo`shimcha kuch-quvvat beruvchi aniq yuqori g`oyalarni ko`zda tutuvchi maqsadning mavjudligi, faoliyatning tashkillashtirilganligi va aniqligi intiluvchanlik bu yo`lda butun kuchquvvatini sarflay olish kabi xislatlarga ega bo`ladi. Pedagogik mahoratning asosi pedagogik bilimdonlikdir. Pedagogik bilimdonlik deganda konkret tarixiy davrda qabul qilingan me`yorlar, standartlar va talablarga muvofiq pedagogik vazifani bajarishga qobillik va tayyorlik bilan belgilanadigan integral kasbiy-shaxsiy tavsifnoma tushuniladi. Tarbiyachi ning tashqi qiyofasi qator estetik talablarga javob bermog`i lozim. O`z tashqi qiyofasiga e`tiborsizlik bilan qarash yoki haddan ziyod orastalikka berilish tarbiyachi uchun mumkin emas. Tarbiyachi ning tashqi qiyofasi bolalarlarga ta`sir etishning pedagogik vosita sifatida qarashi lozim. Tarbiyachi qobiliyatini tadqiq qilayotgan olimlarning xulosalariga ko`ra tarbiyachi ning tashqi qiyofasi uning uchki kuchini o`zini erkin tutayotganligini ko`rsatib turadi. Tarbiyachi ning tashqi qiyofasi ma`nodorligi uning bolalariga qanchalik samimiylik bilan boqishda harakatlarning tabiiy ixchamligida, qo`l va yuz harakatlarining ma`noli va

maqsadligida, sinf boylab yurishida o`z aksini topadi. O`qituvichning har bir hatti –harakati o`ziga ishonchdan belgi beradi. Hissiy muvozanatni boshqarish. Tarbiyachi lar oldida chiqish qilish tarbiyachi muskullarining zo`riqishiga o`ziga ishonqiramaslik, qo`rquv ikkilanish kabi hissiyotlarni o`z boshidan kechiradi. Bolalarlar tarbiyachining hamma hatti harakatini, ovozini, gapirishini, fikrlashini, o`zini tuta bilishini diqqat bilan kuzatadilar. Bularning barchasi tarbiyachi dan dars mashg`ulotlariga, chiqish qilishiga jiddiy tayyorgarlik ko`rishni, o`z ruhiy holatini boshqara olishni talab etadi.

Dars mashg`ulotlariga kirish oldidan o`zidan qo`rqish, hayajon sezayotgan tarbiyachi darsdan oldin maxsus ruhiy mashqlarni bajarishi kerak bo`ladi. Bu tarbiyachi da jismoniy va ruhiy zo`riqishni bartaraf etadi. Buning uchun tarbiyachi o`zini yengil his etib, muskullarni o`z holiga qo`yib, yoqimli dam olishni his etmog`i lozim. Shundan so`ng o`zini dars mashg`ulotlarida his etib, quyidagi formula shaklidagi gaplarni takrorlashi lozim. Men xotirjamman, men o`zimni yaxshi xis etayapman. Dars mashg`ulotlarini yaxshi olib borayapman. Darsga yaxshi tayyorlanganman, o`zimni yaxshi boshqarayapman. Menga o`z ichim yoqadi. Men –tarbiyachi man.

Ammo bu mashqlardan tezda natija kutib bo`lmaydi. Buning uchun tizimga va doimiy shug`llanish lozim. Qomat –go`zallik, ma`noli tashqi qiyofa tarbiyachi qomatiga, uning ta`sirchanligiga yordam beradi. Ohista odimlash, oldinga egilgan bosh, yalqov harakatlanayotgan qo`llar kishining ichki zaifligidan, o`ziga ishonchsizligidan darak beradi. To`g`ri va go`zal qomatga sport mashg`ulotlari orqali maxsus mashqlar bajarish orqali erishish mumkin. Qomat go`zalligiga salbiy odatlar ziddir, bir joyda qimillab turish gavda og`irligini u yoqdan bu yoqqa almashtirish, stulning tepa qismiga suyanib turish kabilar. Harakatlar har doim yig`ii oddiy va erkin bo`lmog`i lozim. Tarbiyachi o`zining hatti –harakatini boshqara bilishi, o`z hatti –harakatlariga tashqaridan, bolalarlar ko`zi bilan qarashga harakat qilmog`i lozim. Yuz harakatlari. Mimika –yuz muskullari harakati orqali o`zi his –tuyg`ulari, sezgilari va kayfiyatini

ifodalash san`atidiryu ba`zan so`zlarga qaraganda yuz ifodalari va nigoh bolalarlarga kuchliroq ta`sir etadi. Yuz ifodasi nutq xarakteriga va bildirayotgan munosabatga xos bo`lishi lozim. Tarbiyachi yuzi, uning tashqi qiyofasi singari o`ziga ishonchni, xayrixoxlikni, quvonchni –norozilik kabi ko`rinishlarni variantlarda ifodalash lozim. Tarbiyachi nigohi bolalarlarga qaratilgan bo`lib, o`zaro aloqaga xayrixoxlikni ifodalasin. Pantomimika –bu gavda, qo`l va ayoq harakatlaridir. Bular nutqning muhim joylarini ajratib ko`rsatishda yordam beradi. Diqqat bilan dasr berayotgan tarbiyachi ni kuzating. Uning boshi, qo`llari va butun gavdasi harakatda. Qo`l harakatlari bolalarlarning qabul qilishiga yordam berishi yoki halaqit qilishi mumkin. O`qiuvcchi harakatlari maqsadli va yig`ib bo`lmog`i dars mashg`ulotining asosiy g`oyasi va sezgini kuchaytiradi. Qo`l harakatlari chizg`ili va ruhiy holatlarga bo`linadi. Chizg`ili harakatlar unchalik muhim bo`lmasada, amaliyota ko`p uchraydi, muhg`imrog`i ruhiy harakatlar. Ular tuyg`uni ifodalashga yordam beradi.

Tarbiyachi ning kasbiy salohiyatiga jiddiyroq qaraydigan bo`lsak, tarbiyachi qobiliyati birinchi rejada turganligining guvohi bo`lamiz. Tarbiyachi qobiliyatiga juda ko`plab ta`riflar berilgan. Qiziqarlisi shundaki, ularning hyech birini inkor etib bo`lmaydi. Ularning har bir boshqa ta`rifda uchramaydigan qobiliyat qirrasini ifodalaganligi bilan ham qadrlidir. Shu bilan birgalikda ularning hyech birini ideal deb qabul qilish ham og`ir. Masalan “Pedagogik ensiklopediya”da quyidagicha izoh berilgan. - “Pedagogik qobiliyat –bu yuqori darajadagi va doimiy takomillashib boruvchi ta`lim –tarbiya san`atidir. Bu san`atga shu sohada ishlayotgan va bolalarni sevgan har bir pedagog orishishi mumkin. Mohir tarbiyachi –bu yuqori madaniyatli, o`z fanini chuqur biluvchi, turdosh fan va san`at saholaridan habardor, umumiy va xususan bolalar psixologiyasini yaxshi o`zlashtirgan, ta`lim –tarbiya metodikasini to`liq egallagan mutaxassisdir”. Pedagogika tarixida tarbiyachi qobiliyatga 2 xil undoshuv mavjud.

1. Pedagogik mehnat metodlari tushunilsa.

2. Tarbiyachi shaxsi bilan bog`liq deb tushuniladi. Amalda esa metod tarbiyachi shaxsi bilan ajralmas tushunchadir. Shuning uchun bu yerda hech qanday tafovut mavjud emas. Faqat farq bu yerda shundaki, qobiliyatga qaysi nuqtai nazar bilan baho berishda, ya`ni shaxs tufayli amalga oshiriluvchi metod yoki metod tufayli tarbiyachi shahsining namoyon bo`lishi.

Tarbiyachilik qobiliyatini egallash uchun ko`p o`qish va bilish zarur. Tarbiya qonun va qoidalarini aniq bilish kerak. Bundan tashqari ta`lim –tarbiya samaradorligini oshiruvchi texnologiyalarni to`liq egallagan bo`lishi, ularning har biridan aniq vaziyatlarda o`rinli foydalana bilish, tashxis qo`ya bilish zarur. “Bizning pedagogik mehnatimizda hamma narsani deydi professor Yu.P.Ikara “Qobiliyat xal qiladi” ammo tarbiyachi lar uchun qobiliyatga yo`l odatda qanchalar murakkab va qanchalar uzoq”. Makarenko tarbiyachiga mehnat kishisiga qaraganlik qarashni talab etadi. U pedagogik qobiliyat masalasini tarbiyachi mehnatini oqilona boshqarish muammosi bilan uyg`unlikda tushunadi. “Bizning asablarimiz pedagogik instrument emas bunga yo`l qo`yib bo`lmaydi. Biz bolalarni yuragimizni ezib asablarimizni qiynab, tarbiyalamasligimiz lozim.” A.S.Makarenkoning ta`kidlashicha pedagogik qobiliyat quyidagilarda o`z aksini topadi:

- ovoz ohanglarini boshqara bilishda;
- o`z yuziga zarur ma`noni bera bilishda;
- mimika va pantomimikadan o`rinli foydalana bilishda;
- o`z hissiyotini boshqara bilishda.

Tarbiyachi qobiliyati avvalambor o`quv jarayonini tashkil etishda o`z ifodasini topadi. U bu jarayonni shunday tashkil etish kerakki, hatto zarur sharoit yetarli bo`lmagan joyda ham bolalarlarni tarbiyalashda va bilim berishda yuqori darajaga erishsin. Haqiqiy tarbiyachi har qanday sharoitda bolalarlarning har qanday savoliga javob topa oladi. Bunday tarbiyachi o`z fanini chuqur biladi. Fan –texnika yutuqlaridan xabardor, u zamonaviy adabiyotni madaniyat

yangiliklarini, sport olamini yaxshi biladi. Demak mohir tarbiyachi –bu o`qitishning zamonaviy metodlarini a`lo darajada o`zlashtirib olgan mutaxassisdir. Ammo bunga o`rganish mumkinmi? Ko`pgina mohir va tajribali tarbiyachi larning guvohlik berishicha mumkin. Buning uchun xoxish intilish va zarur sharoit bo`lishi lozim. Bu oson yo`l emas. Bu tizimli va doimiy ishni talab qiladi. Bu yo`l quyidagilarni o`z ichiga oladi:

- mohir tarbiyachi larning ishlarini kuzatish;
- doimiy o`z bilimini oshirib borish;
- maxsus adabiyotlarni o`rganish;
- o`qitishning yangi usullarini o`z amaliyotiga kiritish;
- o`z ishini tahlil qila bilish.

XULOSA

Pedagogik faoliyatning hamma bosqichlarida uning taraqqiyotiga erishish uzluksiz ta`limning bosh g`oyasidir. Odam ijodiy imkoniyatining doimiy taraqqiyotini ta`minlashning pedagogik-psixologik va fiziologik asoslarini shakllantiruvchi tayanch ta`limning (umumiy va kasbiy) tashkil etilishiga tamomila yangicha metodologik yondashuvni amalga oshirish davr talabaiga aylandi. Tarbiyachi mehnatini ilmiy asosda tashkil etishda quyidagilarga erishish lozim:

- tafakkurning erkinligi, tanqidiyligi; muammolarga real yondashuv;
- yuksak darajada ishchanlik, psixofiziologik imkoniyatlarning etarli darajasi va boshqalar. Hamma ishni, jumladan pedagogik faoliyatni ham ilmiy asosda tashkil etish murakkab bir jarayon bo`lib, uni amalga oshirish uchun:

1) fan va texnikadagi so`nggi yangiliklar bilan muntazam ravishda tanishib borish;

- 2) ishlab chiqarish, madaniyat, san`at va ularning kelajak taraqqiyoti bilan bevosita qiziqish;
- 3) o`quv-metodik va texnika vositalaridan foydalanishni takomillashtirib borish;
- 4) mashg`ulot jarayonini to`g`ri rejalashtirish;
- 5) ilmiy ishlarni rivojlantirib borish;
- 6) mutaxassislarning malakasini oshirib borish,;
- 7) mutaxassislardan o`rinli foydalanish;
- 8) tarbiyachilarning ish sharoiti va dam olishini takomillashtirib borish kabilarni o`z ichiga oladi.

Tarbiyachilarni mehnatini ilmiy tashkil etish deganda pedagogik jarayonni boshqarish uchun pedagogika va psixologiya fanining eng so`ngi yutuqlaridan foydalangan holda o`z ishini ijodiy tashkil etib yangiliklar yaratish tushuniladi. Faoliyatni gigienik, fiziologik, psixologik jihatdan to`g`ri tashkil etish muayyan kasb egasining ishlash qobiliyatini uzoq muddat saqlanib qolishi va ishining samaradorligini oshishi uchun asos bo`ladi. Lekin ayni vaqtda, ko`pchilik tarbiyachilar o`z ishlarini vijdonan bajarganlari holda, unga o`ta ehtiyotkorona yondashishlariga, tavakkal qilmaslikka, tajribalar o`tkazmaslikka urinishlari ko`zga tashlanadi, bu esa ularning ishida haqiqiy ijodning yo`qligini bildiradi. Bu o`z navbatida umuman muvaffaqiyatning qimmatini pasaytiradi.

Shu munosabat bilan, pedagogik ta`lim va umuman, tarbiyachi kasbida yutuqqa erishish ehtiyojini rivojlantirishni har tomonlama rag`batlantirish, tarbiyachining kasb mahoratini takomillashtirish va obro`sining ortishi uchun sharoitlar yaratish, erishilgan yutuqlarni ma`naviy va moddiy rag`batlantirish va unga erishish vaziyatida ehtimol tutilgan muvaffaqiyatsizliklardan xavotirlanishdan, qo`rquvni olib tashlashga yordam berish maqsadga muvofiqdir. Buning uchun esa har bir tarbiyachi o`z mehnatini to`g`ri tashkil

etishni bilishi, o`zining barcha imkoniyatlaridan to`laqonli foydalanish va shu asnoda faoliyatdan qoniqish hosil qilishi zarur.

Adabiyotlar

1) Menejment N.K. Yo`ldoshev G.E. Zoxidov “O`zbekiston faylasuflari milliy jamiyati” nashriyoti TOSHKENT--2018

2) “Fozil odamlar shahri” Abu Nasr Farobiy

3) Menejment tarixi Kravchenko. A.I. 2000-yil 4) Menejment nazariyasi Qosimova Dilorom Sobirovna Toshkent “Tafakkur Bo`stoni”

**ZAMONAVIY PEDAGOGIK FAOLIYATDA O'QITUVCHI
SHAXSINING INSONPARVARLIK TAMOYILLARIGA
ASOSLANISHI.**

Abduqayumova Sohiba Abduholiqovna

Surxondaryo viloyati Sho'rchi tumanidagi

18 umumiy o'rta ta'lim maktabining ona tili va adabiyot o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada uzluksiz ta'lim tizimini mazmunan modernizatsiyalash, ta'lim –tarbiya samaradorligini yangi bosqichiga ko'tarish bosqichiga ko'tarish xususida fikr bayon etilgan.

Tayanch tushunchalar: ta'lim tizimi, modernizatsiyalash, tarbiya, samaradorlik, sifat, yoshlar manfaatlarini himoyalash.

Summary: The article is devoted to modernization of permanent education, effectivization of education process.

Key words: education system, modernixation, upbringing, effection, quality, safery of yongth interests.

Uzluksiz ta'lim tizimini mazmunan modernizatsiyalash va ta'lim – tarbiya samaradorligini yangi sifat bosqichiga ko'tarishdan bosqichiga ko'tarishdan asosiy maqsad yoshlarimizning huquq va manfaatlarini himoyalash, ularning zamonaviy bilim va kasbga ega bo'lishini ta'minlashdir. Davlatning bugungi va istiqloldagi barqaror iqtisodiy o'sishishini ta'minlovchi omillar ham aynan ta'lim sohasi rivojlanishiga bevesta bog'liqdir. Hayotda rejali ish hamisha samara berib kelgan. Shu jihatdan olganda o'qituvchi o'z ish faolliyatini reja asosida maqsadli tashkil etadi.

Ma'lumki, pedagogik faoliyat – bu o'qituvchining o'quvchilarga ta'lim va tarbiya berish vazifalarini hal qilishga qaratilgan hamda pedagogik ta'sir o'tkazish vositalari bilan amalga oshiriladigan professional faolligidir. O'qituvchi bu mazkur faoliyatning bir necha turlarini bajaradi: o'qitadi, tarbiyalaydi, yo'l – yo'ruqlar ko'rsatadi, tashkil qiladi, targ'ibot yurgizadi, mustaqil bilim olish bilan shug'ullanadi. Bularning hammasi bevosita yoki bilvosita o'qitish va tarbiyalash vazifalarini hal qilishga yo'naltirilgan. Pedagogik faoliyati maqsad va vazifalarni faoliyatining motivasion – orientirlash bosqichi, vaziyatini tushunishi namoyon bo'ladi, motivlar tug'iladi, faoliyatga ruhiy tayyorgarlik vujudga keltiriladi, maqsad va vazifalar qo'yiladi va o'zgartiriladi, pedagogik ta'sir o'tkazish vositalari (faoliyatning ijro qilishning dastlabki bosqichi, o'qituvchini o'quvchilarning psixik rivojlanishlarga ta'sir o'tkazishi) ; pedagogik o'z – o'zini tahlil qilish usullarini (nazorat – baholash bosqichida) o'qituvchi quyilgan vazifani hal etadi va buning uchun mavjud sharoitlar nuqtai nazaridan o'z harakatini tahlil qiladi va tuzatishlar kiritadi) o'z ichiga oladi.

Hayotimizning barcha sohalari kabi ta'lim tizimini yangilash, unga insonparvarlik tamoyillari asosida yondashish bugungi kunning eng dolzarb muammolardan biri bo'lib qolmoqda. Innovatsion ta'lim muhitini yaratish, uni xalqaro andozalarga to'liq mosligini ta'minlash yoshlarimizni bugun tez o'zgaruvchan ijtimoiy hayotga muvaffaqiyatli ijtimoiylashtirishning muhim omillidir. Mazkur vazifani hal qilishda o'qituvchi insonparvarlik tamoyillariga asoslanadi. Abdulla Avloniy o'zining “Turkiy guliston yoxud axloq” asarida: “Tarbiya biz uchun yo hayot, yo mamot, yo najot, yo halokat, yo saodat, yo falokat masalasidir”, - degan edi. Shuning uchun ham, pedagog shaxsining insonparvarlik mahorati yuqori darajada psixologik- pedagogik tayyorgarlikka ega bo'lishi bilan bog'liq bo'lishini e'tirof etish lozim.

Zamonaviy o'qituvchiga birgina umumiy madaniyatning o'zi kifoya qilmaydi. Bolalarni kuzatish, ularni o'sishidagi muhim narsalarni jamiyatda vujudga kelgan asosiy g'oyalar bilan taqqoslash, rivojlanish yo'llari va usullarini

aniqlash, turli vositalar, tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish usullarining o'zaro bir – biriga o'tish dialektikasini chuqur tahlil qilish, pedagogik izlanishlar va yutuqlarni ilmiy jihatdan bir tizimga solish malakalari zarur bo'ladi.

Pedagog faoliyatining muvaffaqiyatli kechishi, uning shaxsi, xarakteri, o'quvchilar bilan muomalasiga, eng asosiysi kompetentligiga bog'liq bo'ladi. Bunday o'qituvchilarning ilhombaxsh muammolaridan o'quvchilarda o'qishga intilish, o'zlarida yanada yaxshiroq o'qishni uddalay olishiga ishonch hissi paydo bo'ladi. Bu holda ta'lim va tarbiya metodlari pedagog shaxsida mujassamlangan sifatlarini amalga oshirish va undan o'quvchiga axloqiy fazilatlarni o'tkazish vositasiga aylanadi.

Demak, pedagog faoliyatining muvaffaqiyatli kechishi uning insonparvar-ligi bilan chanbarchas bog'liqdir va u asosiy tarkibiy qismlardan iborat:

Insonparvarlik yo'nalishi: qiziqishlar, qadriyatlar, ideallarining oliy maqsadga – barkamol avlodni tarbiyalab yetishtirishiga yo'naltirilganligi;

Ixtisoslik bilimi: mutaxassislik fanini, uni o'qitish metodikasini, pedagogika va psixologiyani mukammal bilish;

Pedagogik layyoqati va qobiliyatlar: kommunikativ (muloqotga moyillik), so'z, fikr – tuyg'u orqali munosabat, o'zaro fikr almashuv; fahm-idrokli bo'lish; turli qobiliyat qirralari iqtidorligi; dinamizm(harakatchanlik); faollik; emotsionallik, qat'iyatlilik; qunt, sabot, chidamlilik; kelajakka ishonch(kelajakni ko'ra bilish) va boshqalar.

Pedagogik texnika: o'z- o'zini, o'z hissiy holatini boshqara olish; boshqalar bilan aloqa- munosabat o'rnata olish; nutq malakasi va boshqalar.

Pedagog shaxsining insonparvarlik yo'nalishiga ega bo'lishi-o'quvchi shaxsini hurmat qilish, empatiyaga moyillik, ya'ni o'zini o'quvchi o'rnida quya olishi, adolatli bo'lishi, pedagogik faoliyatni perovard maqsadga- barkamol

avlod tarbiyalashga yo'naltirishda ifodalanadi. Zamonaviy o'qituvchi kasbiy kompetentsiyasini quyidagi bosqichlarda rivojlantiradi.

1. O'z -o'zini tahlil qilish va zarur narsalarni anglash;
2. O'zini rivojlantirishni rejalashtirish maqsad, vazifa belgilash;
3. O'zini namoyon etish va kamchiliklarni tuzatish.

Kasbiy kompetentsiya funksiyalaridan biri –empatiya ya'ni hamdard bo'lishdir. U boshqa kishi hissiyotlarini tushunish, boshqalar nuqtai nazarini ma'qullash, qobiliyatini shakllantirish jarayonida amalga oshadi va jamoadago munosabatlarni me'yorga keltiradi. Bunda o'quvchini, uning istaklarini tushunish va bular asosida o'quvchiga ta'sir etish zarurligi anglash o'qituvchi uchun juda muhimdir.

Insonparvarlik yo'nalishi o'qituvchilar uchun dars va undan tashqarida o'quvchilar bilan bo'ladigan muloqotlarni yaxlit jarayon sifatida tashkil etishga yordam beradi.

Darsga tayyorgarlik ko'rayotganda muloqotning barcha funksiyalaridan kompleks foydalanishga erishish zarur. Darsni rejalashtirayotganda faqat axborot berish haqida emas, balki o'quvchilarni o'z shaxsini namoyon qilishlarini va o'z shaxsiy qobiliyatini ham ko'rsata olishga sharoit yaratishni ham rejalashtirish zarur.

Insonparvarlik yo'nalishi kommunikativ moslashishda ham muhim o'rin egallaydi, chunki pedagogik vaziyatlar odatda juda tez rivojlanadi va butun pedagogik jarayon harakatlanuvchi kommunikativ sistema sifatida gavydalanadi. Uni samarali boshqarish pedagog tomonidan muloqot ketma- ket moslashuvlarni topa olinishiga bog'liqdir. O'zaro ta'sir uchun tanlangan noto'g'ri pedagogik xatti-harakat yoki noto'g'ri muloqot shaklini qo'llanilishi, ya'ni muloqotga uni amalga oshirish nuqtai nazaridan tayyorlanmaganlik, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi kelishmovchiliklarga sabab bo'lishi mumkin.

Kommunikativ o'zaro ta'sir samaradorligini oshiruvchi quyidagi vositalarga to'xtalib o'tamiz: muloqotga moslashish, mushaklarning safarbarligi, tashabbuskorlik, rollar pozitsiyasidan oqilona foydalanish, imo–ishora, har bir fikrni oldingisiga nisbatan balandroq tovush bilan boshlash muloqotning ko'p qatlamligini e'tiborga olish zarur.

Shunday qilib, kasbiy bilimlar negizida pedagog xatti-harakati va xulqining asosini tashkil etuvchi pedagogik prinsiplar va qoidalar vujudga keladi. Bu prinsip va qoidalarni har bir pedagog o'z tajribasiga tayangan holda yaratadi.

Umuman o'qituvchilar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash ishi davlat va jamoatchilikning diqqat markazida turibdi.

Bu g'amxo'rliklarga sabab, xalqimiz, millatimiz kelajagi ko'p jihatdan o'qituvchi, uning saviyasi, fidoiyligiga bog'liqdir.

Pedagogik faoliyat yosh avlodni hayotga, mehnatga tayyorlash uchun xalq oldida, davlat oldida javob beradigan bolalarga ta'lim-tarbiya berish maxsus tayyorlangan odamlarning mehnat faoliyatidir. Maktab o'qituvchilarning faoliyati inson shaxsining shakllantirishga qaratilgan.

Har bir bola o'z xulq-atvoriga, xarakteriga ega. Tarbiyada ana shu xususiyatlarni hisobga olish kerak. Bunda odamlarning o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlarning murakkabligini o'zida aks ettiruvchi maxsus usullardan foydalaniladi. Pedagogik faoliyatga tayyorgarlik ko'rayotgan yoshlar ana shunday xususiyatlarni bilishi lozim. O'qituvchilik ixtisosining bu xususiyatlari professiogrammasida ifodalanadi:

1. O'qituvchining shaxsiy xususiyatlari.
2. O'qituvchining ruhiy pedagogik tayyorgarligiga qo'yiladigan talablar.
3. Maxsus tayyorgarlikning hajmi va mazmuni.

4. Ixtisosiga oid umumiy tayyorgarlikning mazmuni.

G'oyaviy sohada: Ilmiy dunyoqarash va e'tiqod, ijtimoiy ehtiyoj va axloqiy zaruriyatlarni chuqur tushunish, ijtimoiy va fuqarolik burchini anglash, ijtimoiy-siyosiy faollik.

Pedagogiklik kasbi sohasida: bolalarni sevish va ular bilan ishlashga qiziqish, pedagogik ishini sevish, ruhiy pedagogik ziyraklik va kuzatuvchanlik, pedagogik nazokat, pedagogik tasavvur, tashkilotchilik qobiliyati, haqqoniylik, dilkashlik, talabchanlik, qat'iylik, maqsadga intilish va vazminlilik, o'zini tuta bilish, kasbiy layoqatlilik.

Bilim sohasida: keng ilmiy saviya, ma'naviy ehtiyoj va qiziqish, intellektual qiziqish, yangilikni his qila bilish.

Pedagogik faoliyat insonni o'ziga duch kelgan hodisalarni tahlil qilish va umumlashtirish tajribasi bilan boyitadi.

Pedagogik malaka – egallagan bilim va ko'nikmalarni faoliyatning ma'lum turini egallab olish, yaxshi bajara olish qobiliyatidir.

O'qituvchi faoliyatiga oid malakalarga quyidagilar kiradi:

A) amaliy konstruktiv malakalar:

Amaliy tarbiyaviy ishlarni rejalashtirish faoliyatining eng muhim qoidalarini tanlay bilish.

Har bir o'quvchiga nisbatan uni jamoa sharoitida tarbiyalashning individual rejasini amalga oshira bilish.

O'quvchilarning yosh va shaxsiy xususiyatlarni hisobga olgan holda ularga nisbatan individual munosabatni amalga oshira bilish.

B) tashkilotchilik malakalari:

O'quvchilar orasidagi faol bolalarni aniqlash, tanlay bilish, ularni idora qilish.

O'quvchilarning turli xildagi jamoa individual holatini uyushtira bilish, ularni ijtimoiy faolliklarini bilish.

O'quvchilarga berilgan jamoa ijtimoiy topshiriqlarni berilishi yuzasidan nazorat o'rnatish va ularga zarur vaqtda amaliy yordam berish.

O'zi rahbarlik qilgan guruhda amaliy ishlarni boshqarish.

Ota-onalar va keng jamoatchilik o'rtasida ishlar tashkil eta bilishi, maktab rejimi shunday tuzilishi kerakki: bola maktabda yaxshi o'qisin, samarali xizmat qilsin, yaxshi dam olsin, hamma vaqt foydali va qiziqarli mashg'ulot bilan band bo'lsain, bunday faoliyatni uyushtirishga doir pedagogik talablar qo'yiladi.

O'qituvchi oldiga qo'yilgan talablar:

Faoliyatdan kutilgan maqsadni o'quvchilar jamoasi ham alohida ham, alohida o'quvchi ham aniq his qilsin.

Faoliyatni tashkil etish o'quvchilar tashabbusi va ijobiy faollikka suyanishi lozim. Ishni taqsimlash, rejalashtirish, hisobga olish, natija chiqarish kabilarni o'quvchilarni o'zlariga havola qilish kerak. O'qituvchi ushbu faoliyatga pedagogik rahnamolik qiladi.

Pedagogik jarayonda har bir bola sohibkorlik va ijrochilik malakalarini egallab borishi.

Ish natijasini muhokama qilish, ishtirokchilarni rag'batlantirish.

Shunday qilib, zamonaviy o'qituvchining pedagogik faoliyatida amaliy-konstruktiv malakalari o'z xususiyatlari bilan bir-biridan ajralib turuvchi: maqsad, obyekt, subyekt va vositalardan tashkil topadi. Pedagog faoliyati doimo shaxs faoliyatini boshqarish bilan bog'liq. Bunda pedagogik maqsad o'quvchi maqsadiga aylanishi muhimdir. Pedagog o'z faoliyati maqsadini va unga erishish yo'llarini aniq tasavvur qilish zarur. Pedagogik faoliyat davomida pedagogik vazifa (pedagogik maqsad)larni

qo'yish va uni o'zgartirish, pedagogik vaziyatlarni taqqoslash va klassifikatsiyalash, qaror qabul qilish, pedagogik tafakkur va pedagogik intuitsiya, tahlil etish, baholash, o'zini o'zi tuzatish (pedagogik refleksiya) va boshqalar kabi muhim kasbiy sifatlar mujassamlanadi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni–T., 1997-y.
2. O'zbekiston Respublikasining "Kadrlar tayyorlash Milliy Dasturi"–T., 1997–y.
3. I.A.Karimov Ona yurtimiz baxt-u iqboli va buyuk kelajagi yo'lida xizmat qilish–eng oliy saodatdir. –T., O'zbekiston, 2015-y, 302-b.

**MAMLAKATIMIZDA VA XORIJIY DAVLATLARDA
MAKTABGACHA TA'LIM YO'NALISHIDAGI OLIB BORILGAN
ILMIY TADQIQOTLAR**

Kosimova Nigora Sadiridinovna

Andijon viloyati Oltinko'l tuman 14- DMTT Tarbiyachisi

Baxriddinova Maqsuda To'lqin qizi

Navoiy viloyat Navbahor tumani 10-sonli DMTT Tarbiyachi

Toshmatova Zuxraxon Umarjonovna

Namangan viloyat Kosonsoy tumani 25-sonli DMTT Direktori

Ro'ziyeva Gulshan To'lqin qizi

Navoiy viloyat Qiziltepa tumani 7-sonli DMTT Tarbiyachi

Annotatsiya: O'zbekistonda maktabgacha ta'lim xizmatlari bozorini yuqoridagi uchta omil bo'yicha rivojlantirish maqsadida davlat tadbirkorlarga nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatini tashkil etish uchun davlat-xususiy sheriklik asosida katta imtiyozlar beradi. 2017 yilga nisbatan davlat va xususiy maktabgacha ta'lim tashkilotlari soni 2018 yilda 363 taga etdi, 741 ta davlat-xususiy sheriklik shartnomasi imzolandi.

Kalit so'zi: bolaning, tasavvurlari, haqiqatni, to'ldiradi, Ijodiy o'yinlar, o'yinda amaliy, taassurotlari, borliq, hayotdagi.

Maktabgacha ta'lim xalqaro bozorining umumiy ko'rsatkichlarining statistik tahlili o'tkazildi. Natijalar. O'zbekistonda maktabgacha ta'lim bozorini rivojlantirish uchun quyidagi muhim omillarga e'tibor qaratish lozim:

1. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari sonini ko'paytirish.
2. Maktabgacha ta'lim xizmatlari turini ko'paytirish.

3. Maktabgacha ta'lim xizmatlari bozorida sof raqobat muhitini shakllantirish.
4. Ota-onalarning maktabgacha ta'lim xizmatlari sifatidan qoniqishini oshirish.

O'zbekistonda maktabgacha ta'lim xizmatlari bozorini yuqoridagi uchta omil bo'yicha rivojlantirish maqsadida davlat tadbirkorlarga nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatini tashkil etish uchun davlat-xususiy sheriklik asosida katta imtiyozlar beradi. 2017 yilga nisbatan davlat va xususiy maktabgacha ta'lim tashkilotlari soni 2018 yilda 363 taga etdi, 741 ta davlat-xususiy sheriklik shartnomasi imzolandi. To'rtinchi fikrni tushuntirish uchun ota-onalarning maktabgacha ta'lim sifatidan qoniqishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan omillarni aniqlash va kelajakda maktabgacha ta'lim tizimida buni hisobga olish kerak. Bolani maktabgacha tarbiya bilan qamrab olishda ota-onalarning ta'lim sifatidan qoniqishining muhimligini hisobga olgan holda, butun dunyo bo'ylab maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ota-onalarning qoniqishi bo'yicha ko'plab tadqiqotlar o'tkazildi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ko'plab rivojlangan mamlakatlar erta bolalik ta'limi samaradorligini oshirmoqda. Masalan, 2014 yilda iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot Tashkilotining (OECD) maktabgacha ta'lim dasturlarida 3-5 yoshdagi bolalarni qamrab olish darajasi 85% ni tashkil etdi. Shu sababli, bolalarni maktabgacha ta'lim bilan to'liq qamrab olish uchun nafaqat maktabgacha ta'lim tashkilotlari sonini ko'paytirishga, balki ota-onalarning maktabgacha ta'lim sifatini qondirishga ham ko'proq e'tibor qaratish lozim. Tadqiqotimizning asosiy maqsadi yosh bolalarning qobiliyatlarini o'z vaqtida aniqlash va ularni keyingi rag'batlantirish tizimini joriy etishdir. Bunday tizim kelajakda bolalarning qobiliyati va kasbga yo'naltirish bo'yicha kasb tanlash jarayonini osonlashtiradi. Bizning fikrimizcha, kasbga yo'naltirish bo'yicha ishlar maktabgacha ta'lim bosqichida amalga oshirilishi kerak va o'rta ta'lim tizimida shunga muvofiq ta'lim berish maqsadga muvofiqdir. Marketing tushunchalarida individual yondashuv iste'molchilar ehtiyojlarini qondirishda muhim rol o'ynaydi. Shu sababli, ta'lim sohasining uzluksizligi va uzluksizligini, shuningdek, maktabgacha ta'lim xizmatlari

bozorini rivojlantirishda xorijiy tajribadan foydalanishni ta'minlash muhimdir. Natijalarni qo'llash sohasi. Tadqiqot natijalaridan chet el tajribasi asosida maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim xizmatlarining yangi turlarini yaratishda foydalanish mumkin. Xulosa. Rivojlangan mamlakatlarning maktabgacha ta'lim xizmatlarini O'zbekiston ta'lim tizimiga samarali joriy etish maktabgacha ta'lim bozorini yanada rivojlantirishga va mamlakatda sof raqobat muhitini shakllantirishga olib keladi. Ushbu rivojlanish mamlakatda ta'lim tizimining uzluksizligi va uzluksizligi, shuningdek, global ta'lim xizmatlari bozoriga kirish uchun keng imkoniyatlar yaratadi.

Ta'lim sifatini boshqarish va nazorat qilish, uzluksiz ta'lim tizimini to'la boshqarish tizimlarini shakllantirish hamda tadbiiq qilish - davlat ta'limi siyosati, hozirgi zamon talabi ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda.

Ta'lim sifati ustuvorligi ta'lim siyosatining yadrosi sifatida maktabgacha ta'lim tashkilotidan boshlab, ta'lim tizimining barcha bosqichlarida boshqaruvning samarali mexanizmlarini yaratish muammosini nihoyatda dolzarb qilib qo'yadi. Maktabgacha yoshdagi bolaning har tomonlama rivojlanishi, unda "komil inson" asoslarini shakllanishi va yuzaga kelish davri - noyob davr deb belgilanganligi tufayli maktabgacha ta'lim, ayniqsa muhim rol o'ynaydi.

Maktabgacha ta'lim tashkiloti bozor munosabatlari sharoitida sifatni ta'minlovchi ta'lim tashkiloti sifatida namoyon bo'lishi ham o'rganilmoqda. Shunday vaqtda o'ziga xos xususiyatlarini bilmasdan bunday sharoitda ta'lim sifatini takomillashtirish konsepsiyasini yaratish mumkin emas.

Maktabgacha ta'lim tizimini uning sifatiga muvofiq modernizatsiyalashning tahlili quyidagilar o'rtasidagi bir qator ziddiyatlarni namoyon qildi:

- maktabgacha ta`lim tashkilotlarining ijtimoiy belgilangan maqsadlarga erishish usul va vositalarini tanlash doirasidagi bir talay huquq va vakolatlari hamda ularni amalga oshirishning ilmiy- asoslangan mexanizmi mavjud emasligi;
- maktabgacha ta`lim tashkilotida shaxs va jamiyatning sifatli ta`lim olishga ehtiyoji va kutayotgan natijasi, talablarini qondirish uchun sharoit yaratishga qo`yiladigan talablar hamda real amaliyotning haqiqiy holati;
- ta`lim sifatini boshqarishga ijodiy yondashuvdan foydalanish zaruriyati hamda maktabgacha ta`lim tashkilotlari rahbarlarida sifatni boshqarish obyektini tizimli ko`ra bilish mavjud emasligi tufayli ta`lim jarayonining alohida tomonlariga lokal ta`sir amaliyoti;
- maktabgacha ta`lim tashkilotlarida ta`lim sifatining zarur darajasini ta`minlash maqsadida faoliyat va rivojlanish jarayonlarining o`zaro aloqalarini o`rnatish zaruriyati hamda maktabgacha ta`lim pedagogik tizimlarini asosan ular ega bo`lgan potensialni qo`llab-quvvatlash va erishilgan natijalarni saqlab qolishga yo`naltirish;
- ta`lim sifatini obyektiv baholash zaruriyati hamda tegishli baholash texnologiyalarning yetarlicha ishlab chiqilmaganligi.

Insoniyat o`z taraqqiyoti mobaynida har biri o`z alohida xususiyatlariga ega bo`lgan bir necha davrlarni bosib o`tdi. Sivilizatsiya taraqqiyotining u yoki bu davrining o`ziga xosligini belgilovchi ustuvor belgi sifatida "inson - inson" va "inson - tabiat" tizimlaridagi munosabatlar maydonga chiqadi.

Tadqiqot yo`nalishidagi mamlakatimizda va xorijiy davlatlarda olib borilgan ilmiy tadqiqot ishlari, tajribalar tahlili sifatga yo`naltirilgan maktabgacha ta`limning maqsadli funksiyalari quyidagilardan iborat ekanligini e`tirof etish imkonini berdi:

Birinchi, salomatlikni asrovchi funksiya, bolalarning jismoniy va ruhiy rivojlanishi jarayoni ularning yosh va shaxsiy xususiyatlarini hisobga olib tashkil etilishda va amalga oshirilishda namoyon bo`ladi, shuningdek, bola

vujudining aniq ekologik va ijtimoiy muhitda barqaror hayotchanligini saqlashga yo`naltirilgan bo`ladi;

- Ikkinchi - rivojlantiruvchi funksiya, ta`lim jarayonining "madaniyatli kishi" asosini shakllantirishga qaratilganligidan iboratdir, bu "...bolaning aqliy, ma`naviy va jismoniy layoqatlarini to`laqonli" ("Bola huquqlari to`g`risida konvensiya", 29-modda) rivojlantirishda barcha bolalarga teng dastlabki shart-sharoitni ta`minlash (BMT konvensiyasi) bilan to`la bog`liqdir;
- Uchinchi - tuzatuvchi funksiya, bolalarning jismoniy va ruhiy rivojlanishidagi kamchiliklarni malakali tuzatishni amalga oshirish bilan bog`liq;
- To`rtinchi - bola yoshi rivojlanishning yangi bosqichiga o`tishida uzviylikni ta`minlash funksiyasi.

Maktabgacha ta`lim tashkilotlarida ta`lim jarayoni sifati va samaradorligini ta`minlashga yo`naltirilgan prinsiplarga quyidagilar kiradi:

- barcha asosiy yo`llar bo`yicha bolaning to`laqonli rivojlanishini ta`minlash prinsipi;
- bolaning yosh va shaxsiy salohiyatini ro`yobga chiqarish uchun maktabgacha ta`limning o`zini-o`zi qoplashi prinsipi;
- ta`lim jarayonini amaliy tashkil etish prinsipi, u yetakchi va o`ziga xos bolalar faoliyat turlarining o`zaro bog`liqligiga, bola rivojlanishining amaliy asoslarini predmetli boyitishni taqozo qiluvchi zaruratga asoslanadi;
- maktabgacha ta`limning shaxsga qaratilganlik tavsifi;
- bola tomonidan ijtimoiy-madaniy tajribani ijodiy "o`zlashtirishni" ta`minlash prinsipi, u ijodiy faoliyatni shakllantirish vositalarini "ishga solishni" nazarda tutadi;
- ularni amalga oshirish maqsadlari va vositalarining birligi prinsipi.

Maktabgacha ta`lim sifati - natija haqida bola shaxsini rivojlantirish nuqtai

nazaridan bolalar quyidagi shaxsiy natijalarni qanday egallaganiga qarab soʻz yuritish mumkin: tizimli tabaqalanadigan malakalilik:

- til malakasi, bolaning oʻz fikrlari, istaklari va niyatlarini nutq vositasida va nutqsiz vositalarda erkin ifodalashni nazarda tutadi;
- ijtimoiy malaka, har bir insonga oliy qadriyat sifatida yondashishni, uning oʻziga xosliklari va manfaatlarini tushunish mahoratini, uning hissiy holatidagi oʻzgarishlarni payqashni, vaziyatga qarab muloqot usullarini tanlashni oʻz ichiga oladi;
- intellektual malaka, oʻz maqsadiga erishish uchun bolaga yangi xatti-harakatlarini ijro etishga va ularni bajarishga yordam beruvchi umumiy intellektual faoliyatni shakllanganligini nazarda tutadi;
- jismoniy malaka, bolaning oʻz yosh darajasiga mos keluvchi turli harakat turlarini egallaganligini koʻrsatadi;
- ixtiyorivlik. bola tomonidan qoidalar va meʼyorlarga muvofiq oʻz xatti-harakatini boshqarish koʻnikmasida namoyon boʻladi;
- mustaqillik. kundalik hayotda va ishda paydo boʻladigan turli vazifalarni bola tomonidan kattalarning yordamisiz mustaqil kun tartibiga qoʻyish va hal qilishni taʼminlaydi;
- masʼuliyat. "mumkin" va "mumkin emas", "yaxshi" va "yomon", "xohlayman" va "kerak" oʻrtasida tanlov vaziyatida paydo boʻladi;
- tashabbuskorlik. bolaning oʻz istaklariga javob beruvchi oʻyinlarni, samarali faoliyat turlarini tashkil etishga urinishda va ularga oʻz tengdoshlarini jalb qilish mahoratida ifodalanadi;
- ijodkorlik. ish jarayonida paydo boʻladigan hamda oʻz originalligi va variativligi bilan ajralib turuvchi yangi mahsulot yaratishda namoyon boʻladigan turli muammolarni ijodiy hal qilishga bolaning layoqatini koʻrsatadi;

- xatti-harakat erkinligi. bolaning ijtimoiy qabul qilingan qoidalar va taqiqlarga rioya qilishini taqozo etuvchi harakat va faoliyat yo`nalishi, ular o`rtasida quyidagi to`rttasi eng muhim hisoblanadi: o`zgaga, o`zingga, tabiatga, boshqa odamlar yasagan narsalarga ziyon yetkazma;
- xavfsizlik. bolada o`z xatti-harakatlarining oqibatlarini his qilish va ko`ra bilish layoqati borligi bilan tavsiflanadi, bu unda me`yor, ehtiyotkorlik tuyg`ularining shakllanishi bilan bog`liq;

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, maktabgacha ta`limning vazifalari: bolalarni xalqning boy milliy, madaniy-tarixiy merosi va ma`naviy axloqiy jihatdan tarbiyalash, bolalarda milliy vatanparvarlik xislarini shakllantirish, maktabgacha yoshdagi bolalarda bilim olish ehtiyojini, o`qishga intilish moyilliklarini shakllantirib, ularni muntazam ravishda ta`lim jarayoniga tayyorlash, bolalarning tafakkurini rivojlantirish, o`zining fikrini mustaqil va erkin ifodalash malakalarini shakllantirish, bolalarning jismoniy va ruhiy sog`ligini ta`minlashdan iborat.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Karimov I.A. (2018) Yuksak ma`naviyat-yengilmas kuch.T.: "Ma`naviyat", 33-bet.
2. Qilichova M.X.(2021)Maktabgacha ta`lim va tarbiya sohasida amalga oshirilgan islohotlarning mazmun-mohiyati./ "Ta`lim tizimida fan, innovatsiya va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish istiqbollari" mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. Jizzax. 325-bet.

**MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI TA'LIM-TARBIYA
JARAYONIDA RIVOJLANTIRUVCHI O'YINLARDAN
FOYDALANISH.**

Toshkent shahar Uchtepa tumani 469-DMTT tarbiyachisi

Shirmuxammedova Shaxnoza Nigmatovna

*Bola o'yinda qanday bo'lsa, o'sib ulg'aygach ishda ham ko'pincha, ko'p
jixatdan shunday bo'ladi*

(A.S.Makarenko)

Annotatsiya: Ushbu maqola maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning mashg'ulot jarayonida qo'llaniladigan o'yinlarning o'rni va ahamiyati haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Tarbiya, o'yin, maktabgacha ta'lim, o'yinchoq, oila, uzluksiz ta'lim.

Keywords: God manners, familiy,game,preschool leave, toy.continuing education.

Ключевые слова: Воспитание,, игра дошкольное образование, игрушка, непрерывное образованию.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning etakchi faoliyati bu o'yindir. Bog'cha yoshidagi bolalarning o'yin faoliyati masalasi asrlar davomida juda ko'p olimlarning diqqatini o'ziga jalb qilib kelmoqda. Bog'cha yoshidagi bolalar o'zlarining o'yin faoliyatlarida ildam qadamlar bilan olg'a qarab borayotgan sermazmun hayotimizning hamma tomonlarini aks ettirishga intiladilar. Bog'cha

yoshidagi bola atrofidagi narsalar dunyosini bilish jarayonida shu narsalar bilan bevosita amaliy munosabatda bo'lishga intiladi. Bog'cha yoshidagi bolalarning o'yinlari atrofdagi narsa va xodisalarni bilish quroli bo'lishi bilan birga yuksak ijtimoiy ahamiyatga ham ega. Boshqacharoq qilib aytganda, o'yin qudratli tarbiya qurolidir. Bolalarning o'yinlari orqali ularda ijtimoiy foydali, yuksak insoniy hislatlarni tarbiyalash mumkin.

Hozirgi vaqtda o'yin faoliyati to'liq amalga oshirilgandagina bola shaxsi rivojlanadi. O'yin faoliyatini bevosita kattalar bilan birga amalga oshiradi. Rivojlanayotgan mamlakatlarda ta'lim sohasidagi islohatlar avvalo oiladan bashlanadi.

Maktabgacha ta'lim uzluksiz ta'limning asosiy bug'ini hisoblanadi. Avvalo bu tizimga ota-onalarning ijtimoiy faoliyati va farzandlari uchun shart-sharoit yaratishlari nazarda tutilgan. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarining ish mazmuniga esa kichkintoylarni maktab bosqichida o'qishga tayyorlashdir. Maqsadimiz bilimni sifatini ko'tarish va dunyo andozalari darajasiga olib chiqish.

O'yinning bolalar psixik tarakkiyotidagi kudratli roli mashxur pedagog va psixologlardan tashqari mutafakkir yozuvchilarni xam diqqat e'tiborini jalb etgan. Masalan rus yozuvchilaridan biri *M.Gor'kiy bolalar o'yin va uning moxiyati xakida shunday degan edi. «O'yin bolalar uchun uzlari yashab turgan dunyoni bilish xamda uni uzgartirish qurolidir»*. O'yin bolalar xayotida shunday kup kirrali faoliyatki unda bolalarga mansub bulgan mexnat xam, narsalar xakida fikr yuritish xam, xayol kilish, dam olish va xushchakchaklik manbalari xam mujassamlashgan. Mana shu jarayonlarning barchasi o'yin faoliyatida namoyon buladi. Bolaning ongida uni kurshab turgan voelik tugrisidagi xilma-xil o'yin faoliyatini takomillashtiradigan sharoitlarni tadqiq qilgan *N.M.Aksarinaning ta'kidlashicha, o'yin uz-uzidan vujudga kelmaydi, buning uchun kamida uchta sharoit bulishi lozim: a) taassurotlar tarkib topishi; b) xar xil kurinishdagi o'yinchoklar va tarbiyaviy ta'sir vositalarining*

muxayyoligi; v) bolalarning kattalar bilan tez tez muomala va mulokotga kirishuvi. Bunda kattalarning bolaga bevosita ta'sir kursatish uslubi xal kiluvchi rol o'ynaydi. D.B.Elkonin uz tadqiqotida rolli o'yinning syujeti bilan bir qatorda, uning mazmuni ham mavjud ekanini yozadi. Uning fikricha, o'yinda bola kattalar faoliyatining asosiy jixatini aniqroq aks ettirishi o'yinning mazmunini tashkil kiladi. O'yin o'z mohiyati jihatidan katta kishilarning hatti - harakatlari va xulq-atvorlariga faol taqlid qilishdan iborat bo'lishi tufayli bolalarda ma'naviy sifatlarning mustahkamlanishi uchun va odob - axloq qoidalarini bilib olishlari uchun keng imkoniyatlar beradi. Maktabgacha yoshdagi bola o'yin jarayonida tabiblik yoki muallimlik rolini bajarayotgan bo'lsa, shu kasbga tegishli barcha sifatlarni namoyon qilishga intiladi. Ular o'yinga juda berilib ketsalar, bajarayotgan rollariga xos sifatlar shunchalik samimiy, ijodiy tarzda namoyon bo'ladi. Bolalar uchun o'yin mazmunining hech bir chegarasi yo'q.

Ob'ektni jonlantirish" o'yini.

Bu o'yin tirik mavjudotlarning qobiliyatlari va fazilatlarini jonsiz tabiat ob'ektlariga berishni o'z ichiga oladi,ya'ni: harakat qilish, o'ylash, his qilish, nafas olish, o'sish, quvonish, ko'payish, hazil qilish, tabassum qilish qobiliyati.

Siz qanday tirik jonzotga murojaat qilasiz? havo sharibuyuk Britaniya? (1 jamoaning javoblari)

Sizning poyabzalingiz nimani o'ylaydi? (2-guruh o'qituvchilarining javoblari)

Mebel nimani o'ylaydi? (3-guruh o'qituvchilarining javoblari)

"Belgining xarakterini o'zgartirish" o'yini.

Bunday ajoyib syujet bilan ertak haqida o'ylab ko'ring: tulki o'rmondagi eng rustikga aylandi va barcha hayvonlar uni aldaydi. (O'qituvchilar o'zlarining javoblarini berishadi)"Turli xil ko'zlar bilan" Akvariumni uning egasi nuqtai

nazaridan, so'ngra u erda suzib yuradigan baliqlar va egasining mushuklari nuqtai nazaridan tasvirlab bering.

To'plar bilan jismoniy daqiqalar "Su-jok".

"Sovg'a" o'yini

Kattalar aylana shaklida turishadi. Bittasiga qo'lida kamon bilan quti beriladi va uni qo'shnisiga berishni va nima berishni istashini aytishni so'raydi: "Men sizga quyon beraman", yoki "Men sizga katta konfet beraman" va hokazo "Ko'rinmaydigan hayvonni quchoqlang" O'yin ishtirokchilarining har biri qandaydir hayvonni qanday "quchoqlashi" ni tasvirlashi kerak, qolganlari bu hayvonni taxmin qilishadi. Seminar natijalari.

Yuqoridagi barcha o'yinlar yordam beradi: Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy tasavvurlari va muloqot qobiliyatlarini rivojlantirish;

So'z boyligingizni boyiting; Bolaning nutqini yanada rang-barang, hissiyotli qiling.

Rivojlanish o'yinlari karta fayli ijodiy tasavvur

"So'zlar zanjiri".

O'yin maqsadi:

Tovushlar va tasvirlarni, uyushmalar va xotiralarni, g'oyalar va orzularni chaqirish orqali ijodiy tasavvurni rivojlantirish.

O'yinning borishi:

Bolalar uzoq so'zlarni tayyorlashga taklif qilinadi - har bir so'z vagon. Treylerlar, xuddi so'zlar singari, o'zaro bog'liq bo'lishi kerak, ya'ni har bir so'z keyingisini tortib olishi kerak.

Misol:

Tarbiyachi: Qaysi qish? (treylerni qo'yadi - qish).

Bolalar: Qorli, sovuq (ikkita treyler qo'ying).

Tarbiyachi: Yana nima sovuq?

Bolalar: muzqaymoq, muz, qor, shamol (har bir so'z uchun treyler qo'yilgan).

Tarbiyachi: (oxirgi so'zdan boshlab) Va shamol nima?

Bolalar: shimoliy, kuchli ...

Tarbiyachi: Yana kim kuchli bo'lishi mumkin? Va hokazo. bolalar zerikib qolguncha yoki treylerlar tugamaguncha.

O'yin opsiyasi:

Treylerlar turli xil ranglarda bo'lishi mumkin. Har bir qator jadvallar yoki bolalarning kichik guruhi boshqacha rangga ega. Bolalar javob berganda, tarbiyachining yordamchisi yoki katta yoshli bola ma'lum bir rangdagi vagonni joylashtiradi. O'yin oxirida qaysi kichik guruh yoki qatorda ko'proq vagonlar yig'ilganligi hisoblab chiqiladi (ularning poyezdi uzunroq) va ular g'alaba qozonishdi. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, maktabgacha yoshdagi bolalar kattalar hayotini hamma tomonlarini o'z o'yinlarida aks ettira oladilar. O'yinning ahamiyati bola shaxsining o'sib kamolotga etishiga ta'sir ko'rsatishdan iboratdir. O'yin har bir yosh bosqichda bolaning tevarak atrofdagi dunyoni va kishilar o'rtasidagi munosabatlarni bilib olishni ifodalaydi. Bolaning moddiy dunyoga, kishilarga o'z-o'ziga munosabati o'zgarayotgan o'yinda namoyon bo'ladi. Bolalarning ehtiyojlari, istak, qiziqish (xavas) lari bevosita o'yinda ifodalanadi. O'yin bolalarning xayolparastligi tufaydi narsalar va kishilar dunyosini ular uchun ma'qul tomonga "o'zgartirish" imkoniyatini beradigan faoliyatdir. Rus pedagogi *A.S. Makarenko* "***Bola o'yinda qanday bo'lsa, o'sib ulg'aygach ishda ham ko'pincha, ko'p jixatdan shunday bo'ladi***" deb to'g'ri aytgan edi. Haqiqatdan ham o'yin har bir yosh bosqichda bolaning tevarak atrofdagi hayotni va kishilar o'rtasidagi turli munosabatlarni har

tomonlama bilib olishga qaratilgan faoliyatidir. Maktabgacha yoshdagi bolaning o'yin faoliyati mazmun jihatdan har kungi vaziyatga qarab o'zgarib turadi. O'yin doimo o'zgarib turganligi tufayli bola o'ynab charchamaydi, zerikmaydi. Bolaning atrof muhitga kishilarga, narsalarga va o'ziga bo'lgan turli munosabatlari mazmun hamda shakl jihatdan har doim o'zgarib turadigan o'yin jarayonida namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Voxidov M.«Bolalar psixologiyasi» Toshkent. 1992 y.
2. Vohidov M.V. Maktabgacha tarbiya psixologiyasi. T.,
3. Krutetskiy V.A. Pedagogik psixologiya asoslari. T.,

**ILK QADAM DAVLAT O'QUV DASTURI ASOSIDA YARATILGAN
YANGILIKLAR.**

Andijon viloyati Ulugnor tumani

13-DMTT uslubchisi Xoliqova Gulnoza Alisherovna

*Biz uchun bolalarimizning ma'naviyati, bilimi, sog'ligi,
eng muhim masala. Sizlarning vazifangiz bolalarning
ko'zidagi nurni ilg'ab olish, ularga yaxshi tarbiya berish.*

(Sh.Mirziyoyev)

Annotatsiya: ushbu ilmiy maqolada maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirish uchun joriy etilgan ilk qadam davlat dasturi yoritib berilgan. Shuningdek, mazkur dastur doirasidagi qilinishi lozim bo'lgan narsalar haqida qisqacha to'htalib yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: ilk qadam dasturi, maktabgacha ta'lim, bolalar, ayrim nuqson ega bolalar, metodik ko'rsatmalar.

O'quv dasturi — ta'lim tizimidagi har bir o'quv fanining mazmuni va o'tilish tartibini, o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilishi lozim bo'lgan bilim hamda ko'nikmalar hajmini belgilab beradigan rasmiy pedagogik hujjat. O'zbekistonda O'quv dasturi tegishli vazirliklar qoshidagi ilmiy metodik kengashlar tomonidan tasdiqlanadi. Har bir O'quv dasturi uqtirish xati, o'quv fani mazmunining qisqa bayoni, o'quvchilarning bilim va ko'nikmalariga qo'yiladigan talablar singari 3 qismdan iborat. O'quv fanining maqsad va vazifalarini belgilab berish O'quv dasturining muhim belgisidir. Chunki ayni shu narsa yaratiladigan o'quv darsligi muallifiga muayyan nuqtai nazarni

tanlash, o'qituvchiga esa pedagogik mo'ljalni to'g'ri belgilash imkonini beradi. Ta'lim amaliyotida O'quv dasturi yaratishning konsentrik (markazlashgan) hamda tizimli usullari bor. Konsentrik yo'l bilan tuzilgan O'quv dasturida ta'limning mazmuni yoki o'quv materiallari o'qitishning keyingi bosqichida yuksakroq darajada takrorlanishi ko'zda tutiladi. Boshlang'ich sinflarda o'tiladigan o'quv fanlari bo'yicha O'quv dasturilari shu usudda tuziladi. Tizimli usuldagi O'quv dasturlarida o'quv materiallari fan mantig'iga muvofiq soddadan murakkabga qarab ketmaket joylashtiriladi..

Bizning asosiy maqsadimiz yoshlarni sifatli ta'lim olish imkoniyatiga ega bo'lishiga erishish, ularning o'z qobiliyati uchun barcha zarur sharoitlarni yaratib berishdan iborat"[1] Maktabgacha ta'lim tashkilotining davlat o'quv dasturi O'zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshidagi bolalarni rivojlantirish borasidagi Davlat talablari"ga muvofiq ishlab chiqilgan me'yoriy-huquqiy hujjat bo'lib, unda maktabgacha ta'lim muassasasining maqsad va vazifalari, o'quv-tarbiyaviy faoliyatning asosiy g'oyalari, maktabgacha yoshdagi bolalarni ta'limning keyingi bosqichiga o'tishidagi asosiy kompetensiyalari belgilab berilgan.

O'zbekiston Respublikasi hududida joylashgan quyidagi ta'lim muassasalarida:

- davlat maktabgacha ta'lim muassasalari;
- maktabgacha ta'lim sohasida xizmat ko'rsatuvchi nodavlat muassasalari;
- maktabgacha guruhlarga ega bo'lgan «Mehribonlik» bolalar uylari;
- maktabgacha va boshlang'ich ta'limni nazorat qiluvchi boshqaruv organlarida ushbu davlat o'quv dasturini qo'llash majburiydir.

Davlat o'quv dasturi 7 ta bobdan iborat bo'lib,

I-bobda MTM davlat o'quv dasturini qo'llash va MTTning maqsad va vazifalari aks ettirilgan. Davlat o'quv dasturi variativ o'quv dasturlarini yaratishda majburiy tayanch hujjat hisoblanadi. Ta'lim muassasalari Maktabgacha ta'lim vazirligi tomonidan tasdiqlangan variativ o'quv dasturlaridan foydalanish

huquqiga ega. Ta'lim muassasasi Davlat o'quv dasturi asosida o'zining MTM ishchi o'quv dasturini ishlab chiqish huquqiga ega. Ta'lim muassasasining ishchi o'quv dasturi muassasa pedagoglari tomonidan ota-onalarni jalb etgan holda tuziladi va amaldagi qonunchilik tartibida tasdiqlanadi

Davlat o'quv dasturida MTTning quydagi maqsad va vazifalari belgilab berilgan.

- ✓ bolaning individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarni rivojlanishiga oid Davlat talablari asosida hamda Davlat o'quv dasturiga muvofiq uning har tomonlama va barkamol rivojlanishi uchun qulay shart-sharoitlar yaratish;
- ✓ maktabgacha yoshdagi bolalarning o'quv-tarbiyaviy faoliyatini tashkil qilish va amalga oshirish;
- ✓ bolalarning ilk rivojlanishi masalalarida ota-onalar va jamiyatga tegishli bilimlar berishni tashkil etish va amalga oshirish;
- ✓ bolalarning ilk rivojlanishi masalalarida oila va jamiyat bilan o'zaro hamkorlikni tashkil qilish va amalga oshirish.



Xususan aynan ana shu ILK QADAM DAVLAT O'QUV DASTURI ASOSIDA yaratilgan dasturda bolalarning rivojlanish xaritalarining yuritilishiga biroz to'xtalsak, bolalarning rivojlanish xaritasi ularning rivojlanishini

hujjatlashtirishning asosiy shaklidir. Bolaning rivojlanish xaritasini to'ldirish uchun uch bosqichdan iborat bo'lgan kuzatish olib boriladi: dastlabki (o'quv yili boshida), oraliq (o'quv yili o'rtasida) va yakuniy (o'quv yili yakunida). Dastlabki kuzatish o'quv yili boshida o'tkaziladi (taxminan sentabr oyida). Bu bosqichda har bir bolaning boshlang'ich imkoniyatlari (boshlang'ich, ayni damdagi dolzarb rivojlanish darajasi) aniqlanadi. Uning shu davrgacha erishgan yutuqlari, kuchli tomonlari, shuningdek o'quv yilining boshida rivojlanish ehtiyoj va muammolari aniqlanadi hamda ularni hal qilish uchun pedagogning yordami talab qilinadi. Pedagog (tarbiyachi) bola yutuqlari xaritasini to'ldiradi va erishilgan natijani tegishli belgi (□) bilan belgilaydi. Kuzatish rivojlanishning barcha sohalari bo'yicha olib boriladi. Agar u yoki bu rivojlanish sohasidagi indikator (kutilayotgan natijalar) «ishlamasa», pedagog (tarbiyachi) □Pedagog izohi ustunida eslatma yozishi lozim.

Bolaning rivojlanish darajasi quyidagi tushuntirishlar yordamida belgilanadi:

K - kuzatilmaydi yoki kamdan-kam kuzatiladi (bola asosiy ko'nikmalarni namoyon qiladi / xatti-harakatlari kam yoki umuman namoyon qilmaydi).

B - ba'zida kuzatiladi (bola asosiy ko'nikmalarni namoyon qiladi / xatti-harakatlari tasodifiy yoki ma'lum vaziyatlarda).

T - tez-tez kuzatiladi (bola asosiy ko'nikma / xatti-harakatni vaziyatga qarab namoyish etadi).

D - doimiy ravishda kuzatiladi (bola asosiy ko'nikmalarni namoyon qiladi / xatti-harakatlari talab darajasida, mustaqil tarzda takrorlaydi).

Oraliq kuzatish xuddi shu tartibga binoan o'tkaziladi. Kuzatishning bu turi birinchi yarim yillik oxiri (dekabr, yanvar)da o'tkaziladi. Bunday kuzatishni o'tkazishdan maqsad bolaga nisbatan tanlangan metodikaning to'g'riligini aniqlash, rivojlanish dinamikasini belgilashdan iborat. Mazkur kuzatish natijalariga ko'ra, pedagog, boshqa mutaxassislar bilan hamkorlikda, zarurat tug'ilgan holatlarda pedagogik jarayonga tuzatishlar kiritishi mumkin.

О'quv yili oxirida (odatda may oyida) pedagog **yakuniy kuzatish o'tkazadi**. Mazkur kuzatish asosida yil boshida qo'yilgan vazifalar qanday hal qilingani baholanadi, mazkur bola rivojida kutilayotgan yangi natijalarni hisobga olgan holda keyingi pedagogik jarayondan ko'zda tutiladigan maqsadlar belgilanadi.

Kuzatish o'tkazishda quyidagi tamoyillarga tayanish lozim:

- *kuzatish bola uchun odatiy sharoitda amalga oshiriladi va bolaga yordam berishga yo'naltirilgan bo'ladi.*
- *bola rivoji borasida yanada xolis tasavvur hosil qilish uchun kuzatish kamida ikki hafta (yoki bir oy) mobaynida olib boriladi.*
- *pedagog bola to'g'risidagi ma'lumotlarni ota-onalar yoki tashkilotning boshqa xodimlari bilan suhbatlar jarayonida olishi mumkin.*
- *pedagog bolaning moyilliklari, qiziqishlariga, uning muloqot qilish va bilim olish xususiyatlariga e'tibor qaratishi lozim.*

Rivojlanish xaritasi

3-6 yoshdagi bolalarni oraliq va yakuniy kuzatish natijalariga ko'ra, ushbu bolaning rivojlanish sohalari bo'yicha rivojlanishida kutilayotgan yangi natijalarni hisobga olgan holda keyingi pedagogik jarayonning maqsadlari aniqlanadi.

6-7 yoshdagi bolalar uchun (MTT bitiruvchisi) faqat oraliq kuzatish maqsadlari aniqlanadi, yakuniy kuzatishdan so'ng bolaning maktabga tayyorligi xaritasi to'ldiriladi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, rivojlanish xaritalarinig yuritilishi avvalambor, bolaning individual saohiyati va rivojlanganlik holati, psixologik xususiyatlariga qarab baholanar ekan tarbiyachidan bu jarayonlarni to'g'ri baholash va e'tiborini muhim masalaga qaratishi uchun kata mahorat, bilim, ko'nikma va tajriba yetarli darajada bo'lishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- (A. Maktabgacha tarbiya pedagogikasi. Bolalar bog`chasida tarbiyaning mazmuni (Ikkiqismli. Birinchi qism. V.I.Loginovava P.G.Samorukova tahririosida. Tuzatilgan va to`ldirilgan nashridan tarjima. T.: O`qituvchi, 1991. - 156 b.
- (B. Oila pedagogikasi G` Prof.O.Xasanboeva umumiy tahriri ostida. T.: Aloqachi, 2007. - 384 b.
- (C. Ilk qadam davlat o`quv dasturi 2022-yil takomillashtirilgan yangi nashr.
- (D. Maktabgacha Ta'lim Tashkiloti Davlat talablari .

BOSHLANG'ICH TA'LIM HAQIDA UMUMIY TUSHUNCHA

Xorazm viloyati Shovot tumani

51-maktab boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi

Sevara Bobojonova Jumanazar qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich ta'lim, boshlang'ich ta'limning ahamiyati va yurtimizda o'quvchi yoshlar hayotida tutgan o'rni, boshlang'ich ta'lim bilan aloqador qaror va farmonlar, boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari qanday bo'lishi, boshlang'ich ta'lim fanlarining o'qitish metodikalari haqida ma'lumotlar keltirildi.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, matematika, arifmetika, o'qish, yozish

KIRISH O'zbekiston Respublikasida 11 yillik ta'lim majburiy va bepul bo'lib, boshlang'ich maktabda 4 yildan boshlab, o'rta ta'limning 2 bosqichi mos ravishda 5 va 2 yil davom etadi. Boshlang'ich maktablar, bolalarning jismoniy, aqliy va ma'naviy kamolga yetganligiga qarab, 6 va 7 yoshdan boshlanadi hamda 4 yil davom etadi. 4 yillik ta'limni tugatgandan so'ng o'rta ta'limga o'tish uchun maxsus imtihonlar topshiriladi. Boshlang'ich ta'lim bu -barcha bilimlarning: so'zlashish odobini, o'qish va yozishni, ilk arifmetik hisob-kitoblarning boshlanish nuqtasi, poydevori hisoblaniladi.

ASOSIY QISM Boshlang'ich ta'limning asosiy yo'nalishlari. Boshlang'ich ta'lim jarayoni mustaqil davlatning ta'lim-tarbiya tizimida umumiy o'rta ta'limning dastlabki bosqichli sinfida namoyon bo'ladi. Yangicha ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar rivojlanayotgan hozirgi milliy kadrlar tayyorlash tizimining poydevori bo'lgan boshlang'ich ta'lim quyidagilarni bajarishi lozim :

1. kichik maktab yoshidagi o`quvchilarga o`qish, o`rganish istagi va ko`nikmalarni shakllantirish ;
2. boshlang`ich sinf o`quvchilarini yuqori darajada shakllangan bilish jarayoniga, bilish faoliyatiga intilishini kuchaytirish .

Bilish faoliyatiga bo`lgan ongli intilish shakllangandagina ta`lim muvaffaqiyatli bo`ladi. Boshlang`ich sinf o`quvchilaridan o`z ko`nikma va malakalarini nazorat qilish va obyektiv tarzda baholay olishga oid mas`uliyat ham shakllangan bo`lishi kerak. O`quvchining o`zi berilgan o`quv materiallarni modellashtira olish ko`nikmasiga ega bo`lishi lozim. Bu jarayonda bolaning o`zi mustaqil tarzda har qanday sxema, model bo`la olmasligini tushunib yetishi kerak, bir so`z bilan aytganda, unda faraz qila olish ko`nikmasi hosil bo`lishi lozim. Kichik maktab yoshida o`qishga, o`rganishga yo`naltirilgan faoliyat yetakchi mavqega ega bo`ladi. Shu bilan bir qatorda kichik maktab yoshidagi o`quvchilarning rivojlanishida o`yin, sport, ijodiy faoliyat ham muhim o`rin tutadi. Lekin o`qish, o`rganish, yani ta`limiy faoliyat boshqa barcha faoliyat turlarini muayyan bir maqsadga – bolani mujassam rivojlantirish maqsadiga yo`naltirishi lozim. Jumladan, nutq va savodxonlikni rivojlantirishga, jismoniy taraqqiyotni ta`minlashga va boshqalar.

Boshlang`ich ta`limning maqsad va vazifalari. Zamonaviy boshlang`ich ta`lim jarayonida bolalarni rivojlantiruvchi xarakterga ega bo`lgan ta`lim tizimi tadbiq qilinadi . Unda kichik maktab yoshidagi bolalar o`z yosh xususiyatlari va tafakkur hamda ruhiy taraqqiyot darajalarini o`zlashtirish imkonini beradigan ta`limiy faoliyatga kirishadilar. Qaysiki, bu faoliyat o`quvchilar uchun yetakchi faoliyat bo`lib hisoblanadi.

Kichik maktab yoshidagi bolalarda o`qish hamda o`rganishda qaratilgan faoliyatning shakllanishida, har bir o`quv predmeti bo`yicha nazariy bilimlarni egallash jarayonida ularning ongi va tafakkuri jadal tarzda rivojlanadi. Bu ong va tafakkur o`z xarakteriga ko`ra nazariy hamda ilmiy tushunchalarni o`zlashtirish natijasida vujudga kelgan ong va tafakkur bo`lib, bolaning jadal

tarzda taraqqiy etishini, dunyoqarashining rivojlanishini ta`minlaydi. Shu asosga ko`ra, boshlang`ich ta`limning bosh maqsadi kichik maktab yoshidagi o`quvchilarda ta`lim olishga, o`rganishga qaratilgan faoliyatni shakllantirish asosida ularni tarbiyalash hamda shaxsiy imkoniyatlarni ro`yobga chiqarishdan iborat.

O`zbekiston Respublikasida 11 yillik majburiy va bepul ta`lim bo`lib, boshlang`ich ta`lim 6 yoshdan boshlanadi va 4 yil davom etadi. Boshlang`ich ta`lim umumiy o`rta ta`limning dastlabki bosqichi hisoblanib, unda bolalarga boshlang`ich ta`lim berish, ularni ma`naviy kamol toptirishning boshlanish davri hisoblanadi. Bunda ta`lim tizimini belgilash muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. O`zbekiston Respublikasining 1997-yil 29-avgustda qabul qilingan “ Ta`lim to`g`risida” gi qonunida boshlang`ich ta`lim umumiy o`rta ta`lim olish uchun zarur bo`lgan savodxonlik , bilim va ko`nikma asoslarini shakllantirishga qaratilgan. Boshlang`ich ta`lim sinflari uchun o`quv rejasi va dasturlari mavjud. Boshlang`ich ta`limda o`quv rejasi asosida: ona tili, matematika, o`qish, tabiatshunoslik, rus tili, tasviriy san,at , jismoniy tarbiya bo`yicha mashg`ulotlar o`tkaziladi. Ona tili darsida xatsavod o`rgatiladi, nutqni o`stirish , o`qish va yozishga o`rgatish yuzasidan maxsus mashg`ulotlar o`tkaziladi, dastur asosida imlo qoidalari v aba`zi grammatik vositalar to`g`risidagi dastlabki ma`lumotlar beriladi. Matematika darslarida esa 4 arifmetik amal ichida hisoblash (qo`shish, ayirish, ko`paytirish va bo`lish) o`rgatiladi, algebra va geometriyaga oid ilk tushunchalar bilan tanishtiriladi. Boshlang`ich ta`limda maktab dasturida belgilangan bilim, malaka va ko`nikmalarni o`rgatish hamda hosil qilishga erishish uchun ta`limning turli usullari, shakllari hamda vositalaridan foydalanish asosida ish olib boorish talab qilinadi.

Boshlang`ich ta`lim o`qituvchisi bo`lish uchun qanday bo`lish kerak? Ustoz bo`lish rahm-shafqat, bag`ishlanish, mashaqqatli mehnat va sabr-toqat talab etadi. Boshlang`ich sinfda o`qitish uchun o`qituvchilar, birinchi navbatda, ta`lim dasturiga qabul qilinishi va bakalavr darajasini to`ldirishi kerak. Bakalavr

darajasida ta'lim olayotgan talabalar ko'proq amaliyot qilishlari, boshlang'ich ta'limga oida mavzularda ta'lim psixologiyasi, bolalar adabiyoti, maxsus matematik va metodlar kurslari va inf maydonlarining tajribasini o'rganishlari kerak. Har bir ta'lim dasturi o'qituvchi barcha mavzularni o'rgatish uchun aniq darslarni talab qiladi. Talabalarning o'qitilishi ta'lim dasturining muhim qismidir. Bu yerda talabalar sinfga ma'lum soatlarga kirish orqali tajriba orttirishlari kerak. Bu esa o'qituvchilarga dars rejalarini tayyorlash, sinfni boshqarish va sinfda dars berishning umumiy tajribasini o'rganish imkonini beradi. Boshlang'ich maktab o'qituvchilari quyidagi ko'nikmalarga ega bo'lishlari kerak:

- Sabr qilish;
- Boshqa o'qituvchilar bilan hamkorlik qilish;
- Yangi tushunchalarni tushuntirish;
- O'quvchilarni o'rganishga jalb qilish;
- Sinfni boshqarish;¹

O'zbekiston Respublikasining 1997-yil 29-avgustda qabul qilingan "Ta'lim to'g'risida" gi qonunida boshlang'ich ta'lim umumiy o'rta ta'lim olish uchun zarur bo'lgan savodxonlik, bilim va ko'nikma asoslarini shakllantirishga qaratilgan. 2000-2001-o'quv yillarida O'zbekistonda 207 ta boshlang'ich maktab bo'lib, ularda 30684 nafar o'quvchilar ta'lim olib boshlashdi. Boshlang'ich ta'lim sinflari uchun o'quv rejasi va dasturlari mavjud. Boshlang'ich ta'limda o'quv rejasi asosida: ona tili, matematika, o'qish, tabiatshunoslik, rus tili, tasviriy san'at, jismoniy tarbiya bo'yicha mashg'ulotlar o'tkaziladi. Ona tili darsida: xatsavod o'rgatiladi, nutqni o'stirish, o'qish va yozishga o'rgatish yuzasidan maxsus mashg'ulotlar o'tkaziladi, dastur asosida imlo qoidalari va ba'zi grammatik vositalar to'g'risidagi dastlabki ma'lumotlar beriladi. Ona tili – nutq, o'qish va yozish sohasidagi ko'nikma va malakalar o'quvchilar o'quv mehnatining zaruriy sharti va vositasi hisoblanadi. Bola o'qish ko'nikmalarini egallash bilan birinchi navbatda, o'z ona tilini o'rganishi

zarur. Chunki ona tili bilimdonlikning, aql-idrokning kalitidir. Ona tili boshqa fanlarni o`qitish vositasi hamdir, jamiyat tarixi ham, tabiiy fanlar ham ona tili yordamida o`rganiladi. Demak, ona tili bolaning umumiy kamol topishida ham, bilim va mehnatga havasini uyg`otishda ham alohida rol o`ynaydi. Ona tili o`qitish metodikasi – pedagogik va amaliy fan. Chunki u nazariyaga asoslanib o`quvchilarni o`qitish, tarbiyalash, o`stirishning amaliy vazifalarini bajaradi.

Ona tili o`qitish metodikasi fani ta`lim berish sharoitida ona tilini egallash, ya`ni nutqni, o`qish va yozishni, fonetika, grammatika bilib olish jarayoni hisoblanadi. Ona tilidan ko`nikma va malakalarni shakllantirish, til haqidagi fanning ilmiy tushunchalar sistemasini o`zlashtirish qonuniyatlarini o`rganadi, til o`rganishning eng qulay metod va usullarini izlaydi.

Matematika darslarida esa 4 arifmetik amal ichida hisoblash (qo`shish, ayirish, ko`paytirish va bo`lish) o`rgatiladi, algebra va geometriyaga oid ilk tushunchalar bilan tanishtiriladi. Boshlang`ich ta`limda maktab dasturida belgilangan bilim, malaka va ko`nikmalarni o`rgatish hamda hosil qilishga erishish uchun ta`limning turli usullari, shakllari hamda vositalaridan foydalanish asosida ish olib borish talab qilinadi.²

XULOSA VA MUNOZARA Boshlang`ich maktab - bolalarga boshlang`ich umumiy ma`lumot beradigan umumta`lim o`quv tarbiya muassasasi hisoblanadi. Uning vazifasi o`quvchilarga yozish, o`qish, hisoblash malaka va ko`nikmalarini hosil qilish, tabiat va jamiyat haqida ilk bilimlar berish, xulq-odobga o`rgatishdir. Boshlang`ich ta`limning bosh maqsadi kichik maktab yoshidagi o`quvchilarda ta`lim olishga, o`rganishga qaratilgan faoliyatni shakllantirish asosida ularni tarbiyalash hamda shaxsiy imkoniyatlarni ro`yobga chiqarishdan iborat. Bugungi kunda boshlang`ich ta`lim o`qituvchilarining malakasini oshirish maqsadida, “Boshlang`ich ta`lim fanlarini o`qitish metodikasi” kafedrasini tashkil etilgan. U yerda o`qituvchilar o`zlarida bor bilim, ko`nikma, malakalarni bir-birlari bilan o`rtoqlashishadi va yangi metodlar, tajribalar o`rganishadi.

**УЗЛУКСИЗ ТАЪЛИМНИ ИСЛОҲ ҚИЛИШНИНГ
ПЕДАГОГИК АСОСЛАРИ**

Зилола САИДОВА

Бухоро давлат университети

мустақил изланувчиси

Мақолада мамлакатимизда узлуксиз таълим тизимини ислоҳ қилиш, таълимнинг сифатини ошириш, таълимни интеграциялаш асосида ўқитишнинг самарадорлигини ошириш ҳамда таълим тизими бўғинлари ўртасидаги ўзаро интеграцияни таъминлаш хусусидаги фикрлар баён этилган.

Калит сўзлар: модернизация, турдош тармоқлар, интеграция, узлуксиз таълим, субъект, восита, эталон, стандарт, самарадорлик, замонавий билим.

В статье рассматривается реформа системы непрерывного образования в нашей стране, повышение качества образования, повышение эффективности образования на основе интеграции образования, а также обеспечение взаимной интеграции между соединениями системы образования.

Ключевые слова: модернизация, одноранговые сети, интеграция, непрерывное образование, Предмет, инструмент, эталон, Стандарт, эффективный подход, современные знания.

The article discusses the reform of the system of continuing education in our country, improving the quality of education, improving the effectiveness of education based on the integration of education, as well as ensuring mutual integration between the connections of the education system.

Keywords: modernization, peer-to-peer networks, integration, continuing education, subject, tool, benchmark, standard, effective approach, modern knowledge.

Дарҳақиқат, Мухтарам Президентимиз Шавкат Мирзиёев сўнги йилларда таълим соҳасини ислоҳ қилишга, кадрлар тайёрлаш сифатини тубдан такомиллаштиришга, хусусан, тизимга ривожланган хорижий мамлакатлар тажрибасини татбиқ этишга жиддий эътибор қарата бошлади. Бу борадаги ислохотлар 2017 йил 14 мартдаги “Ўрта махсус, касб-ҳунар таълими муассасалари фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлар тўғрисида”ги, 2017 йил 20 апрелдаги “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлар тўғрисида”ги, 2017 йил 16 февралдаги “Олий ўқув юртидан кейинги таълим тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорларида ҳамда “Ўзбекистон республикаси халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги, “Ўзбекистон республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги Президент фармонларида ўз аксини топган. Эътибор берадиган бўлсак, мазкур қарор ва фармонларда узлуксиз таълим тизининг деярли барча турлари олинганлигини кўришимиз мумкин. Қолаверса, “2022-2026 йилларга мўлжалланган “Тараққиёт стратегияси”да таълим соҳасини тубдан такомиллаштиришга эътибор қаратилган.

Таълим тизимини ривожлантириш ва такомиллаштиришга қаратилган мазкур ҳужжатларнинг барчасида соҳага инновацияларни киритиш, хорижий тажрибаларни ўзлаштириш, ижодий ёндашувларни қўллаб-қуватлаш, таълим турлари ўртасидаги интеграция жараёнларини кучайтириш билан боғлиқ умумий жиҳатлар кўзга яққол ташланади.

Таълим - илм-фан ва ишлаб чиқариш интеграциясини таъминлаш асосида ижтимоий турмуш ҳамда ҳаётни ҳар томонлама интеграциялаган тақдирдагина ўз олдига қўйган натижаларга эриша олади. Фан, таълим-тарбия ва иқтисодиётнинг ўзаро узлуксиз алоқасини таъминлаш жамият

ҳаётининг барча соҳаларига амалий татбиқ этилганда давлат тараққиётга эришади.

Ўзбек тилининг изоҳли луғатида “Интеграция” (лот. *integratio*) тиклаш, қайтадан боғлаш, тўлдириш маъноларини англатади. Муҳими таълимда интеграция тенденциясида инсоннинг яхлитлиги ғояси реализацияланади. Демак, таълимнинг муваффақияти таълим бирга инсонга таъсир кўрсатадиган қатор омилларни ҳисобга олиш билан таъминланади. Қатор муаллифлар фикрича, таълим мазмунининг ташкил қилишнинг истиқболли шакли фанлараро алоқадорликни реализацияловчи интеграцияланган дарсларни жорий қилиш бўлса, биз илгари сураётган фикр эса, узлуксиз таълим турларини ўз ичига олган таълим турлари орасидаги интеграцияни боғлаш ҳисобланади.

Таълим тизимини ислоҳ қилишда дастлаб умумий ўрта таълим мактаблари ҳамда олий таълим интеграциясига таяниб, таълим мазмунини янгилаш, ўқув дастури ва дарсликларнинг янги авлодини янгилашдан бошлаш мақсадга мувофиқ бўлади. Шундагина Ўзбекистонда миллий ўқув дастури амалиётга татбиқ этилиб, жаҳоннинг ривожланган мамлакатлари таълимидаги ютуқлардан фойдаланган ҳолда умумий ва касб-хунар маданиятига, ижодий ва ижтимоий фаолликка, мантиқий ва танқидий фикрлашга йўналтирилган, истиқболга мўлжалланган вазифаларни тўғри белгилай олиш ва замонавий билимларга эга бўлган кадрларни тарбиялаш вазифаси амалга оширилади.

Янги Ўзбекистоннинг таълимга оид сиёсати замон талабларига мувофиқ ўқитишнинг юқори сифатини таъминлаш, уни ривожлантиришга ҳам касбий соҳалар, ҳам шахснинг манфаатларига хизмат қиладиган умумий мақсадга йўналганлиги билан ажралиб туради. Бунда таълимнинг қатор устувор вазифалари белгиланади:

- таълимнинг иқтисодий-ижтимоий устуворлиги;
- ижтимоий амалиётнинг бошқа соҳаларига нисбатан таълимнинг илгариларчи ривожланиши;

- таълим-ижтимоий келишув соҳаси;
- таълимнинг қулайлиги ва узлуксизлиги;
- таълимнинг дунёвийлиги;
- таълим миллий ўзига хослик ва маданиятни ўзида сақлаб қолиш механизми сифатида;
- минтақавий, миллий хусусиятларни ҳисобга олиш;
- таълимни бошқаришнинг давлат-жамият характери;
- таълимнинг ички ва ташқи ресурсларини сафарбар қилиш;
- таълим субъектларининг замонавий мақомини белгилаш, уларнинг роли ва маъсулиятини ошириш;
- таълим ходимларини ижтимоий қўллаб-қувватлаш;
- таълим стандартлари ва эталонларини жорий қилиш.

Бугун мамлакатимиз таълим тизимида инновацион технологияларга асосланган таълим-тарбия тизимини такомиллаштириш унинг миллий заминини мустаҳкамлаш ижтимоий фаол ва малакали рақобатбардош кадрлар тайёрлашни жаҳон даражасига чиқариш масалаларида тадқиқотлар олиб борилмоқда. Таълим соҳасида сифат ўзгаришлари ва юқори самарадорлик, уларнинг жаҳон таълим таълаблари билан мослиги ва педагогларнинг келгуси меҳнат фаолиятларида ўзлаштирган қобилиятлари қанақа даражада амалиётга тадбиқ қилинаётганлигига боғлиқдир.

Ўтган давр мобайнида иқтисодиётнинг, ижтимоий ҳаётнинг реал талабларидан келиб чиққан ҳолда, юртимизда олий таълим тизимини модернизация қилиш, унга ўқитишнинг замонавий шакл ва технологияларини жорий этиш, мутахассислар тайёрлаш бўйича ихтисослик йўналишларини такомиллаштириш борасида катта ишлар қилинди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ушбу қарори узлуксиз таълим тизимини ривожлантириш, мамлакатимизнинг изчил ривожланиб бораётган иқтисодиётини юқори малакали кадрлар билан таъминлаш, барча ҳудудлар ва тармоқларни стратегик жиҳатдан комплекс

ривожлантириш масалаларини ҳал қилиш борасида олий таълим тизими иштирокини кенгайтириш йўлидаги яна бир муҳим амалий қадамдир.

Таълимни ислоҳ қилиш йўлида қабул қилинган қарорлар, фармонлар меъёрий ҳужжатларда кўрсатилган талабларни бажариш билан бир қаторда, Ўзбекистон Республикасида Давлат таълим стандартлари ҳамда ўқув дастурлари талабларига мувофиқ ташкил этилган узлуксиз таълимадаги таълим турларини интеграциясини таъминлашдан иборат.

Узлуксиз таълим қуйидаги таълим турларини ўз ичига олади:

- мактабгача таълим;
- умумий ўрта ва ўрта махсус таълим;
- касб-ҳунар таълими;
- олий таълим;
- олий ўқув юртидан кейинги таълим;
- кадрларни қайта тайёрлаш ва уларни малакасини ошириш;
- мактабдан ташқари таълим.

Юқорида қайд этилган таълим турлари орасидаги боғланишлар (интеграция) гўёки бирмунча узилиб қолгандек. Рақобатбардош кадрларни тайёрлашда яна бир муҳим йўл узлуксиз таълимадаги таълим йўналишларини бир-бировига боғлашдан иборатдир.

Яъни: таълим турларини бир-бирови билан боғлаш

мактабгача таълим и

н

умумий ўрта ва ўрта махсус таълим т

е

касб-ҳунар таълими г

р

олий таълим а

т

олий ўқув юртидан кейинги таълим

ц

и

кадрларни қайта тайёрлаш ва уларни малакасини ошириш

я

л

мактабдан ташқари таълим

а

ш

Таълим турларини боғлашда қуйидагиларга эътибор бериш лозим:

- узлуксиз таълим жараёнларида иштирок этадиган таълим турлари иштирокчилари факатгина ўзининг йўналиши эмас, балки қолган йўналишлардаги ўзгаришларни билиб туради;
- таълим соҳаларининг қайси турида ишлашдан қатъий назар, фаолият олиб бормаётган таълим соҳаларини ўзлаштиришга мажбур бўладилар;
- таълим соҳаларини ўзлаштиришлари учун ўз устиларида янада кўпроқ ишлашни тақазо этади;
- узлуксиз таълим турларида эгаллаган билимларини, ўз таълим соҳаларида қўллаб, баркамол авлодни таълим-тарбиялашда қўллайдилар.

Натижада узлуксиз таълим иштирокчилари ўзларидан кейинги таълим турлари тўғрисидаги маълумотларга эга бўладилар ва кейинги босқичга ўтиш учун дастури амал бўлиб хизмат қилади.

Хулоса қилиб айтганда, бугун мамлакатимиз таълим тизимини такомиллаштириш унинг миллий заминини мустаҳкамлаш ижтимоий фаол ва малакали рақобатбардош кадрлар тайёрлашни жаҳон даражасида чиқариш масалаларида тадқиқотлар олиб борилмоқда. Таълим соҳасида сифат ўзгаришлари ва юқори самарадорлик, уларнинг жаҳон таълим талаблари билан мослиги ва педагогларнинг келгуси меҳнат фаолиятларида ўзлаштирган қобилиятлари қанақа даражада амалиётга тадбиқ қилинаётганлигига боғлиқдир.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрда “Ўзбекистон Республикаси Олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида” ги ПФ-5847-сонли Фармони.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 29 апрелдаги “Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида” ги ПФ-5712-сонли Фармони.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 14 мартдаги “Ўрта махсус, касб-хунар таълими муассасаларои фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги ПҚ-2829-сонли қарори.

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Олий ўқув юртидан кейинги таълим тизимини янада такомиллаштириш тўғрисида” ги 2017 йил 16 февралдаги ПФ-49-58-сонли Фармони.

5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада такомиллаштириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” ги Фармони.

6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 27 февралдаги “Педагог таълим соҳасини янада такомиллаштириш тўғрисидаги чора-тадбирлар тўғрисида” ги Қарори.

7. Б.Х.Ходжаев Умумий педагогика.

КОМПЬЮТЕРДА МОДЕЛЛАШТИРИШ. ХИСОБЛАШ ФИЗИКАСИ.

Фаргона “Темурбеклар мактаби” ҳарбий-академик лицейи

“аниқ фанлар” кафедраси мудири

Мирзаев Тўланбой Тўлқинович

Компьютерда моделлаштириш бу янги ва етарлича мураккаб курс. Уни яхши ўзлаштириш учун бир неча билимлар талаб қилинади: биринчидан, танланган фан соҳаси бўйича билимлар – агар биз физик жараёнларни моделлаштираётган бўлсак, биз керакли даражадаги физика қонунлари билимларини эгаллаган бўлишимиз, экологик жараёнларни моделлаштиришда – биология қонунларини, иқтисодий жараёнларни моделлаштиришда – иқтисод қонунларини билишимиз, бундан ташқари компьютерда моделлаштириш амалда барча замонавий математик аппаратларни қўллаб амалга оширилишини инобатга олсак, математик билимлар зарур бўлади.

Компьютерда математик масалаларни ечиш учун ночизиқли тенгламаларни сонли ечиш, чизиқли тенгламалар системасини, дифференциал тенгламаларни ечиш усулларини ва функцияларни текшириш усулларини билиши талаб этилади. Шунингдек, албатта, замонавий ахборот технологияларидан эркин фойдала олиниши ва дастурлаш тилларини билиши ҳамда амалий дастурлардан фойдалана олиш кўникмасига эга бўлиши керак. Назарий ва экспериментал физика билан бир қаторда ҳозирги кунда ҳисобли (компьютерли) физика соҳаси ҳам мавжуддир. Ушбу соҳа назарий физиканинг ҳисобли таҳлилга асосланган бўлими ривожланиши ва мукаммаллашуви, экспериментал физика соҳасида замонавий компьютерларни тажрибани бошқариш ва

Ўлчовларни ўтказиш, ўлчаш натижаларини ҳисоблаш учун самарали қўллаш натижасида шаклланди.

Компьютерли физикадаги илмий тадқиқотлар янги технология ва услубиятга асосланган ҳолда олиб борилади. Шунини айтиш лозимки, ҳозирги даврда компьютер фақатгина ҳисоблаш амалларини тезлатувчи, талабалар билимини текширувчи воситагина бўлмай, ўқитишни яқкама-яқка амалга оширувчи ва энг асосийси - физик жараёнларнинг моделини яратувчи воситага ҳам айланди. Бунда компьютер ёрдамида жиддий муаммоларни ечиш босқичларидан иборат технологик циклни ўз ичига олган етарлича мураккаб бўлган илмий-ишлаб чиқариш жараёнини талаб этади:

1. Масаланинг қўйилиши.
2. Формаллаштириш (математик моделни яратиш).
3. Ҳисоблаш алгоритминини ишлаб чиқиш.
4. Компьютер дастурини ишлаб чиқиш.
5. Ҳисоблаш амаллари.
6. Дастурни созлаш.
7. Натижаларни олиш ва таҳлил қилиш
8. Хатоларни тўғрилаш.

Компьютерли технологиянинг ривожланиши натижасида физик тизимларга янгича қараш шаклланди. Долзарб муаммоларни компьютер воситасида ҳал этишда илмий қонунларни фақат дифференциал тенгламалар билангина эмас, балки компьютер учун ёзилган қоидалар тарзида ҳам ифодалаш қулай эканлиги аён бўлди. Физик жараёнларни ўрганишга бундай ёндашиш физикларнинг компьютерга бўлган муносабатини ўзгартирди. Энди компьютерлар

табий жараянларни моделлаштирувчи маълум физик тизим сифатида қўрилмоқда.

Компьютерли моделлаштириш жараёни лаборатория экспериментига ўхшаш, шунинг учун ҳам у баъзан компьютерли эксперимент деб ҳам аталади.

Қуйидаги жадвалда уларнинг ўхшаш хусусиятлари келтирилган:

Лаборатория эксперименти	Компьютерли эксперимент
Физик жараён	Модель
Физик асбоб	Компьютер дастури
Калибровка	Дастурни ростлаш
Ўлчаш	Ҳисоблаш
Натижалар таҳлили	Натижалар таҳлили

Компьютер учун тузилган дастур физик жараёни моделлаштирган ҳолда компьютерли экспериментни ўзида акс эттиради. Бундай эксперимент, одатда, лаборатория эксперименти дейилади, ҳамда назарий ҳисоб-китоблар орасида «қўприк» бўлиб хизмат қилади. Хусусан, идеаллаштирилган моделнинг компьютерли моделидан фойдаланган ҳолда аниқ натижалар олишимиз мумкин. Ваҳоланки, бундай маъхум модели лаборатория шароитида умуман яратиб бўлмайди. Шу билан бирга, реал модель асосида олиб борилган компьютерли эксперимент натижаларини бевосита лаборатория эксперименти натижалари билан таққослаш мумкин.

Адабиётлар:

1. Введение в Физику твердого тела. Москва, Физматгиз, 1993 г.
2. Н. Ашкрофт, Н. Мермин, «Фишка твердого тела», (икки жиллли) Москва. «Мир», 1979 г.
3. Г. Фрелих. Теория диэлектриков. Москва, ИЛ. 1960 г

**ИҚТИСОДИЙ ЖАРАЁНЛАРНИ ТАҲЛИЛ ҚИЛИШДА
ЭКОНОМЕТРИК УСУЛ ВА МОДЕЛЛАР**

Исмаилова Фазилат Хабибуллаевна

Хоразм вилояти Хива шаҳар Огахий номидаги ижод мактаби.

Аннотация. Ушбу мақолада иқтисодий таҳлилни амалга оширишда эконометрик усул ва моделлардан фойдаланишнинг аҳамияти ва моҳияти очиқ берилган. Эконометриканинг асосий вазифалари, эконометрик моделни тузиш ва натижаларни баҳолашнинг услубий асослари келтириб ўтилган. Шунингдек, эконометрик усуллардан фойдаланиш бўйича таклифлар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: эконометрика, назарий эконометрика, амалий эконометрика, модель, регрессион таҳлил, тасодифий миқдор, энг кичик квадратлар усули, детерминация коэффициенти

Аннотация. В этой статье объясняется важность и значение использования эконометрических методов и моделей при проведении экономического анализа. Учитывая основные задачи эконометрики, методологическую основу для построения эконометрической модели и оценки результатов. А также разработаны рекомендации по использованию эконометрических методов.

Ключевые слова: эконометрика, теоретическая эконометрика, прикладная эконометрика, модель, регрессионный анализ, случайная величина, метод наименьших квадратов, коэффициент детерминации

Abstract. In this paper explained the importance and significance of using econometric methods and models in conducting economic analysis. Given the main tasks of econometrics, the methodological basis for constructing an

econometric model and evaluating the results. As well as recommendations for the use of econometric methods have been developed.

Keywords: econometrics, theoretical econometrics, applied econometrics, model, regression analysis, random variable, least squares method, determination coefficient.

КИРИШ. Эконометрика эмпирик иқтисодий тадқиқотларни амалга оширишга хизмат қилувчи муҳим бўлган йўналишлардан бири саналади. Кенг маънода эконометрика иқтисодий назарияларни синовдан ўтказиш, прогноз қилиш, қарор қабул қилиш ва турли иқтисодий сиёсат натижаларини баҳолаш каби иқтисодий муносабатларни эмпирик таҳлил қилишга хизмат қилади [1]. “Эконометрика” тушунчаси биринчи бўлиб Павел Киомпа томонидан 1910 йилдаёқ қўлланилган бўлишига қарамасдан ушбу терминни яратилиши ва уни бугунги кунда маълум бўлган фан сифатида шаклланишида Рагнар Фришнинг хизмати катта ҳисобланади [2]. Эконометрика иқтисодий жараёнларни ифодаловчи маълумотлар асосида иқтисодий моделларни баҳолаш ва улар натижаларига таянган ҳолда хулосалар чиқаришга хизмат қилади. Эконометрика фан сифатида иккита йирик соҳага ажралади, яъни назарий эконометрика ва амалий эконометрика.

Асосий қисм. Назарий эконометрика лабораторияларда амалга ошириладиган, бошқариладиган тажрибалар учун мўлжалланмаган, у табиий ҳолатда содир бўладиган иқтисодий муносабатларни ўлчаш ва баҳолашга хизмат қилувчи мос усулларни ишлаб чиқишни ўз ичига қамраб олади. Яъни, эконометрик усуллар одатда ноэкспериментал маълумотларни таҳлил қилиш учун ишлаб чиқилади. Амалий эконометрика мавжуд эконометрик усулларни эконометрика назариясининг муайян соҳалари ҳамда талаб, таклиф, ишлаб чиқариш, истеъмол каби иқтисодий муаммоларни ўлчашга татбиқ қилишни ўз ичига олади. Қисқача айтганда амалий эконометрика иқтисодий

ҳодисаларни таҳлил қилиш ва иқтисодий хулқ-атворларни прогноз қилиш учун эконометрик назария усуллари ва воситаларини қўллашни ўз ичига олади.

Эконометрика тушунчасини тўлароқ тушуниш ва моҳиятини очиб бериш мақсадида дунёда тан олинган иқтисодчи олимларнинг ёндашув ва таърифлари келтириб ўтилди. Эконометрик тадқиқот усули, иқтисодий назария ва ҳақиқий ўлчовларни, яъни назария ва амалиётни бирлаштиришда статистика назарияси ва техникасидан боғловчи кўприк сифатида фойдаланади [3].

Эконометрикани назария ва кузатишни бир вақтда ривожланишига асосланган, тегишли хулоса чиқариш усуллари билан боғлиқ бўлган ҳақиқий иқтисодий ҳодисаларни миқдорий таҳлили деб таърифлаш мумкин [4]. Эконометрик усуллар амалий иқтисодиётнинг барча соҳалари учун долзарб бўлиб, уларга зарурат иқтисодий назарияни синаб кўрганда, бизнес қарорларни қабул қилганда ёки сиёсатни таҳлил қилиш учун бирон аҳамиятга эга бўлган муносабатларни ўраганаётганда пайдо бўлади. Одатда эмпирик таҳлилларда назарияни текшириш, омиллар ва натижавий омил алоқадорлигини баҳолаш учун маълумотлардан фойдаланилади. Шу ўринда эмпирик иқтисодий таҳлилни қандай амалга оширилишига тўхталиб ўтамиз. Бу очиқ-ойдин, оддий жараён бўлиб туюлиши мумкин, аммо ҳар қандай эмпирик таҳлилни амалга оширишда биринчи қадам қўйилаётган масалани пухта шакллантириш эканлигини таъкидлаш ўринлидир. Қўйилаётган масала иқтисодий назариянинг маълум бир томонини синаб кўриш ёки ҳукумат томонидан амалга оширилаётган чора-тадбирлар таъсирини ўлчаш, баҳолаш билан боғлиқ бўлиши мумкин. Буни баҳолаш учун эконометрик таҳлил усулларида фойдаланилади. Эконометрик таҳлилни амалга оширишдаги биринчи вазифа бу эконометрик моделни шакллантириш ҳисобланади. Шу ўрнида модель тушунчасига қисқача

тўхталиб ўтмоқчимиз. Модельтушунчасига тўхталадиган бўлсак, у реал жараёнларни соддалаштирган ҳолда ифодалашдир. Кўпчилик олимлар соддалик тарафдорлари бўлишади, чунки оддий моделларни тушуниш, маълумотлар асосида эмпирик тарзда синаш нисбатан осонроқ ҳисобланади [5].

Бироқ мураккаб реал воқеликни тушунтириш учун оддий моделни танлаш иккита танқидга олиб келади. Булар:

1. Моделни жуда соддалаштирилиши.
2. Фаразларнинг ҳақиқатдан йироқ бўлиб қолишидир.

Моделни ортиқча соддалаштириш бўйича берилган танқидга олдин соддалаштирилган моделдан бошлаган ҳолда мураккаб моделни босқичма-босқич тузиш мақсадга мувофиқлиги келтириб ўтилади. Бошқа томондан баъзи олимлар умумий моделдан бошлаган ҳолда уни мавжуд маълумотларга қараб босқичма-босқич соддалаштириш лозимлигин таъкидлашади. Машҳур статистик L.J.(Jimmy) Savage “Модель фил каби катта бўлиши керак” деб айтган эди. Ушбу муқобил ёндашувларнинг нисбий афзалликлари қандай бўлишидан қатъий назари биз оддий моделлардан бошлаймиз ва аста-секин мураккаб моделларни яратамиз. Юқорида келтириб ўтилган иккинчи танқид “фазарларни ҳақиқатдан йироқ бўлишидир”. Ушбу танқидга нисбатан келтирилган жавобларда назария фаразлари ҳеч қачон тавсифловчи реалистик бўлмайди деган фикр билдирилади. Олимлар фикрларига кўра “назария “фаразлари” ҳақидаги саволларда улар тавсифловчи “реалистик” бўлиши эмас, балки улар мақсадга етарли яқин тахминларни келтириб чиқаришига хизмат қила оладими деган фикрлар кўп учрайди, чунки улар ҳеч қачон мавжуд эмас ва бу саволга фақат назария ишлайдими ёки йўқми, демак у етарли даражада аниқ прогнозларни берадими ёки йўқлигини кўриш орқали жавоб берилади”.

Эконометриканинг муҳим бўлган ролларидан бири бу берилган маълумотлар асосида моделлаштириш усулларини тақдим этишдир. Ушбу вазифани амалга оширишда регрессион моделлаштириш техникаси катта ёрдам беради. Регрессион моделларнинг икки хил кўринишда чизиқли ва ночизиқли бўлиши икки хил, яъни чизиқли ва ночизиқли регрессион таҳлилни бўлишини талаб қилади. Биз одатда чизиқли регрессион таҳлил усулидан фойдаланамиз ва асосий мақсадимиз чизиқли регрессион моделни берилган маълумотлар тўпламига мослаштириш бўлади. Бунда шундай чизиқни аниқлаш керакки ҳақиқий қиймати билан баҳоланган қиймати орасидаги фарқ, яъни тасодифий миқдорлар максимал даражада кичик бўлиши лозим. Даставвал фақат иккита параметрдан иборат ва икки ўлчамли координаталар ўқида ифодалаш мумкин бўлган ҳолатни қараб чиқамиз ва кейин уни N ўлчамли регрессия тенгламаси учун баҳолашни келтириб ўтамиз. Иккинчи ҳолатда асосий формулани ифодалаш учун чизиқли алгебра бўйича билимларга зарурат туғилади. Шунини таъкидлаш лозимки бу ерда каби эркин ўзгарувчилар ковариантлар (асосан статистиклар томонидан), регрессорлар ёки тушунтирувчи ўзгарувчилар, каби эркин ўзгарувчилар регрессанд ёки изоҳловчи ўзгарувчилар деб номланади. Чизиқли регрессия моделининг энг умумий шакли қуйидаги кўринишга эга бўлади. Икки ўзгарувчили энг оддий шаклда фойдаланилади. Тасодифий ўзгаришларни ифодаловчи натижавий ва омил кўрсаткичлар орасидаги боғлиқликнинг барқарорлигини бузувчи бошқа омилларни таъсирини ўзида жамлаган ҳад ҳисобланади. Мазкур тасодифий миқдорларни формулага алоҳида ҳад сифатида киритилишини қатор сабаблар билан изоҳлаш мумкин. Булар: маълумот йиғиш жараёнида ўлчовдаги хатоликлар, баъзи ноаниқ иқтисодий ўзгарувчилар ёки оддийгина моделга қамраб олиш имкони бўлмаган бошқа омиллар таъсирини ифодалашнинг лозимлигидир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Pesaran, Hashem., *Econometrics*. 10.1057/978-1-349-95121-5_188-1. 1987.
2. Frisch, R., 1936. A note on the term “econometrics”. *Econometrica* 4, 1936.
3. Haavelmo, T., “The Probability Approach in Econometrics,” *Econometrica*, Supplement to Volume 12: 1–118.1944. CrossRefGoogle Scholar
4. Samuelson, P.A., T.C. Koopmans and J.R.N. Stone, “Report of the Evaluative Committee for *Econometrica*,” *Econometrica*, 22: 141–146. 1954. Google Scholar
5. K.F. Popper. *The Logic of Scientific Discovery* (London: Hutchinson. 1959), p. 142.

**TARBIYA DARSLARIDA INTERFAOL METODLARDAN
FOYDALANISH**

Xorazm viloyati Xonqa tumanidagi 27-sonli

umumiy o'rta ta'lim maktabi o'qituvchisi

Matnazarova Zulfiya Salayevna

Annotatsiya: Maqolada tarbiya fani dars jarayonida talabalarning mehnat tarbiyasini olish jarayonida innovatsion ta'lim zarur texnologiyalardan samarali ishlab chiqarishning muhimlar o'sishiga yordam beradi. isbotlangan .

Kalit so'zlar : pedagogik texnologiya innovatsion texnologiya , ta'lim - tarbiya , didaktik vosita , ta'lim oshirish .

Kirish:Maqolada o'quv jarayonida o'quvchilarning mehnat tarbiyasini shakllantirishda innovatsion ta'lim texnologiyalaridan samarali foydalanishning muhim jihatlari yoritilgan . Tayanch so'zlar: pedagogik texnologiya, innovatsion texnologiya, ta'lim, didaktik vosita, ta'lim samaradorligi.

Hozirgi kunda ta'lim jarayonida interfaol uslublar (innovatsionpedagogik va axborot texnologiyalari) amaliyotdan , ta'limning bo'lishini ko'tarishga yordam beradi . e'tibordan kunga - kunga kuchayib kundan . Zamonaviy texnologiyalar qo'llanilgan mashg'ulotlar o'quvchilarni egallagan bilimlarni o'zlari olib topishlariga , mustaqil o'rganib , tahlil qilishlariga , xato qidiruvlarni ham o'zlari ishlab chiqarishlariga yordam beradi .[1]

Asosiy qism:O'qituvchi bu jarayonda shaxs va jamoaning rivojlanishi, bilimi va tarbiyalanishiga vaziyat, ishlab chiqarish, bir qatorda, boshqaruvchilik faoliyati bilan, yo'lovchi bu jarayonni boshqarish. Bunday o'quv jarayonida o'quv jarayoni figuraga aylanadi.Bugun kundagi ta'lim jarayonining o'quv

tarbiyaviy jarayonida pedagogik texnologiyadan olib o'tishga e'tibor berilayotgan asosiy sababdir :

Birinchidan , pedagogik texnologiyada shaxsni rivojlantiruvchi ta'limni amalga oshirishni aniqlashda -Ta'lim to'g'risidagi Qonunda rivojlantiruvchi ta'limni amalga oshirish masalasiga alohida e'tibor berish.

Ikkinchidan , pedagogik texnologiya o'quv - tarbiya jarayoniga tizimli faoliyatni keng joriy etishni beradi .

Uchinchidan , pedagogik texnologiya o'qituvchini ta'lim - tarbiya jarayonining yo'nalishlaridan olib tashlash , tekshirish va bu jarayon kechishini nazorat qilishgacha bo'lgan texnologik zanjirni oldindan rejalashtirishga undaydi

To'rtinchidan, pedagogik texnologiya yangi ishlab chiqarish va axborot vositalarini qo'llashga yordam berishi sababli, o'quv qo'llanma - tarbiya jarayonida pedagogik texnologiyaning to'g'ri joriy etilishi o'qituvchining bu jarayonda asosiy tashkilotchi yoki olib borishga yordam berishi mumkin.[2]

Bu esa o'qituvchidan ko'proq mustaqillikni , ijodni va irodaviy sifatlarni talab qiladi. Pedagogik texnologiya asosida o'quv mashg'ulotlari yoshlarning hayotiy yutuq va muammolariga o'z munosabatlarini bildirishlariga intilishlarini qondirib, ularni fikrlashga , o'z nuqtai nazarini asoslashga harakat qilmoqda, etish uchun yangi axborotni o'zlashtirish va o'zlashtirgan bilimlarini o'zlashtirishga qodir , zarur qarorlar qabul qilish, mustaqil va erkin fikrlaydigan elementlar kerak . tarbiyaning qismlari qaysilar ?; aqliy tarbiyaning hozirgi davr talabi nimada ?; axloqiy tarbiyasi qaysilar ?; Buning uchun ham, ta'lim jarayonining o'quv - tarbiyaviy jarayonida zamonaviy o'qitish uslublari interfaol uslublari , innovasion texnologiyalarning o'рни va ahamiyati beqiyosdir . Pedagogik texnologiya va hujjat ta'limda qo'llanishiga oid bilimlar , tajriba o'quvchilarni bilimli va yetuk malakaga ega bo'lishlarini ta'minlash . « < **Dumaloq stol** » > metodi : Topshiriq bor yozib qo'yilgan qog'oz davra bo'lab aylantiriladi . Har bir talaba o'zining javob variantini yozib qo'ygach, varaqni

boshqa talabaga uzatadi. Keyin muhokama bo'ladi : noto'g'ri javoblar o'chiriladi , to'g'ri javoblarning soniga qarab talabaning bilimlariga baho beriladi . [3]

Bu metodni faqat yozma shaklda emas, balki og'zaki shaklda ham qo'llash mumkin. Berilishi bo'lgan topshiriqlarga misollar : ekologik tarbiyaning mumkin bo'lgan tarbiyasini nimada ? jismoniy tarbiyaning bugungi kundagi ahamiyati ; huquqiy tarbiyaning muhim belgilari qaysilar ? Shuni esda tutish kerakki , yaxshi qo'yilgan savol , bu javobning yarmisini o'zida jo etgan savoldir . << **Ruchka stol o'rtasida**>> metodi. Butun guruhga topshiriq beriladi (masalan , o'quvchi shaxsining ishlab chiqarish va ta'sir etuvchi , shaxsiy tajriba va ishlab chiqarish tajribasini birma - bir ko'rsatib o'tilsin) . Har bir talaba bitta javobvariantini bir varaq qog'ozga yozib , uni qo'shnisiga beradi , o'z ruchkasini esa stolning o'rtasiga surib qo'yadi . Topshiriqqa misol : O'qituvchining guruhga beradigan topshirig'i shaxs rivojlanishi va shakllanishiga ta'sir etuvchi asosiy omillarni hayotiy misollar bilan sharhlab berish .

Ajratilgan 10-15 daqiqa vaqt ichida guruh mumkin qadar ko'proq sonda javob variantlari berishi kerak . Bir varaq qog'ozga yozilgan topshiriq bir talabadan ikkinchisiga uzatiladi . Talaba javobni yozib , qog'ozni keying talabaga uzatadi, ruchkasini esa , o'ziga ro'baro ' qilib , stolga qo'yib qo'yadi . Javobni bilmaydigan talaba qog'ozni keyingi talabaga uzatadi - yu , lekin ruchkasini qo'lida olib qoladi.[4]

Bu metodikaning yana bir sharti : bitta variantni ikki qayta berish mumkin emas , boshqacha aytganda , qaytariqlar bo'lishiga bu o'rinda yo'l qo'yilmaydi . Topshiriq bajarildi . Javob variantlari yozilgan qog'oz o'qituvchida. U o'sha variantlarni sanab o'tadi . Variantlar sanab o'tilar ekan , ularning biri muhokama qilib boriladi : Insondagi tug'ma qobiliyatni qanday izohlaysiz ? Bolani o'rab turgan ijtimoiy muhit deganda nimani tushunasiz ? Va hokazo . << Ruchka stol o'rtasida >> metodi bir qancha afzalliklarga ega . Jumladan , o'qituvchi mashg'ulotga kim tayyor , kim tayyor emasligini ko'rib turadi : mashg'ulotga tayyorlanmagan talaba og'zaki muhokama paytida ko'rib

chiqilayotgan mavzu yuzasidan anchagina foydali bilimlar olishi mumkin ; bu guruhda olib boriladigan ish bo'lib , talabalar intizomini mustahkamlaydi va ularni jipslashtiradi , chunki o'z variant ustida juda uzoq o'ylab o'tiradigan talaba butun guruhga ajratilgan vaqtni sarflaydi. Shuningdek , talaba mashg'ulotga tayyor bo'lmasa , bunda ham u guruhga pand beradi , chunki guruh uning uchun ishlashi kerak bo'ladi ; talabalar o'z javoblarini ikki marta :yozma ish paytida va og'zaki muhokama vaqtida tahlil qilib borishadi.[5]

Foydalanilgan adabyotlar ro'yhati:

1. Sh.Mirziyoyev Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birlashtirish Toshkent- " O'zbekiston " - 2016.56B

2. M.Tilavova " Texnologiya va uni o'qitish metodikasi " o'quv qo'llanma M.Buxoro : 000 " Sadridin Salim Buxoriy " Durdoni , 2021-312b .

3. Qurbonova S. San'at o'quvchilarning dunyoqarashini shakllantirishning muhim omili sifatida // LEHTP HAYchHyXÁlikAiy (buxdu . uz) .- 2020. - T .

4. Muhamadovna T. M., Djamshitovna K. M., Narzullayevna Q. S. San'at talabalarning dunyoqarashini shakllantirishning muhim omili sifatida // O'rta Yevropa ilmiy xabarnomasi. - 2021. -T .

5. Muhammedovna T. M. "Texnologiya" o'qituvchisining malaka xususiyatlari va uni ishlab chiqish texnologiyasi // Yevropa tadqiqot va mulohaza jurnali.

**ONA TILI DARSLARIDA INTERFAOL METODLARDAN
FOYDALANISH**

Surxandaryo viloyati Angor tumani

19-sonli umumta'lim maktabi boshlang'ich sinf o'qituvchisi

Niyozova Gulasal Qo'ziboyevna

Annotatsiya Ushbu maqolada ona tili darslarida foydalanishga tavsiya etiladigan interfaol metodlar va ularning mazmuni xususidagi fikrlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: innovatsion texnologiya, metod, texnologiya, interfaol, bayon qilish, suhbat, muammoli vaziyat.

Mustaqillik sharofati bilan respublikamizda yangilanish, rivojlanish davri boshlanib, ijtimoiy hayotimiz umumjahon andozalariga mos taraqqiyot yo'nalishlariga jadal sur'atlar bilan kirib bormoqda. "XXI asr yoshlarini har tomonlama rivojlangan, yetuk dunyoviy fikr yuritadigan, bilimli barkamol shaxslarni jahon ta'lim standartlariga mos ravishda tarbiyalash dolzarb vazifalardan biridir". Yangi asr o'qituvchisini tayyorlashda uning pedagogik - psixologik jihatdan chuqur bilimga egaligi, intellektual salohiyatning yuksak darajadaliigi, innovatsion ta'lim texnologiyalari, ta'limning interfaol usullari va ilg'or samarali metodlariga oid ijodiy faollikni oshirishning samarali usullaridan xabardor bo'lishi muhim ahamiyat kasb etadi. Hozirgi kunda barcha ta'lim muassasalarida o'qitish jarayonida interfaol usullardan foydalanishga erishilmoqda. Bu esa interfaol ta'lim asosida tashkil etilayotgan pedagogik jarayonlarning mazmun-mohiyatini to'liq tushunib yetishga va ularni samarali, qiziqarli, sifatli bo'lishini ta'minlashga ko'maklashadi. Interfaol usullaridagi darslar o'quvchini ijodiy fikrlashga, olingan axborotlarni faollikda hal etishga,

fikrni erkin bayon etishga, tashabbuskorlikka, guruhlarda masalalar yechimini topishga, hamkorlikda ish yuritishga, fikrni yozma ravishda bayon etishga chorlaydi. Interfaollik – bu oʻzaro ikki kishi faolligi, yaʼni bunda oʻquv-biluv jarayoni oʻzaro suhbat tariqasida dialog shaklida (kompyuter yordamida) yoki oʻquvchining oʻzaro muloqotiga asosan kichadi. Interfaol taʼlim asosini interfaol metodlar tashkil etadi. Talim jarayonida oʻquvchilar hamda oʻqituvchi oʻrtasida hamkorlikni qaror toptirish, faollikni oshirish, taʼlim oluvchilar tomonidan bilimlarni samarali oʻzlashtirish, ularda shaxsiy sifatlarni rivojlantirishga xizmat qiladigan metodlar interfaol metodlar sanaladi. Ona tili darslarida zamonaviy usullardan foydalanish oʻquvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantirish hamda mavzuni oʻzlashtirishda yaxshi samara beradi. Ona tilini oʻqitishda oʻqituvchi bilan oʻquvchining birgalikdagi faoliyatini tashkil etish shakllari, metodlari va usullari taʼlim tizimining takomillashuvi bilan bogʻliq holda rivojlanib, yangilanib bormoqda. XX asrning oxirgi yillariga qadar oʻqitish metodlari sifatida tushuntirish bayon metodi, suhbat metodi, analiz - sintez metodi, mustaqil ish metodi, induktiv va deduktiv metodlar ona tili taʼlimi darslarini tashkil etishda koʻproq qoʻllanilib kelinmoqda. Bayon qilish metodi ona tili darslarida qoʻllangan asosiy metodlardan biri boʻlgan. Bunda oʻqituvchi bayon qilishdan oldin oʻquvchilarning oʻrganilayotgan mavzu yuzasidan bilimlarini aniqlab olgan. Bu oʻquvchilarni oʻqituvchi bayonini kuzatib, tinglab borishga, faol boʻlishga undagan. Oʻqituvchining bayoni, yaʼni bayon qilish metodida grammatik mavzuning xususiyatidan kelib chiqib, oʻqituvchi maʼlumotlarni oʻz soʻzlari bilan bayon qilib bergan. Bunda oʻqituvchi zimmasiga oʻrganilayotgan grammatik mavzuning muhim oʻrinlarini aniq, loʻnda, misollar tahlili bilan izchil bayon qilib berish vazifasi yuklangan. Boshlangʻich sinflarda bayon qilish metodi oʻquvchilarning yoshi va eslab qolish holatidan keib chiqqan holda 3—5 daqiqaga moʻljallangan. Suhbat metodi boshlangʻich sinflarda ona tilini oʻqitishda keng qoʻllaniladigan va shu bosqich oʻquvchilari tabiatiga mos metod sanaladi. Suhbat metodi savo - ljavob metodi deb ham yuritiladi. Suhbat metodi oʻqituvchidan mavzuning xususiyatini

o'zida aks ettirgan o'quv materialini topishni, grammatik mavzuning muhim belgilarini aniqlash, ularning o'xshash va farqli jihatlarini ajratish, o'xshash va farqli jihatlariga qarab guruhlash, umumlashtirishga, xulosa chiqarishga yo'naltirilgan savollar tuzishni, ularni o'quvchilarga izchil berib borishni talab etadi. Boshlang'ich sinflarda suhbat metodining muammoli o'qitish metodi sifatida qo'llanilishi ta'limda o'quvchilarni faollashtirishga katta ta'sir ko'rsatadi. Muammoli o'qitish metodiga amerikalik pedagog va psixolog Dyun 1894 - yilda asos solgan. Bu metodning maqsadi ilmiy tushunchalarni o'zlashtirishga yordam berishgina emas, balki o'quvchilarning bilish qobiliyatini ham rivojlantirish, ijodiy qobiliyatlarini o'stirish hamdir. Bunda suhbat davomida o'qituvchining topshirig'i bilan o'quvchining oldiga biror muammo qo'yiladi va darsda muammoli vaziyat yaratiladi. Bu muammoni o'quvchi oldin egallagan bilimlari asosida hal etadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining hayotiy tajribalari kamligi sababli o'qituvchi muammoni hal qilishga yordamlashuvchi savollar beradi. Muammoni o'quvchi hal qila olmasa, uni o'qituvchining hal qilishiga to'g'ri keladi. Shuning uchun boshlang'ich sinfdan muammoli o'qitish metodi yarim izlanishli muammoli metod deb ham yuritiladi. Masalan, muammoli o'qitish metodini leksik - semantik va grammatik mashqlarni tashkil etishda ham qo'llash mumkin. Bu metoddan 1sinfdan boshlab foydalanish mumkin Boshlang'ich sinf ona tili darslarida mustaqil ish metodi asosan o'rganilgan mavzuni mustahkamlash qismida mashqlar ishlash jarayonida qo'llaniladi. O'quvchilar o'qituvchining topshirig'i bilan mustaqil ishlarni og'zaki yoki yozma shaklda bajaradilar. Topshiriq qiyin va ko'p vaqtni olmasligi, o'quvchilar kuchi yetadigan qilib, muayyan vaqt ichida bajarishga mo'ljallangan bo'lishi kerak. Mustaqil ishlash uchun topshiriq 1sinfdan boshlab beriladi va u asta - sekin murakkablashtirilib boriladi. 1 sinfdan „Yozgan so'zlaringizni lug'atdan tekshiring“, „Rasmga qarab sabzavot nomlarini alifbo tartibida yozing“, „Rasmni kuzating. Unda tasvirlangan narsalarni aniqlang va ularning nomini yozing“ kabi topshiriqlar beriladi. Analiz-sintez metodi savod o'rgatish darslariga rustuzem maktablari va tatar o'qituvchilarining faoliyati

orqali kirib kelgan. Ona tili ta'limi jarayoniga analiz — tahlil grammatik hodisaning muhim belgilarini aniqlash maqsadida, o'rganilgan grammatik tushunchaning yangi qirralarini ochish va mustahkamlash maqsadida tatbiq etiladi. Fonetik, leksik, morfologik va sintaktik tahlil shu metodning amalda namoyon bo'lishidir. Sintez qismlarga bo'lib o'rganilgan grammatik materialni yaxshilashdir. Masalan, ot, sifat, fe'l, son kabi so'z turkumlari o'rganilayotganda ularga oid so'zlar berilib, ular ishtirokida gap tuzish, aralash berilgan so'zlardan gap tuzish, aralash berilgan gaplarni voqealar rivoji asosida tartiblashtirib matn tuzish, mazmunan tahlil qilingan rasm asosida hikoyacha tuzish kabi ishlarda sintez metodi namoyon bo'ladi. Analiz - sintez metodida ham o'quvchilarni faollashtirish o'qituvchining o'quvchilarga beradigan savol va topshiriqlariga, ishni tashkil etish shakllariga bog'liq bo'ladi. Induksiya metodida o'quvchilar o'qituvchi tavsiya etgan til dalillarini kuzatadi, tahlil qiladi va shu asosda xulosa va ta'riflar keltirib chiqaradi. Deduksiya metodida o'quvchi tayyor qoida — ta'rif bilan tanishadi va uning mohiyatini til dalillari asosida ochadi. Bu metodlarning samarasi o'qituvchining savol - topshiriqlari mazmuni grammatik hodisaning muhim tomonlariga yo'naltirilganligiga, izchilligiga, faoliyatni tashkil etish shakllariga, o'quv vositalari (darslik, turli xarakterdagi lug'atlar, rasm, jadvallar, texnik vositalar)ga bog'liq bo'ladi. Xulosa qilib aytganda yuqoridagi barcha metodlarning muvaffaqiyati o'qituvchining beradigan savol - topshiriqlariga bog'liq. Yo'l - yo'lakay duch kelgan savollar bilan kichik yoshdagi o'quvchining anglash faoliyatini ishga solish kutilgan natijani bermaydi. So'nggi yillar davomida ta'lim tizimiga an'anaviy metodlar bilan birga zamonaviy pedagogik texnologiya usullari kirib keldi. Ulardan ona tili ta'limi jarayonida foydalanish bo'yicha yutuqlar qo'lga kiritilib kelinmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh. Niyati ulug` xalqning ishi ham ulug` va kelajagi farovon bo`ladi. T.: “O`zbekiston”, 2019.
2. Yo`ldoshev J., Yo`ldosheva F., Yo`ldosheva G. Interfaol ta`lim - sifat kafolati. - Toshkent
3. Rafiyev A., G`ulomova N. Ona tili va adabiyot (kasb-hunar kollejlari uchun darslik). T., “Sharq”, 2013.
4. Okhunov, M., & Minamatov, Y. (2021). Application of Innovative Projects in Information Systems. European Journal of Life Safety and Stability (2660-9630), 11, 167-168.
5. Minamatov, Y. E. U. (2021). APPLICATION OF MODULAR TEACHING TECHNOLOGY IN TECHNOLOGY. Scientific progress, 2(8), 911-913, 2(6), 113–116.

**ПОЭТИКА РУССКОЙ САТИРИЧЕСКОЙ ПРОЗЫ 20-30Х ГОДОВ 20
ВЕКА**

Фазлиева Умида Шамилевна

Магистр 2-го курса,

Узбекский государственный университет мировых языков

Аннотация: В советское время в течение многих десятилетий история нашей литературы, как и история нашего Отечества, во многом упрощалась, обеднялась, а то и вовсе попросту замалчивалась. Это выражалось в том, что книги таких писателей, как Зощенко, Булгаков, Платонов и многие другие, оказались недоступными читателю, а суть их творчества – извращенной и оклеветанной. Сегодня справедливость по отношению к этим выдающимся мастерам слова восстановлена.

Ключевые слова: Поэтика, сатира, литература, прозы и т.д

Abstract: In Soviet times, for many decades, the history of our literature, like the history of our Fatherland, was largely simplified, impoverished, or even completely hushed up. This was expressed in the fact that the books of such writers as Zoshchenko, Bulgakov, Platonov and many others turned out to be inaccessible to the reader, and the essence of their work was perverted and slandered. Today, justice has been restored to these outstanding masters of the word.

Keywords: Poetics, satire, literature, prose, etc.

Annotatsiya: Sovet davrida, o'nlab yillar davomida adabiyotimiz tarixi, xuddi Vatanimiz tarixi kabi, asosan soddalashtirilgan, qashshoqlashgan yoki hatto butunlay jim bo'lgan. Bu Zoshchenko, Bulgakov, Platonov va boshqa ko'plab yozuvchilarning kitoblari o'quvchi uchun tushunarsiz bo'lib qolishi,

ularning ijodining mohiyatini buzib, tuhmat qilishda ifodalangan. Bugun bu buyuk so‘z ustalariga nisbatan adolat tiklandi.

Kalit so‘zlar: Poetika, satira, adabiyot, nasr va boshqalar.

М.Кольцов, И.Ильф, Е.Петров, В.Катаев, В.Ардов, М.Зоценко, А.Зорич, П.Романов, М.Булгаков... Вот далеко не полный перечень талантливых писателей, имена которых олицетворяют сатиру 20 — 30-х годов ХХ столетия. Это были разные люди с разными судьбами, характерами, манерами, вкусами, привычками. Несмотря на это, у них было много общего: все они были людьми высокой культуры, очень равнодушными, тяжело и болезненно переживавшими несовершенство тогдашнего общества и человеческой природы.

В то нелегкое время юмор и сатира были в моде. В периодических изданиях появлялись новые сатирические рубрики, многие из которых стали впоследствии постоянными и являлись своеобразной "визитной карточкой" издания. Это была примета времени, в ней отразилась атмосфера жизни 20 — 30-х годов.

Сатира начиналась с самой жизни. Жизнь предлагала сатирикам темы для статей, фельетонов, романов и рассказов. На первом месте среди негативных явлений тогдашней жизни был тоталитарный воинствующий бюрократизм. Голыми руками бюрократа не возьмешь — он очень ушлый, баррикадируется циркулярами и инструкциями, которые сам же изобретает. Смысл его деятельности — остановить течение времени с наибольшей выгодой для себя

Особенно частым героем сатирических произведений того периода был Бюрократ-приспособленец как правило, это полуграмотный мещанин, одетый в гимнастерку и галифе, в начищенных сапогах, то есть бывший

"герой гражданской войны", ловко прикрывающий свою бездарную деятельность, тормозящую прогресс, былыми заслугами.

Подмечено очень точно: припугнул пособничеством контрреволюции, уличил в непролетарском происхождении соседа, и жизнь становится спокойной, размеренной. Таков он на людях, а дома он совсем другой, такой, каким его увидел А.Зорич: «Придя домой, прямо после Бетховена поставит сейчас же Топ со смыком" и долго будет причмокивать, прищелкивать и подпевать" В доме он — глава семейства, степенный, умиротворенный. Вот как сказано у М.Булгакова в романе "Мастер и Маргарита" о председателе домкома Никаноре Ивановиче Босом: "...налил лафитничек, выпил, налил второй, выпил, подхватил на вилку три куса селедки..." Разве возможно представить себе этого человека жестким, хамоватым, жадным до денег?

Писатели 20—30-х годов исследовали одного и того же антигероя или одни и те же явления, но под разными углами зрения, дополняя один другого. В.Ардов разглядел ряженого бюрократа в его пустопорожном деле, А.Зорич нарисовал его в пижаме и шлепанцах, отчего образ получился более "содержательным".

Благодаря мастерству "братьев" И.Ильфа и Е.Петрова перед нами предстает целая цепочка чрезвычайно колоритных и легко узнаваемых персонажей — мещан-обывателей. Нельзя сказать, что эта тема была новой для русской литературы пошлость и мелочность души человека показал в своих произведениях Н.В.Гоголь, как эстафету, эту тему подхватили и органически продолжили А.Н.Островский, А.П.Чехов, В.В.Маяковский. Нет практически ни одного сатирика, который бы отвернулся от проблемы мещанства, ведь она, к сожалению, актуальна во все времена Мещанство, как утверждали русские писатели, — особое состояние души человека, которое служит почвой для возникновения лживых, противоестественных

отношений между людьми, Мещанство создает основу для опошления вечных человеческих ценностей дружбы, любви.

В сатирических произведениях того периода возникает и тема религиозности и лже- религиозности. Отношение сатириков к этому вопросу неоднозначно. Некоторые писатели, такие, как И Ильф и Е Петров, стояли на позициях атеизма, а потому в своих романах вдоволь поиздевались над религиозностью некоторых персонажей, изобразив служителей культа лживыми и жадными (вспомним, например, хамоватого отца Федора из "12 стульев"). Другой точки зрения придерживается М Булгаков, который видит в атеизме победу самодовольного разума над представлениями об истинных жизненных ценностях. Персонажи, хвастающиеся своим умением создать точный чертеж будущего, по воле Воланда вынуждены столкнуться с могуществом Случая, который способен развеять любую, даже самую отточенную рационалистическую теорию.

Особой темой в творчестве многих писателей стало хамство. В рассказах М.Зощенко хам постоянно безобразничает в коммунальной квартире, в трамвае, в учреждении, но на вопрос, откуда взялись его повадки, куда уходят корни его представления о мире, более глубоко отвечает другой замечательный писатель той поры, П Романов, раскрыв в своих рассказах характер "рассудительного мужика", облеченного властью.

Писатели-сатирики тех лет не льстили народу, не заискивали перед ним. Они бичевали до боли, до крови всю эту нечисть. Позже это им припомнят и оскорбившийся хам, и головотяп, и "человек ответственный и сознательный" в полувоенном обмундировании. Припомнят и назовут очернителями, а теоретическую базу подведут их же собратья по перу — литературные критики-конъюнктурщики. В этом смысле показательна позиция советского критика И Нусинова, который в 1931 году написал

"Если сатира займет в пролетарской литературе третьестепенное место, то юмор, как литературная категория, социально чуждая пролетариату, не может претендовать на особое значение" Именно такое нашествие достойных ненависти "критиков" показал великий Мастер Булгаков в своем бессмертном романе Он понимал, что критиканство утвердилось надолго, что поделаться с ним ничего невозможно, что миром искусства правят латунские и что страна на время окунулась в беспросветную тьму и представляет собой большую, новую психиатрическую клинику, оборудованную по последнему слову техники, " как в "Метрополе"" И видимо, поэтому человека, заслужившего бессмертия своим романом, он спасает, перенося в мир иной, где нет ничьей власти, кроме воли Божьей

С течением времени персонажи произведений сатириков преобразились. В наше время бюрократы носят форму делового человека, их возможности увеличились во сто крат. Пропорционально увеличились и их желания, по своей сути оставшиеся теми же. Хам приобрел черты щеголя, зачатки образования дают ему возможность хамить с использованием иностранных выражений. Головотяп все так же может осуществлять свои бездумные проекты с поистине российским размахом И это значит, что смешные, едкие, горькие и злые произведения, написанные в 20—30-х годах XX столетия, живы и не утратили своей ценности до сих пор.

Монографии, посвященные собственно прозе М. Булгакова и вышедшие с 1980-х годов (Л. Яновская «Творческий путь Михаила Булгакова» (1983), М. Чудакова «Жизнеописание Михаила Булгакова» (1988), В. Немцев «Вопросы изучения художественного наследия М.А. Булгакова» (1999), Е. Яблоков «Мотивы прозы Михаила Булгакова» (1997) и «Текст и подтекст в рассказах М. Булгакова» (2002), В. Петелин «Жизнь Булгакова: дописать раньше, чем умереть» (2001), О. Бердяева «Проза Михаила Булгакова. Текст и метатекст» (2002) и другие), лишь

констатируют фельетоны как факт творческой биографии художника или используют во многом автобиографичные наканунеевские фельетоны-очерки для реконструкции того периода в жизни писателя, когда создавались «Белая гвардия», «Дьяволиада», «Записки юного врача».

В диссертационном исследовании Д. Ковальчука «Художественная концепция личности в русской прозе 20 - 30-х годов XX века» (М.А. Булгаков, А.А. Фадеев) фельетоны М. Булгакова не рассматриваются как значимая и показательная часть творчества. А. Петренко, рассматривая поэтику комического в сатирико-юмористической прозе М.А. Булгакова, в своем диссертационном исследовании «Сатирическая проза М.А. Булгакова 1920-х годов: поэтика комического» привлекает и ряд фельетонов, но подвергает их опять-таки литературоведческому анализу.

Вопрос об идейно-тематическом своеобразии фельетонов М. Булгакова остается актуальным и по сей день. Общеизвестным является мнение, что художник освещал в основном внутренние темы. Но удивительное многообразие этих тем, отражавших многообразие явлений действительности 20-х годов XX века, которые подвергались глубокому обобщению в художественно-публицистических выступлениях писателя, до сих пор не исследовано.

Особый интерес для нас представляют те художественные средства, с помощью которых Булгаков создавал свои беллетризованные фельетоны: композиция, сатирические приемы (гротеск и гипербола), особая, ставшая отличительной чертой, речевая характеристика героев, фантастичность художественного мира, обращение к русской классической литературе, роль детали в малых сатирах писателя.

Эта тема представляется нам актуальной и в силу того, что жанр фельетона, имеющий богатую историю и обладающий огромной силой воздействия на аудиторию, сегодня незаслуженно забыт и практически

ушел со страниц печати, из эфира радио и телевидения. Хотя, справедливости, нельзя не отметить использование в современных СМИ отдельных черт и приемов, свойственных сатирическому фельетону как жанру. Различного рода сатирические разоблачения и обличения, безусловно, встречаются сегодня. Однако здесь используются лишь «внешние» черты фельетона, так сказать, форма. Но суть фельетона не сводится лишь к раскрытию конкретных преступлений против общества, бытописанию или иронии, сарказму. Настоящий фельетон обобщает те или иные явления, исследует причины их возникновения в обществе. Фельетон же как целостная жанровая форма в чистом виде сегодня, к сожалению, практически не встречается.

Идейное содержание фельетонов «Гудка» и «Накануне» явилось отражением неоднозначной мировоззренческой позиции М. Булгакова и различного восприятия автором целевой аудитории двух изданий, что повлияло на тематическое и жанровое своеобразие фельетонов.

М. Булгакова в «Гудке» представляют собой беллетризованные сатирические фельетоны. Творчески интерпретируя достижения фельетонного жанра XIX - начала XX века, а также черты классических эпических, лирических и драматических жанров художественной литературы, М. Булгаков в фельетонах «Гудка» использовал многообразные формы: транспортный рассказ, рассказ-фотография, история в документах, дневник, письмо, любовный роман, уголовный роман, пьеса, монолог, диалог, поэма в стихах. Фельетоны «Накануне» представляют собой цикл фельетонов-очерков. Хочется особо подчеркнуть, что талант Булгакова-сатирика богат и многогранен. Мы не претендуем на полный и исчерпывающий анализ данной проблемы, а останавливаемся на некоторых ее аспектах.

3.2 Ранняя сатирическая проза М. Булгакова проза Булгакова М. создавалась в середине 20-х годов («Дьяволиада», «Роковые яйца»,

«Собачье сердце») с небольшим временным промежутком и отразила мировоззренческую позицию писателя тех лет, его отношение к революции и к общественным проблемам послереволюционного времени. Он принял революцию, на которую возлагал немалые надежды, полагая, что социальные потрясения такого грандиозного масштаба возродит человеческую личность, вернет простым людям их веками попранное достоинство. Однако уже в 20-е годы писатель осознал, что этим благим и радужным надеждам не суждено сбыться. Он был ошеломлен, по его собственному признанию, «разрухой в умах», бесхозяйственностью и бескультурьем, приобретаемыми в первые годы восстановления народного хозяйства массовый характер.

Писатель осознавал, что любые социальные потрясения, катаклизмы на первых приносят много лишений. Зачастую их спутником становится бюрократизм, и художник подвергал его непримиримой критике. Однако это произошло не сразу. Первые документальные и художественные произведения носили, по большей части, развлекательный характер.

Необходимо особо подчеркнуть, что уже в самых первых очерках, фельетонах, корреспонденциях, рассказах и повестях угадывался умелый стилист, прозаик, владеющий целой гаммой чувств, всей художественной палитрой красок. Если Булгаков использует диалогическую речь, то это выразительные диалоги, порою насыщенные драматическими ситуациями, которые причудливо соединялись с юмористическими зарисовками, позволявшими ему глубже проникнуть в психологический мир героев. Если писатель применяет приемы лирических отступлений, то это внутренние монологи – одна из ярких форм булгаковского самоанализа действующих лиц...

Эти языковые приемы будут использоваться в дальнейшем творчестве и войдут в активный словарь при создании романа «Мастер и Маргарита».

Начав свою творческую деятельность с очерков, фельетонов и корреспонденций, он за короткий промежуток времени стал в Москве достаточно популярным. Как отмечала Л. Яновская, это были «маленькие, порою со случайной тематикой, фельетоны, в которых, тем не менее, так ярко горят искры ошеломляющей, гротескной, не знающей границ булгаковской фантазии».

Мы позволим не во всем согласиться с ее мнением. В этой, кажущейся случайной тематике, можно проследить определенную закономерность. Ведь объектом критики становились существенные, типичные, характерные явления – обличение мещанства, обывательщины, нэпманщины (новеллы «Чаша жизни» и «Триллионер»). Осмеянию подвергались и базарные торгаши, обыватели из московских коммуналок, которые заполняли свое жалкое существование сплетнями, пьяными вечеринками, как правило, сопровождавшиеся скандалами.

«В лучших своих фельетонах Булгаков достигает удивительной достоверности, как бы фиксируя случай таким, каким он был в жизни, и неожиданным поворотом ситуации раскрывает подноготную. Он мастерски использует эффект неожиданности».

В начале 20-х годов у Булгакова довольно сильна еще вера в закономерность тех новых революционных процессов, которые происходили в молодой советской республике. Поэтому, наряду с драматическими и саркастическими нотками, в фельетонах писателя дает о себе знать и оптимистический настрой. Это можно наблюдать, скажем, в «Столице в блокноте», где писатель переключает внимание на положительные стороны жизни – на развивающуюся Москву, ее новостройки. Очерк открывается параграфом, носящим декларативно-лозунговый характер, - «Бог Ремонт». И это название отражает умонастроение автора: «Я с чувством наслаждения прохожу теперь пассажи. Петровка и Кузнецкий в сумерки горят огнями. И буйные

гаммы красок за стеклами...» Булгаков не скрывает своего восхищения рабочими-строителями. Очерк завершается оптимистическим восклицанием: «Лифты пошли! Сам видел сегодня. Имею я право верить своим глазам?»

Ранние рассказы Булгакова – другая примечательная страница его творчества, некоторые из них продолжают линию фельетонов, в которых приветствовал ростки нового в столичной жизни.

Характерен рассказ «Сорок сороков» (1923), где представлено несколько панорамных картин столицы начала 20-х годов. Писатель рисует «голые времена» 1921 года и с радостью замечает, как оживает Москва, как за стеклами «Метрополя» сверкают цветные книжные обложки, а в центре столицы выстраиваются в ряд киоски, заваленные газетами и журналами. В начале 20-х годов в творчестве писателя появляются рассказы, посвященные теме революции и гражданской войны. В них писатель-гуманист выступает с критикой жестокости. Показательны в этом отношении такие ранние рассказы, как «Необыкновенные приключения доктора» (1922), «Красная корона» (1922). Так, в раннем автобиографическом рассказе «Необыкновенные приключения доктора», автор повествует о докторе Н. Перед нами образ интеллигентного человека, растерявшегося от смены событий в окружающем его мире.

Анализируя рассказ «Необыкновенные приключения доктора», критик В. Новиков предполагает, что «может быть, впервые в творчестве Булгакова здесь звучит проблема выбора: как быть? Где справедливость?»

Многие отрицательные типы, нарисованные писателем в ранних очерках и рассказах, будут обогащены и развиты в его последующих художественных произведениях. Гротескное повествование о чиновниках, не желающих работать, будет отражено в «Записках на манжетах»; государственная бюрократическая машина, которая только будет набирать

обороты, найдет свое отражение в фантастической «Дьяволиада»; перо, нацеленное на злобу дня, вскроет многочисленные изъяны и перегибы советского общества в повестях «Роковые яйца» и «Собачье сердце».

3.3. Сатира-предупреждение в повестях М. Булгакова «Роковые яйца» и «Собачье сердце»

К середине 20-х годов, после опубликования повестей «Записки на манжетах», «Дьяволиада», романа «Белая гвардия», писатель уже сложился как блестящий художник слова с остро-отточенным сатирическим пером. К созданию повестей «Роковые яйца» и «Собачье сердце» он, таким образом, подходит с богатым литературным багажом. Смело можно утверждать, что выход в свет эти повестей свидетельствовал о том, что Булгаков успешно работал в жанре сатирической научно-фантастической повести, что в те годы было новым явлением в литературе. Это была фантастика, не оторванная от жизни, в ней сочетался строгий реализм с фантазией ученого. Сама сатира, ставшая постоянной спутницей Булгакова-художника, в повестях «Роковые яйца» и «Собачье сердце» приобрела глубокий и социально-философский смысл.

Обращает на себя внимание характерный для Булгакова прием задавать вопросы самому себе. В этом плане автор «Роковых яиц» и «Собачьего сердца» - один из самых «вопрошающих» русских писателей первой половины 20 столетия. Поисками ответов на вопросы о сущности правды, истины, о смысле человеческого существования по существу пронизаны почти все произведения Булгакова.

Писатель поставил острейшие проблемы своего времени, отчасти не потерявшие актуальности и в наши дни. Они наполнены раздумьями художника-гуманиста о законах природы, о биологической и социальной природе человека как личности. «Роковые яйца» и «Собачье сердце» - это своеобразные повести-предупреждения, автор которых предостерегает об

опасности любого научного эксперимента, связанного насильственной попыткой изменить человеческую природу, ее биологический облик.

Главные действующие лица «Роковых яиц» и «Собачьего сердца» - талантливые представители научной интеллигенции, ученые-изобретатели, попытавшиеся своими научными открытиями проникнуть в «святая святых» физиологии человека. По-разному складываются судьбы профессоров Персикова, героя «Роковых яиц» и Преображенского, героя «Собачьего сердца». Неадекватна их реакция на результаты опытов, в ходе которых они сталкиваются с представителями различных социальных слоев. В то же время между ними и много общего. Прежде всего, они – честные ученые, приносящие свои силы на алтарь науки. Булгаков был одним из первых писателей, кто смог правдиво показать, как недопустимо использовать новейшие достижения науки для порабощения человеческого духа. Эта мысль красной нитью проходит в «Роковых яйцах», где автор предупреждает современников о страшном эксперименте.

Тему ответственности ученого перед жизнью Булгаков по-новому повернул в «Собачьем сердце». Автор предупреждает – нельзя давать власть неграмотным шариковым, которые могут привести ее к полной деградации.

Для реализации замысла в обеих повестях Булгаковым был избран научно-фантастический сюжет, где важная роль отведена изобретателям. По своему пафосу повести являются сатирическими, но в то же время носят и открыто обличительный характер. На смену юмору пришла хлесткая сатира. В повести «Собачье сердце» отвратительное создание человеческого гения во что бы то ни стало пытается выбиться в люди Михаил Булгаков – один из выдающихся сатириков 20 века, ушел из жизни, оставив после себя прекрасное наследие в виде многочисленных фельетонов, рассказов, повестей, романов, пьес. Его сатирические повести

«Дьяволиада», «Роковые яйца», «Собачье сердце» звучат с особой актуальностью и сегодня.

Уже в самом начале 20-х годов он пророчески заглянул в завтрашний день тоталитарного строя, с его антигуманистическими установками.

Творчество Булгакова-сатирика нашло отражение в самых разных жанрах: фельетон и небольшой рассказ, повесть с острой фабулой и широким использованием элементов фантастики. Ему были доступны и легкий юмор и безобидный смех, тонкая ирония и резкая сатира.

- В заключение отмечу, что традиции, заложенные русской сатирой XIX века, были блестяще развиты писателями начала XX века – Зощенко, Булгаковым, Ильфом и Петровым. Эти традиции продолжают развиваться и в современной литературе. Я думаю, что наше время не менее остро нуждается в крупных талантливых сатириках, а тем для творчества – целое море...

Список литературы:

1. Благой Д. Д. История русской литературы XVIII в. М., 1960.
2. Гуковский Г. А. Русская литература XVIII в. Л., 1939.
3. История русской литературы: В 4 т. Л., 1980 (Т. 1. Ч. 2).
4. Орлов П. А. История русской литературы XVIII в. М., 1991.
5. Хрестоматия по русской литературе XVIII в. / Сост. А. В. Кокорев. Изд. 4. М., 1965.
6. Русская литература XVIII в. Сост. Г. П. Макогоненко. Л., 1970.
7. Акимов В.М. Свет художника или М. Булгаков против Дьяволиады. - М., 1988. - 176с.
8. Антология сатиры и юмора России XX века. Михаил Булгаков. Т. 10. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – 736 с.

9. Белозерская-Булгакова Л.Е. Воспоминания. - М.: Худож. Лит.,1990. - 224с.
10. Боборыкин В.Г. Михаил Булгаков. - М.: Просвещение, 1991. -206с.
11. Булгаков М.А. Бег. - М.: Сов. Писатель, 1991. – 115с.
12. Булгаков М.А. Иван Васильевич. - М.: Сов. Писатель, 1991. – 60с.
13. Булгаков М.А. Избранное. - М.: Худож. Лит., 1988. - 480с.
14. Воспоминания о Михаиле Булгакове/Сост. Е.С. Булгакова, С.А.Ляндрес. - М.: Сов. писатель, 1988. - 525с.
15. Гоголь Н.В. Повести. Драматические произведения. - Л.: Худож. Лит., 1983. - 328с.
16. Гоголь в воспоминаниях современников. - М.: Гослитиздат,1952. - 718с.
17. Н.В. Гоголь в портретах, иллюстрациях, документах/Сост. А.М. Гордин. - М-Л.: Учпедгиз, 1953. - 394с.
18. Гоголь Н.В. в русской критике. Сб. Статей. - М.: Гослитиздат, 1953. - 651с.

**МАТЕМАТИКА FANIDA PIFAGOR TEOREMASI HAQIDA
TUSHUNCHA**

Tursunova Charosxon Ravshanjonovna

*Farg'ona viloyati Bag'dod tumani 17-umumiy o'rta ta'lim maktabi
matematika fani o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Pifagor teoremasi haqida tushuncha berish, misollar keltirish, ularning har biriga izoh berish masalalarida ma'lumotlar keltirilgan

Kalit so'zlar: Buyuk donishmand va ma'rifatparvar, Pifagor maktabi, «misr uchburchagi», Pifagor teoremasi.

Pifagoraning tug'ilgan sanasi aniq ma'lum emas. Tarixchilarning ta'kidlashicha, u 586-569-yillarda tug'ilgan. Miloddan avvalgi, Yunonistonning Samos orolida (shuning uchun uning taxallusi - "Samos"). Afsonalardan biriga ko'ra, Pifagoraning ota-onalari o'g'lining buyuk donishmand va ma'rifatparvar bo'lishini bashorat qilishgan. Ota Pifagor Mnesarx, onasi Parfeniya deb nomlangan. Oila boshlig'i qimmatbaho toshlarni qayta ishlash bilan shug'ullangan, shuning uchun oila juda boy edi. Yoshligidanoq, Pifagoralar turli fanlarga va san'atlarga qiziqish bildirishgan. Uning birinchi o'qituvchisi Germodamantes deb nomlangan. U kelajak olimida musiqa, rasm va grammatikaning asoslarini yaratdi, shuningdek uni Gomerning "Odissey" va "Iliada" dan parchalar yodlashga majbur qildi. Pifagor 18 yoshida, u yanada ko'proq bilim va tajriba to'plash uchun Misrga borishga qaror qildi. Bu uning tarjimai holidagi jiddiy qadam edi, ammo bu amalga oshishi mo'ljallanmagan edi. Pifagoralar Misrga bora olmadilar, chunki u yunonlar uchun yopiq edi. Lesbos

orolida qolib, Pifagoralar Siros Ferekidlaridan fizika, tibbiyot, dialektika va boshqa fanlarni o'rganishni boshladilar. Bir necha yil orolda yashab, u Miletga borishni xohladi, u yerda Yunonistonda birinchi falsafiy maktabni yaratgan taniqli faylasuf Tales hali ham yashagan.

Yaqinda Pifagor o'z davrining eng o'qimishli va taniqli odamlaridan biriga aylandi. Biroq, bir muncha vaqt o'tgach, Fors urushi boshlanganidan beri donishmandning biografiyasida keskin o'zgarishlar yuz berdi.

Pifagoralar Babil asirligiga tushib, asirlikda uzoq vaqt yashaydilar.

Bobilda astrologiya va tasavvuf mashhur bo'lganligi sababli, Pifagoralar turli sirli sirlarni, urf-odatlarini va g'ayritabiiy hodisalarni o'rganishga odatlanib qolishdi. Pifagoraning butun tarjimai holi uning e'tiborini jalb qilgan har qanday izlanishlar va yechimlarga to'la. 10 yildan ortiq asirlikda bo'lganida, u kutilmagan tarzda Fors shohidan ilmi yunonning donoligi to'g'risida bevosita bilgan shaxsiy ozodlikni oladi.

Pifagor ozod bo'lgach, darhol o'z vataniga qaytib, vatandoshlariga olgan bilimlari to'g'risida gapirib beradi.

Keyinchalik u janubiy Italiyadagi Kroton shahrida yashagan, shu yerda o'z maktabiga asos solgan. Pifagor maktabi shakllarni ajratish va to'g'ri chiziqli shakllarni tengdosh shakllarga almash-tirishning geometrik usulidan teoremlarni isbot qilish va masalalar yechishda ham foydalanganligi yunon matematiklarining asarlaridagina bizga ma'lum. Xususan, geometriyaning fan sifatida tarkib topishida Pifagor va uning maktabi katta hissa qo'shgan. Quyida keltiriladigan teorema Pifagor nomi bilan yuritiladi. Uning teoremasi quyidagicha:

(Pifagor teoremasi.) To'g'ri burchakli uchburchak gipotenuzasining kvadrati uning katetlari kvadratlarining yig'indisiga teng.

Bu teorema to'g'ri burchakli uchburchakka oid bo'lib, uchburchak tomonlariga teng kvadratlarning yuzlari orasidagi munosabatni ko'rsatadi. Pifagor bu teoremaning nazariy isbotini keltirgan. Pifagor teoremasi bilan aniqlangan geometrik munosabatning xususiy hollari Pifagordan oldin ham turli xalqlarda ma'lum edi, ammo teoremaning bu umumiy shakli Pifagor maktabiga nisbatan beriladi.

Katetlari a va b , gipotenuzasi c bo'lgan to'g'ri burchakli ABC uchburchak berilgan bo'lsin, u holda Pifagor teoremasi

$$c^2 = a^2 + b^2 \quad (1)$$

formula bilan ifodalanadi, bunda a^2 , b^2 , c^2 — tomonlari a , b , c bo'lgan kvadratlarning yuzlariga teng. Shuning uchun bu tenglik tomoni gipotenuzaning uzunligiga teng kvadratning yuzi tomonlari katetlarga teng kvadratlarning yuzlari yig'indisiga teng ekanini ko'rsatadi.

Agar a , b va c butun musbat sonlar uchun $a^2 + b^2 = c^2$ tenglik bajarilsa, bu sonlar *Pifagor sonlari* yoki *Pifagor uchliklari* deb ataladi. Agar to'g'ri burchakli uchburchak katetlari va gipotenuzasining uzunliklari butun sonlar bilan ifodalansa, bu sonlar Pifagor uchligini hosil qiladi. Bunday uchlikka 3, 4 va 5 sonlari misol bo'la oladi. Haqiqatan, $3^2 + 4^2 = 5^2$. Tomonlari 3, 4 va 5 ga teng bo'lgan to'g'ri burchakli uchburchak yasash-dan Misrda yer ustida to'g'ri burchak yasash uchun foydalanilgan. Shuning uchun bunday uchburchak «*misr uchburchagi*» deb ataladi.

Pifagor teoremasi to'g'ri burchakli uchburchakning istalgan ikki tomoniga ko'ra uchinchi tomonini topish imkonini beradi.

Pifagor teoremasining tatbiqiga misol tariqasida tomoni 1 birlikka teng bo'lgan kvadratning diagonalini topamiz. Kvadratning diagonalini har bir kateti 1 birlikdan bo'lgan to'g'ri burchakli uchburchakning gipotenuza-sidan iborat. Pifagor teoremasiga asosan diagonalning kvadrat $1^2 + 1^2 = 2$, diagonalining uzunligi esa $\sqrt{2}$ bo'ladi.

Rivoyat qilishlaricha Pifagor yashagan davrda olimlarning kashfiyoti bitta xo'kiz so'yib nishonlanar ekan. Ammo Pifagor o'z teoremasi isbotini keltirganda bu kashfiyotni 40 bosh xo'kiz so'yib nishonlashgan ekan.

Bu rivoyat Pifagor teoremasining fan uchun ahamiyati qanchalik muhim ekanini ko'rsatadi.

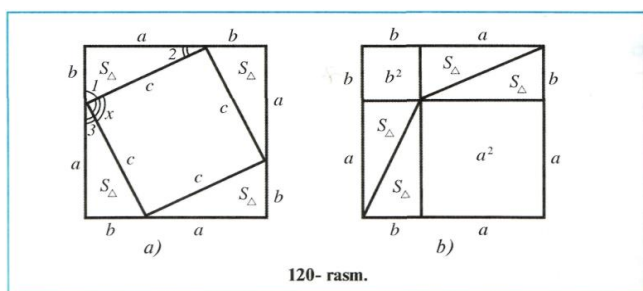
Pifagor teoremasi isboti

Katetlari a , b va gipotenuzasi c ga teng bo'lgan to'g'ri butchakli uchburchak berilgan. Bu uchburchak uchun Pifagor teoremasi o'rinli ekanini isbot qilamiz, ya'ni

$$a^2 + b^2 = c^2$$

ekanini ko'rsatamiz.

Buning uchun tomoni berilgan to'g'ri burchakli uchburchak katetlari yig'indisi $(a + b)$ ga teng bo'lgan ikkita kvadrat yasaymiz. Kvadratlarni rasmda ko'rsatilgan usul bilan to'g'ri burchakli uchburchaklar va kvadratlarga ajratib chiqamiz. Chizmalardan birinchisida hosil bo'lgan



to'rtburchak kvadrat ekanini ko'rsatamiz. Haqiqatan ham, avvalo bu to'rtburchak romb, chunki uning tomoni katetlari a va b bo'lgan to'g'ri burchakli uchburchakning gipotenuzasi c ga teng. Chizmadagi x burchakning kattaligini topish uchun $\angle x + \angle 1 + \angle 3 = 180^\circ$, $\angle 3 = \angle 2$ va $\angle 1 = 90^\circ - \angle 2$ ekanini e'tiborga olib, topamiz: $\angle x = 90^\circ$. Ma'lumki, to'g'ri burchakli romb — kvadratdir.

Qaralayotgan ikkala kvadrat tengdosh. Shuningdek, birinchi kvadrat yuzi $4S_{\Delta} + c^2$ ga teng, ikkinchi kvadratning yuzi $4S_{\Delta} + a^2 + b^2$ ga teng. Shuning uchun

$$\underline{4S_{\Delta} + c^2} = \underline{4S_{\Delta} + a^2 + b^2}.$$

Demak,

$$c^2 = a^2 + b^2.$$

Teorema isbotlandi.

Pifagor o'zining ta'limotini sir deb hisoblagan va shogirdlariga faqat og'zaki ravishda etkazish bilan shug'ullanganligi sababli, undan keyin biron bir asar yig'ilmagan. Shunga qaramay, ba'zi ma'lumotlar aniq bo'lib qoldi, ammo haqiqat va xayoliy narsalarni ajrata olish juda qiyin. Bir qator tarixchilar mashhur Pifagor teoremasini u boshqa qadimgi xalqlarga ma'lum bo'lganligini ta'kidlab, u tomonidan isbotlanganiga shubha qilishadi.

ADABIYOTLAR:

1. Yosh matematikning entsiklopedik lug'ati. - 3-nashr, Rev. va qo'shing. - M.: Pedagogika-Press, 1997 y.
2. I. Isroilov , Z. Pashayev. Geometriyadan masalalar to'plami. T., „O'qituvchi“. 2001-y., 2003-y.

**DUNYODA VA JAMIYATDA MATEMATIKA FANINING O'RNI
AHAMIYATI**

Tursunova Charosxon Ravshanjonovna

*Farg'ona viloyati Bag'dod tumani 17-umumiy o'rta ta'lim maktabi
matematika fani o'qituvchisi*

Annotatsiya – Ushbu maqolada matematika fanining taraqqiyoti va jamiyatda tutgan o'rnini haqida ilmiy qarashlar bayon etiladi. Ilmiy fikrlar faktlarga asoslanib xulosalanadi.

Kalit so'zlar – jamiyat, taraqqiyot, davr, axborot, pedagogika, tarkib, qism, shakl, mazmun, metod, uslub, dars, o'quvchi, kun, mustaqil, mantiq, qonuniyat, tasdiq.

Jamiyatning taraqqiyot darajasi, davrimizning axborot asriga aylanishi shuni ko'rsatadiki, yoshlarni yetuk, vaziyatni tezda baholaydigan, har qanday holatda ham to'g'ri va oqilona qaror qabul qila oladigan malakali mutaxassis qilib tayyorlash uchun faqat an'anaviy uslublarga tayanib dars o'tish yetarli emas. Bu esa ta'lim tizimida mentalitetini unutmagan holatda jahon tajribasidan keng foydalanishni talab etadi.

Tarbiya ma'lum maqsadga yo'naltirilgan bo'lib, jamiyat tomonidan maxsus tayyorlangan, kishilar, o'qituvchilar yoki tarbiyachilar tomonidan amalga oshiriladigan, turli xildagi o'quv mashg'ulotlari, maxsus o'tkaziladigan bir qator tarbiyaviy tadbirlarni o'z ichiga oladi. Bolaga tarbiya berish bilan birga ta'limni ham yo'lga qo'yish lozim. Ta'lim bolalarning bilimlarni, ko'nikma va malakalarini o'zlashtirishga, umumiy ma'lumot hamda umumiy ta'limning vositalarini egallashi uchun aqliy kuchlari, qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan usullardan biri hisoblanadi. Bola ta'lim olishi bilan aqliy faoliyatini

charxlab boradi, asta sekin sotsial jamiyatga qadam qo'ya boshlaydi, o'zligini anglab yetadi, o'z oldiga turli xil maqsadlar qo'ya boshlaydi. Ta'lim va tarbiya o'zaro chambarchas bog'liq bo'lgan holda bola shaxsining rivojlanishida tarbiya ham yetakchi o'ringa ega bo'lib, tarbiya tufayli nasl nasabi, oila muhiti, ijtimoiy muhit ta'sirida har tomonlama rivojlanishga qodir degan xulosani chiqarish mumkin. Ya'ni o'quvchiga ta'lim-tarbiya berish jarayonida ularning ruhiyatiga ham e'tibor qaratish lozim. Chunki, bolani bilmay turib, unda bilim, ko'nikma, malakalarni hosil qilib bo'lmaydi. Bola shaxsini shakllantirishda pedagogik munosabatlar bo'lishi o'qituvchi va o'quvchi munosabatlarini keltirib chiqaradi. Shunday ekan, bola shaxsining shakllanishida matematikaning o'rni alohida ahamiyat kasb etadi.

Matematika bolaning intellektual faoliyatini rivojlantirishda muayyan maqsad sari qaratilgan sistematik faoliyat to'g'risidagi hamda ta'lim jarayonining innovatsion xususiyatlarini ochib bera oladigan fan hisoblanadi. Matematikaning asosiy vazifasi bolaning aqliy ongini o'stirish uni jamiyat hayotidagi o'rnini belgilashdan iborat. Matematika fani pedagogika bilan bog'lanib, o'quvchining sotsial hayotini izga solishda, barkamol shaxs sifatida shakllantiruvchi asosiy mezondir. O'qituvchining ta'lim-tarbiya sohasidagi faoliyatida erishishi lozim bo'lgan barcha ijobiy natijalari o'quvchilar bilan erkin muloqotni to'g'ri tashkil etishida ko'rinadi. O'qituvchi so'z san'atining cheksiz qudrati asosida o'quvchilarga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishi, har bir darsni qiziqarli tashkil etishi zarur. O'qituvchining mahorati u tarbiyalagan shogirdlarining axloq odobi va bilimdonligi bir so'z bilan aytganda ma'naviyati bilan belgilanadi. Bu jarayon pedagogika ilmi, ya'ni tili bilan aytganda pedagogik ta'sir orqali namoyon bo'ladi. Pedagogik ta'sir pedagogik hodisalarning shakllanishi va rivojlanishiga sabab bo'ladi. Masalan, guruh jamoalarining ta'sirida guruh a'zolarining tutgan o'rni, yoki o'qituvchi ta'sirida o'quvchida ijobiy faoliyatning paydo bo'lishi.

Respublikamizda iqtisodiyotni erkinlashtirish va bu sohadagi islohotlarni yanada chuqurlashtirish bilim olishga, matematika fani sirasrorlarini o'rganishga bo'lgan talablarni ham kuchaytirdi. Bu esa, o'z navbatida, to'g'ri qaror qabul qilish malakasiga ega bo'lgan matematiklar tayyorlashnigina emas, balki ularni o'qitadigan pedagoglar tayyorlashni ham talab qiladi.

Matematik fanlarni yoshlarga o'rgatish uchun o'qituvchining o'zi bu fanlarni yaxshi bilishi, dars berish metodlarini mahorat bilan qo'llay olishi talab etiladi. Shu bilan birga, pedagogika, psixologiya va boshqa fanlarni ham chuqur bilishi zarur bo'ladi.

Kadrlar tayyorlashdagi asosiy maqsad zarur bilimlarni o'zlashtirish bilan birga talabalarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish, ularda mustaqil tanlash va qaror qabul qilish ko'nikmasini hosil qilishdir. Matematika darsida aqliy yuklamani oshirib borishi, hamda o'quvchini o'tilayotgan materialni darsda faolligi va qiziqishini butun dars jarayonida oshirish kerakligi haqida o'ylantirib qo'yadi. Shuning uchun yangi faol o'qitish metodlarni va metodik usullarni, o'quvchilar fikrini faollashtira olish, ularni mustaqil bilimga ega bo'lishni ifodalashni o'rgatilmogda.

Matematikaga qiziqish uyg'otish o'qitish usulini yuqori darajasiga va o'quv ishini qanchalik bilan qurishiga bog'liq. Darsda har bir o'quvchi faol va zavq bilan ishlashi, hamda bilimga intilishini paydo bo'lishi va rivojlanishini boshlang'ich nuqta qilib foydalanish, bilim olishga qiziqishini chuqurlashtirishga e'tiborli bo'lish kerak. Bu, ayniqsa, o'smir yoshdagilarga muhim, qachon yana shakllantiriladi, faqat doimiy qiziqishlari va shu yoki boshqa fanga qiziqishini aniqlash kerak. Shu vaqtda matematikani jalb qiladigan jihatlarini tanqid qilinishi tez bo'lishi kerak.

Zero, akademik M.S. Salohiddinovning aytishlaicha: —Matematikaning bevosita amaliy tadbirlaridan tashqari yosh avlodni har taraflama rivojlangan yetuk kishilar qilib tarbiyalashda uning alohida o'rniga ega ekanligini

ta'kidlash zarur. Tahliliy mulohaza, mantiqiy mushohada, fazoviy tasavvur, abstrakt tafakkur inson faoliyatining barcha sohasi uchun zarur qobiliyatdirki, bular matematikani o'rganish jarayonida shakllanib, chuqurlashadi".

ADABIYOTLAR:

1. Ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari. Osiyo taraqqiyot banki o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limini rivojlantirish loyihasi. Toshkent-2002 yil.

2. K.Hashimov, S.Nishonova. Pedagogika tarixi. Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti Toshkent— 2005, 304 b.

3. Yuldashev Z.Kh., Ashurova D.N. Innovative-didactic program complex and new formalized model of education. Malaysian Journal of Mathematical Sciences 6(1):, 2012, 97-103 p.

4. Юлдашев З.Х., Ашурова Д.Н. Проблемы подготовки IT-специалистов в Узбекистане. «Информатизация образования и науки», № 2(14) (апрель) 2012. С. 173-181.

**XALQARO MOLIYA INSTITUTLARI TOMONIDAN MILLIY
IQTISODIYOTGA KIRITILAYOTGAN INVESTITSIYALAR
SAMARADORLIGINI BAHOLASH**

*O‘zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi
MMT mutaxassisligi tinglovchisi M.S.Sobirjonov,*

i.f.n. dots. E.D.Alimardonov, TMI

Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasining Jahon banki, xususan Xalqaro tiklanish va taraqqiyot banki, Xalqaro rivojlanish assotsiatsiyasi va Osiyo taraqqiyot banki bilan hamkorlik aloqalarining amaldagi holati va uni rivojlantirish yo‘llari ko‘rib chiqilgan.

В этой статье рассмотрены текущее состояние и пути развития сотрудничества Республики Узбекистан с Всемирным Банком, в частности Международный банк реконструкции и развития, Ассоциация Международного развития и Азиатский банк развития.

This article discusses the current state of relations and the development of cooperation the Republic of Uzbekistan with World Bank, in particular the International Bank for Development and Reconstruction, International Development Association and the Asian Development Bank.

Kalit so‘zlar: Jahon banki, Osiyo taraqqiyot banki, investitsiya loyihasi, kredit, moliyalashtirish, grant va texnik yordam, strategik hamkorlik dasturi, suveren kredit reytingi, davlat kafolati, moliyaviy hisobotning xalqaro standarti, valuta derivativlari, foiz svopi.

Ключевые слова: Мировой банк, Азиатский банк развития, инвестиционный проект, кредит, финансирование, грант и техническое содействие, программа стратегического партнерства, суверенный

кредитный рейтинг, государственная гарантия, международные стандарты финансовой отчётности, валютные деривативы, процентный своп.

Key words: World Bank, Asian Development Bank, investment project, credit, financing, grants and technical assistance, program of the strategic partnership, the sovereign credit rating, the state guarantee, international financial reporting standards, foreign exchange derivatives, interest rate swaps.

Mamlakatimizga jalb etilayotgan xorijiy investitsiyalar bilan bir qatorda xalqaro moliyaviy munosabatlar ko‘lami yanada kengayib bordi, bu holat o‘z navbatida xalqaro moliya institutlari va tijorat banklari o‘rtasida o‘zaro hamkorlik aloqalari rivojlanishiga qulay shart-sharoitlar yaratdi. Ayni paytda iqtisodiyotni modernizatsiyalash, texnik va texnologik qayta qurollantirish yirik ishlab chiqarish quvvatlarini barpo etishni, iqtisodiy infratuzilmani yaxshilashni, milliy iqtisodiyotga kiritilayotgan investitsiyalar hajmini kengaytirishni talab etadi. Mamlakatimiz tijorat banklari hamda xalqaro moliya institutlari o‘rtasida bir qator samarali loyihalar amalga oshirilmoqda, bu esa respublikamiz iqtisodiyotini taraqqiy etishida muhim rol o‘ynamoqda.

Dunyodagi mashhur va nufuzli kompaniyalar, Jahon banki, Islom taraqqiyot banki, Osiyo taraqqiyot banki, Janubiy Koreya, Yaponiya taraqqiyot banklari singari moliya institutlari, qator Arab davlatlarining investitsiya fondlari va boshqa xorijiy tashkilotlar yuqori qo‘shimcha qiymatga ega bo‘lgan, yuksak texnologiyalarga asoslangan mahsulotlar ishlab chiqarish bo‘yicha investitsiya loyihalarini amalga oshirishda bizning yirik hamkorlarimiz bo‘lmoqda. Shunday ekan, mamlakatimiz banklari bilan hamkorlikda xalqaro moliya institutlari mablag‘lari hisobidan loyihalarni moliyalashtirishni takomillashtirish masalalari iqtisodiy siyosatimizning dolzarb va ustuvor vazifalaridan biri sifatida o‘z o‘rniga ega bo‘lib qolaveradi.

2017–2021 yillarda valyuta kursi, savdo va narxlarni liberallashtirish islohotlari to‘lqinidan so‘ng, hukumat diqqat markazida zaif omillar bozorlari va hukmron davlat korxonalarini va banklari kabi chuqurroq tarkibiy cheklolarga o‘tmoqda. Ijtimoiy va iqtisodiy islohotlarning navbatdagi bosqichi kengroq va raqobatbardosh xususiy sektorni yaratish uchun zarur, bu esa zaif ish o‘rinlari yaratilishi bilan iqtisodiyotning davlat boshqaruvidagi o‘shish merosini hal qilishda muhim ahamiyatga ega.

2021 yilda fuqarolarning qariyb 7,5 foizi Jahon bankining o‘rtacha va past darajadagi kambag‘allik chegarasidan pastda yashagan. Yana ko‘p odamlar bu chiziqqa yaqin yashaydilar va qashshoqlik xavfi yuqori. Har olti xonadondan birining a‘zosi xorijda, asosan Rossiyada ishlaydi. COVID-19 pandemiyasi davrida boshlangan ijtimoiy yordamni kengaytirish bo‘yicha islohotlar qashshoqlikning keskin o‘shishining oldini olish uchun xavfsizlik tarmoqlari va mehnat bozorini qo‘llab-quvvatlash dasturlarini kengaytirish uchun samarali platforma bo‘lib xizmat qiladi.

Rossiyaning Ukrainaga bostirib kirishi O‘zbekiston o‘shish sur‘atini 2022-yilda 3,6 foizgacha sekinlashtiradi, bunga pul o‘tkazmalarining ikki barobar qisqarishi, jahonda neft va oziq-ovqat narxlarining rekord darajada qisqarishi, savdo, sarmoya va bank faoliyatidagi uzilishlar hamda mehnat muhojirlarining qaytishi sabab bo‘ladi. Qashshoqlik o‘shishining oldini olish uchun ko‘proq ijtimoiy himoya va mehnat bozori dasturlari zarur. Tovar daromadlarining oshishi va davlat investitsiyalarining kamayishi ma‘lum bir fiskal maydonni yaratadi va qattiqroq pul-kredit siyosati bilan makroiqtisodiy barqarorlikni qo‘llab-quvvatlaydi⁷.

Davlatda yaratilgan qulay investitsion iqlim ushbu davlatga yo‘naltirilgan investitsiyalar hajmini oshishiga xizmat qiladi va keng ko‘lamdagi investitsiya oqimining davlatga kirib kelishi, iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlaydi hamda davlatning jahon arenasida ham iqtisodiy ham siyosiy jihatdan muhim o‘rin egallashiga zamin yaratadi.

⁷ <https://www.worldbank.org/en/country/uzbekistan/overview#context>

Oldimizda turgan eng muhim ishlarimiz qatorida xalqaro moliya institutlari bilan hamkorligimizni yanada kuchaytirish zarurligining mazmun-mohiyatini to'liq tushinish, ularga xos mavjud imkoniyatlarni to'liq baholash orqali, har birimizning orzuyimiz bo'lgan kelajagi buyuk davlatni qurish yo'lida bugun mustahkam iqtisodiy poydevor yaratishga o'z hissamizni qo'shamiz.

Tadqiqotlarimiz ko'rsatishicha, xalqaro valuta-kredit tashkilotlari o'zida jahon iqtisodiyoti barqarorligini ta'minlash uchun moliya va valuta-kredit munosabatlarini tartibga solish maqsadlarida davlatlararo kelishuv asosida tashkil etilgan xalqaro tashkilotlarni ifodalaydi.

Xalqaro valuta-kredit tashkilotlarining yuzaga kelishiga asosan jahon xo'jaligida globallashuv jarayonlarining rivojlanishi hamda xalqaro moliya bozorlaridagi va jahon valuta tizimidagi beqarorlikning kuchayishi sabab bo'lgan.

Mintaqaviy rivojlanish banklari o'z mintaqalariga boshqa xalqaro tashkilotlarga nisbatan imtiyozli kreditlar ajratish orqali uni rivojlantirishni nazarda tutadi. Bunday rivojlanish tashkilotlariga Osiyo taraqqiyot banki, Yevropa taraqqiyot va tiklanish banki, Amerikaaro rivojlanish banki, Afrika rivojlanish banki, Islom taraqqiyot banklarini kiradi.

2022-yil aprel oyida Jahon banki O'zbekiston uchun tizimli mamlakat diagnostikasi (SCD) bo'yicha ishlarni yakunladi, bu hisobot mijoz-mamlakat uchun (odatda har besh yilda) uning ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishi uchun asosiy muammolar va imkoniyatlarni belgilaydi⁸.

SCD Jahon banki guruhining O'zbekiston bo'yicha yangi Davlat hamkorlik dasturi (CPF) uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Unda Bankning 2022–26 yillar davomida hukumatga moliyaviy va tahliliy yordami ko'rsatilgan. CPF Jahon banki ijrochi direktorlari bilan 2022-yil may oyi oxirida muhokama qilinadi.

⁸ <https://www.worldbank.org/en/country/uzbekistan/overview#strategy> [Toward a Prosperous and Inclusive Future : The Second Systematic Country Diagnostic for Uzbekistan \(worldbank.org\)](#)

Yangi CPF O'zbekistonning inklyuziv va barqaror bozor iqtisodiyotiga o'tish jarayonini tezlashtirish uchun zarur bo'lgan uchta yuqori darajadagi maqsadni qo'llab-quvvatlaydi: 1) xususiy sektor bandligini oshirish; 2) inson kapitalini takomillashtirish; va 3) turmush sharoiti va barqarorlikni yaxshilash uchun yashilroq o'sish modeliga o'tishni qo'llab-quvvatlash.

CPF 2022-2026 yillarga mo'ljallangan Milliy rivojlanish strategiyasida 2030 yilgacha o'rtadan yuqori daromad maqomiga erishish va 2026 yilgacha qashshoqlikni ikki baravar kamaytirish bo'yicha Hukumat rejalarini amalga oshirishga tanlab hissa qo'shadi.

Jahon bankining O'zbekistonga moliyaviy va tahliliy yordami 2017-yildan buyon sezilarli darajada oshdi, bu hukumatning bozor islohotlarining kompleks dasturini amalga oshirishga qaratilgan sa'y-harakatlarini kuchaytirdi.

Bugungi kunda Jahon bankining O'zbekistondagi mamlakat dasturi Yevropa va Markaziy Osiyo mintaqasida Turkiyadan keyin ikkinchi o'rinda turadi. 2022-yil 1-aprel holatiga ko'ra, u 27 ta loyihadan iborat bo'lib, ularning umumiy hajmi taxminan 5,25 milliard AQSh dollarini tashkil etadi. Ular orasida Xalqaro tiklanish va taraqqiyot bankining (XTTB) 2,03 milliard AQSh dollari miqdoridagi kreditlari va Xalqaro taraqqiyot assotsiatsiyasining (IDA) 3,22 milliard dollarga yaqin imtiyozli kreditlari kiradi.

Ushbu loyihalar makroiqtisodiy islohotlar va qishloq xo'jaligini modernizatsiya qilish, suv resurslarini boshqarish, suv ta'minoti va kanalizatsiya, energetika, transport, sog'liqni saqlash, ta'lim, ijtimoiy himoya, shahar va qishloq infratuzilmasi, milliy innovatsiyalar, soliq ma'muriyati va boshqa muhim sohalarda qo'llab-quvvatlanadi. statistik tizimlar, shuningdek, pandemiyaning salomatlik, ijtimoiy va iqtisodiy oqibatlarini yumshatishda yordam beradi.

Jahon bankining O'zbekistondagi loyihalar portfeli hukumatga ko'rsatilayotgan texnik yordam va maslahat-tahliliy xizmatlarning kompleks dasturi bilan to'ldirilmoqda. Amaldagi dastur sog'liqni saqlash, ijtimoiy himoya va yer resurslarini boshqarish bo'yicha milliy strategiyalarga, shuningdek,

qishloq xo'jaligi, energetika, aviatsiya, soliq ma'muriyati, bank sektori, savdoni osonlashtirish va qashshoqlikni qisqartirish sohasidagi islohotlarni qo'llab-quvvatlovchi texnik ko'mak tadbirlarini o'z ichiga oladi.

Bizning fikrimizcha, xalqaro moliyaviy institutlar bilan banklarning aloqalarini rivojlantirishda quyidagilarga asosiy etibor qataish maqsadga muvofiq.

1. Mamlakatning suveren kredit reytingini olish. Mamlakatning bir yoki bir nechta xalqaro reyting agentliklari tomonidan berilgan, yuqori baholangan suveren kredit reytingiga ega bo'lishi xorijiy investitsiyalarni jalb etishda, xususan xalqaro moliyaviy tashkilotlar bilan ishlashda, ularning resurslarini ko'proq jalb etishga qulay sharoit yaratib beradi.

Qayd etish lozimki, mamlakat suveren kredit reytingini aniqlashning asosiy ko'rsatkichlari sifatida YaIM, inflatsiya, aholining ish bilan bandligi, yalpi tashqi qarz va xorijiy investitsiyalarga xizmat ko'rsatish, davlat budjeti samaradorligi, mamlakat to'lov balansi natijalari hisoblanadi. Mazkur ko'rsatkichlar bo'yicha mamlakatimizda oxirgi 10 yillikda ijobiy natijalarga erishilmoqda. Bu esa, o'z navbatida, davlatimizning xalqaro maydonda jahon kapital bozorining ishtirokchisi sifatidagi milliy maqomini oshirishi, natijada xorijiy investitsiyalar kirib kelishini yanada rag'batlantirish va xorijdan jalb qilingan qarz mablag'larini iqtisodiyot tarmoqlari bo'yicha diversifikatsiyalash imkoniyatini kengaytirishi uchun mamlakatning suveren kredit reytingini olish zaruratini ko'rsatadi.

2. Ayrim makromoliyaviy ko'rsatkichlarni hisoblash metodologiyalarini xalqaro standartlarga, moliyaviy hisobotlarni esa, moliyaviy hisobotning xalqaro standarti (MHXS)ga moslashtirish. Respublika moliya-bank tizimi va xalqaro moliyaviy tashkilotlardan potensial qarz oluvchi xo'jalik yurituvchi subyektlarning buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobotlarini xalqaro standartlarga moslashtirish ular faoliyatining shaffofligini oshirishga xizmat qiladi.

Bu esa, o'z navbatida, xorijiy investorlar va xalqaro tashkilotlarning, mijozlarning korxonalar va tashkilotlar to'g'risida yetarlicha ma'lumot olishini osonlashtiradi, ularni kredit qobiliyatini baholash uchun zarur bo'lgan moliyaviy axborotlar hajmini qisqartiradi, xalqaro kapital bozoriga kirishini, milliy iqtisodiyot, xususan moliya-bank tizimining xalqaro moliyaviy tizimga integratsiyalashuv jarayonlarini tezlashtiradi. MHXS moliyaviy hisobot axborotlaridan foydalanuvchilarni zarur ishonchli ma'lumotlar bilan ta'minlaydi.

3. Loyihalarni texnik iqtisodiy asoslash darajasini kuchaytirish va ularning iqtisodiy samaradorligini oshirish. Mamlakatimizda XMT bilan hamkorlikda amalga oshirilayotgan ayrim loyihalar hududning rivojlanish xususiyatlari, shart-sharoitlari to'liq o'rganilmasdan tasdiqlanishi natijasida, loyihani ijro etishda ko'plab muammolarga paydo bolishiga, mo'ljallangan iqtisodiy samaradorlikni pasayishiga sabab bo'lmoqda. Xususan, mazkur holat loyihaga beriladigan mablag'larning etishmasligi, loyihani belgilangan muddatda tugatolmaslik, loyiha mablag'larini turli yo'llar bilan o'zlashtirish, ish sifatining buzilishi oqibatida loyihaga ajratilayotgan mablag'larni muddatidan oldin to'xtatilishi va h.k.ga olib kelmoqda.

4. Tijorat banklariga XMT tomonidan loyihalarni moliyalashtirish uchun ajratilayotgan xorijiy valutadagi mablag'larni valuta va foiz riskidan himoyalash mexanizmlarini takomillashtirish. Ayni paytda, mamlakatimiz bank-moliya amaliyotida valuta riskidan chet el valutasini bilan bog'liq bo'lgan hosila moliyaviy vositalar (valuta derivativlari) orqali himoyalashning faqat valutaviy svop operatsiyalari mexanizmini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilgan. Bunday riskdan forvard kelishuvlari, opsiyonlar, fyucherslar va shunga o'xshash hosilaviy shartnomalar orqali himoyalash mexanizmlari ham jahon amaliyotida mavjud bo'lib, ulardan mamlakatimiz bank amaliyotida foydalanish uchun shart-sharoitlar yaratilmoqda. Bizning fikrimizcha, XMT tomonidan loyihalarni moliyalashtirish uchun ajratilayotgan xorijiy valutadagi

mablag'larni foiz riskidan himoyalash uchun jahon derivativlar bozorining qariyb yarmini tashkil etuvchi foiz stavkasi bilan bog'liq svop, ya'ni foiz svopi operatsiyalarini milliy moliya bozoriga joriy etish va uni rivojlantirish maqsadga muvofiq.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonning turli strategik investitsiya loyihalarini moliyalashtirish bo'yicha XMT bilan aloqalari rivojlanib bormoqda. Ularni yanada rivojlantirish va mustahkamlash uchun jahon amaliyotida foydalanilayotgan ayrim ilg'or tajribalarni mamlakatimiz iqtisodiy taraqqiyoti yo'lida keng qo'llash lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. World Bank Group – Uzbekistan Partnership: Country Program Snapshot. April 2021. – 32 p.

2. P. Юлдашев, А. Шомиров. Жаҳон банки ва Ўзбекистон: ўзаро манфаатли ҳамкорлик йўналишлари. “Молия” илмий журнал, 10/2021 йил, ТМИ, 41-45 бетлар.

3. Н.Хайруллаева. Ўзбекистон Республикасининг Осиё тараққиёт банки билан ҳамкорлик доирасида амалга оширилаётган лойиҳалари самарадорлиги, “Biznes-Эксперт” иқтисодий илмий-амалий ойлик журнал. 4/2021 (№88) йил, 30-35 бетлар.

4. Н. Раимова, У. Ганиева. Хорижий кредит линиялари ҳисобига қишлоқ жойларда уй-жой қурилишини ривожлантириш масалалари. “Молия” илмий журнал, 2/2021 йил, ТМИ, 40-44 бетлар.

5. Internet saytlari:

<http://www.worldbank.org/en/country/uzbekistan/overview>

<http://www.adb.org>

<http://www.cbu.uz>

**XALQARO MOLIYA INSTITUTLARI TOMONIDAN MILLIY
IQTISODIYOTGA KIRITILAYOTGAN INVESTITSIYALAR
SAMARADORLIGINI BAHOLASH**

*O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi
MMT mutaxassisligi tinglovchisi M.S.Sobirjonov*

Annotatsiya: ushbu maqolada Jahon banki, Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki bilan hamkorlikda amalga oshirilayotgan loyihalar, mamlakatimizda milliy iqtisodiyotni tubdan isloh qilish va uni barqarorlashtirish haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: jahon banki, xorijiy investitsiyalar, drayverlar, iqtisodiyot, davlat sektorlari, YIM, Toshkent xalqaro investitsiya forumi

Jahon banki ekspertlari bilan hamkorlikda to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar (TTXI) strategiyasini ishlab chiqish bo'yicha tegishli ishlar olib borilmoqda. Mazkur loyiha doirasida TTXI har tomonlama o'rganildi, ularning tarixiy ko'rsatkichlariga baho berildi, jalb qilingan investitsiyalar turlari, asosiy sherik davlatlar va TTXI jalb qilish bo'yicha iqtisodiyot sektorlari (tarmoqlari) tahlili amalga oshirildi. Ushbu sohadagi siyosat, xususan, TTXI sohasiga oid asosiy normativ instrumentlar, institutsional muhit, biznesga kirish va uni tashkil qilish tartiblari sharhlandi, shuningdek, investitsiya siyosati va normativ-huquqiy baza tahlili o'tkazildi, investitsiyalarni jalb qilishdagi to'siqlar aniqlandi va ushbu mavzu bo'yicha sharh hozirlandi. Mazkur loyihaning amalga oshirilishi bir qator ustuvor tarmoqlar orasidan mamlakat iqtisodiyotining "drayverlar"ini aniqlash, tanlangan tarmoqlarga investitsiyalarni jadal jalb etish bo'yicha tavsiyalar, aniq chora-tadbirlar va tashabbuslarni tayyorlash, aniq harakatlar rejasi bilan 2030-yilgacha TTXIning jalb qilish strategiyasini ishlab chiqish imkonini beradi. – 2021-yil yakuniga ko'ra, o'zlashtirilgan xorijiy

investitsiyalar hajmi 11,1 mlrd. dollarni tashkil etdi (yillik prognozga nisbatan 113% bajarildi), shu jumladan, asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar 9,8 mlrd. dollarga yetdi (2020-yil ko'rsatkichlariga nisbatan o'sish sur'ati 110%).

To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar va kreditlar 9 mlrd. dollarga yoki prognozga nisbatan 117%ga, shu jumladan, asosiy kapitalga 2020-yilga nisbatan 124 foizlik o'sish bilan 8,2 mlrd. dollar o'zlashtirildi. Xalqaro moliya institutlari va xorijiy hukumat moliya tashkilotlari mablag'larining o'zlashtirilishi 2,1 mlrd. dollar yoki yillik prognozning 100 foizini tashkil etdi.

2021-yilda TTXI va kreditlar hisobidan tarmoq korxonalarini tomonidan 3,8 mlrd. dollar yoki prognozga nisbatan 103 foizga, hududiy loyihalar bo'yicha esa 5,2 mlrd. dollar yoki prognozga nisbatan 130 foizga o'zlashtirildi. Investitsiyalarning asosiy hajmi energetika sektori, metallurgiya, kimyo sanoati, elektrotexnika mahsulotlari ishlab chiqarish, IT-texnologiyalar, qurilish, farmatsevtika, yengil sanoat, qishloq xo'jaligi va boshqa sohalarga to'g'ri keldi.

Bugungi kunda O'zbekiston iqtisodiyotiga 50 dan ortiq davlat investitsiya kiritayotgan bo'lib, xususan, Xitoy (2,2 mlrd. doll.), Rossiya (2,1 mlrd. doll.), Germaniya (800,7 mln. doll.), Turkiya (1,18 mlrd. doll.) va Janubiy Koreya (137,4 mln. doll.) asosiy investor davlatlar hisoblanadi⁹.

O'tgan 5 yil davomida O'zbekistonda bir qator o'zgarishlar kuzatildi, bugun mamlakatimiz biznes va investitsiyalar uchun turli ko'rinishdagi to'siqlarni bartaraf etish borasida ochiqlik, novatorlik va qat'iyat timsollaridan biriga aylanib bormoqda.

Valyuta kurslarining bir nechtaligi bartaraf etilib, investorlar uchun valyuta mablag'larini banklar orqali to'siqsiz konvertatsiya qilish imkoniyatlari yaratildi. Valyuta rejimini yanada soddalashtirish maqsadida O'zbekistonning barcha xo'jalik yurituvchi subyektlari uchun eksportdan valyuta tushumlarini majburiy sotish tartibi bekor qilindi. Valyuta siyosatini liberallashtirish – biznesni rivojlantirish, chet el valyutasi aylanmasini, eksport va import hajmini

⁹ https://cbu.uz/oz/press_center/news/134534/?sphrase_id=109921

oshirish, investitsiyalar oqimini ko'paytirish va umuman iqtisodiyotni ko'tarish uchun ulkan turtki bo'lib xizmat qiladi.

Ishbilarmonlik va investitsiya muhitini tubdan yaxshilash, ortiqcha byurokratik to'siqlarni bartaraf etish, zamon talablariga javob bermaydigan eskirgan tartib-qoidalarni takomillashtirish bo'yicha qat'iy choralar ko'rilmogda.

Iqtisodiyotning davlat sektorlari faoliyati samaradorligini oshirish maqsadida Vazirlar Mahkamasi tuzilmasi, energetika sektori, tog'-kon sanoati va aviatsiya tarmoqlari optimallashtirildi. Davlat aktivlarini boshqarish, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilish bo'yicha alohida agentliklar, monopoliyaga va korrupsiyaga qarshi kurashish qo'mitalari tashkil etildi. Ushbu chora-tadbirlar iqtisodiyotning asosiy sektorlari, shuningdek, butun hukumat faoliyati samaradorligini sezilarli darajada oshirdi.

Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki bilan hamkorlikda tashkil etilgan, O'zbekiston Respublikasi Hukumati va investorlar o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri muloqotni ta'minlovchi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Xorijiy investorlar kengashining rolini alohida qayd etib o'tish joiz.

"Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to'g'risida"gi va "Maxsus iqtisodiy zonalar to'g'risida"gi ikkita Qonun qabul qilingan bo'lib, bu avval qabul qilingan bir qator normativ-huquqiy hujjatlarni unifikatsiya qilish va O'zbekistonga investitsiya kiritish shartlarini sezilarli darajada yaxshilash imkonini berdi.

"Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to'g'risida"gi qonunni samarali implementatsiya qilish maqsadida davlat hokimiyati organlari va investorlar o'rtasida Investitsiyalar va tashqi savdo vazirligi, hokimliklar va xorijdagi diplomatik vakolatxonalar hamda tijorat banklari rahbarlari o'rinbosarlaridan iborat 4 bosqichli o'zaro hamkorlik mexanizmi muvaffaqiyatli tashkil etilgan bo'lib, bu investorlarning barcha so'rovlariga tezkorlik bilan javob qaytarish va yangi tahrirdagi "Maxsus iqtisodiy zonalar to'g'risida"gi Qonunda nazarda

tutilgan chora-tadbirlarning amalga oshirilishi samaradorligini munosib tarzda nazorat qilish imkonini berdi¹⁰.

Bundan tashqari, mahalliy va xorijiy investorlarning faoliyati kafolatlari va huquqini himoya qilishning mavjud huquqiy vositalari bilan bir qatorda, davlat tomonidan tadbirkorlarning huquqi va qonuniy manfaatlarini himoya qilishning yangi mexanizmlarini joriy etish davom ettirilmoqda. So‘nggi yillarda ushbu sohada kuzatilgan ko‘plab ijobiy o‘zgarishlar qatorida davlatimiz rahbari tashabbusi bilan O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzurida Biznes-ombudsman institutlari hamda Bosh vazirning Tadbirkorlar murojaatlarini ko‘rib chiqish qabulxonalarining tashkil etilganini alohida ta’kidlash mumkin.

Institutsional takomillashuv hamda investitsion va iqtisodiy sohalardagi keng miqyosli islohotlar, shuningdek, biznes-muhit va investitsiya iqlimini yaxshilash bo‘yicha tegishli vazirlik va idoralarning o‘zaro samarali hamkorligi tufayli O‘zbekiston IHTTning «To‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarni tartibga soluvchi cheklovlar indeksi»ga kiritildi. Ushbu indeks turli davlatlar iqtisodiyotlarining IHTT o‘rtacha ko‘rsatkichlari darajasidagi ko‘rsatkichlar bilan xorijiy investorlar uchun ochiqligi darajasi indekatori hisoblanadi.

Joriy vaziyat tahlili va ilg‘or xorijiy tajribalarga asoslangan holda, 15-20 yillik davr uchun mamlakat taraqqiyotining uzoq muddatli shamoyilini shakllantirishni strategik rejalashtirishning eng muhim vazifasi deb bilaman.

Masalan, Malayziya 1956-yildan boshlab, o‘rta muddatli 5 yillik rivojlanish rejalaridan tashqari, «Milliy transformatsiya 2030» uzoq muddatli strategik rivojlanish rejasini ishlab chiqdi. Mazkur reja o‘z oldiga 20 yil ichida dunyoning

20 ta yetakchi davlatidan biriga aylanish, ilm-fan, texnologiya va innovatsiyalar bo‘yicha xalqning “g‘oyaviy yo‘l boshlovchisi” bo‘lish, YAIM hajmini 2 baravar, aholi jon boshiga YAIM hajmini 2,5 baravar oshirish maqsadlarini qo‘ygan edi.

¹⁰ <https://sda.gov.uz/news/3536>

Mamlakat taraqqiyotining xuddi shunday uzoq muddatli maqsadlari asosida oʻrta muddatli istiqbolga moʻljallangan aniq strategiyalarni, hududlar va tarmoqlar boʻyicha strategiyalarni, shuningdek, rivojlanishning muayyan maqsadli koʻrsatkichlari belgilangan maqsadli strategiyalarni ishlab chiqishga oid harakatlarni tashkil etish maqsadga muvofiq boʻlib, ularning amalga oshirilishi istiqboldagi strategik maqsadlarga erishish uchun zarur. Ushbu strategiyalar asosida 3–4 yilga moʻljallangan loyihalar portfelli va 1–2 yillik qisqa muddatli davlat dasturlari shakllantirilishi lozim. Ushbu barcha hujjatlarning oʻzaro vertikal va gorizontal bogʻliqligini taʼminlash oʻta muhimdir.

Toshkent xalqaro investitsiya forumi Markaziy Osiyoning xalqaro investitsiya bozoridagi rolini oshirish strategiyalarini muhokama qilish uchun mintaqadagi eng yirik xalqaro maydonchaga aylandi. Forum Oʻzbekiston uchun sifat jihatdan yangi darajada, ilgʻor xorijiy tajribaga muvofiq tarzda tashkil etildi, dasturni yalpi, mavzular boʻyicha yigʻilishlar va tarmoq sessiyalarida jonli muhokama va munozaralar bilan boyitish maqsadida professional xorijiy kompaniyalar jalb qilindi.

Ayrim xorijiy kompaniyalarga ularning tajribasi va ixtisosligini inobatga olgan holda muayyan sessiyalar birlashtirildi. Bunda tadbirga jalb qilingan barcha kompaniyalar tomonidan media va piar koʻmak taqdim etildi. Xalqaro moliya institutlari va tashkilotlarining shu kabi tadbirlarni oʻtkazish boʻyicha tajribasini inobatga olgan holda, bugungi kunda YETTB, XMK, AmCham, EUROUZ va boshqa tashkilotlar bilan hamkorlikda tegishli ishlar olib borilmoqda.

Ushbu tadbir Oʻzbekistonning xalqaro investitsiya va biznes hamjamiyatlari uchun ochiqlik tarafdori ekanini namoyish etdi, Markaziy Osiyo uchun yangi xalqaro platformani yaratdi, bu esa Oʻzbekiston Respublikasining jadal rivojlanayotgan bozorida yangi oʻsish nuqtalarini topishdan manfaatdor boʻlgan yirik investitsion, moliyaviy-iqtisodiy tashkilotlar va kompaniyalar rahbarlarida jiddiy qiziqishlar uygʻotdi.

Mamlakatimizda milliy iqtisodiyotni tubdan isloh qilish va uni barqarorlashtirishda, respublikada mavjud korxonalarni zamonaviy texnika va texnologiyalar bilan ta'minlashda va ularni modernizatsiyalashda, jahon talablari darajasidagi raqobatbardosh milliy mahsulotlarni ishlab chiqarishni tashkil etishda, mamlakat ichki bozorini sifatli tovar va xizmatlar bilan to'ldirish hamda uning eksport salohiyatini oshirishda, mamlakatda ishsizlik, pulning qadrsizlanishi darajalarini pasaytirishda, iqtisodiyotning moliyaviy mablag'larga bo'lgan talablarini qondirishda xalqaro moliya institutlarining roli va ahamiyati kattadir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. World Bank Group – Uzbekistan Partnership: Country Program Snapshot. April 2021. – 32 p.
2. Internet saytlari:
3. <http://www.worldbank.org/en/country/uzbekistan/overview>
4. <http://www.adb.org>
5. <http://www.cbu.uz>
6. <https://sda.gov.uz>

**XALQARO MOLIYA INSTITUTLARI TOMONIDAN MILLIY
IQTISODIYOTGA KIRITILAYOTGAN INVESTITSIYALAR
SAMARADORLIGINI BAHOLASH**

*O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi
MMT mutaxassisligi tinglovchisi M.S.Sobirjonov*

Annotatsiya: ushbu maqolada Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlarning tahlili, O'zbekistonda milliy iqtisodiyot barqarorligini oshirishda to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalardan samarali foydalanishga erishish uchun ilmiy takliflar haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: jahon banki, xorijiy investitsiyalar, investitsiya samaradorligi, iqtisodiyot, erkin iqtisodiy zonalar, raqobat

Har qanday davlatning iqtisodiy jihatdan rivojlanishi ham ichki, ham tashqi investitsiyalarni mamlakat iqtisodiyotiga jalb qilish orqali erishilishi isbotlangan. Ushbu holatni inobatga olib, tubanda aynan, jahon investitsiyalar bozoridagi vaziyat, rivojlanishning yuqori darajalarini egallash maqsadida qabul qilinayotgan islohotlar, ishlab chiqilgan uslubiy yondashuvlar va tendensiyalarning sharhiga navbat beriladi. O'zbekiston jahon hamjamiyati oldida o'zining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasi, geografik joylashishi, tabiiy resurslarining tarkibi va zahirasi, hukumat tomonidan olib borilayotgan iqtisodiy siyosati bilan jonli qiziqish uyg'otadi. Mamlakatda to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalarni jalb etish uchun eng qulay investitsiya muhitini shakllantirish maqsadida iqtisodiyotni liberallashtirish, davlat boshqaruvini isloh qilish, tadbirkorlik subyektlari faoliyatiga aralashuvni cheklash, litsenziyalash va ruxsat berish tartib-taomillarini qisqartirish va soddalashtirish, tovarlar (ishlar va xizmatlar)dan erkin foydalanishni ta'minlash, shuningdek, hududlarda zarur infratuzilmani yaratish, samarador biznesni yuritishga qaratilgan imtiyoz va

preferensiyalar taqdim etilishi, institutsional sharoitlarning yaratilgani, yalpi hududiy mahsulotning o'sishiga ta'sir ko'rsatadigan asosiy kapitalga yo'naltirilgan investitsiyalar oqimining ortishi hamda hududlarning investitsion muhit jozibadorligini oshirish bilan bog'liq tadbirlar, yangi ish o'rinlarini tashkil qilish, bandlik muammosini hal etish, aholi daromadlarini oshirish borasida keng ko'lamli chora-tadbirlar amalga oshirildi.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlarning tahlili shuni ko'rsatadiki, qo'lga kiritilayotgan yutuq va muvaffaqiyatlarda iqtisodiyotni modernizatsiyalash, buning uchun esa faol investitsion siyosat yuritishning o'rni juda muhimdir. Shunga ko'ra, respublika hududlarining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini boshqarishning samarali tizimini yaratish, ularning investitsion muhit jozibadorligi, salohiyatini baholashning nazariy va metodologik asoslarini tadqiq etish muhim ahamiyat kasb etadi. Hududlarda mavjud iqtisodiy resurslarning (hududiy boylik) cheklanganligi tufayli ham ishlab chiqarish imkoniyatlarini oshirishning eng samarali usuli – o'sha resurslardan optimal foydalanish va yuqori texnologiyaga asoslangan qo'shimcha kapital II COH. 2021 38 www.economyjournal.uz resurslarni safarbar etishdan iborat. Buning uchun esa, mamlakat hududlarda investitsion muhitni sog'lomlashtirish va uning jozibadorligini yanada oshirish bo'yicha mantiqiy bog'liqlikdagi tahlillarni amalga oshirish dolzarb masalalardan hisoblanadi. Milliy iqtisodiyotni rivojlantirish istiqbollarini baholashda YaIMning prognoz baholariga qaraganda XMTlarning muhimroq fikri ushbu prognoz-maqсад ko'rsatkichlariga erishishni ta'minlaydigan shart-sharoitlar va omillar bo'lib hisoblanadi. Ushbu tashkilotlarning O'zbekistonni rivojlantirish istiqbollariga bog'liq bo'lgan bayonotlarini umumlashtirish shuni ko'rsatadiki, pandemiya inqirozi oqibatlarini tezda bartaraf etish choralari muhim ahamiyat kasb etadi. XMT tahliliga kiritilgan deyarli barcha shartlar respublika aholisini

va Markaziy Osiyo mintaqasining barcha davlatlarini keng miqyosda emlash jarayonini imkon qadar tezroq boshlash zarurligini taqazo etmoqda¹¹.

Investitsiyalar ishlab chiqarishning tarkibiy tuzilishini takomillashtirishga xizmat qiluvchi va milliy xo‘jalikdagi takror ishlab chiqarish jarayonlarini ta‘minlovchi rolni bajaradi. Davlatning investitsiya siyosati esa maqsadli ravishda iqtisodiy rivojlanishning ustuvor yo‘nalishlarini jadallashtirishga qaratilgandir. Milliy iqtisodiyotning jahon xo‘jaligidagi mavqeini mustahkamlash, milliy ishlab chiqaruvchilarning jahon bozoridagi raqobatbardoshlik darajasini yanada ko‘tarish, sanoatning texnik tarkibini zamonaviylashtirish muammolari ham davlat siyosatining boshqa omillari qatorida investitsion siyosat orqali amalga oshiriladi. O‘zbekistonda milliy iqtisodiyot barqarorligini oshirishda to‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiyalardan samarali foydalanishga erishish uchun quyidagi ilmiy takliflarni keltirish mumkin:

- investitsiya faoliyatini tartibga soluvchi normativ-huquqiy baza va qonunchilikni takomillashtirish;
- mamlakatimizda chuqur institutsional o‘zgarishlar orqali investitsiyalarni boshqarishda davlat institutlari sifatini oshirish;
- erkin iqtisodiy zonalar faoliyatini kengaytirish va samaradorligini oshirish;
- hududlarda ishlab chiqarish infratuzilmasini rivojlantirish jarayonlarini tezlashtirish va kengaytirish;
- investitsiyalarni faol o‘zlashtirishda kadrlar tayyorlash sifatini oshirish yordamida ishchi kuchidan oqilona foydalanishni tashkil etish va mehnat unumdorligini oshirish;
- bank infratuzilmasini yanada rivojlantirish va takomillashtirish orqali kapital aylanishi tezlashuvini ta‘minlash;
- korporativ boshqaruv sohasidagi yondashuvlarni tubdan o‘zgartirish va qimmatli qog‘ozlar bozorini rivojlantirish;

¹¹ <https://darakchi.uz/index.php/oz/118384>

- tashqi iqtisodiy faoliyatni erkinlashtirish va eksportni rag‘batlantirish;
- eksportda qayta ishlangan, tayyor mahsulotlar salmog‘ini ko‘paytirish, ayniqsa, paxta va qishloq xo‘jaligi mahsulotlarni qayta ishlashni oshirish va bu sohaga xorijiy investitsiyalarni keng jalb qilish.

Bugungi kunda yurtimizda faoliyat ko‘rsatayotgan korxonalarini jadal modernizatsiya qilish va texnik qayta jihozlashni ta‘minlash, yuksak texnologiyalar asosida ishlaydigan avtomobilsozlik va gaz-kimyoy, elektr texnikasi va to‘qimachilik, oziq-ovqat va farmatsevtika, axborot va telekommunikatsiyalar tarmog‘i hamda boshqa yo‘nalishlardagi yangi va zamonaviy ishlab chiqarish quvvatlarini tashkil etishga qaratilgan faol investitsiya siyosatini yuritishga ustuvor e‘tibor berilmoqda. Bu imtiyozlarni berishdan maqsad - horijiy investitsiyalarni ko‘proq jalb qilish orqali iqtisodiyotimizning real sektori salohiyatini oshirish, yurtimiz hududlarida yangi, zamonaviy texnologiyalarga asoslangan ishlab chiqarish korxonalarini tashkil etish, yangi ish o‘rinlarini ko‘paytirish, pirovard natijada mamlakatimizni barqaror va mutanosib tarzda iqtisodiy va ijtimoiy rivojlantirishdir.

Istiqbolda mamlakatimiz iqtisodiyotiga investitsiyalarni moliyalashtirish manbalarini quyidagi yo‘nalishlarga jalb qilish maqsadga muvofiqdir:

- davlat byudjeti mablag‘larini – fan-texnika taraqqiyotiga (yangi navlarni yaratish, yangi texnologiyalarni ishlab chiqish), irrigatsiya va melioratsiya tadbirlariga;

- korxonalar mablag‘larini – tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash va qayta ishlash korxonalarini tashkil etishga; – aholi jamg‘armalarini – bandsizlikga barham berish, qo‘shimcha ishchi o‘rinlarini yaratish va umuman ijtimoiy rivojlantirish tadbirlariga;

- xorij investitsiyalarini – ekologik toza, raqobatbardosh tayyor mahsulotlar ishlab chiqarishni rag‘batlantirish, agrosurslardan samarali foydalanish, eksportni qo‘llab-quvvatlashga;

- xalqaro maydonda mamlakatimizdagi investitsiya muhiti, milliy iqtisodiyotning etakchi tarmoq, kompaniya va tashkilotlarining investitsion

imkoniyatlari to'g'risidagi ma'lumotlarni keng targ'ib etish, tahlil qilish, baholash va tasdiqlash kabi tadbirlarni kuchaytirish;

– raqobatbardosh mahsulotni ta'minlovchi yangi ishlab chiqarish va tarmoqlarni yaratishga, diversifikatsiya jarayonlariga erishish uchun ishlab chiqarishga fan va texnikaning zamonaviy yutuqlarini boshqarishning ilg'or usullarini joriy etgan holda qayta ishlab chiqarish zaxiralarini tejashni tashkil etish;

– mamlakatimizdagi bozor axborot xizmatini rivojlantirish, marketing xizmati faoliyatini va tashqi iqtisodiy qonunchilikni faollashtirish;

– kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatiga to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilish rag'batlantirishga qaratilgan chora-tadbirlarni faollashtirish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. World Bank Group – Uzbekistan Partnership: Country Program Snapshot. April 2021. – 32 p.

2. Internet saytlari:

<http://www.worldbank.org/en/country/uzbekistan/overview>

<http://www.adb.org>

<http://www.cbu.uz>

<https://sda.gov.uz>

<https://darakchi.uz>

JAMIYATDA O‘QITUVCHINING TUTGAN O‘RNI.

Toshkent viloyati Angren shahar

34-maktab –internati boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi

Xodjimatova Nazira Toshmatovna

Annotatsiya: Maqolada jamiyatda o‘qituvchining o‘rni, uning kasbiy va shaxsiy sifatlari, bugungi kunda o‘qituvchiga qo‘yilayotgan talablar haqida fikr va mulohazalar yuritilgan.

Kalit so‘zlar: zamonaviy maktab o‘qituvchisi, ta‘lim-tarbiya jarayoni, o‘qituvchiga xos sifatlari, talablar.

Respublikamizda ta‘lim sohasida ko‘plab o‘zgarishlar, islohotlar amalga oshirilmoqda. Davlatimiz tomonidan ta‘lim sohasiga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Bugun yurtboshimiz tashabbuslari bilan o‘qituvchining jamiyatdagi o‘rni yuksalmoqda. Mamlakatimiz kelajagi bugun maktablarda ta‘lim-tarbiya olayotgan farzandlarimizga, ularning har tomonlama yetuk va barkamol insonlar bo‘lib yetishishlariga bog‘liq. Bu mas‘uliyatli vazifani bajarish hozirgi zamon o‘qituvchisi, ayniqsa, boshlang‘ich sinf o‘qituvchilaridan o‘z kasbiy mahoratlarini oshirib borish, ilg‘or pedagogik texnologiyalarni anglash va ulardan o‘z darslarida unumli foydalanishni taqozo etadi.

Ustoz- ulug‘ zot. Nafaqat uning saboqlari, balki umr yo‘li ham o‘quvchilariga ibrat maktabidir. O‘qituvchi- inson qalbining, aql-idroki va tafakkurining eng katta me‘mori hisoblanadi. O‘qituvchilik kasbi hamisha tinimsiz mehnat, sabr-toqat, shijoat, ma‘naviy etuklik, bilimdonlik, aql-zakovatni talab etadi.

Zamonaviy maktab o‘qituvchisi qator vazifalarni bajaradi, o‘qituvchi sinfda o‘quv jarayoni tashkilotchisidir, o‘qituvchi dars paytida, qo‘shimcha darslarda va shu bilan birga darsdan tashqari hollarda ham kerakli maslahatlar berishda bilimlar manbaidan biridir. Zamonaviy o‘qituvchi ijtimoiy psixolog

bo'lmisligi mumkin emas. Shuning uchun ham o'quvchilar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni yo'lga sola olishi, bolalar jamoasida ijtimoiy- psixologik mexanizmlardan foydalanishni bilishi zarurdir. Jamiyat tomonidan qo'yiladigan talablardan eng muhimi o'qituvchining shaxsi va uning kasbi bilan xislatlariga bog'liq.



O'qituvchining eng muhim xislatlari quyidagilardan iborat:

- o'qituvchining o'z Vataniga sodiqligi, bolalarni sevishi, ularni vatanparvarlik, insonparvarlik ruhida tarbiyalashi;
- ijtimoiy javobgarlikni yuksak darajada his etishi;
- olijanoblighi, aqli, farosati, ma'naviyatligi, ma'naviyat va ma'rifat bo'yicha yuksak maqsadlarni bolalarga singdirib borishi;
- o'zini qo'lga ola bilishi, sabr-toqatli, bardam, matonatligidir.

Jamiyatning o'qituvchi oldiga qo'yadigan asosiy talablari quyidagilardir:

- shaxsni ma'naviy-ma'rifiy tomonidan tarbiyalashning mohiyatini bilishi, bolalarni mustaqillik g'oyalari sodiqlik ruhida tarbiyalashi;
- keng bilimga ega bo'lishi, turli bilimlardan xabardor bo'lishi;
- yosh va pedagogik psixologiya, ijtimoiy psixologiya va pedagogika, yosh fiziologiyasi maktab gigiyenasidan chuqur bilimlarga ega bo'lishi;

- o‘zi dars beradigan fan bo‘yicha mustahkam bilimga ega bo‘lib, o‘z kasbi , sohasi, bo‘yicha jahon fanida erishilgan yangi yutuq va kamchiliklardan xabardor bo‘lishi;

-ta‘lim va tarbiya metodikasini egallashi;

-o‘z ishiga ijodiy yondashishi;

-bolalarni bilishi, ularning ichki dunyosini tushuna olishi;

-pedagogik texnika (mantiq, nutq, ta‘limning ifodali vositalari) va pedagogik taktga ega bo‘lishi;

-o‘z bilimi va pedagogik mahoratini doimiy ravishda oshirib borishi.

Har bir o‘qituvchi ana shu talablarga to‘la javob bera oladigan bo‘lishiga intiishi shart. O‘qituvchi jamiyat tomonidan qo‘yilgan talablar bilan bir qatorda o‘z faoliyatida tevarak atrofdagi kishilar, maktab ma‘muriyati, hamkasblari, o‘quvchilar va ularning ota-onalari undan nimalar kutishini esdan chiqarmasligi kerak.

Jamiyat tomonidan qo‘yilgan talablarning o‘qituvchi shaxsi va uning kasbi bilan bog‘liqligi o‘qituvchining o‘z pedagogik faoliyatiga mas‘uliyati, ishonchi, yoshlarga sifatli ta‘lim-tarbiya berishi, bilimi, kuchini, shijoatini safarbar etishga undaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.M.G.Davletshin “Yoshdavrlari psixologiyasi va pedagogik psixologiya”

Toshkent- 1994

2.E.G‘oziyev “Psixologiya” Toshkent -1994

3.Z.T.Nishanova, Sh.A.Do‘stmuxamedova “Pedagogik psixologiya”

Toshkent-2011

EFFECTIVE WAYS OF INCREASING LISTENING SKILLS.

Ortiqova Madina Asqaraliyevna

EFL teacher of the 17th secondary school of

Furkat District Fergana Region

Annotation: The article investigates the importance of increasing listening skills in English. It provides data on different ways of improving listening skill and their usage in practice.

Key words: listening comprehension, the Internet, educational standards, listening strategies, translations, IELTS exam, TOEFL exam, CEFR tests.

Nowadays the world is changing dramatically day by day. People can face with some new inventions in every hour. Meanwhile the role of learning English is also increasing. Undoubtedly, In Uzbekistan more and more attention is directed above mentioned spheres to catch up with the globally developing world. Furthermore, new educational standards are being inserted. In this case, being aware of more about English and listening competence is of great importance.

Communication competence includes four main activities: speaking, listening, reading, and writing. Listening is the most difficult skill for many of our students. But that of the time a person is engaged in communication, approximately 9% is devoted to writing, 16% to reading, 30% to speaking, and 45% to listening. That's why for non-linguistic universities the perfection and development of the speech learning procedure becomes actual especially when

we use academic hours of student independent work (self- study) for this purpose.

Of the four skills of language learning, Listening is commonly regarded as the hardest and most challenging. It, nevertheless, has been overlooked with much less time devoted to its instruction as compared with other language skills, like reading, writing, and speaking. Also, most studies concentrate more on the productive skills of writing and speaking. The focus in most language classrooms is testing practices and more on listening exercises than on teaching the listening skills. Richards and Renandya suggest that one expected purpose behind the approach was that listening abilities may possibly be developed in classrooms while students are exposed to second language encounter during the lecture. Nunan believes that listening is commonly regarded as an increasingly relevant language skill that underscores the necessity of acquiring skills and strategies relevant for the understanding of the spoken language. According to Gilakjani Listening skill is very important in foreign language learning because the key to learn a language is to receive language input. Unfortunately, listening skill is often seen as a passive skill in the classroom, as students seem to sit quietly and listen to conversations. On the other hand, Rost assures that listening is an important means of learning a new language. It is primarily by way of listening that language learners are introduced to a new language, which necessitates and improves the acquisition of their overall second or foreign language skills. If students do not clearly understand what they listen in their language classrooms, they may find it difficult to learn the language which can have a very debilitating effect on their learning of other communicative skills, like speaking, reading, and writing. Moreover, listening is crucial for an effective and meaningful participation in the oral conversation. Rost highlights that there is no spoken language without listening. Students feel lost if they do not comprehend the conversation. This is the reason why language learners lose their confidence, and request constantly for frequent repetitions of the spoken text. Similarly, students in Saudi are rarely accustomed to listening native English language

speakers, which puts them in great difficulty in comprehending English language spoken with its usual pace and pitch. Furthermore, the students selected as subjects of this research have all chosen listening as their preferred language learning skill. Though, there are those who display their strong reading skill, and their aptitude for structured drills and substitution exercises.

Creating and improving listening comprehension requires effective sources to improve listening skills. They are the followings:

Course books with audio CDs,
communications,
songs,
films,
audio books,
podcasts,
radio,
special educational sites

these courses have to be used based on the age group of the learner as well as the level of their English.

Primary school pupils are more tend to learn by listening or watching. Considering this reason teaching them with the help of songs and cartoon is more effective than task based learning.

Elementary students should be taught by listening activities in order to improve listening comprehension. The activities must be “Gap filling”, “Matching” the speaker and the picture. It is more advantageous for them to use course books with CD’s

Mature learners are advised to learn listening acquisition by more serious materials. For instance, podcasts films, audio books, podcasts, radio, special educational sites. Furthermore, adult students can learn easier by authentic materials. It provides effectiveness and speed of the learning process.

Students who are preparing to IELTS exam, TOEFL exam or CEFR tests must use more practice tests. Starting from easies level exercises and increasing

the degree to more difficult practices step by step is regarded to be reliable way of learning listening competence. While listening students understand and analyze the speech simultaneously. That gives the students direct understanding without any translation.

With the help of improving listening students speaking ability also develops.

Reference:

1. L.E.Dyson.and I Nataatmadja, "Student motivation in Podcast use", IMCL2008 Conference, 16-18 April 2008, Amman, Jordan
2. W.Fryer, "Classroom Audio Podcasting", from <http://www.speedofcreativity.org>.
3. C. Adams, "Geek's guide to teaching in the modern age," Instructor, 115(7), pp.48-51.
4. D. Jobbings, "Exploiting the educational potential of podcasting," Retrieved January 7, 2007, from <http://www.recap.ltd.uk/articles>.
5. Nunan, D. (2002). Listening in Language Learning. In: J. C. Richards & W. A. Renandya, eds. Methodology in Language Teaching: An Anthology of Current Practice. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 238-241.
6. Rost, M. (2001). Listening. In: R. Carter & D. Nunan, eds. The Cambridge Guide to Teaching English to Speakers of Other Languages. 1st ed. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 7-13.

**MAHALLA BOSHQARUVIDA XOTIN QIZLARNING AHAMIYATI
VA O'RNI**

Shodiyeva Madinabonu Isroilovna

Buxoro viloyati Jondor tumanidagi 2-IDUMI mutaxassis psixologi

Annotatsiya: O'zbekistonda mahallaning shakllanish davri juda uzoq o'tmishga borib taqalashi bilan birga dunyodagi eng nodir o'zini-o'zi boshqaruv instituti sifatida mashhurligi bilan ham ajralib turadi. Mahallaning o'ziga xos falsafiy tomonlari bor-ki, ularda: mahalla joylagan o'rni, tabiiy sharoiti, ijtimoiy faollik dinamikasi, resurslari, mehnat munosabatlarining tashkil etilishi, bandlik, ehtiyojmand aholi qatlami, hanuzga qadar mukammal tarzda tadqiqot etilmagan. O'zbekiston iqtisodiyotida, xususan ayollar ijtimoiy faolligi oshganligini so'nggi 4 yil ichida keskin sur'atda oshdi. Davlatimiz tomonidan amalga oshirilayotgan buyuk islohotlarda sharqona milliy mafkuramizni tiklash va unga sayqal berish ustuni, tarbiya maskani, mehr-oqibat bulog'i, ezgulik beshigi bo'lgan – mahallalarimizning fuqarolik jamiyati instituti asosini tashkil etuvchi alohida o'ringa ega ekanligini ilmiy asoslash asosiy maqsad etib belgilandi.

Xususan, mahalliy boshqaruv va jamoatchilik nazorati komissiyasi tarkibiga xotin-qizlarning kirib borishi bu ishlarni o'zgarish va burilish yasamoqda. Mahalla boshqaruvida xotin-qizlarning ishtiroki va ularning samarali mehnatini tashkil etilishi, ushbu sektordagi faoliyatining tobora oshib borayotganligi bilan izohlanadi. Shu bilan birga ayollarning mahalla boshqaruv tizimidagi faoliyatiga doir muammolar ham yo'q emas. Maqolada ushbu masalalar bo'yicha atroflicha ayrim mulohazalar yuritiladi va takliflar beriladi.

Kalit soʻzlar: mahalla, aholi qatlami, bandlik, mahalliy boshqaruv tizimi, ayollar ishtiroki, ayollar mehnati, tadbirkor ayol boshqaruvida ulushi, ijtimoiy rivojlanish.

Mustaqillikning oʻtgan yillari mobaynida aholi oʻzini-oʻzi boshqaruvining noyob tizimi boʻlgan mahallalarni jamiyatimiz maʼnaviy va iqtisodiy hayotidagi ahamiyatini oshib bormoqda. Mahalla va uning oʻziga xos jihatlari, maʼnaviy va tarbiya oʻchogʻi sifatidagi oʻrni, unda amalga oshirilayotgan amaliy ishlar salmogʻi, jahondagi boshqa xalqlarning oʻzbek mahallasiga munosabati kabi masalalarni oʻrganishga boʻlgan ehtiyoj vujudga keltirdi. Iqtisodiyoti rivojlangan ilgʻor mamlakatlar olimlarining oʻzbek mahallasiga boʻlgan qiziqishi va uni oʻrganishayotganliklari, ularni jamiyatning moddiy hamda maʼnaviy rivojiga mahalla tizimining beqiyos katta hissa qoʻshishi mumkinligi, bu yoʻnalishda noyob insoniy fazilatlarning namoyon boʻlishi, yaʼni fidoyilik, bir-biriga yordam, axloqiylik va maʼnaviyat oʻchogʻi boʻlgan mahalla tizimini oʻz jamiyatlariga tatbiq etish zarurligi xususidagi fikrlari eʼtiborga loyiqdir.

Maʼlumki mahalla oʻz mohiyati va faoliyatiga koʻra, faqat hududiy uyushma emas, balki ijtimoiy tuzilma, yaʼni kishilar turmush tarzining tashkiliy shakli hamdir. Mahallaning asosiy vazifasi oʻziga tegishli maʼmuriy hududiy birlik doirasida oilalar turmush tarzidan xabardor boʻlish, oilaviy urf-odat va marosimlarda qatnashish hamda uni boshqarish jarayonlarida ishtirok etishdan iborat. Bu haqda Oʻzbekiston birinchi Prezidenti I. Karimov shunday degan edi: “Mahalla hozir xalq ishonchini qozongan adolatli maskan hamda aholini qoʻllab-quvvatlash mexanizmi boʻlib qoldi. U jamiyatimizda islohotlarni amalga oshirishning ishonchli tayanchi va taʼsirchan vositasiga aylanmogʻi darkor”.

Bugungi kunga qadar ijtimoiy falsafiy tadqiqotlarda xotin-qizlar faolligining oshishiga nisbatan adekvat tarzdagi jamoatchilik fikri munosabatining shakllanishi masalalari fuqarolik jamiyatini takomillashtirish

sharoitida yangi sotsiomadaniy qadriyatlarni tarkib toptiruvchi fenomen sifatida yetarli darajada o'rganilmagan. 1991 yildan 2020 yilgacha faoliyat olib borgan O'zbekiston Xotin-qizlar qo'mitasi va Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyatini muvofiqlashtirish bo'yicha respublika kengashi rahbar organlari faoliyati hozirgi davr talablariga javob bera olmaydigan holatga tushib qolayotganligini hisobga olindi. Oqibatda fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarini moliyalashtirishning yangi tizimiga o'tish – O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning 2020 yil 18 fevraldagi “Jamiyatda ijtimoiy-ma'naviy muhitni sog'lomlashtirish, mahalla institutini yanada qo'llab-quvvatlash hamda oila va xotin-qizlar bilan ishlash tizimini yangi darajaga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida”gi [ПФ-5938-son Farmoni](#) qabul qilindi.

Mamlakatimizda oila, xotin-qizlar va keksalarga yordam ko'rsatish, huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilish, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari bilan hamkorlik qilish sohasida davlat siyosatini ishlab chiqadigan va amalga oshiradigan idora – “Mahalla va oilani qo'llab-quvvatlash vazirligi” hamda uning Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar, Toshkent shahar va tuman (shahar) bo'linmalari tashkil etildi. Yangi vazirlikning tashkil etilishi, fuqarolar yig'inlaridagi tuzilmaviy qayta tashkil etishlar va ularning vazifalarini qayta ko'rib chiqish, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarini moliyalashtirishning yangi tizimiga o'tishga qaratildi.

Farmonga ko'ra, Vazirlar Mahkamasi huzuridagi “Oila” ilmiy-amaliy tadqiqot markazi hamda “Mahalla” o'quv-uslubiy va ilmiy-tadqiqot markazi negizida “Mahalla va oila” ilmiy-tadqiqot instituti tashkil etiladi va vazirlik tuzilmasiga o'tkaziladi. Ma'lumot uchun, O'zbekiston Xotin-qizlar qo'mitasi va Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyatini muvofiqlashtirish bo'yicha respublika kengashi rahbar organlarining ushbu tashkilotlarni tugatish haqidagi qarorlari qabul qilindi.



Buxoro viloyati Jondor tumanidagi Paxtakor MFY Terakzor ko'chasi

2021 yil dastlabki 3 oyida respublika komissiyasi tomonidan ushbu “daftar”larga kiritilgan 80 ming nafar xotin-qizning muammolari hal etildi. Ijtimoiy himoyaga muhtoj, turmush sharoiti og‘ir ayollarning 32 ming nafari ish bilan ta’minlandi. Inqirozga qarshi kurashish jamg‘armasi mablag‘lari hisobidan salkam 17 ming nafar xotin-qizga amaliy yordamlar ko‘rsatildi.

Birgina “Har bir oila – tadbirkor” dasturi doirasida 126 mingga yaqin ayollarga imtiyozli kreditlar berildi. Oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish uchun qariyb 215 ming oilaga 6 trillion so‘mdan ziyod kredit mablag‘lari ajratildi. Qariyb 55 ming nafar xotin-qizlar tadbirkorlik va kasbhunar markazlari tomonidan o‘qitildi, hunarmandchilik va kasanachilikka jalb etildi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyov tomonidan qabul qilingan Besh muhim tashabbus doirasida chekka hududlarda tikuvchilik sexlari tashkil etilib, 10 ming nafar ayollar bandligi ta’minlandi.

Uy-joy sotib olish uchun 1 ming 250 nafar opa-singillarimizga qariyb 22 milliard so‘mlik boshlang‘ich badallar to‘lab berildi.

Unga ko‘ra, jamiyatda ayollarimizga bo‘lgan e‘tiborni eng quyi bo‘g‘in

– mahallagacha yetkazib, ularni har tomonlama qo‘llab-quvvatlashning yangi tizimi yaratilmoqda.

Hozirgi vaqtda mamlakatimizda turli soha va tarmoqlarda mehnat qilayotgan ishchi va xizmatchilarning 45 foizini xotin-qizlar tashkil etadi. Jumladan, davlat va jamoat tashkilotlari tizimida 1 ming 400 ga yaqin opasingillarimiz rahbarlik lavozimlarida mehnat qilmoqda. Ulardan 17 nafari senator, 16 nafari Oliy Majlis Qonunchilik palatasi deputati bo‘lib, 1 ming 49 75 nafari esa xalq deputatlari mahalliy kengashlari tarkibida faoliyat yuritmoqda.

Ilgari ayollar faqat oila ishlari bilan mashg‘ul bo‘lganlar. XXI asr ayollarining esa farzand tarbiyasi, oilasiga sadoqatidan tashqari boshqa qadriyatlari ham shakllandi. Bu ularning jamiyatda o‘z o‘rnini topishga intilishi, egallagan kasbi orqali jamiyat taraqqiyotiga munosib hissa qo‘shish istagidir, bu ijobiy holatdan tashqari takomillashgan maishiy xizmat ko‘rsatish texnologiyalari muayyan darajada qo‘l mehnatini osonlashtirdi.

Rahim Sherqulov ta’kidlashicha 2021 yil 7 mart kuni Xalqaro xotin-qizlar kuni munosabati bilan Toshkendagi Xalqaro kongress markazidagi tantanali tadbirda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti jamiyat hayotida xotin-qizlarning roli haqida juda ko‘p misollarni keltirib o‘tdi. Ayniqsa, mahallabay ishlashning ahamiyatini yana bir bor ta’kidladi. Bu tizim mahallalardagi ayollarning muammolarini o‘z vaqtida aniqlash va hal etish imkoniyatini beryapti. Xotin-qizlar har sohada olib borilayotgan xalqchil siyosatdan, ayollarga ko‘rsatilayotgan e’tibordan minnatdor.



Buxoro viloyati Jondor tumanidagi Jondor MFY Jondorshox ko'chasi

Mahalla va oilani qo'llab-quvvatlash vazirligi tashkil etilgani ham bejiz emas. Bu, oilaviy nizolarning oldini olish, ajrimlar sonini kamaytirish va yosh avlod tarbiyasini kuchaytirishda biz, onalarning, mahalla kayvonilarining mas'uliyatini yanada oshirdi. Bugun butun dunyo hamjamiyati havasini tortayotgan yangi O'zbekistonimizning bunyodkorlari bo'lmish o'g'il-qizlarni tarbiyalash – asosiy va bosh vazifamiz.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti **Sh. Mirziyoev** ta'kidlaganlaridek: **Bundan buyon O'zbekistonda bironta ham ayol davlat va jamiyatning e'tiboridan chetda qolmaydi.**

Shuningdek, joriy yilda turmush sharoiti og'ir bo'lgan ayollar hamda yolg'iz onasi qaramog'ida o'sgan qizlarni uy-joy bilan ta'minlash maqsadida byudjetdan 210 milliard so'm mablag' ajratiladi.

Xulosa qilib shuni ham ta'kidlash lozimki bugungi kunda har qanday jamiyatning asosiy «ko'zgusi» – xotin-qizlar ekanligi shubhasizdir. Chunki, jamiyatning ijtimoiy tuzumi qanday bo'lishidan qat'iy nazar, o'sha jamiyat aholisi turmushining farovonlik darajasi, oilalar barqarorligi, kelajak avlod – farzandlar tarbiyasi, iqtidori, jamiyatdagi intellektual salohiyat, ma'naviyat va

madaniyat, ma'rifat, qo'yingki, barcha jabhalarda erishilgan yutuqlar shu jamiyat taraqqiyotiga xotin-qizlarning qo'shadigan hissasi va o'sha jamiyatning ayollarga munosabati bilan belgilanadi.

Adabiyotlar:

1. Karimov I.A. O'zbekiston: iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo'lida– Toshkent., O'zbekiston, 1995. 29-bet. (Karimov I.A. Uzbekistan: on the way to deepening economic reforms - Tashkent., Uzbekistan, 1995. –P.29.)
2. Ishquvvatov V. , Tolipov F. Mahalla: o'tmishda va bugun. – Toshkent., Navro'z. 2014. – B.11. (Ishquvvatov V. , Tolipov F. Neighborhood: past and present. - Tashkent., Navruz. 2014. - P.11.)
3. Makovelskiy A.O. Avesta. – Baku., 1960. – S. 89-91. (Makovelskiy A.O. Avesta. - Baku., 1960. - pp. 89-91.)
4. Qur'oni Karim(Tarjima va izohlar muallifi Alovuddin Mansur) – Toshkent., Cho'lpon, 1992. – 544 b.; Yana qarang: Imom Ismoil al-Buxoriy Hadis. – Toshkent, 1990-1991. I-II-III jild. (The Holy Quran (Translation and commentary by Alovuddin Mansur) - Tashkent, Cholpon, 1992. - 544 pp .; See also: Imam Ismail al-Bukhari Hadith. - Tashkent, 1990-1991. Volumes I-II-III.)

**МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARDA O'YINNING
AHAMIYATI**

Олтинкул туман МТБ га қарашли 15-сонли ДМТТ

Гопирова Дилдора Баходиржонова

*Bola o'yinda qanday bo'lsa, o'sib ulg'aygach ishda ham ko'pincha, ko'p
jixatdan shunday bo'ladi*

(A.S.Makarenko)

Annotatsiya: Ushbu maqola maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning mashg'ulot jarayonida qo'llaniladigan o'yinlarning o'rni va ahamiyati haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Tarbiya, o'yin, maktabgacha ta'lim, o'yinchoq, oila, uzluksiz ta'lim.

Keywords: God manners, familiy, game, preschool leave, toy. continuing education.

Ключевые слова: Воспитание,, игра дошкольное образование, игрушка, непрерывное образованию.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning etakchi faoliyati bu o'yindir. Bog'cha yoshidagi bolalarning o'yin faoliyati masalasi asrlar davomida juda ko'p olimlarning diqqatini o'ziga jalb qilib kelmoqda. Bog'cha yoshidagi bolalar o'zlarining o'yin faoliyatlarida ildam qadamlar bilan olg'a qarab borayotgan sermazmun hayotimizning hamma tomonlarini aks ettirishga intiladilar. Bog'cha yoshidagi bola atrofidagi narsalar dunyosini bilish jarayonida shu narsalar bilan bevosita amaliy munosobatda bo'lishga intiladi. .

Bog'cha yoshidagi bolalarning o'yinlari atrofdagi narsa va xodisalarni bilish quroli bo'lishi bilan birga yuksak ijtimoiy ahamiyatga ham ega. Boshqacharoq qilib aytganda, o'yin qudratli tarbiya qurolidir. Bolalarning o'yinlari orqali ularda ijtimoiy foydali, yuksak insoniy hislatlarni tarbiyalash mumkin.

Hozirgi vaqtda o'yin faoliyati to'liq amalga oshirilgandagina bola shaxsi rivojlanadi. O'yin faoliyatini bevosita kattalar bilan birga amalga oshiradi. Rivojlanayotgan mamlakatlarda ta'lim sohasidagi islohatlar avvalo oiladan bashlanadi.

Maktabgacha ta'lim uzluksiz ta'limning asosiy bug'ini hisoblanadi. Avvalo bu tizimga ota-onalarning ijtimoiy faoliyati va farzandlari uchun shart-sharoit yaratishlari nazarda tutilgan. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarining ish mazmuniga esa kichkintoylarni maktab bosqichida o'qishga tayyorlashdir. Maqsadimiz bilimni sifatini ko'tarish va dunyo andozalari darajasiga olib chiqish.

O'yinning bolalar psixik tarakkiyotidagi kudratli roli mashxur pedagog va psixologlardan tashqari mutafakkir yozuvchilarni xam diqqat e'tiborini jalb etgan. Masalan rus yozuvchilaridan biri *M.Gor'kiy bolalar o'yin va uning moxiyati xakida shunday degan edi. «O'yin bolalar uchun uzlari yashab turgan dunyoni bilish xamda uni uzgartirish qurolidir»*. O'yin bolalar xayotida shunday kup kirrali faoliyatki unda bolalarga mansub bulgan mexnat xam, narsalar xakida fikr yuritish xam, xayol kilish, dam olish va xushchakchaklik manbalari xam mujassamlashgan. Mana shu jarayonlarning barchasi o'yin faoliyatida namoyon buladi. Bolaning ongida uni kurshab turgan voelik tugrisidagi xilma-xil o'yin faoliyatini takomillashtiradigan sharoitlarni tadqiq qilgan *N.M.Aksarinaning ta'kidlashicha, o'yin uz-uzidan vujudga kelmaydi, buning uchun kamida uchta sharoit bulishi lozim: a) taassurotlar tarkib topishi; b) xar xil kurinishdagi o'yinchoklar va tarbiyaviy ta'sir vositalarining muxayyoligi; v) bolalarning kattalar bilan tez tez muomala va mulokotga kiritishuvi*. Bunda kattalarning bolaga bevosita ta'sir kursatish uslubi xal kiluvchi rol

o`ynaydi. D.B.Elkonin uz tadqiqotida rolli o`yinning syujeti bilan bir qatorda, uning mazmuni ham mavjud ekanini yozadi. Uning fikricha, o`yinda bola kattalar faoliyatining asosiy jixatini aniqroq aks ettirishi o`yinning mazmunini tashkil kiladi. O`yin o`z mohiyati jihatidan katta kishilarning hatti harakatlari va xulq-atvorlariga faol taqlid qilishdan iborat bo`lishi tufayli bolalarda ma`naviy sifatlarning mustahkamlanishi uchun va odob - axloq qoidalarini bilib olishlari uchun keng imkoniyatlar beradi. Maktabgacha yoshdagi bola o`yin jarayonida tabiblik yoki muallimlik rolini bajarayotgan bo`lsa, shu kasbga tegishli barcha sifatlarni namoyon qilishga intiladi. Ular o`yinga juda berilib ketsalar, bajarayotgan rollariga xos sifatlari shunchalik samimiy, ijodiy tarzda namoyon bo`ladi. Bolalar uchun o`yin mazmunining hech bir chegarasi yo`q. Maktabgacha yoshdagi bolalar kattalar hayotini hamma tomonlarini o`z o`yinlarida aks ettira oladilar. O`yinning ahamiyati bola shaxsining o`sib kamolotga etishiga ta`sir ko`rsatishdan iboratdir. O`yin har bir yosh bosqichda bolaning tevarak atrofdagi dunyoni va kishilar o`rtasidagi munosabatlarni bilib olishni ifodalaydi. Bolaning moddiy dunyoga, kishilarga o`z-o`ziga munosabati o`zgarayotgan o`yinda namoyon bo`ladi. Bolalarning ehtiyojlari, istak, qiziqish (xavas) lari bevosita o`yinda ifodalanadi. O`yin bolalarning xayolparastligi tufaydi narsalar va kishilar dunyosini ular uchun ma`qul tomonga o`zgartirish imkoniyatini beradigan faoliyatdir. Rus pedagogi **A.S. Makarenko** *Bola o`yinda qanday bo`lsa, o`sib ulg`aygach ishda ham ko`pincha, ko`p jixatdan shunday bo`ladi* deb to`g`ri aytgan edi. Haqiqatdan ham o`yin har bir yosh bosqichda bolaning tevarak atrofdagi hayotni va kishilar o`rtasidagi turli munosabatlarni har tomonlama bilib olishga qaratilgan faoliyatidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Voxidov M.«Bolalar psixologiyasi» Toshkent. 1992 y.
2. Vohidov M.V. Maktabgacha tarbiya psixologiyasi. T.,
3. Krutetskiy V.A. Pedagogik psixologiya asoslari. T.,

**A MODERN APPROACH TO DEVELOPING A SPIRITUALLY
AND MORALLY SUSTAINABLE ENVIRONMENT IN THE
NEIGHBORHOOD AND FAMILY**

Authors: Imomova Mekhriniso Umarovna,

Isaeva Sitora Husniddin kizi

Tashkent region , Yangiyul district school №58

The purpose of this article: to prevent the negative impact of the negative media on the upbringing of children today, to develop the foundations and abilities of spiritual and moral education, to study and shape the inseparable link between the neighborhood and the family, to educate the younger generation on the basis of our mentality and religion in the spirit of patriotism

Keywords: education, upbringing, society, culture, environment, approach

Citation: Value science, strive for knowledge! Let not even a second of your time be wasted! Youth is the greatest period of life. Do not forget that knowledge and science are wealth that does not burn in the fire, does not sink in the water, no one can pull from you! "Speech of the president of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev at the Youth Forum of Uzbekistan.

The more we are talking about the negative impact of the media on the upbringing of a child at the present time, the more social studies show that the family's spiritual moral environment is considered to be much higher than other factors. Although, of course, here it is necessary to take into account two important conditions: the first is that the possibilities of the family are objectively limited; the second is that the Modern Family, for a number of

reasons, often fails to realize the pedagogical potential of its positive impact on the child.

Today, we demand an in-depth scientific approach to the issue of strengthening neighborhood and family institutions, the use of innovative methods in problem solving, practical cooperation with scientific research institutions and public organizations in the field. Only then we will be able to implement the idea of solving the problems of troubled and disputable families, preparing young people for family life, the criteria of a modern exemplary family, the concept of a “healthy family — a healthy society”. There are also a number of problems that have accumulated over the years in these areas, it is natural that they are all concerned.

Through the study of moral views that have been formed over the centuries and their socio-spiritual roots, various directions of the science of morals in the world and the region and the solution of problems related to spirituality in them, the comparative analysis of the achievements and shortcomings of the world science of morals and the search for ways to solve.

The fact that Uzbekistan considers its prospects and future in the development and care of the family in the era of today's rapidly changing globalization is also evident when the restoration of a modern, exemplary and prosperous family becomes one of the priorities of the state policy, further enriching the above traditional values.

In this place, it is necessary to say openly, no matter how bitter it may be, then factors such as some ill — deeds that are not characteristic of our people-family divorces, various conflicting situations, unemployment, unhealthy environment in the family, moral depression, neediness, cases of touching the crime, create troubled, disadvantaged, etc families and a number of socio-spiritual problems. Especially serious concerns arise in a person when the

number of divorces does not decrease. The following factors are the main causes of the collapse of families in our country:

Psychological factor is a severe psychological environment in the family, lack of mutual understanding, constant conflicts in the family, interference of parents in the life of a young couple, alienation of young spouses, indifference to each other;

Social factor—drinking, childlessness, the fact that the health of a husband or wife is not good;

Moral-moral factor — extramarital relations of one of the spouses for a long time in the continuation;

The economic factor is the lack of satisfactory living conditions, material shortage, unemployment, the inability of the husband to provide the family, the severance of contact with the family of one of the spouses who went abroad as a labor migrant, the inability to extend debts.

All ideas, experiences, new customs, traditions, spiritual and moral values, which are integrated into children in the family, pass through family traditions and serve to form them harmoniously. Continue all the experiences of the ancestors of the new generation past in life to a certain extent through family traditions. The process of upbringing is multifaceted, in fact, the older generation also consists in giving knowledge, experience, skills and habits to the younger generation and passing them along. In the education of children in the family, it is of practical importance to use the national traditions accumulated in the life of the family in accordance with the purpose.

On the other hand, society has gone a long way in developing technological progress. The mass media has a great role to play in the formation of the skills of the information technologies of adults and children; early teaching of computer technology in schools is common. Sociologists who study the sphere of interest and employment of modern children also note that in the

system of the priority of the modern generation, television and computer games are in the first place. However, unfortunately, these technical innovations of modern society do not contribute to the development of communication between children and adults, that is, they do not have a positive effect on the formation of the necessary personal qualities of the younger generation.

In the 21st century, young parents themselves tend to gadgets and internet networks, the lack of communication with close people is a great tragedy, and such a deficit destroys the moral norms of the family and the spirit of humanism.

Gadgets that absorb the life of children are aggressive towards them, depriving them of the ability to perceive the image, providing brighter and clearer images of life. This is due to the fact that in a Modern Family, television (computer, laptop, tablet) has become a habit to hold even in the cradle of the baby, and mothers with babies on their hands are using websites and social networks.

When educating a child, it is important to take into account his age and level. When a child achieves some kind of achievement, one should not rush to see the result. For example, up to two years old they are brought up only with sweet words, through manipulation. Under the age of five, the child learns the environment, the main fact occupies the same age range. During this period, it will be necessary for us to try to become an example from a more practical point of view, to create a healthy family environment.

The next period will require a bit of rigidity and discipline. This period is in adolescence, when the child divides the white and black in the same period. The award for kindness studies the inevitability of punishment for evil at this stage. During this period, when the child is properly guided, accompanied by righteous friends, he is well-mannered, and an important step is taken to be a good people.

After all, parenting and neighborhood education will always be the first and decisive for the child in his life.

Bibliography

1. Karimov I.A. High spirituality is an invincible force. - Tashkent: Spirituality, 2008. - 176 b.

2. I.A.Karimov. "In the 21st century of Uzbekistan: analysis of security, conditions of stability and guarantees of progress". Т., "Uzbekistan", 1997 y, 137-b.

3. Abdulla Avlani. Turkic Gulistan or morality. –Tashkent, publishing house "teacher", 1992 y, 160-b.

4. Eptorauf Fitret. Family or family management procedures. - Tashkent, people's heritage publishing house named after Abdulla Qadiri, 1993 y, up to 149-192 page.

5. I. Sh. Algarov, R.Mamatkulova, H.D.Norkulov "pedagogy of personality vaaila education" T; "publishing house of Science and technology", 2009 year

6. Sabalev or.A. "To provide pedagogical knowledge to parents". - Tashkent, 1977.

7. www.ziyonet.uz

8. <http://islamcenter.uz/articles/view?id=214>

**ROLE OF TEACHING FOREIGN LANGUAGE IN UPBRINGING
CHILD IN FAMILY AND MAKHALLA**

Authors: Imomova Mekhriniso Umarovna

Isayeva Sitora Husniddin kizi

Tashkent region , Yangiyul district school №58

The purpose of this article is to study the importance of the development of the spiritual and moral environment in the family and the community, as well as the areas in which the family and the community today have an impact on the moral and educational development and preservation of the national spirit. study, analysis of external factors in the process of studying or living abroad, the effects of external globalization, their significance along with the scope of influence, proposals and solutions that develop not only education but also the moral environment in accordance with our national mentality and national spirit identification, the close connection between the spiritual, moral and spiritual upbringing environment, the importance of the place of life, the teaching of foreign languages to the child while preserving the national spirit in the age of modern globalization and information flows, the sanctity of the family and the community to convey to the younger generation in a new way

Keywords: Neighborhood, universal values, national spirit, spiritual and moral environment, globalization, information age, acceleration process, mentality, national idea, psychological immunity

Quote: "Today, the neighborhood should be a reflection of the principles of justice in our society," he said. It should be a place where people come and

express their opinions, suggestions, concerns and find solutions to their problems. "(Shavkat Mirziyoyev - President of the Republic of Uzbekistan).

Quote: "People who know the language know, living in harmony with modernity requires a young generation that knows modern languages" (Shavkat Mirziyoyev - President of the Republic of Uzbekistan).

From ancient times, our people have revered the mahalla as a place of national values and good deeds. Good qualities such as bringing up children, kindness, harmony, taking care of the needs, people in need of help, holding weddings, hashar and celebrations in public, being together on good and bad positions formed in the same neighborhood.

From time immemorial, in Uzbek mahallas, such qualities as humanity, kindness and generosity have been an integral part of the national mentality of the people. In Uzbeks, a child grows up first in the family and then in the neighborhood. This, in turn, embodies in the minds of people such qualities as cohesiveness, mutual support, respect for others, respect for the elder, and respect for the younger. The role of local self-government bodies and mahallas in the system of civil society institutions is priceless. Because, unlike other countries, the institution of the neighborhood is developing in our country as a socio-spiritual phenomenon that has been tested and deeply rooted for thousands of years, uniting the people. Especially in the current transition to a market economy, it is manifested in the preservation of the traditions and values of our people, the unification of our youth, the strengthening of feelings of kindness among them. Today's rapid changes, like all other spheres, require an analysis of the neighborhood and its management system, socio-political, economic and spiritual activities on the basis of new criteria. One of the important tasks is to form a new structure of the self-governing body that can meet the requirements of the times, to effectively organize its system.

It is no coincidence that the first priority of the "Action Strategy" for the five priority areas of development of the Republic of Uzbekistan for 2017-2021 is "Increasing the role and effectiveness of the Mahalla Institute in public administration." Today it is expedient to put forward the following proposals for more effective organization and development of community activities in raising the morale of young people. A number of practical reforms are being carried out today to deep the role of mahallas in the society, which is an institution of citizen self-government that is not found in other countries of the world, and to ensure the continuity of reforms in this area.

President Shavkat Mirziyoyev said: "If we want to understand the spiritual position and the situation in every home, in the whole country, we will be able to see a vivid picture of the real picture, first of all, in the life of the neighborhood." of course. After all, if the family is an eye-opener for us, the neighborhood is a small homeland within our sacred Motherland. The mahalla is made up of families. Just as the family is the main link in society, our mahallas are the link between our nation and our national spirit. Just as children grow up in a family, so does a family grow up in a community. As a result, the neighborhood, as the closest adviser to the family, is at the fore front of issues related to the spiritual and moral education of young people.

In general, the makhalla, firstly, as a place of a healthy social environment, regulates human behavior, relationships on the basis of justice and moral criteria. Today, the role and influence of the neighborhood when thinking about improving our spiritual life. It is certainly appropriate to dwell on. From time immemorial, our neighborhoods have been a place of true national values. The main goal of the reforms in this system is to turn the neighborhood into a place where people are aware of the situation day and night. "In the process of implementing the important principle "From a strong state to a strong civil society", first of all, we must rely on the support, strength, capabilities and assistance of such so-called social institutions. Becoming a local colleague,

supporter, "balance of justice" further strengthens people's confidence in the state.

As a result, the work on strengthening peace and harmony in our society will rise to a new level, actively participate in improving the effectiveness of the social system based on the cooperation of school, family and community, which will be justified in life. Today, the role of our makhallas is changing. There is a growing sense of community, trust and commitment. Uzbek communities have always been friendly and cohesive. The influence of the community is very high in our society today. This is because from ancient times, ancient customs and traditions originated in the neighborhood, lived and survived in this environment, and developed under the influence of this environment. Maybe that's why this place is a big family that preserves such ceremonies and passes them on to the younger generation. In this regard, it is not for nothing that our people say, "The family is both a father and a mother for us." It is an expression of vital truth. That's why the Makhalla cares about the peace, tranquility and harmony of our families.

The most important social task of the family is the upbringing of the younger generation. In modern society, the family is seen as the institution of the first socialization of the child. Parents have a socio-cultural character and are distinguished by a system of norms and rules established by culture and society, which regulate the distribution of parenting and parenting responsibilities among parents: the content of roles, models of role behaviors designation Parents are responsible to society at each stage of ontogeny in creating a system of conditions that are appropriate to the child's age characteristics and create optimal opportunities for his or her personal and mental development. In the history of parenting, the growing importance of the institution of the family is becoming more and more evident.

In the age of information globalization, the role of parents in building a vital state, explaining to young people their responsibility and responsibility in

building a sweet state, the importance of their role in the upbringing of children, as well as instilling in the child the national spirit and national values. Education is one of the topical issues of the day. In this regard, the creation of a healthy moral environment in the family and society - the process of education requires great responsibility and attention on the part of parents. A healthy moral and spiritual process is a comprehensive example for a child, a mental and psychological upbringing, an example set by our parents in the upbringing of a child, even from simple words to behavior. and, for example, the study of foreign languages, without forgetting our national traditions, involves the upbringing of children outside the environment without quarrels and disputes, without lawlessness, without immorality.

Let's think about the possible effects of teaching a child a foreign language, we all know that a child learns what he sees and knows in the family, does it, and therefore in vain "does what he sees in the bird's nest" There is no quotation. The process of learning a foreign language first enters the child's brain through his interest in a new nation and country, the more he learns about dress and appearance, lifestyle, the habits of the people learning the language, the style of outlook, you will be able to observe the effects such as walking posture, behavior. As an innovative proposal in teaching foreign languages in our makhallas and families, first of all, from the moment our young child realizes himself, from the moment his family recognizes his parents, we learn our nationality, our national values, from our clothes to our hospitable traditions. I would have suggested that we teach at the same time, we should not give tutors and teachers to bring ordinary children to the level of knowledge of the language faster, but teach our children as games, just as the hospitality of our people is shown in the simple "aunt" game, starting from our kindergartens. then a new environment, I think it makes sense to prepare to teach new languages.

Firstly, it is considered more effective to teach a child words that are language units through clear images and pictures and even action games.

Because when a child sees or does everything, he quickly learns and masters. In families, educational institutions, neighborhoods and enterprises, young people with the ability to think independently and make decisions are the socially necessary for the spiritual development of young people. a pedagogically healthy and stable environment is created. One of the initiatives taken by the President was the decision to "teach foreign languages to children of kindergarten age, and English in schools from the 1st grade on the basis of the integration of disciplines." foreign language skills and the opportunity to acquire knowledge under a healthy environment to the outside world.

While it is desirable to bring up our children on the basis of science and education, in turn, upbringing is closely linked with spirituality. After all, young people are the future owners. Spiritual education plays an important role in the education of our youth. Most importantly, let's pay attention to the upbringing of our children, this is the criterion for our children to grow up spiritually healthy, respectful of their ancestors, our history, our Motherland, our mother tongue, our national values. is the basis of its growth.

References

1. Decisions and decrees of Sh. Mirziyoyev .2017
2. "CONTINUOUS SPIRITUAL EDUCATION - A GUARANTEE OF NATIONAL RISE" Hazrat Jabborov spirituality 2020
3. "THE NEIGHBORHOOD - THE RESIDENCE OF VALUES" Mansur Musayev spirituality 2020y
4. Gurko TA Parenting in changing socio-cultural conditions // Sotsis, 1997.- № 11. - 98p.
2. Drujinin V. N. Family Psychology. - Yekaterinburg: Workbook, 2000. - 208 p.

3. Ermixina MO Formation of conscious motherhood on the basis of subjective psychological factors: Author's abstract. Dis Kand psychol. fans. - Kazan: KSTU Publishing House, 2004 .-- 22 p.

4. Jigalin S. S. Forming the positions of relevant parents as a method of correcting educational practice in adolescent families: Author's abstract. Dis Kand psychol. fans. - - KSU, 2004 .-- 26 p.

5. Ilyin V. A. Childhood archeology. - М .: Sinf, 2002. - 180 p.

6.I.S Kon. Sociological Psychology, MPSI, 2000.-560 p.

7.R. V. Ovcharova Psychological support of parents ... - М .: "Institute of Psychotherapy" OJSC, 2003. - 295 p.

8.R. V. Ovcharova Parental Psychology.- М .: Academy, 2005, 368 p.

9.Schneider L.B. Psychology of family relations ... Lecture course. - М .: April-Press; EKMO-Press Publishing House, 2000 .-- 512 p.

**O'ZBEK VA INGLIZ STEREOTIPLARINING MADANIYATLARARO
TO'QNASHUVI**

Mualliflar: Isayeva Sitora Husniddin qizi

Imomova Mexriniso Umarovna

Toshkent viloyati, Yangiyo'l tumani 58-maktab

Annotatsiya: Turfa millat vakillari bilan qanday aloqa qilishni o'rganish va eng muhimi, bunday muloqotdan zavq olish uchun o'rganilayotgan tilning xususiyatlarini tushunish kerak. Har bir etnik guruhning tili tirik organizm bo'lib, uning tarixi, madaniyati va ijtimoiy hayoti bilan uzviy bog'liqdir. Til va madaniyatning o'zaro aloqasi, o'zaro ta'siri muammosi tilshunoslikda markaziy masalalardan biri hisoblanadi. Mazkur maqolaning negizida o'zbek va ingliz tillarida milliy madaniyatga xos lingvomadaniy stereotiplarni tahlil etish, madaniyatlararo to'qnashuvini oldini olish yotadi.

Kalit so'zlar: stereotip, to'qnashuv, lingvomadaniyat, badiiy adabiyot, madaniy to'qnashuv, tassavur, muloqot

Abstract: The most essential ability to understand the characteristics of learning foreign languages is to learn how to communicate with people of different nationalities and, most importantly, to enjoy this communication. The language of each ethnic group is a living organism and is inextricably linked with its history, culture and social life. The problem of the interaction of language and culture is one of the central issues in linguistics. This article is based on the analysis of linguistic and cultural stereotypes in the Uzbek and English languages, as well as the prevention of intercultural conflict.

Keywords: stereotype, conflict, linguocultural aspects, cultural shock, communication, personality

traits

Muammoning dolzarbligi bir necha omillarga bog'liq: birinchidan, madaniyatlarning globallashuvi va turli lingomadaniyat jamoalari vakillarining millatlararo aloqasi sharoitida kommunikatorlarning o'zaro anglashuviga; ikkinchidan, xalqlarning tili, madaniyati va psixologiyasining o'zaro ta'siri muammolariga qiziqishning paydo bo'lishi, o'quv jarayonida turli xil nizolar yuzaga kelishi bilan izohlanadi. Onglarning qarama-qarshi suhbatlari - sheriklarning bir-birini noto'g'ri tushunish oqibati; ular tomonidan etnosentrizmning namoyon bo'lishi, har bir millatning stereotiplari to'qnashuvidir. Hozirgi vaqtda "stereotip" hodisasi tadqiqotchilarning e'tiborini tobora ko'proq jalb qilmoqda, chunki boshqa tabiatdagi stereotiplar, bir tomondan, madaniyatlararo aloqani amalga oshirishni osonlashtiradi, chunki ular oldindan o'z xususiyatlari haqida g'oyalar berishadi, millatning xarakteri va shu bilan madaniyatlararo aloqani amalga oshirishni osonlashtiradi, boshqa tomondan esa - xalqlarning turli xil stereotiplari to'qnashuviga olib keladi, ziddiyatli vaziyatning paydo bo'lishiga yo'l ochib beradi.

Stereotiplarning turli xil ta'riflari mavjud. Ulardan birinchisiga V.Lippmann, D.Kats va K.Brayli tomonidan berilgan ta'rif kiradi. Lipman ta'biricha "stereotiplar" bu - atrofdagi olamni idrok etishning o'ziga xos shakli, va bizning ongimizga yetib borguncha hissiyotlarimizdagi ma'lumotlarga ma'lum darajada ta'sir ko'rsatadigan omildir.¹² Lippmanning so'zlariga ko'ra, inson atrofdagi dunyoni barcha qarama-qarshiliklarida tushunishga harakat qilib, o'zi bevosita kuzatmagan hodisalarga nisbatan "tassavurida manzara" yaratadi. Inson hayoti davomida bevosita ularga duch kelmasdan oldin ham ko'p narsalar to'g'risida aniq tasavvurga ega bo'ladi. Bunday stereotiplar ma'lum bir shaxsning yo guruhning madaniyatini aks etishi ta'sirida shakllanadi: «Ko'p hollarda biz avval ko'rib turib ta'rif beramay, birinchi u yoki bu hodisani o'zimiz belgilaymiz, keyin kuzatamiz. Umuman olganda : tashqi dunyodagi chalkashliklardan,

¹² Lippman W. jamoatchilik fikri. N.Y. 1950 yil. [95]

mentalitetimiz yuklaydigan xususiyatlarnigina ajratib olamiz va ushbu ma'lumotlarni stereotiplar shaklida qabul qilishga moyilmiz.”¹³

Stereotiplar insonga umuman olam haqida tasavvur hosil qilish, uning tor ijtimoiy, geografik va siyosiy muhitidan chiqib ketishga imkon beradi. Lippmanning ta'kidlashicha, stereotiplar avloddan-avlodga shunchalik qat'iy ravishda o'tadiki, ular ko'pincha borliq, voqelik, biologik fakt sifatida qabul qilinadi. Agar shaxsiy tajribamiz stereotipga zid bo'lsa, ko'pincha ikkita narsadan biri sodir bo'ladi: inson o'zgaruvchan emas, negadir o'z qarashlarini o'zgartirishga qiziqmaydi yoki shunchaki bu qarama-qarshilikni sezmaydi, yoki uni qoidani tasdiqlovchi istisno deb biladi va odatda oddiygina bu haqda unutadi. Sezgir, qiziquvchan odamning esa stereotiplari voqelik bilan to'qnashganda, atrofdagi olam haqidagi tasavvurlarini o'zgartiradi. Lippmann stereotiplarni shubhasiz noto'g'ri tushunchalar deb hisoblamaydi. Uning fikriga ko'ra, stereotip to'g'ri, yoki qisman to'g'ri, yoki yolg'on bo'lishi mumkin. Lippmann nafaqat "stereotip" (yunon. stereos-qattiq, typos-iz tamg'a, tip) atamasini ilmiy muomalaga kiritdi, unga ta'rif berdi, balki ushbu hodisaning muhimligini ham ta'kidladi. Umuman olganda «Stereotiplar tizimi bizning shaxsiy urf-odatlarimizda muhim rol o'ynaydi, bu esa jamiyatdagi o'rnimizni himoya qiladi, shuningdek, tezkor hayotimizda vaqtni tejashga va dunyoni barqaror ko'rish va uni qamrab olishga qaratilgan chalkash urinishlardan qochishga yordam beradi» deb takitlaydi u.¹⁴ Ushbu stereotiplarni tushunish bilan bir qatorda uning ikkita muhim xususiyatini ajratib olish lozim – birinchisi milliy madaniyat tomonidan belgilanib, mehnat kuchini tejash vositasi deb qaralsa, ikkinchisi esa shunga muvofiq ravishda lingvistik vosita ham bo'la oladi. Agar matematik muammolarni hal qilish algoritmlari odamning fikrlashini saqlab qolsa, u holda stereotiplar insonning o'zligini "qutqaradi".

¹³ Lippman W. jamoatchilik fikri. N.Y. 1950 yil. [81].

¹⁴ Lippman W. jamoatchilik fikri. N.Y. 1950 yil. [114].

Priston universitetida o'tkazilgan eksperiment asosida etnik stereotipni aniqlash usulini ishlab chiqqan amerikalik olimlar D. Kats va K. Breyli etnik "ta'rifga ko'ra stereotip" tushunchasini berishdi.

Etnik stereotip - bu u ifodalamoqchi bo'lgan haqiqatlarga yaxshi mos kelmaydigan va odamning avvalgi hodisani aniqlash, so'ngra uni kuzatish uchun xos xususiyatidan kelib chiqadigan barqaror g'oya deb bir mazmunmunga kelishgan.¹⁵ Stereotip - bu ijtimoiy guruhga yoki unga tegishli bo'lgan shaxslarga qaratilgan og'zaki ifoda etilgan e'tiqod. Uning mantiqiy hukm shakli mavjud bo'lib, u hissiy jihatdan baholash tendentsiyasiga ega, asossiz ravishda ma'lum fazilatlar, yoki xulq-atvorga ega bo'lgan har qanday toifadagi insonlarni taqdirlaydi, yoki mahrum qiladi. Tilshunoslik nuqtai nazaridan stereotipni gap shaklida bayon etish mumkin. Stereotiplar sotsializatsiya va madaniylashtirish jarayonida o'rganiladi. Stereotiplar madaniyatning bir qismi bo'lganligi sababli, jamiyatimiz vakiliga endi aylangan yosh bolada turfa madaniyatlar haqida fikr yuritish "odati" ma'lum bir shaklda mavjud bo'lgan stereotiplar yordamida shakllanadi. A.P. Sadoxin va T.G. Grushevitskaya shaxsning ijtimoiylashuvi jarayonida stereotiplarning shakllanishiga ta'sir qiluvchi quyidagi omillarni ajratib ko'rsatmoqda: birinchidan, hatto ota-onalarning ham ongida ko'plab stereotiplar yotadi. Ular oxirgi shakllarini hayotning 12 dan 30-yoshgacha vaqt oralig'ida olishadi, undan keyin ular barqaror ravishda o'rnatiladi va katta qiyinchilik bilan o'zgartirilishi mumkin; ikkinchidan, stereotiplar birovning fikrini idrok etish orqali o'zaro muloqot qilish jarayonida shakllanadi: masalan tez-tez duch keladigan odamlar - do'stlar, tengdoshlar, o'qituvchilar va boshqalar; uchinchidan, stereotiplar cheklangan shaxsiy aloqalar orqali paydo bo'lishi mumkin. Shunday qilib, agar boshqa millat savdogari sizni aldayotgan bo'lsa, unda siz ma'lum bir millatning barcha vakillari haqida "aldoqchi" degan xulosaga kelishingiz mumkin. Bunday holda, stereotiplarning paydo bo'lishiga ohirigacha o'rganilmagan, cheklangan ma'lumot yotadi; to'rtinchidan, ommaviy

¹⁵ Katz D., Braly K. Yuzta kollej o'quvchilaridagi irqiy stereotiplar // Anormal va ijtimoiy psixologiya jurnali, 1933, 28-jild. [96].

axborot vositalari stereotiplarni shakllantirishda muhim o'rin tutadi, ayniqsa hozirgi tezkor zamonda juda ko'p insonlar vakolatli manbalarga ishonib qolib tanqidiy baholanmagan fikrlarga yon bosishadi.¹⁶

Stereotipning maqsadi shundaki, uning yordamida to'plangan ma'lumotlar, foydali bilimlar yig'indisi sifatida emas, balki ma'lum bir tarzda tizimlashgan tajriba sifatida paydo bo'ladi, va uning tuzilishiga qarab kelajak avlodlarga berilishi mumkin.

Yu.E. Proxorov stereotipga quyidagicha ta'rif beradi: ma'lum bir etnik madaniyat vakilining aqliy-lisoniy majmuasining ijtimoiy-madaniy jihatdan belgilangan birligi, og'zaki muloqotda ma'lum bir madaniyat uchun kommunikatsion vaziyat standartiga me'yoriy va mahalliy birlashma shaklidir.¹⁷

Stereotip hodisasi nafaqat tilshunoslarning ishlarida, balki sotsiologlar, etnograflar, kognitologlar, psixologlar va etnopsixolingvistlarning ham tadqiqotlarida o'rganiladi. Ushbu fanlarning har qaysi vakili stereotiplarning xususiyatini o'z sohasining tadqiqoti nuqtayi nazaridan belgilaydi. Shunga ko'ra, ijtimoiy stereotiplar (kasbiga, yoshiga ko'ra), muloqot stereotiplari, mental stereotiplar, madaniy stereotiplar, etnomadaniy stereotiplar va h.k. farqlanadi. Masalan, ijtimoiy stereotiplar shaxsning tafakkuri va muomalasini ko'rsatadi. Etnomadaniy yoki milliy stereotiplar eng ko'p o'rganilgan bo'lib, ular biron bir xalqqa xos bo'lgan umumiy xususiyatlarni ifodalaydi. Etnomadaniy stereotiplar milliy guruhlar o'rtasidagi munosabatlarni ko'rsatadi, muayyan millatning o'zini o'zi anglashi va mentalitetining tarkibiy qismi hisoblanadi, shuningdek, milliy xarakter bilan chambarchas bog'liq bo'ladi¹⁸.

Lingvokulturologiyani ko'proq etnomadaniy, ya'ni milliy stereotiplar qiziqtiradi. Masalan, o'zbek millatida mehmonni kutib olmaslik, yoki uni yaxshi

¹⁶ Grushevitskaya T. G., Sadohin A. P. Kulturologiya. M.2010- 688 c.

¹⁷ Proxorov Yu.E. Nutqiy aloqa stereotiplari va ularning chet elliklarga rus tilini o'rgatishdagi o'rni.-M.: LKI nashriyoti, 2008 y.

¹⁸ Usmanova Sh. "Tarjimonlik faoliyatining lingvomadaniy aspektlari" fanidan ma'ruzalar kursi. –Toshkent: 2014.

qarshilamaslik – an’analarga rioya qilmaslik hisoblanib, bunday holatga o`z oilasini, qishlog`ini va nasl — nasabini isnodga qo`yish deb qaralgan. An’analar hatto dushmanini ham mehmondo`stlik bilan qarshilashga chaqirgan.¹⁹ Bu kabi hodisalar mehmondo`st, bag`rikeng, sodda, ishonuvchan va yevropaliklarning nazarida hayratlanarli, g`alati, tushunarsiz stereotiplar deb qaralgan va hozirgacha minglab turistlarni o`ziga jalb qilib kelmoqda. Ingliz madaniyatida esa uning aksini ko`rishingiz mumkin: begonalar bilan tanishmaganingizcha ularga murojaat qilish odobsiz deb hisoblanadi. Salomlashish va murojaat qilishda, hatto yaqin do'stlar davrasida familiya va unvonlaridan foydalanish odatiy holdir.²⁰ Suhbat uchun to'g'ri mavzuni tanlash qobiliyati boshqa lingvistik va madaniy hamjamiyat vakillari bilan muloqot qilishda juda muhimdir. Notanish odamlar (yoki siz yaxshi bilmaydigan odamlar) bilan muloqot qilish uchun mos deb hisoblangan "xavfsiz" suhbat mavzusi har bir mamlakatda turlicha. O`zbek va ingliz tilida so'zlashadigan madaniyatdagi kichik suhbat uchun mavzularni tanlashda qiyosiy tahlili shuni ko'rsatadiki, inglizlar uchun eng mashhur mavzular: 1) sayohat; 2) ob-havo; 3) sevimli mashg'ulotlari, qiziqishlari; 4) ish; 5) kelib chiqishi bo'lsa, o`zbek xalqiga 1) oila; 2) salomatlik; 3) yangiliklar; 4) uy sharoit mos tusharkan. Angliyada qirol oilasi, irqiy munosabatlar, daromad, ish haqi, sog'liq, uy hayvonlari haqida gapirish xavfli. O`zbekistonda esa siyosat, davlat amaldorlari, shaxsiy jamg`armalar haqida juda ehtiyotkorlik bilan suhbat olib borish lozim. Bunday mavzulardagi suhbatlardan qochish kerak.

Etnik stereotiplar har qanday etnik millatning ijobiy yoki salbiy stereotipik xususiyatlari haqida g'oyalar beradi: mehnatsevarlik, aniqlilik, insonparvarlik, soddadillik, poklilik, ishonchlilik shular jumlasidandir. Salbiy tomonlarini: qaysarlik, ishga haddan tashqari berilib ketish, yumorning yo'qligi, g'amginlik, egoistlik, yolg'izlanish tashkil etadi. Masalan ingliz madaniyatida salomlashkanda “How are you?” savoliga javoban : Thanks, And how are you?”

¹⁹ <http://chdpial.uz/ozbekiston-madaniyati/>

²⁰ https://revolution.allbest.ru/sport/00771213_0.html

deya qisqa javobni kutib qolishadi. Hayrlashganda esa oddiygina “See you!” yoki “Bye!” deya gapni tugatish maqsadga muvofiqdir, chunki ortiqcha mulozamatni ular ikkiyuzlamachilik va shaxsiy hayotga aralashish deya tushuniladi. Yana shunday ibora borki "To take English leave" – “Inglizlarcha ketish” demak, kimdir xayrlashmasdan ketayotganda aytishadi. Siz bu ibora inglizlarning odobsiz xatti-harakatlarini masxara qilmoqda deb o'ylashingiz mumkin. Biroq, ingliz madaniyatida, odob-axloq qoidalariga rioya qilishga intilishadi. Ular ketishdan oldin boshqalar bilan xushmuomalalik bilan xayrlashishadi va ular boshqa xatti-harakatlarni yomon ta'mga, ishora deb hisoblashadi.

O'zbek madaniyatida salom berish va alek olish xususida axloq-odobimizning islom diniga monan bir qancha ko'rsatmalari bor. «Avval salom, keyin kalom» (“Assalomu aleykum” va albatta so'rashishlar). Sersalom xalqimizning yana bir isbotini quyidagi maqol va iboralarda namoyon bo'ladi: «Salom bermaguncha, birovni taomga chaqirmanglar», «Odamlarning Yaratganga eng yaqini boshqalarga eng avval salom berganidir». Yo'lda uchrashib qolib va zudlik bilan o'z ishlariga qochgan o'zbeklarni tasavvur qilish juda qiyin. Siz nafaqat salomlashish uchun, balki suhbatdoshning ishlari haqida barcha tafsilotlar bilan chin dildan so'rashingiz kerak: uydagi hodisalar, bolalar salomatligi, yangiliklar va hokazo. Javob esa doimo ijobiy bo'lishi kerak: “Allohga hamdlar bo'lsin, hammasi joyida”. Bu juda ko'p vaqtni oladi, lekin ayollar birga uchrashganda suhbat yanada hissiyotlarga boy va emotsional tuyuladi. Bu yerdan ko'rinib turibdiki o'zbek xalqi o'ziga hosligi, mexmondo'stligi, ochiq ko'ngilligi bilan ajralib turadi.

Madaniyatlararo muloqot jarayonida qo'llanilgan stereotiplar madaniyatlar dialogini yaratishga yordam beradi, chunki etnik xarakter xususiyatlari, xulq-atvori, boshqa millat vakillari to'g'risida oldindan o'ylangan fikr idrokni osonlashtiradi, bag'rikenglikning namoyon bo'lishiga yordam beradi, shuning uchun ular ma'lum bo'lishi kerak.

Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, stereotiplarning avtostereotip va geterostereotip turlari ham mavjud. Avtostereotiplar kishilarning o'zlari haqida nima o'ylashlarini, geterostereotiplar boshqa xalqlar haqidagi o'y-fikrlar, munosabatlarni (ko'proq tanqidiy munosabatlarni) aks ettiradi. Masalan, o'z xalqida tejamkorlik hisoblangan odat, boshqa xalqda kuzatilganda xasislik sifatida baholanadi.²¹

Shunday qilib, ingliz va o'zbek milliy stereotiplarini har qanday millat vakillarining xarakter xususiyatlariga oid umumlashtirilgan g'oyalar sifatida o'rganish madaniyatlararo aloqada o'zaro tushunishga erishishga yordam beradi, chunki biz uchun allaqachon g'oyalar orqali tanish bo'lgan fikr boshqa millat vakillarining fe'l-atvori, idrokini osonlashtiradi, uning qiyofasini o'zingiznikidek aniqlaydi.

Adabiyotlar

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони.
2. Usmanova Sh. “Tarjimonlik faoliyatining lingvomadaniy aspektlari” fanidan ma’ruzalar kursi. –Toshkent: 2014.
3. Маслова В. А. Введение в лингвокультурологию. –М., 1997.
4. Маслова В. А. Лингвокультурология. Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. –М.: “Академия”, 2001.

²¹ Акиншина А. А. Стереотипы национальной культуры в межкультурном общении. –Н.Новгород: НГГУ, 2009.

5. Lippman W. jamoatchilik fikri. N.Y. 1950 yil.
6. Katz D., Braly K. Yuzta kollej o'quvchilaridagi irqiy stereotiplar // Anormal va ijtimoiy psixologiya jurnali, 1933, 28-jild.
8. Proxorov Yu.E. Nutqiy aloqa stereotiplari va ularning chet elliklarga rus tilini o'rgatishdagi o'rni.-M.: LKI nashriyoti, 2008 y.
9. Grushevitskaya T. G., Sadohin A. P. Kulturologiya. M.2010- 688 s.
10. Акиншина А. А. Стереотипы национальной культуры в межкультурном общении. –Н.Новгород: НГГУ, 2009.
11. <http://chdpial.uz/ozbekiston-madaniyati/>
12. https://revolution.allbest.ru/sport/00771213_0.html

**“BARKAMOL AVLOD” BOLALAR MAKTABI
O‘QUVCHILARNI KASBGA YO‘NALTIRISHNING DOLZARBLIGI**

Kurbanova Feruza Narziyevna

Buxoro viloyati G‘ijduvon tumani

“Barkamol avlod” bolalar maktabi uslubchisi

Annotatsiya Bu maqolada “Barkamol avlod” bolalar maktabining 2021-2022 o‘quv yilida o‘quvchilarning bo’sht vaqtlarini mazmunli tashkil etishda qilgan ishlari.

Kalot so‘zi: “Barkamol avlod” Vazirlar mahkamasining 331- sonli qarori, PQ (Prizidend qarori) 4467 sonli qaror, Pedagog xodimlar, boshqaruv tizimi.

G‘ijduvon tuman “Barkamol avlod” bolalar maktabi rivojlanayotgan yangi O‘zbekistonda yoshlarni ilmi, bilimli bo‘lishiga qaratilgan jismonan sog‘lom ma‘nan yetuk, mustaqil fikrlaydigan, chuqur bilim va zamonaviy



dunyoqarashga ega Vatanimizning taqdiri va kelajagi uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga qodir bo'lgan barkamol yosh avlodni tarbiyalash hamda voyaga yetkazish uchun mamlakatimizga keng ko'lamli ishlar olib borilmoqda. "Barkamol avlod" bolalar maktablari o'quvchilarga qo'shimcha ta'lim berish va ularning maktabdan tashqari bo'sh vaqtlarini mazmunli tashkil etish orqali ular ongida milliy va umumbashariy qadriyatlarga asoslangan yuksak va ma'naviy – axloqiy fazilatlarni, ijodiy va aqliy qobiliyatlarini rivojlantirish, o'z Vatani va xalqiga sadoqatli qilib tarbiyalash, milliy qadriyatlarimizni yosh avlodga yetkazish, milliy istiqlol g'oyasi, insoniylik, xushyorlik tuyg'ularini singdirish.

Shu bilan birga, yoshlar ta'lim- tarbiyasi uchun qo'shimcha sharoitlar yaratishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlarni o'z ichiga olgan "Besh tashabbusni" amaliyotga tadbir etish, respublikamizda jadal sur'atlar bilan amalga oshirilayotgan ijtimoiy- siyosiy, sotcial- iqtisodiy va boshqa sohalardagi islohatlar ulg'ayib kelayotgan o'spirin iqdidorini yanada rivojlantirish, yuqori malakali kadrlarni tayorlash, yurt ravnaqi yo'lida ularning faol ishtirokini ta'minlashni bugungi kunning ustivor vazifalaridan biri etib belgilanmoqda Xalq ta'limi tizimidagi maktabdn tashqari ta'lim samaradorligini yanada oshirish, o'quvchi yoshlarda yuksak ma'naviy fazilatlarni kamol toptirish, ularning bo'sht vaqtlarini mazmunli tashkil etish, kasb-hunarga yo'naltirish orqali mustaqil hayotga tayyorlash, intellektual barkamol avlodni tarbiyalash maqsadida tashkil etilgan. "Barkamol avlod" bolalar maktabi O'zbekiston Respublikasi Prizdentining "Xalq ta'limi tizimidagi maktabidan tashqari ta'lim samaradorligini tubdan oshirish chora- tadbirlari to'g'risida" 2019-yil 30 sentabrdagi PQ-4467-son qarorlarini ta'minlash maqsadida 2022-yilda Buxoro viloyati G'ijduvon tumanida jamonaviy o'quvchi yoshlarning bilim olishlari uchun qulayliklarga ega 150 o'rinli bino qurilmoqda.



G'ijduvon tuman “Barkamol avlod” bolalar maktabida direktor **L.B. Ibodov** ilg'or pedadagik usullar va metodlardan zamonaviy axborot – kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda mashg'ulotlarni sifatli olib borishga sharoitlar yaratib bermoqda. “Barkamol avlod” bolalar maktabida 15-sentyabrdan to'garaklar boshlanib oshiq eshiklar kuni bo'lib o'tadi. Mashg'ulotlarimiz 25-may kuni esa “Yopiq eshiklar” kuni tashkil etilib, to'garaklarga to'liq 216 soat qatnashgan o'quvchilarimiz “Barkamol avlod” bolalar maktabi tomonidan Guvohnomalar taqdim etiladi. G'ijduvon tuman “Barkamol avlod” bolalar maktabida 60 dan ortiq to'garaklar mavjud: Shulardan “Oliy ta'lim muassasasi va maktabga tayyorlov ” yo'nalishiga quyidagi to'garaklar mavjud.

1.Ona tili. 2. Fizika. 3. Biyologiya. 4. Rus-tili. 5. Ingliz-tili. 6. Tarix.

7.Maktabga tayyorlov. 8.Kimyo. 9. Matematika.

Hozirgi kunda G'ijduvon tuman “Barkamol avlod ”bolalar maktabida 7-yo`nalish mavjud bo`lib bular quyidagilar 1. Madaniyat va san`at , 2. Texnik

konstruktorlik va modellashtirish , 3. Oliy ta`lim muassasasi va maktabga tayyorlov , 4. Jismoniy tarbiya va sport , 5, Hunarmandchilik va qo`l mehnati , 6. Turizm va ekalogiya , 7. Xorijiy tillar . 7-yo`nalishdagi 73-nafar pedagog hodimlar o`quvchi yoshlarni bo`sh vaqtlarini mazmunli tashkil qilishga o`z hissasalarini qo`shib kelmoqdalar. “Barkamol avlod” bolalar maktabi to`garak rahbarlari ilm bilan birgalikda to`garak a`zolariga kasb- hunar sirlarini ham o`rgatib kelmoqda.

G`ijduvon tuman “Barkamol avlod” bolalar maktabidagi o`zgarishlar.

Mamlakatimizda maktabdan tashqari ta`lim samaradorligini yanada oshirish o`quvchi yoshlarning bo`sh vaqtlarini mazmunli tashkil etish hamda ularga yuksak ma`naviy fikrlarni kamol toptirish kasb-hunarga yo`naltirish orqali mustaqil hayotga tayyorlash har tomonlama yetuk salohiyatli barkamol avlodni tarbiyalash maqsadida hurmatli Prizidentimiz SH.M.Mirziov alohida e`tibor berib 30-sentabr kuni xalq ta`lim tizimidagi maktabdan tashqari ta`lim samaradorligini tubdan oshirish chora-tadbirlari to`g`risida PQ 4467-sinli qarorini imzoladi va bu tizimda STEAM ta`limini kiritdi. Maktablarda STEAM ta`lim Science-tabiiy fanlar , Technology –texnologiyalar, Engineering – muhandislik , Art-san`at , Mathematics-matematika dasturlarni joriy etish va to`garaklar mazmuniga singdirish. Shu jumladan Buxoro viloyati G`ijduvon tumandagi “Barkamol avlod “ bolalar maktabida ham to`garaklarimiz STEAM ta`limi asosida o`tish ancha samarali yo`lga qo`yilgan.

PQ 4467- sonli qarorida umumta`lim maktablarida “Barkamol avlod “bolalar maktablarining tarmoq to`garaklarini rivojlantirish va faoliyati bo`yicha vazifalarini ilgari surilgan. G`ijduvon tuman “Barkamol avlod ” bolalar maktablarida ham chekka qishloqlarida tarmoq to`garaklarini ochish chora tadbirlari ko`rilib chekka maktablarida malakali mutahasis hodimlarni ishga jalb qilish va u yerdagi o`quvchilar qiziqishi, dunyo qarashiga qarab to`garaklarni ochish asosiy maqsad qilib qo`yilgan. PQ 4467 –sonli qarorning asosi bo`lgan pedagogik hodimlarning malaka talablari doirasida ishsiz

yoshlarning o`rta maxsus va oliy ma`lumotli mutahassisligiga hamda salohiyati inobatga olinib ish bilan ta`minlanyopdi. Yoshlarning dunyo qarashini kengaytirish, bilim saviyasini ota-onaga , vatanga bo`lgan mehr-muhabbatini oshirish asosiy maqsad qilib qo`yilgani kundek ravshan. Bundan tashqari Vazirlar mahkamasining 2021-yil 27-mayda qabul qilinga 331-sonli qarori “Barkamol avlod “ bolalar maktablarini tubdan takomillashtirish chora – tadbirlari to`g`risida bo`lib unga ko`ra o`quvchilar bo`sh vaqtdan unumli foydalanishi hamda aqliy faoliyatining oshishi uchun Fan to`garaklarini ham ochish kerakligi aytilgan. Texnik konstruktorlik va modellashtirish yo`nalishidan Robototexnika ,mexotronika to`garaklarini ochish unda o`quvchilar qamrovini oshirish borasida bir qancha fikr mulohazalar yuritigan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. PQ 4467-sonli qarori
2. Vazirlar mahkamasining 2021-yil 27-mayda qabul qilingan 331-sonli qarori
3. Intirnetda “Barkamol avlod “ bolalar maktablarini tubdan isloh qilish saytlari

**MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARGA SENSOR TARBIYA
BERISH USULLARI**

Farmanova Gulmira Turdibayevna

Navoiy viloyat Navoiy shahar 2-sonli DMTT Tarbiyachisi

Shokirova Gulshanoy Mirzajonovna

Farg`ona viloyat Quva tuman 6-sonli DMTT Tarbiyachi

Raximova Ravshanoy Turdaliyevna

Farg`ona viloyat Marg`ilon shahar 4-sonli DMTT Direktori

Jabborova Maftuna Ilhomjon qizi

Navoiy viloyat Konimex tuman 5-sonli DMTT Tarbiyachi metodisti

Annotatsiya: Maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalashda sensor tarbiya berish usullari o`ziga xosligi.

Kalit so`zi: bolaning, tasavvurlari, haqiqatni, to`ldiradi, xorijiy, borliq, hayotdagi.

Maktabgacha bolalik davrida hissiy idrokning tabiati o'zgaradi: ob`yektlar bilan manipulyatsiyadan boshlab, bola asta-sekin ko'rish, teginish, shuningdek "vizual his qilish"asosida ular bilan tanishishga o'tadi. Sensor idrok ushbu oqimda muvaffaqiyatli o'tishi uchun darslarni o'tkazish usullari va usullarining muntazamligi, izchilligi, tizimliliigi va xilma-xilligi zarur. Shu bilan birga, hissiy tarbiya boshqa ta'lim turlari bilan uzviy bog'liqdir.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni hissiy tarbiyalash metodologiyasi 1, 6, 14 ni o'z ichiga oladi:

Bolalarda tekshiruv pertseptual harakatlar tizimini shakllantirish.

Bolalarda hissiy standartlar tizimini shakllantirish-ob`yektlarning xususiyatlari, fazilatlar va munosabatlari to'g'risida umumlashtirilgan g'oyalar.

Bolalarda amaliy va kognitiv faoliyatda pertseptual harakatlar tizimlari va standartlar tizimlarini mustaqil ravishda qo'llash ko'nikmalarini shakllantirish.

So'rov mashg'ulotlari yaqinlashib kelayotgan faoliyat bilan muvaffaqiyatli kurashish uchun bilish muhim bo'lgan xususiyatlarini aniqlash uchun mavzuni maxsus tashkil etilgan idrok etish sifatida amalga oshiriladi. Xuddi shu mavzu so'rovning maqsadlariga va tekshirilayotgan fazilatlarning o'ziga qarab turli yo'llar bilan tekshiriladi.

Tekshiruvning ko'plab turlari uchun umumiy bo'lgan qoidalar mavjud:

ob`yektning yaxlit ko'rinishini idrok etish;

asosiy qismlarga aqliy bo'linish va ularning xususiyatlarini aniqlash (shakli, hajmi, rangi, materiali va boshqalar).;

qismlarning bir-biri bilan fazoviy o'zaro bog'liqligi (chapda, o'ngda, yuqorida, yuqorida va boshqalar).;

kichik qismlarni ajratish, ularning asosiy qismlarga nisbatan fazoviy joylashishini aniqlash;

mavzuni takroriy yaxlit idrok etish.

Ushbu sxema bo'yicha so'rov bolalarga mustaqil faoliyatda foydalanishlari mumkin bo'lgan hissiy bilimlarning umumlashtirilgan usullarini o'zlashtirishga yordam beradi.

Bolalarni o'qitishning muntazamligi maktabgacha ta'lim muassasalarida o'quv-tarbiyaviy ishlar majmuasini hal qilishning eng muhim tamoyillaridan biridir. Faqatgina o'quv jarayonini to'g'ri rejalashtirish bilan bolaning shaxsini har tomonlama rivojlantirish dasturini muvaffaqiyatli amalga oshirish mumkin. Ob`yektlarning kattaligi, shakli, rangi bilan tanishish uchun darslarni rejalashtirishda bolalarning yoshi, ularning rivojlanish darajasi hisobga olinadi.

Sensorli ta'lim darslarida har bir vazifa bolalarda turli xil ko'nikmalar mavjud bo'lganda hissiy muammolarni hal qilishni ta'minlaydi. O'z navbatida, xuddi shu darslarda bolalar boshqa faoliyat turlarida foydalanadigan yangi bilim va ko'nikmalarga ega bo'ladilar.

Sensorli tarbiya ishning boshqa barcha bo'limlari bilan chambarchas bog'liq holda rejalashtirilgan. Shunday qilib, agar bolaning jismoniy rivojlanishining ma'lum bir darajasi mavjud bo'lsa, ob`yektlarning hajmi, shakli,

rangi bilan tanishish uchun darslarni muvaffaqiyatli tashkil etish mumkin. Bu, birinchi navbatda, mozaika bilan ishlashda, bo'yoqlar bilan bo'yashda narsalarni qo'yish, olib tashlash, yopishtirish bo'yicha harakatlarni amalga oshirishda qo'l harakatlarining rivojlanishiga taalluqlidir. E. I. Radina ta'kidlaganidek, hissiy va motorli vazifalarning kombinatsiyasi ob'yektiv faoliyat jarayonida amalga oshiriladigan aqliy tarbiyaning asosiy shartlaridan biridir.

Ba'zi darslar bolalarni ikkitadan birlashtirishni, o'rtoqlariga xalaqit bermaslik uchun jimgina darsni tark etish qobiliyatini o'z ichiga oladi va bu, o'z navbatida, axloqiy tarbiya jarayonida erishiladigan ma'lum darajadagi munosabatlarni talab qiladi.

Har bir darsda bolalar boshlang'ich mehnat topshiriqlarini bajarishni o'rganadilar. Ular individual materialni o'qituvchining stoliga olib kelib, uni katlashlari kerak.

Hissiy tarbiya darslarining estetik tomoni ko'p jihatdan didaktik materialni tayyorlash sifati bilan belgilanadi. Sof rang ohanglari (Kamalak ranglari), yoqimli to'qimalar, didaktik qo'llanmalarining aniq shakli bolalarga quvonch keltiradi, hissiy tasvirlarning to'planishiga ularning etalongacha bo'lgan qiymati darajasida hissa qo'shadi.

Materialni tematik rejalashtirish yil vaqtiga, mavsumiy hodisalarga, boshqalar bilan tanishish dasturiga mos keladi.

Bolalarni ob'yektlarning rangi, shakli, kattaligi bilan tanishtirish uchun darslarni rejalashtirishda muhim omil bu vazifalarni bosqichma-bosqich murakkablashtirishni ta'minlaydigan ketma-ketlik printsipi. Ushbu murakkablik boshlang'ich vazifalardan turli xil hissiy fazilatlariga ko'ra bir hil ob'yektlarni guruhlash, o'lchamlari, shakli, rangi bo'yicha heterojen ob'yektlarni o'zaro bog'lash va keyinchalik ushbu belgilar va xususiyatlarni vizual va elementar ishlab chiqarish faoliyatida hisobga olishga o'tadi.

Ketma-ketlik printsipi, shuningdek, bolalarni dastlab juda aniq hissiy xususiyatlar bilan tanishtirish bilan belgilanadi-his qilish orqali tekshirilishi mumkin bo'lgan narsalarning kattaligi va shakli, shundan keyingina rang kabi

hissiy xususiyat bilan, unga yo'naltirish faqat vizual idrok nuqtai nazaridan mumkin.

O'quv jarayonini tashkil etishning muhim printsipti sistematiklikdir. Erta bolalik bosqichida bilimlarni o'zlashtirish, shuningdek ko'nikmalarni shakllantirish muntazam ravishda amalga oshirilishi kerak.

Sinflarning takrorlanishi masalasi alohida e'tibor talab qiladi: erta bolalik davri rivojlanishning g'ayrioddiy tez sur'atlari bilan ajralib turadi va har bir yoshga bog'liq mikroperiodga tabaqalashtirilgan tarzda murojaat qilish kerak. Takrorlash darsi asosiy dars bilan to'liq bir xil bo'lmasligi kerak. Xuddi shu vazifalarni oddiygina takrorlash sinfda aqliy faoliyatning progressiv rivojlanishiga emas, balki mexanik, vaziyatli yodlashga olib kelishi mumkin.

Sensorli ta'lim darslarini rejalashtirish va metodologiyasida muhim omil bu sinfda o'qitishning kundalik hayotda bilim va ko'nikmalarni mustahkamlash bilan bog'liqligi: yurish paytida, mustaqil faoliyat paytida va boshqalar.

Shunday qilib, o'quv jarayonida hissiy rivojlanishning asosiy vositasi bolalar u yoki bu samarali faoliyatni amalga oshiradigan mashg'ulotlardir. Ammo xususiyatlarni ajratib ko'rsatish, ularni nomlash va aniqlash, ob'yektlarni u yoki bu xususiyatlar bo'yicha taqqoslash, hissiy tajribani boyitish uchun didaktik o'yinlar va qo'llanmalar qo'llaniladi.

Bunday o'yinlar va qo'llanmalar yordamida hal qilinadigan vazifalar sinfda, ishda, bolalar o'yinlarida, kundalik hayotda amalga oshiriladigan hissiy va kognitiv jarayonlar bilan chambarchas bog'liq bo'lishi kerak. Didaktik o'yinning vazifasi taassurotlarni tartibga solish, umumlashtirish, guruhlash, g'oyalarni aniqlashtirish, shakllar, ranglar, miqdorlar, fazoviy munosabatlar, tovushlarning nomlarini farqlash va o'zlashtirishdir.

Didaktik o'yinlar va qo'llanmalar bolalarning har xil mashg'ulotlari, mehnat faoliyati, kuzatuvlari va mustaqil o'yinlari uchun yaxshi qo'shimcha material bo'lishi mumkin. O'yinlar hissiy jarayonlarni faollashtirishni talab qilishi mumkin - ko'rish, tinglash, taqqoslash, xuddi shu narsani topish va HK.

L. A. Venger didaktik o'yinlarning ko'p turlarini hissiy tarbiya vositasi sifatida umumlashtiradi .

Sensorli ta'lim vositasi sifatida hissiy rivojlanish xonasi ham ishlaydi 9. Sensor xonasi-bu turli xil stimulyatorlardan iborat muhit.

Sensor xonasiga o'rnatilgan maxsus uskunalar (projektorlar, yorug'lik naychalari, fibrooptik tolalar, quruq hovuzlar, yumshoq qoplamalar, tushirish o'rindiqlari, hid generatorlari, maxsus musiqa va boshqalar) insonning barcha hissiy organlariga ta'sir qiladi. Miya asosiy hislarni rag'batlantirish orqali faollashadi: ko'rish, eshitish, hidlash, teginish va qo'zg'alish va inhibitsion jarayonlarini o'z-o'zini boshqarishni rivojlantiradi.

Sensor xonasi turli xil usullarni-vizual, eshitish, taktil stimullarni taqdim etish va ushbu stimulyatsiyani uzoq vaqt davomida ishlatishga imkon beradi. Sensor xonasi sharoitida har bir analizator uchun katta miqdordagi ma'lumot oqimi qo'llaniladi. Shunday qilib, idrok yanada faollashadi. Barcha analizator tizimlarining bunday faol stimulyatsiyasi nafaqat idrok faolligining oshishiga, balki analizatorlararo aloqalar shakllanishining tezlashishiga ham olib keladi. Materialning oz miqdori va monotonligi bilan ajralib turadigan pedagogik tuzatishning an'anaviy usullaridan farqli o'laroq, sensorli xonaning jihozlarida turli xil stimullar mavjud.

Yosh bolalarning hissiy tarbiyasi bolaning umumiy rivojlanishining samarali asosi sifatida hissiy qobiliyatlarni shakllantirishni ta'minlaydigan pedagogik tashkilotning ushbu shakllarida amalga oshiriladi. 3-7 yoshli bolalar uchun hissiy ta'limni tashkil etishning bunday eng samarali shakli chizish, modellashtirish, loyihalash darslarida samarali faoliyat tizimida bolaning hissiy jarayonlarini shakllantirishdir.

Shuningdek, bolalarning ob'ektlarning tashqi xususiyatlariga yo'naltirish darajasi ob'ektning ob'ektiv xususiyatlariga emas, balki o'rganish paytida ob'ekt kiritilgan faoliyatning xususiyatiga bog'liq ekanligi aniqlandi. Bundan tashqari, turli yoshdagi bolalarning taxminiy tadqiqot faoliyati qo'llaniladigan operatsiya usullarining tahlil qilish uchun olingan ob'ektlarning xususiyatlariga va

qo'llaniladigan operatsiya usulining mukammallik darajasiga qarab o'zgaradi (V. P. Zinchenko).

Shundan kelib chiqqan holda, maktabgacha yoshdagi bolalarni hissiy tarbiyalashning asosiy vazifasi-bolalarda chizish, loyihalash, so'zni tovushli tahlil qilish, tabiatdagi mehnat va boshqalarni takomillashtirishga yordam beradigan narsalar va hodisalarni idrok etish va namoyish etish ko'nikmalarini shakllantirish.

Adabiyotlar

1. Jukova O. S. va boshqa maktabgacha yoshdagi bolani rivojlantirish va o'qitish entsiklopediyasi / O. S. Jukova, A. S. Gerasimova, V. G. Kuznetsova. - Sankt-Peterburg.: "Neva" Nashriyot Uyi, 2005 Yil. — 352s. - ("maktabgacha yoshdagi bolani rivojlantirish va o'qitish dasturi" seriyasi).
2. Kozlova S. A. Maktabgacha pedagogika: talabalar uchun darslik. muhit. professor darslik. muassasalar / S. A. Kozlova, T. A. Kulikova. — 6-nashr.. - M.: "Akademiya" nashriyot markazi, 2006 yil. — 416s.
3. Jeykobson S. G. Maktabgacha Yoshdagi Bola. Yosh psixologiyasi va pedagogikasi: bolalar bog'chasi o'qituvchisi uchun uslubiy qo'llanma / S. G. Yakobson, E. V. Solovyova. — M.: Bustard, 2006 Yil. — 176S. - (Maktabgacha yoshdagi bola. Psixologiya).

**СПОСОБ ВЫЯВЛЕНИЯ ПЛОЩАДЕЙ, ПЕРСПЕКТИВНЫХ ДЛЯ
ПОИСКА И РАЗВЕДКИ МЕСТОРОЖДЕНИЙ УГЛЕВОДОРОДОВ**

Турсунов Алишер Тулкунович

Ташкентский фармацевтический институт

Старший преподаватель

Tursunov_077@mail.ru

Турсунова Азиза Асроровна

Ташкентский государственный технический университет

Ассистент

aziza.tursunova.tdtu@gmail.com

Мақолада «Углеводород қидириш ва разведка қилиш учун истиқболли бўлган майдонларни аниқлашнинг усули» номли янги ихтиронинг мазмуни ва моҳияти очиб берилган ва ушбу ихтиро асосига қўйилган нефть ва газнинг табиатда ҳосил бўлишининг микстгенетик назарияси ҳақида фикр юритилиб, ихтирога асосланиб дала шароитида истиқболли локал нефть газ объектларни хариталашда термогеохимик методни қўллаш систематикаси баён қилинган.

В статье раскрываются сущность и значение нового изобретения «Способ выявления площадей, перспективных для поиска и разведки месторождений углеводородов» и излагая содержание, положенной в основу изобретения, микстгенетической теории генезиса нефти и газа приводится систематика применения полевой термогеохимической съемки для картирования локальных нефтегазоперспективных объектов.

In article is uncovered the essence of new invention of “Method the detection of squares perspective for search and the research prospecting of deposits hydrocarbon” and is enounced contents put in the basis of invention

mixedgenetic the theory of the genesis of oil and gas, is presented methodology the applyings of field thermogeochemical survey for mapping local oil and gas perspective objects.

Геологоразведочная отрасль любой страны в последние годы редко радуется крупными открытиями новых скоплений нефти и газа. Классические подходы к проблеме поисков месторождений углеводородного сырья в значительной степени исчерпали свои возможности. В современных условиях успех может принести лишь свежий, неординарный взгляд на многие привычные явления и связи через призму системных исследований [3, 4].

В настоящее время геодинамика, как новая теоретическая основа для прогнозных построений, получила признание у подавляющего большинства геологов [1, 2, 4, 6, 7, 8, 10, 16 и др.].

На рубеже XX и XXI веков на основе системного подхода к физико-химическим явлениям, происходящим не только в осадочной оболочке, но и в целом в земной коре и верхней мантии, а также исходя из современной методологии нефтегазогеологической науки, учитывающей принципы геодинамики, под руководством профессора А.А.Абидова была разработана микстгенетическая концепция природного синтеза УВ. Она подтверждается обширным фактическим материалом, полученным в процессе геодинамических исследований нефтегазоносных областей и провинций, в том числе результатами полевой съемки и лабораторно-экспериментальных опытов [11, 13, 14, 15].

Прикладное значение микстгенетической теории природного синтеза углеводородов, которая основана на результатах теоретических, полевых и лабораторно-экспериментальных исследований, заключается в разработке методики локального прогноза нефтегазоносности недр на поисковом и разведочном этапах геологоразведочного процесса.

Данная методика локального прогноза нефтегазоносности недр зарегистрирована в Государственном патентном ведомстве Республики Узбекистан с выдачей патента № IAP 2007 0210 на изобретение «Способ выявления площадей перспективных для поиска и разведки месторождений углеводородов» (авторский коллектив: А.А.Абидов, Т.Л.Бабаджанов, А.Б.Бигараев, И.И.Дивеев, Ф.Г.Долгополов, А.А.Поликарпов, И.Х.Халисматов, У.Н.Рахматов) [17].

Этот способ выявления перспективных на нефть и газ площадей основан на проведении комплекса недорогостоящих и быстро выполняемых полевых исследований по изучению теплового потока и геохимических особенностей недр по эманациям ювенильных газов. Комплексирование этих двух известных методов производится впервые и оно направлено для решения принципиально новой единой задачи – картирования каналов ГТМП.

Таким образом, на основе разработанных принципов микстгенетической теории природного синтеза УВ сформулирована новая методика локального прогноза нефтегазоносности недр, которая авторами изобретения названа термогеохимическим методом поисков скоплений нефти и газа.

Термогеохимический метод разработан на основе лабораторных исследований и полевых работ, проведенных в пределах конкретных нефтегазоносных областей платформенных и складчатых территорий Центральной Азии и направленных на установление диагностических критериев картирования каналов ГТМП, обуславливающих формирование крупных концентраций запасов нефти и газа. Доказано, что известные крупные месторождения нефти и газа расположены именно над каналами ГТМП (рис. 1).

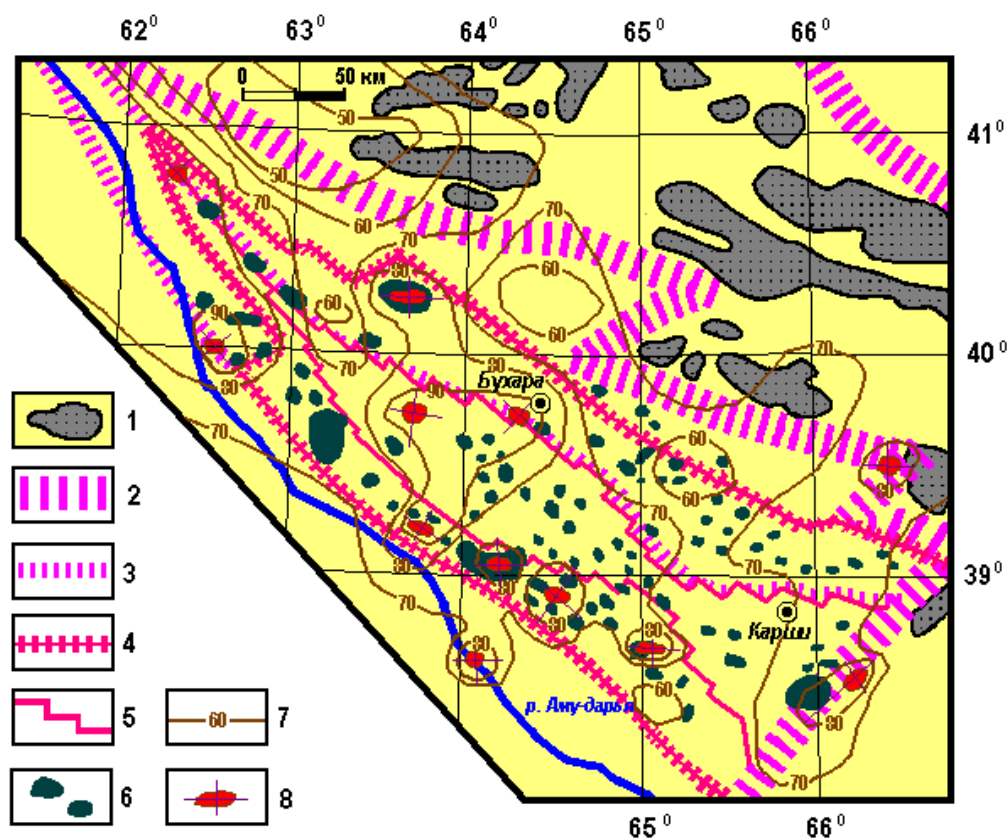


Рис. 1. Пространственная связь каналов глубинного

тепломассопереноса и локальных скоплений нефти и газа

(составили А.А.Абидов, Ф.Г.Долгополов, А.А.Поликарпов, 2002 г.)

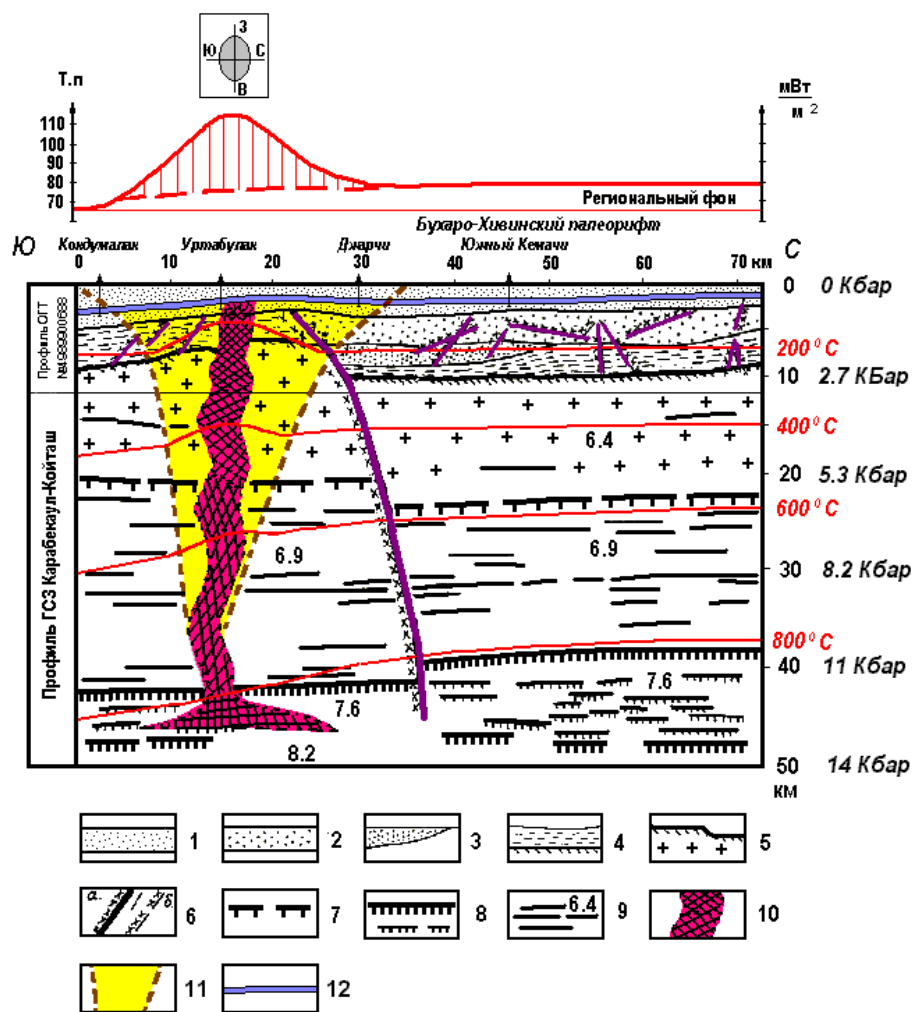
1 – выходы на дневную поверхность палеозойских образований; 2 – границы литосферных плит; 3 – границы тектонических ступеней; 4 – контуры погребенной палеорифтовой системы; 5 – границы центрального грабена; 6 – скопления углеводородов; 7 – изолинии плотности теплового потока в мВт/м²; 8 – интенсивные изометричные аномалии над каналами глубинного теплопереноса

Следовательно, по результатам термогеохимического метода установлена прямая причинно-следственная связь: каналы ГТМП – месторождения нефти и газа (рис. 2).

Результаты полевой термогеохимической съемки, после проведения геохимических, термодинамических, гидрогеологических, петролого-

минералогических лабораторных исследований в комплексе с компьютерным численным моделированием позволяют выделить наиболее нефтегазоперспективные локальные участки для концентрации сейморазведочных работ, в том числе в современной модификации 3-D, или же бурения глубоких скважин на нефть и газ.

Термогеохимический метод поисков нефти и газа уже внедрен в производство и по результатам проведенных работ выявлены нефтегазоперспективные объекты для постановки дальнейших геологоразведочных работ.



**Рис. 2. Термодинамическая модель канала глубинного
теплопереноса в районе нефтяного месторождения Уртабулак
(составили А.А.Абидов, Ф.Г.Долгополов, А.А.Поликарпов, 2003 г.)**

1 – мезозойско-кайнозойский чехол, 2 – верхний рифтовый комплекс, 3 – нижний рифтовый комплекс, 4 – дорифтовое основание, 5 – кристаллический фундамент, 6 – разрывные нарушения: а) сквозькоровые, б) верхнекоровые, 7 – граница Конрада, 8 – граница Мохоровичича, 9 – отражающие площадки и скорости упругих волн, 10 – канал глубинного тепломассопереноса, 11 – аномальная термобарическая зона, 12 – региональный водоупор

Внедрение в производство термогеохимического метода поисков нефти и газа в современных условиях рыночной экономики особо актуально для нефтяных компаний - инвесторов, получивших лицензионные блоки для проведения геологоразведочных работ на нефть и газ, так как они часто сталкиваются с проблемой по выбору конкретных локальных нефтегазоперспективных объектов для постановки поисковых работ с целью открытия в кратчайшие сроки и с наименьшими затратами новых месторождений углеводородов.

Этот ресурсосберегающий термогеохимический метод даст возможность нефтяным компаниям - инвесторам сократить сроки открытия новых скоплений УВ в пределах выбранных инвестиционных блоков путем определения конкретных локальных нефтегазоперспективных участков для обнаружения залежей нефти и газа, что в конечном итоге значительно сэкономит средства, направляемые на геологоразведочные работы, повышая их результативность.

Таким образом, суть этой новой методики заключается в ремобилизации геологоразведочных работ на отдельных высокоперспективных участках, расположенных в зонах активного воздействия каналов глубинного тепломассопереноса, с последующим научно-обоснованным размещением там объемов поисково-детализационных сейсморазведочных работ, в том числе в модификации 3-D.

Данная методика включает решение следующих задач с установлением поисковых признаков локального прогноза скоплений нефти и газа:

1. Крупномасштабное картирование каналов ГТМП в пределах конкретной зоны нефтегазонакопления.
2. Крупномасштабное картирование ареалов глубинных эманаций (CO_2 , N_2 , H_2 , H_2O , CO , CH_4 , He , Ar и др.), связанных с каналами ГТМП.
3. Ранжирование закартированных аномальных термобарогеохимических зон по энергетическим характеристикам, полученным на основе термодинамических моделей каналов ГТМП.
4. Выделение и ранжирование перспективных локальных структур в пространстве высокоэнергетических аномальных термобарогеохимических зон на основе комплексной переинтерпретации имеющихся геолого-геофизических данных.
5. Проведение поисково-детализационных сейсморазведочных работ, в том числе в модификации 3-D на наиболее перспективных локальных структурах.
6. Заложение поисковых скважин на вновь подготовленных локальных объектах.

Ниже, на примере Бухарской и Чарджоуской нефтегазоносных областей (НГО) Туранской нефтегазоносной провинции (НГП), излагается ход реализации вышеизложенной методики локального прогноза нефтегазоносности с применением термогеохимического метода, основанного на основных положениях микстгенетической схемы природного синтеза углеводородов, с целью постановки детальных сейсморазведочных работ.

В рамках термогеохимического метода разработаны соответствующие стадии и виды проведения геологоразведочных работ с конкретизацией задач, объектов исследования, методов изучения и ожидаемых результатов

(табл. 1). Эти стадии и виды будут выполняться в рамках поискового этапа, следующего за региональным этапом геологоразведочного процесса и возможно с переходом на начальную фазу разведочного этапа.

**Крупномасштабное картирование каналов ГТМП
в пределах зоны нефтегазонакопления**

Решение данной задачи включает составление уточненной региональной карты плотности теплового потока в масштабе 1 : 500 000 и проведение

Таблица 1

**Стадии и виды работ по выявлению локальных
нефтегазоперспективных объектов**

**для постановки детализационных поисковых и разведочных работ на
основе термогеохимической съемки**

Стадии и виды работ	Задачи	Объекты исследования	Методы исследования	Ожидаемые результаты
1	2	3	4	5
Первая стадия термогеохимической съемки	Крупномасштабное картирование каналов ГТМП в пределах отдельной зоны нефтегазонакопления	Каналы ГТМП и окружающее их пространство	Региональные геотермические исследования в масштабе 1:500 000. Полевая геотермическая съемка в масштабе 1:50 000	Параметры интенсивных изометричных аномалий плотности теплового потока, связанных с каналами ГТМП
Вторая стадия термогеохимической съемки	Крупномасштабное картирование ареалов, глубинных эманаций связанных с каналами ГТМП	Интенсивные изометричные аномалии плотности теплового потока, связанные с каналами ГТМП	Полевая газовая съемка в масштабе 1:50 000. Химико-аналитические определения продуктов глубинных эманаций	Геохимические параметры интенсивных изометричных аномалий плотности теплового потока, связанных с каналами ГТМП
Комплексирование результатов первой и второй стадий	Ранжирование закартированных аномальных	Аномальные термобарогеохимические	Разработка термодинамических	Выделение и рейтинг аномальных термобарогеохимических

термогеохимической съемок	термобарогеохимических зон по энергетическим характеристикам.	зоны, связанные с каналами ГТМП	моделей каналов ГТМП	зон на основе их энергетических характеристик
---------------------------	---	---------------------------------	----------------------	---

Продолжение табл. 1

Стадии и виды Работ	Задачи	Объекты исследования	Методы исследования	Ожидаемые результаты
1	2	3	4	5
Комплексирование результатов термогеохимической съемки и имеющихся геолого-геофизических данных	Выделение и ранжирование перспективных локальных структур в пространстве аномальных термобарогеохимических зон	Локальные объекты в пределах аномальных термобарогеохимических зон каналов ГТМП	Комплексная переинтерпретация имеющихся геолого-геофизических данных Выделение объектов типа «АТЗ»	Выделение и рейтинг локальных перспективных объектов
Подготовка конкретной рекомендации по сосредоточению сейсморазведочных работ, в т. ч. 3 D	Проведение поисково-детализационных сейсморазведочных работ	Локальные объекты с высоким рейтингом в пределах аномальных термобарогеохимических зон	Полевые работы. Обработка данных полевых наблюдений. Геологическая интерпретация полученных данных	Подготовка локальных перспективных структур
Комплексирование результатов термогеохимической съемки и сейсморазведочных работ	Заложение поисковой скважины	Подготовленные локальные структуры	Анализ данных трехмерной сейсморазведки и др. геолого-геофизических материалов, в т.ч. термогеохимической съемки	Заложение поисковой скважины для оценки нефтегазоносности локальных объектов

детализационной полевой геотермической съемки (ПГС) в масштабе

1 : 50 000 в пределах отдельной нефтегазоперспективной зоны.

Региональная карта плотности теплового потока была разработана в ходе многолетних геотермических исследований на территориях Бухарской и Чарджоуской НГО с целью картирования интенсивных

изометричных аномалий, связанных с каналами ГТМП (см. рис. 1). При ее составлении использовались данные измерения температур в стволах глубоких скважин и результаты пересчета 98 значений пластовых температур залежей нефти и газа, замеренных на 40 местоскоплениях.

Картирование каналов ГТМП осуществлялось по интенсивным изометричным аномалиям плотности теплового потока с амплитудами 90-120 мВт/м² при фоновых значениях геотермического поля не более 65 мВт/м². В результате было выделено около 10 аномалий соответствующих вышеуказанным признакам. Применительно к закартированным объектам была выполнена пространственная корреляция с зонами АВПД, гидрогеологическими и геохимическими аномалиями, крупными скоплениями нефти и газа (см. рис. 1).

Полученные результаты позволили выделить в качестве новой нефтегазоперспективной зоны северо-западную часть Чарджоуской нефтегазоносной области. Указанная территория характеризуется некоторым количеством непоискованных объектов в мезозойско-кайнозойском чехле. Под осадочным чехлом здесь обнаружен центральный грабен погребенной палеорифтовой системы позднепалеозойского возраста. В 2001 г. в пределах рассматриваемой территории были начаты целенаправленные геолого-геофизические исследования вдоль трех эталонных геотраверсов. Они включали полевые электроразведочные наблюдения методом МТЗ с аппаратурой «V5 System 2000» канадской компании «Phoenix Geophysics Limited» [12], высокоточную гравиметрию, магнитометрию и полевую геотермическую съемку (ПГС).

Детализационная ПГС представляет собой высокотехнологичный метод определения плотности теплового потока на основе измерения температур в неглубоких (2,0 м) многочисленных скважинах. Использование специальных приемов позволяет исключить влияние сезонных вариаций температуры и других приповерхностных факторов.

В результате проведения ПГС были подтверждены ранее известные аномалии плотности теплового потока (Тегермен и Гужайли) и выявлен ряд новых тепловых аномалий (Западный Бештепе, Атбакар, Западный Кокчи, Кувачи и Ташкудук), связанные с каналами ГТМП. Они расположены в центральной, северной, юго-восточной и северо-западной частях исследуемого района, имеют интенсивность на 50-75 мВт/м² выше регионального фона и характеризуются латеральными размерами порядка 10-20 км.

Оперативные малозатратные термогеохимические полевые работы по определению локальных нефтегазоперспективных площадей в пределах лицензионных блоков могут быть выполнены на стадии обобщения ранее проведенных геолого-геофизических исследований для разработки инвесторами бизнес-планов по постановке поисково-разведочных работ на открытие новых месторождений нефти и газа.

Литература

1. 3. Бакиров А.А. Некоторые методологические вопросы нефтегазовой геологии. // В кн.: Теоретические и методологические вопросы геологии нефти и газа. Новосибирск, Наука, 1981.
2. 4. Бакиров А.А., Бакиров Э.А. Некоторые методические аспекты прогнозирования нефтегазоносности в свете учения академика И.М.Губкина. // В кн.: Прогнозирования нефтегазоносности недр. М.: Недра, 1982.
3. 5. Гаврилов В.П. Возможная модель образования и накопления нефти в фундаменте. // В Трудах Российско-Китайского семинара по нефтегазовой геологии. Пекин: «Нефтяная промышленность», 2004.
4. Геодинамические основы прогноза и поисков нефти и газа и их внедрение в практику геологоразведочных работ. // Авт.: К.А.Клещев, В.С.Шейн, В.Е.Хаин, А.А.Ковалев, С.А.Ушаков, Б.А.Соколов, Е.В.Кучерук, В.П.Гаврилов, Л.П.Зоненшайн, О.Г.Сорохтин. М.: ВИЭМС, 1990.
5. Клещев К.А., Петров А.И., Шейн В.С. Геодинамика и новые типы

- природных резервуаров нефти и газа. М.: Недра, 1995.
6. Хаин В.Е. Глобальные закономерности нефтегазонакопления: современное состояние проблемы. // В.кн.: Глобальные тектонические закономерности нефтегазонакопления. М.: Наука, 1985.
7. Абидов А.А., Поликарпов А.А. Численное термодинамическое моделирование процессов глубинного тепломассопереноса. // Узбекский журнал нефти и газа, 2000. №2. С.11-16.
8. Абидов А.А. Классическая геология на современном этапе развития. // Узбекский журнал нефти и газа, 2002, № 4.
9. Abidov A.A. Hydrocarbon Natural Syntesis Mixed-Genetic Scheme and its Importance for the Forecast of Oil and Gas Regional Geodynamical Structures. // 6th International oil and gas conference “The geodynamic condition of oil and gas deposits and field formations in Uzbekistan’s subsoil ”. London, 2002.
10. Abidov A.A., Fox L., Ingerov A.I., Dolgoplov F.G., Babadjanov T.L., Basov M.D. and other. Exploration for deep Paleozoic sediments in Uzbekistan using MT: Project «Paleorift». Published by the company «Phoenix Geophysics Limited» Canada. Toronto. 2002.
11. Абидов А.А., Долгополов Ф.Г. Принципиальная модель микстгенетической схемы природного синтеза углеводородов. // Доклады Российской Академии наук. 2004. Т.396. №3.
12. Абидов А.А., Долгополов Ф.Г., Поликарпов А.А., Рахматов У.Н. Поисковые критерии локальных скоплений нефти и газа с позиции микстгенетической схемы природного синтеза углеводородов. // Узбекский журнал нефти и газа. 2004. №3.
13. Абидов А.А., Долгополов Ф.Г., Тилябаев З. Микстгенетическая модель образования нефти и газа в земной коре. // В материалах Второй Международной конференции «Геодинамика нефтегазоносных бассейнов» (Москва, 19-21 октября 2004). М.: 2005.

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ МЕТОДОВ ПРИ
ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ**

Исакова Хуснижахан Ойбековна.

*Учитель русского языка и литературы в
4-й СГОШ, Фуркатский район, Ферганская область*

Аннотация: В данной статье рассматривается знание учителя, его творческие способности, умение вызвать у учащихся любовь к своему предмету, установить отношения сотрудничества с учеником, изучить русский язык, использовать воспитательные методы в обучении.

Ключевые слова: креативность, метод интервью, этико-эстетические проблемы, метод мотивации.

ВВЕДЕНИЕ В настоящее время обеспечение качества обучения подрастающему молодому поколению иностранным языкам, кардинальное совершенствование системы подготовки специалистов, свободно владеющих иностранными языками, осуществляется подготовка зрелых кадров, отвечающих мировым образовательным стандартам, путем овладения иностранными языками. в нашей стране – одна из целей реформы образования. Знания, творчество учителя, умение вызвать у учащихся любовь к своему предмету, установление отношений сотрудничества с учеником - требования современной эпохи. Решение о дальнейшем развитии преподавания иностранных языков, реализации мер по повышению уровня и качества подготовки квалифицированных педагогов, владеющих высоким уровнем владения иностранным языком, для общеобразовательных школ, профессиональных колледжей и академических лицеев, высших учебных заведений в соответствии с международными стандартами , был принят для того, чтобы обеспечить. В

то же время следует сказать, что каждый изучаемый язык имеет свои правила и секреты. Чтобы стать зрелым специалистом, отвечающим международным стандартам, от обучающегося требуется не упускать из виду самые тонкие слои языка.

Язык является ключом ко всем знаниям и природе. Язык относится к социальным явлениям, существующим во все периоды человеческого общества. Основная цель (или функция) языка — служить средством общения. Язык неразрывно связан с мышлением, сознанием человека и служит средством формирования и выражения наших мыслей и чувств. На нашей планете насчитывается более двух тысяч языков. Среди них русский язык является одним из самых распространенных. Он включает в себя все языковые средства, используемые в общении между людьми. Известно, что русский язык является одним из крупнейших языков мира. Современный русский язык является продолжением древнерусского (восточнославянского) языка. Славянские языки сохраняют индоевропейскую древность, как в грамматике, так и в лексике. (Правда, самые консервативные из живых индоевропейских языков — балтийские: литовский и латышский.) Это древнее наследие делает русский (как и остальные славянские языки) очень сложным, но приятным. На древнерусском языке говорили восточнославянские племена, основавшие древнерусскую народность в IX веке в составе Киевского государства. Периодизация истории русского литературного языка Л.П. Якубинский, В.В. Виноградов, Г.О. Винокура, Б.А. Ларина, Д.И. Горшкова, Ю.С. Сорокин и другие лингвисты опираются на наблюдения, учитывающие нормы русского литературного языка, его связь с древней литературной и языковой традицией, с общелитературным языком и диалектами, социальные функции и области применения русского литературного языка.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Образовательный метод – метод работы, который регулярно применяется учителем с учащимися, что позволяет учащимся развивать их интеллектуальные способности и интересы, приобретать знания и умения, использовать их на практике. Это совокупность регламентированных способов организации совместной деятельности учителя и учащихся для достижения заданной образовательной цели.

Метод БЕСЕДА - является одним из наиболее эффективных способов формирования личности учащегося в идеалистическом, духовно-нравственном ключе. При выборе темы для интервью важно, чтобы она была подходящей и актуальной для учащихся данного класса. Беседа может быть организована на следующие темы.

1. Этические темы (социальные, духовные, этические, правила поведения в обществе)
2. Эстетические темы (красота природы, красота человека, межличностные отношения)
3. Политическая тематика (внутренняя и внешняя политика, мировые события, международные отношения).
4. Организация беседы на темы, связанные с образованием и познанием (вселенная и животный мир и т.д.) даст творческий результат.

Во время интервью очень важно задавать студентам вопросы, которые позволяют им свободно выражать свое мнение и мыслить независимо. В этом отношении дискуссия также очень важна.

Метод STORY, при котором учащиеся обычно интересуются и любят слушать истории, обогащенные различными примерами. Им можно рассказать о прошлом народа, о жизни сказочных героев, об их храбрости. Также не оставит читателей равнодушными информация в СМИ, газетах, журналах, на радио и телевидении. Выбор учащимися темы беседы или

рассказа обеспечивает их содержательное и интересное прохождение. В результате студенты не игнорируют эту тему. Он может свободно выражать свои мысли. Это приводит к развитию мысли.

Метод САМООБРАЗОВАНИЯ является эффективным средством совершенствования студенческого самоуправления и активного участия в деятельности различных студенческих объединений.

Метод САМООЦЕНКИ – вид деятельности, направленный на оценку своей личности на основе анализа поведения, качеств, поведения. Самооценка учащихся сложна, но они могут быть к ней должным образом подготовлены. Для этого учащийся должен понимать свой долг, иметь повод к воспитанию и воспитанию, то есть он должен хотеть быть образованным, стремиться к самосовершенствованию. Этот метод помогает им объективно оценивать себя.

Метод ПООЩРЕНИЯ – это метод положительной оценки деятельности и поведения учащихся, выражения доверия к ним, поощрения и поддержки их.

ВЫВОД

Короче говоря, эти правила и методы необходимы между учителем и учеником является одним из важных факторов. Эти методы углубляют мышление учащихся, помогает им выразить свои личные мысли без страха.

ЛИТЕРАТУРЫ:

1. М. Х. Тохтаходжаев «Педагогика» Ташкент – 2010. 220, 221 – с.
2. И. Каримов «Мечта совершенного поколения» Ташкент- 2000. 133, 134-с.
3. Суюнов О.З. Учебно-методический комплекс "Педагогическая психология". Самарканд- 2013.
4. Ш. Касимов Образовательные модели в педагогике Опубликовано Республиканской научно-практической конференцией О'МХТТКМО и УКТИ «От требований устойчивого развития». на основе системы повышения квалификации кадров и их переподготовки модернизации» от 13 апреля 2016 г. -В179-182.
5. Ш. Косимов, Пулатов Г.Е. Инновационная деятельность учителя в обучении спец.
Темы Международный журнал инноваций в инженерных исследованиях и
ТЕХНОЛОГИИ НОВАТУРПУБЛИКАЦИЯ ТОМ 7, ВЫПУСК 5,
МАЙ 2020
ИЗДАНИЕ ISSN: 2394-3696. www.jiert. -Р. 282-284.

**ONA TILI DARSLARIDA TA'LIMY O'YINLARNI
TASHKILLASHTIRISH VA ULARDAN FOYDALANISH MOHIYATI**

Farg'ona viloyati Marg'ilon shahar 4- umumiy o'rta ta'lim maktabi

ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

Yigitaliyeva Gulmira Faxriddin qizi

Annotatsiya: Mazkur maqola, ona tili darsida o'quvchilarda fikrni og'zaki va yozma bog'lanishli bayon qilish, malaka hamda ko'nikmalarini hosil qilish, ijodiylik, mustaqil fikrlash, ijodiy fikr mahsulini nutq sharoitiga mos ravishda og'zaki va yozma shakllarda to'g'ri, ravon ifodalash ko'nikmalarini shakllantirish hamda rivojlantirishda qo'llaniladigan ta'limiy o'yinlar va ularning mohiyati to'g'risida misollar orqali fikr yuritadi.

Kalit so'zlar: til me'yorlarini o'rgatish, nutqni o'stirish, ijodiy fikrlash, mustaqil fikrlash, topshiriqlar tizimi, so'z boyligini oshirish, o'yin-topshiriqlar.

**THE IMPORTANCE OF ORGANIZING AND USING EDUCATIONAL
GAMES IN MOTHER TONGUE CLASSES**

Abstract: This article is intended for oral and written expression by students of their ideas in the lesson of their native language, the development of skills and abilities, creativity, independent thinking, creative thinking in oral and written forms in accordance with the conditions of speech. Students come up with educational games and examples of their importance in developing and developing fluency skills.

Keywords: language skills, speech development, creative thinking, independent thinking, task system, vocabulary development, games.

Maktab ta'limini rivojlantirish Davlat umummilliy dasturi to'g'risidagi Farmonning uchinchi yo'nalishida o'quv standartlari, o'quv dastur va darsliklarini takomillashtirish bo'yicha DTS, dastur, darsliklarning takomillashtirilgan variantlari tayyorlandi hamda shular asosida ish olib borilmoqda. Chunonchi, ona tili ta'limining takomillashtirilgan standarti tayyorlandi. Unga ko'ra: a) grammatikaga oid o'zlashtiriladigan bilimlar; - fonetika, morfologiya, sintaksis, leksikologiya, so'z tarkibi, so'z yasalishi, yozuv va imlo, nutq uslublari, uslubiyatga oid tushunchalar. b) nutqni o'stirish: - birinchi yo'nalish - o'quvchilarning so'z boyligini rivojlantirish; - ikkinchi yo'nalish - o'zbek adabiy tili me'yorlarini o'rgatish, adabiy talaffuz me'yorlari, shuningdek, lug'aviy sinonimika, qo'shimchalar sinonimikasi, umuman, grammatik sinonimika bilan tanishtirish; - uchinchi yo'nalish - o'quvchilarda fikrni og'zaki va yozma bog'lanishli bayon qilish malaka hamda ko'nikmalarini hosil qilish shart qilib belgilangan. Ana shundan kelib chiqib, ona tili ta'limining asosiy maqsadi: ona tili mashg'ulotlari o'quvchilarda ijodiylik, mustaqil fikrlash, ijodiy fikr mahsulini nutq sharoitiga mos ravishda og'zaki va yozma shakllarda to'g'ri, ravon ifodalash ko'nikmalarini shakllantirish hamda rivojlantirishga qaratilmog'i darkor. Ayni fursatda, mazkur murakkab, mas'uliyatli vazifani bajarishda ona tili darsliklarining ahamiyati muhim. O'quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirishga xizmat qiladigan o'quv topshiriqlari o'rta maktabning o'zbek tili darsliklarida berilgan. Mazkur topshiriqlar turli usullar bilan o'qituvchi hamkorligida o'quvchilar tomonidan mustaqil bajarishi lozim. Ijobiy natija beradigan topshiriqlarning asosiy turlaridan biri grammatik o'yintopshiriqlardir. Bu turdagi topshiriqlar o'quvchilardan zukkolikni, bilimdonlikni, izlanishni, topqirlikni va tezkorlikni talab qiladi. Ona tili darslarining qiziqarli o'tishida o'yin-topshiriqlarning ahamiyati juda katta. Biroq "O'zbek tili o'qitish metodikasi"da grammatik o'yin-topshiriqlar va ulardan foydalanish metodikasi yetarli darajada ishlanmagan. O'yin-topshiriqlarga hos bo'lgan jihat shundan iboratki, u ko'pincha musobaqa tarzida tashkil etiladi. Natija yakunida, o'quvchi va guruhlarga rag'bat yoki

ballar berilishi, shubhasiz, o'quvchilarda topshiriqni bajarishga ishtiyoqni oshirishga sabab bo'ladi. Natijada, o'quvchilarning grammatik savodxonligi, ijodiy fikrlash qobiliyati, topqirligi, nutqi va shu fanga muhabbati ancha oshadi. Shu bilan birga, qo'shimcha adabiyotlardan foydalanish, boshqa fanlar bilan ham jiddiy shug'ullanish ehtiyojini tug'diradi. Shunini inobatga olgan holda, o'qituvchi darslarining samarali bo'lishi uchun turli o'yin-topshiriqlardan va boshqotirmalardan unumli foydalanishi maqsadga muvofiqdir. Bugungi davr talabi ham, fan o'qituvchisidan mahorat, ijodkorlik, eng asosiysi, tinimsiz mehnat talab qiladi. Shularni hisobga olgan, holda ona tili darslarini o'tishda ishlatish mumkin bo'lgan ayrim grammatik o'yinlar, boshqotirmalar va ulardan foydalanish metodlarini ko'rib chiqamiz. Bunday grammatik o'yinlarni yanada ko'plab o'ylab topish va ulardan dars jarayonida foydalanish mumkin. Bu esa, yuqorida ta'kidlanganidek, o'qituvchining ijodkorligiga, izlanuvchanligiga, mahorati va tinimsiz qiladigan mehnatiga bog'liq. Ma'lumki, o'yin-topshiriqlar o'quvchilar malaka va ko'nikmalariga ko'ra, murakkablik darajasiga ko'ra guruhlanib, soddadan murakkablik dinamikasiga qarab boradi. 1. Qayta xotirlash tipidagi o'yin topshiriqlar. O'tilgan mavzularni mustahkamlash hamda bilim va malakalarni tekshirish darslarida bunday o'yintopshiriqlardan ko'proq foydalaniladi. Masalan, "Atoqli va turdosh otlar" mavzusiga oid darslarni mustahkamlash maqsadida "Kim g'olib?" o'yin-topshirig'idan foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi. Buning uchun sinf ikki guruhga ajratiladi: biri atoqli otlarga, ikkinchisi turdosh otlarga misol topishadi. Ma'lum bir belgilangan vaqt ichida ko'p misol topgan g'olib sanaladi. O'qituvchi doskaga kundalik, surat, kinofilm kitob, gazeta, jurnal, so'zlarini alohida-alohida yozib qo'yadi. Sinf olti guruhga bo'linib (o'quvchilar soni hisobga olinishi zarur. Agarda guruhlarga teng bo'linmaydigan bo'lsa, guruhlar sonini kamaytirishi yoki ko'paytirishi mumkin), ulardan shu otlarga misollar yozish talab qilinadi. Guruhlarning har bir a'zosi o'ziga qarashli so'zga bitta-bittadan misol yozadi. Tez va to'g'ri yozgan guruh g'olib sanaladi. G'oliblar, albatta, rag'batlantirilishi kerak. Istalgan mavzuni mustahkamlashda

bunday o'yintopshiriqlardan foydalanish mumkin. Yoki o'quvchilarning o'zaro bog'lanishli yozma nutqini sinash maqsadida "So'zlar bizdan, matn tuzish sizdan" o'yinini o'tkazish mumkin. Bunda o'quvchilarga tayanch so'z va so'z birikmalarni berib (ular doskaga yozib qo'yilishi ham mumkin), ular yordamida bog'lanishli matn tuzish topshiriladi, tez va mazmunli matn tuzgan o'quvchi g'olib sanaladi. O'quvchilar so'z boyligini oshirish DTS talablaridan biri hisoblanadi, izlanuvchanlik xarakteridagi o'yin-topshiriqlarni qo'llash yaxshi bu ko'nikma rivojlanishiga yaxshi natija beradi. Bunday topshiriqlar o'quvchilardan ijodiy faoliyat ko'rsatishni talab qiladi. "Ijodkor" o'yin-topshiriqdan "Ravish" mavzusini o'tishda samarali foydalanish mumkin. Bu grammatik o'yinda sinf ikki guruhga ajratilib, birinchi guruhga sifat so'z turkumi ishtirok etgan gaplarga misol aytish, ikkinchi guruhga esa shu gaplardagi ot(lar)ni ravish bilan almashtirib gap tuzish topshiriladi. Masalan: Birinchi guruh vakili yozadi: Men olimpiadada yaxshi insho (qanday insho?)yozdim. Ikkinchi guruh davom ettirib: Unda bizning guruh yaxshi ishtrok etadi(qanday ishtirok etdi?). Shu yo`sinda davom ettiriladi. Bu o'yinni o'quvchilar o`rtasida yoki parallel sinflar o`rtasida "so'z mushoirasi " tarzda davom ettirsa ham bo`ladi. Ona tili ta'limi jarayonida topshiriqlar tizimi vositasida til hodisalari kuzatiladi , solishtirib qiyoslanadi, o`xshash va farqli tomonlari aniqlanadi, umumiy va xususiy tomonlariga qarab guruhlanadi, umumlashma qoidalar hosil qilinadi. Natijada qayta xotirlash topshiriqlaridan ijodiy topshiriqlarga qarab dinamik o`sinh yuzaga kela boradi. O`quvchi tafakkuri taraqqiyotida bunday topshiriqlar alohida ahamiyat kasb etadi. O`quv topshiriqlarining soddadan murakkabga tomon o`sinh dinamikasini aniqlash, belgilash murakkab jarayondir. Topshiriqlar shunday yo`sinda joylashtirilishi lozimki, o`quvchi tafakkuri taraqqiyotiga ijobiy ta'sir qilsin. Ijodiy topshiriqlar, ya'ni o`quvchi tafakkurini o`stiruvchi topshiriqlar o`ziga xos xususiyatlarga ega bo`lishi zarur: - o`quvchini izlashga, fikr qilishga, noma'lumni topishga undasin; - o`quvchini mustaqil xulosa chiqarishga yo`naltirishi zarur; - 1TAT jurnalining 1996-2002 yildagi ayrim sonlarida e`lon qilingan ayrim o'yin-topshiriqlardan

ijodiy foydalanildi masalaning murakkablasha borishi o`quvchi aqli, farosatini o`stira borishi kerak; - bu jarayonning kechishi o`quvchilarda jamoa bo`lib ishlash ko`nikmalarini hosil qila borishi lozim; - topshiriqlarni bajarish jarayoni o`quvchida o`ziga ishonch, o`zini (bilimini) anglash, imkoniyatlarini aniqlay olish, yangi bilim olishga undashi shart. Yangilangan ta`lim mazmuni asosida yaratilgan darsliklarda tilshunoslikning hamma bo`limlariga mo`ljallangan mashg`ulotlarda darslar ta`rif, qoida bilan boshlanmasdan, ya`ni o`quvchilarga bilimlar tayyor hoida berilmasdan har bir mavzu uchun mo`ljallangan topshiriqlar tahlili bilan boshlanadi. Mana shu o`rinda o`qituvchi mahorati, qobiliyati, uquvi namoyon bo`ladi. Ana shu jarayonda bir faoliyat usulidan bosqichma-bosqich ikkinchi faoliyat usuliga o`tishi, ya`ni kuzatishdan umumiy xususiyatlari asosida guruhlashga, takrorlashdan o`xshash va farqli tomonlarini aniqlash asosida umumlashmalar shakllanadi. Shundagina berilgan topshiriqlar til hodisalarining mohiyatini ochishga xizmat qiladi. 5-sinfda fonetika bo`limi o`tilayotganda quyidagi grammatik topshiriqlardan foydalanish mumkin: 1-topshiriq. i-u, a-o, o`-u, i-e, b-p, d-t, z-s, j-ch juftliklari bilan farqlanuvchi so`zlar hosil qiling. 2-topshiriq. x-h tovushlari bilan farqlanuvchi so`z juftlari hosil qiling. H fonemasining talaffuziga e`tibor bering. 3-topshiriq. ng harfiy birikmasiga so`zlar toping va ularni bo`g`inlarga ajrating. 4-topshiriq. “yaxshi” va “yomon” so`zlarining o`xshash va farqli tomonlarini toping. O`xshash tomonlari: 5ta harf, 2ta unli, 3ta undosh, 2ta bo`g`in, urg`u oxiriga tushadi, 5ta tovush. Farqli tomoni deysizmi? Ma`nosi-chi ? Uning antonimligichi? 5-topshiriq. “x” tovushli so`zlar zanjirini tuzing. Baxt - taxt - tuxum - mirrix - xayol - laxtak - kimxob - baxmal - laxta - axta - axir - ruxsat - taxta - axloq - qix - xafa - axir - ruxsat - taxt - taxlit - taxmin - narx - xabar - ruxsatnoma - axtar - ruxsor.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Бегматов Э., Турсункулов М. Ўзбек нутқи маданияти асослари. - Тошкент: Ўқитувчи.
2. Бегматов Э., Бобоева А., Асомиддинова М., Умуркулов Б. Ўзбек нутқи маданияти очерклари. -Тошкент.
3. Миртожиев М., Маҳмудов Н. Тил ва маданият. Т., Ўзбекистон,
4. Маҳмудов Н. Тил.-Тошкент: Ёзувчи.
5. Маҳмудов Н. Ўқитувчи нутқи маданияти. -Т: Алишер Навоий номидаги миллий кутубхона

AUTIZM

Xorazm viloyati, Shovot tumani, 19-son DMTT

Logoped: Yaxshimuratova Nodira Ulug'bekovna

Annotatsiya: Ushbu maqolada, autizm haqida ba'zi ma'lumotlar, uning kelib chiqish sabablari va necha yoshdagi bolalarda ko'proq uchrashi haqida, autizm ruhiy kasallikmi yoki uning miyya faoliyatiga qanchalik bog'liq ekanligi to'g'risida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: autizm, Asperger sindromi, Kanner sindromi, Kanner autizmi, autistik buzuvlik

Annotation: In this article, some information about autism, its causes and at what age it is more common in children, information about whether autism is a mental illness or how much it depends on the functioning of the brain.

Key words: autism, Asperger's syndrome, Kanner syndrome, Kanner autism, autistic disorder

Аннотация: В этой статье немного информации об аутизме, его причинах и в каком возрасте он чаще встречается у детей, информация о том, является ли аутизм психическим заболеванием или насколько он зависит от функционирования головного мозга.

Ключевые слова: аутизм, синдром Аспергера, синдром Каннера, Каннеровский аутизм, аутистическое расстройство

Yer yuzida bolalar orasida autizm hollari ko'payib bormoqda. Gap aqliy qobiliyatlarning sust rivojlanishi haqida ketmoqda. 2006-yilda har 110 boladan biri bunday holatda bo'lgan. 2008-yilda esa har 88 boladan biri. Xo'sh, sabab nima?

Autizm (bolalar autizmi deb ham ataladi) [inglizcha](#): infantile autism), bolalik autizmi (childhood autism), erta go'daklik/bolalik autizmi (early infantile/childhood autism), Kanner sindromi yoki Kanner autizmi (Kanner's autism), DSM-IV - autistik buzulqik (autistic disorder) - [miya](#) rivojlanishining buzilishidan kelib chiqadigan va ijtimoiy o'zaro ta'sir va [aloqada](#) aniq va keng qamrovli tanqislik, shuningdek cheklangan qiziqishlar va takrorlanadigan harakatlar bilan tavsiflangan kasallik. Bu belgilarning barchasi uch yoshdan oldin paydo bo'la boshlaydi . Yengilroq belgilar va alomatlar qayd etilgan shunga o'xshash holatlar autizm spektrining buzilishi deb ataladi .

Autizmning sabablari miyadagi [sinaptik](#) aloqalarning rivojlanishiga ta'sir qiluvchi [genlar](#) bilan chambarchas bog'liq, ammo kasallikning [genetikasi](#) murakkab va hozirgi vaqtda autizm spektrining buzilishining paydo bo'lishiga nima ko'proq ta'sir qilishi aniq emas: . Kamdan kam hollarda kasallikning tug'ma nuqsonlarni keltirib chiqaradigan moddalarga ta'sir qilish bilan bog'liq aloqasi topiladi . Boshqa taklif qilingan sabablar munozarali - xususan, autizmi [bolalik davridagi emlashlar](#) bilan bog'laydigan gipoteza uchun ilmiy dalil yo'q . Amerika Qo'shma Shtatlari ma'lumotlariga ko'ra, 2011-2012 yillarda maktab o'quvchilarining 2 foizida autizm va autizm spektrining buzilishi rasman tashxis qo'yilgan, bu 2007-yildagi 1,2 foizga nisbatan ancha ko'pdir. [1980-yillardan](#) beri autizm tashxisi qo'yilgan odamlarning soni keskin o'sdi.

Autizmda [miyaning](#) ko'plab sohalarida o'zgarishlar qayd etilgan, ammo ularning qanday rivojlanishi aniq emas. Ota-onalar odatda bolaning hayotining dastlabki ikki yilida buzilish belgilarini sezadilar. Erta xulq-atvor va kognitiv aralashuv bolada o'z-o'ziga yordam ko'rsatish, ijtimoiy o'zaro ta'sir va muloqotni rivojlantirishga yordam berishi mumkin bo'lsa-da, hozirda autizmni to'liq davolay oladigan ma'lum usullar mavjud emas. Balog'atga yetganidan so'ng, kamdan-kam bolalar mustaqil hayotga o'tishga muvaffaq bo'lishadi, ammo ba'zilar muvaffaqiyatga erishadilar. Bundan tashqari, ularning ba'zi vakillari shifo izlamoqda, boshqalari autizm kasallikdan ko'ra ko'proq "maxsus", muqobil holat deb hisoblashadi.

Autizm bola xulq-atvorida namoyon bo'ladi. Uning yumshoq shakli "Asperger sindromi" deb ataladi. Unga chalingan bola odamlar orasida o'zini noqulay sezadi. Autizmning jiddiy shakli aniqlangan bolalar esa atrofdagilar bilan muloqot qilishga qiynaladi. Harakat va qiliqlarini takrorlayverishi, boshqalar bilan umuman gaplashmasligi mumkin. Bu bolalar hech kimning ko'ziga to'g'ri qaramaydi.

Kasalliklarni nazorat qilish va oldini olish markazi deb nomlangan davlat agentligi AQShning 14 shtatida 8 yoshli bolalar salomatligi haqida 2008-yilda to'plangan ma'lumotni o'rganib chiqdi. Bemorlarning ko'pchiligi – o'g'il bolalar, qizlarga qaraganda besh barobar ko'p. Har 54 nafar o'g'il boladan biri shunday holatda.

Tashkilot direktori Tomas Friden deydi, yosh bolalar orasida autizm hollarining ko'payishi ortidagi sabab – ularning yaxshiroq tashxis qilinishi.

"Shifokorlarning bu holatni aniqlash borasidagi malakasi oshdi. Tibbiy ko'riklar va muolajalar sifati ham yaxshilandi. Shu sababli, fikrimcha, statistika o'zgardi, autizmni aniqlash uslublari mukammallashdi".

Autizm bola hayotining birinchi uch yilida ayon bo'ladi. Shu bois kasalliklarni nazorat qilish va oldini olish markazi barcha bolalarni bir yarim, ikki va ikki yarim yoshda maxsus tekshiruvdan o'tkazishni talab qiladi.

Suzan Xeyman - Amerika pediatriya akademiyasining autizm bo'yicha bo'limi rahbari. Bola yoshi 4 ga kirgunicha kutish noto'g'ri, deydi u. Autizm qancha vaqtli aniqlansa, terapiyani ham shuncha erta boshlash mumkin, demak bola ham shuncha kam qiynaladi, deydi Xeyman.

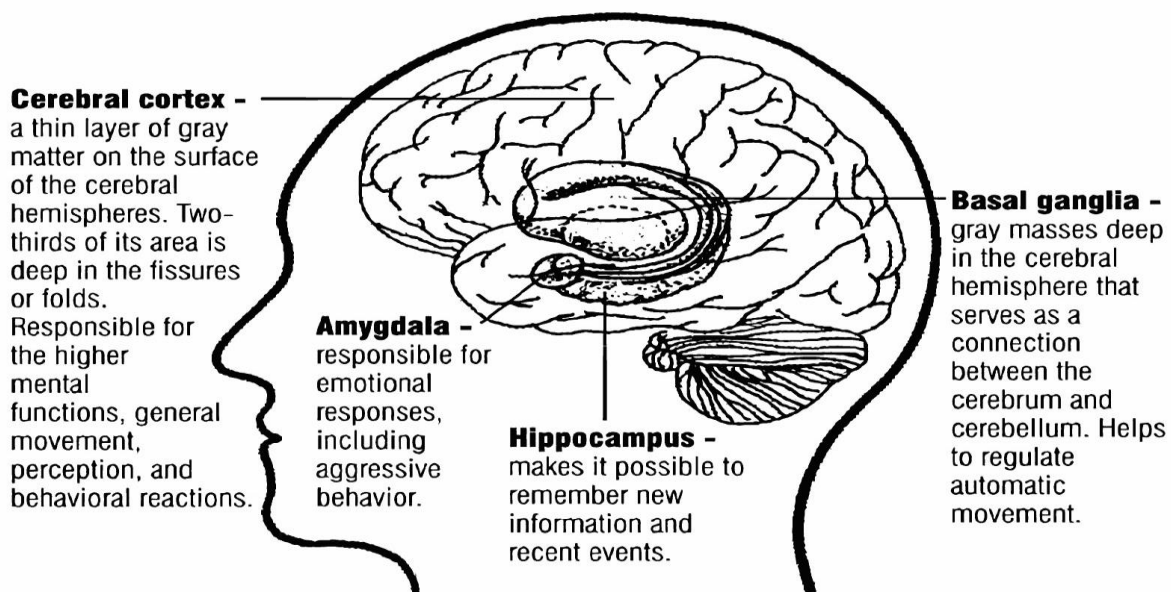
Ota-onalar yosh bolada g'ayrioddiy harakatlarni kuzatsa, darhol mutaxassisga murojaat qilsin, bolaga tashxis qo'yilishi kerak, deydi mutaxassis.

“Narsalarni qo'li bilan ko'rsatmaydigan, odam ko'ziga tik qaramaydigan bolada autizm bo'lishi mumkin. Lekin boshqa holatlar ham kuzatiladi. Xavotirga o'rin bo'lsa, ota-ona bolani doktorga ko'rsatishi kerak”.

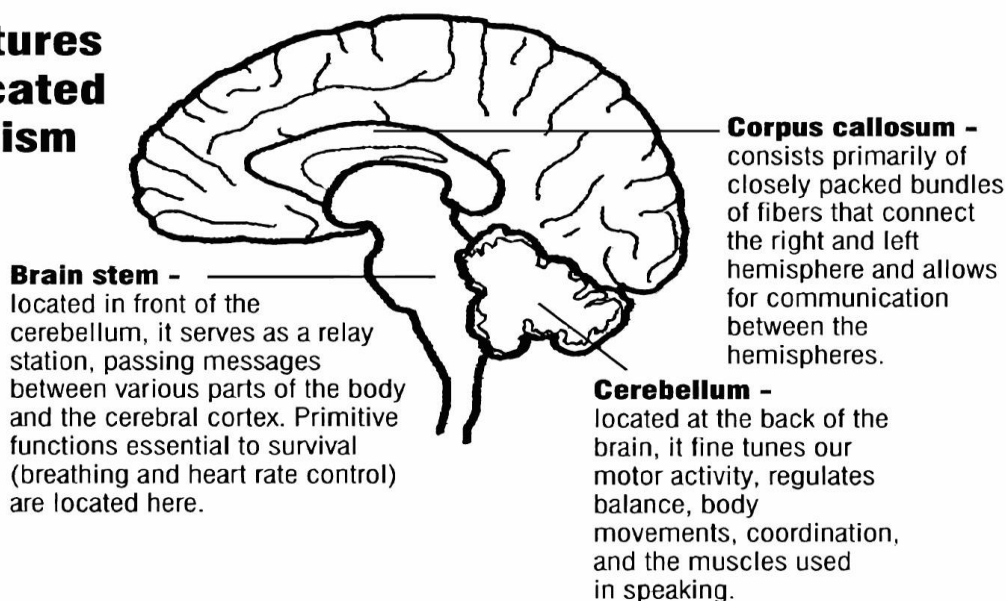
Autizm chegara bilmaydi. Dunyo bo'ylab unga 67 million bola chalingan.

Ijtimoiy o'zaro munosabatlardagi buzilishlar autizm spektrining buzilishini boshqa rivojlanish kasalliklaridan ajratib turadi . Autizmli odam to'liq ijtimoiy muloqotga qodir emas va ko'pincha oddiy odamlar kabi boshqa odamning holatini his qila olmaydi. Mashhur autistik ayol Templ Grandin *neyrotipiklar* yoki normal nerv sistemasi rivojlanishga ega bo'lgan odamlarning ijtimoiy o'zaro ta'sirini tushuna olmaslikni o'zinining hissiyotini "Marsdagi [antropolog](#) " kabi his qilish deb ta'rifladi .Ijtimoiy buzilishlar erta bolalik davrida sezilarli bo'ladi. Autizmli chaqaloqlar ijtimoiy ogohlantirishlarga kamroq e'tibor berishadi, tabassum va boshqa odamlarga kamroq qarashadi va o'z ismlariga nisbatan kamroq munosabatda bo'lishadi. Yurishni o'rganish davrida bola ijtimoiy me'yorlardan sezilarli darajada chetga chiqadi: u kamdan-kam hollarda ko'zlariga qaraydi, o'z pozitsiyasini o'zgartirib, uni ko'tarishga urinishlarini kutmaydi va ko'pincha qo'lini manipulyatsiya qilish orqali o'z xohish-istaklarini bildiradi. boshqa odam . 3 yoshdan 5 yoshgacha bo'lgan bunday bolalar ijtimoiy vaziyatni tushunish qobiliyatini kam namoyon qiladilar, boshqa odamlarga o'z-o'zidan yaqinlashishga, ularning his-tuyg'ularini ifoda etishga yoki boshqa bironing xatti-harakatlariga taqlid qilishga, og'zaki bo'lmagan harakatlarda qatnashishga moyil emaslar. muloqot, boshqa odamlar

bilan navbatchilik qiling. Autizm spektrining buzilishi bo'lgan katta yoshdagi bolalar yuz va his-tuyg'ularni aniqlash vazifalarini yomonroq bajaradilar .



Major Brain Structures Implicated in Autism



Autizm Parkinson kasalligi kabi miyaning boshqa ko'plab kasalliklaridan farqli o'laroq, [molekulyar](#) darajada ham, [hujayra](#) va tizim darajasida ham aniq yagona mexanizmga ega emas; autizm nomi ostida nima birlashtirilgani noma'lum - mutatsiyalar ta'siri kichik miqdordagi umumiy molekulyar zanjirlarga birlashadigan bir nechta kasalliklar yoki boshqacha mexanizmlarga ega bo'lgan katta kasalliklar guruhidir. Ko'rinib turibdiki, autizm rivojlanish

bosqichida ta'sir qiluvchi va miyaning ko'p yoki barcha funktsional tizimlariga ta'sir qiluvchi ko'plab omillar ta'sirining natijasidir.

Xulosa

Dunyo bo'ylab ko'p bolalarda mana shu autizm kasallik uchrasada, haligacha bu ota-onalarga qiyinchilik va depressiya holatlarini yuzaga keltirib keladi. Ammo, kasallikni davosi va uning asosiy kelib chiqishi haligacha topilgan emas. Lekin, har kimning o'ziga yarasha dardi va kasalliklari mavjud, autizm kasaliga chalingan bolalar boshqa bolalardek sho'x, qoida buzar, yoki juda ko'p gapiradigan bo'lmaydilar, ular tortinchoq va boshqa tengdoshlari bilan muloqotga chiqishishga qiynalishadi, yoki tengdoshlari ularni chiqishtirishmaydi.

Autizm kasallikga chalingan bolalar juda iqtidorli ham bo'lishadi, bu ularning ijobiy hislatlaridan yana biri hisoblanadi. Autizm bolalar juda beozor bo'lishadi, shuning uchun ularda salbiy hislatlar juda kam. Ular hatto ota-onalariga qiyinchilik tug'dirishni xohlamasliklarini o'z ong ostilarida his qilishadi, ammo kasallikning keltirib chiqargan ko'p xolatlari, miyya qobilyatlariga ta'siri ularning doim ham xohlagan xohishlarini amalga oshiravermaydi. Autizmning chegarasi yo'q, u inson miyyasidagi xohlagan to'qimaga ta'sir eta olishi mumkin, uning davosi topilmagan. Achchiq haqiqat bo'lasada, autizm inson ongi ustidan g'alaba qozongan kasalliklardan biri hisoblanadi.

Dunyo bo'ylab autizm kasalligiga chalingan ko'p bolalarni kuzatganimizda ularning harakatlarini kuzatishimiz davomida, ular o'zlarini o'zlari ba'zida boshqara olmaydilar, miyya faoliyati tufayli ular doim tengdoshlari orasida kamsitish, chetga surilish, o'z fikrini bemalol izohlay olmasliklari, o'z xohishlarini amalga oshira olmasliklari va boshqa iqtidorlarini doim ham namoyish qilishga erisha olmaydilar.

Xulosa qilib shuni ayta olamizki, bir kun kelib, mana shu kasallikning kelib chiqishi, uning davosi barchasi oshkor bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlari

1. *Американская психиатрическая ассоциация* 299.00 Autistic Disorder // Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Fourth Edition, Text Revision (DSM-IV-TR). — Washington, DC: American Psychiatric Publishing, 2000. — P. 70. — ISBN 978-0-89042-025-6
2. *Американская психиатрическая ассоциация* Diagnostic criteria for 299.00 Autistic Disorder // Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Fourth Edition, Text Revision (DSM-IV-TR). — Washington, DC: American Psychiatric Publishing, 2000. — P. 75. — ISBN 978-0-89042-025-6
3. „CDC and HRSA issue report on changes in prevalence of parent-reported Autism Spectrum Disorder in school-aged children“. *Media Advisory*. Centers for Disease Control and Prevention. 7-oktabr 2013-yilda asl nusxadan arxivlandi. Qaraldi: 9-oktabr 2013-yil.
4. Myers S.M., Johnson C.P., Council on Children with Disabilities (2007) (en). *Management of children with autism spectrum disorders*. **120** (Andoza:Нп3 nashri). Andoza:Нп3. pp. 1162—1182. doi:10.1542/peds.2007-2362. PMID 17967921.
5. Howlin P., Goode S., Hutton J., Rutter M. (2004) (en). *Adult outcome for children with autism*. **45** (Andoza:Нп3 nashri). pp. 212—229. doi:10.1111/j.1469-7610.2004.00215.x. PMID 14982237.
6. Rajendran G., Mitchell P. (2007) (en). *Cognitive theories of autism*. **27** (Andoza:Нп3 nashri). pp. 224—260. doi:10.1016/j.dr.2007.02.001.
7. *World Health Organization* F84. Pervasive developmental disorders // International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems. — 10th (International Classification of Diseases, Tenth Revision (ICD-10)). — 2006.
8. *Спиваковская А. С.* Роль осознаваемых и неосознаваемых переживаний в формировании аутистических установок // Бессознательное

/ Отв. ред. А. С. Прангишвили, А. Е. Шерозия, Ф. В. Бассин. — Тбилиси, 1978

9. Filipek P.A., Accardo P.J., Baranek GT et al. (1999) (en). *The screening and diagnosis of autistic spectrum disorders*. **29** (Andoza:Нп3 nashri). pp. 439—484. doi:10.1023/A:1021943802493. This paper represents a consensus of representatives from nine professional and four parent organizations in the U.S.

10. *Oliver Sacks* Andoza:Нп3: Seven Paradoxical Tales. — Andoza:Нп3, 1995. — ISBN 0679437851

11. Bodfish J.W., Symons F.J., Parker D.E., Lewis M.H. (2000) (en). *Varieties of repetitive behavior in autism: comparisons to mental retardation*. **30** (Andoza:Нп3 nashri). pp. 237—243. doi:10.1023/A:1005596502855.

**THE RULE OF LAW AS A UNIVERSAL PRINCIPLE OF ENSURING
HUMAN RIGHTS**

Axadov Azizjon Akbarali ugli

Teacher of law at school No. 2 of Sayhunabad district of Syrdarya region

Abstract This article is devoted to the issues of the rule of law, the history of its origin as a concept and legal phenomenon. The rule of law is positioned as a universal principle of ensuring human rights, which all states are obliged to adhere to. The article analyzes the legal nature and content of the rule of law as a principle, a legal phenomenon, and a conceptual approach to modern human rights. Foreign experience in implementing the rule of law in the CIS countries, the European Council, and the United States is examined. The role of international organizations in ensuring the rule of law is studied and defined. As a result of the analysis, it is revealed that the simple formation of a perfect system of legislation that enshrines basic human rights and freedoms and establishes an effective legislative procedure is not enough to build a democratic society. The principle of the rule of law is, in fact, the only effective means of ensuring the inviolability of democracy, as well as one of its main features, and its maintenance and control is a guarantee of ensuring human rights to the extent that decent living conditions are created for everyone. The article also analyzes the value of the Rule of Law index. The World Justice Project (WJP) is discussed using the example of the Republic of Uzbekistan.

Keywords: the rule of law, constitutional rights, the rule of law index, restriction of powers of government institutions, absence of corruption, order and security, protection of fundamental rights, transparency of government institutions, compliance with laws, civil justice, criminal justice.

The rule of law is a universal principle for ensuring human rights. In his report *In Larger Freedom: Towards Development, Security and Human Rights for All* (A/59/2005), the Secretary-General noted that “it is necessary to get rid of want and fear, but this is not enough. All human beings have the right to be treated with dignity and respect” (paragraph 27). “The key to providing people with such decent treatment and respect is the full implementation of human rights, and their protection is the rule of human rights” [1].

A legal democratic state is a state in which the rule of law is implemented.

The lack of certainty in the content of the category of the rule of law is largely due to the debatability and lack of unambiguous answers to key questions that can give an idea of this phenomenon. What is the legal basis and content of the rule of law? What is meant by law in the case under consideration, and over the acts of what types and levels of regulation does it have supremacy? What is meant by the rule of law, and what are its mechanisms? Is it expedient to single out and evaluate the rule of law as an independent legal phenomenon for the development of legal doctrine and practice?

It is known that the doctrine of the rule of law as a certain system of views on the structure and development of legal reality has been formed over several centuries, while historically its "homeland" is considered to be the system of common Anglo-Saxon law, where its content was first defined, which subsequently allowed the rule of law to be approved as fundamental constitutional principle of English law. Traditionally, the work of the English scientist A.V. Dicey on the foundations of public law in England. He conceptually substantiated the meaning and essence of the rule of law, including highlighting such components of this phenomenon as preventing the administration from abusing its power, subordinating all subjects of the country

to English laws and courts, and judicial protection of human rights and freedoms.

Modern theorists of English constitutional law have enriched their ideas about the rule of law, focusing on the limitation of public power with the help of law, on determining the boundness of the activities of courts only by law, and not by law, and on the special significance of the judiciary in protecting human rights and freedoms. At the same time, important attention is paid to the relationship of the rule of law with the generally recognized principles of international law and fundamental human rights guaranteed by the Universal Declaration of Human Rights of 1948 and the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950.

The rule of law is a universal principle. The need for universal provision and observance of the rule of law, both at the national and international levels, was recognized by all UN member states in 2005 in the Outcome Document of the World Summit (§ 134) [2]. As stated in the Preamble and Article 2 of the Treaty on European Union (TEU) [3], the rule of law is one of the core values shared by the European Union and its members [4]. In its 2014 paper *New Principles for Strengthening the Rule of Law*, the European Commission recalls that “the rule of law is steadily becoming the dominant organizational model of modern constitutional law and international organizations governing the exercise of state power.” An increasing number of states in their national constitutions refer to the principle of the rule of law [5].

The UN has proclaimed the rule of law as a universal basic principle, for example in the Rule of Law Indicators. At the regional level, this has been done by the Organization of American States, in particular in the Constitutive Act of the Inter-American Democratic Charter of the African Union. References to the rule of law can also be found in various Arab League documents. The rule of law is mentioned in the preamble of the Statute of the Council of Europe as one of the three “principles that form the basis of true democracy”, along with

individual freedom and political freedoms. Article 3 of the Charter states that a prerequisite for the admission of a new State to membership in the Organization is respect for the rule of law. Thus, the rule of law, along with democracy and human rights, is one of the three intertwined and overlapping core principles of the Council of Europe. The close relationship between the rule of law and a democratic society is emphasized in various formulations of the European Court of Human Rights, for example: “a democratic society that recognizes the rule of law”, “a democratic society based on the rule of law” and more generally “the rule of law in a democratic society”. Ensuring these three principles - respect for human rights, pluralistic democracy and the rule of law - is considered the single and main goal of the Council of Europe.

The rule of law is systematically mentioned in the main political documents of the Council of Europe, as well as in various conventions and recommendations. It is mentioned in particular as an element of common heritage in the preamble of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (ECHR). The rule of law is named as a basic principle of European democracies in Resolution Res (2002) 12 establishing the European Commission for the Efficiency of the Administration of Justice (CEPEJ) and is referred to as a priority in the Statute of the Venice Commission. At the same time, none of the documents of the Council of Europe defines the rule of law. The Council of Europe has also not created any specific oversight mechanisms for rule of law issues.

Despite this, on a number of occasions the Council of Europe has taken action to promote and strengthen the rule of law through its institutions, notably the European Court of Human Rights (ECtHR), the European Commission for the Efficiency of the Administration of Justice (CEPEJ), the Advisory Council of European Judges (CCJE), the Group of States against Corruption (GRECO), the Monitoring Committee of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe, the Commissioner for Human Rights and the Venice Commission. In its

2011 rule of law report, the Venice Commission considered the principle of the rule of law in the light of Resolution 1594 (2007) of the Parliamentary Assembly, which pointed out the need to ensure the correct interpretation of the terms "rule of law", "Rechtsstaat" and "Etat de droit" or "prééminence du droit" in the spirit of the principle of legality and due process [5].

At its 86th plenary meeting (March 2011), the Venice Commission approved the Rule of Law Report (CDLAD (2011) 003rev). In this report, the main elements of the rule of law (Rule of Law), Rechtsstaat and Etat de droit were identified. Attached to the report was a first draft of a checklist of questions to assess the rule of law in a given State. According to natural law theory, the rule of law requires that all normative legal acts and all activities of state power serve to protect dignity, freedom and human rights [6].

The Venice Commission analyzed definitions proposed by various authors representing different systems of law and public organization, as well as different legal cultures. The Commission concluded that the concept of the rule of law implies a clear and predictable legal system in which every citizen is entitled to decent, equal and reasonable treatment in accordance with the law by all persons in power, and also has the opportunity to challenge their decisions in independent and impartial courts within the framework of a fair trial. The Commission warned against a purely formal approach to the concept of the rule of law, requiring only that the actions of an official be authorized by law. "Rule by force of law" or "Rule by law" or even "Justice by law" are all distortions of the concept of the rule of law [7].

The concept of the rule of law implies that rules must be published, stable and predictable in their application. An important requirement is the accessibility of the justice system and its independence from the executive and legislative branches of government. Viewed rationally, the rule of law does not provide an assessment of the fairness of the rules themselves, but rather establishes the procedural attributes that a legal system should have. Today, the

rule of law is a global goal of the international community, the achievement of which is possible only through international integration, due to globalization and technological progress, which contribute to the growth of interaction between states at the international and regional levels.

The World Justice Project (WJP), an international independent non-profit organization, published for the first time the Rule of Law Index 2010. The organization promotes the rule of law, the principle that recognizes the primacy of law over the state and holds all its individuals and institutions accountable.

The Rule of Law Index® World Justice Project is the world's leading source of original, independent rule of law data. Covering 128 countries and jurisdictions, the index relies on national surveys of more than 130,000 households and 4,000 legal practitioners and experts to measure how the rule of law is perceived and implemented around the world [8].

Uzbekistan in 2019 ranked 94th out of 126 participants and 12th out of 13 participants in the region of Eastern Europe and Central Asia [9]. The compilers of the index note that the situation with the rule of law in the country has improved, which allowed it to rise by 2 positions in the world ranking.

In the region, the place of Uzbekistan has not changed. The overall score of Uzbekistan is 0.46. In 2020, Uzbekistan rose to 92nd place out of 128 states [10], which is a good indicator, since the country has risen 2 levels higher over the year. WJP rates countries on several factors, including lack of corruption, order and security, fundamental rights, civil justice, and more. We have the lowest indicators in terms of government transparency and the absence of corruption, and the highest indicator is order and security, according to this criterion, we are in 11th place in the world [11].

In general, it can be stated that the legal positions of the highest judicial bodies, especially constitutional courts, are becoming the most important tool for ensuring the doctrine of the rule of law and the implementation of legal life.

At the same time, there is also a feedback - the influence of the rule of law on the judiciary as the most important doctrinal and legal tool for the development of judicial discretion and activism, the unification of national judicial and legal practices and the establishment of suprapositive general legal values in them.

In conclusion, it should be noted that the doctrine of the rule of law adopted by legal practice undoubtedly opens up additional prospects and opportunities for the implementation of international law, the development of the national legal system in the context of ensuring human rights and freedoms and sovereignty of the individual, optimizing the activities of public authorities and the limits of their permissible impact on public relations, strengthening the independence of the judiciary.

References:

1. The rule of law and human rights // Official website of the UN [Electronic resource]. – URL: <https://www.un.org/ruleoflaw/ru/rule-of-law-and-human-rights/> (date of access: 01/04/2021).
2. Universal Declaration of Human Rights // Official website of the UN [Electronic resource]. – URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/outcome2005_ann.shtml/ (date of access: 01/04/2021).
3. Treaty on the European Union (new edition) // EU Law: Constituent treaties, dissertations, books, acts and other information. [Electronic resource]. – URL: <https://eulaw.ru/treaties/teu/> (date of access: 01/04/2021).
4. Fundamental Rights: Challenges and Achievements in 2015: Annual Report // FAO (Fundamental Rights Agency). – Luxembourg, European Union Publications Office (Publications Office). - 2016. - Chapter 7.
5. CDL-AD (2011) 003rev.
6. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission): checklist for assessing compliance with the rule of law: Adopted

at the 106th plenary meeting of the Venice Commission (Venice, 11-12 March 2016). Approved at the Meeting No. 1263 of the Committee of Ministers of the Council of Europe at the level of deputy ministers (September 6-7, 2016) [Electronic resource]. – URL: <https://www.venice.coe.int/images/SITE%20IMAGES/Publications/Rule%20of%20Law%20Check%20List%20-%20Russian.pdf/> (Date of access: 01/04/2021).

7. Parliamentary Assembly of the Council of Europe, Proposal for a Resolution by Mr Holovaty et al., Principle of the Rule of Law, Doc. 10180, §10.

8. WJP Rule of Law Index 2020 [Electronic resource]. – URL: <https://worldjusticeproject.org/our-work/research-and-data/wjp-rule-law-index-2020/> (Date of access: 01/04/2021).

9. The World Justice Project Rule of Law Index 2019®. © Copyright 2019 by the World Justice Project report. The WJP Rule of Law Index and the World Justice Project. Rule of Law Index are trademarks of the World Justice Project. All Rights Reserved [Electronic resource]. – URL: <https://worldjusticeproject.org/sites/default/files/documents/ROLI-2019-Reduced.pdf/> (Accessed 04.01.2021).

JURNALIST SURISHTIRUVIDA JANR MASALALARI

G'aniyeva Mehrangiz Vohidovna-

O'zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti

Noshirlik va muharrirlik ishi yo'nalishi magistri.

mehrangizganiyeva@gmail.com.tel: +998990934680

Annotatsiya. “Jurnalist surishtiruvda janr masalalari” nomli maqolada jurnalist surishtiruvini janr sifatida OAV da o'zni, uning jamiyat hayotidagi turli illatlarni fosh etishdagi ahamiyati, shu bilan birda boshqa jurnalistik tahliliy janrlar bilan o'xshash va farqli tomonlari borasida so'z boradi.

Kalit so'zlar. Tahliliy janr, informatsiya, fikr, fakt, tadqiqot, manba.

Annotation: The article entitled "Genre issues in journalistic inquiry" discusses the place of journalistic inquiry as a genre in the mass media, its importance in exposing various vices in the life of society, and at the same time its similarities and differences with other journalistic analytical genres.

Key words: Analytical genre, information, opinion, fact, research, source.

Jurnalist surishtiruvini alohida janr sifatida olish mumkin deyuvchilar mavjud. Bu haqida turli xil qarashlar bor. U boshqa qator janrlarning jamlanmasi degan fikrlar ham yetarli darajada. Mantiqiy olib qaraganda har ikkala fikrda ham asos bor. Chunki jurnalist surishtiruvda informatsiya, tahlil, tadqiq, lavha va ocherk elementlari o'z ichiga oladi. Bundan tashqari pamflet va feletondagi belgilar ham uchrashi mumkin. Bu xususiyatlar uning qorishiq janr ekanligini ko'rsatadi. Buning hech qanday salbiy jihati yo'q. Muhimi ushbu elementlar orqali yoritilgan jurnalist surishtiruvda mavzuning jamiyat hayotida dolzarbligi, (siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy) jinoyatlarni ochib berishda yordam berishidir.

Ushbu janr asosan 2000- yilga qadar ommalashdi va mustaqil janr maqomini oldi. Aynan shu janrga ixtisoslashgan jurnalistlar yetishib chiqa boshladi. Bu janrda yozadigan jurnalistlar doimo xavf ostida bo'lishadi. Ma'lumki tekshiruvda asosan noqonuniy xatti-harakatlar, firibgarlik yoki korrupsiya kabi illatlar fosh etiladi. Maqola chop etilgunga qadar yoki chop etilgandan keyin muallifga nisbatan tahdid va taqiqlar bo'ladi. Masalan “Медуза” internet nashri muhbiri Ivan Golunov siyosiy jinoyatlarni fosh etishga qaratilgan jurnalist tekshiruvi olib borishga kirishadi. Natijada u yasama jinoyatlar bilan hibsga olinadi va qamaladi. Bu kabi misollar talaygina.²²

Jurnalist surishtiruvi - mafkuraviy yoki tijoriy manfaatlardan holi janr, u qaysi bir davlat yoki shaxslar buyurtmasiga ko'ra amaliyotda qo'llaniladigan bo'lsa, o'z ahamiyatini yo'qotadi. Rossiyaning jurnalist surishtiruvi agentligi rahbari Andrey Konstantinovning aytishicha, hozirda haqiqiy jurnalistik tekshiruvlar kam. "Jurnalist surishtiruvi nomi ostida yoki unga davogarlik qilib yozilayotgan materiallarning hammasi ham mazkur janr talablariga javob bermaydi. Bu janr mohiyatini to'liq anglab yetmaslik, noto'g'ri talqin qilish, mutaxassislarda sohaning ushbu yo'nalishi borasida bilimlar yetishmasligi ortidan yuzaga keladi."²³

Ba'zi nazariyotchilarning fikricha, har qanday tizimda OAV siyosiy va iqtisodiy hokimiyatning agenti hisoblanadi. Gazeta, jurnal va tele-radio eshittirishlar mustaqil emas, garchi ular mustaqil kuch sifatida maydonga chiqayotgan bo'lsalarda, OAV har doim ham o'zini moliyaviy ta'minlay olmaydi. O'z- o'zidan uni ta'minlayotgan tomon siyosatiga bo'ysunadi

Jurnalist surishtiruvi o'zida zamonaviy faoliyat kasbga yangicha munosabatni aks ettiradi. Tekshiruvga ixtisoslashgan jurnalistlar shu orqali o'z imidjini yaratadi. Masalan, Rossiya matbuotining “Совершенно секретно”, “Независимое расследование”, “Новая газета” gazetalari jurnalist surishtiruvi

²²www. Everest.narod.ru

²³ И Зарурский. Масс медиа второй республики. 1999 г. Электронная книга

janrini faoliyatining muhim qismiga aylantirib ogan. "Uoltergeyt ishi", "Pentagon ishi" kabi jurnalistika tarixidagi muhim voqealar jurnalist tekshiruvining yorqin namunasi sifatida tarixda qolgan.²⁴ Shuningdek, zamonaviy jurnalistikada ham ularning darajasiga yaqin bo'lgan jurnalistik tekshiruvlar mavjud. Masalan Rossiya jurnalistikasida "Mebel ishi" yohud "Uch kit" deb nomlangan voqea shular jumlasidan. Unda bojxonadagi jinoyatlar, Italiyalik mebelsozlarning kontrabandasi yoritilgan. O'zbek jurnalistlaridan Karim Bahriyevning "Oy borib omon qaytmagan bolam" surishtiruvida Afg'on urishidagi "dedovshina" masalasi haqida so'z boradi.

1986-yil "Московский комсомолец" gazetasida Yevgeniy Dodolev muallifligida olib borilgan jurnalist tekshiruvi ham "Oq raqs" nomi bilan tarixda qolgan. Fohishabozlik illati aks etgan ushbu maqola gazetaning 19-21 sonlarida davomli tarzda yoritilgan. Nazariyotchilar "Oq raqs"ni ocherk janriga yaqin deb ham fikr bildirishdi. Unda erkinlik istash shunday egri ko'chalarga boshlashi, mamlakatdagi axloqiy jihatlar, hamda qizlar tarbiyasiga urg'u berilgan. Sovet matbuotida fohishabozlik avval bu yo'sinda yoritilmagan edi. Ushbu maqola tufayli muallif juda ko'p tahdidlarga uchragan. Hatto yashash manzilini o'zgartirishiga to'g'ri kelgan. Ammo shu maqola gazetaga shuhrat va yaxshigina daromad olib keltirdi, muallif imidjini shakillanishiga ham xizmat qilgan. Maqola ko'plab g'arb OAV larida tarjima qilinib bosilib chiqqandan so'ng, 1989-yilda nashriyot unga mashhur korrupsion jinoyatlar tekshiruvlari to'plangan kitob yozish taklifi bilan chiqdi va muallifning "Jarayon" nomli kitobi dunyoga keldi.²⁵

1986-yil "Московский комсомолец" gazetasida Yevgeniy Dodolev muallifligida olib borilgan jurnalist tekshiruvi ham "Oq raqs" nomi bilan tarixda qolgan. "Совершенно секретно", gazetasida Vladislav Inozemsev tomonidan 2011- yilgi 4- sonida "Prezidentning ko'zini kim ochadi" "Кто открывает глаза

²⁴ Altshul J.H. Agents of Power: the role of the news media in human affairs. New York and London, Longman. 1984. E-book.

²⁵ И Зарурский. Масс медиа второй республики. 1999 г. Электронная книга.

президенту" nomli maqola chiqadi. Maqolaning bosh g'oyasi Prezident Rossiyani Amerika bilan taqqoslashni bas qilgan holda jamiyat hayotini yaxshilashga harakat qilishi lozimligi, qishloqlarda zavod va fabrikalar qurib ish o'rinlarini ko'paytirish, standardlashtirish, yevropa bilan hamkorliklar va intellektual masalarda ochiq bo'lishini qo'rqmasdan talab qiladi. Eng dolzarb masala sifatida esa Rossiyadagi buyrakratiya va korrupsiyani bartaraf qilish uchun 5 ta asosiy qaror qabul qilishi kerakligini aytib o'tadi. Muallif har bir g'oyasida fakt va raqamlarga suyanadi.²⁶

Muhbir tomonidan tomonidan tayyorlangan jurnalist surishtiruv tahririyat tomonidan tekshirtirib ayrim hollarda faktlar va tanqidiy qarashlar olib tashlanishi mumkin. Bunga surishtiruv o'z kuchini yo'qotadi. Shunga qaramay jurnalist tekshiruvda ijod qilayotgan odam yozishgan cheklanmagan holda janr va yo'nalish ma'suliyatini his etishi o'z maqsadida qat'iy turishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.

1. И Зарурский. Масс медиа второй республики. 1999 г. Электронная книга
2. Altshul J.H. Agents of Power: the role of the news media in human affairs. New York and London, Longman. 1984. E-book.
3. [www. Everest.narod.ru](http://www.Everest.narod.ru)
4. www.sovsekreshenno.ru.

²⁶ www.sovsekreshenno.ru.

**JURNALIST SURISHTIRUV JARAYONIDA HUIJATLARNING
ASOSLANGANLI VA TAHLIL MAHORATI**

G'aniyeva Mehrangiz Vohidovna-

O'zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti

Noshirlik va muharrirlik ishi yo'nalishi magistri.

mehrangizganiyeva@gmail.com.tel: +998990934680

Annotatsiya: “Jurnalist surishtiruv jarayonida hujjatlarning asoslanganli va tahlil mahorati” nomli maqolada jurnalist surishtiruv mobaynida hujjatlar faktlarning qay darajada muhimligi, ular bilan tanishib chiqish va saralay olishda jurnalistga qo'yiladigan talablar: psixologik yondashuv, haqqoniylik, xolislik kabilar haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: jurnalistik surishtiruv, fakt, yopib va ochiq manba, psixologik yondashuv, qiyosiy tahlil.

Annotation: The article entitled "Reliability and analytical skills of documents in the process of journalistic inquiry" talks about the importance of documents and facts during journalistic inquiry, the requirements for a journalist to get to know and sort them: psychological approach, truthfulness, objectivity, etc.

Key words: investigative article, fact, closed and open source, psychological approach, comparative analysis.

Jurnalist surishtiruv xorijiy OAV da “investigative article” nomi bilan ataladi. Inglizcha “Investigation” so'zi ikki xil ma'noga ega. Birinchisi – “tadqiqot”, ikkinchisi – “tekshiruv” sifatida jurnalist surishtiruvda qo'llaniladi. Lekin jurnalist surishtiruv jarayonida tadqiqot ham olib boradi. Uning axborot

manbalari turlicha bo'lishi mumkin: insonlar (guvohlar), hujjatlar, shaxsiy kuzatuv.

Jurnalist surishtiruvda hujjat eng ishonchli manba. Hujjatlar yozma yoki bosma, kino yoki fotoplenka, audio yoki videoyozuvlar bo'lishi mumkin. Ular bilan ishlash jarayonida jurnalistdan ehtiyotkorlik va faktlarni sinchkovlik bilan o'rganish talab etiladi. Jurnalist tekshiruvchi insonlardan intervyu olishni taqozo etsa, tekshiruvchi jurnalist oddiy suhbatdosh jurnalistdan farqli ravishda nafaqat qanday savollar berishni, balki psixologik yondashuvlardan foydalanishni ham chuqur bilishi lozim.²⁷

Jurnalist surishtiruvchi jurnalistikadagi eng o'tkir va ma'suliyatli yo'nalish hisoblanadi. Xorijiy tajribada jurnalist surishtiruvda maxsus muxbirlar "makrekkerlar" ixtisoslashadi va tahriryatda jurnalist surishtiruvchi asosan ular tomonidan olib boriladi. Lekin jurnalist surishtiruvchi olib boruvchi jurnalist har qanday jamoatchilik bilan ishlash qobiliyatiga ega bo'lishi, sichkov, haqiqatparvar, faktlar to'plashga usta bo'lishi lozim. Unda muallif tomonidan o'z pozitsiyasi namoyon etishi barobarida auditoriya uchun xulosa chiqarishga o'rin qoldirishi kerak. Mish - mishlar jurnalist tekshiruv boshlashi uchun asos bo'lishi mumkin, lekin axborot manbai sifatida qo'llanilmaydi.

Tekshiruvning ilk ishi- fakt va ma'lumot izlashdir. Umuman olganda, har qanday jurnalist xoh u sharxlovchi, xoh repartyor bo'lsin, birinchi bajaradigan ishi ma'lumot izlash bo'ladi. Jurnalist surishtiruvchi olib boradigan jurnalistning farqi esa ma'lumotni eng muhimlarini saralay olishi kerak. Unda manbalar yopiq bo'ladi. Ammo har qanday yopiq manba'ni ham oshkor qilish mumkin. Masalan "Wikileaks" sayti Iroq va Avg'on urishi paytidagi amerikalik diplomatlarning 90 mingga yaqin maxfiy xatlari chop eta boshladi. Bu hujjatlarni saytga kimdir sotgan bo'lishi mumkin. Ushbu sayt orqali tomonlarning armiyasi, xavfsizlik kuchlari, hukumat idoralari va biznes shirkatlar haqidagi hujjatlar oshkor qilingan. Ushbu voqeadan so'ng juda ko'p

²⁷ www.Revojurnalist lution.allbest.ru.

OAV bu malumotlarni chop ettira boshladi. Masalan Buyuk Britaniyaning “Guardian”, Amerikaning “New - York Times”, Germaniyaning “Shpingel” ushbu hujjatlarni “Avg‘on urushi kundaligi” rukni ostida chop etishdi.²⁸

Jurnalistik surishtiruvda yozish uslubi qaysi mamlakat, qaysi xalq yozilayotganiga qarab ham farqlanadi. Masalan, G‘arb va Amerika auditoriyasi faqat faktlardan iborat materialni yaxshi qabul qiladi, jurnalistning qo‘shimcha mulohazasi va xulosasini havola etishni noxolistik, deb baholaydi. Rossiya auditoriyasi esa hissiyot va baho qo‘shilmagan materialni qabul qilolmaydi, uni mukammal emas, deb hisoblaydi. Nafaqat auditoriya, balki rus nazariyotchilari ham quruq yozilgan tekshiruv masalasiga qarata jurnalistik tekshiruv huquqni muhofaza etuvchi organlar tekshiruvidan farq qilishi kerak, deb fikr bildiradi. Shundan kelib chiqib, rus jurnalisti uchun faktlarni tahlil qilish va vaziyatni baholash oqlanadi.²⁹

Jurnalist surishtiruvida jurnalist yoki tahririyat, OAV tashabbusi bilan, shuningdek, buyurtma asosida ham bo‘lishi mumkin, lekin uning natijasiga emas. Jurnalist xolislik bilan ishlash, buyurtma bergan tomonning ziyoniga ishlaydigan faktlarni yig‘ishi mumkin. Muallif bunga erishish va halol tekshiruv olib borishi uchun buyurtma beruvchidan faqat mavzunigina aniqlashtirib olishi, axborot manbalari va ish yo‘nalishi bo‘yicha maslahatlashmasligi darkor.³⁰

Oxirgi paytlar ayrim jurnalistlar tomonidan noxolis jurnalistik tekshiruvlar tekshiruvlar olib borishi, buyurtma bergan tomonning manfaatlariga og‘ishib, mansabini suistemol qilish hollari hollari kuzatilgach, xolis tayyorlangan materiallarga ham shubha bilan qarash paydo bo‘lib qoldi. Bu tahririyat tomonidan jurnalistik tekshiruvlar chop etilishga ruxsat bermasligining bir sababiga aylandi.

²⁸ www.bbc.uzbek.com

²⁹ Ahmedova M. Jurnalistika va psixologiya . T.:Sharq. 2010.

³⁰ www.everest.narod.ru.

foydalia

Jurnalistik muammoga nisbatan shubha mavjud, ammo fakt yo‘q bo‘lgan vaziyat ham uchraydi. Bunda odatdagi faoliyatdan ko‘p vaqt va kuch talab etiladi. Ba‘zan jurnalistik surishtiruvda bir nechta muhbirlar bitga ishlashi kerak. Bu ish samaradorligini oshiradi. Rossiyaning “Аргументи и факты” gazetasida yetarlicha uchratish mumkin. Har qanday jurnalist uchun mahorat faoliyatidagi eng muhim masalalar qatorida turadi. Tahliliy janrda ijod qiluvchi, tekshiruv olib boruvchi jo

Jurnalist uchun esa, yuksak professional mahorat bilan birgalikda ana shu mahoratni xolislik bilan ko‘rsatib berish ham talab etiladi. Zero ishining asosiy maqsadi haqiqat bo‘lgan tekshiruvchi jurnalsit har bir so‘zida masalaga osilona yondashishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Ahmedova M. Jurnalistika va psixologiya . T.:Sharq. 2010.
2. [www. Revojurnalist lution.allbest.ru](http://www.Revojurnalistlution.allbest.ru).
3. www.bbc.uzbek.com.
4. www.everest.narod.ru.

**JURNALIST SURISHTIRUVIDA JURNALIST POZITSIYASI VA
PSIXOLOGIYASI**

G'aniyeva Mehrangiz Vohidovna-

O'zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti

Noshirlik va muharrirlik ishi yo'nalishi magistri.

mehrangizganiyeva@gmail.com.tel: +998990934680

Annotatsiya. "Jurnalist surishtiruvida jurnalist pozitsiyasi va psixologiyasi" nomli maqolada, surishtiruv jarayonida jurnalistdan sinchkovlik, manba va faktlardan to'g'ri foydalana olish, shu bilan birga psixologik yondashuv respondent xatti-harakatlari va mimikalarini kuzatish ham muhimligi borasida so'z borgan.

Kalit so'zlar: Jurnalist pozitsiyasi, psixologik yondashuv, muckraker, tana tili, mimika.

Annotation. In the article entitled "Journalist's position and psychology in journalistic inquiry", it was mentioned about the importance of the journalist's thoroughness, the ability to use sources and facts correctly during the inquiry process, and at the same time, the psychological approach is to observe the behavior and facial expressions of the respondent.

Key words: Journalist position, psychological approach, muckraker, body language, facial expressions.

Jurnalist surishtiruvi janri jurnalistikaning boshqa janrlariga qaraganda murakkab, tahlikali hisoblanadi. Biroq jamiyatdagi turli jinoyatlar (korrupsiya, buyrakratiya) kabilarni ochib berishi ushbu janrning nechog'lik ahamiyatli ekanligini isbotlaydi.

Jurnalistikaning bosh figurasi jurnalistdir. Bitta jurnalistik materialni yozilishidan to elon qilingunga qadar jurnalistning mehnati turadi. Jumladan jurnalist tekshiruvi janriga mansub matbuot chiqishlarining bosh qahramoni ham jurnalistdir. To'g'ri jurnalistikaning eng ixcham janri bo'lmish oddiy axborotning vujudga kelishida ham muxbirning psixologiyasi " ishtirok" etmay qolmaydi, lekin jurnalistikaning yirik janrlari, jumladan jurnalist tekshiruviga mansub maqolalarda muallifning shaxsi, psixologiyasi bor murakkabligi bilan ko'zga tashlanadi.³¹

Jurnalist tekshiruvi janrida ijod qiladigan jurnalistlar " investigator", unda kasbini o'zgartiradiganlar "muckraker" deb ataladi. Aslida "muckraker lar" har doim ham kasbini o'zgartiruvchi bo'lmay, bu sensatsion axborot tayyorlovchiga nisbatan qo'llaniladi. "Muckraker"- "axlat tiluvchilar" deb tarjima qilinadi. Buni 1906- yil AQSH Presidenti Teador Ruzvelt ishlatgan. I. Volkov bunday jurnalistlarga "tozalovchilar" deb ta'rif beradi va yomonlikka qarshi, haqiqatning qaror topishi uchun kurashuvchi sifatida ko'rsatadi.³²

Jamiyatni erkinlashtirish demokratik tamoyillarni keng yoyilishi, chuqur ildiz otishiga ko'maklashishiga da'vad etadidan ijodiy jamoa- ommaviy axborot vositalarining o'zida shu ruh keng namoyon bo'lishi kerak. Jurnalist kasbidagi kishilar boshqalarga nisbatan erkinlikka ko'proq intiladi, joylarda o'zlarini emin-erkin tutadi. Tabiatan ular shunday yaratilgan bo'lishsa ajab emas.³³

Jurnalist surishtiruvining predmetini aniqlashda g'arb olimlari deyarli har doim korrupsiyaga qarshi kurash mavzusini ta'kidlaydilar. Chunki u har bir davlat uchun og'riqli muammo bo'lib, mazkur mavzu siyosatchilar, deputatlar va prezidentlar tomonidan nuqtalarida ko'p ko'tariladi. Jurnalistlar esa mavzuni yoritishda ushbu nutqlarni, korrupsiyaga qarshi kurash yo'lida qabul qilingan qonun hujjatlarini dastak qilib olishadi. Ular ish bermayotgani, amalda

³¹ Do'stmuhammad X. Jurnalistika kasb odobi muammolari: nazariy va metodologik tahlil T.: Yangi asr avlodi. 2007.B-166.

³² Волков А.. Опасная профессия. М.: 1995-1997. С-20

³³ Sulaymonov.I Мен- jurnalistman. Т.:2001. Sharq. B-18.

korrupsiya ko'p kuzatilayotganini muammo va tekshiruv obykti sifatida ko'ndalang qo'yadilar.

Bir qator jurnalist surishtiruvlari jurnalist qo'lga maxfiy hujjatlar tushib qolgandan keyin o'tkazilgan. Sir saqlangan hisobot yoki bayonnomalar repartyorning tekshiruvi uchun motiv vazifasini o'tagan. Qog'ozbozlik sir tutilishi unchalik shart bo'lmagan hujjatlarni ham insonlar ko'zidan yashirishga urinadi, bu esa jurnalistni shubhaga soladi. Bunday holatlarda jurnalistlarning psixologik yondashuvlari jumboqlarni yechishga yordam beradi.

Shubhalangan shaxsining ko'z qarashlari, muomalasi, o'zini tutishi, kayfiyati ko'p narsalarni oshkor qilishi mumkin. Qiyos, tahlil, tadqiq natijasida asl manzara oydinlashib, hukm va xulosa pallasiga yaqinlashgan sayin jurnalist uchun xavf-xatar kuchaya boradi. Biroq aynan shu surishtiruv uning obro'siga obro' qo'shishi mumkin. Bunday psixologik eyforiya holatini boshdan kechirish har qanday odamning, jumladan jurnalistning ham fe'liga, tafakkur tarziga, kibr-havosiga ta'sir ko'rsatmay qolmaydi.³⁴

Jurnalist surishtiruvida jurnalist psixologiyasi kasbiy faoliyat va ijodda ta'sir ko'rsatuvchi omillardan sanaladi. Mavzu topilganidan boshlab uni o'rganish, yozish, tahririyatga havola etish, gazeta orqali ommaga taqdim etilishi va undan keyingi munosabatlarga javob berish jarayonlarida jurnalistning xarakteri, tempiramenti, hissiyotlari pozitsiyasi hamda etikasi bo'y ko'rsatadi. Birgina sarlavhaning o'ziyoq jurnalistning yondashuvi ziddiyatli tomonlarini qay biriga ko'proq yon bosishni ko'rsatib qo'yadi. Jurnalistning kasbiy mahorati, bilim saviyasi, nuqtai nazarini ko'rsatish auditoriya va kasbiy doira oldida o'ziga xos imidjni shakillanishda ham jurnalist surishtiruvi asosiy yo'nalish hisoblanadi.

^{34 34} Do'stmuhammad X. Jurnalistika kasb odobi muammolari: nazariy va metodologik tahlil T.: Yangi asr avlodi. 2007.B-166.

Jurnalist surishtiruvda qonun buzilish holatlarini aniqlab berish emas, balki hech kim yig'magan yoki omma e'tiboridan yashirayotgan faktlarni yig'ish, murakkab vaziyatning mohiyatiga yetish uchun o'quvchiga yordam beradi. Professional tekshiruv olib olib borishni maqsad qilgan jurnalist uchun quyidagi omillar zarur.

- Obyekt ustida kuzatuv.
- Hujjatlar tahlili
- Manbalar bilan ishlash (arxiv qonun hujjatlari, soliq hujjatlari, tegishli yozmalarni o'rganish.)
- Huquqni muhofaza qiluvchi organlar bilan hamkorlik.
- Kasbni o'zgartirish.³⁵

Zamonaviy jamiyat ommaviy axborot vositalari vazifasining axborot oqimi mislsiz kuchaygan hozirgi sharoitda mazmun-mohiyat o'zgarganini e'tirof etish joiz, bu esa zamonaviy jurnalistika oldiga faoliyatdagi psixologik omillarga jiddiy e'tibor qaratish vazifasini ham qo'ymoqda.

Jurnalistika bilan ijod o'zaro bog'liq bo'lganidek, psixologiya ham uning ajralmas tarkibiy qismiga kiradi. So'nggi yillarda ko'pgina xorijiy tahririyatlarda maxsus "Gazetaning psixologik xizmati", "Sotsial-psixologik tadqiqotlar markazi", "Sotsial-psixologik ma'lumotlar" kabi bo'limlar tashkil etildi. O'zbek gazetalar tahririyatiga hozircha bu an'ana yetib kelmagan.

Tahririyat jamoasida psixolog mutaxassislar uchrashi mumkin. Lekin ular psixologik mavzudagi maqolalar uchun ekspert vazifasini o'taydi, tavsiya va maslahatlar savollarga javob beradi xolos. Lekin tahririyatda faoliyat yuritadigan jurnalistlar va ularning ishidagi psixologik mezonlarni uning vazifasi doirasiga kiritilmagan. Moskva davlat universitetining jurnalistika fakultetida "Jurnalist ijodining psixologiyasi", "Jurnalist muloqoti

³⁵ www.wikipedia.org

psixologiyasi", "Reklama psixologiyasi" nomli o'quv kurslari ta'lim tizimiga kiritilgan.³⁶

Jurnalist faoliyatining umumiy holati kasbining javobgarligi yuqoriligi, izlanuvchanligi, ommaviyligi bilan farqlidir. Bu kasb sabr bardoshli bo'lishni, haqiqatgo'ylikni, vatanparvarlikni, ijodkorlikni, bilimdonlik va mehnatga ma'sullikni qonun normalariga rioya etishni talab qiladi. Jurnalist faoliyatining asosiy qismi insonlar bilan o'zaro muloqotlar jarayonida kechganligi sababli guruh, auditoriya, jamoa, shaxs kabilarning xarakter xususiyatlariga e'tiborli bo'lish va rejali ish yuritish ahamiyatlidir. Chunki har doim ham ko'zlangan maqsadga erishish qiyin. Jurnalistika sohasining o'ziga xos bo'lgan mutaxassislik talabi kasbiy faoliyat nuqtai nazaridan ijodkor bo'la olishdir. Bu ayniqsa jurnalist surishtiruvchi janrida juda muhim hisoblanadi.

Chunki unda birinchidan, jurnalist psixologiyasi yaqqol namoyon bo'lsa, ikkinchidan professional izlanishni maqsad qilgan jurnalist uchun auditoriya psixologiyasiga kirishish, voqea-xodisa qahramoni ruhiyatiga xos holatlarni aniqlash, respondentning psixologik jihatlarini e'tibordan chetda qoldirmaslik talab etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Do'stmuhammad X. Jurnalistika kasb odobi muammolari: nazariy va metodologik tahlil T.: Yangi asr avlodi. 2007.B-166.
2. Волков А.. Опасная профессия. М.: 1995-1997. С-20
3. Sulaymonov.I Men- jurnalistman. T.:2001. Sharq. B-18.
4. Пронина Е. Материали секции."Медиапсихология" М.: МГУ 2001
5. www.wikipedia.org

³⁶ Пронина Е. Материали секции."Медиапсихология" М.: МГУ 2001

ENCOURAGE CHILDREN IN LEARNING FOREIGN LANGUAGES!

Yulduzxon Raximova Abduraxmon qizi

Farg'ona viloyati Rishton tumani

7-umumiy o'rta ta'lim maktabi

Ingliz tili fani o'qituvchisi

Annotatsiya: chet tillarini o'rganishning ahamiyati, til o'rganishda o'qituvchi va ota-onaning roli, rag'batlantirish yo'llari.

Kalit so'zlar: rag'batlantirish, ingliz tili muhiti, ruhlantiruvchi iboralar, chet tillarini o'rganish.

Annotation: importance of learning foreign languages, the role of teachers and parents in learning language.

Key words: encouragement, English environment, expressions for motivation, learning language.

Аннотация: важность изучения иностранных языков, роль учителей и родителей в изучении языка.

Ключевые слова: поощрение, английская среда, выражения для мотивации, изучение языка.

In our developing country, it is pivotal to learn another language for child's future life. Principally, the government is taking into consideration to learn English language widely. Namely, as Flora Lewis said: „learning another language is not only learning different words for the same things, but learning another way to think about things”.

Thus, I am going to appeal both teachers and parents in the consequence of having responsibility for the child's education. Particularly, it is clear that the better the child study, the better he may live in the future. Therefore, I want to recommend parents and teachers some useful tips of motivating and training children to learn foreign languages.

Entirely, the child who is younger can easily get accustomed to English. First of all, parents should create chances and condition for their children to study foreign languages at first grades before their teenage years. Because, children are more interested in being around English environment. In this way, you can use several colorful pictures, funny words in English in order to decorate their rooms.

Secondly, that is essential guidance to study English with parents for children at home. So as your child can feel confident and be interested in learning you should help with your attempt and encouragement. At this moment, you can train together, fill your child's world with reading, read them short stories.

Thirdly, if teachers also use some enjoyable methods like movies, games, songs, computers and presentations in teaching English that will improve child's interest and knowledge. At the same time, parents should find entertainment in learning languages, in order to acquire perfect education. For instance, you play games with using English words or grammar rules and vocabulary, sing songs with lyrics as well. You can learn yourself too. It is of great importance that provide with enjoyment for your child.

In addition, I can recommend that rewarding the child all the time is vital route of learning English well. Therefore, teachers also should pay attention to child's knowledge and his emotional statement. There are times when you meet someone in a happy or sad situation and you want to encourage them. But most children tend to be depressed according to teacher's feedback. When if your

pupils make a mistake or good effort but fail, you should grasp and explain in positive way not using punishment. In that position, you can use several ways of feedback, like „Don't give up”, „Hang in there”, „Stay strong”, „Good effort”, „You can do it”. In the contrast, if the pupil has done something good, you can say „Good job”, „Well done”, „You did great”, „I'm proud of you”!

As a conclusion, I can say that we, teachers always act in the sphere encouragement in teaching foreign languages. Namely, teachers who love teaching, teach children to love learning. Moreover, motivate the child in order that it has confidence in one same. But it is necessary to have patience with every child because all it does not have the same evolutionary development.

Used literature:

- ❖ www.teachingenglish.com
- ❖ www.learnenglish
- ❖ The article by Shelley Vernon in www.teachingenglishgames.com
- ❖ English with life

**ЎЗБЕК ХАЛҚИ МУЛОҚОТ ХУЛҚИНИНГ ЖИНС ЖИХАТДАН
ХОСЛАНИШИ**

Абдурахимова Моҳизул Равшанжон қизи,

Фарғона давлат университети лингвистика (инглиз тили) йўналиши

магистранти abduraximovamohigul98@gmail.com

Муминов Сидиқжон Мирсобирович,

Фарғона давлат университети профессори, филология фанлари

доктори siddiqjon.mominov@bk.ru

Аннотация: Эркаклар ва аёлларга хос нутқни лингвокултурологик жиҳатдан таҳлил қилиш замонавий тилшуносликнинг энг долзаб масалаларидан бирига айлади. Нутқнинг ушбу шаклида ўзбеклар мулоқотида ҳам баъзи ўхшаш ва фарқли хусусиятлар кўзга ташланади. Мазкур мақолада ўзбек халқи мулоқот хулқининг жинс жиҳатдан хосланиши лингвокултурология соҳаси негизида ёритиб берилади ва ўзбек адабиётининг бадиий асарларидаги эркак ҳамда аёл қаҳрамонлар нутқидан мисоллар келтирилади.

Калит сўзлар: лингвокултурология, гендер тилшунослиг, аёллар нутқи, эркаклар нутқи, нутқнинг маданийлиги, психолингвистика, гендер хусусиятлар.

Abstract: Linguistic-cultural analysis of male and female speech has become one of the most important issues of modern linguistics. In this form of speech, some similar and different features are visible in Uzbek communication. In this article, the gender characteristic of communication behavior of the Uzbek people is explained on the basis of the field of linguistic and cultural studies, and examples of the speech of male and female characters in the works of Uzbek literature are given.

Keywords: Linguoculturology, gender linguistics, women's speech, men's speech, culture of speech, psycholinguistics, gender characteristics.

Аннотация: Лингвокультурологический анализ мужской и женской речи стал одной из актуальнейших проблем современного языкознания. В этой форме речи просматриваются некоторые сходные и различные черты в узбекском общении. В данной статье на основе области лингвокультурологии разъясняется гендерная характеристика коммуникативного поведения узбекского народа, приводятся примеры речи мужских и женских персонажей в произведениях узбекской литературы.

Ключевые слова: лингвокультурология, гендерная лингвистика, женская речь, мужская речь, культура речи, психолингвистика, гендерные особенности.

Тилни ўрганувчи соҳалар мажмуи тилшунослик ҳисобланади. Бугунги тилшунослик замонавий йўналишлар билан бойиб бормоқда. Масалан психолингвистика, этнолингвистика, лингвокултурология, социолингвистика, компьютер лингвистикаси каби соҳалар тилшуносликнинг муайян йўналишларини ўрганмоқда. Ушбу соҳалар бир-бирига узвий боғлиқ ҳисобланади. Этнолингвистика ва психолингвистикани лингвокултурологиясиз тасаввур этиб бўлмайди. Лингвокултурология тил ва маданиятнинг ўзаро алоқасини, узвий боғлиқ жиҳатларини, тилда акс этадиган халқ маданиятининг кўринишларини тадқиқ этади. Лингвокултурологиянинг аёллар ва эркеклар нутқига хос бўлган жиҳатлари алоҳида эътиборга моликдир.

Ўзбек аёллар ва эркеклар мулоқот маданияти оъзига хос хусусиятга эга. Улар нутқининг фарқли хусусиятлари борасида тилшуносликда бир қанча ишлар амалга оширилган бўлиб, айрим халқларда аёллар нутқи алоҳида тадқиқот сифатида майдонга келган. Бундай фарқланиш муҳим аҳамият касб этиб, мулоқот маданиятида муҳим оърин тутади. Ўзбек тилшунослигида кейинги йиллардаги тадқиқотларда оз боълса-да, бу ҳақда

ёритиб ўтилган. Жумладан, С.Моъминов, Ш. Искандароваларнинг илмий тадқиқотларида буни коъриш мумкин. Мулоқотнинг жинс жиҳатидан хосланиши муҳим аҳамият касб этиб, социолингвистиканинг оърганиш муаммоларидан бири саналади.

Ўзбек мулоқот маданиятида аёллар вд эркаклар нуткидаги маданийлик инсон руҳиятига сўз билан таъсир ўтказиш лингвокултурологиянинг ўзига хос жиҳатларидан бири саналади. Ушбу соҳада аёллар нутқи ҳақида гап кетганда, бевосита гендер тафовутларига тўхталиб ўтиш мақсадга мувофиқдир. Нутқ услублари, нутқий хулқ-атвор кўринишлари, нутқий муомала моделларининг танланиши аёл ва эркакнинг нутқ жараёнидаги энг муҳим фарқланиш жиҳатлари ҳисобланади. Мазкур ҳолатда услуб деганда лингвистик хусусиятлар мажмуи тушунилади. Фонетик, ритм, интонация, морфологик, синтаксис, лексик хусусиятлар эркак ёки аёлларга хос нутқий хулқ-атвор билан тасвирланади. Жумладан, ўзбекларда аёллар эркакларга нисбатан тезроқ, кўпроқ, ифодали гапиришлари мумкин. Лекин эркаклар ифодали гапиришда бироз муаммоларга дуч келиши мумкин. Аёллар сўзнинг охирини ютиб юборадилар, эркакларда эса бу ҳолат камда кам кузатилади. Шунингдек, аёллар ўзига хос оҳангда сўзлашиши мумкин. Бундн ташқари, аёллар ва эркаклар нутқида уларнинг қайси миллат вакиласи эканликлари ҳам ўз таъсирини кўрсатмай қолмайди. Масалан, ўбек аёллари савол бериб суҳбатни давом еттиришга суҳбатдошига далда беришга, суҳбатни қисқа жавоблар билан қўллаб туришга мойил бўладилар. Аёлларда катталарга ҳурмат, ширин муаомилалилик, андиша, ҳаё ва ҳамиятлиликнинг беқиёс даражаси уларнинг нутқини безовчи хусусиятлар ҳисобланади. Аёллар нутқ маданийлигида бир ҳолат борки, аёллар қарши жинс вакилларига нисбатан бўйсинувчанлик характерида эгадирлар. Еркакларда эса ҳуқумронлик ҳисси баланд бўлади. Абдулла Қодирийнинг “Ўткан кунлар” романидаги Офтоб ойим нутқида бу ҳолат яққол намоён бўлади:

-Сиз мувофиқ кўрган бир ишқа қарши тушиб раъйингизни қайтаролмайман, чунки нима бўлганда ҳам сизнинг оталиқ исмингиз бор, ҳам кўброқ ихтиёр сизнинг қўлингиздадир

дея Мирзакарим қутидорнинг қизларини Отабекка бериш таклифига кўнади. Аёллар нутқидаги ушбу хусусият турғун емаслиги билан ҳам ажралиб туради. Айнан шу романдаги Отабекнинг волидаси Ўзбек оғим образи бўйсинувчанлик хусусиятидан анча йироқ қаҳрамондир. Зеро, Отабекни иккинчи бор уйлашга мажбурлар экан, Юсуфбек хожининг шошма дейишига қарамай:

-Сиз шу кунгача барча ихтиёрни ўғлингизга топшириб, болани бола қилмадингиз бир худбин қилдингиз. Ўғул ўстириши бир турда бўлмас

дея кескин фикр билдириши юқоридаги бўйсинувчанлик омилининг тамоман зиддидир. Бундан келиб чиқилса, бўйсинувчанлик омили ҳам феъл-атворга ва аёлнинг оиладаги мавқеёига ҳам боғлиқ эканлигини кўришимиз мумкин.

Нутқий мулоқотда иштирок этишига кўра эркаклар ва аёлларга хост ил бирликлари бир биридақ қисман фарқ қилади. Нутқий мулоқотда уларнинг турли ифодаланиши, эркаклар ва аёлларнинг тана тузилиши ва физиологик ўзига хослиги, уларнинг болалик давридан турли тана ҳаракатларини ўз жинсига мансуб катталардан кўриб ўрганиши ҳамда муайян жамият томонидан қабул қилинган хатти-ҳаракат ва хулқ-атвор нормаларини ўзлаштиришлари натижасида шаклланади.

Жамиятда эркак ва аёллар тенг ҳуқуқлилигининг таъминланиши, аёлларнинг турмуш шароити, яшаш тарзи, иш фаолияти, кундалик мулоқотига ва хулқ-атворида ҳам сезиларли таъсирини кўрсатди. Бу ҳолат ҳозирги замонавий жамиятда, нутқий мулоқотда, уларнинг турли тил воситалардан фойдаланишларида ҳам бир хилликларни юзага келтирмоқда.

Эркак ва аёлларнинг умумий физиологияси, жумладан, нутқ аъзолари (ун пайчаларининг нозик ва тебранувчанлиги, ўпка, диафрагма, кўкрак

қафаси, оғиз, бурун бўшлиқларининг катта-кичиклиги, кекирдак)даги фарқлар уларнинг товуши – талаффузи ҳам бир-биридан фарқланишига сабаб бўлади. Шунинг учун ҳам нутқий мулоқотда уларнинг ўзига хос овоз хусусиятлари турлича кўринишларда намоён бўлади.

Аёллар ва эркеклар мулоқот маданияти ўзига хос хусусиятга эга. Улар нутқининг фарқли хусусиятлари борасида тилшуносликда бир қанча ишлар амалга оширилган бўлиб, айрим халқларда аёллар нутқи алоҳида тадқиқот сифатида майдонга келган. Маскур масалаларни муфассал тадқиқ етиш тилшуносликда ҳам амалий, ҳам назарий аҳамият касб этади.

Адабиётлар:

1. Sh.Usmanova „Lingvakulturalogiya” darslik,Toshkent 2019.
2. Abdulla Qodiriy „O'tkan kunlar”, „Yangi asr avlodi”.Toshkent 2018.
3. O'tkir Hoshimov „Dunyoning ishlari”
4. S. Mo'minning „So'zlashish san'ati” Farg'ona nashriyoti 1997.
5. Q. Mo'yudinov „O'zbek tili sud nutqi leksikasi”, „Nodirabegim”.Toshkent 2020.

FIZIKA FANIDA KINETIK VA POTENSIAL ENERGIYALAR

Asetova Sarbiyke Alewovna

*Qaraqalpag'iston Respublikasi Qonliqo'l tumani 4-umumiy o'rta ta'lim maktabi
fizika fani o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada kinetik va potensial energiyalar borasida ma'lumotlar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Potensial energiya, kinetik energiya, energiya konversiyasi, uglevodород – oktan, Hook qonuni.

Agar biror-bir jism harakatlanayotgan bo'lsa, o'sha jism bilan bog'liq holda energiya mavjud bo'ladi. Nima uchun bunday bo'lishi kerak? Harakatlanuvchi narsalar o'zgarishga sabab bo'lishi yoki, boshqacha aytganda, biror-bir ishni bajarishi mumkin. Masalan, vayron qiluvchi to'p (taran) haqida o'ylang. Hatto sekin harakatlanadigan vayron qiluvchi to'p boshqa bir jismga, misol uchun, bo'sh uyga juda ko'p zarar yetkazishi mumkin. Biroq vayron qiluvchi to'p harakatsiz bo'lganda hech qanday ish bajarmaydi (yoki biror-bir uyga borib urilmaydi).

Jismning harakati bilan bog'liq energiya kinetik energiya deb ataladi. Otilgan o'q, yurayotgan odam va yorug'lik kabi elektromagnit nurlanishlar — bularning barchasi kinetik energiyaga ega. Kinetik energiyaga yana bir misol atom yoki molekulalarning doimiy va tasodifiy harakatlanishi bilan bog'liq energiya hisoblanadi. Bu issiqlik energiyasi deb ham ataladi, issiqlik energiyasi qanchalik katta bo'lsa, atomlar harakatining kinetik energiyasi ham shuncha katta bo'ladi. Bir guruh molekulalarning o'rtacha issiqlik energiyasini harorat

deb ataymiz, shuningdek, issiqlik energiyasi ikkita jism o'rtasida uzatilganda issiqlik deb nomlanadi.

Potensial energiya

Potensial energiya - ob'ektning o'z pozitsiyasiga bog'liq bo'lgan energiya . U *potensial* energiya deb ataladi, chunki u kinetik energiya kabi boshqa energiya turlariga aylantirilishi mumkin. Potensial energiya odatda tenglamada U yoki U ba'zida PE tomonidan bosh harf bilan belgilanadi.

Potensial energiya, shuningdek, saqlangan energiyaning boshqa shakllariga, masalan, aniq elektr zaryadidan , kimyoviy bog'lanishlardan yoki ichki stressdan energiyani nazarda tutishi mumkin.

Yana vayron qiluvchi to'p misoliga qaytamiz. Harakatsiz vayron qiluvchi to'p hech qanday kinetik energiyaga ega emas. Biroq to'p kran bilan ikki qavat yuqoriga ko'tarilib, biror-bir mashinaning tepasida tutib turilsa, nima sodir bo'ladi? Ushbu vaziyatda vayron qiluvchi to'p harakatlanmayapti, lekin aslida u bilan bog'liq energiya hali ham mavjud. Yuqorida ko'tarilib turgan vayron qiluvchi to'pning energiyasi ishni bajarish potensialini aks ettiradi. Agar vayron qiluvchi to'p qo'yib yuborilsa, ish bajariladi, ya'ni kimningdir mashinasi pachoq bo'ladi. To'p qanchalik og'ir bo'lsa, u bilan bog'liq energiya ham ko'proq bo'ladi.

Bu turdagi energiya potensial energiya deb nomlanadi va bu jismning joylashuvi yoki strukturasi bog'liq bo'lgan energiyadir. Misol uchun, biror-bir molekulaning kimyoviy bog'laridagi energiyasi molekulaning strukturasi va undagi atomlarning bir-biriga nisbatan joylashuviga bog'liq bo'ladi. Shunday qilib, kimyoviy energiya kimyoviy bog'larda saqlanadigan energiya bo'lib, potensial energiya hisoblanadi. Potensial energiyaga kundalik misol sifatida to'g'on ortidagi suvning energiyasini yoki samolyotdan chiqib, parashyutda parvoz qilish arafasidagi odamning energiyasini keltirsak bo'ladi.

Agar siz massa *metrni* *h* metr bilan *ko'tarib qo'ysangiz*, potentsial energiya *mg bo'ladi*, *g* - tortishish tezligi.

$$PE = mg$$

Bir buloq uchun potentsial energiya Hook qonuniga asoslanib hisoblanadi, bu erda kuch kuchlanish yoki siqilish (*x*) va bahor sig'imi (*k*) uzunligiga mos keladi:

$$F = kx$$

Elastik potentsial energiya uchun tenglama olib keladi:

$$Pe = 0.5kx^2$$

Energiya konversiyasi

Jismning energiyasi bir shakldan ikkinchi shaklga o'zgarishi mumkin. Misol uchun, bizga sevimli bo'lib qolgan vayron qiluvchi to'pni olaylik. Vayron qiluvchi to'p bir nechta qavat yuqorida harakatsiz osilib turganida, kinetik energiyaga ega emas, ammo potentsial energiyasi ko'p. U qo'yib yuborilganda uning kinetik energiyasi orta boshlaydi, chunki yerning tortish kuchi sababli tezlikni hosil qiladi va uning potentsial energiyasi pasayib ketadi, chunki u endi yerdan uzoq emas. Yerga urilishidan oldin to'pda deyarli hech qancha potentsial energiya bo'lmaydi, ammo katta kinetik energiyaga ega bo'ladi.

Bu kabi o'zgarishlar kimyoviy energiya bilan bo'lishi mumkin va biz bunga misollarni hayotimizda ko'plab uchratamiz. Misol uchun, benzin tarkibida uchraydigan uglevodorod – oktan yuqorida ko'rsatilgan molekulyar tuzilishi tufayli kimyoviy energiya (potentsial energiya)ga ega. Benzin yoqilganda yuqori haroratli gazlarni hosil qiladi va gaz dvigatel porshenidan harakatlanib, avtomobil dvigateliga energiya beradi va natijada avtomobilni oldinga itaradi (kinetik energiya). Kimyoviy energiyaning bir qismi

avtomobilning kinetik energiyasiga aylansa, bir qismi dvigateldan issiqlik sifatida chiqadigan issiqlik energiyasiga aylanadi.

Energiya tirik organizmlarda o‘z shaklini shunga o‘xshash tarzda o‘zgartirishi mumkin. Masalan, ATF bog‘larida saqlanadigan energiya (potensial energiya) motor oqsili va uning yukini mikronaycha yo‘lida harakatlanishi yoki mushak hujayralarining qisqarishini (kinetik energiyani) amalga oshirishi mumkin.

Adabiyotlar:

1. Bauer, W. 2011. Muhandislik va fanlar uchun fizika. Jild 1. Mc Graw Hill.
2. Biofizika: darslik /E. Ismailov. N. Mamatqulov. G ‘. Xodjayev, N. Norboyev; O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi. — Toshkent: Cho‘pon nomidagi NMIU, 2013 — 208 b.

**HARBIY KOMPETENTLIKNI SHAKLLANTIRISHDA PEDAGOGIK
ASOSLAR**

Mustaqil izlanuvchisi

Shernazarov Yusuf Mexmonovich

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo'lajak harbiy xizmatchilarning kasbiy kompetentligini shakllantirish omillari va ushbu masalaning ijtimoiy-psixologik tadqiqotlarda o'rganligi haqida statistik, tahliliy va bibliografik metododlogiya asosida ilmiy ma'lumotlar, ko'rsatma va tavsiyalar berilga

Kalit so'zlar: Harbiy, siyosiy, kompetensiya, psixologik, jamoat, bo'linma, pedagogik, kadrlar

**ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ
ВОИНСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ**

Независимый исследователь

Шерназаров Юсуф Мехмонович

Аннотация: В данной статье даны научные сведения, указания и рекомендации на основе статистической, аналитической и библиографической методологии о факторах формирования профессиональной компетентности будущих военнослужащих и изучения данного вопроса в социально-психологических исследованиях.

Ключевые слова: Военная, политическая, компетенция, психологическая, общественная, воинская, педагогическая, кадровая.

Pedagogical foundations for the formation of military competence

Independent Researcher

Shernazarov Yusuf Mehmonovich

Abstract: This article provides scientific information, guidance and recommendations based on statistical, analytical and bibliographic methodology on the factors of formation of professional competence of future servicemen and

the study of this issue in socio-psychological research.

Key words: Military, political, competence, psychological, public, military, pedagogical, personnel.

Zamonaviy jamiyat ta'lim tizimi oldiga yuqori malakali, intiluvchan, raqobatbardosh, tashabbuskor, ma'naviy va jismoniy soqlom shaxslarni tarbiyalab berish talabini qo'ymoqda. Kompetentli pedagog - u kim? Uning shakllanish jarayoni qanday kechadi kabi savollar tug'iladi. Shu nuqtai nazardan "kompetentlik" va "kompetensiya" tushunchalar mazmun mohiyatini aniqlashimiz muhimdir. Har qanday o'qituvchi ham "kompetentlik" nimani anglatishini va u "kompetensiya"dan nimasi bilan farq qilishini bilavermaydi. "Kompetentlik" tushunchasi pedagogning ma'lumoti, ko'nikmasi, qobiliyati va tajribasini o'z ichiga oladi. Boshqacha aytganda, uning ma'lum bir ish turini bajarish qobiliyati hisoblanadi. Aslida, ikkala atama o'xshashdir.

Bo'lajak harbiy-pedagogning kasbiy kompetentligini shakllantirish pedagoglarni tayyorlashdagi murakkab muammolar qatorida o'ziga xos o'rin tutadi. Ayniqsa ta'limni modernizatsiyalash bilan bog'liq islohotlarning joriy bosqichida kasbiy pedagogik faoliyatga moslashish muammosi yanada yaqqol namoyon bo'lmoqda. Bo'lajak harbiy-pedagoglarni amaliy, psixologik, metodik, tadqiqotchilik turlari bilan bir qatorda o'qituvchining kasbiy kompetentligini shakllantirish bilan boyib bormoqda. Kasbiy kompetentlik tashhisi kasbiy shakllanishning mohiyatli xarakteristikalariga diagnostik, kommunikativlik, boshqaruv va proektiv o'quvlar guruhlarini kiritish lozim. Pedagogning bilish faoliyati ko'p jihatdan o'rganilayotgan narsalarning murakkabligi, dinamikasi, nostandartligi, ijtimoiy hodisalarni ajratib turadigan chegaralarning ta'siri, ularni izlash, noaniqlik bilan belgilanadi, bu esa kuzatuvchanlik, suhbatdoshning ichki dunyosini modellashtirish malakasini nazarda tutadi. Mazkur holda o'z-o'zini tartibga solish xususiyatlari o'z bilim va malakalarini doimo takomillashtirish zarurati, boshqa odamlarga qaratilgan

o‘z hatti-harakatini qathiy muvofiqlashtirish uquvi bilan tavsiflanadi.³⁷

Harbiy-pedagogning kasbiy tarbiyalanganlik layoqatliligini tadqiq qilishga bag‘ishlangan asarlarda uning quyidagi turlari bilan farq qilinadi:

- maxsus tarbiyalanganlik layoqatliligi – kasbiy faoliyatini etarlicha yuqori darajada egallaganlik, o‘zining kelgusi kasbiy rivojlanishini loyihalash qobiliyati;

- ijtimoiy tarbiyalanganlik layoqatliligi – birgalikdagi kasbiy faoliyatni, hamkorlikni va shuningdek, mazkur kitobda qabul qilingan kasbiy muloqat uslublarini egallaganlik, o‘z kasbiy kasbi natijalari uchun ijtimoiy mas’ullik.

Bo‘lajak harbiy-ofitserning kasbiy kompetentligi, irodaviy sifatlar, intellektual salohiyat, hissiy sifatlar, amaliy ko‘nikmalar, o‘z-o‘zini boshqara olish layoqatlarining o‘zaro bog‘liqligi va shaxsning ijtimoiy-madaniy faollik darajasini aks ettiruvchi individual sifatlar asosida shakllantiriladi.

Yevropa davlatlarida shakllangan an’anaga muvofiq kasbiy malaka mutaxassisning kompetentligi, uni shakllantirishga qaratilgan ta’lim tizimi esa – bilim, ko‘nikma va malakalar darajasi bilan o‘lchanadi.

Harbiy-pedagogning tayyorlashda muhim pedagogik shart-sharoitlar sifatida quyidagilarni e’tirof etish mumkin:

- zamonaviy talablarga javob bera oladigan me’yoriy va o‘quv-metodik hujjatlar (davlat ta’lim standarti, namunaviy o‘quv rejalari, ishchi o‘quv rejalari, namunaviy

o‘quv dasturlari, ishchi dasturlari, darsliklar, o‘quv qo‘llanmalar, metodik tavsiyanomalar, qo‘shimcha maxsus adabiyotlar, ko‘rsatmali vositalar, dars ishlanmalari, loyihalar va boshqalar)ning mavjudligi;

- ilmiy pedagogik xodimlar (professor, dotsent, malakali o‘quv ustalari, texnik xodimlar)ning bilim, ko‘nikma va malakalarining yuksakligi, kasbiy kompetentlik darajasining etarlicha shakllanganligi hamda ilmiy salohiyatga ega bo‘lishi;

- o‘quv jarayonining moddiy-texnik (o‘quv binolari, o‘quv auditoriyalari,

³⁷ Sh.Sharipov, N.Muslimov, M.Ismoilova: “Kasbiy ta’lim pedagogikasi”.Metodik qo‘llanma. – T. 2005 y.

o'quv ustaxonalari, amaliy-laboratoriya jihozlari), axborot texnologiyalari (radio, televidenie, kompyuter, nusxa ko'chirish qurilmalari, laboratoriya asbob- uskunalari, audio, video, multimediya, trenajyorlar, kinoproektorlar, diaproektorlar, videoproektorlar, texnik vositalar majmuining mavjudligi va hokazolar) jihatdan etarlicha ta'minlanganligi;

- ijtimoiy va o'quv-texnologik jihatdan qulay muhit yaratilganligi;
- tashkiliy hamda o'quv-amaliy faoliyatning izchil, uzluksiz hamda tizimli yo'lga qo'yilganligi.³⁸

“Harbiy-pedagogning kasbiy kompetentligi” tushunchasiga berilgan ta'rif va tavsiflarni umumlashtirib, uni quyidagicha talqin etish mumkin: kasbiy kompetentligi – pedagog faoliyatida kasbiy kompetentlik muhim jihatlaridan biri bo'lib, pedagogning faqatgina kasb va kasbiy faoliyatni amalga oshirish bilan bog'liq barcha ehtiyoj, qobiliyat, mahorat, bilish va qiziqishlarini ifodalaydi.

Buning uchun u:

- ijodiy izlanishlar jarayonini boshqarishga moyil bo'lishi;
- ijodiy izlanishlarning samaradorligi pedagogik, psixologik va nazariy tayyorgarligiga bog'liq bo'lishini esda tutishi lozim.

Funksiyalarni to'g'ri bajarish uchun pedagog kompetentlik va kompetensiya tushunchasini bilishi, har tomonlama rivojlanib, kasbiy o'sishi uchun qaysi yo'nalishda harakatlanishini bilishi kerak. Professionallik va kompetentlik bir-biriga o'hshash bo'lsada, har xil ma'noga ega bo'lgan atamalardir. Professionallik deganda nafaqat ma'lum bilimlar, balki mehnatga bo'lgan munosabat, ishning o'ziga xos xususiyatlari tushuniladi. Rivojlangan kompetensiyalar darhol seziladi, chunki professional pedagog o'z ko'nikmalarini rivojlantirishga harakat qiladi, muayyan maqsad va natijalarga erishishga intiladi, ishchan qadriyatlar ishlab chiharadi va bular odatda ish jarayonining standartiga mos keladi. Kompetentlik esa biroz murakkab

³⁸ Sh.Sharipov, N.Muslimov, M.Ismoilova: “Kasbiy ta'lim pedagogikasi”.Metodik qo'llanma. – T. 2005 y.

mazmunga ega, sababi, nafaqat bilimlarning mavjudligini, balki shu bilan birga ularni qo'llash qobiliyatini ham taqozo etadi. Kompetentlik faqat keng qamrovli baholash va kuzatish paytida aniqlanishi mumkin. Professionallik va kompetentlik tushunchalari umumiy xususiyatlarga ega. Shuni ta'kidlash kerakki, har doim ham belgilangan talablar va standartlarga to'liq mos keladigan odamlar chinakam professionallar bo'lavermaydi, sabab, ba'zilar bilimlarni amalda qanday qo'llashni bilishmaydi, demak, bunday pedagogik faoliyat samarasiz bo'lib qolaveradi.

Kasbiy pedagogik kompetensiyalarni alohida turlarga ajratish maqsadga muvoqdir:

- Maxsus pedagogik kompetensiya
- pedagogik faoliyatni zarur darajada amalga oshirish uchun yetarli

ma'lumotga ega bo'lish.

Bundan tashqari, pedagogning o'z kasbiy darajasini munosib baholay olishi va mutaxassis sifatida o'z rivojlanishini belgilash qobiliyati ushbu turga bog'liq.

- Ijtimoiy pedagogik kompetensiya
- ijtimoiy vakolat darajasi pedagogning hamkasblari bilan munosabatlarni samarali qurishi, birgalikdagi harakatlarni rejalashtirish qobiliyatini belgilaydi. Samarali aloqa ko'nikmalari, pedagogik madaniyat va ish natijalari uchun javobgarlik

- bularning barchasi ijtimoiy pedagogik kompetensiya tushunchasiga kiritilgan.

- Shaxsiy pedagogik kompetensiya
- bu pedagogik ishni oqilona tashkil etish qobiliyati bo'lib, vaqtni boshqarish, shaxsiy o'sishga intilish uning asosiy tarkibiy qismlaridir.

Shaxsiy pedagogik kompetensiyaning yuqori darajasi ega bo'lgan ishchilar charchashga kamroq moyil, vaqt bosimida ishlashga qodir. Kompetensiyaning har bir turi ko'nikmalar, bilimlar, ko'nikmalar to'plamini o'z ichiga oladi. Pedagoglarda ular turli darajalarda namoyon bo'ladi. Xizmat vazifalarini

bajarishda uning xatti- harakatlari ko'rsatkichlariga e'tibor berib, u yoki boshqa kompetensiyalar qanday rivojlanganligini aniqlash mumkin. Kompetentlik qanday shakllanadi? kompetentligini shakllantirish uchun asosiy narsa bu maxsus kasbiy ta'limdir. Kelajakda amaliyotda olingan bilim va ko'nikmalar boshlang'ich kompetensiya darajasini to'ldiradi.

Ko'p bosqichli ta'lim tizimida, yangi standartlar va dasturlar doirasidagi ta'lim jarayonini eskirgan uslubiyat boyicha olib borilishiga yo'l qoyib bo'lmaydi. Ta'lim tizimidagi keng qamrovli tarkibiy islohatlarni respublika pedagoglari ilg'or pedagogik texnologiyalarni o'zlashtirish va o'quv jarayoniga qo'llash bilan mustahkamlashlari zarur. Avval ta'kidlanganidek, buning uchun pedagoglarimizni o'quv jarayoniga texnologik yondashuvlarini o'rgatish talab etiladi, bu esa pedagogik texnologiyadan foydalanishdan tashqari uni O'zbekiston madaniyati, an'analari va tajribasi bilan boyitishga olib keladi.

Bo'lajak harbiy xizmatchilarning kasbiy kompetentligini shakllantirish omillari muammosi bo'yicha olib borilgan tajriba-sinov ishlarining samaradorligi quyidagicha belgilandi: Harbiy tuzilmaning qaysi bo'lim va qismida ishlashidan qat'iy nazar har bir xodim shaxsiy va kasbiy kompetensiyahaqida nafaqat nazariy bilimlarni olishi, amaliyotda va shaxsiy tarkib va jamiyat a'zolari bilan bo'ladigan ijtimoiy aloqalarda ushbu tajribadan foydalanishi lozim. Shu jumladan ushbu masalada olib borilgan tadqiqotlar va ijtimoiy-psixologik izlanishlarning asosiy yo'nalishi va predmetiga nazar solganda asosan ijtimoiy munosabatlar va kommunikativ omillarga kata urg'u berilgan, chunki kasbiy kompetensiyada hamksablar va rahbar bilan o'zaro munosabat psixologiyasi va ijtimoiy tamoillari asosiy o'rin egallaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ahlidinov R. Sotsialno-Pedagogicheskie osnovi upravleniya kachestvom obshego srednego obrazovaniY. Avtoref.dis...d-ra ped.nauk. –T.: 2002. -44 b.
2. X.Sharipov, N.Muslimov, M.Ismoilova: “Kasbiy ta’lim pedagogikasi”. Metodik qo‘llanma. – T. 2005 y.
3. M.Usmonboeva, G.Anorkulova, G.Shamaripxodjaeva “Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari” o‘quv uslubiy majmua. T. 2015 yil. 14-15-betlar
4. N.A.Muslimov Bo‘lajak kasb-ta’limi o‘qituvchisini kasbiy shakllantirish T.,Fan 2004.
5. Ishmuhamedov R, Abduqodirov A, Pardaev A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. – T.: “Iste’dod”, 2008. – 180 b.
6. Nizomxonov S.A., Madaminov I. Pedagogning kasbiy faoliyatida axborot kommunikativ kompetentlikni oshirish yo‘llari. // Zamonaviy ta’lim» jurnali, 2014, №10.
7. Ismailov Tohirjon Xushnubek o‘g‘li; “International Journal of Academic and Applied Research (IJAAR)” Vol. 5 Issue 4, April - 2021, Pages: 181-182 www.ijeais.org/ijaar 181 “Formation Of Student Aesthetic Competition By Teaching The Works Of Russian Classic Composers In Music Culture Classes”
8. Abu Nasr Farobiy “Baxt saodatga erishuv yo‘llari” (“Risola fi-tanbeh ola asbob as-saodat”) 17-bet.
9. Nazarov Jamshid Xoliyorovich “Bo‘lajak harbiy ta’lim o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish omillari” mag.diss. Toshkent –2014 7-b.

**BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARNING O'QISH
SAVODXONLIGINI OSHIRISHDA PIRLS TADQIQOTINING
AHAMIYATI**

Surxandaryo viloyati Sherobod tumani

27-sonli umumiy o`rta ta`lim maktabi boshlang`ich sinf o`qituvchisi

To`laganova Zebiniso Rustamovna

Annotatsiya O'quvchilarning matni o'qib tushunishi va savodxonligini oshirish uchun PIRLS tadqiqotining o'rni va ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: savodxonlik, xalqaro baholash dasturi, PIRLS, o'qish savodxonligi.

Har bir o'quvchi maktabga qadam qo'yar ekan birinchi navbatda o'qishni yozishni to'g'ri talafuz qilishni o'rganadi umumiy qilib aytganda savodxonligini oshiradi. O'qish1 va o'qish savodxonligi yillar davomida o'zgarib, jamiyat, iqtisodiyot, madaniyat va texnologiya sohalarida o'z aksini topadi. O'qish faqat ta'limning dastlabki bosqichlarida, bolalikda o'zlashtiriladigan qobiliyat deb hisoblanmay qo'ydi. Chunki bugungi kunda bu qobiliyat shaxsning butun umri davomida turli xil kontekstlarda o'z tengdoshlari va keng jamoatchilik bilan muloqot qilish asosida rivojlantirib boriladigan bilim, ko'nikma va malakalar usullar jamlanmasi sifatida ta'riflanadi. O'qish savodxonligi nafaqat ta'lim tizimida, balki boshqa sohalarda ham yutuqlarga erishish uchun asos hisoblanadi. Birinchi navbatda o'quvchining kitob o'qish qobiliyatiga e'tibor berish, jumladan, uning ma'lumotlar tanlash, tushunish talqin qilish, va baholash tadqiqotining asosiy maqsadlaridan biri. Savodxonlik hamma uchun tanish bo'lgan tushuncha. Savodxonlik bu asosiy kognitiv ko'nikmalarni o'zlashtirish darajasi bo'lib, ona tilida o'qish, yozish va matematik

bilimlarning majmui. Ammo texnologiya va axboortlar murakkabligining rivojlanishi bilan biz uchun aniq bo'lgan savodxonlik tushunchasi kengaymoqda. Zamonaviy inson uchun zarur bo'lgan kompetentsiyalarni tasniflashga urinayotgan xalqaro tashkilotlar raqamli, axborot va ilmiy savodxonlikning ahamiyati haqida gapirishadi. Ko'pincha bu turdagi savodxonlik bir -birini to'ldiradi. 2 O'qish savodxonligi – shaxs o'zining bilim va salohiyatini rivojlantirish , jamiyatda o'z o'rnini topish maqsadiga erishishi yo'lida matnlarni tushunish, ulardan foydalanish, ular ustida mulohaza yuritish hamda ularga munosabat bildirish qobiliyati ham hisoblanadi. Boshlang'ich3 savodxonlik tushunchasi o'qish va yozishni dastlabki o'rganish uchun ishlatiladi. Savod o'rgatish jarayonidagi o'qish darslarining asosiy vazifasi o'quvchilarga tovush va harflarni tanishtirish ularni to'g'ri talaffuzini o'rgatish orqali bolalarda to'g'ri, ongli, ifodali o'qish ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat. Shuningdek o'quvchilar lug'atini boyitish, bog'lanishli nutqini o'stirish, bilimni boyitish, tafakkurni shakllantirish, eshitish qabul qilish sezgisini o'stirishda ham mas'uliyatliligi bilan alohida o'rin tutadi. Yuqoridagilarni hisobga olgan holda ta'lim olish imkoniyati savodxonlikka bog'liq bo'ladi. Shuning uchun muxtaram Prezidentimiz tomonidan “Uzluksiz ta'limni “ rivojlantirish uchun bir qancha chora tadbirlar ko'rilmoqda , yangiliklar kiritilmoqda va qarorlar qabul qilinmoqda. Bularning isboti sifatida xalqaro baholash tadqiqotlarini misol qilib keltirishimiz mumkin. “O'zbekiston respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi PF-5712-sonli Farmonida “PISA” (The Programme for International Student Assessment) o'quvchilarni baholash xalqaro dasturi reytingida O'zbekistonning 2021 yilda birinchi 70 talikka, 2025 yilda 60 talikka va 2030 yilga kelib esa, birinchi 30 ta ilg'or mamlakatlar qatoriga kiritish ko'zda tutilgan4 . Masalan O'qish savodxonligini baholash uchun PIRLS tadqiqoti. PIRLS (Progres in International Reading Literace study) bu tadqiqot turi 4-sinf o'quvchilarining matnni o'qib tushunish darajalari sifatini xalqaro baholash tizimi hisoblanadi. PIRLS tadqiqotida o'quvchilarning dars vaqtida va

maktabdan tashqari vaqtda o'qishni ikki turini baholaydi. 1. O'quvchilarning adabiy tajribasini baholash maqsadida o'qish. 2. Ma'lumotni o'zlashtirish va undan foydalanish maqsadida o'qish. Hozirgi vaqtda 5 PIRLS ta'rifiga ko'ra o'qish savodxonligi jamiyat tomonidan talab qilinadigan va inson tomonidan qadrlanadigan yozma til shakllarini tushunish va ulardan foydalanish, matnlardan turli shakllarda ma'no hosil qila olish qobilyati ham hisoblanadi. PIRLSning eng yuqori darajasi 625 ball va undan yuqori bo'ladi. O'quvchilar matnni yaxlit tushuna oladi va matn qismlarini bir-biri bilan bog'liq holda tushunadi. Muallifning g'oyasini izohlashda o'z fikrini asoslash uchun matnga tayana oladi. Fikrimizni matn orqali izohlashimiz mumkin. O'quvchilarga matnni o'qib, mazmunini sharhlab berish, undagi uyushiq bo'laklar va umumlashtiruvchi so'zlarni topib, izohlash topshiriladi. Bir g'oz suvda suzib yurib, o'ziga o'zi maqtandi: -Olamda men kabi iqtidorli bo'lmasa kerak. Menda uch hunar: yugurish, uchish, suzish bor. Shuning uchun yer, suv, havo-uch makon meni izmimda. Bir o'zimda uch qobilyat mujjasam! G'ozning bu so'zlarini eshitib turgan Qurbaqa dedi: -Birodar, muncha maqtanmasang ham bo'lar edi. Sen aytayotgan qobilyat uch jonivorning kiyikning, baliqning, lochinnig ishidir. Yerda kiyikdek yugura olmaysan, suvda baliqdek suza olmaysan, havoda lochindek ucha olmaysan, chalachulpa uch hunarni bilguncha birini yahshi bilganing ma'qul yaxshi edi. ILOVA:Matnni diqqat bilan o'qing va quyidagi topshiriqlarni bajaring.

Savollar	Javoblar	O'quvchining balli	Qo'yilishi mumkin bo'lgan ball
1Matn tarkibidagi umumlashtiruvchi so'zlarning ma'no mazmunini	A. Hech qanday o'rin yo'q, umumlashtiruvchi so'zlar qatnashmasa ham matnning mazmuni o'zgarmaydi B.		1 BALL 2 BALL

<p>yuzaga chiqarishdagi o‘rni qanday?</p>	<p>Umumlashtir uvchi so‘z uyushiq bo‘laklarni umumlashtirib atash uchun qo‘llanilgan. D. Umumlashtiruvchi so‘z uyushiq bo‘laklarni umumlashtirgan ularni alohida ta’kidlab o‘tilishiga o‘zining ta’sirini ko‘rsatgan.</p>		<p>3 BALL</p>
<p>2. Nima deb o‘ylaysiz, g‘oz va qurbaqa o‘zaro do‘stmi yoki dushman?</p>	<p>A. Ha do‘sti B. Yo‘q do‘sti emas , ular shunchaki suhbatdosh D. Ular o‘zaro dushman</p>		<p>3ball 2 ball 0 ball</p>
<p>3. Agar do‘st bo‘sa ularning do‘stligiga ishora qiluvchi vositani matn ichidan aniqlang?</p>	<p>(o‘quvchi o‘z variantini ushbu kataka yozadi)</p>		<p>Birodar3ball javobga yaqinroq biror so‘zni yoki fikrni aytsa, 1ball beriladi. Agar aniqlay olmasa, 0ball beriladi</p>
<p>4. Yuqorida siz topgan so‘zning ma’nodoshlarini yozing</p>	<p>(o‘quvchi o‘z variantini ushbu kataka yozadi)</p>		<p>Do‘st o‘rtoq, oshna ...So‘zlar soniga va mazmuniga qarab ball qo‘yiladi(1-</p>

			3ball)
5. O‘zbek xalq maqollaridan ushbu matn mazmuniga mos keladigan sarlavha toping va keying katakka yozing?	(o‘quvchi o‘z variantini ushbu katakka yozadi)		Maqtanma g‘oz hunaring oz . - 3ballkeyingi berilgan javoblar mazmuniga mos kelishi yoki kelmasligiga ko‘ra 2 yoki 1 bal bilan baholanadi
6. Ushbu matndan chiqargan xulosangizni yozing.	(o‘quvchi o‘z variantini ushbu katakka yozadi)		Xulosa 1-3 ball oralig‘ida baolanadi.

XULOSA Xulosa qilib aytganda pedagoglarimiz uchun bugungi kunda juda ko‘p vazifalar yuklatilgan shu jumladan pedagogik mahoratga ega bo‘lishi, axborot texnologiyalaridan foydalana olishi va darsning samaradorligini oshirish uchun turli hil metodlardan foydalana olishi kerak. Shulardan xulosa chiqargan holda o‘qish savodxonligini oshirish uchun ham dars davomida PIRLS savollariga tayyorlab borishi kerak. O‘qish darslarida biror bir hikoya yoki ertakni o‘quvchilar o‘qigandan so‘ng mustaqil fikrlarini doimiy eshitib borish kerak va bu ham o‘z navbatida o‘quvchi agar noto‘g‘ri fikrlayotgan bo‘lsa sinfdoshlarining to‘g‘ri fikrlarini eshitib o‘zi uchun kerakli hulosalarni chiqaradi. Chunki har bir o‘quvchuning fikrlash doirasi har hil bo‘ladi. Shu jumladan o‘quvchilarning fikrlash doiralari rivojlanishi ya‘ni o‘sishi uchun badiiy kitoblarni o‘qish tafsiya qilish kerak. Avvalo badiiy kitoni o‘quvchilarga

o'qishmi tafsiya qilar ekan, o'qituvchi birinchi navbatta o'zi o'qishi kerak. Chunki ukitob shunchaki o'qilibgina qolmay uning tahlili ham bo'lishi kerak. O'qish savodxonligini oshirishda PIRLSning ahamiyati shundan iboratki, qay darajada matnni o'qib tushuna olishini, qay darajada fikrlay olishini bilib oladi va o'ziga o'xshagan chet ellik tengdoshlarining natijalarini bilib solishtiradi va yanada olg'a intilishga harakat qiladi.

REFERENCES

1. Ta'lim sifati . PIRLS tadqiqoti telegram kanali.
2. Karima Qosimova ,Safo Matjonov “Ona tili o'qitish metodoikasi” Toshkent “NOSIR”
3. Xalqaro tadqiqotlarda boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini baholash. Boshlang'ich sinf o'quvchilari, metodistlar va soha mutaxassislari uchun metodik qo'llanma. Toshkent:Sharq,2019.
4. Akramjon O'ktamjonovich Mirzayev. Mamlakatimiz ta'lim tizimida raqamlashtirish va raqamli dunyoda o'qitish va o'rganishning mavjud imkoniyatlari. Academic Research in Educational Sciences. VOLUME 2 | ISSUE 12 | 2021.P.1046
5. Akramjon O'ktamjonovich Mirzayev. O'quvchilarning raqamli dunyoda o'rganish konsepsiyasi bo'yicha savodxonligini rivojlantirish. Scientific Progress. Volume 2. ISSUE 8 | 2021.P.832

**IMPORTANCE OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE
CONTEXT OF MODERN SOCIETY**

Farida Khursanbayeva Sahibnazar qizi

Student of Yodju Technical Institute in Tashkent

Abstract. In the modern world of knowledge and information, with the transition from industrial to information society, knowledge and competence are granted the greatest attention. Due to the changes in social, technical, educational and other environment, information, knowledge and skills quickly become outdated in modern society; therefore, the need for lifelong learning and continuous development of new skills arises. It becomes more and more clear that in this maelstrom of changes the education change is also inevitable and covers transition from teaching to learning concept. Application of innovative learning ways and methods based on the wide information technology use which allows expanding education beyond the formal school borders, individualizing, making it more accessible and flexible becomes highly significant. In order to respond to the global trends, reforms of educational systems are carried out in many countries. The purpose of such reforms is an attempt to change the way of thinking in terms of teaching and learning, to lay the foundations of lifelong education and to require the innovative learning methods. Today it is e-learning or digital learning, distance learning, open learning, use of digital tools in the learning process.

Keywords: information technologies, digital learning, information society, modern society, innovative learning methods.

In the 21st century, the humanity lives a highly challenging time. Under the influence of globalization, integration processes as well as the development

of information communication technologies, the modern world is in the state of metamorphosis in all life spheres, including education. The growth of technologically mediated information has been quantified in different ways, including society's technological capacity to store information, to communicate information, and to compute information. Information age has forced society to obtain a new quality, described by Drucker (1993) as a knowledge society, where high standards of professional activity and life are conditioned by knowledge as a major component. In the age of information knowledge and competence are denounced to date because of rapidly changing and increasing requirements. The complexity and uncertainty are the key words that define the dynamics of modern society that values knowledge and knowing. Such society strives to become a lifelong learning society in order to constantly update and gain new competences (Langner, Kaftan, 1999). Its citizens are going to be the ones who live a successful life, because they know how to learn, how to transform their knowing into effective action by means of their reasoning and creative powers. The idea of knowledge or information society was developed in the 7th decade of the 20th century. T. Umesao was the first to use the concept of information society. Japanese scientists were the first to delineate the information society. The ideas under consideration were rapidly spreading in the USA and Europe (Machlup, 1962); their development was encouraged by the works of such famous authors as Porat, Rubin, Stonier, Katz (Porat, Rubin, 1977, Stonier, 1983, Katz, 1988). How can information society be defined? According to Y. Masuda (1980), one of the most famous researchers of information society, the main driving force for the development of information society will be production of information values. The technologies will be widely used, and through information technologies a person will be able to carry out work which in the past could not be performed at all. Y. Masuda anticipated that in the context of information society, changes will also occur in education, which will expand beyond the formal school borders, will be individualized, selfeducation will cover all areas of activity, and educational processes will be

lifelong. The conception of information society can be explained by analysing the concept of social trends. It forms the base for the theory of the widely known social thinker A. Toffler (1970); the ability to learn became one of the substantial competences in order to be literate in the modern society. According A. Toffler, knowledge is the central resource in the economy of the information society (Dyson et al, 1994). A. Toffler suggested portraying human development through three waves presenting the changes in priorities of society over time: wave 1: agrarian; wave 2: industrial; wave 3: information. In the agrarian society, economic activity was mainly related with the manufacture of food products, and a limiting factor for the activity was utilized agricultural area. In the industrial society, economic activity was oriented towards the manufacture of goods, and a limiting factor for the activity was capital. In the information society, economic activity is based on preparation and use of information for effective functioning of other production forms, and a limiting factor is the available knowledge (Otas et al, 2001). In economic sense, knowledge becomes a basis for modern economics, and transition from property economics to knowledge economics is observed. In industrial society, the motive power revolution resulting from the invention of the steam engine rapidly increased material productive power, and made the mass production of goods and services and the rapid transportation of goods possible. In the information society, ‘an information revolution’ resulting from development of the computer will rapidly expand information productive power, and make the mass production of cognitive, systematised information, technology and knowledge possible. In such situation, even in the area of traditional professions, a more active use of IT as new tools and methods is observed. This changes the requirements for labour market actors and redistributes labour force among separate economic sectors anew (Denisov, 1998). Concept of telework, when workplace is transferred to virtual space, appears. This encourages the rise of such work forms as electronic business (electronic trade in particular). Electronic shops, supermarkets and new forms of customer service are developed. Telemedicine also becomes more and

more popular – provision of data on a patient, independent of his/her location, and required consultation is carried out through IT. New opportunities are offered to the users by electronic libraries, publishing, banking, etc. There are plans regarding electronic state governance, electronic democracy, when any citizen will be able to regularly receive relevant information about draft and approved resolutions, decrees, laws. The information received can be analysed and offers can be transmitted to respective institutions. Many aspects of social activity are transferred to electronic space and become accessible through web-based communication. In summary, information society can be defined as educated, learning and open society the members of which are able to apply modern information technologies in all areas of their activity, know how to use national and global sources of information, while the authorities ensure the accessibility and reliability of information. Information, knowledge and data must be easily accessible to each member of such society. The citizens obtain the right to take part in the management of society and politics not only in theory but also in practice. This can be ensured only with high level of IT use – by developing modern infrastructure of the country. On the other hand, the citizens should have sufficient IT literacy. General literacy – the ability to read and write – will not suffice; the skill of using new IT tools should be developed. This requires society members to be ready for the lifelong learning. Naturally, in the light of these changes, the educational system is in the focus of attention. It refocuses on the development of competences. Economic expectations of information society spotlight the cognitive ability, its expression in practice, constant learning, creativity. In order to respond to the said global trends, reforms of educational systems are carried out in many countries. The purpose of such reforms is an attempt to change the way of thinking in terms of teaching, learning and education, to lay the foundations of lifelong education and electronic learning at the very beginning of educational process. In the information society, there is transition from the concept of teaching to that of learning (Jucevičienė, 2007). Practical implementation of this concept requires

the new learning methods. Today it is e-learning or digital learning, distance learning, open learning, use of digital tools in the learning process. It can even be stated that IT is sometimes a dominant part which defines the learning process realization opportunities and inspires new innovative learning methods. In other words, along with new research on brain activity, achievements in psychology and education, IT provides many opportunities to teach and learn in a different manner. A modern teacher should be open to innovations and be able to apply them in his/her activity, continuously improve professional and technological competence (Čiužas, 2011). He/she must understand that in order to work successfully new competences should be continuously developed, and innovations, in the IT field in particular, should be taken up. Various interactive software can be used to strengthen the interaction between student and teacher. Interactive activity is a very wide concept and is still studied. Therefore, there are many interactive tools and they cover various modern media measures, e.g.:

- Interactive whiteboards;
- Educational programmes;
- Educational games;
- Virtual learning environment;
- Online web pages for learning.

One of the up-to-date and popular interactive learning tools is interactive whiteboard. It is an electronic device which can make writing surface interactive. The interactive whiteboards are much more convenient because there is no need to install interactive device and search for a writing board every time. The interactive boards become similar to big computers whose screen is a writing board of an interactive device, and computer mouse – special pen. The interactive whiteboards are available in different sizes. In addition to the regular computer programmes, special educational programmes are developed for the interactive whiteboards; different software is used. The programmes are controlled by touching the whiteboard surface with electronic pens. The interactive whiteboard programmes can be also controlled via special devices from a distance. The educational programmes facilitate the learning process. It is a programme developed for a specific study object. There are two types of educational programmes: programmed teaching and open computerized

programme. The programmed teaching method refers to planned actions which stimulate student work. In the open computerized environment, a task is set for a student and several ways to a correct answer are provided. Education games, as a study measure, are favoured by students because tasks and tools are provided in a form of game. The educational games are fun and at the same time increase the student's knowledge. Virtual learning environment is designed to provide all study course material (lessons, tasks), develop social network of the students, provide opportunities to communicate with a teacher, present fulfilled tasks and receive evaluation. Online web pages for learning are the most easily accessible interactive learning tools. On those web pages, students and teachers can find various information, theoretical knowledge and tests which are useful for their learning process. During the lessons such web pages can be accessed by using interactive whiteboard. In summary, it can be stated that in the modern world of knowledge and information, with the transition from industrial to information society, knowledge and competence are granted the greatest attention. Due to the changes in social, technical, educational and other environment, information, knowledge and skills quickly become outdated in modern society; therefore, the need for lifelong learning and continuous development of new skills arises. It becomes more and more clear that in this maelstrom of changes the education change is also inevitable and covers transition from teaching to learning concept. Application of innovative learning ways and methods based on the wide IT use which allows expanding education beyond the formal school borders, individualizing, making it more accessible and flexible becomes highly significant.

REFERENCES

1. Čiužas, R. Contemporary teacher's competences in the context of educational changes // Spring University. Changing education in a changing society, 2011, Vol. 1, P. 40-49. Klaipėda: Klaipėda University Press. ISSN 1822-2196.
2. Denisov, V. Agricultural Specialist in Information Society. The Role of Mathematical Disciplines in Higher Agricultural Education. Proceedings of the 25–26 September Conference. Kaunas: Akademija, 1998, P. 10–16.
3. Dyson, E., Gilder, G., Keyworth, G., Toffler, A. Cyberspace and the American Dream: A Magna Carta for the Knowledge Age. In: Future Insight 1.2. The Progress & Freedom Foundation, 1994.
4. Drucker, P. F. Postcapitalist Society. New York: HarperCollins Publishers, 1993.
5. Jucevičienė, P. Besimokantis miestas: monografija. Kaunas: Technologija, 2007.

**MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASASIDA BOLALARNI
TASVIRIY FAOLIYATGA O'RGATISH**

Buxoro pedagogika kolleji

Tasviriy faoliyat metodikasi fani o'qituvchisi:

Rustamov Jahongir Rustamovich

Annotatsiya: Ushbu maqolada, maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarni tasviriy faoliyatga o'rgatish va qay tarzda qiziqtirib olish, bu faoliyat ularning ruhiyatiga qanday ta'sir etishi, bolalarda o'rganish jarayonida uchraydigan muammolar, bolalardagi mavjud iqtidorlarni manashu yo'l orqali bilib olish mumkinligi haqida ma'lumotlar kelgan.

Kalit so'zlar: tasviriy faoliyat, ruhiyat, estetik did, estetik his-tuyg'u, emotsiya

Annotation: In this article, how to teach and interest children in visual activities in preschool educational institutions, how this activity affects their psyche, problems encountered in the learning process of children, and how to find out the existing talents of children in this way received information about the possibility.

Keywords: pictorial activity, psyche, aesthetic taste, aesthetic feeling, emotion

Аннотация: В данной статье о том, как обучать и заинтересовывать детей изобразительной деятельностью в дошкольных образовательных учреждениях, как эта деятельность влияет на их психику, проблемы, возникающие в процессе обучения детей, и как выявить имеющиеся таланты детей таким образом полученные информация о возможности.

Ключевые слова: изобразительная деятельность, психика, эстетический вкус, эстетическое чувство, эмоция.



Rasm chizish, loydan buyumlar yasash va applikasiya - bu tasviriy faoliyat turlari bo'lib, ularning asosiy vazifasi tevarak-atrofni obrazli aks ettirish hisoblanadi. Masalan, yozuvchining she'ri va rassomning asari. Tasviriy faoliyat maktab yoshidagi bolalarni har tomonlama tarbiyalashda katta ahamiyatga egadir. Tasviriy faoliyat bolalarni ongli tomondan tarbiyalashda katta ahamiyat kasb etadi. Birorta predmetni chizish yoki yasash uchun albatta u bilan oldindan tanishish yoki kuzatib chiqish, uning shakli, katta-kichikligini, qismlarning joylashishi, rangini bilish kerak bo'ladi. Bu jarayonda ko'rish, sezish, qo'l harakatlari ishtirok etmay qolmaydi. Bolalar predmet va hodisalarni kuzatish va ko'rib chiqish jarayonida predmetni katta-kichik guruhlarga bo'lib, uning shaklini o'zgartirib, rangini turli-tumanligi bilan tasvirleydilar. Shuningdek, tasviriy faoliyat jarayonida bolalar turli xil material (qog'oz, bo'r, bo'yoqlar) bilan ularning o'ziga xos xususiyatlari, ular bilan ishlash texnikasi bilan tanishadilar, bu esa bolalarning aqlan o'sishiga sabab bo'ladi. Tasviriy faoliyat jarayonida bolalarda fikr yuritish operatsiyalari (tahlil, sintez, taqqoslash

umumlashtirish)ning rivojlanishiga imkon beradi, bu, o'z navbatida, bolalarning oqilona o'sishiga olib keladi. Bu jarayonda bolalarning nutqi rivojlanadi. Sensor



tarbiyani amalga oshirishda tasviriy faoliyatning ahamiyati katta. Chunki bolalar predmetlar bilan uzviy bog'lanadilar, ularning o'ziga xos sifatlari, shakli, rangi bilan, katta-kichikligi bilan tanishadilar, ularning farqini, o'xshashligini aniqlaydilar, bu esa bolalarni sensor tarbiyalashga, ko'rgazmali, obrazli fikr yuritishga imkon beradi. Tasviriy faoliyat bolalarni axloqiy jihatdan tarbiyalaydi. Chunki bolalar o'z ishlarida bizning hayotimizda, jamiyatda bo'layotgan voqea-hodisalarni aks ettiradilar, ulardan mamnun bo'ladilar, hayajonlanadilar.

Tasviriy faoliyat jarayonida bolalarda irodaning sifatlari -boshlagan ishini oxiriga yetkazish, oldiga maqsad qo'yib, o'shani bajarishga tomon intilish, qiyinchiliklarni yengish, o'rtoqlariga yordamlashish kabi xususiyatlar tarbiyalanadi. Jamoa ishini yaratish jarayonida bolalarda bir-biriga yordam, kelishib ishlash kabi sifatlarni tarbiyalanadi. Bolalarda, ishni baholash jarayonida, bolalarni o'rtoqlarining ishiga nisbatan real munosabatda bo'lish, to'g'ri baholash, o'z ishidan va o'rtoqlarining ishidan xursand bo'lish kabi axloqiy sifatlarni

tarbiyalanadi. Tasviriy faoliyat bu bolalarni o'z oldiga qo'ygan maqsadlarini bajarishda tinmay mehnat qilishga undovchi faoliyat hisoblanadi. Bolalarda mehnat ko'nikmalarini o'stirish, tarbiyalash kerak, faqat navbatchilik orqali ba'zi bolalarda emas, balki, har bir bolada. Tasviriy faoliyat bolalarga estetik tarbiya berishning asosiy vositasi hisoblanadi. Har bir predmetning katta-kichikligini, rangini, shaklini, fazoda joylashishini ajratish, bu estetik sezgining bo'laklari hisoblanadi. Bolalarda estetik sezgining rivojlanishi - bu rangi, ritmi, proporsiyani chuqurroq sezish bilan bog'liqdir. Bolalar rangni, shaklni, uning xilma-xilligini sezsa yoki his etsa, u shunchalik ranglar aralashmasining xilma-xilligidan zavq oladi, bahramand bo'ladi. Bolalarda estetik sezgining rivojlanishi, ularda predmetga va uning ba'zi sifatlariga nisbatan estetik baho berishga o'rganadilar. Ularda tasviriy san'at asarlarini tushunishga, ularga nisbatan his-tuyg'uni, munosabatni tarbiyalaydi. Tasviriy faoliyat bolalarda badiiy-ijodiy o'stirishda muhim rol egallaydi. Bolaning badiiy ijodiy o'sishi bu obrazli fikr yuritish, estetik idrok etishni va obraz yaratishda zarur bo'lgan malaka, ko'nikmalarni egallash hisoblanadi. Masalan, tabiatga yoki istirohat bog'iga sayr, kuz faslida sayohat uyushtirish. Tarbiyachi bolalarni predmet yoki tevarak-atrofni kuzatishda paydo bo'luvchi estetik his-tuyg'u orqali, tevarak-atrofga, kishilar mehnatiga to'g'ri baho berish, vatanga nisbatan muhabbat kabi sifatlarni tarbiyalash mumkin. Bolalarni o'z ishini yana ham chiroyli va yaxshi bajarish, boshqalarga yoqadigan, ularni ko'rganda quvonadigan qilib yaratish bu badiiy, axloqiy tarbiyalashning asosiy vazifasi hisoblanadi.

Tasviriy faoliyat mashg'ulotlari boshqa ta'lim-tarbiyaviy ish bo'limlarining vazifalari bilan chambarchas bog'liq. Mashg'ulot o'tishda tarbiyachi bolalarning boshqa faoliyatlarida olgan bilimlariga ham tayanadi. Bolalar tasvirlamoqchi bo'lgan predmet haqida tasavvurga ega bo'lsalar, rasm, loy, applikatsiya ishlarida samarali natijalarga erishish mumkin.

Tasviriy faoliyat turlari bolalar o'yini bilan ham bog'liq bo'ladi. O'yin bola hayotida katta o'rin egallaydi. Maktabgacha ta'lim muassasasidagi turli xil - mazmunli-rolli, dramalashtirish, didaktik va harakatli o'yinlar o'tkaziladi.

Har qanday o'yin bolaga zavq bag'ishlaydi. Shunday ekan, tasviriy faoliyat ham o'yin bilan bog'lab borilsa, u bolalarga qiziqarli va yoqimli bo'ladi va emotsional holatni uyg'otadi, bu esa bolalar ishlarining sifatiga yaxshi ta'sir etadi.

Mashg'ulotlarda o'yinli holatlarni tashkil etish yaxshi natijalar beradi. Bolalar bunday mashg'ulotlarda erkin harakat qiladilar. O'yin usuli barcha guruhlarda qo'llaniladi. Bu usul yordamida yengil, quvnoq muhit yaratadi. Bolalarning mashg'ulotga qiziqishi ortadi, tasviriy faoliyatida ko'nikma va malakalarga ega bo'ladi. O'yin shaklida o'tadigan mashg'ulot bolalar e'tiborini qamrab oladi, ularning estetik, axloqiy jihatdan tarbiyalanishlariga yaxshi ta'sir ko'rsatadi.

Rasm, loy, qirqib yopishtirish o'yinchoq orqali o'yin bilan bog'langan bo'ladi. O'yinchoqni chizish, yasash, qirqib-yopishtirish barcha yosh guruh bolalarida zavq uyg'otadi, o'yinchoqlarni tasvirlash bo'yicha mashg'ulotlar yil davomida bir necha bor Lekin ularning shakli turlicha bo'lishi zarur. Bolaning hayotida mazmunli-rolli o'yinlar muhim o'rin egallaydi. Shuning uchun tasviriy faoliyatning o'yin bilan bog'lanishi bolalar tarbiyasida katta ahamiyatga ega. Mazmunli-rolli o'yinlarni mashg'ulot mazmuniga kiritish bolaning tasvirlash faoliyatga qiziqishini, bajarayotgan ishining sifatini yaxshilaydi.

Bolalar ishini tahlil qilish muhim metodlardan biri bo'lib hisoblanadi. Bolalar ishlarining tahlili ta'limiy-tarbiyaviy ahamiyatga ega. Bolalar ishlari devoriy ro'znoma qilib osiladi. Bolalar devoriy ro'znomadagi ishlarini yaxshilab ko'rib chiqadilar. Tarbiyachi bolalarning fikrlarini so'raydi va bolalar ishlariga umumiy baho beradi. Mashg'ulotdan so'ng bolalarga o'z ishlarini ko'rib chiqish uchun yana bir bor imkoniyat yaratib beradi. Agar mashg'ulot cho'zilib, vaqt qolmasa, sayrdan keyin yoki kunning ikkinchi yarmida amalga oshirish mumkin. Bolalar ishlarida tarbiyachi ota-onalar uchun burchak tashkil etadi va bolalar ishlarini u yerda keyingi mashg'ulotgacha qoldiradi. Albatta ular dastavval yaxshilab bezatiladi. Ularni turlicha bezatish mumkin. Masalan, pasport sifatida. Pasport bolalar ishidan katta bo'lib, bolalar ismi, familiyasi

yoziyadi va ancha vaqtgacha saqlashga imkoniyat beradi. Agar burchak tashkil etishning iloji bo'lmasa, bolalar ishidan albom qilinadi. Har bir kishiga bittadan varaq ajratiladi va varaq ustiga konvert yopishtiriladi. Bolaning ismi yozib qo'yilib, shu konvertga bolaning har bir bajargan ishi solinadi. Aralash yosh guruhlarda mashg'ulotni tashkil etish o'ziga xos xususiyatga egadir. Bu guruhni 2-3 yuqori guruhga bo'lib, har biri uchun o'zining dastur mazmuni aniqlanadi (bolalarning hammasi birgalikda, bir vaqtda, bir faoliyat bilan shug'ullansa ham).

Rasm, loy, qirqib yopishtirish mashg'ulotlarining nutq o'stirish bo'yicha olib boriladigan ish bilan o'zaro bog'liqligi juda muhimdir. Nutq o'stirish mashg'ulotlarida bolalarga ertak, hikoya o'qib berishadi, she'rlar yod oldiradilar. Bolalarda bu ishlar davomida obrazli tasavvur shakllanadi va ular ertak va she'rdagi obrazlarni o'zlaricha tasvirlab, unga nisbatan munosabatlarini bildirishga intiladilar. Bunda tasviriy faoliyat mashg'ulotlari qo'l keladi, bu mashg'ulotlar davomida bundan tashqari nutq boyligini o'stiriladi, u obrazli ifodalar boyitib boriladi. Tasviriy faoliyat va musiqaning uzviy bog'liqligini ham bolalarning estetik, ijodiy taraqqiyotiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bog'cha yoshidagi bolalarga musiqali asarni tasvirlab berish taklif etilsa, bu taklif ularda jonli qiziqishni uyg'otadi. Bu bolalarda ijodiy izlanish, mustaqillik kompozitsiyasini tuzish qobiliyatlarini o'stiradi. Bolalarning tasviriy faoliyatlarini tasviriy san'at asarlari bilan uyg'unlashtirib olib borish muhim ahamiyat kasb etadi. Bolalar tasviriy san'at namunalari kuzatib borar ekanlar, ular rassomlarning ijodi bilan kengroq tanishib qolmay, surat chizishda mazmun, rang, shakl tanlashda muhim ko'nikmalarni egallab oladilar, san'at go'zalligini, boyligini ko'ra bilishga o'rganadilar. Shunday qilib, maktabgacha ta'lim muassasasida tasviriy faoliyatni boshqa faoliyat turlari bilan qo'shib olib borish bolalar hayotini boyitadi va tarbiyaviy ish samaradorligini yanada oshiradi. Yana bir muhim tomoni shundaki, o'yinlarda, zal va guruh xonalarini bezashda bolalarning ishlari kerak, ya'ni bolalarning ishlari ularning hayotida kattagina o'rin egallashi kerak.

Xulosa. Maktabga bolalami tayyorlashda tasviriy faoliyat katta ahamiyat kasb etadi. Rasm, loy, qurish materiallari bo'yicha bilim, malakalarini egallash maktabda tasviriy faoliyat darslari va mehnat darslarini muvaffaqiyatli egallashlariga asos bo'ladi. Ularni o'quv faoliyatiga tayyorlaydi: pedagogni tinglashga, uning ko'rsatmalarini bajarishga o'rgatadi. Oldiga qo'yilgan vazifani hal etishda, uning asosiy va muhim hal etish yo'llarini izlab topish bu o'quv faoliyatning asosiy sababchilaridan biridir. Tasviriy faoliyat jarayonida o'z ishini nazorat qilib borish, maktabda vazifalarni bajarishda ham rol o'ynaydi. Shuningdek, bola tasviriy faoliyat jarayonida psixologik jihatdan ham tayyorlanib boradi. Maktabda qiziqishga xohish, yangiliklarni bilishga intilish, maqsadi sari intilish, tartibli holda shug'ullanish va shu kabilar. Shunday qilib, tasviriy faoliyat jarayonida olgan malakalar bolalarni maktab hayotiga tezda kirishib ketishiga asos bo'ladi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, har bir bolaning o'z hayotiy faoliyatini olib borishi va boshqarishi unnga berilgan ilk ta'limdan boshlanadi, bolada o'z kuchiga ishonish uning mana shu yoshidan boshlanadi. Tasviriy faoliyatining rivoji esa uning hayotidagi muhim ahamiyat kasb etgan jarayonlardan biri hisoblanadi. Bolaga to'g'ri tarbiya berish esa, eng asosiysi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. - Toshkent, O,,zbekiston, 2017. - 488 b.
2. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O,,zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. - Toshkent, O,,zbekiston, 2016. - 56 b.
3. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash- yurt taraqqiyoti va xalq faravonligining garovi. - Toshkent, O,,zbekiston, 2017. - 48 b.

4. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy taxlil, qatʻiy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik- har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi boʻlishi kerak. - Toshkent, Oʻzbekiston, 2017. - 104 b.

5. 2017-2021 yillarda Oʻzbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yoʻnalishi boʻyicha Harakatlar strategiyasi. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947 sonli Farmoni.

6. Stiven U. Moye. Zanimatelniiye opiti s bumagoy. “Izdatelstvo Astrel”. 2006. 7. O. Xasanboeva va boshq. Oila pedagogikasi. T.: “Aloqachi”, 2007 y.

8. “Bolangiz maktabga tayyormi?” metodik qoʻllanma. T.: 2001.

9. F. Qodirova, Sh. Toshpoʻlatova, M. Aʼzamova. “Maktabgacha pedagogika”.- T., “Maʼnaviyat”. 2013 10. Sh. Shodmonova. Maktabgachataʼlim pedagogikasi. Fan va texnologiya. -T.: 2008

Mundarija | Оглавление

1	Texnologiya fani darslarida zamonaviy pedagogik Texnologiyalardan foydalanishning oʻrni	3
2	Формирование банковской терминологии во французском языке и ее современное применение	8
3	Роль коммерческих банков в развитии внешнеэкономических связей государства	13
4	Mamlakatimiz taʼlim tizimida raqamlashtirish va raqamli dunyoda oʻqitish va oʻrganish	17
5	Aldegid va ketonlar	24
6	Boshlangʻich sinflarda matematika oʻqitish metodikasida interfaol metodlardan foydalanish	34
7	Boshlangʻich sinflarda ona tili oʻqitish metodikasi	43
8	Dars jarayonida yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanish	47
9	Kombinatorikaga doir masalalarni yechish usullari	50
10	Maktabgacha taʼlim tashkilotlaridabolalar nutqini oʻstirishning nazariyasi va metodikasi jihatlar	54
11	Художественная фантастика как литературоведческих исследований	61
12	Fargʻona vodiysi oʻtloqi-voha tuproqlarining oʻziga xos agrokimyoviy xossalari	65
13	Skelet sistemasi	70
14	Dars oʻtish jarayonida olmosh va otning farqini tushuntirish usullari	77
15	Chet tilida grammatikani oʻrgatish tamoyillari	80
16	Reproduktiv salomatlikning bugungi kundagi ahamiyati	84
17	Boshlangʻich taʼlimda sinf rahbarlarning pedagogik mahorati	92
18	Organizational migration is one of the most reliable, effective and trending tools of reducing unemployment rate in uzbekistan	97
19	Maktabgacha taʼlim tashkilotlarida bolalarni tarbiyalashda xorijiy tajribalarning oʻziga xos jihatlar	104
20	Anʼanaviy va innovatsion taʼlimning qiyosiy tahlili	109
21	Qon bosimining oshishini bugungi kundagi dolzarbligi	113
22	Amir temur bobomiz va temur tuzuklari. Tolibjonov muhammad sobit obidjon oʻgʻli	119
23	Yengil atletikaning oʻziga xos xususiyatlari	123
24	Qon bosimining oshishi sabablari, belgilari va davolash usullari haqida.	129
25	Maktabgacha yoshdagi bolalarda fazoda moʻljal olish tushunchasining mazmuni	135
26	Sezgi va idrok tashqi olam va tanamiz toʻgʻrisidagi barcha maʼlumotlarni bilishning dastlabki manbaidir	142

27	Sharq allomalari asarlarida yosh davrlari, ta'lim-tarbiya jarayoni hamda bilishga qiziqish masalalarining yoritilishi	145
28	Prenatal va chaqaloqlik davridagi psixofiziologik xususiyatlar	148
29	Yoshlarga ta'lim tarbiya berish orqali tadbirkorlik faoliyatiga yo'naltirish	151
30	Maktabgacha ta'lim tashkilotida ta'lim jarayonini takomillashtirishning pedagogik ahamiyati	157
31	Matematika fanini o'qitishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish	164
32	Qandli diabet kasalligini glukometr asbobida aniqlash	167
33	Bo'lajak informatiklar uchun xorijiy tillarni o'qitishda mobil texnologiyalarni qo'llash metodikasi	178
34	5-6 yoshli bolalarda o'yinlar tashkil etish va ularni markazlarda tashkillashtirish usullari	182
35	Joint pathology in muscle-skeletal lumbar pain	188
36	Davrimizning dolzarbligini yo'qotmay kelayotgan Muammolar !	197
37	5-6 yoshli bolalarda o'yinlar tashkil etish va ularni markazlarda tashkillashtirish usullari	205
38	Homladorlikda covid-19 ni davolash yo'llari	211
39	Tug'ruqdan keyingi depressiyada birinchi yordam	216
40	Bemorlarni parvarish qilishda hamshiraning o'rni	222
41	Dorivor o'simliklarning o'ziga xos xususiyatlari	227
42	Kasalliklarni davolashda muloqotning ahamiyati	232
43	Orttirilgan immun tanqisligi sindromi kasalligida hamshiralik parvarishi	240
44	Boshlang'ich sinf o'quvchilarini pirls xalqaro baholash dasturi tizimiga tayyorlash jarayonini takomillashtirish masalalari	246
45	Чет тил таълимида тил компетенцияларини шакллантиришда таржиманинг хусусияти	252
46	Zamonaviy tarbiyachilarning shaxsi va ularga qo'yilgan talablar	258
47	Zamonaviy pedagogik faoliyatda o'qituvchi shaxsining insonparvarlik tamoyillariga asoslanishi.	267
48	Mamlakatimizda va xorijiy davlatlarda maktabgacha ta'lim yo'nalishidagi olib borilgan ilmiy tadqiqotlar	275
49	Maktabgacha ta'lim tashkiloti ta'lim-tarbiya jarayonida rivojlantiruvchi o'yinlardan foydalanish.	282
50	Ilk qadam davlat o'quv dasturi asosida yaratilgan yangiliklar.	288
51	Boshlang'ich ta'lim haqida umumiy tushuncha	294
52	Узлуксиз таълимни ислоҳ қилишнинг педагогик асослари	299
53	Компьютерда моделлаштириш. Хисоблаш физикаси.	306
54	Иқтисодий жараёнларни таҳлил қилишда эконометрик усул ва моделлар	309

55	Tarbiya darslarida interfaol metodlardan foydalanish	315
56	Ona tili darslarida interfaol metodlardan foydalanish	319
57	Поэтика русской сатирической прозы 20-30х годов 20 века	324
58	Matematika fanida pifagor teoremasi haqida tushuncha	338
59	Dunyoda va jamiyatda matematika fanining o‘rni ahamiyati	343
60	Xalqaro moliya institutlari tomonidan milliy iqtisodiyotga kiritilayotgan investitsiyalar samaradorligini baholash	347
61	Xalqaro moliya institutlari tomonidan milliy iqtisodiyotga kiritilayotgan investitsiyalar samaradorligini baholash	355
62	Xalqaro moliya institutlari tomonidan milliy iqtisodiyotga kiritilayotgan investitsiyalar samaradorligini baholash	361
63	Jamiyatda o‘qituvchining tutgan o‘rni	366
64	Effective ways of increasing listening skills	369
65	Mahalla boshqaruvida xotin qizlarning ahamiyati va o‘rni	373
66	Maktabgacha yoshdagi bolalarda o‘yinning ahamiyati	380
67	A modern approach to developing a spiritually and morally sustainable environment in the neighborhood and family	383
68	Role of teaching foreign language in upbringing child in family and makhalla	388
69	O'zbek va ingliz stereotiplarining madaniyatlararo to'qnashuvi	395
70	“Barkamol avlod” bolalar maktabi o‘quvchilarni kasbga yo‘naltirishning dolzarbligi	404
71	Maktabgacha yoshdagi bolalarga sensor tarbiya berish usullari	409
72	Способ выявления площадей, перспективных для поиска и разведки месторождений углеводородов	415
73	Использование образовательных методов при обучении русскому языку	427
74	Ona tili darslarida ta’limiy o‘yinlarni tashkillashtirish va ulardan foydalanish mohiyati	432
75	Autizm	438
76	The rule of law as a universal principle of ensuring human rights	446
77	Jurnalist surishtiruvida janr masalalari	454
78	Jurnalist surishtiruv jarayonida hujjatlarning asoslanganli va tahlil mahorati	458
79	Jurnalist surishtiruvida jurnalist pozitsiyasi va psixologiyasi	462
80	Encourage children in learning foreign languages!	467
81	Ўзбек халқи мулоқот хулқининг жинс жиҳатдан хосланиши	470
82	Fizika fanida kinetik va potensial energiyalar	475
83	Harbiy kompetentlikni shakllantirishda pedagogik asoslar	479
84	Boshlang’ich sinf o‘quvchilarning o‘qish savodxonligini oshirishda pirls tadqiqotining ahamiyati	486

- | | | |
|----|---|-----|
| 85 | Importance of information technologies in the context of modern society | 492 |
| 86 | Maktabgacha ta'lim muassasasida bolalarni tasviriy faoliyatga o'rgatish | 499 |